

جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای

(نشریه علمی)

سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

- ۱..... تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش فکوی کشت پسته در بخش مرکزی شهرستان سوزار
آیدا علیرزاده دولت آبادی، حمید شایان، مریم قاسمی
- ۳۳..... تبیین مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی در مدیریت محلی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان زنجان)
نسرین جعفری، حمید برقی، یوسف قنبری
- ۵۵..... بررسی تأثیر فضای سرمایه گذاری بر درآمد گردشگری در کشورهای منتخب خاورمیانه
هادی رفیعی داری، علی زهنما، آزاده اسدافرد
- ۸۷..... تحلیل اکتشافی عوامل فکیزمهای کششی و رانشی کارآفرینان صنایع دستی روستایی خراسان جنوبی با رویکرد پدیدارشناسی
الهام تاجریزی، اسماعیل زمانی پور، کوروش روستا، جواد میکائیلی
- ۱۱۳..... اثر عوامل دورپیوندی و انتشار موج رسی بر الگوهای جوی در بارش سیل آسیای ابلان و پیش‌بینی پذیری آن با استفاده از مدل میان‌مقیاس WRF ...
تورج جمشیدی خرنی، عباس زنجیر سعادت آبادی، محمد علی نصر اسفهان، سحر تاجبخش سلمان، علیرضا محب‌الحجه
- ۱۳۹..... شناسایی عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران به اقامتگاه‌های بوم‌گردی (مورد مطالعه: اقامتگاه‌های منتخب خراسان جنوبی)
مهدي مودودي ارشدی، محمد ابرز بخش، حمیدت نجفی ارشدی
- ۱۶۹..... تحلیل اثرات گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مشگین‌شهر)
سمانه سیمی
- ۲۰۱..... تبیین راهبردهای توسعه گردشگری پزشکی با رویکرد قابلیت‌پذیری مقاصد (نمونه موردی: استان فارس)
معمود تقوایی، منیحه سمیه حسینی
- ۲۳۹..... تحلیلی بر آسیب‌پذیری سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی در سیل شهرستان آق‌قلا
بهمن صحنه، عبدالمجید نورقانی
- ۲۷۳..... همزمانی سردچال‌های جوی عرض‌های میانه و رودخانه‌های سطح پایین در تداوم بارش‌های روزانه غرب و شمال غرب ایران
نسیم حاجی‌حانی، جعفر معصوم پور سماکوش، فیروز مجرّد
- ۳۰۳..... تبیین بازتاب‌های هیدروپلیتیک ساخت سد ایلیسو در کشورهای پایین دست (عراق، سوریه و ج.ا. ایران)
افشین متقی دستانی، ریحانه صالح آبادی، مریم تکرست
- ۳۳۳..... درک معنایی جوامع محلی از پدیده‌های تخصیص آب مدفا به سکونتگاه‌های روستایی در استان کردستان
داود جمینی، علیرضا جمشیدی

ISSN: ۲۰۰۸-۱۳۹۱

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای

(نشریه علمی)

سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

صاحب امتیاز: دانشگاه فردوسی مشهد

مدیر مسئول: دکتر محمد رحیم رهنما

سرمدیر: دکتر حمید شایان

هیئت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

محمدعلی احمدیان - دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد (دکترای جغرافیای شهری و ناحیه‌ای)
 عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری - استاد دانشگاه تربیت مدرس (دکترای جغرافیا و برنامه ریزی روستایی)
 سیدرضا حسین‌زاده - دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد (دکترای جغرافیای طبیعی - ژئومورفولوژی)
 کریم حسین‌زاده دلیر - استاد دانشگاه تبریز (دکترای جغرافیای شهری)
 محمدرحیم رهنما - استاد دانشگاه فردوسی مشهد (دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری)
 محمدجعفر زمریدیان - دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد (دکترای جغرافیای طبیعی - ژئومورفولوژی)
 حمید شایان - استاد دانشگاه فردوسی مشهد (دکترای جغرافیای روستایی)
 حسن کامران - دانشیار دانشگاه تهران (دکترای جغرافیای سیاسی)
 عزت‌الله مافی - دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد (دکترای جغرافیای شهری)
 سیدحسن مطیعی لنگرودی - استاد دانشگاه تهران (دکترای جغرافیای روستایی)
 سعدالله ولایتی - استاد دانشگاه فردوسی مشهد (دکترای زمین‌شناسی)

مقالات نمودار آرای نویسندگان است و به ترتیب وصول و تصویب درج می‌شود.

مدیر داخلی: دکتر رضا دوستان ویراستار ادبی متن مقالات: دکتر فاطمه رضوی ویراستاری منابع: دکتر سیده مریم فضائلی

مترجم انگلیسی: مرکز ویراستاری انگلیسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی ویراستار این شماره: عبدالله نوروزی

کارشناس اجرایی دفتر مجله: زهرا بنی‌اسد حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی: الهه تجویدی شماره‌گان: ۳۰ نسخه

نشانی: مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، کد پستی ۹۱۷۹۴۸۸۳، شماره: ۸۷۹۴۱۴۴ (۰۵۱۱)

بها: داخل کشور: ۲۰۰۰۰ ریال (تک‌شماره) خارج کشور: ۲۵ دلار (آمریکا - سالانه)، ۲۰ دلار (سایر کشورها - سالانه)

نشانی اینترنتی: E-mail: JRD@Ferdowsi.um.ac.ir http://jgrd.um.ac.ir/

شماره‌ی پروانه: ۱۳۴/۲۷ - این مجله در نشست کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور مورخ ۸۶/۱۲/۱، رتبه علمی - پژوهشی دریافت نموده است.

بر اساس مصوبه وزارت عتف از سال ۱۳۹۸، کلیه نشریات دارای درجه "علمی - پژوهشی" به "نشریه" علمی "تغییر نام یافتند.

این مجله در پایگاه‌های زیر نمایه می‌شود:

- پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)
- پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)
- پایگاه بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شرایط تدوین مقاله

به منظور ایجاد تسهیل در روند داوری و چاپ مقالات، از کلیه پژوهشگران که مایل به چاپ مقالات علمی خود در این نشریه‌اند، خواهشمند است به نکات زیر توجه نمایند در غیر این صورت مقاله به نویسنده عودت داده خواهد شد:

۱. دریافت مقاله صرفاً از طریق سامانه مجله (<https://jgrd.um.ac.ir>) خواهد بود و مجله از پذیرش مقالات دستی یا پستی معذور خواهد بود.

۲. مقاله ارسالی نباید قبلاً در هیچ یک از نشریات داخلی یا خارجی چاپ شده باشد. هیئت تحریریه مجله، انتظار دارد نویسندگان محترم تا زمانی که جواب پذیرش از نشریه نرسیده است، مقاله خود را به مجله دیگری برای چاپ ارسال ننمایند.

۳. مقالات فارسی با قلم لوتوس نازک ۱۳ و مقالات انگلیسی با قلم نازک Times New Roman 11 با نرم افزار Word تحت Windows XP تهیه شود. مقالات روی کاغذ A4 (با حاشیه از بالا ۵/۵ و پایین ۵/۵ و راست ۴ و چپ ۴ سانتی متر) تایپ شده و فواصل بین خطوط به صورت single باشد.

۴. حجم مقاله نباید حداکثر بیست و پنج صفحه چاپی به قطع نشریه بیشتر شود (با احتساب فضای مورد نیاز برای جداول، اشکال، خلاصه، نتایج و فهرست منابع).

۵. برای مقالات فارسی، عنوان مقاله با در نظر گرفتن فواصل بین کلمات نباید از ۶۰ حرف بیشتر شود و با قلم لوتوس سیاه ۱۳ تایپ شود.

۶. مشخصات مقاله: نام نویسنده(گان) مقاله با قلم B لوتوس سیاه ۱۰، عنوان علمی یا شغلی او نیز با قلم B لوتوس سیاه ۱۰ و آدرس الکترونیکی نویسنده با قلم Times New Roman 9 باید در زیر عنوان مقاله به صورت وسط چین ذکر شود. ضمناً شماره تلفن تماس و ایمیل نویسنده مسئول مکاتبات در پاورقی آورده شود.

* لازم به ذکر است که بعد از ارسال مقاله به مجله امکان تغییر و یا جابجایی نویسندگان وجود نخواهد داشت.

۷. برای مقالات انگلیسی، عنوان با قلم Times New Roman 12، نام نویسنده مقاله با قلم سیاه Times New Roman 10، عنوان علمی یا شغلی او با قلم Times New Roman 10 در زیر عنوان مقاله ذکر شود.

۸. چکیده مقاله برای مقالات فارسی با قلم B لوتوس نازک ۱۲ و برای مقالات انگلیسی با قلم نازک Times New Roman 12 به صورت تک ستونی صرفاً در یک پاراگراف ارائه شود.

۹. اشکال و نمودارهای مقاله حتماً اصل بوده و دارای کیفیت مطلوب باشد. فایل اصلی اشکال (تحت PDF، Word، Excel) و با دقت 600 dpi ارائه گردد. اندازه قلم‌ها به ویژه در مورد منحنی‌ها (legend) به گونه‌ای انتخاب شوند

که پس از کوچک شدن مقیاس شکل برای چاپ نیز خوانا باشند (زیرنویس اشکال، B لوتوس سیاه ۱۲).

۱۰. در متن مقاله به شماره عکس‌ها، جداول و نمودارها اشاره شود و محل تقریبی آنها مشخص گردد.

در تنظیم جداول، منحنی‌ها، اشکال و تصاویر، رعایت نکات زیر الزامی است:

الف- اطلاعات جداول نباید به صورت منحنی و یا به شکل دیگر در مقاله تکرار شوند. شماره و عنوان در بالای جدول ذکر گردد.

ب- هر ستون جدول باید دارای عنوان و واحد مربوط به خود باشد، چنانچه تمام ارقام جدول دارای واحد یکسان باشند، می توان واحد را در عنوان جدول ذکر نمود.

ج- توضیحات اضافی عنوان و متن جدول، به صورت زیرنویس ارائه گردد. نتایج بررسی های آماری، باید به یکی از روش های علمی در جدول منعکس شود و در هر صفحه نباید بیش از دو جدول آورده شود.

د- شکل های هر مقاله شامل منحنی، نمودار، عکس و نقشه بوده و همه به طور یکسان به عنوان شکل شماره گذاری می شوند. شکل ها باید بصورت رنگی یا سیاه و سفید و با کیفیت مناسب و مطلوب تهیه شود و شماره و عنوان آنها در بالا بیاید. عکس ها باید واضح، مطالب آنها خوانا و دارای مقیاس باشند. ذکر مأخذ عکس ها یا شکل هایی که از منابع دیگر اقتباس شده اند الزامی است.

۱۱. معادل انگلیسی واژه های مهم در داخل متن با شماره گذاری مستقیم برای هر صفحه، در پاورقی آورده شود.

۱۲. ساختار مقاله شامل عناصر زیر است:

۱-۱۲. **صفحه عنوان:** در صفحه شناسنامه باید عنوان مقاله، نام و نام خانوادگی نویسنده (گان) درجه علمی، نشانی دقیق شامل: (کد پستی، تلفن، دورنگار و پست الکترونیکی، محل انجام پژوهش، مسئول مقاله و تاریخ ارسال) درج شود. نویسنده مسئول باید با علامت ستاره مشخص شود.

۲-۱۲. **چکیده:** شامل چکیده فارسی و انگلیسی مقاله و واژگان کلیدی (سه تا شش کلمه) است. حتی الامکان چکیده مقاله از ۳۰۰ کلمه بیشتر نباشد و بیانگر طرح مسأله، روش تحقیق، ابزار جمع آوری داده ها، تکنیک به کار رفته، یافته ها و نتیجه گیری باشد. چکیده انگلیسی و فارسی در مطابقت کامل با یکدیگر تهیه شود.

۳-۱۲. **مقدمه:** که در بر گیرنده طرح مسأله، اهمیت و ضرورت، اهداف، سوابق تحقیق می باشد.

۴-۱۲. **مواد و روش ها:** که در بر گیرنده محدوده و قلمرو پژوهش، روش تحقیق و مراحل آن (روش تحقیق، جامعه آماری، روش نمونه گیری، حجم نمونه و روش تعیین آن، ابزار گردآوری داده ها و اعتبارسنجی آنها)، سؤال ها و فرضیه ها، معرفی متغیرها و شاخص ها کاربرد روش ها و تکنیک ها می باشد.

۵-۱۲. **مفاهیم، دیدگاه ها و مبانی نظری:** که در بر گیرنده تعاریف و مفاهیم، دیدگاه ها و مبانی نظری، و ... می باشد.

۶-۱۲. **یافته ها:** ارائه نتایج دقیق یافته های مهم با رعایت اصول علمی و با استفاده از جداول و نمودارهای لازم.

۷-۱۲. **بحث و نتیجه گیری:** متضمن آثار و اهمیت یافته های پژوهش و یافته های پژوهش های مشابه دیگر، با تأکید بر مغایرت ها و علل آن، توضیح قابلیت تعمیم پذیری و کاربرد علمی یافته ها و ارایه رهنمودهای لازم برای ادامه پژوهش در ارتباط با موضوع، نتیجه گیری و توصیه ها و پیشنهادهای احتمالی.

۸-۱۲. **تشکر و قدردانی:** قبل از منابع مورد استفاده ارائه شده و از ذکر افراد (شامل: دکتر، مهندس و...) خودداری شود.

۱۳. **نحوه ارجاعات:** منابع و مأخذ باید به صورت درون متنی و همچنین در پایان مقاله ذکر شود. دقت شود که ارجاعات داخل متن به لحاظ تعداد و محتوی منابع همخوانی داشته باشد.

۱-۱۳. ارجاعات در متن مقاله باید به شیوه داخل پرانتز (APA) باشد، به گونه ای که ابتدا نام مؤلف یا مؤلفان، سال انتشار و صفحه ذکر شود. شایان ذکر است که ارجاع به کارهای چاپ شده به همان زبان اصلی (فارسی یا انگلیسی) باشد. به عنوان نمونه: (ولایتی، ۱۳۸۷: ۵۰) یا (Woods, 2005: 8) و این حالت برای دو نویسنده نیز صادق می باشد اما برای ارجاعاتی که

بیش از دو نویسنده دارند نام خانوادگی نفر اول آمده و از واژه همکاران به جای سایر نویسندگان استفاده شود؛ به عنوان نمونه برای منابع فارسی (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۱) برای منابع لاتین نیز (Gilbert et al, 1994:76)

۲-۱۳. در پایان مقاله، منابع مورد استفاده در متن مقاله، به ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسنده، به شرح زیر آورده شود:

نمونه فارسی:

۱. نام خانوادگی، نام نویسنده یا نویسندگان (سال انتشار)؛ عنوان کتاب (به صورت ایتالیک باشد)؛ شماره جلد، نوبت چاپ، محل انتشار، نام ناشر. نحوه درج در فهرست منابع و مأخذ به ترتیب حروف الفبا خواهد بود.

مثال برای کتاب: توسلی، محمود (۱۳۸۶)؛ اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران؛ مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، جلد اول، چاپ چهارم، تهران.

۲. مثال برای نشریه: نام خانوادگی، نام نویسنده یا نویسندگان (سال انتشار)؛ عنوان مقاله؛ نام نشریه (به صورت ایتالیک باشد)، دوره، محل انتشار.

مثال برای مقاله: سرور، رحیم (۱۳۸۳)؛ استفاده از AHP در مکانیابی جغرافیایی (مطالعه موردی: مکانیابی جهت توسعه آتی شهر میاندوآب)؛ مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۹، صص ۱۹-۳۸.

۱۴. نقل قول‌ها - مستقیم و غیر مستقیم - نقل به مضمون و مطالب استنتاج شده از منابع و مأخذ، با حروف نازک و استفاده از نشانه‌گذاری‌های مرسوم، مشخص شود و نام صاحبان آثار، تاریخ، و شماره صفحات منابع و مأخذ، بلافاصله در میان پرانتز نوشته شود.

۱۵. مقالات برگرفته از رساله و پایان‌نامه دانشجویان با نام دانشجو، استاد راهنما و مشاوران و با مسئولیت استاد راهنما انتشار می‌یابد.

۱۶. چنانچه مخارج تحقیق یا تهیه مقاله توسط مؤسسه‌ای تأمین مالی شده باشد، باید نام مؤسسه در صفحه اول درج شود.

۱۷. شیوه ارزشیابی مقالات: مقالات ارسالی که شرایط پذیرش از جنبه‌های نوآوری در حوزه نظریه و روش‌شناختی کاربردی، شرایط لازم را احراز نمایند، برای داوران خبره در آن موضوع ارسال می‌شوند. داوران محترم، جدای از ارزشیابی کیفی مقالات، راهبردهای سازنده‌ای پیشنهاد می‌کنند. پیشنهادهای داوران محترم به طور کامل، اما بدون نام و نشان داور، برای نویسنده مقاله ارسال خواهد شد.

۱۸. فایل‌های ضروری برای ارسال از طریق سامانه عبارتند از:

الف) فایل مربوط به مشخصات کامل نویسندگان (شناسنامه مقاله) متناسب با بند ۶ شرایط تدوین مقاله به صورت word در یک صفحه

ب) فایل اصلی مقاله: یک نسخه word و pdf از متن اصلی مقاله بدون اسامی و مشخصات نویسندگان و بدون چکیده انگلیسی.

ج) فایل مربوط به چکیده مقاله: یک نسخه word از چکیده مبسوط انگلیسی به همراه متن فارسی آن بر اساس بنده

۲-۱۲ تنظیم و ارسال گردد

۱۹. مجله حق رد یا قبول و نیز ویراستاری مقالات را برای خود محفوظ می‌دارد و مقالات مسترد نمی‌شود. اصل مقالات رد یا انصراف داده شده پس از سه ماه از مجموعه ی بایگانی مجله خارج شده و مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای هیچ مسئولیتی در این ارتباط نخواهد داشت.

۲۰. مسئولیت ارائه صحیح مطالب مقاله بر عهده نویسندگان است. از این‌رو، نسخه‌ای از مقاله آماده چاپ برای انجام آخرین تصحیحات احتمالی به نشانی الکترونیکی نویسنده مسئول ارسال خواهد شد. چنانچه ظرف مدت یک هفته پاسخی از سوی نویسندگان دریافت نگردد به معنای انصراف قلمداد شده و به شماره‌های آتی موکول خواهد شد و چنانچه پاسخی دوباره دریافت نشود مقاله از اولویت چاپ در مجله خارج می‌شود.

آدرس پستی: مشهد، میدان آزادی، پردیس دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دفتر مجله جغرافیا و توسعه

ناحیه‌ای- کد پستی ۹۱۷۷۹۴۸۸۳ و نمابر: ۰۵۱۳۸۸۰۷۰۶۰ تلفن: ۰۵۱۳۸۸۰۶۷۳۴

پست الکترونیکی E-mail:jrd@Ferdowsi.um.ac.ir

داوران این شماره به ترتیب حروف الفبا

دکتر امیر احمدپور (دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری)
دکتر مصطفی احمدوند (دانشیار گروه مدیریت توسعه روستایی دانشگاه یاسوج)
دکتر روح اله اسدی (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر اسماعیل آقایی زاده (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه گیلان)
دکتر روح اله اوجی (استادیار اقلیم شناسی دانشگاه گیلان)
دکتر محمد باعقیده (دانشیار اقلیم شناسی دانشگاه حکیم سبزواری)
دکتر مجتبی پالوج (استادیار و عضو هیئت علمی موسسه پژوهش های برنامه ریزی اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی تهران)
دکتر مهدی جوانشیری (دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر مهدی حسام (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه گیلان)
دکتر محمد تقی حیدری (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه زنجان)
دکتر امیدعلی خوارزمی (استادیار مدیریت نوآوری (توسعه ملی) دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر رضا دوستان (استادیار اقلیم شناسی دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر امین دهقانی (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه جیرفت)
دکتر حمداالله سجاسی قیداری (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر زهرا شریفی نیا (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی گردشگری دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری)
دکتر علی شمس الدینی (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت)
دکتر طاهره صادقلو (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر اعظم صفربادی (استادیار و هیئت علمی بخش هتلداری و جهانگردی دانشگاه شیراز)
دکتر یونس غلامی (استادیار گروه جغرافیا و اکوتوریسم دانشگاه کاشان)
وحید صادقی (دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر محمد قنبری (رئیس گروه تحول و بهبود فرایندهای شهرداری مشهد و دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر مراد کاویانی راد (دانشیار گروه جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی)
دکتر علی گلی (دانشیار گروه جامعه شناسی و برنامه ریزی اجتماعی دانشگاه شیراز)
دکتر جعفر معصوم پور سماکوش (دانشیار اقلیم شناسی دانشگاه رازی کرمانشاه)
دکتر میرنجف موسوی (استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه ارومیه)
دکتر حجت مهکویی (استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد)
دکتر علی اصغر میرک زاده (استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه رازی کرمانشاه)
دکتر علی اکبر نجفی کانی (دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه گلستان)
دکتر مهدی نوری پور (دانشیار گروه مدیریت توسعه روستایی دانشگاه یاسوج)

- ۱ تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت پسته در بخش مرکزی شهرستان سبزوار
لیدا علیزاده دولت آبادی، حمید شایان، مریم قاسمی
- ۳۳ تبیین مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی در مدیریت محلی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان زنجان)
نسرین جعفری، حمید برقی، یوسف قنبری
- ۵۵ بررسی تأثیر فضای سرمایه گذاری بر درآمد گردشگری در کشورهای منتخب خاورمیانه
هادی رفیعی دارانی، علی رهنما، آزاده استادفرد
- ۸۷ تحلیل اکتشافی عوامل انگیزه‌های کشتی و رانشی کارآفرینان صنایع دستی روستایی خراسان جنوبی با رویکرد پدیدارشناسی
الهام تاجریزی، اسدالله زمانی پور، کوروش روستا، جواد میکانیکی
- ۱۱۳ WRF اثر عوامل دورپیوندی و انتشار موج راسبی بر الگوهای جوی در بارش سیل آسای ایلام و پیش‌بینی‌پذیری آن با استفاده از مدل میان‌مقیاس
تورج جمشیدی خزلی، عباس رنجبر سعادت آبادی، محمد علی نصرافهانی، سحر تاجبخش مسلمان، علیرضا محب‌الحجه
- ۱۳۹ شناسایی عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران به اقامتگاه‌های بوم‌گردی (مورد مطالعه: اقامتگاه‌های منتخب خراسان جنوبی) ...
مهدی مودودی ارخودی، محمد ایزد بخش، عصمت نجفی ارخودی
- ۱۶۹ تحلیل اثرات گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مشگین‌شهر)
سمانه مسیبی
- ۲۰۱ تبیین راهبردهای توسعه گردشگری پزشکی با رویکرد رقابت‌پذیری مقاصد (نمونه موردی: استان فارس)
مسعود تقوایی، سیده سمیه حسینی
- ۲۳۹ تحلیلی بر آسیب‌پذیری سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی در سیل شهرستان آق‌قلا
بهمن صحنه، عبدالمجید نورتقانی
- ۲۷۳ هم‌زمانی سردچال‌های جوی عرض‌های میانه و رودبادهای سطح پایین در تداوم بارش‌های روزانه غرب و شمال غرب ایران
نسیم حاجی‌خانی، جعفر معصوم پور سماکوش، فیروز مجرد
- ۳۰۳ تبیین بازتاب‌های هیدروپلیتیک ساخت سد ایلسو در کشورهای پایین دست (عراق، سوریه و ج.ا. ایران)
افشین متقی دستناتی، ریحانه صالح آبادی، مریم تکرستا
- ۳۳۳ درک معنایی جوامع محلی از پیامدهای تخصیص آب سدها به سکونتگاه‌های روستایی در استان کردستان
داود جمینی، علیرضا جمشیدی

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.46256.0>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت پسته در بخش مرکزی شهرستان سبزوار

لیدا علیزاده دولت آبادی (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

alizadeh.lida@mail.um.ac.ir

حمید شایان (استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)

shayan34@um.ac.ir

مریم قاسمی (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

magh30@um.ac.ir

صص ۳۲ - ۱

چکیده

هدف کلی پژوهش حاضر بررسی و تحلیل عوامل تأثیرگذار بر گسترش کشت پسته بر پایه سه بُعد اقتصادی، محیطی و حمایت‌های دولتی است. پژوهش حاضر از نوع نظری-کاربردی و از لحاظ روش‌شناسی، توصیفی-تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی است. محدوده مورد مطالعه، بخش مرکزی شهرستان سبزوار بوده و واحد تحلیل ۱۳۱ کشاورز پسته‌کار در شش روستای بخش است که پس از چند سال به مرحله برداشت محصول رسیده است. ابزار اصلی برای سنجش عوامل توسعه کشت پسته، پرسش‌نامه محقق‌ساخته می‌باشد، که برای روایی پرسش‌نامه از روایی محتوایی استفاده شد. جهت تعیین اعتبار عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت پسته از ضریب آلفای کرونباخ استفاده گردید که مقدار آن ۰,۷۲ به دست آمد و جهت پردازش و تحلیل داده‌ها از نرم افزار SPSS بهره گرفته شد. پس از گردآوری داده‌ها و تبدیل متغیرها به شاخص‌های مورد استفاده در تحلیل عاملی، ماتریس مقدار همبستگی تشکیل شد و با استفاده از نرم افزار SPSS، عامل-سازی به منظور تقلیل شاخص‌ها صورت پذیرفت و شاخص‌های مورد استفاده در ۱۰

تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۰۲/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۰/۱۲

عامل خلاصه شد. نتایج نشان داد که عامل اصلی تبیین‌کننده، عامل اقتصادی با درصد واریانس ۱۳,۷۸ و کم اهمیت‌ترین آن عامل حمایت دولت با درصد واریانس ۳,۷۷ بوده است که با توجه به نتایج مشابه آزمون تی تک‌نمونه‌ای می‌توان گفت که سودآوری و انطباق کشت پسته با شرایط منطقه با کمترین حمایت دولتی منجر به گسترش سطح کشت این محصول گردیده است. جهت بررسی ارتباط بین دو متغیر تمایل به کشت پسته و تغییر الگوی کشت از آزمون رگرسیونی استفاده شد که مقدار این عدد ۰,۴۳۶ به دست آمد که نشان داد، تمایل به کشت پسته در بین کشاورزان در پی مسائلی همچون افزایش قیمت محصولات و ... سبب تشویق آن‌ها به تغییر الگوی کشت شده است.

کلیدواژه‌ها: پسته، الگوی کشت، مناطق خشک، سبزوار.

۱. مقدمه

با توجه به شرایط اقلیمی، توزیع بارندگی، جهت شیب زمین، موقعیت جغرافیایی و قرار گرفتن کشور در ردیف کشورهای خشک جهان، آب یکی از عوامل محدودکننده توسعه در ایران محسوب می‌شود. در این مناطق، تعداد و تنوع محصولاتی که می‌توان کشت کرد محدود و عملکرد آن‌ها پایین است و امکان تحقق اهدافی همچون افزایش سطح زیر کشت و کاهش هزینه‌ها با محدودیت‌هایی روبه‌رو است. بر این اساس توسعه کشاورزی محدود به انتخاب و کشت محصولاتی است که ضمن تحمل شرایط سخت محیطی، توان تأمین درآمد مناسب برای کشاورزان را داشته باشد. علاوه بر این فقدان سیستم‌های بهینه توزیع نهاده‌های کشاورزی، نامناسب بودن الگوهای مصرف آب، بی‌توجهی به موازین زیست محیطی، اتلاف و ضایع شدن کمی و کیفی این عنصر حیات بخش، در بسیاری از مناطق کشور مشاهده می‌شود (امیرنژاد و بهمن پوری، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۹). با توجه به کمبود منابع آب در اغلب مناطق کشور، تغییر نگرش در الگوی کشت محصولات کشاورزی متناسب با شرایط محیطی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است (احسانی و خالدی، ۱۳۸۱، ص. ۲). در این خصوص بهینه‌سازی الگوی کشت به منظور کاهش مصرف آب و افزایش تولید در طرح‌های جامع مدیریت منابع آب، می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد تا در نهایت با تغییر در الگوی کشت بیلان منفی منابع آب، از

حالت ناپایداری خارج و به تعادل برسد (عبداللهی و همکاران، ۱۳۸۶، ص. ۴). لذا به نظر می‌رسد که کمبود منابع آب، علاوه بر کند کردن روند توسعه کشاورزی، باعث خسارات و زیان‌هایی نیز در آینده خواهد شد. پیاده‌سازی نظام بهره‌وری آب کشاورزی در ساختار مدیریت آب کشور، یکی از راهکارهای توصیه شده می‌باشد. لذا برای جلوگیری از بحران، باید به سمت مدیریت تقاضای آب از جمله به سمت تغییر در الگوی کشت حرکت کرد (جوهانسون، تسور و دوکالی^۱، ۲۰۰۲، ص. ۹).

از سویی جمعیت جهان به ویژه در کشورهای در حال توسعه رو به افزایش است و انتظار می‌رود تا سال ۲۰۵۰، جمعیت جهان تقریباً ۷۵ درصد نسبت به جمعیت حاضر بیشتر گردد. در برخی از کشورهای در حال توسعه، رشد جمعیت آن قدر سریع است که میزان نیاز به مواد غذایی را در آینده به ۴ تا ۵ برابر میزان کنونی خواهد رسانید. به دنبال افزایش جمعیت، روش‌های موجود استفاده از زمین و مدیریت آن، از جمله تعریف الگوی کشت برای نواحی کمتر توسعه‌یافته نیز نیازمند تحول ویژه‌ای می‌باشد. به ویژه در کشورهای در حال توسعه که فقر و تقاضا برای مواد غذایی و مواد سوختی به حد نگران‌کننده‌ای رسیده است (چادهاری و ساهّا^۲، ۲۰۰۳، ص. ۲۱). با توجه به این که کشاورزی هنوز منبع امرار معاش بیشترین جمعیت روستایی است، اما مسئله فقر همچنان باقی مانده است و برنامه‌ریزان در جستجوی راه‌هایی هستند تا بتوان ضمن رشد کشاورزی، درآمد روستاییان را نیز افزایش داد؛ زیرا مطالعات نشان می‌دهد که ارزش افزوده بخش کشاورزی نسبت به صنعت پایین‌تر است. به همین دلیل بیم آن می‌رود که جمعیت روستاها با وجود منابع حاصل‌خیز کشاورزی به سمت فعالیت‌های صنعتی متمایل شوند (والاس^۳، ۲۰۰۲، ص. ۱۶)؛ ازاین‌رو یکی از امیدوارکننده‌ترین راه‌ها برای جبران نارسایی‌های مربوط به محصولات کشاورزی تولید و بازاریابی محصولات با ارزش بالا، همانند محصولات باغی غیر سنتی و گیاهان دارویی است (صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی^۴، ۲۰۰۸).

1. Johansson Tsur & Doukkali
2. Choudhury & Saha
3. Wallace
4. IFAD

در ایران علیرغم نزول بخش کشاورزی در اقتصاد کشور در سال‌های اخیر، هنوز هم محصولات کشاورزی، بخش عمده‌ای از درآمد حاصل از صادرات غیر نفتی را تشکیل می‌دهد. و به عنوان یک کاتالیزور برای توسعه روستایی، افزایش درآمد نقدی خانوار و بهبود معیشت در میان جوامع فقیر و به ویژه در میان زنان، جوانان و کشاورزان بی‌زمین به طور فزاینده‌ای به رسمیت شناخته شده است، زیرا به طور معمول بازده اقتصادی برخی محصولات، که در زمره محصولات صادراتی با قدرت ارزآوری بالا شناخته شده اند، به دلیل شکل‌گیری صنایع فراوری و تکمیلی در کنار آن دو تا سه برابر درآمد نسبت به محصولات غذایی اساسی به دنبال داشته است. کشت این محصولات حاشیه امنی را در زمان رکود بازار محصولات غذایی اساسی و سایر دوره‌های بحران اقتصادی خانوار فراهم می‌کند و می‌تواند به اقتصاد محلی کمک کند (پاسپان^۱، ۲۰۰۶، ص. ۳۱). این رویکرد با استراتژی صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی (IFAD) نیز مطابقت دارد. هدف این رویکرد توانمندسازی فقرا و تنوع بخشی به معیشت آن‌ها است و الگوی کشت محصولات دارای ارزش بالا نیز به لحاظ بهره‌وری منابع آب، دارای بازده اقتصادی بهتری است و علاوه بر این جنبه اشتغال‌زایی در آن قابل توجه است.

پسته از جمله محصولات باغی و دارای ارزش بالا محسوب شده که توانسته جایگاه ویژه‌ای در صادرات غیر نفتی ایران داشته باشد. به طوری که دومین مقام را بعد از فرش به خود اختصاص داده است و به همین جهت در میان محصولات کشاورزی بسیار مورد توجه است. از آن جا که کشور ما تولیدکننده عمده و شاخصی در بازارهای جهانی این محصول است تغییرات تولید و عرضه پسته ایران تأثیر به سزایی در بازارهای جهانی پسته دارد. اختصاص بیش از ده میلیون از جنگل‌های کشور به گونه‌های مختلف پسته و نیز اختصاص بیش از یکصد و شصت هزار هکتار از باغات میوه ایران به پسته معمولی، نشان‌دهنده اهمیت ویژه این محصول در کشور ایران است. اهمیت ارقام پسته را از دو دیدگاه اقتصادی و زیست‌محیطی می‌توان مد نظر قرار داد. در زمینه مسائل اقتصادی، دانه و صمغ‌های گونه‌های پسته در صادرات ایران ارزش خاصی را به خود اختصاص داده است (مقصودی، ۱۳۸۹، ص.

1. Paspan

(۷)، علاوه بر جایگاه خاص این محصول در صادرات غیر نفتی، در زمینه زیست محیطی، پسته در سخت‌ترین شرایط محیطی به عمل آمده و درآمد مناسبی عاید باغداران می‌نماید. به طور کلی می‌توان گفت که محصول پسته در بین سایر محصولات کشاورزی با ارزش‌ترین محصول به لحاظ ارزی محسوب و به هیچ وجه قابل مقایسه با درآمد دیگر محصولات کشاورزی نیست. به علت ارزش بالای اقتصادی این محصول، توسعه آن در کشور رو به افزایش بوده و کشاورزان پسته‌کار با مسائل مربوط به کشت پسته تا حدودی آشنایی داشته و با آگاهی از ظرفیت‌ها و توان‌های تولیدی اراضی شور و خشک نسبت به تولید پسته در اراضی فوق سرمایه‌گذاری نموده‌اند. به دلیل مقاومت به شرایط نامساعد محیطی، جایگاه ویژه‌ای در مناطق خشک و کویری که امکان کشت دیگر محصولات با نیاز آبی بالاتر که به طور مطلوب بتواند جوابگوی هزینه‌های متعارف باشد به سختی امکان پذیر است، فراهم آورده است.

اگرچه سرمایه‌گذاری در امر باغداری با توجه به دیر بازدهی در اغلب موارد مطلوب سرمایه‌گذاران نمی‌باشد ولی در مورد پسته علی‌رغم طولانی بودن بازده سرمایه (۸-۱۰ سال) معمولاً سرمایه‌گذاری به طور وسیعی انجام می‌شود و به علل زیر بیش از هر محصول دیگری سودآور خواهد بود:

الف. مقاومت به شرایط شوری آب و خاک

ب. مقاومت و سازگاری به کم آبی

پ. طولانی بودن عمر درخت

ت. ارزش تولیدی

ث. ارزش صادراتی

ج.: کمی هزینه در سه مرحله کاشت، داشت و برداشت (امیرقاسمی و سوزنی، ۱۳۸۷، ص.

۳).

طی سال‌های اخیر در مناطق جنوبی و جنوب غربی شهرستان سبزوار کشت گسترده پسته رواج زیادی یافته به طوری که سیمای کشاورزی منطقه در حال تغییر می‌باشد و پسته توانسته جایگزین کشت‌های غالب منطقه همچون گندم، جو و پنبه شود. سطح زیر کشت پسته در

سال زراعی ۹۰-۹۱ در شهرستان سبزوار ۲۷۳۸ هکتار بوده است، در حالی که این رقم مطابق جدول (۱) در سال زراعی ۹۴-۹۵ به ۳۵۰۰ هکتار افزایش یافته است (جهاد کشاورزی شهرستان سبزوار، ۱۳۹۱).

جدول ۱. وضعیت تولید پسته در سطوح مختلف

مأخذ، سایت وزارت جهاد کشاورزی، دفتر آمار و فناوری اطلاعات، ۱۳۹۵

سطوح	تولید/تن	عملکرد/کیلوگرم	سطح زیر کشت/هکتار
جهان	۶۹۴ هزار	۱۳۰۰	۵۲۶۰۰۰
ایران	۳۰۴ هزار	۸۰۰	۴۵۷ هزار
خراسان رضوی	۶۰ هزار	۱۴۰۰	۷۳ هزار
سبزوار	۲۸۵۰	۱۳۵۰	۳۵۰۰

جدول (۲) میزان تغییرات سطح زیر کشت محصولات منطقه را نشان می‌دهد.

جدول ۲. روند تغییر سطح زیر کشت محصولات غالب شهرستان سبزوار از سال ۷۲ تا ۹۵

مأخذ: سالنامه کشاورزی شهرستان، ۱۳۹۵

محصول	سال زراعی ۷۲-۷۳	سال زراعی ۸۲-۸۳	تغییرات	سال زراعی ۹۰-۹۱	سال زراعی ۹۴-۹۵	تغییرات
گندم	۵۸۰۰۰	۴۸۰۰۰	-۱۰۰۰۰	۲۳۶۰۰	۶۸۰۰	-۱۶۸۰۰
جو	۳۰۰۰۰	۲۳۰۰۰	-۷۰۰۰	۸۵۰۰	۱۳۸۸۰	۵۳۸۰
پنبه	۱۰۰۰۰	۹۶۰۰	-۳۴۰۰	۷۵۷۰	۴۷۶۰	-۲۸۱۰
پسته	۲۱۰	۱۷۰۰	+۱۴۹۰	۲۷۳۸	۳۵۰۰	۷۶۲

با توجه به داده‌های جدول فوق، روند کاهش محصولات عمده شهرستان همچون پنبه و گندم و در مقطعی جو و افزایش تدریجی باغات پسته محرز می‌باشد. روند کاهشی کاشت جو از سال ۷۲ تا ۹۱ ادامه داشته است ولی به ناگاه منطقه با روند افزایشی این محصول به دلایلی همچون افزایش قیمت، امکان کاشت دیم محصول، آفات و سرمازدگی درختان پسته، بهره‌برداری از مجتمع فاضلاب شهری و به دنبال آن به زیرکشت بردن اراضی با آب تصفیه‌شده

فاضلاب، در سال ۹۵ به عنوان کشت جبرانی روبه رو می‌شود. بر طبق مطالعات میدانی صورت گرفته می‌توان دلیل این افزایش سطح زیر کشت را متضرر شدن باغداران از آفات بسیار گسترده و بارش تگرگ که موجب دو سال تأخیر در باردهی محصول می‌شود، نام برد. باغداران با کشت محصول یک ساله جو تا حدودی در پی جبران این ضرر می‌باشند.

با توجه به محدودیت‌های اقلیمی (کمبود بارش، درجه حرارت بالا، شوری خاک و فقیر بودن خاک) که بر منطقه عارض است، به نظر می‌رسد تغییر الگوی کشت به پسته که بسیار مقاوم به کم‌آبی است، امری مطلوب برای منطقه به حساب آید. علاوه بر محدودیت‌های اقلیمی، مؤلفه‌های اقتصادی-اجتماعی، فیزیکی و تکنولوژیکی نیز عوامل تأثیرگذار در تشویق کشاورزان به تغییر الگوی کشت است (باسکاران و پوتیواتی، ۲۰۱۰، ص. ۹). هدف اصلی این پژوهش، شناسایی عوامل تأثیرگذار در گسترش کاشت پسته و همچنین تغییر الگوی کشت از غلات و پنبه به پسته در روستاهای بخش مرکزی سبزوار می‌باشد. شناخت مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تغییر الگوی کشت می‌تواند برای تشویق به پذیرش سایر نوآوری‌ها که کمتر مورد استقبال کشاورزان قرار گرفته، مفید باشد (صالحی و همکاران، ۱۳۸۸، ص. ۲). با توجه به موارد مطرح‌شده، سؤال اصلی تحقیق بدین صورت مطرح می‌گردد: مهمترین عوامل اثرگذار در گسترش الگوی کاشت پسته در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سبزوار کدامند؟

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات گوناگونی پیرامون موضوع مورد پژوهش انجام شده است که می‌توان به مطالعه صالحی و همکاران (۱۳۸۸) تحت عنوان «تحلیل دیدگاه‌های کیوی کاران غرب استان مازندران در خصوص عوامل تأثیرگذار بر تغییر الگوی کشت از برنج و مرکبات به کیوی» اشاره نمود. نتایج این تحقیق نشان داد که مزیت‌های اقتصادی، مدیریت عملیات زراعی، دسترسی به تسهیلات اعتباری، هم‌سازی با شرایط زراعی محلی، مدیریت آبیاری، نیروی انسانی و انگاره اجتماعی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تغییر الگوی کشت کیوی کاران است. همچنین فال‌سلیمان، صادقی و غلامی (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی اثرات اقتصادی-اجتماعی محصولات استراتژیک بر توسعه مناطق روستایی (کشت پسته در بخش

شش‌طراز شهرستان خلیل آباد)» به این نتیجه دست یافته‌اند که عوامل محیطی باعث توسعه کشت پسته در منطقه شده است و حمایت‌های دولتی تأثیری در این امر نداشته است. محدث حسینی (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی ایجاد اشتغال با توجه به تغییر الگوی کشت محصولات زراعی و باغی، مطالعه موردی حوضه آبخیز اترک» به این نتیجه دست یافته است که می‌توان با تغییر الگوی کشت ۱۵ درصد به اشتغال منطقه اضافه نمود اما این امر پایدار نخواهد بود و باید سراغ سایر بخش‌های اقتصادی برویم. رضایی و سروری نوبهار (۱۳۹۱)، به تدوین الگوی تغییر کشت بهینه استان خراسان رضوی با استفاده از سه استراتژی اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و با بهره‌گیری از روش الگوریتم ژنتیک پرداختند. نتایج نشان داد که تحت هر سه استراتژی محصولاتی که در الگوی کشت وارد شدند، یکسان بودند. پژوهنده، مقدسی، یزدانی و اسدپور (۱۳۹۰) در مطالعه خود به تعیین الگوی بهینه کشت در شرکت دشت ناز ساری با اهداف چندگانه پرداختند. در این مطالعه الگوی فعلی که در شرکت دشت ناز مورد استفاده قرار گرفت با دو الگوی بهینه که یکی منطبق با مقادیر مصرف فعلی و دیگری به میزان حد بحرانی مصرف کود و سم برآورد شده بود، مورد مقایسه قرار گرفت. نتایج نشان داد که الگوی فعلی با الگوی بهینه تفاوت داشته و با توجه به اهداف در نظر گرفته شده، مدل دوم نسبت به مدل اول همسویی بیشتری با اهداف زیست محیطی و توسعه پایدار داشته است. حمزه‌ای و بوزرجمهری (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای تحت عنوان واکاوی آثار و عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت زعفران در شهرستان نیشابور به این نتیجه رسیده‌اند که عوامل جغرافیایی و جاذبه‌های بازار مصرف، مهمترین فاکتورهای گسترش الگوی کشت زعفران در منطقه بوده است. امیرنژاد و بهمن‌پور (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان تلفیق «هدف‌های زیست محیطی و اقتصادی بهره برداران کشاورزی در تعیین الگوی بهینه کشت، مطالعه موردی دشت بیضاء استان فارس» به این نتیجه رسیدند که در مدل برنامه‌ریزی آرمانی، محصولات گوجه فرنگی و لوبیا چیتی از الگو حذف، و محصولات پیاز و ذرت دانه‌ای وارد الگو شدند. برنج با ۱۱۹۴۰/۱ هکتار بیشترین سطح زیر کشت را به خود اختصاص داد. افزون بر آن میزان مصرف آب، کود شیمیایی و سم در مقایسه با شرایط فعلی کاهش خواهد یافت. ارجمندی و بشرآبادی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تغییرات الگوی کشت محصولات زراعی

در ایران طی دوره ۶۲-۱۳۶۱ تا ۸۸-۱۳۸۷» عنوان می‌کنند که الگوی کشت به عنوان یکی از عوامل تاثیرگذار در رشد و توسعه بخش کشاورزی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه که با افزایش جمعیت، رشد تقاضا و بهبود نسبی سطح زندگی مردم روبه رو است، دارای اهمیت خاصی است. در این راستا، این مطالعه به بررسی تغییر الگوی کشت محصولات زراعی بر حسب اثر جایگزینی و افزایشی طی دوره ۶۲-۱۳۶۱ تا ۸۸-۱۳۸۷ و رابطه آن با تولید این محصولات در ایران پرداخته است. نتایج بررسی‌ها نشان داد که با وجود تسلط کشت گندم بر بیش از ۵۱ درصد سطح زیر کشت محصولات زراعی، گرایش به کاشت محصولاتی همچون ذرت دانه‌ای، دانه‌های روغنی و برخی اقلام پر مصرف حبوبات و صیفی جات وجود داشته است، به گونه‌ای که هم اثر جایگزینی و هم اثر افزایشی در تغییر الگوی کشت مؤثر بوده است. پورطاهری، رکن‌الدین افتخاری، سوادای مالیدره (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «پیامدهای اجتماعی و اقتصادی تغییر الگوی کشت و نقش آن در توسعه روستایی در دهستان بالاتجن استان مازندران» به این نتیجه رسیدند که الگوی کشت به عنوان یکی از اجزای سیستم کشاورزی می‌تواند نقش مؤثری در دستیابی به اهداف توسعه کشاورزی و روستایی که همانا بهبود زندگی کشاورزان و رفاه حال آنان است، داشته باشد. افراخته و حجی‌پور (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان «بهینه‌سازی الگوی کشت محصولات زراعی در راستای توسعه پایدار، مطالعه موردی دشت سهل‌آباد» به این نتیجه رسیدند که کشت محصول ارزن در الگوی کنونی هم به لحاظ اقتصادی و هم به لحاظ زیست محیطی فاقد صرفه است. همچنین اهداف اقتصادی در این محدوده از اولویت بیشتری در قیاس با اهداف زیست محیطی برخوردار است. الگوی بهینه ارائه شده در حوزه برنامه‌ریزی آرمانی در تمامی گروه‌ها سبب کاهش مصرف نهاده‌های محدودکننده تولید می‌شود.

در حوزه مطالعات خارجی ستهی و نایاک^۱ (۲۰۰۶)، به بهینه‌سازی منابع آب و الگوی کشت به صورت توأم در منطقه بالاسور در کشور هند پرداختند. نتایج به دست آمده نشان از کاهش استفاده از نهاده‌های خارج از مزرعه و به بیان دیگر تلاش در جهت حفظ پتانسیل تولید در فرایند تولید پایدار است. این گرایش‌ها را می‌توان شامل کاهش استفاده از نهاده‌های

1. Sethi & Nayak

شیمیایی همانند کود شیمیایی و سموم شیمیایی و آب عنوان کرد. پوتیواتی و باسکاران^۱ (۲۰۱۰)، در مقاله‌ای تحت عنوان تغییرات در الگوی کشت، تمرکز محصول، بهره‌وری کشاورزی در پینسم، تانجاوور منطقه تامیل نادو هند، ایجاد کارخانه قند و کمبود آب باعث تغییر الگوی کشت از برنج به نیشکر شده است. جوپیا و کندوکارین^۲ (۲۰۱۱)، در تخصیص زمین زراعی در منطقه‌ای در هند تحت استراتژی‌های سه‌گانه پایداری از یک الگو استفاده کردند و میزان زمین تخصیص داده شده در هر استراتژی را باهم مقایسه نمودند. گوش^۳ در سال ۲۰۱۱ در پژوهش خود با عنوان عوامل تعیین‌کننده تغییرات الگوی کشت در هند از سال ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۷ به این نتیجه رسید که گسترش الگوی کشت در هند به سمت کاشت دانه‌های غیر غذایی همچون پنبه، نیشکر و دانه‌های روغنی تغییرات عمیقی در اقتصاد محلی و روستایی هند برجای گذاشته است. از جمله این تغییرات صدور این محصولات به بازارهای جهانی، حفظ جمعیت از طریق ایجاد اشتغال پایدار در نواحی روستایی و وسیع‌تر شدن مزارع بوده است. همچنین عبدالقادر، العمود و اواد^۴ در سال ۲۰۱۲ در پژوهشی دیگر به بهینه‌سازی الگوی کشت با استفاده از برنامه‌ریزی خطی در عربستان سعودی پرداختند. در این مطالعه اهدافی از قبیل بهینه‌سازی بازده سالانه، کاهش مصرف آب و تخصیص کارآمد زمین‌های زراعی در میان محصولات رقیب در نظر گرفته شد. نتایج مطالعه آن نشان داد که در الگوی کشت بهینه بازده، در حدود ۲,۴۲ میلیارد دلار آمریکا در سال دارای افزایش است. همچنین میزان مصرف آب نیز در حدود ۵۳ درصد کاهش داشته است. در یک مطالعه دیگر راوابده، شاتاناولی، اسکاردیگنو و تودوروویک^۵ در سال ۲۰۱۰ اقدام به بهینه‌سازی الگوی کشت در اراضی شمالی و جنوبی رشته کوه اردن نموده‌اند. آن‌ها در مطالعه خود شرایط خشکسالی و محدودیت آب را در نظر گرفته‌اند. از یک مدل اقتصادی برای ارزیابی درآمد کشاورزان استفاده کردند. همچنین برای بررسی بیلان عرضه و تقاضای آب از سناریوهای مختلف

1. Punithavathi & Baskaran

2. Gopia & Kandukurin

3. Ghosh

4. Alabdulkader, Al-Amoud & Awad

5. Rawabdeh, Shatanawi, Scardigno & Todorovic

مدیریتی استفاده کردند. نتایج کلی مطالعه آنها نشان داد که بهره‌وری آب در قسمت جنوبی در مقایسه با قسمت شمالی پایین‌تر است.

جمع‌بندی حاصل از مطالعات انجام‌شده در زمینه عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت پسته گویای این است که تاکنون در این زمینه و در رابطه با این محصول مطالعاتی صورت نگرفته است. بررسی این امر در مناطق روستایی می‌تواند تأثیر بسزایی در پیشبرد اهداف اقتصادی در روستاها داشته باشد. این پژوهش می‌تواند برای مسئولین و برنامه‌ریزان حوزه کشاورزی در راستای به کار گیری اهداف اقتصادی و معیشتی مردم در محیط‌های روستایی از طریق تقویت زیرساخت‌ها مفید باشد.

۳. مبانی نظری

بخش کشاورزی به عنوان یکی از بخش‌های مهم اقتصادی کشور، با توجه به داشتن مزیت‌های بالقوه طبیعی و همچنین نقش حساس در امنیت غذایی جامعه، بیش از سایر بخش‌ها نیاز به توجه دارد. با توجه به محدودیت‌های سرمایه‌ای، اقلیمی و تکنولوژیکی در بخش کشاورزی، گام برداشتن براساس اصل مزیت نسبی و تعیین الگوی کشت بهینه اهمیت بالایی دارد. برخلاف بخش زراعت، که در آن الگوی کشت به طور سالانه تعیین می‌شود، بخش باغبانی نیازمند یک افق برنامه‌ریزی است. زیرا این بخش به سرمایه‌گذاری چندین ساله نیاز دارد تا به بهره‌برداری برسد (عزیزی و یزدانی، ۱۳۸۳، ص. ۴). امروزه با افزایش روزافزون جمعیت، شاهد نیاز بیشتر جوامع بشری به تأمین مواد غذایی هستیم که این امر باعث فشار بیش از حد به منابع محیطی خواهد شد. از این رو شناخت قابلیت‌های ارضی و منابع طبیعی در راستای تولید محصولات خاص امری ضروری به نظر می‌رسد (منظم اسماعیل‌پور و کردوانی، ۱۳۸۹، ص. ۲).

نقش مهمی که مؤلفه‌های محیطی در زندگی انسان به عهده دارد بر همگان روشن است، به‌خصوص اثر مستقیم آن بر بخش کشاورزی را نمی‌توان نادیده گرفت. زیرا محصولات کشاورزی به عنوان تأمین‌کننده بخش مهمی از مواد غذایی مورد نیاز انسان و هم چنین مواد اولیه صنایع را به خود اختصاص داده است (بنی‌واهب، ۱۳۹۰، ص. ۲). شناسایی هر محیط و استفاده بهینه از آن نیاز به مطالعات در زمینه‌های مختلف دارد. در مطالعات محیطی برای

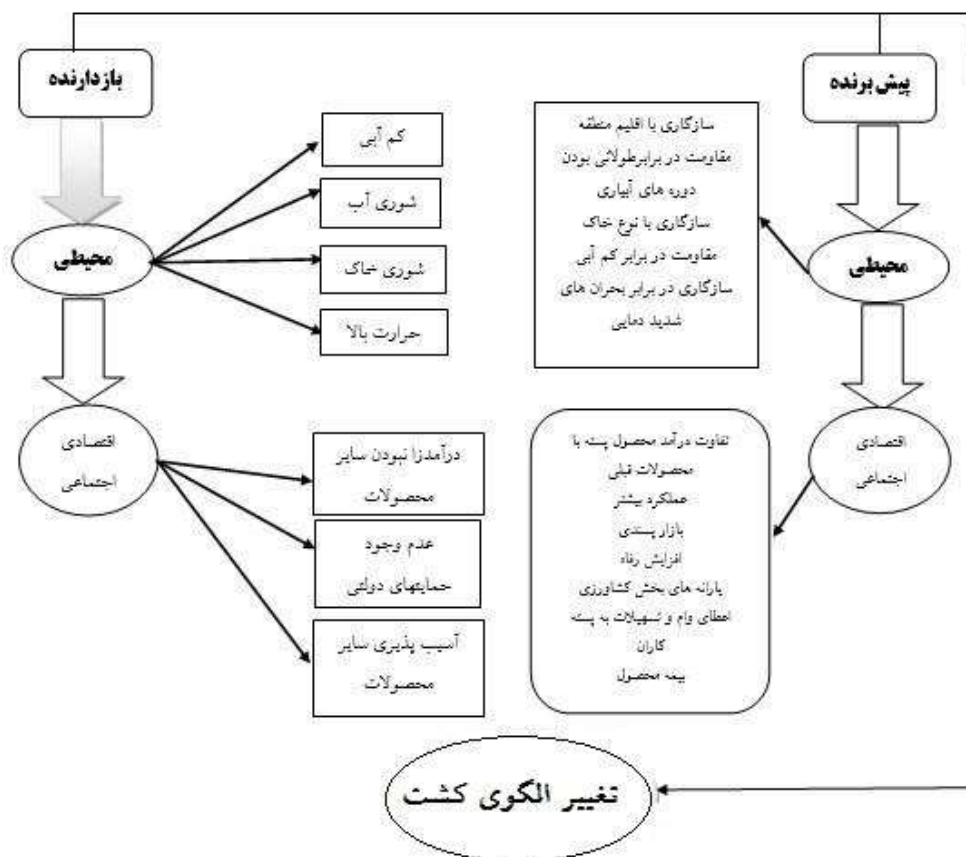
دستیابی به الگوی کشت مطمئن بایستی با نگاه سیستماتیک موضوع را دنبال نمود. البته توان‌های محیطی در همه مکان‌ها به طور یکسان پراکنده نگردیده است و هر سرزمینی دارای قابلیت‌های متفاوتی به لحاظ طبیعی و شرایط آب و هوایی برای کشاورزی و دیگر فعالیت‌ها است (میرموسوی و اکبری، ۱۳۸۹، ص. ۴).

بحران‌های اقتصادی سال‌های اخیر، در اثر تحریم فروش نفت و کاهش قیمت آن و در پی آن کاهش درآمدهای ارزی، امکان پیشبرد برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور را با اتکا به درآمدهای نفتی مورد تردید جدی قرار داده است. بنابراین به منظور کاهش آسیب پذیری توسعه اقتصادی، گسترش صادرات غیر نفتی و تنوع بخشیدن به درآمدهای صادراتی ضرورت دارد (صادقی، خداوردیزاده و خداوردیزاده، ۱۳۹۰، ص. ۱). بر همین اساس در سومین برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور (۸۳-۱۳۷۹) جهش در صادرات غیر نفتی، محور اصلی توسعه پایدار معرفی شد. تجربه گذشته ایران در زمینه نوسان درآمدهای ارزی ایجاب می‌کند که سیاست‌گذاری‌هایی در زمینه افزایش صادرات غیر نفتی به ویژه صادرات محصولات کشاورزی به دلایل مختلف از جمله وابستگی بیشتر تولید این محصولات به منابع داخلی و برخورداری از منابع طبیعی فراوان انجام پذیرد.

ایجاد شغل و درآمد پایدار مهمترین راه کار ایجاد رفاه اقتصادی اجتماعی در تمامی جوامع بشری است. به طوری که در کشورهای در حال توسعه مسئله ایجاد اشتغال از اهداف اصلی توسعه قلمداد می‌شود. در کشورهای در حال توسعه بیشتر فقرا در مناطق روستایی ساکن هستند؛ لذا ایجاد اشتغال پایدار به خصوص در نواحی روستایی از مهمترین سیاست‌های آن‌ها در جهت مبارزه با فقر است. بخش کشاورزی ایران با ۱۴ درصد تولید ناخالص ملی، ۲۶ درصد صادرات غیر نفتی و ۲۳ درصد اشتغال مهمترین بخش اقتصادی کشور است، که در آن ۴ میلیون نفر به طور مستقیم اشتغال دارند که عمدتاً نیز در بخش زراعت و باغداری مشغول فعالیت هستند و انتظار می‌رود که زیر بخش‌های زراعت و باغبانی فرصت‌های شغلی بیشتری را فراهم آورند. یکی از راه‌های ایجاد اشتغال در این زیر بخش تغییر الگوی کشت می‌باشد. بر این اساس می‌توان بر الگوی کشت با هدف حداکثر نمودن اشتغال برای این کار تصریح نمود (محدث حسنی، ۱۳۹۰، ص. ۲). تنظیم و اجرای الگوی کشت مناسب محصولات زراعی

و باغی تحت تأثیر عواملی چون فاکتورهای طبیعی شامل ساختمان خاک، اقلیم و مقدار آب آبیاری در دسترس؛ فاکتورهای اجتماعی شامل گروه زارعان (خانواده‌ها، فرهنگ‌ها) و فاکتورهای اقتصادی مانند قیمت تمام شده محصول برای زارع، قابلیت عرضه در بازار، سطح فنی در اختیار، نیروی انسانی موجود، اعتبار و وضعیت صنعتی، حمل و نقل و دسترسی به اطلاعات قرار می‌گیرد (حمزه‌ای و بوزرجمهری، ۱۳۹۳، ص ۴).

یکی از سیاست‌های مورد استفاده در این زمینه بهبود نقش اقتصادی بخش کشاورزی و کاهش فشارهای اکولوژیکی آن و تهیه و تدوین الگوی کشت مناسب برای نواحی مختلف است. در الگوهای سستی کشت، هدف از تولید صرفاً رفع احتیاجات خانوار بوده است. در حالی که در دنیای مدرن کنونی نیازهای جدیدی تکوین یافته و برآورده ساختن آن نیازمند وجود درآمد کافی روستائینان است. بدین دلیل، جهت پاسخ‌گویی به این نیازها و بهبود سطح درآمد حاصل از فعالیت در بخش کشاورزی، نظام‌های تولیدی و الگوی کشت نوین شکل می‌گیرد. در ادبیات اقتصادی الگوهای جدید کشت تحت عنوان «الگوی بهینه کشت» شناخته می‌شود و تاکنون به کمک آن بسیاری از مشکلات تولید محصولات زراعی، باغی و مرتعی نیز برطرف شده و بهره‌وری عوامل تولید افزایش یافته است (افراخته و حجبی‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲). پسته یکی از اقلام عمده صادرات غیر نفتی ایران است. این محصول به لحاظ کشت و پرورش آن در مناطقی از کشور که مستعد پرورش دیگر محصولات کشاورزی نمی‌باشند، برای ایجاد اشتغال در صنایع سبک جانی و ارز آوری حائز اهمیت بوده و می‌تواند سال‌ها در فهرست اقلام صادرات غیر نفتی کشور باقی بماند (ایزدی یزدان آبادی، ۱۳۹۰، ص ۵) و زمینه‌ساز توسعه مناطقی که با کاشت این محصول سازگاری دارند نیز بشود. برای شروع به همکاری عوامل متعددی به عنوان عناصر پیش برنده و بازدارنده نقش مؤثری بازی می‌کنند. این عوامل در هنگام انتخاب یک الگوی کشت مناسب نیز نمود پیدا می‌کنند. باتوجه به مباحثی که در توسعه کشت پسته عنوان شد، مدل مفهومی زیر تدوین شده است. در این مدل عواملی که موجب سوق دادن کشاورزان تحت عنوان «عوامل پیش‌برنده» و عوامل دافعه تحت عنوان «عوامل بازدارنده» که موجب توسعه کشت پسته شده است در قالب یک مدل مفهومی همراه با شاخص‌ها و مؤلفه‌های آن آورده شده است (شکل شماره ۱).

شکل ۱. مدل مفهومی الگوی کشت

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

۴. روش‌شناسی پژوهش و منطقه مورد مطالعه

پژوهش حاضر از نظر روش، توصیفی تحلیلی و از نظر هدف کاربردی است و به دنبال بررسی عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت پسته در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سبزوار است. جهت جمع‌آوری اطلاعات برحسب مقتضیات پژوهش، از شیوه کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. برای این کار ابتدا شاخص‌های مورد نظر از منابع متعدد گردآوری شد (جدول ۳) و در مرحله بعد در قالب طیف لیکرت (پنج گویه‌ای) پرسش‌نامه محقق ساخته تنظیم گردید.

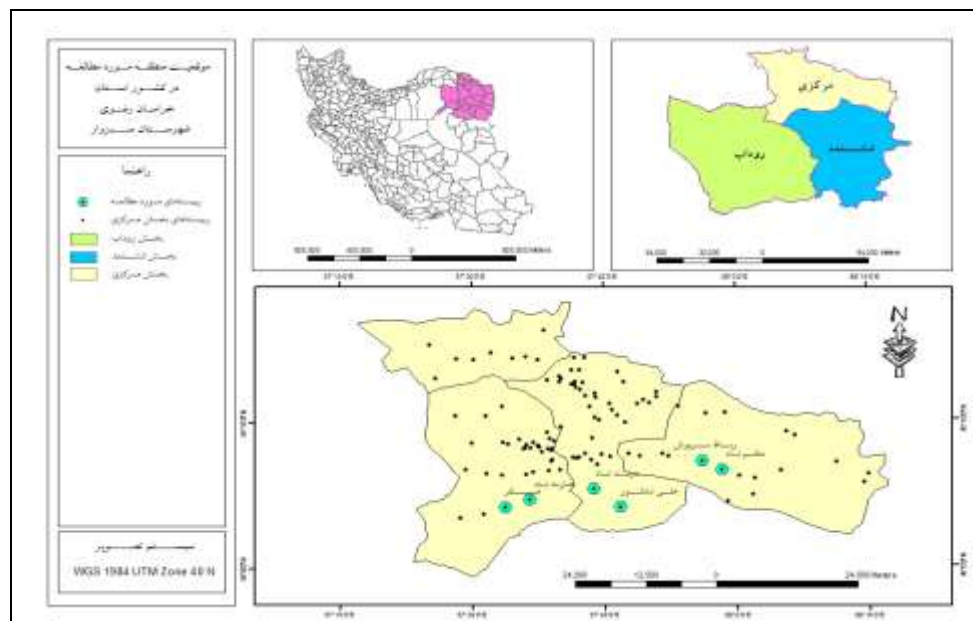
جدول ۳. شاخص‌ها و گویه‌های عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت پسته در شهرستان سبزوار

منبع: عزیزی، فال سلیمان، محدث حسینی، ۱۳۹۵

عامل	گویه‌ها
اقتصادی	تمایل به افزایش سطح زیر کشت
	سودآوری بالای پسته
	هزینه در واحد سطح
	اشتغال برای جوانان آماده به کار
	تفاوت درآمد محصول پسته با محصولات قبلی
	عملکرد بیشتر
	افزایش درآمد به واسطه کشت پسته
	رضایت از تغییر الگوی کشت به پسته‌کاری
	بازارپسندی
	افزایش رفاه
	کاهش خسارت در کشت پسته
	توانایی حمایت از اعضای خانواده در قالب واحدهای مالی و سرمایه‌ای
	رضایت از درآمد
	مقاومت در برابر کم آبی
میلی	سازگاری با اقلیم منطقه
	مقاومت در برابر شوری آب
	سازگاری در برابر بحران‌های شدید دمایی
	سازگاری با نوع خاک
	مقاومت در برابر طولانی‌بودن دوره‌های آبیاری
	نیاز کم به کود شیمیایی
	یارانه‌های بخش کشاورزی
کمک‌های دولتی	اعطای وام و تسهیلات به پسته‌کاران
	برگزاری کلاس‌های آموزشی
	خرید تضمینی محصول
	بیمه محصول
	حمایت از تعاونی پسته‌کاران
	سرمایه‌گذاری‌های دولتی در زمینه فرآوری محصول

جامعه آماری این پژوهش را خانوارهای کشاورز در ۶ نقطه روستایی در بخش مرکزی با جمعیتی معادل با ۱۹۶۰ نفر تشکیل می‌دهند که به کشت پسته مشغول می‌باشند. جهت تعیین حجم نمونه از روش کوکران و براساس محاسبه خطای ۸ درصد استفاده شد که واحد تحلیل را ۱۳۱ کشاورز پسته‌کار تشکیل می‌دهند. برای اندازه‌گیری متغیرهای تأثیرگذار بر گسترش کشت پسته تعداد ۲۷ سؤال با طیف پنج گزینه‌ای لیکرت از خیلی کم تا خیلی زیاد پرسیده شد. روایی محتوایی پرسش‌نامه با استفاده از نظر ده کارشناس از سازمان جهاد کشاورزی شهرستان سبزوار به دست آمد. جهت پایایی متغیرهای تأثیرگذار بر گسترش کشت پسته با انجام پیش‌آزمون صورت گرفته با ۳۰ پسته‌کاران و با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ اقدام شد که مقدار پایایی به‌دست آمده برای بُعد اقتصادی (۰,۷۳۵)، بُعد محیطی (۰,۷۱۸)، حمایت‌های دولتی (۰,۶۸۹) و کل پرسش‌نامه (۰,۷۱۵) محاسبه گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز در دو بخش آمار توصیفی و آمار استنباطی با استفاده از نرم افزار SPSS انجام گرفت. به این منظور تعیین متغیرهای تأثیرگذار بر گسترش کشت پسته سه بُعد تعریف شد (بعد اقتصادی با ۱۳ گویه، بعد محیطی با ۷ گویه و بعد حمایت‌های دولتی نیز با ۷ گویه). در ادامه و با بهره‌گیری از مدل تحلیل عاملی به تحلیل نتایج آماری پرداخته و شاخص‌های توسعه کاشت پسته بر اساس آن رتبه‌بندی شد. سپس با بهره‌گیری از آزمون t تک‌نمونه‌ای به بررسی عوامل مؤثر بر تغییرات در سه بُعد اقتصادی، محیطی و حمایت‌های دولتی در منطقه مبادرت شد و در آخر، جهت بررسی ارتباط بین دو متغیر تمایل به کشت پسته و تغییر الگوی کشت پسته از آزمون رگرسیونی استفاده شد.

جهت ترسیم نقشه محدوده مورد مطالعه از نرم‌افزار ARC GIS استفاده شده است. شکل (۲) محدوده مورد مطالعه تحقیق را نشان می‌دهد.

شکل ۲. موقعیت سیاسی بخش مرکزی شهرستان سبزوار

مأخذ: نگارندگان تحقیق، ۱۳۹۹

۴. ۱. ساختار تحلیل عاملی

فرض بنیادی در تکنیک تحلیل عاملی این است که عامل‌های زیربنایی متغیرها را می‌توان برای تبیین پدیده‌های پیچیده به کاربرد و همبستگی‌های مشاهده‌شده بین متغیرها حاصل اشتراک آن‌ها در این عامل‌هاست.

عامل، متغیر جدیدی است که از طریق ترکیب خطی نمره‌های اصلی متغیرهای مشاهده‌شده بر اساس رابطه ۱ محاسبه می‌شود:

$$F_j = W_{j1}X_1 + W_{j2}X_2 + W_{j3}X_3 + \dots + W_{jI}X_I = \sum_{i=1}^I W_{ji}X_i$$

که در آن:

W بیانگر ضرایب نمره عوامل و P معرف تعداد متغیرهاست. مبانی ریاضی تحلیل عاملی، بر حسب مقدار و نوع واریانس هر متغیر J (X_j) که توسط عامل‌های موجود در مدل توجیه می‌شود، متفاوت است (افندی‌زاده، ۱۳۸۹، ص. ۳).

در تحلیل عاملی این پژوهش مراحل زیر انجام گرفته است:

۱- تشکیل ماتریس داده‌ها: ماتریس داده‌ها در این پژوهش، ماتریسی است که معرف متغیرهای پژوهش باشد.

۲- محاسبه ماتریس همبستگی: برای انجام محاسبات در مراحل بعدی و ارتباط درونی بین شاخص‌ها از ماتریس همبستگی استفاده می‌شود. اگر متغیرها در جهت مثبت مرتب شده باشند و کیفیت بیشتر نشانگر وضعیت بهتر باشد، همبستگی‌ها مثبت خواهند بود. یعنی افزایش مقادیر هر یک از شاخص‌ها با افزایش مقادیر شاخص‌های دیگر همراه خواهد بود. همبستگی میان N شاخص را می‌توان به صورت ماتریس $N \times N$ نوشت. با ۲۷ متغیر، ماتریس 27×27

۳- استخراج عامل‌ها: یافتن تعداد عامل‌هایی است که می‌توانند به طور مناسب همبستگی‌های مشاهده‌شده را میان متغیرهای مشاهده‌شده، تبیین کنند (کیم و مولر، ۱۳۷۸، ص. ۷۳) نتیجه حاصل در این پژوهش کاهش ۲۷ شاخص به ۱۰ عامل بوده است که مجموعاً ۶۷ درصد واریانس را می‌پوشاند و نشانگر رضایت‌بخش بودن تحلیل عاملی و متغیرهای مورد مطالعه است.

۴- دوران عامل‌ها: اگر هر شاخص روی یک عامل حمل شود و یا مقادیر بارگذاری‌شده هر متغیر در عامل، بزرگ و مثبت و یا نزدیک صفر باشد، در آن صورت کار تفسیر عوامل ساده خواهد بود. در صورتی که مقادیر بارگذاری‌شده هر شاخص شامل مقادیر متوسط روی چند عامل باشد، کار تفسیر عامل سخت خواهد بود. برای رسیدن به حالت مطلوب، عوامل چنان دوران داده می‌شود تا ساختار ساده‌ای به دست آید. برای دوران عامل‌ها از روش‌های واریماکس، کواریماکس و اکوماکس استفاده می‌شود.

۵- نام‌گذاری عامل‌ها: با توجه به میزان همبستگی هر یک از شاخص‌ها می‌توان اسامی یا عناوین مناسبی را برای هر یک از آن‌ها انتخاب نمود. در این پژوهش با توجه به نوع شاخص‌های قرارگرفته در هر عامل از نام‌گذاری مشخص بر روی هر عامل چشم‌پوشی شده است (ابراهیم‌زاده و اسکندری‌ثانی، ۱۳۸۹، ص. ۱۴).

۵. یافته‌های تحقیق

در تحقیق حاضر ۱۳۱ پسته‌کار در بخش مرکزی سبزوار مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. میانگین و میانه سنی پسته‌کاران به ترتیب ۴۹,۷۲ و ۵۰ بوده که حاکی از میانسالی پسته‌کاران منطقه است. از نظر سطح تحصیلات، عمده پسته‌کاران بی‌سواد یا دارای تحصیلات پایین‌تر از سیکل (۵۷ درصد) بوده‌اند و تحصیلات بالاتر از لیسانس حدود ۱,۵ درصد افراد مورد مطالعه را شامل شده است.

جدول ۴. آمار توصیفی مربوط به سن پسته‌کاران بخش مرکزی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

میانگین	میانه	نما	انحراف معیار	کمترین	بیشترین
۴۹,۷۲	۵۰,۰۰	۵۵	۱۲,۳۴۲	۲۳	۷۵

در جدول ۵ توزیع فراوانی پسته‌کاران مورد مطالعه بر اساس شغل اصلی آنان بیان شده است، که مشاهده می‌شود که ۶۸,۷ درصد افراد شغل اصلی خود را پسته‌کار عنوان کرده‌اند و ۳۲,۳ درصد افراد پسته‌کاری را به عنوان شغل فرعی خود معرفی کرده‌اند.

جدول ۵. توزیع فراوانی شغل اصلی پسته‌کاران بخش مرکزی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شغل اصلی	فراوانی	درصد
پسته‌کار	۹۰	۶۸,۷
مشاغل آزاد	۱۳	۹,۹
اداری	۸	۶,۱
بازنشسته	۷	۵,۳
راننده	۷	۵,۳
مکانیک	۳	۲,۳
کارگر	۱	۰,۸
دامدار	۱	۰,۸
خرده‌فروش	۱	۰,۸
کل	۱۳۱	۱۰۰,۰

۵.۱. تحلیل یافته‌ها بر اساس مدل تحلیل عاملی

در تحلیل عاملی اکتشافی در ابتدا، وجود همبستگی بین متغیرها به کمک آماره KMO مورد بررسی قرار می‌گیرد که دامنه آن از ۰ تا ۱ در نوسان است، چنانچه مقدار این آماره بیش از ۰/۵۰ باشد، همبستگی‌های موجود برای تحلیل عاملی مناسب هستند. با توجه به نتایج آماره KMO کفایت مدل در حد متعادلی مورد تأیید است ($KMO=0.584$). همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت نیز این مسئله را تأیید می‌کند ($\text{sig} \leq 0.05$) (شکل ۴). لازم به ذکر است در این تحلیل برای استخراج مؤلفه‌ها از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و برای دوران عامل‌ها از دوران واریماکس استفاده شد.

جدول ۶. نتایج آماره کیزرمایر و آزمون بارتلت^۱ در راستای همبستگی بین متغیرها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

۰/۵۸۴	مقدار K.M.O	
۹۳۵/۴۴۱	Approx. Chi-Square	آزمون بارتلت
۳۵۱	درجه آزادی	
۰.۰۰۱	سطح معنی‌داری	

۵.۲. استخراج عوامل

جدول شماره ۵ مقدار ویژه و درصد واریانس و درصد واریانستراکمی متناظر با عامل‌ها را نشان می‌دهد. مقادیر ویژه اولیه برای هر یک از عامل‌ها در قالب مجموع واریانس تبیین شده برآورد می‌شود و در بلوک اول ارائه شده است. همانطور که ملاحظه می‌شود در تحلیل عاملی، ۱۰ عامل دارای مقدار ویژه بیشتر از ۱ هستند. با توجه به درصد تجمعی مشاهده می‌شود که عوامل اول تا دهم روی هم رفته ۶۶/۷۰ درصد واریانس مجموع ۲۷ متغیر را تبیین می‌کند که نشان می‌دهد مدل مورد نظر، از قابلیت بالایی برخوردار می‌باشد. در بلوک دوم مجموع ضرایب عامل دوران نیافته و واریانس تبیین شده عامل‌هایی ارائه شده است که مقادیر ویژه

1. KMO and Bartlett's Test

آن‌ها بزرگ‌تر از عدد یک می‌باشد. بلوک سوم نیز به عامل دوران مربوط می‌شود. این بلوک، مجموعه مقادیر عامل‌های استخراج‌شده بعد از چرخش را نشان می‌دهد.

جدول ۷. عامل‌های استخراج‌شده، مقادیر ویژه و درصد تبیین واریانس آن‌ها از مجموعه شاخص‌ها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

عوامل	مقادیر ویژه اولیه			مجموع مجذورات با عاملی قبل از دوران			مجموع مجذورات بار عاملی بعد از دوران		
	جمع کل	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس	جمع کل	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس	جمع کل	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس
۱	۸,۳۰۲	۱۳,۸۷۴	۱۳,۸۷۴	۳,۷۴۶	۱۳,۸۷۴	۱۳,۸۷۴	۲,۲۴۲	۸,۳۰۲	۸,۳۰۲
۲	۱۶,۵۷۴	۱۰,۲۲۵	۲۴,۱۰۰	۲,۷۶۱	۱۰,۲۲۵	۲۴,۱۰۰	۲,۲۳۴	۸,۲۷۲	۱۶,۵۷۴
۳	۲۳,۸۰۷	۷,۶۸۹	۳۱,۷۸۹	۲,۰۷۶	۷,۶۸۹	۳۱,۷۸۹	۱,۹۵۳	۷,۲۳۲	۲۳,۸۰۷
۴	۳۰,۹۸۷	۶,۳۰۲	۳۸,۰۹۱	۱,۷۰۲	۶,۳۰۲	۳۸,۰۹۱	۱,۹۳۹	۷,۱۸۰	۳۰,۹۸۷
۵	۳۷,۷۱۰	۵,۷۵۱	۴۳,۸۴۲	۱,۵۵۳	۵,۷۵۱	۴۳,۸۴۲	۱,۸۱۵	۶,۷۲۳	۳۷,۷۱۰
۶	۴۴,۳۳۸	۵,۳۵۴	۴۹,۱۹۶	۱,۴۴۶	۵,۳۵۴	۴۹,۱۹۶	۱,۷۹۰	۶,۶۲۸	۴۴,۳۳۸
۷	۵۰,۶۰۱	۵,۱۹۳	۵۴,۳۸۹	۱,۴۰۲	۵,۱۹۳	۵۴,۳۸۹	۱,۶۹۱	۶,۲۶۳	۵۰,۶۰۱
۸	۵۶,۴۳۱	۴,۵۵۱	۵۸,۹۴۱	۱,۲۲۹	۴,۵۵۱	۵۸,۹۴۱	۱,۵۷۴	۵,۸۳۰	۵۶,۴۳۱
۹	۶۱,۹۴۶	۴,۲۴۷	۶۳,۱۸۷	۱,۱۴۷	۴,۲۴۷	۶۳,۱۸۷	۱,۴۸۹	۵,۵۱۵	۶۱,۹۴۶
۱۰	۶۶,۹۶۲	۳,۷۷۴	۶۶,۹۶۲	۱,۰۱۹	۳,۷۷۴	۶۶,۹۶۲	۱,۳۵۴	۵,۰۱۵	۶۶,۹۶۲

همان گونه که ملاحظه می‌شود به تعداد مؤلفه‌ها یا عوامل در بلوک اول مقدار ویژه و درصد واریانس و درصد واریانس تراکمی مشخص می‌گردد؛ اگرچه همه این عوامل مقادیر ویژه بزرگ‌تر از واحد دارند، ولی اهمیت و نقش عامل اول با درصد تبیین ۱۳/۸۷ بیش از عامل بعدی است.

جدول شماره ۳، ماتریس مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد که شامل ضرایب ۲۷ متغیر در ۱۰ عامل استخراج شده است. هنگامی که این عامل‌ها با یکدیگر همبستگی ندارند، این ضرایب عامل‌ها همان ضرایب همبستگی بین متغیرها در عامل‌هاست. بنابراین هرچه مقدار قدر مطلق این

ضرایب به یک نزدیک‌تر باشد، عامل مورد نظر نقش بیشتری در کل واریانس اعداد در متغیر مورد نظر دارد.

۳.۵. دسته‌بندی عامل‌ها

پس از گردآوری داده‌ها و تبدیل متغیرها به شاخص‌های مورد استفاده در تحلیل عاملی، ماتریس مقدار همبستگی تشکیل شد و با استفاده از نرم افزار SPSS، عامل‌سازی به منظور تقلیل شاخص‌ها صورت پذیرفت. بدین صورت که شاخص‌های بارگذاری شده در هر عامل که بالای ۰/۵۰ بودند یک عامل را تشکیل دادند. شاخص‌هایی که امکان تجمع با شاخص‌های قرار گرفته در یک عامل را نداشتند، عامل دیگری را تشکیل دادند. نتیجه، خلاصه شدن شاخص‌های مورد استفاده در ۱۰ عامل بود. جدول شماره ۴، میزان همبستگی ۲۷ متغیر در قالب ۱۰ عامل خلاصه شده را نشان می‌دهد. آنچه در جدول مشخص است، هر عامل با گروهی از متغیرها همبستگی بالاتری را نشان می‌دهد.

جدول ۸. مقدار ویژه عامل‌ها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

نام متغیر	مقدار همبستگی	شماره عامل / درصد واریانس تبیین شده
تفاوت درآمدی محصول پسته با محصول قبلی	۵۳۱.	چالش اول: تغییر الگوی کشت درصد واریانس: ۱۳,۸۷
میزان رضایت از تغییر الگوی کشت به پسته‌کاری	۶۸۴.	
تمایل به افزایش سطح زیر کشت پسته	۷۸۳.	
شرایط رفاهی	۷۷۵.	
برگزاری کلاس‌های آموزشی در مورد فرآوری کاشت و داشت و..	۵۲۲.	
کاهش خسارت کمتر در کشت پسته	۴۹۹.	چالش دوم: یارانه‌های اعطایی و حمایت مالی از کشاورزان درصد واریانس: ۱۰,۲۳
یارانه‌های بخش کشاورزی	۷۴۲.	
خرید تضمینی محصول	۷۲۷.	
سازگاری با شرایط اقلیمی منطقه	۷۹۲.	چالش سوم: شرایط سخت اقلیمی درصد واریانس: ۷,۶۹
مقاومت در برابر شوری آب و خاک	۴۴۷.	
سازگاری با نوع خاک	۷۹۷.	
نیاز کم به کود شیمیایی	۷۷۶.	

نام متغیر	مقدار همبستگی	شماره عامل / درصد واریانس تبیین شده
بیمه محصول پسته	۵۹۶.	چالش چهارم: وجود تشکلات حمایتی جهت پیگیری خسارت‌های باغداران درصد واریانس: ۶,۳۰
حمایت از تعاونی‌های پسته‌کاران	۷۶۱.	
حمایت مالی و سرمایه‌ای از فرزندان	۵۰۱.	چالش پنجم: فراهم آمدن بسترهای اشتغال‌زا درصد واریانس: ۵,۷۵
اشتغال برای جوانان آماده به کار	۴۵۲.	
مقاومت در برابر کم آبی	۶۷۶.	چالش ششم: به صرفه بودن کشت پسته به‌دنبال خشکسالی و شرایط بد آب و هوایی درصد واریانس: ۵,۳۵
سازگاری در برابر بحران‌های شدید دمایی	۷۶۴.	
مقاومت در برابر طولانی بودن دوره‌های آبیاری	۵۴۷.	
افزایش درآمد به واسطه کشت پسته	۵۱۳.	چالش هفتم: رضایت از درآمد محصول درصد واریانس: ۵,۱۹
رضایت از درآمد	۵۵۶.	
عملکرد بیشتر	۵۶۸.	چالش هشتم: اعطای تسهیلات بانکی درصد واریانس: ۴,۵۵
اعطای وام و تسهیلات به پسته‌کاران	۶۲۲.	
هزینه در واحد سطح	۸۱۱.	چالش نهم: بازاریابی محصولات باغی درصد واریانس: ۴,۲۵
بازارپسندی	۵۹۴.	
سودآوری بالای پسته	۶۶۰.	چالش دهم: جذب سرمایه‌های دولتی درصد واریانس: ۳,۷۷
سرمایه‌گذاری‌های دولتی در زمینه فرآوری محصول	۶۰۰.	

۵. ۴. نام‌گذاری عامل‌ها

با توجه به نتایج به‌دست آمده از مدل تحلیل عاملی و دسته‌بندی عوامل ده گانه به ترتیب به شرح ذیل می‌باشد:

- **تغییر الگوی کشت:** اولین و مهمترین چالش پیش‌روی تغییر الگوی کشت با درصد واریانس ۱۳,۸۷ می‌باشد که نشأت گرفته از مؤلفه‌هایی همچون میزان رضایت از تغییر الگوی کشت به پسته‌کاری، تمایل به افزایش سطح زیر کشت پسته، شرایط رفاهی،

برگزاری کلاس‌های آموزشی در مورد فرآوری کاشت و داشت، تفاوت درآمدی محصول پسته با محصول قبلی می‌باشد.

• **یارانه‌های اعطایی و حمایت مالی از کشاورزان:** دومین چالش پیش روی یارانه‌های اعطایی و به دنبال آن حمایت مالی از باغداران پسته‌کار می‌باشد که انتظار می‌رود با حمایت سازمان جهادکشاورزی، صندوق بیمه کشاورزی، نهادهای متولی صادرات و واردات محصولات کشاورزی و ... این مؤلفه از وضعیت مطلوب‌تری برخوردار شود.

• **شرایط سخت اقلیمی:** سومین چالش شناسایی شده در این زمینه، شرایط سخت اقلیمی، هم به لحاظ آب و هوایی و هم شرایط خاک، مقاومت در برابر شوری و میزان کوددهی است.

• **وجود تشکلات حمایتی جهت پیگیری خسارت‌های باغداران:** چالش چهارم در ارتباط با وجود تشکلات حمایتی برای جبران خسارت‌های انسانی و طبیعی با استفاده از بیمه محصولات و همچنین ایجاد تعاونی‌های تولید جهت صادرات بهتر این محصول و قیمت گذاری مناسب آن می‌باشد و به نوعی مانع برای فعالیت دلالان واسطه بین خریدار و فروشنده می‌باشند.

• **فراهم آمدن بسترهای اشتغال‌زا:** پنجمین چالش فراهم کردن بسترهای اشتغال‌زا در بخش کشاورزی علی‌الخصوص مزارع کشت پسته می‌باشد که قابلیت‌های زیادی جهت اشتغال جوانان این بخش را دارا است.

• **به صرفه بودن کشت پسته** بدنبال خشکسالی و شرایط بد آب و هوایی و داشتن شرایطی از جمله مقاوم بودن، سازگاری با شرایط آب و هوایی با واریانس ۵/۳۵ ششمین چالش شناسایی شده در این زمینه است.

• **رضایت از درآمد محصول:** هفتمین چالش عمده شناسایی شده چالش رضایت از درآمد محصول با ۵/۱۹ درصد واریانس است.

• **اعطای تسهیلات بانکی:** یکی از چالش‌های پردغدغه باغداران پسته را می‌توان به اعطای تسهیلات بانکی نسبت داد که به دلیل زمانبر بودن، کاغذبازی‌های اداری و همچنین مشکلات بازپرداخت مشکلاتی را بر سر راه باغداران بوجود می‌آورد.

- **بازاریابی محصولات باغی:** به دلیل سود بالای محصول پسته، بازاریابی این محصول نیازمند راهکارهای اجرایی است و بدیهی است که نشان تجاری (برند) نقش بسیار مهمی در ایجاد، حفظ و توسعه عملکرد کسب و کار ایجاد می کند.
 - **جذب سرمایه های دولتی:** به دلیل سودآوری این محصول و همچنین مسائل و مشکلات ذکر شده در ارتباط با اعطای تسهیلات بانکی، لزوم توجه به جذب سرمایه های دولتی یکی از راهکارهای برون رفت از مشکلات اقتصادی پسته کاران می باشد.
- علاوه بر استفاده از تحلیل عاملی برای تبیین همبستگی بین متغیرها، با طرح ۲۷ گویه در قالب ۳ عامل کلی و با بهره گیری از آزمون t تک نمونه ای به بررسی عوامل مؤثر بر تغییرات در سه بعد اقتصادی، محیطی و حمایت های دولتی در منطقه مبادرت شد، نتایج به دست آمده از آزمون t تک نمونه ای نشان می دهد که میانگین متغیرهای اقتصادی ۴,۰۶ بالاتر از میانگین نظری بوده و مقدار آماره این شاخص برابر با ۳۶,۳۹ است. این امر حاکی از اهمیت بیشتر عوامل اقتصادی در گسترش کاشت پسته است. در بعد محیطی میانگین ۳,۷۶ بیانگر اهمیت نسبی عوامل محیطی در تغییر الگوی کشت می باشد و نشان دهنده حمایت های دولتی با میانگین ۱,۶۵ اهمیت پائین این عامل را در تغییر الگوی کشت کشاورزان است.

جدول ۹. نتایج آزمون t تک نمونه ای در مورد عوامل مؤثر در تغییر الگوی کشت کشاورزان

مأخذ: نگارندگان تحقیق، ۱۳۹۹

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	آماره t	سطح معناداری	اختلاف میانگین	اختلاف در سطح اطمینان ۹۵٪	
							حد پائین	حد بالا
اقتصادی	۱۳۱	۴,۰۶۹	۰,۳۳۶	۳۶,۳۹	۰,۰۰۰	۱,۰۶۹	۱,۱۲۸	۱,۰۱۱
محیطی	۱۳۱	۳,۷۶	۰,۳۵۵	۲۴,۶۳	۰,۰۰۰	۰,۷۹۵	۰,۸۲۷	۰,۷۰۴
حمایت های دولتی	۱۳۱	۱,۶۵	۰,۲۵۶	-۵۹,۸۴	۰,۰۰۰	-۱,۳۴۱	-۱,۲۹	-۱,۳۸

به منظور مشخص ساختن میزان وابستگی دو متغیر تمایل یا رضایت از کشت پسته به عنوان متغیر مستقل و عوامل مؤثر در تغییر الگوی کشت پسته به عنوان متغیر وابسته از همبستگی

پیرسون استفاده گردید (جدول ۶). نتایج نشان داد، بین دو متغیر در سطح ۹۵ درصد اطمینان همبستگی مستقیم وجود دارد که مقدار این عدد ۰,۴۹۷ می‌باشد که نشان می‌دهد با افزایش تمایل به کشت پسته در بین کشاورزان، تمایل به تغییر الگوی کشت به همان میزان افزایش می‌یابد.

جدول ۱۰. همبستگی بین متغیرهای افزایش تمایل به کشت پسته و تغییر الگوی کشت در بین کشاورزان

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

تغییر الگوی کشت در بین کشاورزان		
افزایش تمایل به کشت پسته	همبستگی پیرسون	۰,۴۹۷**
	سطح معناداری	۰,۰۰۱

این تحقیق به دنبال بررسی ارتباط خطی بین مجموعه‌ای از متغیرهای مستقل با متغیرهای وابسته است و در واقع هدف از به کار بردن رگرسیون بیان حداکثر همبستگی بین متغیر مستقل و متغیر وابسته است. در جدول شماره ۸ مقدار ضریب (R) بین متغیرها ۰,۴۶۳ است که نشان‌دهنده ارتباط نسبتاً خوب بین متغیرها است. همچنین مقدار ضریب تعیین تعدیل شده (R^2) برابر است با ۰,۲۴۳ است که نشان‌دهنده تأثیر ۲,۴ درصدی مؤلفه‌ها در بحث تغییر الگوی کشت را دارد.

جدول ۱۱. خلاصه مدل رگرسیون

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

مدل رگرسیون				
خطای استاندارد برآورد	تعدیل یافته (R^2)	ضریب تعیین چندگانه	ضریب رگرسیونی	مدل
۰,۳۳۰۷۳	۰,۱۴۵	۰,۲۴۳	۰,۴۶۳ ^a	۱

طبق محاسبات جدول شماره ۹ و با توجه به معنادار بودن آزمون F (۲,۷۸) در سطح خطای کوچک‌تر از ۰,۰۵ می‌توان نتیجه گرفت که مدل رگرسیونی قابل توجیه بوده و مجموعه مؤلفه‌های متغیر مستقل به نسبت مناسبی قادرند تغییرات متغیر وابسته را تعیین کنند. به این

معنی که می‌توان اظهار کرد که تمایل به کشت پسته در بین کشاورزان در پی مسائلی همچون افزایش قیمت محصولات و ... سبب تشویق آن‌ها به تغییر الگوی کشت شده است.

جدول ۱۲. مقدار ضریب F در بین متغیر مستقل و وابسته

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

معناداری	مقدار آماره F	میانگین	درجه آزادی	مجموع مربعات	مدل
۰,۰۰۳	۲,۷۸	۰,۲۸۵	۱۱	۴,۳۳۴	رگرسیون
		۰,۱۰۹	۹۳	۹,۱۷۳	باقی‌مانده
			۱۰۴	۱۲,۳۰۷	مجموع
متغیر وابسته: تغییر الگوی کشت					

۶. نتیجه‌گیری

کشاورزی فعالیتی است که به دلیل چند بعدی بودن قادر خواهد بود از جنبه‌های مختلف، حیات اقتصادی و اجتماعی بخش زیادی از انسان‌ها را خصوصاً در روستاها تحت تأثیر خود قرار دهد. اما کشاورزی به مانند دیگر فعالیت‌های انسانی همواره تحت تأثیر شرایط جامعه انسانی و شرایط طبیعی در حال تغییر و دگرگونی است. یکی از این تغییرات به الگو و نوع کشت باز می‌گردد که توسط کشاورزان انتخاب و یا به آن‌ها تحمیل می‌شود. لذا با توجه به اهمیت و نقش کشاورزی باید تغییراتی را هم که بر آن حادث می‌شود به ویژه در جوامع روستایی به دقت مورد پایش قرار داد تا از این طریق از ایجاد خسران و بروز پیامدهای منفی برای این جوامع جلوگیری به عمل آید. در تحقیق حاضر به بررسی عوامل مؤثر بر تغییر الگوی کشت در بخش مرکزی سبزوار پرداخته شده است.

تغییرات پدید آمده در الگوی کشت را می‌توان با ویژگی‌ها و قابلیت‌های محیطی مناسب برای کشت و تولید پسته مرغوب مرتبط دانست. لیکن وجود همین قابلیت‌ها سبب شده تا کشاورزان حتی به کوچکترین تغییرات ایجادشده در ارتباط با سود احتمالی عکس‌العمل نشان دهند. در بیشتر موارد تغییر الگوی کشت در اولویت کشاورزان قرار گرفته است. بر این اساس و با این نگرش با طرح ۲۷ گویه در قالب ۳ عامل کلی و با بهره‌گیری از تحلیل عاملی به

بررسی عوامل مؤثر بر تغییرات در سه بُعد اقتصادی، محیطی و حمایت‌های دولتی در منطقه مبادرت شد. نتایج نشان می‌دهد که شاخص‌های اقتصادی نظیر تمایل به افزایش سطح زیر کشت، سودآوری بالای پسته هزینه در واحد سطح، اشتغال برای جوانان آماده به کار و... و همچنین عوامل محیطی از جمله سازگاری با شرایط اقلیمی منطقه، مقاومت در برابر طولانی بودن دوره‌های آبیاری در تغییر الگوی کشت تأثیر بیشتری داشته‌اند. نیاز کمتر به کود شیمیایی در افزایش توسعه کشت در حد کمی تأثیرگذار بوده است و از بین عوامل حمایتی دولتی تنها برگزای کلاس‌های آموزشی در افزایش انگیزه پسته‌کاران به سمت توسعه محصول مؤثر بوده است و دیگر عوامل نقش بسیار ضعیفی داشته است. نتایج حاصل از تحلیل عاملی و آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان داد که **تغییر الگوی کشت**، اولین و مهمترین عامل پیش‌روی گسترش کشت پسته با درصد واریانس ۱۳٫۸۷ می‌باشد که نشأت گرفته از مؤلفه‌هایی همچون میزان رضایت از تغییر الگوی کشت به پسته‌کاری، تمایل به افزایش سطح زیر کشت پسته، شرایط رفاهی، برگزای کلاس‌های آموزشی در مورد فراوری کاشت و داشت، تفاوت درآمدی محصول پسته با محصول قبلی است.

به منظور حفظ این پتانسیل بومی و نیز برنامه‌ریزی برای گسترش الگوی کشت این محصول با توجه به منابع آبی شهرستان شایسته است به عوامل محیطی توجه بیشتری شود. با توجه به مباحثی که مطرح شد، نمی‌توان مزیت‌های ایجادشده را برای همه افراد و همه زمان‌ها متصور دانست. لذا شناخت بیشتر زوایای این تغییرات امری ضروری به نظر می‌رسد که نیازمند مطالعه بیشتر خواهد بود. با توجه به ضعف‌های موجود در تولید و کشت محصول پسته و جلوگیری از اثرات سوء افزایش سطح زیرکشت این محصول در توسعه روستایی، پیشنهادات زیر مطرح می‌شود:

- افزایش سطح آگاهی کشاورزان از خدمات ارائه شده توسط سازمان‌ها؛
- گسترش ارائه ی تسهیلات خرید ادوات لازم به کلیه کشاورزان؛
- اعمال سیاست‌های حمایتی دولت از جمله در زمینه مکانیزاسیون، بیمه، تحقیقات

و ترویج جهت افزایش راندمان محصول؛

- توجه ویژه به محصولات دارای مزیت رقابتی و گسترش محصولات جایگزین به عنوان یکی از راهکارهای تغییر اقلیم؛
- احداث کارخانه‌های تکمیلی جهت فرآوری و بسته‌بندی جهت صادرات؛
- توجه ویژه به بازاریابی محصول با توجه به جایگاه شهرستان به عنوان بارانداز تولیدات شهرستان‌های همجوار؛
- ایجاد تعاونی‌ها و اتحادیه پسته‌کاران با قابلیت عملکردی بالا؛
- ایجاد بورس پسته و ارائه محصول در سطح بین‌المللی.

کتاب‌نامه

۱. ابراهیم‌زاده، ع.، و اسکندری ثانی، م. (۱۳۸۸). کاربرد تحلیل عاملی در تبیین الگوی فضایی توسعه و توسعه‌نیافتگی شهری منطقه‌ای در ایران. *مجله جغرافیا و توسعه*، ۸ (۱۷)، ۷-۲۸.
۲. احسانی، م.، و خالدی، ه. (۱۳۸۱). شناخت و ارتقای بهره‌وری آب کشاورزی به منظور تأمین امنیت آبی و غذایی کشور. *یازدهمین سمینار کمیته ملی آبیاری و زهکشی*، تهران، ایران. بازیابی از <https://civilica.com/doc/10109>
۳. ارجمندی، ا.، و مهرابی بشرآبادی، ح. (۱۳۹۲). بررسی تغییرات الگوی کشت محصولات زراعی در ایران طی دوره ۶۲-۱۳۶۱ تا ۸۸-۱۳۸۷. *مجله اقتصاد کشاورزی*، ۴ (۲۸)، ۸۷-۱۰۴.
۴. افراخته، ح.، و حجی‌پور، م. (۱۳۹۴). بهینه‌سازی الگوی کشت محصولات زراعی در راستای توسعه پایدار (مطالعه موردی: دشت سهل‌آباد). *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، ۴ (۱)، ۵۵-۴۱.
۵. افندی‌زاده، ش.، و رحیمی، ا. (۱۳۸۹). مدل تحلیل عاملی برای انتخاب عوامل مؤثر بر تقاضای سفر با اتوبوس بین شهری. *پژوهشنامه حمل و نقل*، ۷ (۱)، ۱۵-۱.
۶. امیرقاسمی، ت.، و سوزنی، ج. (۱۳۸۷). پسته یا طلای سبز ایران: با جدیدترین یافته‌های علمی و عملی مربوط به فنون کاشت، داشت، برداشت و فرآوری محصول پسته در ایران (چاپ اول). تهران: نشر سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی کشور.
۷. امیرنژاد، ح.، و بهمن‌پوری، ص. (۱۳۹۲). تلفیق هدف‌های زیست محیطی و اقتصادی بهره‌برداران کشاورزی در تعیین الگوی بهینه کشت (مطالعه موردی: دشت بیضاء استان فارس). *مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی*، ۵ (۲)، ۱۱۷-۱۳۱.

۸. ایزدی یزدان‌آبادی، ا.، و ایزدی یزدان‌آبادی، م. (۱۳۹۰). نقش صادرات پسته در توسعه جایگاه اقتصادی استان کرمان. *کنفرانس بین‌المللی جهاد اقتصادی*، کرمان، ایران. بازیابی از <https://civilica.com/doc/144768>
۹. بنی‌وهاب، ع. (۱۳۹۰). تحلیل و پیش‌بینی نوسان اقلیمی خراسان. *نشریه سرزمین*، ۱(۱)، ۹۳-۱۰۵.
۱۰. پژوهنده، ا.، مقدسی، ر.، یزدانی، س.، و اسدپور، ح. (۱۳۹۰). تعیین الگوی بهینه کشت در شرکت دشت ناز ساری با اهداف چندگانه. *مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی*، ۴(۱)، ۷۷-۸۹.
۱۱. پورطاهری، م.، رکن‌الدین افتخاری، ع. ر.، و سوادى مالیدره، ع. ا. (۱۳۹۳). پیامدهای اجتماعی و اقتصادی تغییر الگوی کشت و نقش آن در توسعه روستایی در دهستان بالاتجن استان مازندران. *مجله جغرافیا و توسعه*، ۳۵، ۲۳۲-۲۱۷.
۱۲. حمزه‌ئی، م.، و بوزرجمهری، خ. (۱۳۹۳). واکاوای آثار و عوامل مؤثر بر گسترش الگوی کشت زعفران در شهرستان نیشابور (مطالعه موردی: دهستان اسحق‌آباد). *نشریه زراعت و فناوری زعفران*، ۲(۴)، ۲۸۸-۲۷۷.
۱۳. رضایی، ز.، و سروی نوبهار، آ. (۱۳۹۱). تعیین الگوی کشت تحت استراتژی زیست‌محیطی با کاربرد الگوریتم ژنتیک (مطالعه موردی مشهد). *اولین همایش ملی بیابان (علوم، فنون و توسعه پایدار)*، تهران، ایران. بازیابی از <https://civilica.com/doc/160301>
۱۴. سالنامه آمار کشاورزی سبزوار. (۱۳۹۱). سبزوار: سازمان جهاد کشاورزی شهرستان سبزوار.
۱۵. صادقی، س. ک.، خداوردیزاده، ص.، و خداوردیزاده، م. (۱۳۹۰). تعیین مزیت نسبی صادراتی و ساختار بازار صادرات و واردات جهانی زعفران. *مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی*، ۳(۳)، ۵۹-۶۳.
۱۶. صالحی، ل.، ظریفیان، ش.، و رضوانفر، ا. (۱۳۸۹). تحلیل دیدگاه‌های کیوی‌کاران غرب استان مازندران در خصوص عوامل تأثیرگذار بر تغییر الگوی کشت از برنج و مرکبات به کیوی. *فصلنامه علوم کشاورزی و منابع طبیعی*، ۱۶(۱)، ۴۳-۳۴.
۱۷. عزیزی، ج.، و یزدانی، س. (۱۳۸۳). تعیین مزیت نسبی محصولات عمده باغبانی ایران. *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۱۲(۴۶)، ۷۱-۴۱.
۱۸. فال‌سلیمان، م.، صادقی، ح.، و غلامی، ز. (۱۳۹۲). بررسی اثرات اقتصادی-اجتماعی محصولات استراتژیک بر توسعه مناطق روستایی (مطالعه موردی: کشت پسته در بخش شش‌طراز شهرستان خلیل‌آباد). *فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۳(۱۲)، ۶۳-۴۱.

۱۹. کیم، ج.، و مولر، چ. (۱۳۷۸). کاربرد تحلیل عاملی در پژوهش اجتماعی همراه با دستورهای نرم/فزار SPSS (چاپ اول). تهران: نشر سلمان.
۲۰. محدث حسینی، س. ا. (۱۳۹۰). بررسی ایجاد اشتغال با توجه به تغییر الگوی کشت محصولات زراعی و باغی (مطالعه موردی حوزه آبخیز اترک). فصلنامه پژوهش‌های کاربردی زراعی، ۲۴ (۹۰)، ۹۳-۱۰۸.
۲۱. مقصودی، ش. (۱۳۹۱). پسته (کشاورزی، صنعت، تغذیه و درمان): گیاه‌شناسی، فناوری خشک کردن (چاپ دوم). تهران: ناشر: علم کشاورزی ایران.
۲۲. منظم اسماعیل پور، ع.، و کردوانی، پ. (۱۳۸۹). نقش محصولات کشاورزی با تأکید بر زعفران در توسعه روستایی شهرستان کاشمر «دهستان بالاولایت». نشریه جغرافیایی سرزمین، ۷ (۲)، ۳۱-۵۱.
۲۳. میرموسوی، س. ح.، و اکبری، ح. (۱۳۸۹). امکان‌سنجی اقلیمی کشت زیتون در استان کرمانشاه. مجله مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۵ (۱۰)، ۱۱۸-۱۳۱.

24. Alabdulkader, A. M., Al-Amoud, A. I., & Awad, F. S. (2012). Optimization of the cropping pattern in Saudi Arabia using a mathematical programming sector model. *Agricultural Economics/Zemedelska Ekonomika*, 58(2), 56-60
25. Choudhury, S., & Saha, S. K. (2003). Cropping pattern change analysis and optimal landuse planning by integrated use of satellite remote sensing and GIS. *Indian Cartographer*, 2(13), 111-123.
26. Ghosh, B. K. (2011). Determinants of the changes in cropping pattern in India: 1970-71 to 2006-07. *The Bangladesh Development Studies*, 34(2), 109-120.
27. Gopia, V., & Kandukurin, R. (2011). Land allocation strategies through genetic algorithm approach: A case study. *Global Journal of Research in Engineering*, 11(4), 6-14.
28. IFDA. (2008). *The role of high- value crops in rural poverty reduction in the Near East and North Africa. Algeria: International Fund for Agricultural Development (IFAD)*.
29. Ji-kun H., & Yang-jie W. (2014), Financing Sustainable Agriculture Under Climate Change. *Journal of Integrative Agriculture*, 13(4), 698-712.
30. Johansson, R., Tsur, T., & Doukkali, R. (2002). Pricing irrigation water: A review of theory and practice. *Water Policy*, 4(3), 173-199.
31. Paspan, F. (2006). Survey factors affecting the export of Iranian saffron. *Journal of Economic Reserch*, 6(2), 1-15.
32. Radklift, M. (1994). *Sustainable Development, center of planning and agro-econmic studies*. Tehran: Agriculture of Agriculture Ministry.

33. Rawabdeh, H., Shatanawi, M., Scardigno, A., & Todorovic, M. (2010). *Optimization of the cropping pattern in Northern and Southern part of the Jordan Valley under drought conditions and limited water availability. Jordan: Economics of Drought and Drought Preparedness in a Climate Change Context. Options Méditerranéenes Série A.*
34. Sethi LN, P., & Nayak, M. (2006). Optimal crop planning and water resources allocation in a coastal groundwater basin. Orissa, India. *Journal of Agricultural Water Management*, 83(2), 209-220
35. Wallace, H. (2002). *Agriculture as a tool for rural development*. Workshop Held in Collaboration with the National Rural Development Partnership on August 24, in French Lick, Indiana.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.49186.0>

مقاله کاربردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

تبیین مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی در مدیریت محلی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان زنجان)

نسرین جعفری (دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران)

njafari93@yahoo.com

حمید برقی (دانشیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، نویسنده مسئول)

h.barghi@geo.ui.ac.ir

یوسف قنبری (دانشیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران)

y.ghanbari@geo.ui.ac.ir

صص ۵۴ - ۳۳

چکیده

امروزه حکمروایی در مناطق روستایی به عنوان فرایندی نوین در حکومت با دارا بودن شاخص‌های خاص خود می‌تواند مباحث نوینی در زمینه مدیریت محلی در مناطق روستایی مطرح کند و سبب توانمندسازی ساکنین نواحی روستایی در زمینه‌های متفاوت اعم از تصمیم‌سازی، اجرا و ارزیابی گردد که در این میان متأثر از عوامل و مؤلفه‌هایی است که این مؤلفه‌ها می‌توانند محیطی، اقتصادی، اجتماعی و نهادی باشند. بنابراین هدف پژوهش حاضر تبیین مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی در مدیریت محلی شهرستان زنجان است. با توجه به اهمیت موضوع مورد مطالعه، نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی و جهت گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق ۲۵۵۸۸ خانوار و مدیران محلی منطقه مورد مطالعه است که از طریق فرمول کوکران تعداد نمونه خانوارهای روستایی ۳۸۲ خانوار محاسبه شد. از میان مدیران محلی نیز ۵۰ نفر از دهیاران روستاهای نمونه و رؤیسان شوراهای اسلامی به عنوان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۰۶ تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۱۲/۰۵

نمونه انتخاب شدند. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون t تک‌نمونه‌ای، همبستگی اسپیرمن و پیرسون و رگرسیون استفاده شد که نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای نشان داده، حکمروایی در منطقه مورد مطالعه در سطح متوسطی قرار دارد و آزمون همبستگی نشان داد که بین تمامی مؤلفه‌ها و حکمروایی به جز مؤلفه‌های فاصله از شهرستان، جنسیت دهیار، تجهیزات آتش‌نشانی، مالکیت زمین و ساختمان توسط دهیاری رابطه معناداری وجود دارد. در رابطه با میزان تأثیرگذاری مؤلفه‌ها، سرمایه اجتماعی (۰/۴۱۲) بیشترین تأثیرگذاری را بر حکمروایی در منطقه مورد مطالعه داشته است، بنابراین می‌توان جهت بالا بردن حکمروایی در منطقه نسبت به تقویت هر چه بیشتر سرمایه اجتماعی در کنار توجه به سایر عوامل اقدام نمود.

کلمات کلیدی: حکمروایی روستایی، مدیریت محلی، سرمایه اجتماعی، شهرستان زنجان

۱. مقدمه

شواهد نظری و تجربیات عملی نشان داده است که برای رسیدن به توسعه و پیشرفت پایدار و همه‌جانبه، توجه به موضوعات جهانی شدن، تمرکززدایی، مشارکت بخش مدنی، محلی‌گرایی، حکمروایی مطلوب و کوچک‌سازی ساختارهای حاکمیتی، الزاماتی غیرقابل انکار و بی‌بدیل‌اند. لذا گسترش و نهادینه کردن مدیریت‌های محلی واقعیت انکارناپذیر عرصه جهانی شدن است و دولت‌ها ناگزیر از به رسمیت شناختن و ایجاد آن در سطح ناحیه و منطقه هستند. در بزرگ‌ترین اجلاس جهانی با نام *اجلاس زمین*، که با حضور سران بیش از صد کشور و حدود چهل هزار نفر در سال ۲۰۰۲ در *ژوهانسبورگ* برگزار گردید، تأکید اصلی بر این الگوواره بود که جهانی بیندیشید و محلی عمل کنید و در اهمیت اقدامات محلی این شعار مطرح شد که اقدام محلی، جهان را به حرکت می‌اندازد (صالحی، ۱۳۸۷، ص. ۴۵). این درحالیست که، طی سال‌های اخیر توجه به تغییرات نهادی از حکومت به حکمروایی در مطالعات روستایی نیز افزایش یافته (مارسدن و مورداج^۱، ۱۹۹۸؛ مارسدن، ۱۹۹۹؛ فروس و لروی^۲، ۲۰۰۳؛ بونسترا^۳، ۲۰۰۶، ص. ۱) و موضوع گذار از دولت به سوی فرایندهای نوین

1. Marsden & Murdoch
2. Frouws & Leroy
3. Boonstra

اداره نواحی روستایی مطرح شده است (بدری، ۱۳۸۹، ص. ۷۰) و پیرو آن به توسعه مدل‌های جدید حکمروایی در مناطق روستایی توجه زیادی شده است که نتیجه آن، استقرار سازمان‌های محلی مانند شوراهای توسط دولت‌های ملی (مکینون^۱، ۲۰۰۲، ص. ۳۱۰ و مشارکت‌های مردمی به عنوان عواملی بسیار مهم، جهت موفقیت برنامه‌های توسعه در نواحی روستایی، می‌باشد (پوری و سوندیپ^۲، ۲۰۰۷، ص. ۱۳۳). به طوری که در کشورهای در حال توسعه، حکمروایی در سطح جامعه به عنوان یک موضوع کلیدی در توسعه روستایی شناخته شده است. در این کشورها، جمعیت‌های آسیب‌پذیر اغلب قادر به دسترسی به خدمات ارائه‌شده توسط دولت یا بخش خصوصی نبوده و از این رو جهت بقا بر جوامع محلی تکیه می‌کنند (زنگ، فان، ژنگ و هوانگ^۳، ۲۰۰۴، صص. ۲۸۵۸-۲۸۵۷). بنابراین، شبکه‌ها و شرکت‌هایی جهت رسیدگی به چالش‌های توسعه روستایی پدید آمده‌اند که یک واکنش لازم جهت ماهیت ذاتی چالش‌هایی چون پایداری، بازسازی و ناتوانی بوده است (کمیسون اروپا^۴، ۲۰۰۸، ص. ۱۱؛ المنوفی، البیلالی، برجان و برجان^۵، ۲۰۱۴، ص. ۲۸۹).

در تاریخ ده‌نشین ایران نظام مدیریت روستایی به لحاظ ساختارهای اجتماعی تحولات و دگرگونی‌های پیچیده‌ای داشته است. خلاء مدیریت کارآمد و اصولی در روستاها در تمامی این ادوار به خصوص از دهه ۱۳۴۰ به این سو و نظام تمرکزگرای بخشی‌نگر از معایب برنامه‌های کشور بوده است (مهدوی و نجفی کانی، ۱۳۸۴؛ سیف‌الدینی و پناهنده‌خواه، ۱۳۸۹، ص. ۸۴). بنابراین، برنامه‌ریزان سال‌های نخست پس از پیروزی انقلاب (۱۳۵۸) با تشکیل شوراهای اسلامی اجرای سیاست عدم تمرکز، سپردن کارهای عمرانی و اقتصادی و رفاهی به مردم، سرعت بخشیدن به جریان امور، رفع تبعیض، نظارت اجتماعی، تکمیل کار دستگاه‌های دولتی، هدایت و رهبری برنامه‌های محلی، آگاه‌سازی مردم و بالا بردن توان دولت را در پیش گرفتند (علوی‌تبار، ۱۳۷۸، ص. ۷۶). در سال ۱۳۸۱ نیز، دهیاری‌ها به عنوان مدیریت محلی به وجود آمدند و گسترش یافتند (رضوانی، ۱۳۸۳، ص. ۲۱۵). ولی شواهد نشان داده است که شوراهای

1. Mackinnon
2. Puri & Sundeep
3. Zhang, Fan, Zhang & Huang
4. The European Commission
5. Elmenofi, Elbilali, Berjan & Berjan

و دهیاری‌ها در اجرای برنامه‌های توسعه روستایی از کارآیی مطلوبی برخوردار نیستند و بیشتر جنبه نمادین دارند و تصمیمات نهادهای دولتی را در سطح روستا اجرا می‌کنند (احمدی‌پور و همکاران، ۱۳۸۹، ص. ۳). این در حالی است که اساس شکل‌گیری فلسفه مدیریت محلی عبارت از نهادینه‌سازی و تحقق مشارکت مردمی در مدیریت امور مربوط به خود است (بدری و موسوی، ۱۳۸۸، ص. ۲) که این مهم بدون حکمروایی تحقق نمی‌یابد و حکمروایی نیز خود تابع مؤلفه‌هایی می‌باشد. همبلتون چهار دسته از عوامل و نیروها (کادر دولتی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و محیطی) را بر حکمروایی تأثیرگذار دانسته است که در نهایت حکمروایی می‌تواند توسعه مناطق روستایی را فراهم آورد (همبلتون^۱، ۲۰۱۵، ص. ۱۱۴).

هدف پژوهش حاضر، تبیین مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی در مدیریت محلی روستاهای شهرستان زنجان می‌باشد. مطابق آمار ۱۳۹۵، جمعیت روستانشین شهرستان زنجان ۸۷۸۲۷ نفر، ۲۵۵۸۸ خانوار، می‌باشد که در ۳ بخش، ۱۳ دهستان و ۲۴۸ روستای دارای سکنه شهرستان زنجان سکونت دارند. از ۲۴۸ روستای شهرستان زنجان، ۱۶۰ روستا دارای شورای اسلامی و ۱۰۶ روستا دارای دهیاری‌اند. بنابراین تحقیق حاضر به دنبال پاسخ گویی به این سوالات کلیدی می‌باشد که عبارتند از:

- ۱- میزان حکمروایی در مناطق روستایی شهرستان زنجان در چه سطحی قرار دارد؟
- ۲- آیا بین حکمروایی و مؤلفه‌های مؤثر بر آن رابطه معناداری وجود دارد؟
- ۳- کدام یک از مؤلفه‌ها بیشترین اثرگذاری را بر حکمروایی در منطقه مورد مطالعه دارند؟

۲. پیشینه تحقیق

چوپچیان، کلانتری و شعبانعلی فمی (۱۳۸۶)، در پژوهش خود تحت عنوان عوامل مؤثر بر عملکرد دهیاری‌ها، با استفاده از روش‌های توصیفی-تحلیلی به این نتیجه رسیده‌اند که از ۱۳ متغیر معرفی شده، متغیرهای مربوط به سن دهیار و تحصیلات دهیار در این مدل معنی‌دار نشده‌اند. رگرسیون گام به گام ۱۱ متغیر نشان داد که مؤلفه همکاری سازمان‌ها با ضریب تعیین ۰/۳۶۴ بیشترین تأثیر را بر عملکرد دهیاری‌ها داشته است و ۳۶/۴ درصد از تغییرات مورد نظر

1. Hambleton

را تبیین می‌کند. دربان‌آستانه (۱۳۹۰)، در پایان‌نامه خود با عنوان «تبیین حکمروایی روستایی در حکومت‌های محلی» با استفاده از روش پیمایشی و اسنادی به این نتیجه رسیده‌اند که نمایه حکمروایی روستایی در ۵۰ درصد از حکومت‌های محلی در وضعیت نامناسب، ۴۰ درصد در وضعیت متوسط و تنها ۱۰ درصد حکومت‌های محلی دارای حکمروایی مناسبی می‌باشند. همچنین متغیرهای درجه دهیاری، جمعیت روستا، رضایت شغلی، سطح تحصیلات دهیار، سبک مدیریت، انسجام اجتماعی، تعامل مؤثر با دهیاری‌های مجاور و تجربه دهیار، مهمترین عوامل مؤثر بر حکمروایی روستایی محسوب می‌شوند. ظهرانی ازبری (۱۳۹۰)، در پژوهش خود تحت عنوان «عوامل مؤثر بر موفقیت دهیاری‌ها» با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی بدین نتیجه رسیده‌اند که بین مشارکت مردمی و موفقیت دهیاری رابطه خیلی زیادی در رودبار قصران وجود دارد، ولی اعتبارات مالی نقش ضعیفی در موفقیت دهیاری‌ها داشته است و از بین ویژگی‌های دهیار نقش تحصیلات بیشتر از سایر گوئی‌ها بر موفقیت دهیار مؤثر بوده است. مطیعی لنگرودی و حجتی‌پور (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی میان کنش کارکرد سازمان‌های مردم‌نهاد با حکمروایی مطلوب روستایی در دشت حسین‌آباد غنیاب» با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به این نتیجه رسیده‌اند که کارکرد سازمان‌های مردم‌نهاد در منطقه مورد مطالعه ۴۷ درصد از تغییرات حکمروایی مطلوب را به خود اختصاص داده است. بعد اقتصادی کارکرد سازمان‌های مردم‌نهاد هم دارای اثر مستقیم و هم غیرمستقیم بر حکمروایی مطلوب روستایی است. در میان ابعاد حکمروایی مطلوب مقوله مشارکت بیشترین تأثیر را از کارکرد سازمان‌های مردم‌نهاد گرفته است و بیان شده است که با گسترش سازمان‌های مردم‌نهاد در بطن فضاها، روستایی، زمینه برپایی و استمرار حکمروایی مطلوب تا حد زیادی مهیا می‌شود. جانکاوسکا و سپوتینه^۱ (۲۰۰۷) در مقاله‌ای با عنوان «ارتباط بین سرمایه اجتماعی، حکمروایی و عملکرد اقتصادی در اروپا»، ۲۳ کشور اروپایی را با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی بررسی کرده‌اند و به این نتیجه دست یافته‌اند که بین شاخص‌های حکمروایی و شاخص‌های سرمایه اجتماعی ارتباط معناداری وجود دارد. موریسون^۲ (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای با

1. Jankauskas & Seputiene

2. Morison

عنوان «توسعه شاخص‌های حکمروایی منطقه‌ای: پتانسیل سازمانی مناطق روستایی» با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از ۴ شاخص به ارزیابی و مقایسه حکمروایی در مناطق روستایی ایالات متحده و استرالیا پرداخته و شاخص‌هایی مانند تعامل در شبکه‌های منطقه‌ای-تنوع و هم‌افزایی در ترکیب ابزار (نیرومندی و انطباق‌پذیری در طراحی ابزار)، گستردگی مالی دولت و پشتیبانی دموکراتیک را مورد بررسی قرار داده است، وی با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌ها به این نتیجه رسیده است که سطح بالای پتانسیل نهادی تابع تعامل شبکه‌های منطقه‌ای و فعال کردن پیش‌شرط مالی، اداری و دموکراتیک گسترده در این مناطق است و نقش دولت را نیز حیاتی دانسته و بیان می‌کند سازمان‌های دولتی و خصوصی می‌توانند به اولویت‌بندی سرمایه‌گذاری و مداخله در امور مناطق روستایی کمک کنند. هوهه، چن و هانگ^۱ (۲۰۱۵)، در مقاله‌ای تحت عنوان «اعتماد اجتماعی و حکمروایی مردمی در مناطق روستایی چین»، ارتباط بین اعتماد اجتماعی و حکمروایی را یکی از نقاط کانونی در سیاست‌گذاری جوامع دانسته‌اند. سافته‌ها از داده‌هایی که از سال ۲۰۰۵ در سطح روستاهای چین به دست آمده، نشان می‌دهد که انواع مختلف اعتماد اجتماعی نظیر اعتماد خصوصی و عمومی با اثرات مختلف بر حکمروایی روستایی تأثیر می‌گذارد. اعتماد روستاییان به افرادی که از آنها شناخت داشتند، بیشتر بوده است و بیشترین تأثیر را در حکمروایی داشته ولی اعتماد به افراد غریبه هیچ تأثیری بر حکمروایی روستایی نداشته است.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. روش تحقیق

با توجه به اهمیت موضوع مورد مطالعه، نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است. جهت گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای (مقالات، کتب و طرح‌های روستاهای مورد مطالعه) و مطالعات میدانی مبتنی بر (پرسش‌نامه، مشاهده و مصاحبه) استفاده گردید. شهرستان زنجان مشتمل بر ۲۴۸ روستای دارای سکنه می‌باشد که با توجه به تعداد بالای روستاها، ۱۰ درصد (۲۵ روستا) با توجه به ویژگی‌هایی چون توپوگرافی،

1. Huhe, Chen & Hang

جمعیت بالای ۵۰ خانوار، راه و سابقه بیش از ده سال در تاسیس دهیاری، به عنوان نمونه انتخاب شدند. جامعه آماری این تحقیق ۲۵۵۸۸ خانوار و مدیران محلی منطقه مورد مطالعه است که از طریق تعداد نمونه خانوارهای روستایی ۳۸۲ خانوار محاسبه شد. بنابراین تعداد ۳۸۲ پرسش‌نامه تهیه و بین خانوارهای نمونه توزیع شد. از میان مدیران محلی نیز ۵۰ نفر از دهیاران روستاهای نمونه و رؤیسان شوراهای اسلامی به عنوان نمونه انتخاب شدند. در رابطه با متغیر مستقل (مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی) و متغیر وابسته (حکمروایی) که عملکرد مدیران محلی را نشان می‌دهد، مؤلفه‌هایی مطابق جدول ۱ و ۲ تعریف شده است و با استفاده از طیف لیکرت داده‌ها گردآوری شدند.

جدول ۱. متغیرها و گویه‌های مؤثر بر حکمروایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شاخص	گویه
محیطی - فضایی	فاصله روستا از مرکز شهرستان، فاصله روستاها از مرکز بخش، مساحت محدوده قانونی دهیاری، نوع راه، دسترسی به انواع خدمات و اقدامات عمرانی
اقتصادی	شاغلین روستایی، درآمد، اراضی، تعداد دام، بنگاه‌های موجود روستاها
اجتماعی - فرهنگی	سن، جنسیت، سواد، طبقه اقتصادی - اجتماعی، اعتماد، مشارکت
نهادی	سن، جنسیت و سواد مدیران محلی، درآمد، تجربه، رضایت شغلی، شرکت در کلاس‌های آموزشی، درجه دهیاری، مالکیت ساختمان دهیاری، تجهیزات مورد نیاز دهیاری، همکاری دهیاری با سازمانها و ارگانها

جدول ۲. متغیرها و گویه‌های ارزیابی حکمروایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شاخص	گویه
کارایی و اثربخشی	تسهیل در فرایند دریافت اعتبارات و معرفی روستاییان به بانک‌ها، تسهیل در فرایند همکاری با بنیاد مسکن، انتشار و اعلام برنامه‌ها و عملکرد دهیاری، اطلاع‌رسانی به عموم در خصوص ساعات حضور دهیار و شورا در محل کار، میزان رضایتمندی از خدمات ارائه شده توسط مسئولان، بهبود محیط روستا (فضای سبز، دفن زباله و...)، تلاش مدیران در جهت جلوگیری از تغییر غیر اصولی کاربری‌ها
عدالت	دریافت برابر عوارض از مردم، عدم تبعیض در ارائه خدمات شورا و دهیاری (جمع‌آوری زباله،

شاخص	گویه
	صدور برنامه ساختمانی و...، در نظر گرفتن تخفیف بهای خدمات برای افراد تحت پوشش کمیته امداد، فرصت برابر دسترسی به قدرت و عضویت در نهادهای محلی برای روستاییان
مشارکت	نظرخواهی از مردم در برنامه‌های روستا، اولویت‌بندی مشکلات، استفاده از نظرات مردم در تصمیمات، مشارکت مردم در انتخابات، مشارکت در فعالیت‌های عام‌المنفعه (خودیاری و...)
شفافیت	شرح درآمدها و هزینه‌های ایجاد شده، اطلاع رسانی در زمینه پیشرفت طرح‌ها، اطلاع‌رسانی در رابطه با زمان‌بندی طرح‌ها، رضایت از میزان شفافیت مدیران در انجام امور روستا
مسئولیت‌پذیری	سرباز زدن مسئولان از اختیارات تفویض شده، آگاه‌سازی مردم در رابطه با امور روستا، مراقبت بر اجرای مقررات بهداشتی و حفظ نظافت، معرفی خانواده‌های بی‌سرپرست به کمیته امداد
پاسخ‌گویی	رسیدگی به شکایت مردم، برگزاری جلسات پرسش و پاسخ، تعهدپذیری مدیران، باور مدیران به پاسخگویی در فرایند مدیریت
توافق جمعی	توافق جمعی روستاییان در خصوص موضوعات مهم روستا، موفقیت فعالیت‌های گروهی، میزان رابطه مدیران و مردم روستا، میزان رابطه بین دولت، بخش خصوصی و جامعه مدنی، نگرش و باور کار جمعی، رضایت از توافق جمعی
قانون‌پذیری	احترام به آداب و رسوم روستا توسط مدیران، میزان آگاهی مدیران از قوانین و عرف محل، بی‌طرفی مسئولین در برابر قانون، قانون محوری روستاییان

در تحقیق حاضر با توجه به ماهیت و مقیاس تحقیق به منظور ارزیابی روایی پرسش‌نامه از روایی محتوایی شامل پانل متخصصان استفاده شد، به‌طوری‌که بعد از بررسی‌ها و مطالعات انجام‌شده در مورد پرسش‌نامه و مقایسه با پژوهش‌های پیشین در این زمینه پرسش‌نامه به خبرگان و متخصصان (اساتید برنامه‌ریزی روستایی، کارشناسان امور روستایی استانداری زنجان و کارشناسان سازمان دهیاری‌ها) ارسال گردید و بعد از چندین بار تصحیح به تأیید متخصصان رسید. جهت برآورد پایایی پرسش‌نامه حکمروایی نیز، از آلفای کرونباخ استفاده گردید (جدول ۳).

جدول ۳. میزان پایایی شاخص‌های حکمروایی

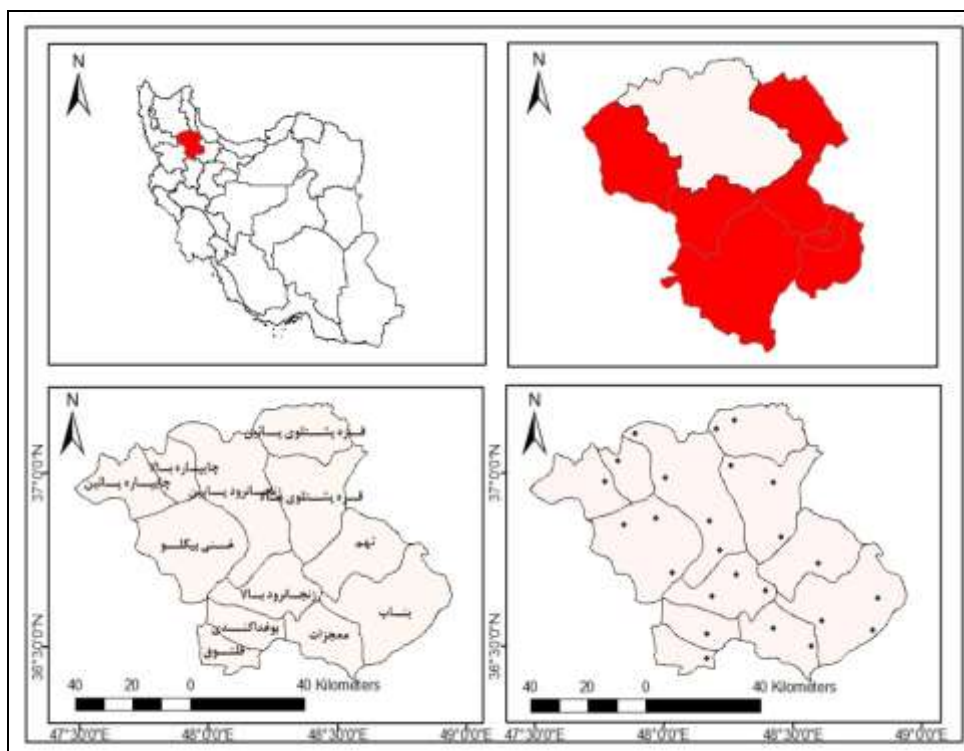
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شاخص	میزان پایایی	شاخص	میزان پایایی
کارایی	۰/۹۰۳	مسئولیت‌پذیری	۰/۸۴۶
عدالت	۰/۷۳۴	مشروعیت	۰/۸۶۶
مشارکت	۰/۷۸۸	توافق جمعی	۰/۸۴۴
شفافیت	۰/۸۱۳	پاسخ‌گویی	۰/۸۳۸

جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های آماری آزمون t تک‌نمونه‌ای، همبستگی اسپیرمن، پیرسون و رگرسیون چندمتغیره استفاده گردید.

۳.۲. منطقه مورد مطالعه

شهرستان زنجان وسیع‌ترین شهرستان استان و مرکز استان زنجان است که محدوده مرکزی و شمال غربی استان را پوشش می‌دهد. این شهرستان در ۳۶ درجه و ۴۰ دقیقه عرض شمالی و در طول ۴۸ درجه و ۳۱ دقیقه طول شرقی در شمال غرب ایران واقع شده است (شکل ۱). مساحت شهرستان ۶۷۶۳۰۰ کیلومتر مربع است و ۳۰/۵ درصد از مساحت کل استان را به خود اختصاص داده است. این شهرستان از طرف شمال به استان اردبیل از شمال شرق به استان گیلان، از شمال غرب به آذربایجان غربی و از جنوب غربی به استان کردستان و از طرف جنوب و جنوب شرقی به شهرستانهای خداآبند و ابهر محدود می‌شود. طبق سرشماری ۱۳۹۵ جمعیت شهرستان ۵۰۰۴۱۰ نفر بوده و شامل سه بخش (مرکزی، زنجان‌رود و قره‌پشتلو) و سه شهر زنجان، ارمغان‌خانه و نیک‌پی می‌باشد. این شهرستان دارای ۱۳ دهستان است (سالنامه آماری استان زنجان، ۱۳۹۵).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

مأخذ: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح

۴. مبانی نظری تحقیق

قدمت و منشاء تاریخی مفهوم حکمروایی به عصر روشنگری و لیبرالیسم غربی برمی گردد؛ اما ریشه‌های جدیدتر آن، در مباحث تئوریک و عملی توسعه در اواخر قرن بیستم مطرح شد (توکلی‌نیا، اسکندرپور و برغم‌دی، ۱۳۹۱، ص. ۱۳۶). ظهور حکمروایی طی دهه‌های اخیر را می‌توان مدیون رشته‌هایی چون اقتصاد نهادی، روابط بین‌الملل، مطالعات سازمانی، جامعه‌شناسی، مدیریت عمومی و علوم سیاسی دانست (گودوین^۱، ۱۹۹۸، ص. ۷) که طی سال‌های اخیر، وارد ادبیات دانشگاهی نیز شده است (بانک جهانی^۲، ۲۰۰۶، ص. ۲) و مبحثی

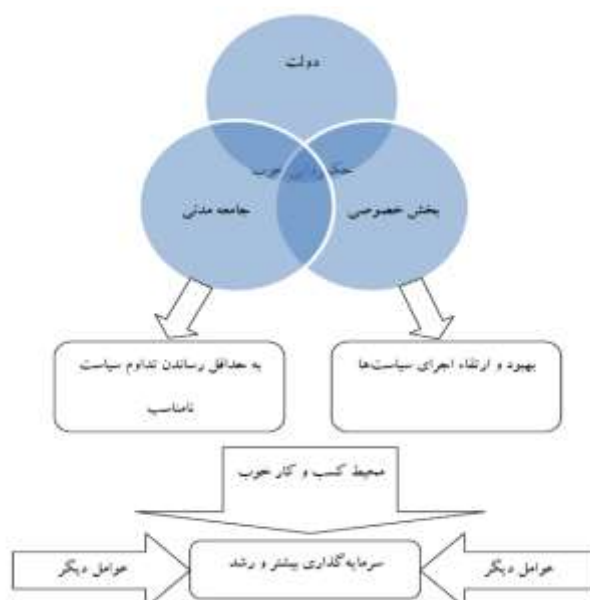
1. Goodvin
2. World Bank

گسترده، چند وجهی و بزرگ را نمایان ساخته (بویان^۱، ۲۰۱۰، ص. ۱۲۶) و به عنوان جایگزینی برای روش‌های سنتی مدیریت و حکومت پدیدار شده است (اوسونا، کلونرا و هوفلب^۲، ۲۰۱۶، ص. ۶۳). حکمروایی نتیجه تعادل در روابط بین قدرت بازیگران مختلف می‌باشد (فالکوسکی^۳، ۲۰۱۳، ص. ۷۱) و شرط لازم برای تخصیص کمک به کشورهای در حال توسعه است (المنوفی و همکاران، ۲۰۱۴، ص. ۲۸۸). به طوری که می‌توان اظهار کرد در حال حاضر حکمروایی مترادف با توسعه جامعه می‌باشد (استارک^۴، ۲۰۰۵، ص. ۱). به عبارت دیگر می‌توان بیان کرد که تعزیف حکمروایی، قطاری از ساختارهای سازمانی و غیرسازمانی در فرایندهای رسمی است که اثرات متقابل بازیگران مختلف در عرصه‌های تصمیم‌گیری را بیان می‌کند (لی^۵ و همکاران، ۲۰۱۷، ص. ۲۲۵). در همین رابطه بسیاری از دانشمندان حکمروایی را روابط تعاملی بین دولت و درون دولت و طیف وسیعی از فرایندهای سیاسی، سازمانی و اداری که از طریق آن ذی‌نفعان منافع خود را بیان می‌کنند و به حقوق قانونی خود عمل می‌کنند، تصمیم می‌گیرند و به تعهدات خود عمل می‌کنند، تعریف کرده‌اند (بکر، کوی، شفیان، مارتین^۶، ۲۰۰۸، ص. ۱۸۹۴).

در طول دهه ۱۹۹۰ در تحقیقات مربوط به توسعه شهر و روستا، به حکمروایی به عنوان یک مفهوم و ساختار در حال رشد، توجه شد (کاولی^۷، ۲۰۰۹، ص. ۵۵)، که مبتکر حکمروایی روستایی، برنامه تحقیقات روستایی مستقر در دانشگاه میسوری کلمبیا بوده است (استارک، ۲۰۰۵، ص. ۲). حکمروایی روستایی اثرگذاری همه ارکان قدرت، مبتنی بر انتخاب در مناطق روستایی بر مدیریت روستایی، با تمام سازوکارهایی که به سوی تعالی روستا و مردم روستایی حرکت کند. به عبارت دیگر، حکمروایی روستایی به اجرا در آوردن تصمیم‌ها و سیاست‌های مردم روستا در جهت منافع خودشان است و نقش دولت بیشتر به هماهنگ‌کننده و پاسداری از قوانین محدود می‌شود و از دخالت مستقیم آن در تصمیم‌گیری‌ها، اداره و اجرای امور

1. Bhuiyan
2. Usona, Klonnera & Hofleb
3. Fałkowski
4. Stark
5. Lee
6. Bakker, Kooy, Shofiani & Marijn
7. Cawley

مربوط به زندگی مردم کاسته می‌شود (عظیمی آملی و افتخاری، ۱۳۹۳، صص. ۲۳-۲۲). بنابراین، حکمروایی روستایی به عنوان فرایندی نوین در حکومت با دارا بودن شاخص‌های خاص خود می‌تواند مباحث نوینی در زمینه مدیریت محلی در مناطق روستایی مطرح کند و سبب توانمندسازی ساکنین نواحی روستایی در زمینه‌های متفاوت اعم از تصمیم‌سازی، اجرا و ارزیابی گردد. بنابراین، رویکرد حکمروایی روستایی مبنایی مطلوب در روند توسعه پایدار سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فضایی و سرزمینی و مدیریت نوین روستایی کشور است (رحمانی فضلی و همکاران، ۱۳۹۴). دستور کار ۲۱ و اجرای همه جانبه آن نیز، مفهوم پایداری را به عرصه مدیریت در سطح شهرها و روستاها کشاند و به تحول در شیوه‌های سنتی سیاست‌گذاری‌ها و شیوه ارتباطش با جامعه مرتبط است. در سطح محلی، پایداری چه شهری و چه روستایی به طور عمده در قالب اشکال نوینی از حکمروایی (ترکیبی) به اجرای فرآیند دستور کار ۲۱ مربوط می‌شود که شامل سه نهاد اصلی دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی است که زمینه‌ساز حرکت جامعه به سوی خوب و بد هستند. هر یک از این سه نهاد دارای کارکردها و وظایف خاصی هستند (شکل ۲).

شکل ۲. نهادهای متولی حکمروایی و اقدامات آنها

مأخذ: بانک جهانی، ۲۰۰۴، ص. ۸

یکی از بسترهای حکمروایی خوب توسعه و نهادینه کردن شوراها و مدیریت‌های محلی است. بنابراین شوراها و مدیریت محلی توان انجام وظایف گسترده‌تر دولت ملی را در مقیاس محدودتر دارند. حاکمیت سیاسی در کشور پهناور ایران به سطوح پیچیده مدیریتی با محوریت عقلانیت، اعتدال، کارایی و کارآمدی وابسته است (قالیاف، ۱۳۸۷، ص. ۲۳۲). بنابراین مدیریت محلی باید قادر به پیاده‌سازی تصمیمات به دنبال فرآیندهایی نظیر بهترین استفاده از افراد در دسترس، استفاده از منابع و زمان برای به دست آوردن بهترین نتایج ممکن برای جامعه را داشته باشد (انجمن شهرداری ویکتوریا، ۲۰۱۲، ص. ۹). بنابراین می‌توان گفت، حکمروایی خوب یا دموکراتیک یک ابزار برای رسیدن به اهداف توسعه انسانی است. عدم تمرکز در حکمروایی خوب در سطوح مختلف می‌تواند، موجب سرعت بخشیدن و بهبود در دسترسی به خدمات و کمک به فرایند تصمیم‌گیری در امور مختلف شود (برنامه توسعه سازمان ملل، ۲۰۰۴، ص. ۲). حکمروایی خوب علاوه بر بالا بردن اعتماد به نفس جامعه محلی، موجب می‌شود مردم روستایی به مدیران محلی انتخابی خود در فرایند تصمیم‌گیری ایمان داشته باشند (انجمن شهرداری ویکتوریا، ۲۰۱۲، ص. ۹). این امر تنها در رابطه با خدمات محلی نبوده، بلکه در مورد ایجاد فضایی برای مشارکت، حمایت از بخش خصوصی و سازگاری با محیط زیست می‌باشد که موجب توسعه پایدار می‌شود (بانک جهانی، ۲۰۰۶، ص. ۲). حکمروایی خوب بر اساس نظر سازمانها و محققین مشتمل بر مؤلفه‌هایی است که در پژوهش حاضر نیز از شاخص‌های ارائه شده /سکاپ، استفاده گردید (جدول ۴).

جدول ۴. شاخص‌های حکمروایی از نظر محققین و سازمان‌های داخلی و خارجی

ارائه کننده	شاخص‌ها
بدری و همکاران، ۱۳۹۰	مشارکت، پاسخگویی، عدالت، کارایی، اثربخشی، امنیت
مشکینی و موذن، ۱۳۹۳	مشارکت، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری، قانونمندی، توافق جمعی، عدالت، شفافیت، اثربخشی
دموکراسی بین‌المللی	برابری، انصاف، شفافیت، عدالت، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری
بارومتر حکمروایی محلی	اثربخشی، شفافیت، مشروعیت، پاسخگویی، مشارکت، برابری و انصاف
اسکاپ	اثربخشی، عدالت و برابری، مشارکت، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، پاسخگویی، توافق جمعی، مشروعیت

۵. یافته‌های تحقیق

در این بخش از تحقیق به بررسی یافته‌های توصیفی و تحلیلی حاصل از پژوهش خواهیم پرداخت.

۵.۱. یافته‌های توصیفی

بر اساس نتایج حاصل از پرسش‌نامه‌ها، ۷۳/۸ درصد پاسخگویان مرد و ۲۶/۲ درصد زن بوده‌اند و ۹۲/۳ درصد پاسخگویان متأهل می‌باشند. ۶۲/۷ درصد از پاسخگویان را گروه سنی ۲۰ تا ۴۰ ساله تشکیل می‌دهند. از نظر تحصیلات ۲۰ درصد پاسخگویان تحصیلات دانشگاهی داشته و ۹/۵ درصد بی‌سواد می‌باشند. از نظر شغلی ۹/۵ درصد پاسخگویان شغل دولتی داشته، ۱۹/۷ درصد خانه دار، ۲/۸ درصد بازنشسته، ۶/۵ درصد بیکار، ۵۱/۱ درصد کشاورز بودند.

۵.۲. ارزیابی حکمروایی در مناطق روستایی شهرستان زنجان

جهت ارزیابی میزان حکمروایی در محدوده مورد مطالعه از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شد. تحلیل t تک‌نمونه‌ای حاصل از نظرات خانوارهای نمونه در رابطه با شاخص‌های حکمروایی مبین این است که بیشترین میانگین را مؤلفه مشروعیت با میانگین ۳/۴۲ داشته است (جدول ۵). با دقت در گویه‌های مربوط به این مؤلفه‌ها می‌توان دریافت که جمعیت روستایی در سنجش گویه‌های آگاهی مدیران روستا از قوانین و عرف محل با میانگین ۴/۰۵ تمایل خود را نشان داده‌اند که بالاترین امتیاز در بین همه گویه‌ها بوده‌اند و نشان‌دهنده بومی بودن مدیران روستا در اغلب روستاها و در نتیجه آگاهی زیاد از قوانین و عرف محل است. سایر مؤلفه‌های حکمروایی از دیدگاه خانوارهای روستایی، میانگینی پایین‌تر از مطلوبیت عددی را به خود اختصاص داده‌اند که در این بین مؤلفه‌های شفافیت پایین‌ترین میانگین را با عدد ۲/۷۵ کسب کرده است. همچنین در بین گویه‌های شفافیت پایین‌ترین امتیاز را اطلاع‌رسانی در زمینه زمان‌بندی طرح‌ها با عدد ۲/۵۰ کسب کرده که نشان‌دهنده عدم شفافیت مدیران روستا در زمینه اعلام زمان اتمام طرح‌ها در روستا است.

جدول ۵. آزمون t میزان حکمروایی از نظر خانوارهای نمونه

مأخذ: یافته‌های تحقیق؛ ۱۳۹۹

مطلوبیت عددی شاخصهای مورد آزمون=۳						
شاخص‌های حکمروایی	میانگین	آماره آزمون t	سطح معناداری	تفاوت از حد		فاصله از سطح اطمینان ۰/۰۹۵
				مطلوب	پایین‌تر	بالا‌تر
کارایی و اثربخشی	۲/۹۰۹	-۴/۱۴۱	۰/۰۰۰	-۰/۰۹۰۷۷	-۰/۱۳۳۹	-۰/۰۴۷۷
عدالت و برابری	۳/۰۱۷	۰/۶۹۰	۰/۴۹۱	۰/۰۱۷۴۴	-۰/۰۳۲۳	۰/۰۶۷۱
مشارکت	۳/۱۶۸	۶/۴۷۶	۰/۰۰۰	۰/۱۶۸۰۰	۰/۱۱۷۰	۰/۲۱۹۰
شفافیت	۲/۷۵۲	-۹/۸۰۲	۰/۰۰۰	-۰/۲۴۸۰۰	-۰/۲۹۷۸	-۰/۱۹۸۲
مسئولیت‌پذیری	۳/۰۷۲	۳/۶۸۷	۰/۰۰۰	۰/۰۷۲۴۸	۰/۰۳۳۸	۰/۱۱۱۲
مشروعیت و قانونمندی	۳/۴۲۶	۱۶/۷۵۶	۰/۰۰۰	۰/۴۲۶۴۶	۰/۳۷۶۴	۰/۴۷۶۵
اجماع و توافق جمعی	۳/۰۴	۲/۰۰۵	۰/۰۴۶	۰/۰۴۰۰۰	۰/۰۰۰۷	۰/۰۷۹۳
پاسخگویی	۲/۸۱۳	-۶/۷۳۵	۰/۰۰۰	-۰/۱۸۶۶۷	-۰/۲۴۱۲	-۰/۱۳۲۱

۳.۵. همبستگی بین مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی و حکمروایی

جهت همبستگی متغیرهای مستقل با متغیر وابسته (حکمروایی)، با توجه به مقیاس اندازه-گیری گویه‌ها (رتبه‌ای و نسبی) از همبستگی اسپیرمن و پیرسون استفاده گردید. با توجه نتایج جدول (۶) مشخص شد که از ۴۸ متغیر مورد بررسی ۳۹ مورد در ۰/۰۱ درصد با حکمروایی همبستگی معنادار داشته، به‌طوری‌که با افزایش هر یک از این شاخص‌ها حکمروایی نیز افزایش یافته و بالعکس با کاهش هر یک حکمروایی نیز کاهش می‌یابد که در این میان، شاخص سرمایه اجتماعی با (۰/۶۰۴) بالاترین میزان همبستگی را با حکمروایی در منطقه مورد مطالعه داشته است. ۲ مورد از متغیرها رابطه معناداری با حکمروایی در ۰/۰۵ درصد داشته‌اند و ۷ مورد از متغیرها رابطه معناداری با حکمروایی نداشته‌اند.

جدول ۶. ضریب همبستگی حکمروایی و مؤلفه‌های مؤثر بر آن

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مؤلفه	گویه	ضریب همبستگی	گویه	ضریب همبستگی
مکانی - فضایی	راه	۰/۵۱۱**	خدمات ارتباطی	۰/۵۰۵**
	فاصله از بخش	۰/۲۱۳**	خدمات سیاسی	۰/۲۳۸**
	فاصله از شهرستان	-۰/۰۸۸	خدمات زیرساختی	۰/۴۸۱**
	مساحت دهیاری	۰/۵۰۲**	خدمات رفاهی	۰/۵۴۹**
	خدمات بهداشتی	۰/۵۴۵**	اقدامات عمرانی	۰/۴۷۴**
اجتماعی	سن خانوار	۰/۱۲۵*	جمعیت روستا	۰/۳۱۹**
	تعلق مکانی	۰/۲۱۸*	تحصیلات روستاییان	۰/۱۸۰**
	چالش‌های قومی - مذهبی	۰/۵۰۹**	رسانه‌های ارتباط جمعی	۰/۴۱۰**
	سرمایه اجتماعی	۰/۶۰۴**		
اقتصادی	تعداد شاغلین روستایی	۰/۵۰۱**	درآمد خانوارها	۰/۴۴۸**
	اراضی روستا	۰/۴۰۹**	بنگاه‌های اقتصادی	۰/۴۶۳**
نهادی	سن دهیار	۰/۳۷۷**	تجهیزات اداری دهیاری	۰/۳۳۹**
	سن شورا	۰/۳۸۴**	تجهیزات آتشنشانی	-۰/۰۱۲
	جنسیت دهیار	-۰/۰۱۰	تعامل با بنیاد مسکن	۰/۲۲۰**
	تحصیلات دهیار	۰/۵۷۱**	تعامل اداره برق	۰/۰۰۱
	تحصیلات شورا	۰/۲۵۹**	تعامل با نیروی انتظامی	۰/۵۴۲**
	درآمد دهیاری	۰/۴۵۵**	تعامل با جهاد کشاورزی	۰/۳۸۱**
	درآمد شورا	۰/۳۷۹**	تعامل با ثبت احوال	۰/۳۱۳**
	تجربه دهیار	۰/۴۵۹**	تعامل با بخشداری	۰/۴۶۹**
	تجربه شورا	۰/۳۶۹**	تعامل با اداره گاز	۰/۰۶۹
	رضایت شغلی	۰/۵۱۷**	تعامل با خانه بهداشت	۰/۵۳۰**
	شرکت در کلاس‌های آموزشی	۰/۲۷۵**	تعامل با آبفای روستایی	۰/۱۹۷**
	درجه دهیاری	۰/۴۴۷**	تعامل با ثبت اسناد	۰/۱۷۷**
	مالکیت زمین و ساختمان	-۰/۰۲۸	تعامل با دهیاری‌های مجاور	۰/۵۵۶**

۵. ۴. ارزیابی اثرگذاری هر یک از مؤلفه‌ها بر حکمروایی

در این بخش از تحقیق میزان اثرگذاری هر یک از مؤلفه‌ها در متغیر وابسته (حکمروایی) با استفاده از رگرسیون چندمتغیره مورد سنجش قرار گرفت و نتایج حاصل از رگرسیون برای هر یک از مؤلفه‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و نهادی (فردی- سازمانی) به صورت زیر به دست آمد:

جدول ۷. تأثیر مؤلفه‌های اثرگذار بر حکمروایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

میزان تأثیر بر حکمروایی					متغیر
sig	t	BETA	SEB	B	
۰/۰۰۰	۱۹/۸۵۰		۰/۱۰۹	۲/۱۵۴	
۰/۰۰۹	۲/۶۴۵	۰/۲۳۶	۰/۰۳۷	۰/۰۹۷	کیفیت راه
۰/۰۵۹	-۱/۸۹۱	-۰/۱۴۷	۰/۰۱۱	-۰/۰۲۰	فاصله از شهرستان
۰/۰۷۹	۱/۷۶۴	۰/۱۳۸	۰/۰۱۸	۰/۰۳۲	فاصله از بخش
۰/۷۱۲	-۰/۳۷۰	-۰/۰۴۸	۰/۰۳۰	-۰/۰۱۱	مساحت محدوده خدماتی
۰/۰۱۸	۲/۳۸۵	۰/۲۶۱	۰/۰۳۸	۰/۰۹۰	خدمات بهداشتی
۰/۱۳۴	۱/۵۰۲	۰/۱۶۵	۰/۰۳۵	۰/۰۵۲	خدمات ارتباطی
۰/۰۲۸	-۲/۲۰۹	-۰/۱۰۸	۰/۰۲۳	-۰/۰۵۱	خدمات سیاسی
۰/۰۰۲	۳/۱۵۸	۰/۳۹۰	۰/۰۵۰	۰/۱۵۹	خدمات زیرساختی
۰/۰۰۲	-۳/۰۶۳	-۰/۵۲۸	۰/۰۵۹	-۰/۱۸۲	خدمات رفاهی
۰/۱۱۲	۱/۵۹۵	۰/۲۱۰	۰/۰۶۲	۰/۰۹۸	اقدامات عمرانی
۰/۰۰۰	۴/۶۲۲	۰/۳۲۴	۰/۰۲۰	۰/۰۹۲	درآمد
۰/۰۰۰	۶/۷۹۶	۰/۲۹۸	۰/۰۱۶	۰/۱۰۸	اراضی
۰/۷۸۰	-۰/۲۸۰	-۰/۰۱۸	۰/۰۲۹	-۰/۰۰۸	دام
۰/۰۱۱	۲/۵۴۹	۰/۱۵۲	۰/۰۱۸	۰/۰۴۷	شاغلین کشاورزی
۰/۰۸۳	۱/۷۳۷	۰/۰۹۰	۰/۰۱۶	۰/۰۲۸	شاغلین صنعت
۰/۵۱۵	-۰/۶۵۱	-۰/۰۳۴	۰/۰۱۳	-۰/۰۰۸	شاغلین خدمات
۰/۰۰۰	۷/۲۴۹	۰/۲۹۵	۰/۰۱۷	۰/۱۲۳	جمعیت
۰/۰۰۰	۱۰/۴۴۷	۰/۴۱۲	۰/۰۲۱	۰/۲۱۹	سرمایه اجتماعی
۰/۸۴۶	-۰/۱۹۵	-۰/۰۰۹	۰/۰۰۶	-۰/۰۰۱	تعلق مکانی به روستا

میزان تأثیر بر حکمروایی					متغیر
sig	t	BETA	SEB	B	
۰/۰۲۰	۲/۳۳۱	۰/۰۸۹	۰/۰۱۱	۰/۰۲۶	سن پاسخ‌دهنده خانوار
۰/۰۰۳	۳/۰۰۷	۰/۱۱۹	۰/۰۱۱	۰/۰۳۴	سن دهیار
۰/۱۵۴	-۱/۴۲۹	-۰/۰۹۶	۰/۰۲۲	-۰/۰۳۲	تحصیلات دهیار
۰/۷۷۵	-۰/۲۸۶	-۰/۰۳۵	۰/۰۳۲	-۰/۰۰۹	تجربه دهیار
۰/۷۶۰	-۰/۳۰۵	-۰/۰۲۰	۰/۰۲۷	-۰/۰۰۸	شرکت در کلاس‌های آموزشی مختص دهیاران
۰/۵۰۷	۰/۶۶۵	۰/۲۵۲	۰/۰۹۱	۰/۰۶۰	درجه دهیاری
۰/۴۲۶	-۰/۷۹۶	-۰/۲۳۰	۰/۰۹۰	-۰/۰۷۲	درآمد دهیار
۰/۰۳۳	۲/۱۴۴	۰/۲۵۷	۰/۰۵۰	۰/۱۰۷	رضایت شغلی
۰/۸۹۸	۰/۱۲۸	۰/۰۱۹	۰/۰۴۵	۰/۰۰۶	تعامل با نیروی انتظامی
۰/۰۹۶	۱/۶۶۹	۰/۳۸۷	۰/۰۶۹	۰/۱۱۶	تعامل با بخشداری
۰/۰۵۴	-۱/۹۳۱	-۰/۳۲۶	۰/۰۵۴	-۰/۱۰۵	تعامل با ثبت احوال
۰/۰۹۵	۱/۶۷۴	۰/۲۲۲	۰/۰۳۶	۰/۰۶۱	تعامل با جهاد کشاورزی
۰/۸۷۰	۰/۱۶۴	۰/۰۲۵	۰/۰۴۵	۰/۰۰۷	تعامل با خانه بهداشت
۰/۰۱۶	-۲/۴۳۱	-۰/۱۳۶	۰/۰۱۷	-۰/۰۴۰	تعامل با آبفای روستایی
۰/۱۵۴	۱/۴۳۰	۰/۲۲۳	۰/۰۴۵	۰/۰۶۵	تعامل با دهیاری‌های مجاور

نتایج حاصل از آزمون رگرسیون به شرح زیر می‌باشد (جدول ۷):

مؤلفه محیطی: از میان مؤلفه‌های محیطی با توجه به مقدار t و مقدار sig متغیرهای کیفیت راه، خدمات بهداشتی، خدمات سیاسی، خدمات زیرساختی و خدمات رفاهی تأثیر معنی‌داری بر حکمروایی داشته‌اند.

مؤلفه اقتصادی: از میان مؤلفه‌های اقتصادی، درآمد، مساحت اراضی، تعداد شاغلین کشاورزی تأثیر معنی‌داری بر حکمروایی داشته‌اند که بیشترین اثرگذاری را در بین متغیرهای مؤلفه اقتصادی مساحت اراضی با مقدار t (۶/۷۹۶) به خود اختصاص داده است.

مؤلفه اجتماعی- فرهنگی: از میان مؤلفه‌های اجتماعی- فرهنگی متغیرهای تعداد جمعیت روستا، سرمایه اجتماعی، تأثیر معنی‌داری بر حکمروایی داشته‌اند که در این بین سرمایه

اجتماعی با مقدار $t(10/247)$ و ضریب معنی‌داری $0/000$ بیشترین تأثیر را بر حکمروایی داشته است.

مؤلفه نهادی (فردی - سازمانی): از میان مؤلفه‌های نهادی متغیر سن دهیار، رضایت شغلی دهیار و تعامل دهیاری با آبفای روستایی تأثیر معنی‌داری بر حکمروایی داشته‌اند که در این بین متغیر سن دهیار با مقدار $t(3/077)$ بیشترین اثرگذاری را بر حکمروایی از میان متغیرهای مؤلفه نهادی به خود اختصاص داده است.

۶. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

امروزه توسعه پایدار روستایی یکی از آرزوها و دغدغه‌های اساسی برنامه‌ریزی به طور اعم و برنامه‌ریزی روستایی به طور اخص به شمار می‌آید و به منظور رسیدن به این هدف در فضاهای روستایی نظام برنامه‌ریزی باید ابعاد و مؤلفه‌های متعددی را مد نظر قرار دهد تا موفقیت در رسیدن به اهداف حاصل گردد. یکی از پارادیم‌های تأثیرگذار بر توسعه پایدار حکمروایی خوب است که می‌تواند جوامع را به اهداف توسعه پایدار نزدیکتر سازد. در سطح محلی، پایداری چه شهری و چه روستایی به طور عمده در قالب اشکال نوینی از حکمروایی (ترکیبی) به اجرای فرآیند دستور کار ۲۱ مربوط می‌شود که شامل سه نهاد اصلی دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی است که زمینه‌ساز حرکت جامعه به سوی خوب و بد هستند. هر یک از این سه نهاد دارای کارکردها و وظایف خاصی هستند که از ترکیب متناسب آنها می‌توان انتظار داشت حکمروایی خوب به وجود آید. این در حالی است که حکمروایی خود از مؤلفه‌هایی چون محیطی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و نهادی - سازمانی تأثیر می‌پذیرد. بنابراین، در این مقاله تلاش شد تا تأثیر مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی در روستاهای شهرستان زنجان مورد ارزیابی قرار گیرد. مؤلفه‌های مؤثر در چهار بُعد محیطی - فضایی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و نهادی - سازمانی توزیع گردید. شاخص‌های حکمروایی نیز در هشت شاخص با توجه به شاخص‌های ارائه‌شده اسکاپ در نظر گرفته شد و در نهایت تجزیه و تحلیل انجام گرفت و نتایج حاصل نشان داد که با توجه به نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای در پنج شاخص عدالت و برابری، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، مشروعیت و توافق جمعی در بالاتر از متوسط

(۳) قرار داشته است و در سه شاخص کارایی و اثربخشی، شفافیت و پاسخگویی پایین‌تر از حد متوسط (۳) قرار داشته است در نهایت میانگین کلی مبین سطح متوسط حکمروایی در منطقه مورد مطالعه می‌باشد. بیشترین میانگین را شاخص مشروعیت با میانگین ۳/۴۲ داشته است. در مرحله بعد رابطه حکمروایی با مؤلفه‌های مؤثر بر آن مورد با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون و اسپیرمن مورد ارزیابی قرار گرفت که نتایج نشان داد اکثریت مؤلفه‌ها با حکمروایی رابطه معناداری داشته‌اند. جهت ارزیابی اثرگذاری مؤلفه‌ها بر حکمروایی از رگرسیون چندمتغیره استفاده شد که نتایج نشان داد، از میان مؤلفه‌های مؤثر بر حکمروایی متغیر سرمایه اجتماعی با میزان $t(10/247)$ ، و بتای $(0/412)$ و ضریب معنی‌داری $0/000$ بیشترین اثرگذاری را بر حکمروایی در منطقه مورد مطالعه داشته است.

کتاب‌نامه

۱. بدری، ع.، و موسوی، ع. (۱۳۸۸). مدیریت نوین روستایی. تهران: انتشارات اشتیاق نور.
۲. توکلی‌نیا، ج.، اسکندرپور، م. و برغمندی، م. (۱۳۹۱)، درآمدی بر حکمروایی خوب شهری ضرورت الزامات و چالش‌های فراوی تحقق آن در ایران. فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۵ (۱)، ۱۵۲-۱۳۵.
۳. چوبچیان، ش.، کلانتری، خ.، و شعبانعلی فمی، ح. (۱۳۸۶). عوامل مؤثر بر عملکرد دهیاری‌های استان گیلان. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۰ (۲)، ۱۰۷-۸۷.
۴. دربان‌آستانه، ع.، و رضوانی، م. ر. (۱۳۹۰)، تبیین عوامل مؤثر بر حکمروایی روستایی در حکومت‌های محلی. مدیریت شهری، ۲۸، ۱۷۹-۱۹۸.
۵. رضوانی، م. ر. (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران. تهران: انتشارات قومس.
۶. سیف‌الدینی، ف.، و پناهنده‌خواه، م. (۱۳۸۹)، چالش‌ها و موانع برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در ایران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۷۳، ۹۸-۸۳.
۷. صالحی، ا. (۱۳۸۷). ملاحظات در تحولات مدیریت شهری. ماهنامه شوراها، شورای عالی استان‌ها، (۸)، ۲۰-۱.
۸. ظهرانی ازبری، ز. (۱۳۹۰)، عوامل مؤثر بر موفقیت دهیاری‌ها (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ایران.

۹. علوی تبار، ع. (۱۳۷۹). بررسی الگوهای مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها (تجارت جهانی و ایران) (جلد اول). تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور.
۱۰. قالیباف، م. ب. (۱۳۸۷). حکومت محلی یا استراتژی توزیع فضایی قدرت سیاسی در ایران، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۱. مطیعی لنگرودی، ح.، و حبیبی پور، م. (۱۳۹۷)، الگوی میان کنش کارکرد سازمان‌های مردم نهاد با حکمروایی مطلوب روستایی. *جغرافیا و توسعه*، ۵۰، ۱۲۶-۱۰۹.
۱۲. مهدوی، م.، و نجفی کانی، ع. ا. (۱۳۸۴). دهیاری‌ها: تجربه‌ای دیگر در مدیریت روستاهای ایران. *پژوهش‌های جغرافیایی*، ۵۳، ۳۹-۲۱.

13. Bakker, K., Kooy, M., Shofiani, N. E., & Martijn, E. J. (2008). Governance failure: Rethinking the institutional dimensions of urban water supply to poor households. *World Development*, 36(10), 1891-1915.
14. Bhuiyan, Sh. (2010). A crisis in governance: Urban solid waste management in Bangladesh. *Habitat International*, 34, 125-133.
15. Boonstra, W. J. (2006). Policies in the polder: How institutions mediate between norms and practices of rural governance. *Sociologia Ruralis*, 46, 299-317.
16. Cawley, M. (2009). Local Governance and sustainable Rural development: Irelands Experience in an EU context. *Journal for Geogrphy*, 4(1), 53-64.
17. Elmenofi, A. G., Gehan, E. B., Berjan, H., & Berjan, S. (2014). Governance of rural development in Egypt. *Annals of Agricultural Science*, 59(2), 285-296.
18. ESCAPE. (2007). *What is good governance?* United Nations Economic and social commission for Asia and the Pacific. Retrieved from [https:// www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf](https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf)
19. European Commission. (2008). *Analyzing and addressing governance in sector operations*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
20. Frouws, J., & Leroy, P. (2003). Over nieuwe coalities en sturingsvormen in het landelijk gebied. (Farmers, citizens and rural dwellers. About new coalitions and forms of governance in the countryside) *Tijdschrift voor Sociaal wetens chappelijk onderzoek van de Landbouw*, 18(2), 90-102
21. Huhe, N., Chen, J., & Hang, M. (2015). Social trust and grassroots governance in rural China. *Social Science Research*, 53, 351-363
22. Jankauskas, V., & Seputiene, J. (2007). The relation between social capital, governance and economic performance in Europe. *Business: Theory and practice*, 8(3), 131-138.
23. Mackinnon, D. (2002). Rural governance and local involvement: assessing stateF community relations in the Scottish Highlands. *Journal of Rural Studies*, 18, 307-324

24. Marsden, T., & Murdoch, J. (1998). Editorial: The shifting nature of rural governance and community participation. *Journal of Rural Studies*, 14(1), 1–4.
25. Morison, T. (2014). Developing a regional governance index: The institutional potential of rural regions. *Journal of Rural Studies*, 35, 101-111.
26. Municipal Association of Victoria (MAV). (2012). Good governance guide. Retrieved from <http://www.goodgovernance.org.au/>
27. Puri, S. K., & Sundeep, S. (2007). Role of ICTs in participatory development: An Indian experience. *Information Technology for Development*, 13(2), 133–160.
28. Stark, N. (2005). *Effective rural governance. What is it? Does it Matter? Rural Governance Initiative Program*. USA, University of Missouri-Columbia: Rural Policy Research Institute (RUPRI).
29. Usona, T. H., Klonnera, C., & Hofleb, B. (2016). Using participatory geographic approaches for urban flood risk in Santiago de Chile: Insights from a governance analysis. *Environmental Science & Policy*, 66, 62-72.
30. World Bank. (2004). *Good Governance and its benefits on economic Development: An Overview of current trends*. Retrieved from www.worldbank.org/wbi/governance
31. World Bank. (2006). *Local governance in developing countries*. Washington, DC: World Bank.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.49666.0>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

بررسی تأثیر فضای سرمایه گذاری بر درآمد گردشگری در کشورهای منتخب خاورمیانه

هادی رفیعی دارانی (استادیار گروه اقتصاد گردشگری، پژوهشکده گردشگری جهاددانشگاهی خراسان رضوی، مشهد،

ایران، نویسنده مسئول)

h.raffie@acecr.ac.ir

علی رهنما (پژوهشگر گروه اقتصاد گردشگری، پژوهشکده گردشگری جهاددانشگاهی خراسان رضوی، مشهد، ایران)

a.rahnama@acecr.ac.ir

آزاده استادفرد (پژوهشگر گروه اقتصاد گردشگری، پژوهشکده گردشگری جهاددانشگاهی خراسان رضوی، مشهد، ایران)

a.ostadfard@gmail.com

صص ۸۶ - ۵۵

چکیده

در دهه‌های اخیر، گردشگری به یکی از سریع‌ترین و رو به رشدترین بخش‌های صنعتی دنیا تبدیل گردیده است. برای رسیدن به درآمد بالای گردشگری، کشورها نیازمند داشتن فضای مناسب سرمایه‌گذاری می‌باشند. این فضا تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل مرتبط با قانون‌گذاری، نظارتی، سازمانی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و دیگر عوامل تعیین کننده شرایط فعالیت سرمایه‌گذاری در یک کشور، منطقه یا شهر مشخص می‌گردد. در این مطالعه به بررسی تأثیر فضای سرمایه‌گذاری بر درآمد گردشگری در کشورهای منتخب خاورمیانه پرداخته می‌شود. شاخص‌های متعددی بر فضای سرمایه‌گذاری تأثیرگذارند که در این تحقیق شاخص‌های کنترل فساد، حاکمیت قانون، کیفیت مقررات، کارایی دولت، حق اظهار نظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و شاخص کلی فضای کسب و کار در نظر گرفته شده است. همچنین سهم درآمدهای گردشگری از GDP به عنوان شاخصی از درآمد گردشگری در نظر

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۸/۲۸ تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۱۰/۱۷

گرفته شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش پنل دیتا در بازه زمانی ۲۰۱۶-۲۰۰۶ برای ۱۳ کشور منتخب منطقه خاورمیانه انجام شده است. نتایج نشان داد که کیفیت مقررات و اثربخشی دولت تأثیر مثبت و معنی‌دار و کنترل فساد، شاخص فضای کسب و کار تأثیر منفی و معنی‌دار بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP در کشورهای منتخب خاورمیانه دارد. با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان این طور بیان کرد که بهبود فضای سرمایه‌گذاری یکی از عوامل مهمی است که باید در زمینه گردشگری به آن توجه کرد. به عبارت دیگر، در صورت فراهم بودن فضای مناسب سرمایه‌گذاری در یک کشور، بخش گردشگری و زیربخش‌های مرتبط با آن همچون حمل و نقل، هتل‌داری بهبود خواهد یافت که نتیجه آن افزایش سهم درآمدهای گردشگری از GDP می‌باشد. در صورت فراهم بودن شاخص‌های حکمرانی خوب (ثبات سیاسی، کیفیت مقررات، کنترل فساد، حق اظهار نظر و پاسخگویی، اثربخشی دولت و حاکمیت قانون)، فضای سرمایه‌گذاری و به تبع آن درآمدهای گردشگری بهبود می‌یابد.

کلمات کلیدی: فضای سرمایه‌گذاری، خاورمیانه، درآمدهای گردشگری، الگوی پانل دیتا.

۱. مقدمه

در بسیاری از کشورهای جهان دستیابی به رشد اقتصادی بالاتر، راهبرد اصلی برای رسیدن به توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی است. تجربه کشورهای توسعه‌یافته نشان می‌دهد که عامل اصلی رشد و توسعه اقتصادی آن‌ها سرمایه‌گذاری بوده است چنانچه در مطالعات متعدد به نقش مهم و کلیدی سرمایه‌گذاری در رشد، توسعه اقتصادی و کاهش فقر اشاره شده است (خوش‌فر، ۱۳۹۵، ص. ۴۸). به اعتقاد اقتصاددانان، موثرترین راه حل تحقق اهداف بلندمدت اقتصادی و دستیابی به سطوح بالای رشد و توسعه، وجود یک ساختار اقتصادی توانمند با بازارهای مالی فعال و سالم و از همه مهمتر سرمایه‌مولد است (بهبودی و باستان، ۱۳۸۹، ص. ۲). فضای سرمایه‌گذاری به عنوان محیطی که در آن سرمایه‌گذاری صورت می‌گیرد تحت تأثیر عوامل مختلفی از اقتصاد خرد و کلان و همچنین وضعیت اجتماعی و سیاسی کشور است

(لیتویننکو^۱ و همکاران، ۲۰۱۶، ص. ۲۵۴). یکی از شرایط مهم توسعه پایدار اقتصاد ملی در سطح کلان نیز بهبود فضای سرمایه گذاری است (کوزنتسوا و واکولیچ^۲، ۲۰۱۷، ص. ۱). در کشورهای در حال توسعه بهبود فضای سرمایه گذاری امری حیاتی و ضروری است زیرا فضای سرمایه گذاری خوب فرصت ها و جذابیت هایی را برای شرکت ها فراهم می کند تا کارا تر فعالیت کرده، کسب و کار خود را توسعه داده و از این طریق شغل ایجاد کنند (گزارش توسعه جهانی، بانک جهانی^۳، ۲۰۰۵، ص. ۱). فضای سرمایه گذاری که شرایط بی ثبات را ایجاد کرده و یا سبب افزایش هزینه های کسب و کار شده است، تأثیر منفی بر جذب سرمایه گذاران برای شروع فعالیت و یا توسعه کسب و کارشان و ایجاد شرایط کاری جدید دارد (هوزمن^۴، ۲۰۱۸، ص. ۳). در واقع فضای سرمایه گذاری که شکل گرفته از سیاست ها و خط مشی های دولت ها است همانند اهرمی سبب جذب یا دفع سرمایه گذاری و هدایت سرمایه گذاران به سمت فعالیت های مختلف اقتصادی در هر کشوری می شود. چنانچه دولت محلی بوروکراتیک و فاسد باشد، سیاست های دولت در جهت ایجاد زیرساخت ها و خدمات مالی ناکارآمد باشد، به طوری که بنگاه ها نتوانند خدمات قابل اطمینان دریافت کنند، سرمایه گذاری بالقوه کم خواهد شد و انتظار رشد در این فضای سرمایه گذاری نیز از بین می رود. در مقابل یک حاکمیت و فضای کسب و کار خوب، سبب بازده و انباشت سرمایه می شود (دلار، هالوارد-دریمپرو منجیستی^۵، ۲۰۰۵، ص. ۲). با توجه به نقش کلیدی فضای سرمایه گذاری، می توان از شاخص های فضای سرمایه گذاری همچون یک ابزار مناسب برای سنجش و شناسایی موانع رشد و توسعه در بخش های مختلف اقتصادی استفاده کرد. یکی از بخش های فعال در چرخه اقتصاد، گردشگری است که به عنوان سومین صنعت در جهان از نظر درآمدزایی و جذب منابع مالی پس از نفت و خودرو شناخته می شود و بسیاری از اقتصادهای در حال توسعه بر رشد صنعت توریسم در جهت رسیدن به رشد پایدار اقتصادی تأکید دارند (تانگ^۶، ۲۰۱۲،

1. Litvinenko

2. Kuznetsova & Vakulich

3. World Bank , World Development Report

4. Huisman

5. Dollar, Hallward-Driemeier & Mengistae

6. Tang, 2012

ص. ۱). در چند دهه اخیر سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری مورد توجه بسیاری از کشورهای در حال توسعه قرار گرفته است. به این دلیل که آن‌ها دریافته‌اند با ایجاد فضای مناسب سرمایه‌گذاری در گردشگری می‌توانند با ایجاد تنوع در درآمدها و ارتقای سطح درآمد ملی کشورهایشان به رشد اقتصادی دست یابند. سرمایه‌گذاری در این صنعت می‌تواند منجر به افزایش درآمدهای صادراتی، ایجاد مشاغل جدید (به صورت مستقیم و غیر مستقیم)، اشتغال‌زایی جوانان و زنان، حل مشکلات بیکاری و فقر و بهره‌مندی جوامع محلی از این درآمدها گردد (فاضل، سیتانا و ساناسی^۱، ۲۰۱۷، ص. ۱۰۴۳؛ متانی و امیری، ۱۳۹۷، ص. ۲۱۰؛ قلی‌پورسلامانی، ۲۰۰۷، ص. ۷۹). نظرسنجی که توسط کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (UNCTAD^۲) از بیش از ۵۰ کشور (اکثریت در حال توسعه) انجام گرفته، تأیید می‌کند که گردشگری از جمله صنایع پیش‌رو در جذب سرمایه‌گذاری خارجی است (اندو^۳، ۲۰۰۶، ص. ۶۰۱). البته این در صورتی است که فضای مناسب برای سرمایه‌گذاری در کشورها فراهم شده باشد. فضای سرمایه‌گذاری در گردشگری به دلیل خاصیت بازدهی زود هنگام از بستر مناسبی برخوردار است (متانی و امیری، ۱۳۹۷، ص. ۲۱۰). فضای سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری تفاوت چندانی با فضای سرمایه‌گذاری در سایر بخش‌ها ندارد. چنانچه عوامل تعیین‌کننده بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) در این بخش همانند سایر بخش‌ها عبارتند از: ثبات سیاسی، سطح توسعه اقتصادی، فضای اجتماعی و اقتصادی، خصوصی‌سازی صنعتی، آزادسازی رژیم‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، مالیات، مشوق‌های سرمایه‌گذاری، در دسترس بودن و کیفیت زیرساخت‌ها و استراتژی شرکت‌ها می‌باشند (اندو، ۲۰۰۶، ص. ۶۰۱؛ فاضل و همکاران، ۲۰۱۷، ص. ۱۰۴۴). فضای مناسب سرمایه‌گذاری در گردشگری سبب جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی می‌شود. سرمایه‌گذاری خارجی می‌تواند توسعه گردشگری را سرعت بخشد و معیارهای اقتصادی را ارتقا داده و ایده‌ها، فن‌آوری، تماس‌ها و بازارهای جدید را به ارمغان می‌آورد (متانی و امیری، ۱۳۹۷، ص. ۲۱۰). در سراسر جهان،

1. Fazel, Seetanaah & Sannassee

2. United Nations Conference on Trade and Development

3. Endo

سرمایه گذاری گردشگری بدون شک یکی از مهمترین اشکال جهت سرمایه گذاری به حساب می آید.

منطقه خاورمیانه منطقه ای استراتژیک از نظر جغرافیایی و انرژی است، به طوری که اکثر کشورهای این منطقه تولیدکننده نفت در جهان هستند و جزء کشورهای در حال توسعه محسوب می شوند. اقتصاد این کشورها وابستگی زیادی به تجارت نفت در جهان دارد. آمار بیکاری بالا و محدودیت منابع ارزی از دیگر ویژگی های اقتصاد این کشورهاست که موجبات اهمیت داشتن توسعه صنعت گردشگری در این منطقه را ایجاد می کند. شاید مهمترین دلیل که دولت ها در خاورمیانه به گردشگری توجه کرده و در راستای آن برنامه ریزی کنند، درآمدزایی در بخش گردشگری است که سبب رشد تولید ناخالص ملی، کاهش فقر و اشتغالزایی در کشور می گردد. صنعت گردشگری کشورهای خاورمیانه با وجود داشتن جاذبه های مختلف گردشگری همیشه به خاطر وقوع بحران های مختلف و عدم وجود امنیت ضرر و آسیب می بیند (تیموری، ۱۳۹۴، ص. ۲). بر طبق آمار و اطلاعات موجود در سایت بانک جهانی در سال ۲۰۱۶ درآمد گردشگری منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا حدود ۱۰۸/۸ میلیارد دلار بوده است که حدود ۴/۴ درصد رشد داشته است. بر اساس WTTC^۱ گردشگری، ۱۰ درصد از GDP جهانی را در بر می گیرد و با رشد کنونی ۴ درصدی تا سال ۲۰۲۰ تقاضای گردشگری در جهان به ۱/۶ میلیارد دلار خواهد رسید و از ۱۰ شغل برتر در جهان، یکی را به خود اختصاص خواهد داد (ایمانی خوشخو و علی زاده، ۱۳۹۲، ص. ۲).

در این پژوهش ابتدا به معرفی فضای سرمایه گذاری به عنوان فضایی که تحت تأثیر مجموعه ای از عوامل نهادی و غیر نهادی تعیین کننده شرایط مناسب جهت جذب سرمایه در زمینه های مختلف اقتصادی است، پرداخته می شود و در ادامه مزایای کلیدی و تأثیر مثبت سرمایه گذاری در گردشگری بررسی می گردد. سپس شاخص های مؤثر بر فضای سرمایه گذاری (شاخص های کنترل فساد، حاکمیت قانون، کیفیت مقررات، کارایی دولت، حق اظهار نظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و شاخص کلی فضای کسب و کار) معرفی و شرح داده می شود. در نهایت به بررسی تأثیرگذاری هر یک از این شاخص ها بر درآمد گردشگری

1. World Travel and Tourism Council

(سهم درآمدهای گردشگری از GDP به عنوان شاخصی از درآمد گردشگری) پرداخته شده است. اطلاعات مورد نیاز برای تحقیق از طریق منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی تهیه شده است، آمار و داده‌های مورد نیاز از سایت بانک جهانی و سایت شورای جهانی سفر و گردشگری تهیه شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های اقتصادسنجی و داده‌های تابلویی ۱۳ کشور منتخب خاورمیانه یعنی مصر، ایران، اردن، کویت، لبنان، مراکش، عمان، امارات، عربستان سعودی، یمن، تونس، سوریه و الجزایر انجام شده است.

هدف اصلی این پژوهش پاسخ به این پرسش است که تأثیرگذاری هر یک از شاخص‌های مؤثر بر فضای سرمایه‌گذاری بر رشد درآمد گردشگری کشورهای مورد مطالعه به چه میزان می‌باشد؟ این پژوهش با هدف پاسخگویی به پرسش فوق در ۴ بخش تنظیم شده است. در بخش نخست ادبیات تحقیق مورد بررسی قرار گرفته می‌شود و در بخش دوم پیشینه تحقیق معرفی می‌شود. در بخش سوم به بررسی متغیرهای تحقیق پرداخته می‌شود. در بخش چهارم به تصریح مدل و نتایج حاصل از آن پرداخته می‌شود.

۲. پیشینه تحقیق

تحقیقات تحلیلی و تجربی زیادی در زمینه فضای سرمایه‌گذاری و تأثیر آن بر رشد و توسعه اقتصادی انجام شده است. که در ذیل به آن اشاره می‌گردد. اما تا کنون پژوهشی در رابطه با فضای سرمایه‌گذاری و نقش آن بر درآمد گردشگری انجام نشده است.

متانی و امیری (۱۳۹۷) به بررسی نقش سرمایه‌گذاری و طرح‌های عمرانی در توسعه صنعت گردشگری مازندران پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که سرمایه‌گذاری در زمینه زیرساخت‌ها، ایجاد جاذبه‌های مناسب، ایجاد امنیت اقتصادی و اجتماعی برای سرمایه‌گذاران و در نظر گرفتن تسهیلات در حوزه گردشگری باعث توسعه گردشگری استان مازندران خواهد شد. کروی‌فر و مجیدی‌فر (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای به شناسایی عوامل مؤثر بر جریان‌ات و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رابطه آن با صنعت گردشگری پرداختند. نتایج حاصل نشان داد که توجه به زیرساخت‌های قانونی، تشویق و تقویت سرمایه‌گذاری داخلی بخش خصوصی، توجه به کارایی و بهره‌وری سرمایه‌گذاری‌های انجام شده در زیر ساخت‌ها و

تحقیق و توسعه، توجه به کارایی، بهره‌وری و سطح مهارت نیروی کار و اقداماتی در جهت افزایش ثبات سیاسی کشور شاید بتواند به جذب بیشتر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در صنعت گردشگری و شکوفایی هر چه بیشتر این صنعت در کشور ایران منجر شود. تیموری (۱۳۹۴) به بررسی وقوع بحران‌های سیاسی-اجتماعی و اثرات آن بر درآمد حاصل از گردشگری در کشورهای ایران، ترکیه و مصر پرداختند. نتایج نشان داد که در کشور ترکیه و مصر درآمد گردشگری تحت تأثیر بحران و ناآرامی‌های سیاسی-اجتماعی می‌باشد و در دوره‌های وقوع چنین بحران‌هایی از درآمد گردشگری این کشورها کاسته شده است. این در حالی است به خاطر شرایط خاص سیاسی در ایران، مهمترین عامل اثرگذار بر کاهش درآمد گردشگری شاخص بهای مصرف‌کننده است. حیدری چپانه و سلطانی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای به بررسی ثبات سیاسی و امنیت در توسعه صنعت گردشگری با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی در خاورمیانه پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان داد که نوسان و عدم تعادل شدید در میزان گردشگران ورودی به کشورهای این منطقه ارتباط بسیار نزدیکی با تحولات سیاسی در عرصه جهانی (چون استراتژی مبارزه با تروریسم بین‌الملل)، فضای سیاسی-امنیتی منطقه خاورمیانه (مانند تشدید اقدامات گروه‌های بنیادگرا) و شرایط داخلی کشورهای این منطقه (مانند رژیم‌های استبدادی) دارد. موسوی شقایق، امین بیدختی و اسماعیل شهابی (۱۳۹۱) با استفاده از روش توصیفی-پیمایشی به بررسی تأثیر بی‌ثباتی سیاسی خاورمیانه بر صنعت گردشگری ایران در دوره پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ پرداختند. نتایج نشان داد که شاخص‌های اصلی (جنگ، تروریسم و بی‌ثباتی رژیم سیاسی) با شاخص‌های رکود (بازاریابی) صنعت گردشگری، دارای همبستگی در سطح معنی‌دار قابل قبولی می‌باشند. با توجه به اینکه بازاریابی و به طور ویژه تبلیغات مقاصد از جمله مهمترین عناصر گردشگری است، می‌توان نتیجه گرفت بی‌ثباتی سیاسی به وجود آمده پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ که به بروز جنگ و تروریسم و بی‌ثباتی رژیم‌های حاکم منطقه انجامید به دلیل مخدوش کردن چهره مسلمانان منطقه و ایجاد تصویر منفی نسبت به کشور ایران باعث رکود در صنعت گردشگری کشور شده است. بهبودی و باستان (۱۳۸۹)، رابطه گردشگری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای در

حال توسعه (رهیافت علیت در داده‌های تابلویی) را بررسی کردند. نتایج نشان داد در کشورهای در حال توسعه تنها از طرف تعداد گردشگر به سوی FDI رابطه علیت وجود دارد. سخنور (۲۰۱۹)، به بررسی اینکه آیا سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، گردشگری و رشد اقتصادی در اروپا را تسریع می‌کند پرداخت. نتایج نشان داد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی پنج کشور تأثیر منفی دارد و به طور شگفت‌انگیزی صنعت گردشگری را در هیچ یک از کشورهای نمونه مورد بررسی تحریک نمی‌کند. دوتا و کار^۱ (۲۰۱۸)، حاکمیت قانون و تخصیص بودجه را برای استان‌های هند مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان داد تأثیرات حاشیه‌ای تخمین زده شده حکومت قانون بر تخصیص بودجه نشان می‌دهد که کاهش میزان تخصیص بودجه برای استان‌های ثروتمندتر کوچکتر است. از دیدگاه سیاستی، این نتایج نشان می‌دهد که حاکمیت قانون و مقررات بودجه برای گردشگری مکمل یکدیگر هستند. سیسلیک و گوژک^۲ (۲۰۱۸)، کنترل فساد، سرمایه‌گذاری بین‌المللی و رشد اقتصادی در ۱۴۲ کشور با استفاده از داده‌های پانل مورد بررسی قرار دادند. فقدان فساد تأثیر مثبت و قابل توجهی بر نرخ رشد واقعی تولید ناخالص داخلی سرانه و افزایش نسبت سرمایه‌گذاری دارد. از این رو، نتایج تجربی نشان می‌دهد که فساد به طور مستقیم مانع سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی است. ژو^۳ و همکاران (۲۰۱۷)، در مطالعه‌ای به بررسی اثر سرمایه‌گذاری گردشگری (ساختمان) بر درآمد گردشگری در چین با استفاده از مدل اقتصادسنجی فضایی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در ساختمان‌سازی در بخش گردشگری تأثیر مثبت و قابل توجهی بر درآمد گردشگری دارد. فاضل و همکاران (۲۰۱۷)، در مطالعه‌ای به بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش گردشگری بر روی رشد اقتصادی در کشور موریس پرداخته‌اند. ایشان با استفاده از مدل تصحیح خطای برداری پویا به این نتیجه رسیدند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به رشد اقتصادی کمک می‌کند اگرچه ضریب بخش گردشگری اندک است. یافته‌ها همچنین نشان‌دهنده رابطه مثبت بین توسعه گردشگری و رشد اقتصادی

1. Dutta & Kar

2. Cieslik & Goczek

3. Zhou

است بنابراین به حمایت از رشد بخش گردشگری توصیه می‌گردد. کریستجاندوتیر^۱ (۲۰۱۶)، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در صنعت مهمان‌نوازی در ایسلند و نروژ را در مقایسه با کشورهای نوردیک و سایر کشورهای عضو OECD مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان داد سرمایه‌گذاران علاقه‌مند به سرمایه‌گذاری در صنعت محلی عمدتاً از کشورهای کم جمعیت با درآمد بالا هستند. بانرجی و سیکویز^۲ (۲۰۱۵) به تعیین چارچوبی برای ارزیابی سرمایه‌گذاری عمومی گردشگری در هائیتی پرداخته‌اند. آنها با استفاده از مدل تعادل عمومی به ارزیابی اثرات اقتصادی سرمایه‌گذاری گردشگری در جنوب غربی هائیتی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که سرمایه‌گذاری بر گردشگری تأثیر مثبتی بر فعالیت بخش‌های مختلف گردشگری به خصوص هتل‌ها و رستوران‌ها دارد. سرمایه‌گذاری گردشگری همچنین سبب افزایش ۲ درصدی در تولید ناخالص در سال ۲۰۴۰ در مقایسه با سال پایه دارد. این سرمایه‌گذاری همچنین سبب از بین بردن فقر در برخی از فقیرترین ساکنان هائیتی می‌انجامد. این پژوهش مکانیزم‌هایی را ارائه می‌دهد که طی آن سرمایه‌گذاری گردشگری می‌تواند به افزایش فرصت‌های شغلی و کاهش فقر کمک کند. مشتاق و زمان (۲۰۱۴)، در مطالعه‌ای به بررسی رابطه بی‌ثباتی سیاسی، تروریسم و گردشگری در منطقه سارک در بازه زمانی ۱۹۹۵-۲۰۱۲ با استفاده از روش پانل پرداختند. نتایج نشان داد که از یک سو رابطه مثبتی بین رشد اقتصادی و گردشگری است و از طرف دیگر رابطه مثبتی بین تروریسم و گردشگری نیز در منطقه سارک وجود دارد. همچنین در بلندمدت رابطه منفی بین عدم ثبات سیاسی و گردشگری در منطقه وجود دارد. چینگارانده^۳ (۲۰۱۴)، با استفاده از مشاهدات کتابخانه‌ای به تأثیر عدم ثبات سیاسی بر گردشگری در مصر پرداخته و نشان داده است که تعداد گردشگران از ۱۵ میلیون گردشگر در سال ۲۰۱۰ به ۱۰ میلیون در سال ۲۰۱۱ کاهش یافته است و در سال بعد با رشد اندکی به ۱۱/۵ میلیون گردشگر رسیده است. صمیمی، صادقی و صادقی (۲۰۱۳)، به بررسی رابطه بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با رشد و توسعه بخش گردشگری در کشورهای در حال توسعه پرداخته‌اند. نتایج نشان‌دهنده یک رابطه دو طرفه بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و

1. Kristjánssdóttir

2. Banerjee & Cicowiez

3. Chingarande

توسعه گردشگری می‌باشد. سلواناتان، سلواناتان و ویسواناتان^۱ (۲۰۰۹) در مطالعه‌ای به بررسی ارتباط بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و گردشگری در هندوستان پرداختند. نتایج نشان داد که پیوند مستقیم بین سطح سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تعدادی از مدیران و کارآفرینانی که به دنبال فرصت‌های سرمایه‌گذاری به عنوان یک گردشگر تجاری در کشورهای میزبان هستند، وجود دارد. فلچر و مرکباتی^۲ (۲۰۰۸)، در مقاله‌هایی به بررسی تأثیر بی‌ثباتی سیاسی بر جهانگردی در فیجی و کنیا پرداختند. در این مقالات تأثیر حملات و پیامدهای آن را بر تعداد ورودی‌های گردشگری و حجم درآمدها مورد بررسی قرار دادند. نتایج این دو تحقیق نشان داد که رویدادهای سیاسی مانند کودتا و مسائل سیاسی داخلی اثرات به مراتب شدیدتری در سطح فعالیت‌های گردشگری نسبت به حملات تروریستی سطح پایین تا متوسط دارند. اندو (۲۰۰۶)، به مطالعه جریان و حجم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش گردشگری پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که در برخی از کشورهای در حال توسعه، نقش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در گردشگری در فعالیت‌های اقتصادی آنها بسیار حیاتی است. تجزیه و تحلیل دقیق قبل از جذب FDI یا TNC در گردشگری در استراتژی‌های توسعه کلی آنها توصیه می‌شود.

۳. روش تحقیق

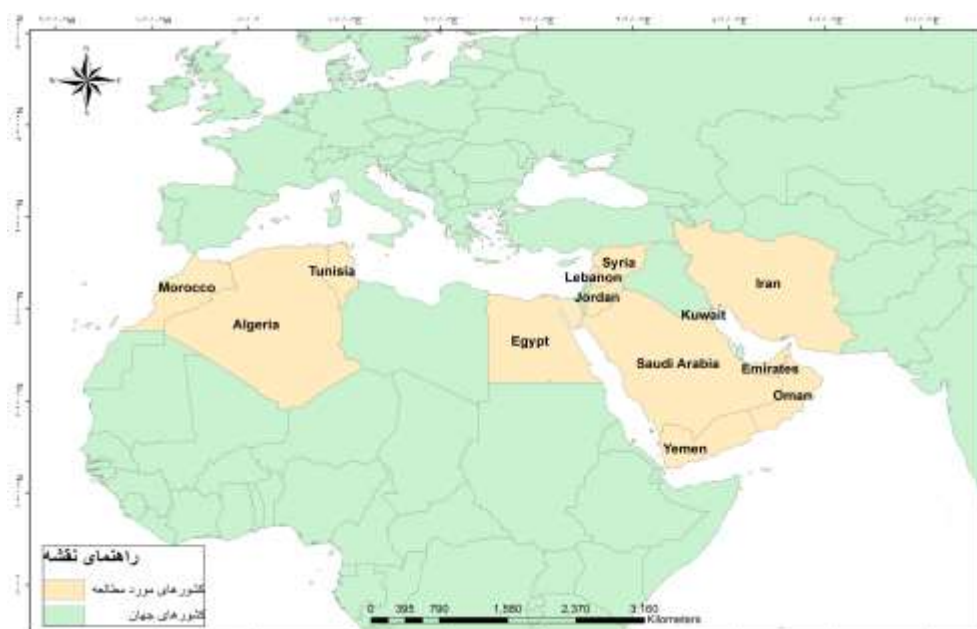
روش داده‌های ترکیبی (پانل دیتا)^۳ روشی برای تلفیق داده‌های مقطعی و سری زمانی است. مزیت این روش در این است که معمولاً روش‌های سنتی اقتصادسنجی بر سری‌های زمانی و داده‌های مقطعی، ناهمبستگی‌های مربوط به واحدها یا گروه‌ها را لحاظ نمی‌کنند و نتایج دارای ریسک است. این نوع ناهمبستگی‌ها در روش داده‌های پانل در نظر گرفته می‌شوند و برآوردهای نازیب و ناسازگارتری را ارائه می‌دهند (محمدی، ۱۳۹۰، ص. ۶۹). در واقع با

1. Selvanathan, Selvanathan & Viswanathan

2. Flecher & Morakabati

3. Panel data

استفاده از داده‌های ترکیبی، شناسایی و اندازه‌گیری تأثیراتی که به سادگی در داده‌های مقطعی و سری زمانی قابل شناسایی نیست، امکان‌پذیر می‌شود (هسیائو^۱، ۲۰۰۳، ص. ۹۵). در این مطالعه به بررسی شاخص‌های فضای سرمایه‌گذاری بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP در کشورهای منتخب خاورمیانه (امارات، الجزایر، مصر، ایران، اردن، کویت، لبنان، مراکش، عمان، عربستان سعودی، سوریه، تونس، یمن) در بازه زمانی ۲۰۱۶-۲۰۰۶ پرداخته می‌شود.

نقشه ۱. کشورهای مورد مطالعه در پژوهش

شاخص‌های متعددی بر فضای سرمایه‌گذاری تأثیرگذار است که بر مبنای مطالعات صورت گرفته توسط بانک جهانی، شاخص‌های فضای کسب و کار^۲، ثبات سیاسی^۳، کیفیت

1. Hsiao

۲. این شاخص، میانگین شاخص‌هایی همچون شروع کسب و کار، مجوز ساخت و ساز، ثبت اموال و دارایی‌ها، گرفتن اعتبارات، حمایت از سرمایه‌داران، پرداخت مالیات، تجارت برون مرزی، اجرای قراردادهای حل و فصل مسائل و مشکلات می‌باشد. همچنین متغیر الکتریسیته به دلیل نداشتن اطلاعات در برخی از سال‌ها از میانگین حذف شد.

3. Political Stability

مقررات^۱، کنترل فساد^۲، حق اظهار نظر و پاسخگویی^۳، اثربخشی دولت^۴ و حاکمیت قانون^۵ در این مطالعه در نظر گرفته شده است.^۶ اطلاعات مورد نیاز از سایت‌های شورای سفر و گردشگری جهان^۷ و بانک جهانی^۸ اخذ شده است. الگوی اصلی این مطالعه پانل دیتا و بین کشوری و چارچوب اصلی برای چنین الگوهایی به صورت زیر است:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

که در آن، X_{it} بردار متغیرهای توضیحی است. در بررسی داده‌ها و برآورد الگوها به صورت پانل دیتا دو رهیافت کلی و اصلی در ادبیات داده‌های تلفیقی وجود دارد: الف- اثرات ثابت^۹: بر این فرض استوار است که اختلاف بین کشورها را می‌توان به صورت تفاوت در عرض از مبدأ نشان داد. بنابراین رابطه (۱) را می‌توان برای الگوی با اثرات ثابت به صورت ذیل بازنویسی کرد:

$$y_{it} = \alpha_i + X_i \beta + \varepsilon_i \quad (2)$$

در برآورد و تخمین الگوی اثرات ثابت، ابتدا این مسأله مطرح است که آیا شواهدی دال بر ادغام شدن داده‌ها وجود دارد یا اینکه مدل باید بصورت اثرات ثابت برآورد شود. برای این منظور از آزمون چو^{۱۰} بصورت ذیل استفاده می‌شود (بالتاجی^{۱۱}، ۲۰۰۵، ص. ۱۶۵).

1. Regulatory Quality
2. Control of corruption
3. Voice and Accountability
4. Government Effectiveness
5. Rule of Law

۶. این شش متغیر، متغیرهای مربوط به حکمرانی خوب می‌باشد.

7. World Travel & Tourism Council
8. World Bank
9. Fixed Effect
10. Chow test
11. Baltagi

۴. مبانی نظری تحقیق

۴.۱. فضای سرمایه گذاری

در جهت استفاده مؤثرتر و کاراتر از موجودی سرمایه، همچنین جذب سرمایه از سایر بخش‌ها و مناطق و انجام سرمایه‌گذاری مولد، نیاز به ایجاد شرایط خاصی می‌باشد که به نام فضای سرمایه‌گذاری تعریف می‌شود. بانک جهانی فضای سرمایه‌گذاری را محیطی سیاسی، نهادی و نظارتی تعریف کرده که شرکت‌ها در آن فعالیت کنند (کیندا، پلان و ویگانز-واروداکیز^۱، ۲۰۱۱، ص. ۴۴۱). در واقع فضای سرمایه‌گذاری به خودی خود، کل مجموعه و عوامل فعال در بخش‌های اقتصادی، سیاسی و مالی را شامل می‌شود. اگرچه مطالعات زیادی در زمینه سرمایه‌گذاری انجام شده است اما همچنان بسیاری از سؤالات در زمینه فضای سرمایه‌گذاری از قبیل مکانیزم مدیریت و چگونگی اندازه‌گیری آن هنوز در حال بحث و مناظره است و تلاش‌ها برای اندازه‌گیری مجموعه خاصی از شاخص‌ها ادامه دارد (باکیوا و خاشیموا^۲، ۲۰۱۷، ص. ۷۹).

فضای کسب و کار و سرمایه‌گذاری ایجادشده توسط دولت‌ها، تعیین‌کننده تصمیمات سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی و در نتیجه پیشرفت و توسعه اقتصادی کشور هستند (باکیوا و خاشیموا^۲، ۲۰۱۷، ص. ۷۹). امروزه به صورت تئوری و نظری پذیرفته و اثبات شده است که فضای سرمایه‌گذاری و فضای کسب و کار تأثیر معناداری بر بهره‌وری، رشد اقتصادی و در نتیجه در کل فعالیت‌های اقتصادی دارند (کوردانانو^۳ و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۱۴۱). خط‌مشی و سیاست‌های دولت از طریق تأثیر بر هزینه‌ها، ریسک‌ها و موانع، تأثیر زیادی بر فضای سرمایه‌گذاری کشور دارد (اسکریبانو و گاش^۴، ۲۰۰۵، ص. ۲).

فضای سرمایه‌گذاری نامناسب سبب جذب سرمایه پایین‌تر در کشورهای در حال توسعه نسبت به کشورهای توسعه‌یافته می‌شود، به این دلیل در کشورهای در حال توسعه کمتر تمایل

1. Kinda, Plane & Ve'ganzone's-Varoudakis
2. Bakieva & Khashimova
3. Cordunanu
4. Escribano & Guasch

به سرمایه‌گذاری در این کشورها دارند (هوزمن^۱، ۲۰۱۸، ص. ۴). دلیل عمده سرمایه‌گذاری پایین در کشورهای در حال توسعه، زیرساخت‌های نامناسب، مقررات دست و پا گیر، عدم دسترسی به منابع مالی، رقابت با بخش غیر رسمی و نرخ‌های مالیات بالا می‌باشد (هوزمن، ۲۰۱۸، ص. ۳). بر مبنای نظر سنجی که بانک جهانی بر روی بیش از ۴۵۰۰۰ شرکت در ۱۰۶ کشور در حال توسعه انجام داده است، در منطقه جنوب آسیا؛ بی‌ثباتی سیاسی، فساد و زیرساخت‌های نامناسب به عنوان اصلی‌ترین عوامل کارایی پایین فضای سرمایه‌گذاری در این کشورها بیان شده است. میزان بالای ناطمینانی و بی‌ثباتی سبب تعویق سرمایه‌گذاری در کشورهای در حال توسعه می‌گردد (هوزمن، ۲۰۱۸، ص. ۴).

۲.۴. درآمد گردشگری

گردشگری به عنوان موتور اقتصادی در هر کشوری تلقی می‌شود و یک عامل اصلی پیشرفت اجتماعی و اقتصادی از طریق درآمد صادرات، ایجاد شغل و توسعه زیرساخت‌ها است. گردشگری ورودی به عنوان یک سرویس معامله در سطح بین‌المللی به یکی از مهمترین معیارهای تجارت جهانی تبدیل شده است. برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه این یکی از منابع اصلی درآمد ارز خارجی و بخش عمده صادرات است که فرصت‌های شغلی و توسعه بسیار مورد نیاز را ایجاد می‌کند. صنعت گردشگری از طرق مختلف همچون ارائه انواع خدمات اقامتی و تفریحی، فروش صنایع دستی هر منطقه، ایجاد نمایشگاه‌ها و جشنواره‌های مختلف به مناسبت‌های مختلف مذهبی، فرهنگی و ملی می‌تواند سبب ایجاد اشتغال و درآمدزایی داشته باشد.

با سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری می‌توان به پایداری درآمد در این صنعت دست یافت. میزان رشد درآمد گردشگری به وضعیت اقتصادی اجتماعی کشور وابسته است. وضعیت اقتصادی کشور تحت تأثیر شاخص‌های سرمایه‌گذاری و فضای کسب و کار هستند، شاخص‌هایی همچون امنیت، ثبات سیاسی، کیفیت قوانین و مقررات، حاکمیت قانون، فساد، شروع فعالیت، مجوز ساخت و ساز، ثبت اموال و دارایی‌ها، دسترسی به اعتبارات مالی، میزان

مالیات، تجارت برون مرزی و اجرای قراردادها هستند. هریک از این شاخص‌ها به تنهایی بر میزان درآمد گردشگری تأثیر دارند. همچنین روند درآمد گردشگری می‌تواند با عوامل و بحران‌های مختلفی تغییر یابد که می‌توان از بحران‌های طبیعی نظیر سیل، زلزله، سونامی؛ بحران‌های سیاسی نظیر جنگ، ترور، انقلاب‌ها و...؛ بحران‌های اقتصادی در مبداء و مقصد گردشگری به عنوان عوامل اثرگذار بر روند تغییرات درآمد گردشگری یاد کرد. جمع‌آوری و تحلیل اثر همه بحران‌ها و عوامل بر درآمد گردشگری کاری دشوار و سخت می‌باشد، ولی می‌توان اثر برخی بحران‌های حاد و چشمگیر را در درآمد گردشگری ردیابی کرد (تیموری، ۱۳۹۴، ص. ۲).

۴.۳. مزایای کلیدی و تأثیر مثبت سرمایه‌گذاری در گردشگری

مزایای کلیدی و تأثیرات مثبت فضای سرمایه‌گذاری شامل موارد ذیل می‌باشد که در ادامه به توضیح هر یک از این موارد پرداخته می‌شود (رفیعی، ۱۳۹۷).

الف- توسعه اقتصادی

به دلایل مختلف گردشگری می‌تواند یک کاتالیزور مهم برای توسعه اقتصادی از سطح محلی به سطح ملی باشد. برای سرمایه‌گذاران، اگر گردشگری به طور مؤثر برنامه‌ریزی، توسعه و بازاریابی شود، این امر می‌تواند منجر به سرمایه‌گذاری جذاب مالی گردد. همچنین سرمایه‌گذاری در گردشگری می‌تواند برای اقتصادهای محلی جذاب باشد چرا که گردشگری باعث ایجاد خرید مستقیم، غیر مستقیم و القاء شده در طیف وسیعی از زنجیره‌های عرضه می‌گردد. اغلب این خریدها توسط شرکت‌های کوچک و متوسط محلی تامین می‌شود. برای دولت، افزایش سرمایه‌گذاری و خرید نیز منجر به افزایش درآمد مالیاتی که نتیجه آن تحریک سرمایه‌گذاری و هزینه‌های عمومی و احتمالاً رشد اقتصادی و توسعه می‌شود. در حالت کلی برای یک اقتصاد، گردشگری بین‌المللی می‌تواند یک منبع حیاتی ارز خارجی مورد نیاز آن کشور را فراهم آورد.

ب- مزایای کاهش فقر

همانطور که رشد گردشگری یک اقتصاد را تحریک می‌کند و منافع ذکر شده در بالا را ایجاد می‌کند، می‌تواند راه حل قابل توجهی برای کاهش فقر نیز باشد. از طریق افزایش خرید کالاهای محلی و خدمات، فرصت‌های اشتغال و کسب و کار را به ویژه برای کارگران غیر ماهر، زنان، و فقیران روستایی، مردم محروم و بومی افزایش می‌دهد. گردشگری به عنوان بخشی از خدمات، باعث تقویت ظرفیت ساخت و ساز در مناطق مختلف جهان می‌شود.

۴. ۴. ریسک‌های کلیدی و تأثیر منفی سرمایه‌گذاری در گردشگری

همانطور که در مورد مزایا و اثرات مثبت سرمایه‌گذاری در بالا بحث شد، خطرات و تأثیرات منفی سرمایه‌گذاری در گردشگری نیز مورد بحث قرار می‌گیرد که در ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف- تأثیرات زیست محیطی

کسب و کارهای گردشگری در انواع محیط‌ها، مناطق شهری و روستایی، دریایی، ساحلی و داخلی، جزایر و کوهستان فعالیت می‌کنند. در حال حاضر گردشگری پایدار به طور عمده با اثرات زیست محیطی متعددی ناشی از بی‌دقتی و بی‌توجهی در برخی از مقصدهای توریستی مواجه گشته است. تأثیرات ذکر شده در زیر به طور کلی در مورد مناطق شهری یا روستایی اعمال می‌شود و دو مورد آن برای زمین‌های حفاظت شده اعمال می‌گردد. فعالیت‌های گردشگری می‌تواند یک فشار بر زیرساخت‌های مقصد به همراه داشته باشد، که اگر پیش‌بینی نشده یا برنامه‌ریزی نشده باشد می‌تواند به محیط محلی آسیب برساند و کیفیت زندگی را کاهش دهد.

ب- ریسک‌های مالی

ریسک‌های مالی به طور کلی مربوط به انواع سرمایه‌گذاری خصوصی و عمومی و خارجی و داخلی مربوط می‌شود. آن‌ها همچنین به بسیاری از انواع زیرساخت‌های گردشگری وابسته هستند که به صورت سودآور عمل می‌کنند. در بیشتر موارد، موانع مالی است که بیشترین

مشکل را زمانی که سرمایه گذار، برای پروژه برنامه ریزی می کند، اتفاق می افتد و ممکن است بیش از هر چیز دیگری دلیل اصلی رها کردن سرمایه گذاران از انجام آن کار باشد. این به این دلیل است که اکثر پروژه ها به تعهدات وام های بلند مدت متکی هستند که نیاز به پروژه ای دارد که توانایی آن را برای بازپرداخت بدهی ها براساس یک برنامه مشخص شده تعیین کند. بنابراین این ریسک پیش فرض، نگرانی اصلی برای حامیان مالی است.

۴. ۵. معرفی متغیرهای پژوهش

یکی از چالش های اساسی در ارتباط با فضای سرمایه گذاری و عوامل مؤثر بر آن، یافتن شاخص های مناسب جهت سنجش و برآورد آن است. امروزه شاخص های مختلفی در سطح بین المللی جهت محاسبه فضای سرمایه گذاری به کار گرفته می شود. در هر مطالعه ای بر حسب نیاز از هر یک از این شاخص ها استفاده شده است. مهمترین شاخص های فضای سرمایه گذاری شامل منابع طبیعی و محیط زیست، کیفیت و کارایی نیروی کار، سطح توسعه و دسترسی به زیرساخت ها، ثبات سیاسی و قابل پیش بینی بودن، ثبات اقتصاد کلان، بودجه دولتی، تعادل در تراز پرداخت ها، بدهی عمومی از جمله از خارج، کیفیت حکومت، سیاست های مقامات مرکزی و محلی، قانون مندی، کامل بودن و کیفیت زندگی اقتصادی، درجه آزادسازی، حاکمیت قانون، جرم و فساد، حفاظت از اموال، سطح مدیریت شرکت ها، میزان عملکرد توسط شرکای قراردادها، کیفیت سیستم مالیاتی و میزان بار مالیاتی، کیفیت سیستم بانکی و سایر مؤسسات مالی، دسترسی به اعتبار، باز بودن، قوانین مختلف اداری، فنی و اطلاع رسانی برای تجارت با کشورهای خارجی می شوند (خسانوا، ریازانسو، میروشنیچنکو، باگدانو و مارتینینکو^۱، ۲۰۱۸، ص. ۲).

چنانچه در گزارش توسعه بانک جهانی بیان شده می توان از شاخص های حکمرانی خوب به عنوان ملاک هایی جهت سنجش وضعیت کشورها در ایجاد محیط مناسب جهت سرمایه گذاری استفاده کرده است. این شاخص ها (کنترل فساد، حاکمیت قانون، کیفیت مقررات، کارایی دولت، حق اظهار نظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و عدم وجود خشونت و

1. Khasanova, Ryazantsev, Miroshnichenko, Bogdanov & Martynenko

تروریست) علاوه بر این که بر فضای سرمایه‌گذاری این کشورها تأثیرگذارند جزء شاخص‌هایی هستند که بر جذب گردشگر نیز مؤثر می‌باشند. این شاخص‌ها از طریق تأثیر بر هزینه‌های ایجاد کرده برای شرکت‌ها بر میزان بهره‌وری و در نتیجه رشد آن‌ها تأثیرگذارند. رشد اقتصادی شرکت‌ها سبب گسترش شرکت‌ها، سرمایه‌گذاری بیشتر و ایجاد اشتغال مولد و کاهش فقر می‌شود.

متغیرهای مستقل تحقیق شامل کنترل فساد، حاکمیت قانون، کیفیت مقررات، کارایی دولت، حق اظهار نظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و عدم وجود خشونت و تروریست و شاخص کلی فضای کسب و کار می‌باشد. متغیر وابسته در این پژوهش سهم درآمد گردشگری از GNP گردشگری می‌باشد. آمار مربوط به متغیرهای مستقل از بانک جهانی و آمار مربوط به متغیر مستقل از سایت شورای جهانی سفر و گردشگری^۱ کسب گردیده است.

۴. ۵. ۱. کنترل فساد

به مفهوم استفاده از قدرت و امکانات عمومی جهت منافع شخصی است، که هر دو شکل کوچک و بزرگ فساد را شامل می‌شود (بانک جهانی^۲، ۲۰۱۷). این شاخص مفهوم‌هایی مانند فساد در میان مقامات رسمی، اثر بخشی تدبیرهای ضد فساد، تأثیر آن بر جذب سرمایه‌های خارجی، پرداخت اضافی یا رشوه و مانند آن را شامل می‌شود (مرادی، رهنما و حیدریان، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۸). پر واضح است که در جامعه‌ای که فساد در بین کارکنان بخش دولتی و خصوصی وجود ندارد، منافع عمومی به صورت عادلانه و بر حسب شایستگی و میزان عملکرد آن‌ها توزیع می‌گردد. بنابراین سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی از جمله گردشگری افزایش یافته و در نتیجه درآمد گردشگری نیز افزایش می‌یابد.

۴. ۵. ۲. حاکمیت قانون

این شاخص میزان اعتماد به قوانین جامعه (به‌ویژه کیفیت اجرای قرارداد)، حقوق مالکیت، پلیس و دادگاه‌ها، و نیز احتمال جرم و خشونت، را نشان می‌دهد (بانک جهانی، ۲۰۱۷).

1. <https://tool.wttc.org>

2. <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/worldwide-governance-indicators>

تعریف سازمان ملل از حاکمیت قانون به اصول حاکمیت اشاره دارد که در آن همه افراد و نهادهای خصوصی و دولتی (شامل خود دولت) در برابر قوانین پاسخگو هستند. قوانینی که به طور عمومی منتشر شده‌اند، به طور مساوی اجرا می‌شوند، به طور مستقل حکم می‌شوند و ضمناً سازگار با حقوق بشر بین‌المللی هستند (سامتی، رنجبر و محسنی، ۱۳۹۰، ص. ۱۶۷). در واقع این شاخص نمایانگر میزان اعتماد مردم به اجرای یکسان قوانین برای همه مردم جامعه است. پاسخگو بودن همه‌ی افراد در برابر قوانین فضای یکسان و امن اقتصادی را برای سرمایه‌گذاران در بخش‌های مختلف اقتصادی از جمله گردشگری فراهم می‌نماید؛ از دیگر سو سبب ایجاد امنیت اجتماعی و اقتصادی برای گردشگران شده و گردشگران با امنیت خطر وارد کشور میزبان می‌شوند.

۴. ۵. ۳. کیفیت قوانین و مقررات

منظور از این شاخص، قابلیت دولت در تدوین و اجرای سیاست‌ها و مقرراتی است که سبب گسترش حضور و فعالیت‌های بخش خصوصی می‌شود. حضور هر چه بیشتر بخش خصوصی در اثر اجرای سیاست‌های تدوین شده از سوی دولت نشان از حکمرانی بهتر دارد (پاداش زیوه و خدایانه، ۱۳۹۴، ص. ۱۶۹). کیفیت بالاتر قوانین و مقررات به معنی ساختار علمی و منطقی قوانین و مقررات است. در واقع تمامی قوانین و مقررات فعالیت‌های اقتصادی از جمله گردشگری بر مبنای منطق و اصول علمی شکل گرفته‌اند و عادلانه و فراگیر هستند. بنابراین فعالیت‌های اقتصادی به خصوص فعالیت‌های مبتنی بر گردشگری رشد مناسبی خواهند داشت.

۴. ۵. ۴. کارایی دولت

در این شاخص، کیفیت خدمات عمومی، کیفیت بوروکراسی، صلاحیت حکمرانان شهری و میزان استقلال خدمات شهری از فشارهای سیاسی مدنظر است (پاداش زیوه و خدایانه، ۱۳۹۴، ص. ۱۶۹). این شاخص بیشتر به بررسی کیفیت خدمات عمومی و عدم وابستگی خدمات اجتماعی به فشارهای سیاسی است. گردشگران تمایل به ورود به کشوری را دارند که

از لحاظ استانداردهای خدمات عمومی در سطح بین‌المللی باشد و نسبت به هزینه‌ای که در کشور میزبان می‌کنند، به دور از فشارهای سیاسی، دولت به تعهداتش عمل کند.

۴. ۵. ۵. حق اظهار نظر و پاسخگویی

اعتراض و پاسخگویی به مفهوم میزان و درجه توانایی شهروندان یک کشور در تعیین و انتخاب دولت خود است یا به عبارتی میزان و درجه این که رئیس دولت، رئیس حکومت یا سایر افراد دارای مقام‌های سیاسی در کشور از طریق انتخابات آزاد از سوی مردم انتخاب شوند (پاداش زیوه و خدایانه، ۱۳۹۴، ص. ۱۶۸). وقتی چنین حقی برای مردمان یک کشور محفوظ باشد بازتاب بین‌المللی آن بسیار قابل ملاحظه خواهد بود به طوری که برای مردمان دیگر کشورها این تصور شکل می‌گیرد که اگر دولتی به مردمان خود احترام می‌گذارد و خود را در برابر سؤالات آنان پاسخگو می‌داند، بنابراین دولتی است که در رفتار انعطاف‌پذیر و ملایم خواهد بود و همین امر می‌تواند انگیزه آنان را برای ورود به آن کشور تقویت کند (شاه‌آبادی و تلیانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۲).

۴. ۵. ۶. ثبات سیاسی

در ادبیات مربوط، معمولاً ثبات سیاسی را به معنی قانونمند بودن تغییر دولت در نظر می‌گیرند یعنی جا به جایی دولت از طرق غیرقانونی یا ابزارهای خشونت آمیز نباشد. عمده بحث این شاخص مربوط به تروریسم و خشونت است. بر اساس این شاخص، هرچه احتمال نبودن ثبات سیاسی در یک کشور بیشتر باشد نشان‌دهنده حکمرانی ضعیف است و هرچه کشوری از ثبات سیاسی بیشتری برخوردار باشد، در زمینه حکمرانی خوب امتیاز بالاتری را کسب می‌کند (پاداش زیوه و خدایانه، ۱۳۹۴، ص. ۱۶۸). بر این اساس می‌توان گفت یکی از اصلی‌ترین پارامترهای اساسی در شکل‌گیری محیط گردشگری برای انتخاب آگاهانه مقصد گردشگری، وجود یک محیط با شاخص‌های نهادی مطلوب به ویژه مؤلفه امنیت و ثبات سیاسی است. از این رو انتظار می‌رود شاخص‌های حکمرانی و مؤلفه‌های نهادی آن به عنوان یک متغیر اثرگذار بر درآمد حاصل از ورود گردشگران بین‌المللی به شمار آید (شاه‌آبادی و تلیانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۱).

۴. ۵. ۷. شاخص کلی فضای کسب و کار

فضای کسب و کار جزئی از فضای سرمایه گذاری می باشد و نشان دهنده زیرساخت های مناسب کشور برای ایجاد کسب و کار جدید و دسترسی به منابع مالی است. اگرچه مفهوم فضای کسب و کار از دیرباز در نظریات و اندیشه های اقتصادی با تعاریف و عناوین دیگر مورد بررسی قرار گرفته است، اما از دهه ۱۹۹۰ تاکنون این مفهوم مورد توجه کشورها و نهادهای بین المللی قرار گرفته؛ به طوری که بخشی از اهداف و سیاست گذاری های کلان کشورها به بهبود فضای کسب و کار اختصاص می یابد (مکیان، امامی میبدی و عشرتی، ۱۳۹۲، ص. ۷۵). فضای کسب و کار و سرمایه گذاری به مثابه محیط سیاسی، نهادی و رفتاری می باشد که بازدهی و مخاطرات مرتبط با فعالیت های اقتصادی و سرمایه گذاران را تحت تأثیر قرار می دهد (حکمتی فرید، محمدزاده و خزالی، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۹).

در این پژوهش از شاخص کلی فضای کسب و کار به عنوان یکی از متغیرهای مستقل مدل استفاده شده است. شاخص کلی فضای کسب و کار نشان دهنده فاصله فضای کسب و کار کشور تا نقطه بهینه فعالیت در سطح جهان است. در واقع شاخصی جهت مقایسه وضعیت کشورهای مختلف در توسعه کسب و کار و فاصله تا نقطه ایده آل می باشد. نمره گذاری این شاخص بین صفر تا صد است که بهترین عملکرد برای کشوری است با نمره ۱۰۰. شاخص کلی فضای کسب و کار، از میانگین گیری ساده از شاخص های: شروع فعالیت، مجوز ساخت و ساز، گرفتن برق، ثبت اموال و دارایی ها، گرفتن اعتبار، حمایت از سرمایه داران اقلیت، پرداخت مالیات، حل و فصل مشکلات، تجارت برون مرزی و اجرای قراردادها حاصل می شود. به دلیل نبود آمار مربوط به برق برای تعدادی از کشورها، این شاخص از بین شاخص ها حذف شده و متوسط گیری از بین ۹ شاخص دیگر انجام شده است.

۵. یافته های تحقیق

قبل از پرداختن به نتایج روش پانل، به توصیف متغیرهای مورد بررسی در کشورهای مورد مطالعه پرداخته می شود. همانطور که نتایج جدول ۱ نشان می دهد تونس (۸/۸۳ درصد)، لبنان (۸/۸۰ درصد) و مراکش (۸/۷۹ درصد) بیشترین متوسط سهم درآمد گردشگری از GNP را

به خود اختصاص داده است. این در حالی است که متوسط سهم درآمد گردشگری از GNP در ایران ۲/۱۶ درصد است که نشان‌دهنده اندک بودن سهم درآمدهای گردشگری از GNP در ایران است. دامنه شاخص‌های حکمرانی خوب (ثبات سیاسی، کیفیت مقررات، کنترل فساد، حق اظهار نظر و پاسخگویی، اثربخشی دولت و حاکمیت قانون) بین ۲/۵- تا ۲/۵ است که عدد ۲/۵- نشان‌دهنده ضعیف بودن این شاخص است. هر چه این عدد به ۲/۵ نزدیکتر باشد نشان‌دهنده قوی‌تر بودن این شاخص می‌باشد. همانطور که نتایج جدول ۱ نشان می‌دهد متوسط تمام شاخص‌های حکمرانی خوب در کشورهای الجزایر، مصر، ایران، لبنان، مراکش، سوریه و یمن منفی است. این در حالی است که کشورهای کویت، قطر و امارات متحده عربی تنها در شاخص حق اظهار نظر و پاسخگویی نمره منفی کسب کرده‌اند و متوسط ۵ شاخص دیگر آن‌ها، مثبت است. آخرین شاخصی که مورد بررسی قرار می‌گیرد شاخص فضای کسب و کار است. این شاخص که از متوسط ۹ شاخص محاسبه شده است، اعداد بین صفر تا ۱۰۰ را به خود اختصاص می‌دهد که نزدیکتر بودن هر چه بیشتر به عدد به ۱۰۰ نشان‌دهنده بهتر بودن شاخص فضای کسب و کار در آن کشور است. کشورهای امارات متحده عربی، قطر، بحرین و عمان در بین کشورهای مورد بررسی بیشترین مقدار شاخص فضای کسب و کار و کشورهای سوریه، الجزایر و مصر کمترین متوسط شاخص فضای کسب و کار را دارا هستند. بعد از بررسی نتایج جدول ۱، به بررسی نتایج مدل پنل پرداخته می‌شود. در ابتدا، باید ایستایی متغیرها با آزمون‌هایی همچون لوین-لین-چو، ایم، پسران، شین مورد بررسی قرارگیرد. با توجه به اینکه تعداد سال‌های مورد بررسی در این تحقیق کمتر از ۲۵ سال است (۱۱ سال) جهت جلوگیری از دست رفتن درجه آزادی و با توجه به نظرات بالتاجی، نیازی به آزمون ایستایی نمی‌باشد. لذا تمامی متغیرها در سطح وارد الگو می‌شوند.

بعد از بررسی ایستایی متغیرها، لازم است که ابتدا الگوی مناسب در این خصوص (الگوی عمومی، اثرات ثابت و اثرات تصادفی) انتخاب گردد. برای این منظور از آزمون‌های مختلف چاو^۱ (F)، و هاوسمن^۲ (نخی دو) استفاده می‌شود. نتایج آزمون‌های مذکور نشان می‌دهد که

1. Chaw

2. Hausman

الگوهای پانل (اثرات ثابت و تصادفی) بر الگوی عمومی ترجیح داده می شود. بر اساس نتایج آزمون هاوسمن که انتخاب بین الگوی با اثرات ثابت و یا تصادفی می باشد، با توجه به نتایج به دست آمده می توان گفت که الگوی پانل با اثرات تصادفی مورد تأیید قرار می گیرد. همچنین با توجه به آزمون بروش پاگان، اثرات تصادفی نسبت به الگوی عمومی ارجحیت دارد (جدول ۲).

بنا به نظر بالتاجی، در پنل های بزرگ با سری های زمانی طولانی وابستگی بین بخشی مشکل بزرگی است (بیشتر از ۲۰ تا ۳۰ سال). این قضیه برای پنل های کوچکتر مسئله جدی نیست (تعداد سال اندک با تعداد کشورهای زیاد). آزمون همبستگی سریالی نیز برای پنل های بزرگ با زمان بیش از ۲۰ تا ۳۰ سال مشکل ساز است و برای پنل های کوچک مشکل ساز نیست. لذا در این تحقیق لزومی ندارد که وابستگی بین بخشی و همبستگی سریالی بررسی شود.

جدول ۱. میانگین متغیرهای تخمین زده شده در کشورهای مورد بررسی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

نام کشور	سهم درآمد گردشگری از GNP	ثبات سیاسی	کیفیت مقررات	کنترل فساد	حق اظهار نظر و پاسخگویی	اثر بخشی دولت	حاکمیت قانون	شاخص فضای کسب و کار
الجزایر	۳/۳۵	-۰/۹۸	-۱/۰۴	-۰/۵۶	-۰/۹۳	-۰/۵۳	-۰/۷۷	۴۵/۵۰
بحرین	۵/۱۶	-۰/۷۰	۰/۷۰	۰/۲۱	-۱/۱۲	۰/۴۷	۰/۴۲	۶۴/۸۶
مصر	۶/۲۶	-۱/۱۳	-۰/۴۷	-۰/۶۶	-۱/۱۳	-۰/۵۸	-۰/۳۷	۴۹/۹۵
ایران	۲/۱۶	-۱/۱۴	-۱/۵۰	-۰/۷۱	-۱/۵۵	-۰/۴۸	-۰/۹۴	۵۳/۹۷
اردن	۵/۹۵	-۰/۴۹	۰/۲۰	۰/۱۸	-۰/۷۵	۰/۱۲	۰/۳۴	۵۲/۷۲
کویت	۲/۱۵	۰/۲۵	۰/۰۵	۰/۰۷	-۰/۵۹	۰/۰۲	۰/۳۸	۵۸/۵۳
لبنان	۸/۸۰	-۱/۷۱	-۰/۱۶	-۰/۰۹	-۰/۴۱	-۰/۳۷	-۰/۷۳	۵۶/۶۵
مراکش	۸/۷۹	-۰/۴۳	-۰/۱۴	-۰/۳۱	-۰/۶۹	-۰/۱۱	-۰/۲۰	۵۸/۹۲
عمان	۲/۳۱	-۰/۷۰	۰/۵۴	۰/۰۳	-۱/۰۷	۰/۲۸	۰/۴۷	۶۳/۳۲
قطر	۱/۸۲	۱/۰۷	۰/۶۰	۱/۰۴	-۱/۰۳	۰/۸۰	۰/۷۹	۶۳/۵۰
عربستان سعودی	۲/۷۶	-۰/۴۴	۰/۰۶	-۰/۰۳	-۱/۸۱	-۰/۰۰۳	۰/۱۳	۶۱/۸۰

نام کشور	سهم درآمد گردشگری از GNP	ثبات سیاسی	کیفیت مقررات	کنترل فساد	حق اظهار نظر و پاسخگویی	اثر بخشی دولت	حاکمیت قانون	شاخص فضای کسب و کار
سوریه	۵/۷۰	-۱/۶۶	-۱/۳۳	-۱/۲۵	-۱/۸۰	-۱/۰۴	-۱/۰۶	۴۴/۶۰
تونس	۸/۸۳	-۰/۳۹	-۰/۱۶	-۰/۱۴	-۰/۶۰	۰/۱۳	۰/۰۳	۶۱/۹۹
امارات متحده عربی	۸/۳۸	۰/۸۱	۰/۶۸	۱/۰۵	-۰/۹۷	۱/۱۲	۰/۵۰	۶۷/۷۰
یمن	۳/۳۴	-۲/۲۷	-۰/۸۳	-۱/۱۸	-۱/۳۳	-۱/۲۰	-۱/۱۸	۵۰/۶۱

جدول ۲. نتایج آزمون‌های انتخاب نحوه برآورد الگوی پانل در کشورهای مورد بررسی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

آزمون	آماره	سطح معنی‌داری
آزمون چاو (F)	۱۳/۳۵	۰/۰۰۰
آزمون هاوسمن (خی‌دو)	۶/۶۳	۰/۴۶۸
آزمون بروش پاگان	۳۴۰/۴۰	۰/۰۰۰

جدول (۲) نتایج برآورد شاخص‌های فضای سرمایه‌گذاری بر درآمدهای گردشگری در کشورهای منتخب خاورمیانه در بازه زمانی ۲۰۱۶-۲۰۰۶ نشان می‌دهد. مقدار آماره آزمون والد^۱ معنی‌داری کل مدل در سطح ۹۹ درصد را نشان می‌دهد و به این معنا است که نتایج برآزش الگو از اعتبار مناسبی برخوردار است. نتایج نشان داد متغیرهای کیفیت مقررات، کنترل فساد، اثربخشی دولت و شاخص فضای کسب و کار بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP تأثیرگذار است و متغیرهای ثبات سیاسی، حق اظهار نظر و پاسخگویی و حاکمیت قانون تأثیرگذار نیست.

کیفیت مقررات در سطح ۹۹ درصد تأثیر مثبت و معنی‌داری بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP دارد. به عبارت دیگر به ازای یک درصد تغییر در این متغیر در صورت ثابت بودن سایر متغیرها، سهم درآمدهای گردشگری از GDP ۲/۲۸۱ واحد افزایش می‌یابد. کیفیت مقررات به نوعی بر روی سیاست‌های ناسازگار با بازار همچون سیاست‌های کنترل قیمت، نظارت بر سیستم بانکی و... تمرکز دارد (بانک جهانی، ۲۰۱۲ و کافمن و همکاران، ۲۰۱۰). بنابراین وجود مقررات با کیفیت بالا

1. Wald

باعث می‌گردد تا شرایط برای فعالیت در بخش گردشگری فراهم گردد و همین امر نیز منجر به افزایش سهم درآمدهای گردشگری از GDP خواهد شد.

کنترل فساد متغیر دیگری است که تأثیر منفی و معنی‌داری بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP دارد. به ازای یک واحد تغییر در این متغیر و ثابت بودن سایر شرایط، سهم درآمدهای گردشگری از GDP، ۲/۵۰۳ واحد کاهش می‌یابد. کنترل فساد به معنی جلوگیری از استفاده قدرت و امکانات عمومی در جهت منافع شخصی است (بانک جهانی، ۲۰۱۲). این شاخص مفهوم‌هایی مانند فساد در میان مقامات رسمی، اثر بخشی تدبیرهای ضد فساد، تأثیر آن بر جذب سرمایه‌های خارجی، پرداخت اضافی یا رشوه برای گرفتن مجوزهای اقتصادی و مانند آن‌ها را اندازه‌گیری می‌کند (لاک وود، ۲۰۱۰). بنابراین بالا بودن این عوامل که به نوعی باعث افزایش فساد می‌گردد منجر می‌شود که فعالیت در گردشگری و سایر بخش‌های تولیدی و خدماتی کاهش یابد که منجر به کاهش سهم درآمدهای گردشگری از GDP می‌گردد.

اثر بخشی دولت متغیر دیگری است که در سطح ۹۵ درصد تأثیر مثبت و معنی‌داری بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP در کشورهای خاورمیانه در بازه مورد بررسی دارد. به عبارت دیگر با فرض ثابت در نظر گرفتن سایر متغیرها، به ازای یک واحد افزایش در این متغیر، ۱/۴۹۹ واحد سهم درآمدهای گردشگری از GDP افزایش می‌یابد. اثربخشی دولت بیانگر کارآمدی دولت در انجام وظایف محوله است که شاخص مقولات ذهنی همچون کیفیت، تهیه و تدارک خدمات عمومی یا کیفیت نظام اداری، صلاحیت و شایستگی کارگزاران و استقلال خدمات همگانی از فشارهای سیاسی است (بانک جهانی، ۲۰۱۲). لذا در صورت کارآمد بودن دولت، گردشگری رونق می‌یابد. این رونق موجب افزایش درآمدهای گردشگری می‌گردد و به تبع آن سهم درآمدهای گردشگری از GDP افزایش می‌یابد.

آخرین متغیری که در این قسمت مورد بررسی قرار می‌گیرد، شاخص فضای کسب و کار است. ضریب این متغیر ۰/۰۸۱۳- می‌باشد که نشان می‌دهد به ازای یک واحد تغییر در این متغیر با فرض ثابت بودن سایر شرایط، سهم درآمدهای گردشگری از GDP، ۰/۰۸۱۳ واحد کاهش می‌یابد. دلیل این کاهش را می‌توان این طور بیان کرد که در این کشورها به دلیل شرایط نامساعدی که برای کسب و کار وجود دارد، افراد تمایل بیشتری به کسب و کارهای خدماتی نسبت به صنعت و کشاورزی دارند زیرا در فعالیتهای گردشگری، سرمایه کمتری نیاز است و زیرساخت‌های مناسب‌تری نسبت به صنعت و کشاورزی وجود دارد.

جدول ۳. نتایج برآورد الگوی شاخص‌های فضای سرمایه‌گذاری بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

متغیر	ضریب	خطای معیار	آماره Z (احتمال)
ثبات سیاسی	-۰/۲۷۸	۰/۲۰۷	ns(۰/۱۷۹) -۱/۳۴
کیفیت مقررات	۲/۲۸۱	۰/۵۳۲	*** (۰/۰۰۰) ۴/۲۸
کنترل فساد	-۲/۵۰۳	۰/۵۸۰	*** (۰/۰۰۰) -۴/۳۱
حق اظهار نظر و پاسخگویی	-۰/۲۵۰	۰/۳۸۶	ns(۰/۵۱۷) -۰/۶۵
اثربخشی دولت	۱/۴۹۹	۰/۶۸۶	** (۰/۰۲۹) ۲/۱۹
حاکمیت قانون	۰/۳۱۰	۰/۶۸۹	ns(۰/۶۵۳) ۰/۴۵
شاخص فضای کسب و کار	-۰/۰۸۱۳	۰/۰۱۸۵	*** (۰/۰۰۰) -۴/۳۹
عرض از مبدأ	۹/۶۸۲	۱/۳۲۶	*** (۰/۰۰۰) ۷/۳۰
آماره والد			*** (۰/۰۰۰) ۵۶/۱۰

** معنی‌دار در سطح ۹۵

*** معنی‌دار در سطح ۹۹ درصد

ns عدم معنی‌داری

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در این مطالعه به بررسی شاخص‌های فضای سرمایه‌گذاری بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP پرداخته شده است. برای این منظور و با توجه به گزارشات بانک جهانی، شاخص‌های حکمرانی خوب (ثبات سیاسی، کیفیت مقررات، کنترل فساد، حق اظهار نظر و پاسخگویی، اثربخشی دولت و حاکمیت قانون) و شاخص فضای کسب و کار (متوسط از ۹ زیر شاخص) مورد بررسی قرار گرفت. نتایج مطالعه نشان داد که متغیرهای کنترل فساد و شاخص فضای کسب و کار تأثیر منفی و معنی‌دار بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP دارد. در این ارتباط، سیسلیک و گوژک (۲۰۱۸) نیز در مطالعه خود به این نتیجه رسیدند که فساد به طور مستقیم مانع سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی می‌شود. متغیرهای اثر بخشی دولت و کیفیت مقررات در این مطالعه تأثیر مثبت و معنی‌داری بر سهم درآمدهای گردشگری از GDP دارد. کروب‌فر و مجیدی‌فر (۱۳۹۶)، در مطالعه خود نشان دادند که اثربخش بودن دولت می‌تواند باعث جذب بیشتر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در صنعت گردشگری و

شکوفایی هر چه بیشتر این صنعت در ایران گردد. همچنین، دوتا و کار (۲۰۱۸) نشان دادند که حاکمیت قانون که منجر به اثربخش بودن دولت می شود به همراه مقررات بودجه برای گردشگری در استان های کشور هندوستان مکمل یکدیگر هستند.

نکته دیگری که باید به آن توجه شود این است که در بیشتر مطالعات، اهمیت سرمایه گذاری (فضای سرمایه گذاری) بر بخش گردشگری مورد بحث و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. بهبودی و باستانی (۱۳۸۹)، در مطالعه خود نشان دادند که در کشورهای در حال توسعه از طرف تعداد گردشگر به سوی سرمایه گذاری مستقیم خارجی رابطه علیت وجود دارد. متانی و امیری (۱۳۹۷)، در مطالعه ای که در استان مازندران انجام دادند به این نتیجه رسیدند که سرمایه گذاری در زیرساخت ها، ایجاد جاذبه های مناسب، ایجاد امنیت اقتصادی و اجتماعی برای سرمایه گذاران و در نظر گرفتن تسهیلات در حوزه گردشگری باعث توسعه گردشگری استان می گردد. سلواناتان و همکاران (۲۰۰۹)، نشان دادند که پیوند مستقیمی بین سطح سرمایه گذاری مستقیم خارجی و مدیران کارآفرین که به دنبال فرصت های سرمایه گذاری هستند در هندوستان وجود دارد. صمیمی و همکاران (۲۰۱۳) در مطالعه ای که انجام دادند به این نتیجه رسیدند که بین سرمایه گذاری مستقیم خارجی با رشد و توسعه بخش گردشگری در کشورهای در حال توسعه رابطه مستقیمی وجود دارد. بانرجی و همکاران (۲۰۱۵) نشان دادند که سرمایه گذاری بر گردشگری تأثیر مثبتی بر فعالیت بخش های مختلف گردشگری به خصوص هتل ها و رستوران ها دارد. کریستجاندوتیر (۲۰۱۶)، سرمایه گذاری مستقیم خارجی در صنعت مهمان نوازی در ایسلند و نروژ را مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان دهنده علاقمند بودن سرمایه گذاران به سرمایه گذاری در این صنعت می باشد. ژو و همکاران (۲۰۱۷) نیز نشان دادند که سرمایه گذاری های انجام شده در ساختمان سازی در بخش گردشگری تأثیر مثبت و قابل توجهی بر درآمد گردشگری در کشور چین دارد.

بنابراین با توجه به مطالب عنوان شده در بالا می توان موارد ذیل را پیشنهادات داد:

- ۱- با توجه به تأثیر کیفیت مقررات در افزایش سهم درآمدهای گردشگری از GDP، پیشنهاد می گردد که در کشورهای خاورمیانه مقررات مجدد مورد بازبینی قرار گیرد و

مقرراتی که به نوعی مانع از ورود سرمایه‌گذاران به بخش گردشگری می‌شود برطرف و مقررات تسهیل‌کننده در این زمینه تعریف گردد.

۲- فساد از جمله مواردی است که همواره تأثیر منفی بر کسب و کار داشته است و این متغیر در پژوهش حاضر نیز تأثیرگذار است. لذا پیشنهاد می‌گردد کنترل فساد در این کشورها جدی‌تر گرفته شود و با افراد و شرکت‌هایی که با در اختیار داشتن رانت‌هایی سعی در استفاده از منابع به نفع خویش هستند به شدت برخورد و مانع از فعالیت این افراد و شرکت‌ها شوند.

۳- دولت همواره نقش مهم و غیر قابل انکاری در زمینه فضای سرمایه‌گذاری، اشتغال، درآمد و... در کشورهای مختلف دارد. در این مطالعه نیز دولت و اثربخشی آن تأثیر مثبتی بر افزایش سهم درآمدهای گردشگری از GDP در کشورهای مورد بررسی داشته است. لذا پیشنهاد می‌گردد دولت با توجه به امکانات و منابعی که در اختیار دارد وظایف محوله خود را به بهترین نحو انجام دهد، کیفیت خدمات عمومی را افزایش و نظام اداری را بهبود و اصلاح نماید.

۴- با توجه به شرایط نامساعد فضای کسب و کار در بیشتر کشورهای خاورمیانه، پیشنهاد می‌گردد که دولت و بخش خصوصی با همکاری یکدیگر فضای مساعد برای کسب و کار در تمام زمینه‌ها را فراهم نمایند تا از این طریق بتوانند سهم درآمدهای گردشگری از GDP را افزایش دهند.

کتاب‌نامه

۱. ایمانی خوشخو، م. ح.، و علی‌زاده، و. ا. (۱۳۹۲). اقتصاد گردشگری (مروری بر پیشینه تحقیق در خارج و داخل). نشریه گردشگری، ۱(۱)، ۹۴-۱۱۴.
۲. بهبودی، د.، و باستان، ف. (۱۳۸۹). رابطه گردشگری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای در حال توسعه (رهیافت داده‌های تابلویی). فصلنامه اقتصاد مالی، ۴(۱۱)، ۸-۱.
۳. پاداش زیوه، ح.، و خداپناه، ب. (۱۳۹۴). برآورد تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر اقتصاد دانش‌بنیان در کشورهای منتخب. فصلنامه برنامه و بودجه، ۲۰(۳)، ۱۸۷-۱۶۵.

۴. تیموری، ا. (۱۳۹۴). وقوع بحران‌های سیاسی- اجتماعی و اثرات آن بر درآمد حاصل از گردشگری، نمونه موردی: کشورهای ایران، ترکیه و مصر. *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۵(۲۰)، ۱-۱۴.
۵. حکمتی فرید، ص.، محمدزاده، ی.، و خزالی، د. (۱۳۹۵). اثر بهبود فضای کسب و کار و رعایت حقوق مالکیت فکری بر رشد اقتصادی کشورهای با درآمد متوسط به بالا. *پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، ۶(۲۲)، ۱۳۰-۱۱۹.
۶. حیدری چیانه، ر.، و سلطانی، ن. (۱۳۹۳). تحلیلی بر نقش ثبات سیاسی و امنیت در توسعه صنعت گردشگری (مطالعه موردی: منطقه خاورمیانه). *جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، ۲، ۲۲۸-۲۰۹.
۷. خوش‌فر، غ. (۱۳۹۵). اعتماد نهادی و سرمایه‌گذاری در واحدهای گردشگری (استان گلستان: مطالعه موردی). *مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۵(۱۶)، ۷۰-۴۷.
۸. رفیعی دارانی، ه. (۱۳۹۷). بررسی فضای سرمایه‌گذاری با تأکید بر فرایندهای سازمانی و مدیریتی به منظور جذب سرمایه در گردشگری شهر مشهد. *جهاد دانشگاهی واحد مشهد. هفتمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد، حسابداری و بانکداری*، ۲ اسفند، آکادمی بین‌المللی علوم و مطالعات گرجستان، تفریس. بازیابی از <https://civilica.com/doc/1167695>
۹. سامتی، م.، رنجبر، ه.، و محسنی، ف. (۱۳۹۰). تحلیل تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی مطالعه موردی: کشورهای جنوب شرقی آسیا (ASEAN). *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، ۱(۴)، ۲۲۳-۱۸۳.
۱۰. شاه‌آبادی، ا.، و مهری تلیابی، ف. (۱۳۹۵). تأثیر نهاد حکمرانی کشور میزبان بر درآمد گردشگری کشورهای در حال توسعه منتخب. *مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۵(۱۶)، ۳۰-۸.
۱۱. کروی، م.، و مجیدی‌فر، م. (۱۳۹۶). شناسایی عوامل مؤثر بر جریان‌ات و جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی و رابطه آن با صنعت گردشگری. *فصلنامه گردشگری علم و فرهنگ*، ۵(۸)، ۳۸-۲۴.
۱۲. متانی، م.، و امیری، م. ر. (۱۳۹۷). بررسی نقش سرمایه‌گذاری و طرح‌های عمرانی در توسعه صنعت گردشگری مازندران (مطالعه موردی: شهرستان سوادکوه). *فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۱۰(۳)، ۲۱۹-۲۰۳.

۱۳. محمدی، ف. (۱۳۹۰). بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر تصادفات جاده‌ای در ایران (۱۳۸۸-۱۳۵۰) پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد. دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.
۱۴. مرادی، ا.، رهنما، ع.، و حیدریان، س. (۱۳۹۶). تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر کنترل فساد (مطالعه موردی: کشورهای خاورمیانه و جنوب آسیا). فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)، ۱۴ (۴)، ۱۸۲-۱۵۱.
۱۵. مکیان، س. ن.، امامی میبدی، م.، و عشرتی، س. (۱۳۹۲). فضای کسب‌وکار، راهبرد رشد: مقایسه کشورهای اسلامی منطقه منا و سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی. پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۳ (۱۱)، ۸۴-۷۵.
۱۶. موسوی شقایبی، م.، امین بیدختی، ع. ا.، و اسماعیل شهابی، م. (۱۳۹۱). تأثیر بی‌ثباتی سیاسی خاورمیانه بر صنعت گردشگری ایران در دوره پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱. فصلنامه روابط خارجی، ۲، ۲۴۰-۲۱۱.

17. Bakieva, I., & Khashimova, Naima.A. (2017). Logical organization of investment climate and its influence on investment potential. *Management Review: An International Journal*, 12, 77-86.
18. Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3rd ed.). New York: John Wiley and Sons.
19. Banerjee, O., & Cicowiez, M. (2015). *A Quantitative framework for assessing public investment in tourism: An application to Haiti*. Retrieved from <https://www.econstor.eu/handle/10419/127696>
20. Chingarande, A. (2014). Does political instability affect tourism: a case of Egypt? *International Journal of Social Relevance and Concern*, 2(6), 1-4.
21. Cieslik, A., & Goczek, L. (2018). Control of corruption, international investment, and economic Growth: Evidence from panel data. *World development*, 103, 323-335.
22. Dollar, D., Hallward-driemeier, M., & Mengistae, T. (2005). Investment climate and firm performance in developing economies. *Economic Development and Cultural Change*, 54(1), 1-31.
23. Dutta, N., & Kar, S. (2018). Relating rule of law and budgetary allocation for tourism: Does per capita income growth make a difference for Indian states? *Economic Modelling*, 71, 263-271.
24. Endo, K. (2006). Foreign direct investment in tourism- flows and volumes. *Tourism Management*, 27(4), 600-614.
25. Escribano, A., Guasch, J., Luis Orte, M., & Pena, J. (2009). Investment climate assessment in Indonesia, Malaysia, the Philippines and Thailand. *The Singapore Economic Review*, 54(3), 335-366.

26. Fazel, Sh., Seetanah, B., & Sannassee, R. V. (2017). Analysing the impact of tourism foreign direct investment on economic growth: Evidence from a small island developing state. *Tourism Economics*, 23(5), 1042-1055.
27. Flecher, J., & Morakabati, Y. (2008). Tourism activity, terrorism and political instability within the commonwealth: the cases of Fiji and Kenya. *International Journal of tourism Research*, 10(6), 537-556.
28. Gholi Poursalamani, A. (2007). Comparative study of tourism industry in Iran & Turkey. *Quarterly Journal of Business Review*, 23, 341-351
29. Hsiao, C. (2003). Autoregressive modeling and money-income causality detection. *Journal of Monetary Economics*, 7(1), 85-106.
30. Huisman, J. (2018). *The effects of innovation and investment climate on employment in South Asia*. (DFID Working Paper). Tilburg: Tilburg University.
31. Khasanova, S., V. Ryazantsev, S., V. Miroshnichenko, R., Ya. Bogdanov, I. V., & Martynenko, S. (2018). Realization of investment profitability of regional projects: Climate and mechanism of investment in the regions of the Russian Federation. *Revista Espacio*, 39(31), 20-34.
32. Kinda, T., Plane, P., & Ve'ganzzone's-Varoudakis, M. A. (2011). Firm productivity and investment climate in developing countries: how does Middle East and North Africa manufacturing perform? *The Developing Economies*, 49(4), 429-462.
33. Kristjánssdóttir, K. (2016). Foreign direct investment in the hospitality industry in Iceland and Norway, in comparison to the Nordics and a range of other OECD countries. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16(4), 395-403.
34. Kuznetsova, S., & Vakulich, M. (2017). Investment climate rating evaluation: The case of Ukrainian economy. *Financial Risk and Management Reviews*, 3(1), 1-12.
35. Litvinenko, I. L., Grabar, A. A., Tikhomirov, E. A., Tupchienko, V. A., Yudenkov, Y. N., & Gabidullina, C. F. (2016). Conditions and factors of the positive investment climate formation of social and economic system of the region. *International Review of Management and Marketing*, 6(65), 253-260.
36. Mushtagh, A., & Zaman, K. (2014). The relationship between political instability, terrorism and tourism in Saarc region. *Journal of Economic Info*, 1(1), 23-40.
37. Samimi, A. J., Sadeghi, S., & Sadeghi, S. (2013). The relationship between foreign direct investment and tourism development: Evidence from developing countries. *Institutions and Economics*, 5(2), 59-68.
38. Seetanah, B., Durbarry, R., & Ragodoo, J. F. N. (2010). Using the panel cointegration approach to analyse the determinants of tourism demand in South Africa. *Tourism Economics*, 16(3), 715-729.

- 39.Selvanathan, S., Selvanathan, E. A., & Viswanathan, B. (2009). *Causality between foreign direct investment and tourism: Empirical evidence from India* (Working Paper 46/2009). Chennai, India: Madras School of Economics.
- 40.Sokhanvar, A. (2019). Does foreign direct investment accelerate tourism and economic growth within Europe? *Tourism management perspectives*, 29, 86-96.
- 41.Tang, C. F. (2012). Temporal granger causality and the dynamics relationship between real tourism receipts: Real income and real exchange rates in Malaysia. *International Journal of Tourism Research*, 15(3), 1-17.
- 42.World Bank. (2005). *World development report 2005: A better investment climate for everyone*. Washington, D. C.: Oxford University Press.
- 43.Zhou, M., Li, X., Pan, B., Yang, X., Wen, F., & Xia, X. (2017). Effect of tourism building investments on tourist revenues in china: A spatial panel econometric analysis. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(9), 1973-1987.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.39329>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

تحلیل اکتشافی عوامل انگیزه‌های کششی و رانشی کارآفرینان صنایع دستی روستایی خراسان جنوبی با رویکرد پدیدارشناسی

الهام تاجریزی (دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران)

etajrizi@yahoo.com

اسدالله زمانی پور (دانشیار ترویج و آموزش کشاورزی، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران، نویسنده مسئول)

zamanipour1397@yahoo.com

کوروش روستا (دانشیار ترویج و آموزش کشاورزی، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران)

roosta_kuroush@yahoo.com

جواد میکانیکی (دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران)

javadmikaniki@birjand.ac.ir

صص ۸۷ - ۱۱۱

چکیده

یکی از مهمترین زمینه‌هایی که می‌تواند موجبات رسیدن به توسعه روستایی را فراهم آورد کارآفرینی روستایی و توسعه آن در سطح این جوامع می‌باشد. اما توسعه کارآفرینی مستلزم توجه به انگیزه‌های افرادی است که تصمیم به کارآفرینی می‌گیرند. بی‌شک انتخاب مسیر کارآفرینی و به دنبال آن خطر کردن و رویارویی با انواع موانع و مشکلات نیاز به انگیزه‌ها و محرک‌های قوی دارد. مطالعه حاضر با هدف شناسایی عوامل انگیزه‌های کششی و رانشی درک‌شده توسط کارآفرینان صنایع دستی روستایی انجام گردید. جامعه آماری پژوهش حاضر را کارآفرینان روستایی در بخش صنایع دستی استان خراسان جنوبی تشکیل می‌دهد که با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی ۲۲ نفر به صورت هدفمند انتخاب شده و داده‌های مورد نیاز از طریق مصاحبه انفرادی نیمه‌ساختارمند و در محدوده زمانی ۹۶/۸/۲۰ تا ۹۷/۴/۲ از آنان جمع‌آوری گردیده است. در نتیجه تجزیه و تحلیل یافته‌ها با استفاده از روش

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۱/۱۹ تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۱۰/۳۰

کلایزی، هفت تم اصلی شامل مشکلات اشتغال، موانع اجتماعی، بهره‌وری نامطلوب منابع به عنوان انگیزه‌های رانشی و انگیزه‌های اجتماعی، دستیابی به رشد اقتصادی، تسهیلگر اشتغال و ویژگی‌های فردی روانشناختی به عنوان انگیزه‌های کششی شناسایی شدند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کارآفرینان بومی به دلیل داشتن فاکتور مهم علاقه به زادگاه و فرهنگ خود و جلوگیری از منسوخ شدن صنایع دستی منطقه، علی‌رغم وجود امکانات محدود در روستا و رویارویی با مشکلات متعدد از انگیزه بالایی برای انجام فعالیت‌های کارآفرینانه برخوردار می‌باشند، لذا پیشنهاد می‌گردد که مسئولان با توجه ویژه به کارآفرینی صنایع دستی در نواحی روستایی از طریق تسهیل شروع کسب و کار و اعطای تسهیلات ویژه فعالان این بخش از اشتغال مولد آنها و حفظ هنر و فرهنگ در این مناطق حمایت بیشتری نمایند.

کلیدواژه‌ها: کارآفرینی، انگیزه‌های کششی و رانشی، نواحی روستایی، صنایع دستی

۱. مقدمه

نواحی روستایی با اینکه نقش مهم و ویژه‌ای در نظام تولید و اشتغال کشورها دارند، اما در اکثر مناطق جهان از جمله نواحی فقیر در حال فرسایش محسوب شده و قشر عظیمی از فقیرترین مردم دنیا در آن زندگی می‌کنند. این مناطق به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه به دلیل شرایط خاص اکولوژیکی، اقتصادی-اجتماعی با معضلاتی چون تهدیدهای اقلیمی - محیط زیستی مانند خشکسالی، سیلاب و ...، مشکلات اقتصادی-اجتماعی همچون رکود، انزوا و ضعف اقتصادی، بالابودن ناامنی در حوزه فعالیت‌های اقتصادی، بیکاری و فقدان ساز و کار لازم برای جذب سرمایه در محیط روستایی و به‌کارگیری آن در زمینه‌های تولیدی و در یک کلام ناامیدی در امر اشتغال روبرو هستند که این امر خود موجب نارضایتی اکثر آنان از زندگی در محیط روستا و سرازیر شدن نیروی جوان روستایی به سمت شهرها گردیده است (سجاسی قیداری، ۱۳۹۱، ص. ۱۱). در این راستا برنامه‌ریزان، به‌ویژه اقتصاددانان برنامه‌ریزی روستایی، تشویق روستائیان برای گرایش به فرآیند کارآفرینی و کسب و کارهای جدید را مناسب‌ترین راهبرد برای پاسخگویی به چالش‌ها، به‌ویژه چالش‌های اقتصادی در مناطق

روستایی می‌دانند؛ لذا در چند دهه اخیر رویکرد کارآفرینی به عنوان یکی از راهبردهای مهم توسعه مورد توجه قرار گرفته است (چودری^۱، ۲۰۰۷، ص. ۲۴۰). در این میان، توجه به روحیه کارآفرینی بین روستاییان از مهم‌ترین راهکار توسعه روستایی محسوب می‌شود. یکی از ساز و کارهای اقتصادی مؤثری که در حوزه کارآفرینی روستایی می‌تواند زمینه توسعه پایدار روستایی با تأکید بر حفظ محیط زیست را فراهم آورد، احیا و گسترش صنایع دستی می‌باشد. اینگونه مصنوعات یا مورد استفاده شخصی و خانوادگی قرار می‌گیرد یا اینکه به عنوان کمک خرج (در کنار درآمد اصلی از کشاورزی) مورد استفاده قرار می‌گیرد. مواد اولیه آن به وفور در مناطق روستایی موجود بوده و نیازمند دانش فوق‌العاده نیست. یکی دیگر از ویژگی‌های مشترکی که در اکثر صنایع دستی یافت می‌شود، این است که روش تولید آن‌ها، با استفاده از ابزار و تجهیزات ساده است و بسیار متفاوت از روش تولید به وسیله پیشینیان نیست (رضوان و عارف، ۲۰۱۱، ص. ۲۵۶). می‌توان به آن به عنوان یک منبع درآمد بالقوه که نقش مهمی در ایجاد اشتغال و درآمد گروه‌های کثیری از مردم ایفا می‌کند و جایگاه رفیعی در حفظ هنر، فرهنگ و مهمتر از همه تحقق توسعه اقتصادی پایدار روستائی دارد نگریست که این امر خود یکی از اهداف کارآفرینی در محیط روستائی است. علی‌رغم داشتن منابع و استعدادهای سرشار طبیعی و انسانی، با توجه به پایین بودن سطح فناوری کشاورزی در روستاهای استان خراسان جنوبی و بروز مخاطرات عدیده طبیعی همچون خشکسالی‌های پی در پی، بحران منابع آبی و شوری آن، سرمزدگی و در پی آن بروز مشکلات اقتصادی اجتماعی همچون رکود، انزوا و ضعف اقتصادی، بیکاری و مهاجرت جوانان روستایی، احیا و حمایت از صنایع دستی و کارآفرینان این حوزه بیش از پیش احساس گردیده و ضرورتی انکارناپذیر است.

با ایجاد کارآفرینی در بخش صنایع دستی روستایی می‌توان علاوه بر شناسایی مزیت‌ها و قوت‌های این بخش به رشد همه‌جانبه آن کمک کرد و روستاهای محدوده مورد مطالعه را به سمت خلاقیت و کارآفرینی در این زمینه هدایت نمود که در این میان درک عوامل انگیزشی فعالان آن به عنوان نیروی محرک فعالیت کارآفرینانه امری لازم‌الاجراست. انگیزه‌های

کارآفرینانه به طور مثبت و معنی‌داری با انتخاب رویکردهای کارآفرینانه ارتباط داشته و افرادی که انگیزه‌های کارآفرینی بالایی دارند، تمایل بیشتری به کارآفرینی دارند (کولین، هانگز و لوک^۱، ۲۰۰۴، ص. ۹۵). در این رابطه کارسرود (۲۰۱۱) اینگونه بیان می‌کند: «انگیزه‌های کارآفرینانه نه تنها بر تمایل به کارآفرینی مؤثر است، بلکه رفتارهای کارآفرینی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد» (کارسرود و بران بک^۲، ۲۰۱۱، ص. ۱۱). فرآیند توسعه کارآفرینی تحت تأثیر عوامل زمینه‌ای و ساختاری متعددی می‌باشد. در این میان انگیزه‌های کارآفرینی می‌تواند اثر تقویت‌کننده یا تضعیف‌کننده بسیاری بر فرآیند کارآفرینی داشته باشد و شناخت این نیازها و انگیزه‌ها می‌تواند مراتب تسهیل توسعه کارآفرینی صنایع دستی را فراهم نماید. با اینکه پژوهش‌های گوناگونی در زمینه انگیزه‌های کارآفرینی صورت گرفته، اما تا کنون مطالعه‌ای که به طور خاص کارآفرینان روستایی در بخش صنایع دستی را بررسی کرده باشد، انجام نگرفته است. لذا سؤال اصلی تحقیق این است که مهمترین عوامل انگیزشی کششی و رانشی مؤثر در گرایش افراد روستایی به کارآفرینی چیست؟ این تحقیق با تمرکز بر انگیزه‌های کششی و رانشی کارآفرینی روستایی در حوزه صنایع دستی، نخستین پژوهشی است که با هدف توصیف انگیزه‌های کششی و رانشی کارآفرینان روستایی با رویکردی غیر کشاورزی به بررسی این مطلب می‌پردازد.

۲. پیشینه تحقیق

تا کنون تحقیقات مختلفی در خصوص انگیزه‌های کارآفرینان در شروع کسب و کار انجام شده است، اما مطالعات بسیار محدودی به دسته‌بندی انگیزه‌های کششی و رانشی کارآفرینان پرداخته‌اند. برخی از جدیدترین مطالعات انجام‌شده داخلی و خارجی در این خصوص عبارتند از:

قربانی، کولوبندی، محمدی و سلوکدار (۱۳۹۴) با مطالعه‌ای درباره تأثیر آموزش کارآفرینی بر انگیزش انگیزه‌های کششی و رانشی برای کارآفرین شدن، به این نتیجه دست یافتند که استقلال، موفقیت، رضایت

1. Collins, Hanges & Locke

2. Carsrud & Brannback

شغلی، ثروتمند شدن و کنترل بر سرنوشت به ترتیب اولویت مهمترین عوامل کشتی انگیزش کارآفرینی؛ و عدم تفاهم با کارفرما، کار طاقت‌فرسا، بیکاری، عدم تناسب شغلی و ناامنی شغلی مهمترین عوامل رانشی انگیزش می‌باشند.

پوررجب میادآب، آزادمش و محمدی (۱۳۹۳) با رویکردی جامعه‌شناختی به بررسی انگیزه‌های شروع کسب و کار زنان روستایی پرداخته و به این نکته اشاره دارند که بیکاری اگرچه علت اصلی روی‌آوری به فعالیت‌های کارآفرینانه می‌باشد، اما دختران و زنان روستایی به دلیل نارضایتی از پایگاه اجتماعی‌شان و یا مقاومت در برابر فرهنگ مرد سالارانه کسب و کاری را آغاز نموده‌اند.

جهانی و همکاران (۱۳۹۳) با بررسی انگیزه‌های پرستاران کارآفرین پی به این مطلب بردند که انگیزه‌هایی چون ارتقاء حرفه‌ای، خدمت رسانی به جامعه و دستاوردهای معنوی نقش مهمی در فعالیت کارآفرینانه آنان ایفا می‌کند.

آمیت و مولر^۱ (۲۰۱۶) در مقاله خود با عنوان «کارآفرینی کشتی و رانشی» اشاره به این مطلب دارند که بر اساس داده‌های ارسال‌شده از شرکت‌های کانادایی، کارآفرینان «کشتی» موفق‌تر از «کارآفرینان رانشی» هستند.

آیدنبرگ^۲ و همکاران (۲۰۱۵) با بررسی رابطه بین انگیزه کارآفرینی و رشد تجارت‌های کوچک در یکی از فقیرترین کشورهای آفریقایی بیان می‌دارند که سه عامل زمینه‌خانوادگی، فرصت (انگیزه کشتی) و اجبار (انگیزه رانشی) برای رشد تجارت‌های کوچک ضروری است و این مطالعه نشان می‌دهد که انگیزه کارآفرینانه، تمایز واضح بین ضرورت و فرصت نیست، بلکه ترکیب انگیزه‌ها برای ارزیابی رشد تجارت‌های کوچک مهم است.

مطلب^۳ و همکاران (۲۰۱۵) با هدف شناسایی انگیزه کارآفرینی تجارت صنعت آشپزی در کندی اندونزی به بررسی ۲۸۶ واحد تجاری پرداختند. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن بود که انگیزه کارآفرینانه تأثیر مثبت و مهمی بر عملکرد تجارت صنایع آشپزی در کندی دارد و هرچه انگیزه کارآفرینی بهتر باشد کارایی تجارت نیز بهتر است که در این میان شاخص‌های انگیزه پیشرفت، انگیزه برای دستیابی به رشد اقتصادی،

1. Amit & Muller

2. Eijdenberg

3. Muthalib

دستیابی به آرزوها، امیدواری و داشتن استعداد در انجام فعالیت‌های تجاری تأثیر مثبت و مهمی بر عملکرد تجاری در صنعت آشپزی دارند.

استفان، هارت و دروز^۱ (۲۰۱۵) با پژوهشی در زمینه درک انگیزه‌های کارآفرینی به بررسی شواهد پژوهش‌های اخیر پرداختند. بررسی این مطالعات نشان می‌دهد که تنوع در اهمیت نسبی انواع انگیزه در کشورهای مختلف متفاوت است و همچنین سازگاری معناداری در ابعاد اساسی انگیزه وجود دارد، به ویژه در مواردی که مطالعات بر مبنای نمونه‌های واقعی مقایسه می‌شود تا ابعاد انگیزه کارآفرینی را ارزیابی کند به جای مقایسه برچسب‌هایی که محققان مختلف به این ابعاد داده‌اند. رایج‌ترین ابعاد شناخته شده عبارتند از: ۱- دستاورد، چالش و یادگیری؛ ۲- استقلال و خودمختاری؛ ۳- امنیت درآمد و موفقیت مالی؛ ۴- شناسایی وضعیت؛ ۵- خانواده و نقش‌ها؛ ۶- نارضایتی؛ ۷- جامعه و انگیزه‌های اجتماعی.

اکثر مطالعات انجام‌شده درباره انگیزه‌های کشتی و رانشی کارآفرینان در خارج از کشور انجام شده است. همچنین اکثر مطالعات انجام‌گرفته در این حوزه بیشتر از نوع کمی و با استفاده از ابزار پرسش‌نامه و بر پایه انگیزه‌های ارائه‌شده در سایر تحقیقات گذشته بوده است. نکته قابل توجه دیگر اینکه مطالعه‌ای که به طور خاص انگیزه‌های کشتی و رانشی کارآفرینان روستایی در بخش صنایع دستی را بررسی کرده باشد، یافت نشد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

در این مطالعه به منظور توصیف انگیزه‌های کارآفرینان درک‌شده توسط کارآفرینان روستایی در حوزه صنایع دستی استان خراسان جنوبی از روش کیفی استفاده گردید که به توضیح بیشتر آن می‌پردازیم.

۳.۱. روش تحقیق

این پژوهش از دیدگاه پارادایم تحقیق جزو تحقیقات کیفی محسوب می‌شود و به لحاظ هدف، کاربردی است. در این پژوهش از روش پدیدارشناسی و شیوه مصاحبه کیفی برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. روش تحقیق کیفی برای کسب دیدگاه جدید درباره یک وضعیت آشنا و یا برای توصیف و تصویر نمودن زمینه‌هایی که قبلاً تحقیق زیادی در مورد آن صورت نگرفته مناسب است (جهانی، عابدی، فلاحتی خشک‌ناب و الهی، ۱۳۹۳، ص. ۶۹). هدف پژوهش پدیدارشناسی، توصیف صریح و

1. Stephan, Hart & Drews

شناسایی پدیده‌هاست، آنگونه که در موقعیتی خاص از سوی افراد ادراک می‌شوند (واندر استوپ و جانسون^۱، ۲۰۰۹، ص. ۳). جامعه پژوهش شامل کلیه کارآفرینان روستایی در بخش صنایع دستی (۶۵ نفر) می‌باشد که به عنوان کارآفرین برتر معرفی گردیده‌اند و یا تولیدات خود را به خارج از کشور صادر می‌کنند و حداقل ۳ سال از کسب و کار آنان گذشته و در طی این ۳ سال کسب و کار آنان توسعه یافته است. برای انتخاب نمونه‌های مورد مطالعه (۲۲ نفر)، از روش نمونه‌گیری مبتنی بر هدف و گلوله برفی استفاده شد. داده‌ها از طریق مصاحبه چهره به چهره و نیمه‌ساختارمند (۱۲ نفر زن، ۱۰ نفر مرد) و در محدوده زمانی ۹۶/۸/۲۰ تا ۹۷/۴/۲ جمع‌آوری شدند و هر مصاحبه بین ۹۰-۴۵ دقیقه به طول انجامیده است. سؤال محوری که از مشارکت‌کنندگان پرسیده شد این بود که چه انگیزه‌هایی باعث شد تا به فکر کسب و کار مستقل در بخش صنایع دستی بیفتند و کار خود را به صورت جدی آغاز کنند؟ برای افزایش عمق مصاحبه‌ها از سؤالات اکتشافی مانند «منظورتان چیست؟» و «بیشتر توضیح دهید و مثال بزنید» استفاده گردید. کلیه مصاحبه‌ها با رضایت جامعه هدف ضبط گردید و به طور کامل بر روی کاغذ پیاده‌سازی و نسخه‌برداری گردید.

جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها به طور همزمان پیش رفته و زمانی که تم‌ها ظاهر شده و داده‌ها اشباع شدند، مصاحبه‌ها به پایان رسید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از روش هفت مرحله‌ای کلازی استفاده شد (رستمی، گراوندی و زرافشانی، ۱۳۹۰، ص. ۹۴). بر اساس این روش ابتدا با خواندن دقیق و مکرر مصاحبه‌ها و توصیف شرکت‌کنندگان سعی شد که با آنها هم‌احساس شده و در مرحله دوم جملات و واژه‌های مهم از متن مصاحبه‌ها استخراج شوند. سپس این معانی استخراج‌شده، مفهوم‌سازی و کدبندی شدند. در مرحله بعدی، پس از بازخوانی مکرر کدها، مفاهیم فرموله شده و در درون دسته‌ها و خوشه‌های موضوعی قرار گرفته و تم‌های اصلی به دست آمد و در آخر با ترکیب کردن کلیه عقاید استخراج‌شده به درون یک توصیف جامع و کامل از همه جزئیات پدیده مورد نظر، تم‌های به دست آمده در هفت مفهوم کلی و محوری قرار داده شده‌اند. در پایان روایی نتایج پژوهش توسط مشارکت‌کنندگان تأیید شد.

۳.۲. منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه (استان خراسان جنوبی) با مساحتی بالغ بر ۱۵۱۱۹۳ کیلومتر مربع بین ۳۰ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۵۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۷ دقیقه تا ۶۰ درجه و ۵۷ دقیقه طول شرقی قرار گرفته است (ماهنامه حامیان، ۱۳۹۴، ص. ۱۶). آب و هوای غالب استان «خشک و بیابانی» است که در بخش‌های شمالی سرد و معتدل و در بخش‌های جنوبی گرم و خشک می‌باشد. بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) جمعیت استان ۷۶۸۸۹۸ نفر است که از این تعداد ۴۵۳۸۲۹ نفر در مناطق شهری و ۳۱۵۰۷۰ در مناطق روستایی سکونت داشته‌اند (سازمان مدیریت و برنامه ریزی خراسان جنوبی، ۱۳۹۵).

۴. مبانی نظری تحقیق

امروزه ایجاد فرهنگ کارآفرینی در هر منطقه‌ای نیازمند شناخت زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و انگیزشی است. انگیزه‌ها به عنوان نیروی اصولی و اساسی که باعث تحریک و هدایت رفتارها می‌گردند (غریبی، ۱۳۹۱، ص. ۱)، نقش سازنده‌ای در تحقق کارآفرینی دارند و می‌توان آن را نیروی محرک فعالیت‌های انسانی و قوه جریان کارآفرینی دانست. به عقیده پرتی، انگیزه فرآیند نیست که کارآفرین را ترغیب می‌کند تا تلاش‌های بیشتری برای دستیابی به اهداف کارآفرینی خود نشان دهد (پرتی^۱، ۲۰۱۶، ص. ۱). در این راستا تحقیقات حوزه کارآفرینی به صورت گسترده انگیزه‌هایی که باعث برانگیختن کارآفرین در آغاز کسب و کاری جدید می‌شوند را تحلیل کرده‌اند. از دیدگاه سستی شروع کسب و کار اقتصادی دلایل متعددی داشته است؛ اما دیدگاه‌های اخیر بر این نکته تأکید دارند که انگیزه‌های غیراقتصادی برای اشخاصی که در عرصه کارآفرینی اجتماعی فعالیت می‌کنند محرک عمل است. همچنین این دیدگاه بر این باور است که سبک زندگی کارآفرینان با اهداف و انگیزه‌های آنان معنی پیدا می‌کند و ممکن است به واقع اقتصادی باشد، اما لزوماً هدف به حداکثر رساندن منافع اقتصادی نیست (کارسرود، براننک، الفینگ و براندت^۲، ۲۰۱۷، ص. ۲۰۸). روان‌شناسان در اواسط قرن بیستم توجه خود را به فرد معطوف داشتند. از دیدگاه آنان ویژگی‌های مشخص و منحصر به فرد یک کارآفرین منجر به موفقیت وی می‌شود (بنت و دن^۳، ۲۰۰۰، ص. ۷۸). دیوید

1. preeti

2. Carsrud, Brännback, Elfving & Brandt

3. Bennet&Dann

مک کللند (روانشناس) بیان می‌دارد که در انسان سه نیاز کسب موفقیت، کسب قدرت، و ایجاد ارتباط با دیگران وجود دارد. در نتیجه‌گیری صورت گرفته توسط وی بیان می‌شود که نیاز به کسب موفقیت (توفیق طلبی) در افرادی که فعالیت‌های اقتصادی خود را آغاز می‌کنند بیشتر است. ماینر و همکارانش (۱۹۸۹) نیز نظریه انگیزه کسب و کار را مطرح نمودند. براساس این نظریه، انگیزه توفیق طلبی به پنج الگوی انگیزه‌ای جداگانه تقسیم می‌شوند. توفیق طلبی شخصی، ریسک‌پذیری، بازخورد از نتایج، خلاقیت شخصی و برنامه‌ریزی برای آینده. این پنج انگیزه مختلف می‌توانند جایگزین یکدیگر شوند (گلر، ۱۳۸۶، ص. ۲۷۵). در این نظریه عوامل پیش‌برنده و بازدارنده، مؤثر در کسب و کار در نظر گرفته می‌شود. شخص کارآفرین انتظار پاداش مالی، اعتبار اجتماعی و نیز رضایت شخصی دارد. در عین حال تهدید شکست کاری و ورشکستگی را نیز تجربه می‌کند. کانتیلون و مارکس بر این عقیده‌اند که کسب سود انگیزه مهمی برای کارآفرین شدن فرد است، در حالی که تمایل به ریسک کردن و داشتن روح ماجراجویی نیز ممکن است انگیزه قوی دیگری باشد. در حالی که صاحبان دیگر مانند کیزرنر عقیده دارند دستیابی به اطلاعات و دانش روز و تصاحب این امتیازات انگیزه‌ای قوی در کارآفرین شدن فرد هستند. اما شومپیتر معتقد بود محرک کارآفرین ممکن است اقتصادی نباشد، بلکه انگیزه‌هایی مثل آرزوی نوآوری و ایجاد یک محصول جدید می‌تواند انگیزه مهمی در شروع کسب و کار باشد (پوررجب و همکاران، ۱۳۹۳، صص. ۴-۵).

دیده‌بان جهانی کارآفرینی (GEM) نیز طبقه‌بندی دوگانه کارآفرینان را بر اساس انگیزه‌هایشان به دو صورت کارآفرینان فرصت‌گرا و کارآفرینان اجباری بیان کرد؛ کارآفرینان فرصت‌گرا به دلیل تشخیص فرصت، وارد جرگه کارآفرینی می‌شوند و کارآفرینان اجباری کسب و کار را به دلیل نداشتن گزینه شغلی بهتری راه‌اندازی کرده‌اند. (زالی، رضوی، میرزایی، سررشته‌داری، کابلی و معماریانی، ۱۳۹۳، ص. ۶۵). طبقه‌بندی دیده‌بان جهانی مرتبط به رویکرد عوامل کشش (درونی) و رانش (بیرونی) است. انگیزه‌های کششی^۱ یا انگیزه‌های مثبت عواملی هستند که نشان از امید فرد برای رسیدن به فردایی بهتر را دارند و باعث می‌شوند فرد با نگرشی مثبت، عشق و علاقه به کارآفرینی بنگرد و آن را عامل موفقیت فردی و اجتماعی بداند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۴، صص. ۳-۴). کارآفرینان کششی کسانی هستند که با ایده جدید، جذب سرمایه‌گذاری خود می‌شوند و فعالیت‌های سرمایه‌گذاری را به دلیل جذابیت ایده‌های تجاری و پیامدهای

شخصی آن آغاز می‌کنند (آمیت و مولر^۱، ۲۰۱۳، ص. ۶۴). عوامل کششی «نیروهای جذب» هستند که به عوامل رانشی انگیزش پاسخ می‌دهند (کشفی، ۱۳۹۵، ص. ۳۷). بر خلاف پاداش‌های درونی، پاداش‌های بیرونی یا انگیزه‌های رانشی^۲ به چیزی خارج از وجود وی ارتباط دارد (قلی‌پور، خنیفر، پیران‌نژاد، خزاعی و سبک‌رو، ۱۳۸۸، ص. ۱۷). این انگیزه‌ها باعث می‌شود که فرد با نگرش منفی به وضعیت موجود نگریسته و برای فرار از موقعیت جاری، کارآفرینی را عامل موفقیت خود بداند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۴). کارآفرینان رانشی کسانی هستند که نارضایتی آنها از موقعیت‌هایشان به دلایل غیر مرتبط با ویژگی‌های کارآفرینی، آن‌ها را تحریک می‌کند تا سرمایه‌گذاری کنند (آمیت و مولر، ۲۰۱۳، ص. ۶۴). از دیدگاه روان‌شناسان انگیزش درونی در مقایسه با بیرونی، رفتارهای با ثبات‌تر و با دوام‌تری را به دنبال دارد و نیروهای قوی‌تری را برای فعالیت ایجاد می‌کند (شعبانعلی فمی، ۱۳۸۸، ص. ۱۳۶).

۵. یافته‌های تحقیق

در این پژوهش ۱۲ نفر از مشارکت‌کنندگان زن و ۱۰ نفر مابقی مرد بوده که از میانگین سنی ۳۱ سال در زمان آغاز فعالیت خود برخوردار بوده‌اند. جوان‌ترین آنها ۲۵ ساله و مسن‌ترین آنها ۴۱ ساله بوده است. مشارکت‌کنندگان بین ۳ تا ۲۳ سال سابقه فعالیت در حیطه کارآفرینی صنایع دستی را داشته و دارای تحصیلات سیکل (۲ نفر)، دیپلم (۷ نفر)، فوق دیپلم (۱ نفر)، لیسانس (۷ نفر)، فوق لیسانس (۴ نفر) و دکتری (۱ نفر) بودند. جامعه آماری این تحقیق شامل زنان و مردان کارآفرین بخش صنایع دستی است که نام برخی از آنان از بانک اطلاعاتی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان خراسان جنوبی اخذ شده است و شامل افرادی می‌باشد که حداقل سه سال از آغاز فعالیت آنها گذشته و در طی این سه سال واحد تولیدی خویش را توسعه داده‌اند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش کلایزی، در ابتدای امر تمامی مکالمه‌های ضبط‌شده به متون نوشتاری تبدیل شدند. سپس کلیه یادداشت‌های میدانی مورد بازبینی مجدد قرار گرفتند. نگارندگان سعی کردند که با مرور مکرر داده‌ها دید کلی نسبت به اطلاعات جمع‌آوری‌شده کسب کنند. در مرحله بعدی، با استفاده از راهبرد جمله به جمله، عبارت‌های مهم و مرتبط با موضوع پژوهش

1. Amit & Muller

2. Push Motivation

مشخص شدند. نمونه‌ای از شناسایی شواهد از روایت‌های کلامی یکی از مصاحبه‌شونده‌ها که به عنوان کارآفرین برتر انتخاب شده بود، نشان داده شده است (جدول ۱):

جدول ۱. شناسایی شواهد از روایت‌های مصاحبه ۲

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

کد مصاحبه	سن	جنسیت	روایت‌ها	شواهد
۲	۵۵	زن	- دوست داشتم در جامعه کار خیری انجام دهم تا خیر و برکت را به دلیل اعتقادات مذهبی که دارم وارد خانواده و زندگیم کنم که نشانه‌های زیادی از آن را نیز دیده‌ام. - اصولاً دوست دارم که خودم را به همه ثابت کنم همه باید بدانند که به عنوان زن قادر به انجام چه کارهایی هستم. کارهایی که حتی مردان قادر به انجام نباشند را انجام می‌دهم. - احساس کردم چیزی ارزشمند در محیط زندگی ما وجود دارد که از آن غافل بوده‌ایم و سال‌هاست که به دست فراموشی سپرده شده است.	- اعتقادات مذهبی - اثبات شایستگی‌های خود و فمینیسم‌گرایی - منسوخ شدن حرفه

فرایند کدگذاری اولیه یا شناسایی شواهد از روایت‌های مصاحبه‌های نگارش شده برای ۲۲ مصاحبه انجام شد که نتیجه این مرحله شناسایی ۱۳۲ کد کلیدی بود. در مرحله دوم به منظور کدگذاری ثانویه موارد مشابه ادغام و موارد تکراری حذف شدند. عبارت‌های استخراج شده در قالب عبارت‌های معنادار فرموله گردید. در این مرحله ۳۶ معنی فرموله شده به دست آمد که با دسته‌بندی آنها تم‌های تحقیق که همان انگیزه‌های کششی و رانشی کارآفرینی است، شناسایی شدند. این دسته‌بندی بر اساس ماهیت انگیزه‌ها انجام شده است. در جداول ۲، ۳ و ۴، نحوه شکل‌گیری تم‌های مربوط به انگیزه‌های کششی و رانشی کارآفرینی افراد در بخش صنایع دستی روستایی نشان داده شده است.

جدول ۲. نحوه شکل‌گیری تم‌ها

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

تم اصلی	فراوانی	تم فرعی	جوهر جمله	گذاره یا عبارت
انگیزه رانشی	۱۳	مشکلات اشتغال	بیکاری	نبود شرایط کاری در روستا به دلیل خشکسالی، بیکاری فارغ‌التحصیلان روستا، نبود شرایط استخدام دولتی، مهاجرت جوانان
	۱۴		درآمد ناکافی	فقر، عدم پشتیبان مالی، نداشتن سرمایه، پس‌انداز کم
	۷		نارضایتی شغلی	عدم رضایت از کارفرما، قدر نداشتن تلاش و کوشش توسط کارفرمای قبلی، ناامنی شغلی، نارضایتی از شغل قبلی، عدم امنیت اقتصادی در شغل قبلی، دستمزد پایین در قبال کار طولانی
	۳	موانع اجتماعی	ناامنی اجتماعی	نگرانی خانواده به دلیل فاصله زیاد محل کار تا خانه، ناامنی در محیط کار برای بانوان
	۹		تبعیض جنسیتی	رفع تبعیض جنسیتی، فمینیسم‌گرایی، رفع موانع فرهنگی جامعه علیه بانوان، شناساندن توانایی‌های بانوان
	۸		فشارهای روانی - اجتماعی	القاعات منفی دیگران، تمسخر دیگران
	۱۰		شرایط خانوادگی	بحران خانوادگی، سرپرستی خانوار، نارضایتی از وضعیت زندگی خانواده، تنش خانواده، پایین بودن سطح خانواده (جایگاه اجتماعی)، شرایط سخت کودکی
	۳	بهره‌وری نامطلوب منابع	تاراج و تخریب	استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی، جلوگیری از به تاراج رفتن منابع طبیعی، حفظ محیط زیست
	۱۱		منسوخ شدن حرفه	فراموش شدن هنر بومی منطقه، عدم شناخت نسل جدید از صنایع دستی منطقه، حفظ ارزش فرهنگی صنایع دستی بومی

جدول ۳. نحوه شکل‌گیری تم‌ها

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

تم اصلی	فروانی	تم فرعی	جوهر جمله	گذاره یا عبارت
انگیزه کششی	۲۰	انگیزه‌های اجتماعی	اشتغال‌زایی	اشتغال خانگی، اشتغال برای خود، اشتغال برای دیگران، اشتغال‌زایی برای زنان سرپرست خانوار، اشتغال‌زایی برای معلولین، بکارگیری فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، بکارگیری نیروهای بومی، بکارگیری توانایی‌های بالقوه افراد
	۱۳		خدمت به جامعه	محرومیت‌زدایی از منطقه، مفید بودن برای زادگاه خود و مردم آن، بهبود وضعیت افراد جامعه، کمک به توسعه اقتصادی استان، تولید محصول با شاخص کیفی بالا، ادای دین به روستا
	۶		توسعه روستا	ایجاد فرهنگ کارآفرینی و گسترش آن در روستا، کمک به توسعه روستا، داشتن نقشی در توسعه روستا با تأکید بر تولید صنایع دستی
	۹		حمایت سازمانی	حمایت‌های دولتی از فعالیت‌های خود اشتغالی، پیشنهاد همکاری با سازمان
	۷		حمایت خانواده و اطرافیان	حمایت و تشویق خانواده، حمایت و تشویق اطرافیان
	۹	دست‌یابی به رشد اقتصادی	کسب درآمد بیشتر	کسب درآمد و منافع مالی بیشتر، کمک خرج خانواده بودن، فروش بالا و کسب سود بیشتر
	۲		آینده‌نگری اقتصادی	دستیابی به امنیت مالی، تأمین آینده فرزندان، توانایی پس‌انداز بیشتر
	۸		استقلال مالی	کسب استقلال مالی، خود اتکایی مالی
	۱۰	تسهیل‌گرهای اشتغال	دسترسی به منابع	در دسترس بودن تجهیزات کار، دسترسی آسان به منابع مورد نیاز، وجود منابع طبیعی غنی، وجود افراد توانمند، وجود افراد هنرمند در روستا
	۱۰		انعطاف‌پذیری کاری	رسیدگی به امور خانه، بودن در کنار خانواده و کسب درآمد همزمان
	۱۱		رضایت‌مندی شغلی	رضایت از شرایط کاری، کسب آرامش روحی، رضایت از شغلی که به آن دست یافته

تم اصلی	فروانی	تم فرعی	جوهر جمله	گذاره یا عبارت
	۲		امنیت شغلی	داشتن اختیار امور کاری، عدم ترس از تصمیمات و اقدامات کارفرما
	۷		میراث خانوادگی	موروثی بودن فعالیت‌های هنری در خانواده
	۴		الگوی نقش	وجود سایر کارآفرینان
	۶		تجربه کاری	سابقه کار هنری

جدول ۴. نحوه شکل‌گیری تم‌ها

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

تم اصلی	فروانی	تم فرعی	جوهر جمله	گذاره یا عبارت
انگیزه کششی	۱۵	ویژگی‌های فردی	ایده‌پردازی و نوآوری	ایده‌پردازی، عملی کردن ایده‌های شخصی، علاقه به انجام کارهای جدید، نوآوری در کار، ابتکار عمل و خلاقیت مطابق با سلیقه مشتری
	۵		گروه‌گرایی	تمایل به کار گروهی، انسجام اجتماعی
	۱۱		معنویت‌گرایی	کمک به دیگران، دستیابی به خیر و برکت در زندگی، رساندن خیر به دیگران، بهره‌مندی از دعای خیر دیگران، انجام کار خیر
	۷		مخاطره‌پذیری	نترسیدن از مشکلات و خطرهای، یافتن چالش و مبارزه به منظور رفع آنها، علاقه‌مندی به کشیده‌شدن به سوی چالش
	۱۴		نیاز به پیشرفت	کسب شهرت، کسب موفقیت، دستیابی به اهداف، کمال‌طلبی، رقابت‌پذیری، پیشگامی، تحقق آرزوهای فردی، به‌دست آوردن موقعیت اجتماعی بیشتر
	۱۳		علاقه	علاقه به هنر، علاقه به زادگاه، جاذبه کار، کسب آرامش روحی، علاقه به کار، زیبایی دوستی، علاقه به کار تولیدی
	۴		اعتماد به نفس	خود باوری، اعتماد به نفس
	۱۷		فرصت‌یابی	استفاده بهینه از موقعیت‌های درآمدزا، شناسایی فرصت‌ها و استفاده از پتانسیل منطقه، تبدیل تهدید به فرصت، تلاش برای استفاده از فرصت فراهم

تم اصلی	فروانی	تم فرعی	جوهر جمله	گذاره یا عبارت
	۴		روابط بین فردی	شده، رفع نیاز بازار، نیازهای درمانی
				مدیریت و رهبری دیگران، روابط عمومی بالا، قدرت نفوذ کلام
				اثبات توانایی و استعدادهای خود به دیگران، توسعه و بکارگیری توانمندی‌های خود، بروز توانایی و استعدادهای خود
				استقلال کاری، خود اتکایی، آزادی در تصمیم گیری، کنترل مداری، آزادی در عملی کردن ایده‌های شخصی، استقلال طلبی
				انجام فعالیت متناسب با تحصیلات، تخصص کاری، مطالعه پژوهشی، شرکت در دوره‌های آموزشی
	۱۱		شایستگی‌های فردی	
	۱۹		استقلال فردی	
	۶		تحصیلات و تخصص	

در نتیجه تجزیه و تحلیل یافته‌ها، هفت تم اصلی شامل موارد زیر طبقه‌بندی شده‌اند: مشکلات اشتغال، موانع اجتماعی، بهره‌وری نامطلوب منابع به عنوان انگیزه‌های رانشی؛ و انگیزه‌های اجتماعی، دستیابی به رشد اقتصادی، تسهیلگر اشتغال و ویژگی‌های فردی‌روانشناختی به عنوان انگیزه‌های رانشی. توضیح این موارد عبارتند از:

تم اول، مشکلات اشتغال: بر اساس تحلیل یافته‌ها، یکی از انگیزه‌های مطرح شده توسط کارآفرینان روستایی در بخش صنایع دستی مشکلات اشتغال شامل بیکاری، درآمد ناکافی و نارضایتی شغلی است. گیتیل، فرانسیس و برتها^۱ (۲۰۰۸) بیان می‌کنند که خود اشتغالی تنها یک راه برون‌رفت از وضعیت بیکاری است. این یافته توسط قربانی و همکاران (۱۳۹۴)، تأیید شده است. با توجه به وضعیت اقتصادی جامعه مورد پژوهش، درآمد ناکافی و بالطبع آن انگیزه کسب درآمد مهمترین عامل برای شروع کسب و کار بوده است. در مطالعه بنزینگ، مانچو و کارا^۲ (۲۰۰۹) کشور ترکیه مشخص شد که در کشورهای با درآمد پائین، درآمدزایی انگیزه مهمی برای کارآفرینان

1. Gitile, Francis & Bertha

2. Benzing, Manh Chu & Kara

است. نارضایتی شغلی نیز از عوامل دیگر ایجاد انگیزه بوده است که محققینی چون استفان و همکارانش (۲۰۱۵) در تحقیقات خود به آن اشاره نموده‌اند.

تم دوم، موانع اجتماعی: تحقیقات نشان می‌دهد انگیزه‌های رانشی کارآفرینی صرفاً مادی و اقتصادی نیست بلکه در برخی از مواقع وجود برخی از موانع اجتماعی و تلاش جهت رفع این موانع باعث بروز فرآیند کارآفرینی در سطح جامعه می‌گردد. بر اساس نتایج این تحقیق موانع اجتماعی برگرفته از عواملی چون ناامنی اجتماعی زنان، دیدگاه‌های تبعیض جنسیتی و فشارهای روانی اجتماعی و شرایط خانوادگی می‌باشد. استفان و همکارانش (۲۰۱۵) و پوررجب و همکاران (۱۳۹۳)، نیز در تحقیقات خود به شرایط خانوادگی افراد و نقش آن در کارآفرین شدن فرد اشاره نموده‌اند. یکی از مؤلفه‌های به دست آمده توسط نگارندگان ناامنی اجتماعی زنان می‌باشد. بحث‌های انجام شده با شرکت‌کنندگان نشان داد که یکی از دلایل روی آوری آنان به فعالیت‌های کارآفرینانه دوری محل کار آنان از محل زندگی‌شان بوده است که در زمان طی این مسافت، خود و خانواده‌هایشان از بابت مسائل امنیتی نگرانی‌هایی را داشته‌اند، اما با آغاز کار خود در محیط محل سکونتشان آرامش فکری آنان و خانواده‌هایشان بیشتر شده است. دیدگاه‌های تبعیض جنسیتی در مناطق روستایی از جمله مواردی بود که زنان روستایی را برای اثبات توانایی خود از راه فعالیت‌های کارآفرینانه ترغیب و تشویق نموده است و به جای آنکه منفعلانه در انتظار تغییرات باشند، در جهت دگرگونی شرایط به سمتی مثبت کوشیده‌اند. هر چند که اکثر مطالعات صورت گرفته، تبعیض جنسیتی را به عنوان مانعی بزرگ برای فعالیت‌های کارآفرینانه قلمداد کرده‌اند، اما در پژوهش‌های آراستی، کنعانی و سیدقاسمی (۱۳۹۲) و پوررجب و همکاران (۱۳۹۳) و همچنین در پژوهش حاضر، نارضایتی از وجود این دیدگاه و مقاومت در برابر فرهنگ مردسالارانه باعث ایجاد انگیزه انجام فعالیت کارآفرینانه در زنان روستایی گردیده است. فشارهای روانی - اجتماعی مانند القاعات منفی، تمسخر و سرزنش اطرافیان و مبارزه با این فشارها در جهت اثبات توانمندی‌های خود از جمله مواردی بود که مطرح گردید. رستمی و همکارانش (۱۳۹۰) نیز در پژوهش خود این امر را تأیید کرده‌اند.

تم سوم، بهره‌وری نامطلوب منابع: نکته جالب توجه در این یافته‌ها این است که انگیزه رانشی (یا منفی) با عنوان بهره‌وری نامطلوب منابع، در مطالعات پیشین مربوط به انگیزه‌های

کارآفرینی مشاهده نشده است، در حالی که در پژوهش حاضر به عنوان یکی از انگیزه‌های کارآفرینان بخش صنایع دستی روستایی شناسایی شد. شاید توجه ویژه کارآفرینان بخش صنایع دستی به منابع طبیعی و حفظ پتانسیل‌ها و ارزش‌های بومی منطقه ناشی از عدم آگاهی مردم محلی از ارزش مادی و معنوی پتانسیل‌های طبیعی موجود در منطقه و عدم استفاده بهینه مردم روستا از این پتانسیل‌ها جهت بهبود شرایط زندگی خود و جامعه و از بین رفتن ارزش‌ها و میراث فرهنگی هنری غنی منطقه و باور کارآفرینان به نقش مؤثر و مثبت خود در بهبود این وضعیت است. ۱۱ نفر از مصاحبه‌شوندگان اعلام داشتند که منسوخ‌شدن هنر بومی منطقه و تلاش جهت احیاء آن مهمترین دلیل آنان برای انجام فعالیت‌های کارآفرینانه بوده است.

تم چهارم، انگیزه‌های اجتماعی: یکی از انگیزه‌های مطرح شده توسط افراد، اشتغال‌زایی برای خود و دیگران است. در مطالعه بنزینگ و همکاران (۲۰۰۹)، نیز این مؤلفه تأیید شده است. دیگر نتایج نشان داد که تلاش برای رفع مشکلات و برآورده‌ساختن نیازهای افراد جامعه یکی دیگر از انگیزه‌های کارآفرینان مورد مطالعه است. شاید توجه ویژه کارآفرینان روستایی به جامعه خود و خدمت‌رسانی به مردم آن ناشی از وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روستا و حتی پررنگ بودن روحیه تعاون و همیاری در بین جوامع روستایی است که از دیرباز تا کنون، از فرهنگ تعاون و مشارکت در بین روستائیان نشأت گرفته است. این افراد تأمین نیازهای اجتماعی و حل مسائل عمومی را بر منفعت و سود شخصی ارجح دانسته و بر تحقق مأموریت‌های اجتماعی تأکید دارند. این نتایج با یافته‌های به‌دست‌آمده توسط استفان و همکاران (۲۰۱۵)، و جهانی و همکاران (۱۳۹۳) مطابقت دارد.

توجه به امر توسعه روستا با تأکید بر صنایع دستی از جمله انگیزه‌های کشتی عنوان‌شده توسط افراد بوده است که در هیچ یک از تحقیقات انجام‌شده در زمینه شناسایی عوامل انگیزشی کارآفرینان به آن اشاره نگردیده است و حاصل یافته‌های نگارندگان این پژوهش می‌باشد. حمایت‌های سازمانی، حمایت و تشویق خانواده و اطرافیان، نیز از جمله عوامل انگیزشی مهم و مؤثر در ورود افراد جامعه مورد مطالعه به عرصه کارآفرینی روستایی می‌باشد. در این رابطه گلرد (۱۳۸۶) نیز به بحث حمایت‌های سازمانی پرداخت و محققینی چون استفان و همکاران (۲۰۱۵) در مطالعات خود به نقش حمایتی خانواده و اطرافیان در ایجاد انگیزه کارآفرینی اشاره داشته‌اند.

تم پنجم، دستیابی به رشد اقتصادی: ۱۹ نفر از کارآفرینان بر این امر تأکید داشتند که کسب درآمد بیشتر، دستیابی به زندگی بهتر و دستیابی به امنیت و موفقیت مالی یکی از مهمترین انگیزه‌های آنان برای ورود به دنیای کسب و کار بوده است. علاوه بر نتایج این پژوهش، مطالعات صورت گرفته توسط مطلب و همکاران (۲۰۱۵)، نیز مبین این مطلب می‌باشد.

تم ششم، تسهیلگر اشتغال: از جمله انگیزه‌های مطرح شده توسط کارآفرینان این بخش وجود مؤلفه‌هایی چون دسترسی به منابع، انعطاف‌پذیری کاری، الگوی نقش، تجربه کار، میراث خانوادگی، امنیت شغلی و رضایت شغلی می‌باشد. در این زمینه اکبری، کوچکیان و موحدی (۱۳۸۸) به دسترسی به منابع، آراستی و والی‌نژاد (۱۳۹۰) به انعطاف‌پذیری کاری، استفان و همکاران (۲۰۱۵)، به الگوی نقش، بانک سرمایه‌گذاری بارکلیز^۱ (۲۰۰۴)، به کسب رضایت شغلی، بنزینگ و همکاران (۲۰۰۹) به امنیت شغلی، جسوراجان و گانانداس^۲ (۲۰۱۱)، به تجربه کار و استفان و همکاران (۲۰۱۵) به نقش میراث خانوادگی در ایجاد انگیزه‌های کسب و کار اشاره نموده‌اند.

تم هفتم، ویژگی‌های فردی روانشناختی: ویژگی‌ها و زمینه‌های فردی روانشناختی نقش بسیار مهمی را در ایجاد و توسعه کارآفرینی ایفا می‌کنند. بر مبنای نتایج کیفی به دست آمده از این پژوهش یکی از مهمترین انگیزه‌های افراد برای ایجاد کسب و کار وجود ویژگی‌های فردی و روانشناختی در آنهاست. در زمینه خصلت‌ها و ویژگی‌های تأثیرگذار بر ایجاد کارآفرینی، مطالعات متعددی انجام شده است که یافته‌های این پژوهش را تأیید می‌نمایند. برخی از این مطالعات عبارت‌اند از: استفان و همکارانش (۲۰۱۵) و قربانی و همکاران (۱۳۹۴) که کسب استقلال را در مطالعات خود به منزله انگیزه کارآفرین برشمردند. موطالب و یولیانتی^۳ (۲۰۱۵) استفاده و کشف فرصت‌های کسب و کار (فرصت یابی) را تأیید کردند. توفیق‌طلبی (نیاز به پیشرفت) نیز توسط محققین مانند موطالب و یولیانتی (۲۰۱۵)، آراستی و والی‌نژاد (۱۳۹۰) و نیز گروه‌گرایی توسط آراستی و والی‌نژاد (۱۳۹۰) بررسی و تأیید شدند. چو و ونگ^۴ (۲۰۰۶)، به ایده‌پردازی و نوآوری و ادلاجا^۵ و

1. Barclay's investment Bank
2. Jesurajan & Gnanadhas
3. Muthalib & Yulianti
4. Choo & Wong
5. Adelaja

همکاران (۲۰۰۷) به نقش مخاطره‌پذیری در ایجاد انگیزه کارآفرینی اشاره نمودند. یکی از انگیزه‌هایی که کارآفرینان را در دنبال کردن کار علی‌رغم وجود مشکلات فراوان یاری نموده است، ابعاد معنوی ارائه خدمات (۱۰ نفر) بود. مطالعات رخمان^۱ (۲۰۱۰)، و جهانی و همکاران (۱۳۹۳) نیز نشان داد که بین معنویت و دین‌داری با کارآفرینی رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. سایر محققین مانند زادباقر صیقلانی و قلی‌پور سلیمانی (۱۳۸۹) تحصیلات و تخصص، سدی و (۲۰۱۲)، کسب شهرت و اعتبار، موطالب و یولیانتی (۲۰۱۵)، داشتن اعتماد به نفس، دافتی فیلینگان^۳ (۲۰۱۰)، حسینی و خسروی لقب (۱۳۹۶)، روابط بین فردی و جسوراجان و گانانادها^۴ (۲۰۱۱) به انگیزه اثبات شایستگی‌های فردی به منزله انگیزه‌های کارآفرینی اشاره نموده‌اند. عشق و علاقه فراوان به هنر، جذابیت کارهای هنری و علاقه فراوان به زادگاه از جمله مواردی بود که انگیزه فعالیت‌های کارآفرینی را در جامعه مورد پژوهش تقویت نموده است که در سایر تحقیقات پیشین بسیار کمتر دیده شده است. والر^۵ (۲۰۰۶) نیز در تحقیقات خود به مؤلفه علاقه به رشته انتخابی اشاره داشته است.

بر مبنای نتایج پژوهش‌های انجام‌شده، می‌توان ویژگی‌های فردی را از مؤثرترین عوامل در فرآیند راه‌اندازی و توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه دانست.

به طور کلی نتایج پژوهش نشان داد که برخی از کارآفرینان به دلیل مسائلی مانند مشکلات اشتغال، موانع اجتماعی و بهره‌وری نامطلوب منابع، نگرشی منفی به وضعیت موجود داشته و برای فرار از موقعیت جاری، کارآفرینی را عامل موفقیت خود می‌دانند که از آن تحت عنوان انگیزه‌های رانشی یاد می‌شود؛ اما در کنار آن بیشتر کارآفرینان با نگرشی مثبت (انگیزه کششی) و با عشق و علاقه به کارآفرینی نظر می‌افکنند و کارآفرینی را عامل موفقیت فردی و اجتماعی می‌دانند. این افراد عواملی چون انگیزه‌های اجتماعی، دستیابی به رشد اقتصادی، تسهیلگر اشتغال و ویژگی‌های فردی روانشناختی خود را به عنوان مهمترین عوامل انگیزشی کارآفرینی در بخش صنایع دستی روستایی می‌دانند.

1. Rokhman
2. Sadi & Al-Ghazali
3. Daugherty Phillingane
4. Jesurajan & Gnanadhas
5. Waller

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش با هدف شناسایی انگیزه‌های رانشی و کششی کارآفرینان روستایی در بخش صنایع دستی استان خراسان جنوبی انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که تنها محرک‌های مادی برای ورود افراد به کارآفرینی و ادامه فعالیت در این عرصه کافی نبوده و عوامل انگیزشی غیر مادی و والاتری چون ویژگی‌های فردی روانشناختی و انگیزه‌های فرهنگی اجتماعی برای غلبه بر مشکلات و موانع موجود نقش بسیار مهمی را در شکل‌گیری این فرآیند بر عهده داشته است.

نتایج اولویت‌بندی انگیزه‌ها بر اساس فراوانی به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها نشان داد که در بخش انگیزه‌های رانشی به ترتیب مشکلات اشتغال، موانع اجتماعی و بهره‌وری نامطلوب و در بخش انگیزه‌های کششی ویژگی‌های فردی روانشناختی، انگیزه‌های اجتماعی، تسهیلگرهای اشتغال و دستیابی به رشد اقتصادی مهمترین دلایلی هستند که توسط کارآفرینان مطرح گردید. این تحقیق، که اولین مطالعه انجام شده در خصوص انگیزه‌های کششی و رانشی کارآفرینی روستایی در بخش صنایع دستی است، علاوه بر باز کردن مدخل جدیدی در این حوزه تحقیقاتی، به افزایش دانش نظری در این حوزه نیز کمک می‌کند. نتایج این تحقیق و تفاوت‌های مشاهده شده در انگیزه‌های کارآفرینان روستایی فرصت‌گرا و اجباری لزوم توجه متفاوت به نیازهای آنان و ترغیبشان به کارآفرینی بر اساس نیازهای شناسایی شده را می‌طلبد. امروزه توجه به روحیه کارآفرینی بین روستائیان از مهمترین راهکارهای توسعه روستایی محسوب می‌شود. زیرا برای رشد و توسعه اقتصادی، بقا و تداوم فعالیت‌ها به این افراد نیازمندیم. همانگونه که گفته شد با توجه به موقعیت جغرافیایی استان خراسان جنوبی (گرما و موقعیت بیابانی) و به دلیل سطح پایین فناوری کشاورزی در روستاهای منطقه مورد پژوهش و مخاطرات عدیده طبیعی همچون خشکسالی‌های پی در پی، بحران منابع آب و شوری آن، مشکلات اقتصادی اجتماعی، مهاجرت و بیکاری جوانان حمایت از کارآفرینان و توسعه کارآفرینی روستایی به‌ویژه در بخش صنایع دستی ضرورتی انکارناپذیر است و شناخت انگیزه‌های این افراد و برنامه‌ریزی بر اساس آن می‌تواند مراتب تسهیل توسعه کارآفرینی صنایع دستی را فراهم کند. علاوه بر آن از یافته‌های این پژوهش می‌توان جهت آشنایی جوانان هنرمند و تحصیل کرده روستا به‌ویژه زنان، دختران و دانشجویان هنر، با انگیزه‌های

کارآفرینان روستایی و تقویت گرایش آنان به کارآفرینی در حوزه صنایع دستی روستایی استفاده نمود. بر این اساس و با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادات ذیل ارائه می‌شود:

- توجه بیشتر به امر توسعه و آموزش فرهنگ کارآفرینی با برگزاری جشنواره‌های مختص کارآفرینان صنایع دستی روستایی در محیط روستا به منظور معرفی الگوهای موفق و بهره‌مندی از تجارب آنها و ارائه جوایز به کارآفرینان در قالب برخورداری از تسهیلات ویژه نهادهای حمایتی؛
- ترویج و ارتقاء فرهنگ تولید و استفاده از صنایع دستی توسط مسئولین و برنامه‌ریزان به منظور ایجاد زمینه اشتغال، ترغیب و افزایش انگیزه در بین جوانان جویای کار روستایی با توجه خشکسالی‌های اخیر و روند به افزون مهاجرت؛
- از آنجائی که فاکتور علاقه به هنر از مهمترین دلایل انگیزشی افراد برای فعالیت در این بخش عنوان گردیده است، پیشنهاد می‌گردد با برگزاری دوره‌های آموزشی توسط کارشناسان هنری فعالیتهای مورد علاقه افراد برای انتخاب حرفه مناسب شناسایی شوند؛
- یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کارآفرینان بومی به دلیل داشتن فاکتور مهم علاقه به زادگاه، هنر و فرهنگ منطقه خود، علی‌رغم وجود امکانات محدود در روستا و رویارویی با مشکلات متعدد از انگیزه بالایی برای انجام فعالیت‌های کارآفرینانه برخوردار می‌باشند، لذا پیشنهاد می‌گردد مسئولان با توجه ویژه به کارآفرینی صنایع دستی در نواحی روستایی از طریق تسهیل شروع کسب و کار و اعطای تسهیلات ویژه فعالان این بخش در قالب اعطای تسهیلات بانکی با بهره پایین و باز پرداخت طولانی از اشتغال مولد آنها و حفظ هنر و فرهنگ در این مناطق حمایت بیشتری نمایند؛
- از آنجائیکه که عواملی مانند بیکاری، درآمد ناکافی (انگیزه‌های رانشی) و دستیابی به رشد اقتصادی (انگیزه‌های کشتی) دارای اهمیت ویژه‌ای در گرایش افراد به فعالیت‌های کارآفرینانه است، لذا پیشنهاد می‌گردد فعالیت کارآفرینی قبل از شروع از لحاظ اقتصادی توجیه شود و فعالیت‌هایی را که از درآمدزایی بالایی برخوردارند به

افراد معرفی و از این طریق در آنان برای شروع فعالیت‌های کارآفرینانه ایجاد انگیزه نمود؛

- نتایج نشان داد که ویژگی‌های فردی روانشناختی نقشی بسیار مهم در ایجاد انگیزه افراد برای گرایش به سمت فعالیت‌های کارآفرینانه دارد؛ لذا پیشنهاد می‌گردد بر پرورش و باروری این عوامل از همان کودکی توسط خانواده‌ها و به‌خصوص سیستم آموزشی مانور بیشتری داده شود.

کتاب‌نامه

۱. آراستی، ز.، و والی‌نژاد، م. (۱۳۹۰). نوع‌شناسی انگیزه‌های زنان کارآفرین ایرانی. *فصلنامه تحقیقات زنان*، ۵(۳)، ۹۹-۱۲۵.
۲. آراستی، ز.، کنعانی، ا.، و سید قاسمی، ن. س. (۱۳۹۲). انگیزه‌های کارآفرینی زنان و مردان در بخش صنعت: شباهت‌ها و تفاوت‌ها. *نشریه زن در توسعه و سیاست*، ۱۱(۱)، ۸۳-۱۰۰.
۳. اکبری، ر.، کوچکیان، ح.، و موحدی، ر. (۱۳۸۸). بررسی نگرش دانشجویان کشاورزی نسبت به اشتغال در بخش کشاورزی (مطالعه موردی: دانشگاه بوعلی‌سینا همدان). *فصلنامه پژوهش‌های کشاورزی*، ۲(۴)، ۹۱-۱۰۲.
۴. پوررجب میاندوآب، پ.، آزادمنش، ش.، و محمدی، م. ر. (۱۳۹۳). نگرشی جامعه‌شناختی به انگیزه‌های شروع کسب و کار در زنان کارآفرین روستایی. *اولین همایش ملی زن و توسعه پایدار روستایی*، ۲۲ مهر، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.
۵. جهانی، س.، عابدی، ح. ع.، فلاحتی خشک‌ناب، م.، و الهی، ن. (۱۳۹۳). انگیزه‌های کارآفرینانه درک‌شده توسط پرستاران کارآفرین ایرانی: یک مطالعه کیفی. *فصلنامه مدیریت پرستاری*، ۲(۳)، ۶۸-۷۶.
۶. حسینی، ی.، و خسروی‌لقب، ز. (۱۳۹۶). شناسایی عوامل مؤثر بر قصد و نیت رهبری و کارآفرینی دانشجویان دختر (مورد مطالعه: دانشجویان رشته مدیریت دانشگاه‌های دولتی شهر تهران). *فصلنامه زن و جامعه*، ۸(۲)، ۳۵-۵۶.
۷. رستمی، ف.، گراوندی، ش.، و زرافشانی، ک. (۱۳۹۰). پدیدارشناسی تجربیات دانشجویان در تأسیس کسب‌وکار (مطالعه موردی: دانشجویان پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه رازی کرمانشاه). *فصلنامه توسعه کارآفرینی*، ۴(۱۴)، ۸۷-۱۰۵.

۸. زادباقر صیقلانی، ف.، و قلی‌پور سلیمانی، ع. (۱۳۸۹). کارآفرینی و انگیزه‌های کارآفرینانه. *اولین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، نوآوری و کارآفرینی*، ۲۷ بهمن، شیراز، ایران.
۹. زالی، م. ر.، رضوی، م.، میرزایی، م.، سررشته‌داری، ل.، و معماریانی، م. م. (۱۳۹۳). *ارزیابی شاخص‌های کارآفرینی در ایران براساس مدل دیده‌بان جهانی کارآفرینی (نتایج برنامه ۲۰۱۴)*. تهران: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.
۱۰. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی خراسان جنوبی. (۱۳۹۵). *آمارنامه استان خراسان جنوبی ۱۳۹۵*. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مرکز مدارک علمی و انتشارات.
۱۱. سجاسی قیداری، ح. ا. (۱۳۹۱). *تبیین ظرفیت کارآفرینی در مناطق روستایی (مطالعه موردی روستاهای دره‌ای اکوتوریستی استان تهران)* (رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی). دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۱۲. شعبانعلی فمی، ح. (۱۳۸۸). *اصول ترویج و آموزش کشاورزی (چاپ پنجم)*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۳. غربی، ا. (۱۳۹۱). *اولویت‌بندی عوامل انگیزشی رانشی و کشتی مؤثر بر انتخاب شهر شیراز به‌عنوان یک مقصد گردشگری از منظر گردشگران داخلی* (پایان‌نامه منتشرنشده کارشناسی ارشد مدیریت). دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
۱۴. قلی‌پور، آ.، خنیفر، ح.، پیران‌نژاد، ع.، خزاعی، ع.، و سبک‌رو، م. (۱۳۸۸). *تبیین انگیزش به‌عنوان جوهره کارآفرینی دولتی (مطالعه موردی: صنایع نفتی ایران)*. فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۲(۵)، ۳۰-۱۱.
۱۵. قربانی، پ.، کولوبندی، ع.، محمدی، م.، و سلوکدار، ع. ر. (۱۳۹۴). *تأثیر آموزش کارآفرینی بر انگیزش انگیزه‌های کشتی برای کارآفرین شدن. همایش سراسری مباحث کلیدی در علوم مدیریت و حسابداری، گرگان*.
۱۶. قربانی، پرویز؛ کولوبندی، عبدالله؛ محمدی، محمود؛ سلوکدار، علیرضا. (۱۳۹۴). *تأثیر آموزش کارآفرینی بر انگیزش انگیزه‌های رانشی برای کارآفرین شدن. همایش سراسری مباحث کلیدی در علوم مدیریت و حسابداری، ۲۴ اردیبهشت، گروه آموزش و پژوهش شرکت مهندسی عمران بنای تدبیر با همکاری مرکز آموزش علمی و کاربردی هلال‌احمر استان گلستان، گرگان، ایران*.
۱۷. کشفی، م. ا. (۱۳۹۵). *بررسی و اولویت‌بندی عوامل انگیزشی رانشی و کشتی در گردشگری مذهبی در شهر مقدس قم* (پایان‌نامه منتشرنشده کارشناسی ارشد مدیریت). دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع)، مشهد، ایران.

۱۸. گلرد، پ. (۱۳۸۶). ویژگی‌ها، انگیزه‌ها و اهداف ترغیب‌کننده زنان ایرانی در توسعه کسب و کار. *فصلنامه پژوهش بازرگانی*، (۴۴)، ۲۷۶-۲۹۵.
۱۹. نبی‌زاده ذولپیرانی، م.، حسینی یکانی، س. ع.، و حیدری کمال‌آبادی، ر. (۱۳۹۴). عوامل مؤثر بر انگیزه کارآفرینی کشاورزی (مطالعه موردی استان گیلان). *فصلنامه کشاورزی و کارآفرینی*، ۲(۳)، ۹-۱۸.

20. Amit, R., & Muller, E. (1994). Push and pull entrepreneurship. In J. Hornaday, J. Timmons, & K. Vesper (Eds.), *Frontiers in entrepreneurship research* (pp. 137-151). Wellesley: Babson College.
21. Bennet, R., & Dann, S. (2000). The changing experience of Australian female entrepreneurs. *Gender, Work And Organization*, 7(2), 75-83.
22. Benzing, C., Manh Chu, H., & Kara, O. (2009). Entrepreneurs in Turkey: A factor analysis of motivations, success factors, and problems. *Journal of Small Business Management*, 47(1), 58-91.
23. Carsrud, A., Brännback, M., Elfving, J., & Brandt, K. (2009). Motivations: The entrepreneurial mind and behavior. In M. Brännback., & A. L. Carsrud (Eds), *Revisiting the entrepreneurial mind: Inside the black box* (pp. 209-185). New York, NY: Springer
24. Carsrud, A., & Brannback, M. (2011). Entrepreneurial motivations: What do we still need to know? *Journal of Small Business Management*, 49 (1), 9-26.
25. Choo, S., & Wong, M. (2006). Entrepreneurial intention: Triggers & barriers to new venture creation in Singapore. *Singapore Management Review*, 28(2), 47-64.
26. Chowdhury, M. S. (2007). Overcoming entrepreneurship development constraints: The case of Bangladesh. *Journal of Enterprising Communities: People And Places In the Global Economy*, 1(3), 240-251.
27. Collins, C., Hanges, P., & Locke, E. A. (2004). The relationship of achievement motivation to entrepreneurial behavior: A meta-analysis. *Journal of Human Performance*, 17(1), 95-117.
28. Daugherty Phillingane, E. (2010). *The pathways of successful entrepreneurial women in public relations: Ethics, theoretical models of practice, and motivating factors* (Unpublishehd doctoral dissertation). The Claremont Graduate University, Claremont, California.
29. Adelaja, S., Peterson, C., Beth lake, M., Popelier, C., & Rustem, B. (2007). Enabling innovation in Michigan agriculture: Available agriculture. *Journal of East Lansing: MSU Land Policy Institute*, (11), 112-86.
30. Eijdenberg, E. L., Paas, L. J., & Masurel, E. (2015). Entrepreneurial motivation and small business growth in Rwanda. *Journal of Entrepreneurship In Emerging Economies*, 7(3), 212-240.
31. Gitile, N., Francis, N. W., & Bertha, K. (2008). Entrepreneurial characteristics among micro and small- scale Women owned enterprises in North and Central

- Meru districts, Kenya. *Global Imaging Markets Conference at Delhouse*, June 20th to 24th, Nova Scotia, Canada.
32. Jesurajan, S. V., & Gnanadhas, E. (2011). The study on the factors motivating women to become entrepreneurs in Tirunelveli distric. *Asian Journal of Business and Economics*, 1(1.1), 1-14.
 33. Muthalib, A., & Yulianti, M. (2015). The Effect of entrepreneurial motivation on business performance in the culinary industrial sector. *The International Journal of Engineering And Science (IJES)*, 4(7), 23-30.
 34. Preeti. (2016). *Entrepreneurial motivation-meaning, definition, nature and factors*. Retrieved from <http://www.simplynotes.in>
 35. Redzuan, M., & Aref, F. (2011). Constraints and potentials of handicraft industry in underdeveloped region of Malaysia. *African Journal of Business Management*, 5(2), 256-260.
 36. Rokhman, W. (2010). The effect of Islamic work ethics on work outcomes. *Electronic Journal of Business Ethics And Organization Studies*, 15(1), 21-27.
 37. Sadi, M., & Al-Ghazali, B. (2012). The dynamics of entrepreneurial motivation among women: a coparative study of businesswomen in Saudi Arabia and Bahrain. *Asian Academy of Management Journal*, 17(1), 97–113.
 38. Stephan, U., Hart, M., & Drews, C. (2015). *Understanding motivations for entrepreneurship: A review of recent research evidence*. Birmingham: Published By Enterprice Research Centre (ERC).
 39. Vanderstoep, S. W., & Johnston, D. D. (2009). *Research method for every day life blending qualitative and quantitative approach*. London: John Wiley and Sons.
 40. Waller, B. (2006). Math interest and choice intentions of non-traditional African-American college students. *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 538–547.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.50776.0>

مقاله پژوهشی - کاربردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

اثر عوامل دورپیوندی و انتشار موج راسبی بر الگوهای جوی در بارش سیل‌آسای ایلام و پیش‌بینی‌پذیری آن با استفاده از مدل میان‌مقیاس WRF

تورج جمشیدی خزلی (دانشجوی دکتری هواشناسی، پژوهشگاه هواشناسی و علوم جو، تهران، ایران)

jamshidi.toraj@gmail.com

عباس رنجبر سعادت آبادی (دانشیار، گروه پیش‌آگاهی مخاطرات جوی، پژوهشگاه هواشناسی و علوم جو، تهران، ایران،

نویسنده مسئول)

a-ranjbar@irimo.ir

محمد علی نصرافهانی (استادیار، گروه مهندسی آب، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران)

mnasr@sku.ac.ir

سحر تاجبخش مسلمان (استادیار، گروه کاوش‌های جوی، پژوهشگاه هواشناسی و علوم جو، تهران، ایران)

sahartajbakhsh@gmail.com

علیرضا محب‌الحجه (استاد فیزیک فضا، مؤسسه ژئوفیزیک دانشگاه تهران، تهران، ایران)

amoheb@ut.ac.ir

صص ۱۳۷ - ۱۱۳

چکیده

در دوره آماری ۲۰۱۸-۱۹۸۷ بارش بی‌سابقه‌ای در اکتبر ۲۰۱۵ در بازه زمانی ۷۲ ساعته به مقدار ۳۲۰ میلی‌متر در ایلام ثبت شد. این بارش سنگین از دیدگاه دورپیوندی، شار فعالیت موج راسبی و همچنین از نظر همدیدی-دینامیکی مورد بررسی قرار گرفته است. برای بررسی کمیت‌های هواشناختی از داده‌های بازتحلیل ERA5 با تفکیک افقی ۲۵/ درجه استفاده شده است. برای تعیین پیش‌بینی‌پذیری بارش فوق، مدل WRF برای سه حوزه تودرتو با تفکیک افقی به ترتیب ۳۶، ۱۲ و ۴ کیلومتر اجرا و سپس مقادیر بارش شبیه‌سازی با دیدبانی مقایسه شدند. نتایج نشان می‌دهد که براساس شار فعالیت موج راسبی، فعالیت این سامانه از عرض‌های میانی

تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۰۹/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۱۰

تأمین شده است. همچنین ترکیب دو سامانه کم فشار قوی سودان و مدیترانه، تأثیر توفان حاره‌ای چاپالا به عنوان عامل تزریق رطوبت مضاعف به منطقه، بندال ایجاد شده در سطوح میانی جو، پشته شکل گرفته در عرض‌های جنوبی ایران و همچنین تأثیر رشته کوه زاگرس از عوامل تأثیرگذار بر این بارش سنگین است. نتایج بررسی دورپیوندی نشان داد که شاخه نزولی النینوی متوسط تا قوی مانع حرکت هسته همرفتی فاز ۲ و قوی MJO به سمت شرق بوده است. هنگامی که MJO در فاز ۲ قرار داشته، بر روی مناطق جنوبی ایران یک بندال و گسترش پشته در سطوح بالا رخ داده و هم‌زمان با فاز مثبت NAO نیز یک واگرایی در سطوح بالا بر روی دریای مدیترانه (شکل گیری چرخند در شرق دریای مدیترانه) مشاهده شده است. بر طبق نتایج شبیه سازی مدل WRF، ضریب همبستگی ۸۸٪ با سطح معنی داری ۹۵٪ و درصد خطای ۸٪ بین مقدار بارش شبیه سازی با دیدبانی نشان دهنده توانایی مدل در پیش بینی این بارش است.

کلمات کلیدی: ایلان، بارش شدید، دورپیوند، تحلیل همدیدی-دینامیکی،

مدل WRF

۱. مقدمه

بارش‌های سنگین در کوتاه مدت آثار مخرب و گاه جبران ناپذیری را می‌توانند به همراه داشته باشد. ایران در نیمه سرد سال (پاییز و زمستان)، به خصوص در مناطق غربی بیشتر از سایر فصول، تحت تأثیر سامانه‌های باران‌زای غربی قرار دارد. دورپیوند از جمله عوامل تأثیرگذار بر کمیت‌های مختلف جوی در مقیاس‌های مکانی-زمانی مختلف است. مطالعاتی مبنی بر ارتباط بین بارش‌های رخ داده در ایران و تغییرات ایجاد شده در الگوهای پیوند از دور مورد بررسی قرار گرفته است (فرج‌زاده اصل و همکاران، ۱۳۹۲). اثرات شاخص‌های دورپیوندی بر الگوها و همچنین کمیت‌های جوی مانند بارش، دما و فشار بر اساس تحقیقات مختلف در سطح وسیعی از جهان پذیرفته شده است (غلامی رستم، ساداتی نژاد و ملکیان، ۱۳۹۷). از جمله دورپیوندهای تأثیرگذار در نیم کره شمالی می‌توان به نوسان جنوبی (ENSO)، نوسان مادن-جولیان (MJO) و نوسان اطلس شمالی (NAO) که در مقیاس‌های

سالانه، فصلی، درون فصلی و ماهانه مناطق مختلفی را تحت تأثیر قرار می‌دهند، اشاره کرد. ایلام از جمله استان‌های واقع در غرب ایران است که به دلیل کوهستانی بودن، قرار داشتن در مسیر سامانه‌های باران‌زای غربی و وجود رشته‌کوه زاگرس، ناحیه مناسبی برای تقویت و گسترش بارندگی است که گاه شدت و مقدار بارش‌ها منجر به جاری‌شدن سیل در آن می‌شود. در تاریخ ۲۸ تا ۳۰ اکتبر سال ۲۰۱۵ بارش سیل‌آسای سراسر استان ایلام را فرا گرفت و ظرف مدت سه روز و با ثبت ۳۲۰ میلی‌متر بارندگی در شهر ایلام رکوردی بی‌سابقه در دوره آماری ۳۲ ساله ۱۹۸۷-۲۰۱۸ بر جای گذاشت.

هدف از این تحقیق بررسی دلایل رخداد بارش بی‌سابقه اکتبر ۲۰۱۵، از دیدگاه دورپیوندی، همدیدی-دینامیکی و همچنین انتشار موج راسبی است. همچنین به منظور بررسی میزان قابلیت مدل WRF^۱ در پیش‌بینی بارش‌های سنگین، سیل فوق با مدل WRF در سه حوزه تودرتو با تفکیک افقی به ترتیب ۳۶، ۱۲ و ۴ کیلومتر شبیه‌سازی شده است.

۲. پیشینه تحقیق

در ارتباط با بارش‌های سنگین منجر به سیلاب از دیدگاه دورپیوندی و همدیدی مطالعات زیادی انجام شده است. تأثیر برخی از نوسانات دورپیوندی بزرگ مقیاس بر بارش‌های سنگین بررسی شده است. نوسان جنوبی (ENSO^۲) یک پدیده بزرگ مقیاس جو-اقیانوس است که بر روی اقیانوس آرام شکل گرفته و بر روی بارش در مناطق مختلف تأثیر دارد (تارتاگلیون، اسمیت و برین^۳، ۲۰۰۳، ص. ۲۹۲۶؛ پاگانو، ماهانی، ناظم‌السادات و سروهشیان^۴، ۲۰۰۳، ص. ۹۶؛ ژانگ واند و وو^۵، ۲۰۱۹، ص. ۴۰۶؛ ناسونو^۶، ۲۰۱۹، ص. ۱۰۰؛ تاکمی و اونوما^۷، ۲۰۱۹، ص. ۶۰). نوسان مادن-جولین (MJO^۸) با دوره فعالیت ۶۰-۳۰ روزه شرق‌سوی خود، بر

1. Weather Research and Forecasting
2. El Nino–Southern Oscillation
3. Tartaglione, Smith & Brien
4. Pagano, Mahani, Nazemosadat & Sorooshian
5. Zhang, Wand & Wu
6. Nasuno
7. Takemi & Unuma
8. Madden–Julian Oscillation

تمامی مناطق حاره در مقیاس میان‌فصلی تأثیر می‌گذارد و منطقه همرفتی قوی بر روی اقیانوس هند و آرام به‌وجود می‌آورد (مادن^۱ و جولین^۲، ۱۹۷۱، ص. ۷۰۳). نوسان MJO از طریق تغییرات گرمایی شدید با ایجاد الگوهای دورپیوندی بر روی مناطق جنب حاره تأثیر می‌گذارد (لائو و فیلیپس^۳، ۱۹۸۶، ص. ۱۱۶۵؛ ناتسون و ویکمن^۴، ۱۹۸۷، ص. ۱۴۰۷؛ فرانسی، پالمر، مولتنی و لینکر^۵، ۱۹۹۰، ص. ۲۱۷۸؛ هیگنز و مو^۶، ۱۹۹۷، ص. ۲۲۳؛ کامیمر، موری یاماناکا و سیامسودین^۷، ۲۰۱۲، ص. ۱۱۱؛ وو و همکاران، ۲۰۱۳، ص. ۸۰؛ تنگ، مولانت و بارنز^۸، ۲۰۱۹، ص. ۵۳۲). نوسان اطلس شمالی (NAO^۹) یک نوسان نصف‌النهاری بزرگ مقیاس بین سامانه کم‌فشار در منطقه ایسلند و سامانه پرفشار جنب حاره‌ای آزرورز (والاس و گتزler^{۱۰}، ۱۹۸۱، ص. ۷۸۵؛ بارنستون و لیوژی^{۱۱}، ۱۹۸۷، ص. ۱۰۸۴) و دارای دو فاز مثبت و منفی است. فاز مثبت NAO باعث جابه‌جایی شمال‌سوی توفان‌های واقع بر اقیانوس اطلس به سمت عرض‌های بالاتر می‌شود که این امر باعث کاهش رخداد و شدت چرخندهای غرب و مرکز مدیترانه می‌شود، ولی بر شدت چرخندهای واقع در شرق مدیترانه تأثیر کمتری دارد (ماهیراس، فلوکاس، پاتریکاس و آناگنوستوپولو^{۱۲}، ۲۰۰۱، ص. ۱۰۹؛ آلپرت، زیو و شغیر^{۱۳}، ۲۰۰۴، ص. ۱۰۰۱؛ نیسن، لکبوش، پینتو، آلبریش و آلبریش^{۱۴}، ۲۰۱۰، ص. ۱۳۹۸؛ فلوکاس^{۱۵} و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۵۲۴۳؛ کرونا و مونتالدو^{۱۶}، ۲۰۱۷، ص. ۴۸۵؛ وانگ و

1. Madden
2. Julian
3. Lau & Phillips
4. Knutson & Weickmann
5. Ferranti, Palmer, Molteni & Klinker
6. Higgins & Mo
7. Kamimera, Mori, Yamanaka & Syamsudin
8. Teng, Malonet & Barnes
9. North Atlantic Oscillation
10. Wallace & Gutzler
11. Barnston & Livezey
12. Maheras, Flocas, Patrikas & Anagnostopoulou
13. Alpert, Ziv & Shafir
14. Nissen, Leckebusch, Pinto, Ulbrich & Ulbrich
15. Flocas
16. Orona & Montaldo

یانگ^۱، ۲۰۱۸، ص. ۶۴۳۳). یکی از مهم‌ترین مناطق تأثیرگذار بر بارش‌های جنوب غرب آسیا و ایران منطقه مدیترانه است که از توفان‌های تشکیل‌شده بر روی اطلس شمالی نیز تأثیر می‌پذیرد (هورل^۲، ۱۹۹۵، ص. ۶۷۷؛ هورل و وان^۳، ۱۹۹۷، ص. ۳۰۲؛ رودول، روول و فولاند^۴، ۱۹۹۹، ص. ۳۲۱). ردیابی توفان‌های اطلس شمالی و تأثیر آنها بر مناطق دوردست معمولاً با استفاده از شار فعالیت موج راسبی و شار ژئوپتانسیلی آزمینگرد که بخش مهمی از انتشار انرژی پیچکی را به خود اختصاص می‌دهد انجام می‌شود (اورلانسکی و کتزی^۵، ۱۹۹۱، ص. ۱۹۷۳؛ اورلانسکی و شلدون^۶، ۱۹۹۳، ص. ۲۹۳۰؛ چانگ^۷، ۱۹۹۳، ص. ۲۰۳۹). علاوه بر شار فعالیت موج از خود کمیت فعالیت موج هم برای ردیابی مسیر توفان‌های اطلس شمالی استفاده می‌شود (پلامب^۸، ۱۹۸۶، ص. ۱۶۵۸؛ اسلر و هاینس^۹، ۱۹۹۹، ص. ۴۰۱۵؛ تاکایا و ناکامورا^{۱۰}، ۲۰۰۰، ص. ۶۰۹؛ دانیلسون، گیاکوم و استراب^{۱۱}، ۲۰۰۶، ص. ۱۵۵۰). اثر مسیر توفان اطلس شمالی بر سامانه‌های ورودی ایران پیشتر با استفاده از کمیت فعالیت موج و شار انرژی موج بررسی شده است (اسعدی، احمدی گیوی، قادر و محب‌الحجه، ۱۳۹۰، ص. ۳۱؛ رضائیان، محب‌الحجه، احمدی گیوی و نصر اصفهانی، ۱۳۹۲، ص. ۱۴۰؛ احمدی گیوی، نصر اصفهانی و محب‌الحجه، ۲۰۱۴، ص. ۷۵۴؛ نصر اصفهانی، احمدی گیوی و محب‌الحجه، ۲۰۱۱، ص. ۷۵۰؛ بهرامی، رنجبر سعادت‌آبادی، مشکوتی و کمالی، ۱۳۹۷، ص. ۲). نتایج برخی مطالعات انجام‌شده بر روی شبیه‌سازی بارش‌های سنگین با استفاده از مدل‌های پیش‌بینی عددی وضع هوا، توانایی بالای مدل را در پیش‌بینی آنها نشان می‌دهد (شی^{۱۲} و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۲۲۴۶، کریم‌خانی، جمشیدی خزلی، آزادی و فتاحی، ۱۳۹۶، ص. ۵۶).

1. Wang & Yang
2. Hurrell
3. Hurrell & van
4. Rodwell, Rowell & Folland
5. Orlanski & Katzfey
6. Orlanski & Sheldon
7. Chang
8. Plumb
9. Esler & Haynes
10. Takaya & Nakamura
11. Danielson, Gyakum & Straub
12. Shi

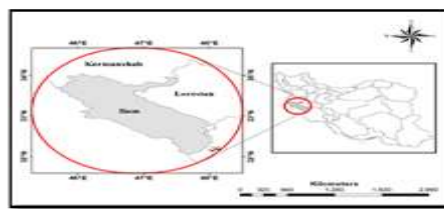
۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. منطقه مورد مطالعه

استان ایلام از استان‌های غربی کشور ایران در منطقه‌ای کوهستانی و نیمه گرم قرار دارد. میانگین اقلیمی دما، بارش و باد آن در ماه اکتبر به ترتیب ۱۹ درجه سلسیوس، ۳۸ میلی‌متر و ۲ متر بر ثانیه است. شکل ۱ موقعیت استان ایلام و ۸ ایستگاه همدیدی مورد مطالعه (ایلام، مهران، دهلران، ایوان، آبدانان، سرابله و دره‌شهر) را نشان می‌دهد.

(الف)

(ب)

شکل ۱. الف) موقعیت استان ایلام ب) ایستگاه‌های همدیدی مورد مطالعه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

۳.۲. داده‌های مورد استفاده

برای بررسی شاخص اقلیمی ENSO و NAO از اطلاعات مرکز NOAA^۱ و برای شناسایی فازهای هشت‌گانه MJO از داده‌های مرکز هواشناسی استرالیا استفاده شده است. آنچه که در این پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرد داده‌های کنترل کیفی شده بارش تجمعی^۳ و ۲۴ ساعته سازمان هواشناسی کشور در دوره آماری ۱۹۸۷-۲۰۱۸ در ایستگاه‌های همدید استان ایلام است. از داده‌های بازتحلیل ERA5 با تفکیک افقی ۰/۲۵ درجه به منظور بررسی همدیدی و دینامیکی الگوهای جو استفاده شده است. برای شبیه‌سازی پیش‌بینی سیل مورد مطالعه، مدل میان‌مقیاس WRF با پیکربندی ارائه‌شده در جدول ۱ اجرا شده است. شرایط مرزی و اولیه مدل از داده‌های پیش‌بینی سامانه مدل‌سازی تمام‌کره‌ای GFS^۲ با تفکیک افقی ۰/۵ درجه استخراج شده است.

1. National Oceanic and Atmospheric Administration

2. Global Forecast System

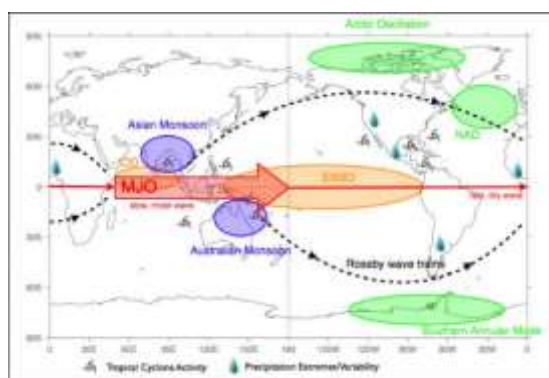
جدول ۱. پیکربندی مورد استفاده اجرای مدل WRF

مأخذ: آزادی و همکاران، ۱۳۹۳

Configuration	Domain 1	Domain 2	Domain 3
Resolution	36 Km	12 Km	4 Km
Micro physics	(Lin et al., 1983) Lin Schema		
Convection	(Kain and Fritsch, 1990, 1993) Kain and Fritsch Schema		
Boundary layer	(Mellorand Yamada, 1982) Mellorand Yamada Schema		
Long wavelength	(Mlawer et al., 1997) RRTM Schema		
Short wavelength	(Chou & Suarez, 1994) Govard schema		
Start time and stop run	From UTC12 to the first day until UTC12 five days later		

۴. مبانی نظری تحقیق

در پژوهش حاضر، ابتدا بارش‌های ۲۴ ساعته ماه اکتبر در دوره آماری ۱۹۸۷-۲۰۱۸ بررسی می‌شود. سپس با استفاده از داده‌های اقلیمی، شرایط دورپیوندها (MJO، ENSO، NAO) در زمان رخداد سیل اکتبر ۲۰۱۵ ارزیابی می‌شوند. شکل ۲ طرحواره‌ای کلی از موقعیت دورپیوندهای جهانی ENSO، NAO و MJO و نحوه اثرگذاری آنها را نشان می‌دهد.

شکل ۲. طرحواره‌ای کلی از موقعیت دورپیوندهای جهانی (MJO و NAO، ENSO) و نحوه اثرگذاری آنها

مأخذ: <https://confluence.ecmwf.int>

به منظور ردیابی مسیر توفان و تعیین مناطق گسیل و دریافت فعالیت موج که نحوه انتشار موج راسبی را نشان می‌دهد، نقشه‌های شار فعالیت موج راسبی و تابع جریان برای میانگین ۲۸ تا ۳۰ اکتبر ۲۰۱۵ و بی‌هنجاری اکتبر ۲۰۱۵ نسبت به دوره آماری ۳۲ ساله اکتبر ۲۰۱۸-۱۹۸۷ ترسیم می‌شوند.

برای بررسی شار فعالیت موج راسبی از فرمول‌بندی (تاکایا و ناکامورا، ۲۰۰۰، ص. ۶۰۹) که تعمیمی از کار (پلامب، ۱۹۸۶، ص. ۱۶۵۸) است، استفاده شده است که با رابطه (۱) بیان می‌شود.

$$w = \frac{pcos\phi}{2|v|} \left[\frac{u}{a^2 cos\phi^2} \left[\left(\frac{\partial \psi^e}{\partial \lambda} \right)^2 \right] - \psi^e \frac{\partial^2 \psi^e}{\partial^2 \lambda} + \frac{v}{a^2 cos\phi} \left[\frac{\partial \psi^e \partial \psi^e}{\partial \lambda \partial \phi} - \psi^e \frac{\partial^2 \psi^e}{\partial \lambda \partial \phi} \right] \right. \\ \left. \frac{u}{a^2 cos\phi} \left[\frac{\partial \psi^e \partial \psi^e}{\partial \lambda \partial \phi} - \psi^e \frac{\partial^2 \psi^e}{\partial \lambda \partial \phi} \right] + \frac{v}{a^2} \left[\left(\frac{\partial \psi^e}{\partial \lambda} \right)^2 - \psi^e \frac{\partial^2 \psi^e}{\partial \phi^2} \right] \right. \\ \left. \frac{fo^2}{N^2} \left\{ \frac{u}{a cos\phi} \left[\frac{\partial \psi^e}{\partial \lambda} - \psi^e \frac{\partial^2 \psi^e}{\partial \lambda \partial z} \right] + \frac{v}{a} \left[\frac{\partial \psi^e \partial \psi^e}{\partial \phi \partial z} - \psi^e \frac{\partial^2 \psi^e}{\partial \phi \partial z} \right] \right\} \right] \quad (1)$$

در رابطه (۱) بالانویس e پریشیدگی از حالت میانگین را نشان می‌دهد، a شعاع زمین، λ و ϕ به ترتیب طول و عرض جغرافیایی و ψ^e تابع جریان پریشیدگی هستند. در این رابطه u و v به ترتیب باد مداری و نصف‌النهاری است.

سپس برای بررسی همدیدی-دینامیکی در زمان رخداد سیل مورد مطالعه، الگوهای جوئی در اکتبر ۲۰۱۵ شامل کمیت‌های فشار میانگین تراز دریا، خطوط هم‌ارتفاع، دما و میدان باد تراز ۸۵۰ هکتوپاسکال، رطوبت نسبی، سرعت قائم، خطوط هم‌ارتفاع و فرارفت دما در تراز ۷۰۰ هکتوپاسکال، خطوط هم‌ارتفاع و فرارفت تاوایی در تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال، جریان جتی تراز ۲۵۰ هکتوپاسکال، واگرایی افقی شار رطوبت در تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال، سطح مقطع قائم رطوبت نسبی و سرعت قائم تحلیل می‌شوند. در پژوهش حاضر واگرایی افقی شار رطوبت از رابطه (۲) محاسبه شده است:

$$V_q = -\frac{\partial}{\partial x}(uq) - \frac{\partial}{\partial y}(vq) \quad (2)$$

در رابطه فوق V_q واگرایی افقی شار رطوبت، ∂x و ∂y دیفرانسیل طول در جهات طول و عرض جغرافیایی، q رطوبت ویژه، u و v به ترتیب مؤلفه‌های سرعت در راستای مداری و نصف‌النهار هستند. مقادیر مثبت (منفی) بیانگر شار رطوبت همگرا (واگرا) است.

در ادامه برای بررسی پیش‌بینی‌پذیری سیلاب مورد مطالعه، مدل WRF اجرا شد. به منظور ارزیابی عملکرد برون‌داد بارش مدل، ضریب همبستگی بین بارش کل دیدبانی شده و پیش‌بینی شده و همچنین مقدار درصد خطا برای میانگین بارش تجمعی ۲۴ ساعته تعیین گردید. برای درستی‌سنجی برون‌داد بارش مدل میان‌مقیاس WRF، بارش به چهار آستانه ۱۰، ۳۰، ۵۰ و ۱۰۰ میلی‌متر طبقه‌بندی و با استفاده از جدول توافقی 2×2 کمیت‌های عددی PC و TS و همچنین امتیازهای مهارتی پیرس و هایدکه محاسبه شدند. در ادامه به طور خلاصه روش محاسبه کمیت‌های راستی‌آزمایی ارائه می‌شود. در جدول توافقی تعداد دفعاتی که بارش اتفاق افتاده و وقوع آن پیش‌بینی شده باشد a ، تعداد دفعاتی که بارش اتفاق نیفتاده ولی وقوع آن پیش‌بینی شده باشد b ، تعداد دفعاتی که بارش اتفاق افتاده ولی وقوع آن پیش‌بینی نشده باشد c و تعداد دفعاتی که بارش اتفاق نیفتاده و وقوع آن پیش‌بینی نشده باشد d در نظر گرفته شده‌اند (وارنر، ۲۰۱۱). روابط مربوط به کمیت‌های عددی نسبت صحیح (PC) و امتیاز تهدید (TS) و همچنین امتیازهای مهارتی هایدکه (HSS) و پیرس (PSS) در روابط ۳ تا ۶ ارائه شده است. در روابط ۳ و ۴ مقدار این کمیت‌ها، برای پیش‌بینی کاملاً درست یک و برای پیش‌بینی کاملاً نادرست صفر است و براساس امتیازهای مهارتی هایدکه و پیرس، برای پیش‌بینی کامل برابر با یک، پیش‌بینی برابر با پیش‌بینی مرجع برابر با صفر و برای پیش‌بینی‌های ضعیف‌تر از پیش‌بینی مرجع منفی خواهد شد.

$$pc = \frac{a+d}{n} \quad (3)$$

$$TS = \frac{a}{a+b+c} \quad (4)$$

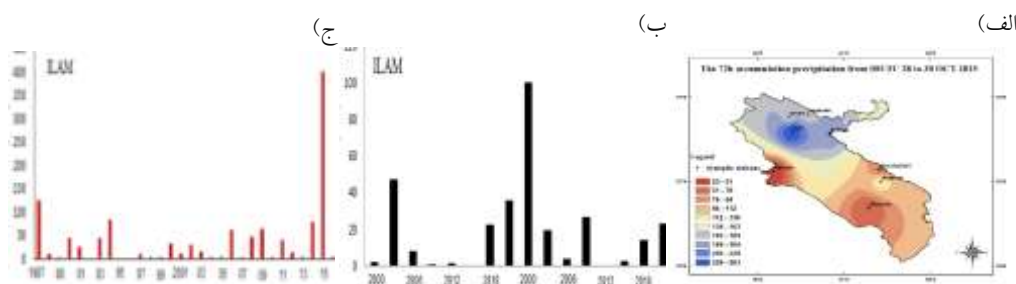
$$HSS = \frac{2(ad-bc)}{(a+c)(c+d)+(a+b)(b+d)} \quad (5)$$

$$PSS = \frac{ad-bc}{(a+c)(b+d)} \quad (6)$$

۵. یافته‌های تحقیق

۱.۵. توزیع بارش

شکل ۳ الف و ب توزیع تجمعی بارش ۷۲ ساعته در استان ایلام و سری زمانی بارش در ایستگاه همدید ایلام از ساعت ۰۰ روز ۲۸م تا ساعت ۱۸ روز ۳۰م اکتبر ۲۰۱۵ را نشان می‌دهد. بیشینه مقدار بارش تجمعی با مقدار ۲۶۳/۹ میلی‌متر در ایستگاه ایلام دیده می‌شود. با توجه به شکل ۳ ب بیشترین مقدار بارش در ایستگاه ایلام در ساعت ۰۰ UTC روز ۲۹م با مقدار ۹۹/۹ میلی‌متر و کمترین مقدار در ساعت ۱۵ UTC روز ۲۸م مشاهده شده است. مقایسه بارش اکتبر ۲۰۱۵ (۳۲۰ میلی‌متر) با میانگین بلندمدت ماه اکتبر نشان می‌دهد که بارش به میزان ۹۳۷٪ بی‌هنجاری مثبت داشته است. شکل ۳ ج میانگین بارش ماهانه اکتبر در دوره آماری ۳۲ ساله را نشان می‌دهد. با توجه به شکل بارش‌های ماه اکتبر ۲۰۱۵ برابر با ۴۰۱/۶ میلی‌متر است که در مقایسه با سال‌های دیگر که رکورد بیشینه بعد از سال ۲۰۱۵ مربوط به سال ۱۹۸۷ با مقدار ۱۲۵/۶ میلی‌متر در حدود ۲۲۰٪ بی‌هنجاری مثبت داشته است. با بررسی آماری دوره برگشت، به احتمال ۰/۹۹۵ درصد در دوره دویست ساله مقدار ۱۹۶ میلی‌متر بارش و برای دوره یک‌ساله به احتمال ۰/۳ درصد بارش معادل ۱۹ میلی‌متر برآورد شده است. بنابراین مشاهده می‌شود که در طول دوره ۲۰۰-۱ ساله هیچ مقدار بارشی در حد رخداد بارش ۷۲ ساعته اکتبر ۲۰۱۵ ایلام پیش‌بینی نمی‌شود. همین امر با توجه به سوابق داده‌های آماری بلندمدت بیان می‌کند که رخداد بارش ۲۰۱۵ در نوع خود بی‌سابقه بوده است.

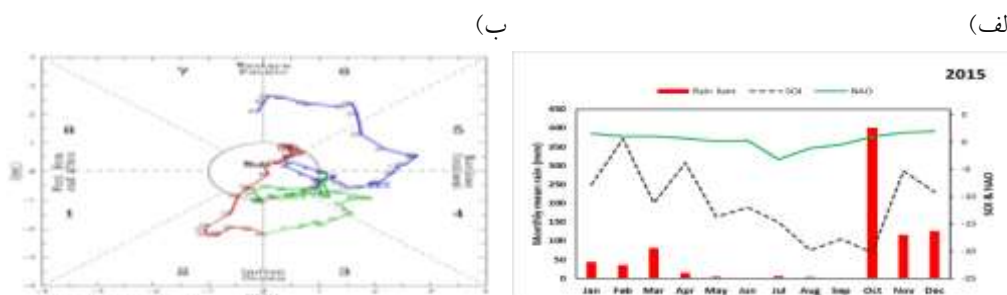
شکل ۳. الف) توزیع تجمعی ۷۲ ساعته بارش در استان ایلام، ب) سری زمانی بارش در ایستگاه همدید

ایلام و ج) میانگین بارش ۳۰ ساله اکتبر (۱۹۸۷-۲۰۱۶) در ایستگاه همدید ایلام

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

۲.۵. بررسی دورپیوندی

جدول ۲ و شکل ۴ وضعیت شاخص‌های اقلیمی ENSO، MJO، NAO و بارش ماه اکتبر سال ۲۰۱۵ را نشان می‌دهد. براساس شاخص ماهانه^۱ SOI النینو متوسط تا قوی (-۲۰)، MJO در روز ۲۸ تا ۳۰ اکتبر در فاز ۲ و بحرانی با مقدار ۲/۴ و مقدار میانگین ماهانه شاخص NAO نیز در وضعیت مثبت و بحرانی ۱ بوده است. با توجه به روند افزایشی هم‌زمان شاخص ماهانه SOI، فاز مثبت NAO نسبت به ماه سپتامبر و همچنین موقعیت قوی و بحرانی MJO در روزهای ۲۸-۳۰ اکتبر شرایط دینامیکی برای شکل‌گیری چرخند در شرق مدیترانه فراهم شده است. شرایط دینامیکی بارش فوق می‌تواند به دلیل فعالیت قوی النینو باشد که شرایط چرخندزایی در شرق مدیترانه را فراهم کرده است. دلایل احتمالی شکل‌گیری شرایط دینامیکی بارش سنگین فوق را می‌توان به تأثیر فعالیت سه نوسان النینوی قوی (تقویت شرایط چرخندزایی در شرق مدیترانه)، موقعیت MJO در فاز ۲ و بحرانی که با یک همگرایی و بن‌دال در سطوح بالا و بر روی روسیه همراه بوده، و همچنین فاز مثبت و بحرانی NAO که با واگرایی در سطوح بالا و بر روی غرب و مرکز دریای مدیترانه و شکل‌گیری چرخند همراه بوده، نسبت داد.

شکل ۴. الف) میانگین ماهانه شاخص NAO، شاخص SOI و بارش ماهانه ایستگاه همدید ایلام در ماه

اکتبر، ب) شاخص روزانه MJO، اکتبر (قرمز)، نوامبر (سبز) و دسامبر (آبی)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

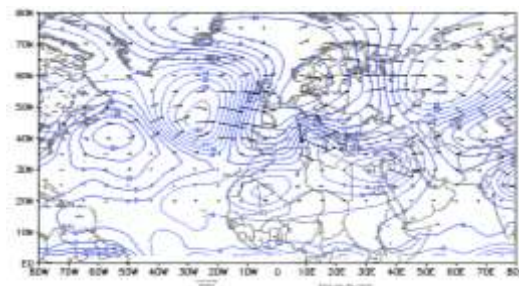
جدول ۲. مقادیر شاخص‌های دورپیوندی برای ENSO (سال ۲۰۱۵) و برای MJO و NAO (اکتبر سال ۲۰۱۵)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

ENSO		MJO		NAO	
SST	SOI	Phase	Index	Phase	Index
خیلی قوی	متوسط تا قوی	۲	۲/۴	+	۰/۹۹

۳.۵. بررسی شار فعالیت موج راسبی

شکل ۵ نشان‌دهنده منطقه وسیعی از گسیل موج (چشمه موج) بر روی غرب و مرکز اقیانوس اطلس است. غرب این اقیانوس، درگیر واگرایی شدیدی از امواج در محدوده طول جغرافیایی ۶۰-۵۰ درجه غربی و ۴۵-۳۵ درجه شمالی است. شار موج از مرکز این واگرایی در دو راستای شمال‌شرقی، شرق و جنوب‌شرقی با انتشار به سمت خارج یک زوج قوی از همگرایی-واگرایی بر روی شرق اطلس و غرب آفریقا مشاهده می‌گردد که تأمین‌کننده انرژی برای این مناطق است. بنابراین محدوده عرض جغرافیایی ۸۰-۳۵ درجه شمالی و طول جغرافیایی ۱۵ درجه غربی تا ۴۰ درجه شمالی نیز تحت تأثیر واگرایی شدید موج قرار می‌گیرند. موج راسبی از این مرکز واگرایی، در دو راستای شرق، جنوب و جنوب شرق گسیل می‌شود. شاخه شرقی به سمت سیبری رفته و شاخه جنوب-جنوب شرقی، با گذر از روی مرکز و شرق مدیترانه و سپس شمال و مرکز دریای سرخ تقویت شده و بر روی غرب ایران ایجاد یک زوج واگرایی-همگرایی بسیار قوی می‌کند. محل ایجاد زوج واگرایی-همگرایی، مکان بیشینه دریافت موج است. بنابراین در این بازه زمانی، دریای سرخ، صحرای عربستان، غرب ایران و ترکیه دریافت‌کننده بیشینه فعالیت این امواج هستند. با توجه به نقشه دیدبانی شده بارش، این محدوده بیشینه بی‌هنجاری مثبت بارش را نسبت به سه دهه گذشته داشته است. بنابراین ایجاد زوج واگرایی-همگرایی در محدوده وسیع طول جغرافیایی ۱۵ درجه غربی تا ۴۵ درجه شرقی و عرض جغرافیایی ۶۰-۳۰ درجه شمالی، تأمین‌کننده انرژی مورد نیاز برای منطقه مورد مطالعه می‌باشد که موجب ورود فعالیت موج راسبی از سمت غرب به ایران شده و شرایط مساعد از نظر بارشی را برای مناطق غرب کشور فراهم ساخته است.

شکل ۵. شار فعالیت موج ($10^6 \frac{m^2}{sec}$) و تابع جریان میانگین ($\frac{m^2}{s^2}$) ۲۸ تا ۳۰ اکتبر ۲۰۱۵
 مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

۵. بررسی همدیدی-دینامیکی

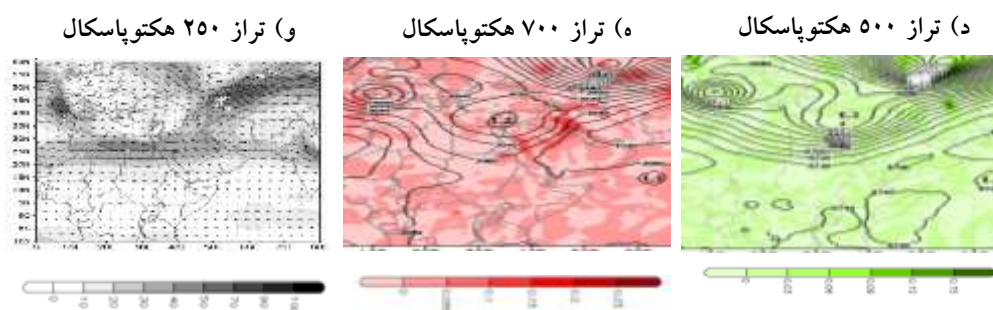
نقشه فشار میانگین تراز دریا (شکل ۶ الف) نشان می‌دهد که از روز ۲۸ اکتبر یک کم‌فشار بر روی سودان و عربستان و سامانه کم‌فشار دیگری در قسمت شمالی روسیه تشکیل شده که زبانه‌های آن به سمت مناطق شمالی و غربی ایران نیز کشیده شده است. همچنین سامانه کم‌فشار دیگری موسوم به توفان چاپالا بر روی اقیانوس هند شکل گرفته است. نقشه‌های سطح ۸۵۰ هکتوپاسکال نشان می‌دهند همراهی کم‌ارتفاع سطوح بالا با کم‌فشار سطحی که بر روی عراق و دریای مدیترانه تشکیل شده است و همچنین نفوذ تاوه قطبی با هسته سرد بر روی دریای مدیترانه که زبانه آن در حال نفوذ به سمت عرض‌های پایین به‌خصوص مرزهای غربی و جنوب غربی ایران است، منجر به عمیق شدن کم‌فشار سطحی تشکیل شده بر روی عربستان و سودان می‌شوند. وجود ارتفاع زیاد و بندانال شکل گرفته بر روی نیمه شرقی ایران به عنوان یک مانع برای حرکت شرق‌سوی ناوه از روی ایران عمل می‌کند و باعث ماندگاری و فعالیت بیشتر آن می‌شود. میدان‌های دما و باد در نقشه ۸۵۰ هکتوپاسکال (شکل ۶ ب) نشان می‌دهد که هوای گرم و مرطوب از روی دریای عمان، دریای سرخ و خلیج فارس به سمت نواحی جنوب غرب و غرب ایران در حال گسیل است. با توجه به اینکه خطوط هم‌دما و هم‌ارتفاع در جنوب غرب ایران همدیگر را با زاویه‌ای حدود ۹۰ درجه‌ای قطع کرده است، نشان از بیشترین مقدار فرارفت هوای گرم از عرض‌های پایین به سمت غرب ایران و ایلان

دارد. با توجه به شکل ۶ ج ملاحظه می‌شود که مقادیر قابل توجهی رطوبت نسبی بر روی غرب ایران متمرکز شده و سرعت قائم در این ناحیه بیشینه است.

نقشه فرارفت دمای ۷۰۰ هکتوپاسکال (شکل ۶ه) به خوبی موقعیت حرکت و قرار گرفتن هسته گرم به سمت جنوب غرب و غرب ایران را نشان می‌دهد. همچنین در تراز ۷۰۰ هکتوپاسکال گسترش زبانه کم‌ارتفاع به سمت عرض‌های پایین بیانگر ریزش هوای سرد در بخش شرقی ناوه آن است. ریزش هوای سرد از سطوح بالا و نفوذ هوای گرم از سطوح پایین باعث تشدید ناپایداری و فعالیت بیشتر سامانه حاکم بر غرب ایران شده است. نقشه ۵۰۰ هکتوپاسکال (شکل ۶د) به دلیل وجود ناوه قوی (۵۵۵ ژئوپتانسیل دکامتر) و جهت باد به خوبی ریزش هوای سرد از عرض‌های شمالی به سمت عرض‌های جنوبی (حتی بر روی سودان و عربستان با پربند ۵۷۵ ژئوپتانسیل دکامتر) را نشان می‌دهد.

نزدیک شدن نصف‌النهاری جریان جتی قطبی (عامل شکل‌گیری کم‌ارتفاع بریده) و جریان جتی جنب حاره باعث تقویت حرکات صعودی سطوح زیرین، تقویت باد و تقویت کم‌فشار سطحی در این روز شده است (شکل ۶و). با توجه به میدان باد در نقشه ۸۵۰ هکتوپاسکال (شکل ۶ب) و وجود فرارفت هوای گرم در سطوح پایین جو و همچنین فرارفت تاوایی (شکل ۶د) قابل توجه در میانه و ردسپهر (تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال) سبب تشدید ناپایداری در منطقه مورد مطالعه (غرب ایران و استان ایلام) می‌شود. با توجه به موقعیت قرارگیری درب ورودی جت قطبی بر روی نیمه غربی کشور شدیداً افت فشار در سطح شکل می‌گیرد. وجود چند هسته جت قطبی باعث تشدید آشفتگی در سطوح بالا شده است.

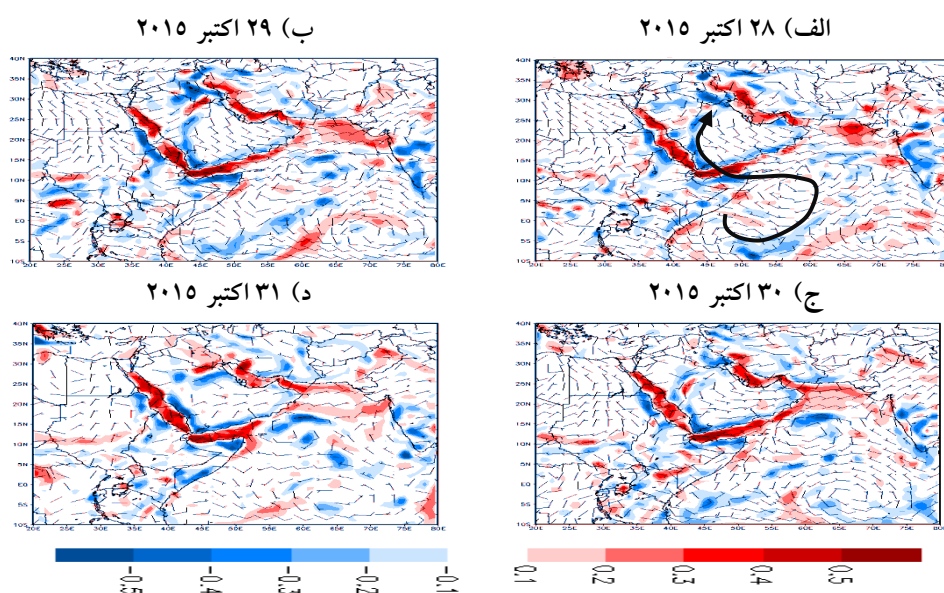

شکل ۶. نقشه الف) فشار میانگین تراز دریا، ب) خطوط هم‌ارتفاع و دما، ج) رطوبت نسبی، سرعت قائم، خطوط هم‌ارتفاع، د) خطوط هم‌ارتفاع و فرارفت تاوایی، ه) فرارفت دما و و) جریان جتی در ساعت ۱۲ UTC روز ۲۹ اکتبر
مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

شکل ۷ واگرایی افقی شار رطوبت در تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال و شار رطوبت (بردار) در ساعت ۱۲ UTC روز الف) ۲۸، ب) ۲۹، ج) ۳۰ و د) ۳۱ اکتبر ۲۰۱۵ را نشان می‌دهد که در شکل فوق رنگ آبی بیانگر واگرایی شار رطوبت و رنگ قرمز نشان‌دهنده همگرایی شار رطوبت است. مسیر حرکت رطوبت در شکل ۷ الف که با پیکان مشکی مشخص شده، نشان‌دهنده آن است که رطوبت در حدود ۲۷۵۰ کیلومتر منتقل شده است. نقشه‌های واگرایی شار رطوبت و شار رطوبت وجود دو مرکز واچرخندی بر روی اقیانوس هند (۶۵ درجه شرقی، ۵ درجه جنوبی و دیگری ۴۲ درجه شرقی و ۳ درجه جنوبی) و یک مرکز چرخندی بر روی دریای عمان (۶۰ درجه شرقی، ۱۲ درجه شمالی) را نشان می‌دهد. با توجه به حرکت مخالف این دو مرکز که به عنوان یک منبع رطوبتی قوی عمل کرده‌اند، شار رطوبتی حاصل از برآیند میدان باد این دو مرکز توسط مرکز ارتفاع زیادی که بر روی نواحی جنوبی ایران قرار دارد به موازات مدار ۲۵ درجه شمالی به سمت نواحی جنوبی و جنوب‌غربی ایران رانده می‌شود. در همین زمان چرخندی که بر روی دریای مدیترانه تشکیل شده و به سمت عرض‌های پایین در حال حرکت است با واچرخند جنوب ایران هم‌سو شده‌اند و در راستای نصف‌النهاری و به سمت غرب ایران در حال شارش هستند. با توجه به این که بردار برآیند شار رطوبتی حاصل از این مراکز چرخندی و واچرخندی به خوبی توسط منابع دریایی گرم و

مرطوب تغذیه شده‌اند مقادیر قابل توجهی رطوبت به سمت نواحی غربی ایران گسیل شده است. در شکل ۷ منابع (چشمه) رطوبتی با رنگ قرمز و چاه‌های^۵ رطوبتی با رنگ آبی نمایش داده شده‌اند. همان‌طور که دیده می‌شود اقیانوس هند و دریای عمان که به عنوان مراکز چرخندی و واچرخندی اصلی این شارش رطوبت شناخته می‌شوند بیشتر به مثابه موتور محرک برای ایجاد عامل انتقال رطوبت از روی دریای سرخ و خلیج فارس به سمت نواحی غربی ایران (ایلام) عمل کرده‌اند. قابل ذکر است از مجموع رطوبت موجود بر روی مناطق ذکر شده حجم عظیمی از رطوبت به سمت غرب ایران (ایلام) هجوم برده است.

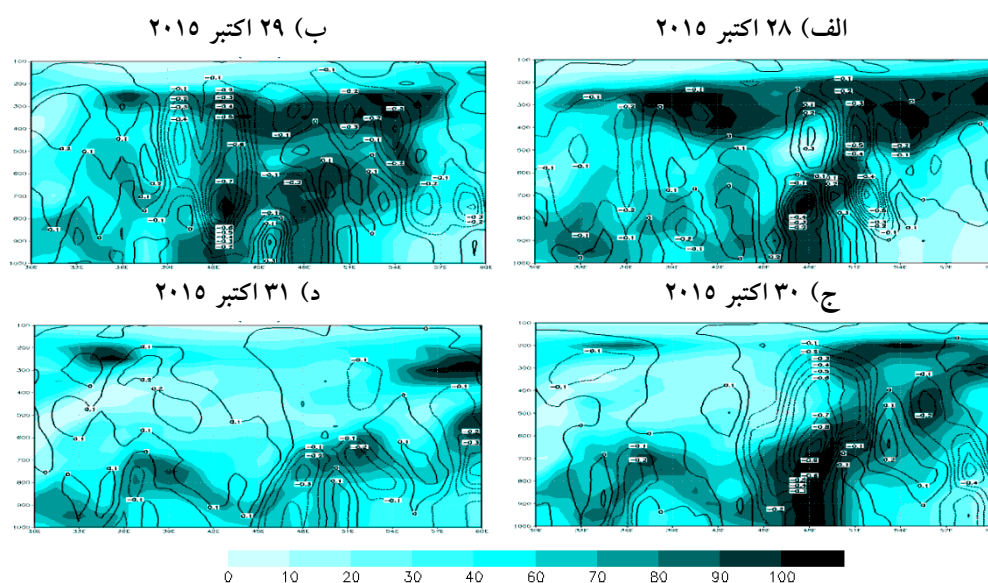

شکل ۷. واگرایی افقی شار رطوبت ($\text{kg m}^{-1} \text{s}^{-1}$) و شار رطوبت (بردار) روز الف (۲۸، ب (۲۹، ج (۳۰ و د (۳۱ اکتبر ۲۰۱۵)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

شکل ۸ سطح مقطع قائم رطوبت نسبی و سرعت قائم در عرض جغرافیایی ایستگاه همدیدی ایلام در ساعت ۱۲ UTC روز الف (۲۸، ب (۲۹، ج (۳۰ و د (۳۱ اکتبر ۲۰۱۵ را نشان می‌دهد. سطح مقطع قائم رطوبت نسبی نشان می‌دهد، دامنه فعالیت یاخسته‌های توفان در روزهای ۲۸م و ۲۹م بسیار گسترده‌تر و وسیع‌تر از روزهای ۳۰م و ۳۱م است. رطوبت نسبی

برای روز ۲۸م در طول ۴۸ درجه تا طول ۵۱ درجه شرقی به طور کامل از سطح زمین تا سطح ۲۰۰ هکتوپاسکال و در لایه‌های بالای وردسپهر نفوذ کرده است. بیشترین سرعت قائم صعودی مربوط به طول ۵۱ درجه شرقی در سطح حدود ۵۰۰ هکتوپاسکال اتفاق افتاده است. این میزان عمق نفوذ رطوبت تا این سطح نشان از قوی بودن سامانه است. در روز ۲۹م بیشترین مقدار ریزش در محدوده طول ۳۰ درجه تا ۳۷ درجه شرقی بوده است (با توجه به مقادیر مثبت سرعت قائم). بر روی ایلام (۴۶ درجه شرقی) با توجه به بارش قابل توجه همچنان حرکات صعودی (بیشینه مقدار -0.7 pa s^{-1}) دیده می‌شود. در روز ۳۰م میزان رطوبت تا ترازهای بالا در حال کاهش بوده به‌طوری‌که در روز ۳۱م فقط در مناطق کمی (در محدوده ۴۶ درجه شرقی تا ۵۴ درجه شرقی) حرکات صعودی قائم داشته ولی در سایر مناطق حرکات نزولی و در حال تضعیف است و وردسپهر زبرین تقریباً از رطوبت خالی شده است.

شکل ۸. سطح مقطع رطوبت نسبی و سرعت قائم (pa s^{-1}) در ایلام در روز الف (۲۸، ب (۲۹، ج (۳۰ و

د (۳۱)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

۵.۵. شبیه‌سازی سیل مورد مطالعه با استفاده از مدل WRF

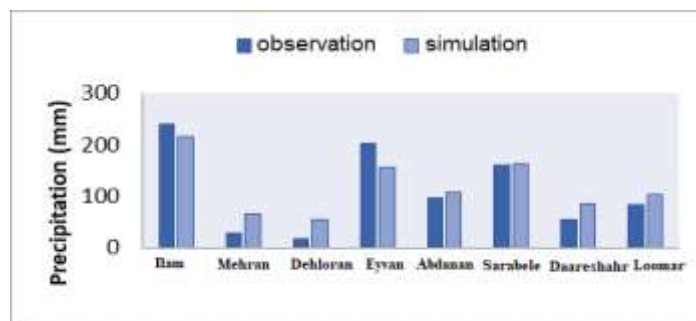
در این بخش، عملکرد مدل WRF در شبیه‌سازی سیل ایلام در تاریخ ۲۸ تا ۳۰ اکتبر ۲۰۱۵ بررسی می‌شود. با توجه به اهمیت رخداد سیل در منطقه، بیشتر بر خروجی بارش مدل تمرکز شده است. از آنجایی که افزایش تفکیک افقی می‌تواند توانایی مدل را برای پیش‌بینی بارش ارتقاء بخشد، در اینجا برای درستی‌سنجی بارش مدل از حوزه سوم مدل با تفکیک افقی ۴ کیلومتر استفاده شده است. ضریب همبستگی بین بارش دیدبانی و پیش‌بینی شده برابر با ۰/۸۸ است، با استفاده از آزمون t مشخص شد که عدد فوق در سطح ۰/۹۵ معنی‌دار است. این امر نشان‌دهنده همبستگی قوی بین دو بارش بوده و بیان می‌کند که مدل کارایی مناسبی در پیش‌بینی بارش‌های سنگین در استان ایلام داشته است. جدول ۳ مقادیر بارش دیدبانی شده و پیش‌بینی شده مدل WRF برای ۸ ایستگاه همدید در استان ایلام را نشان می‌دهد.

جدول ۳. مقایسه بارش دیدبانی شده و پیش‌بینی مدل WRF

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

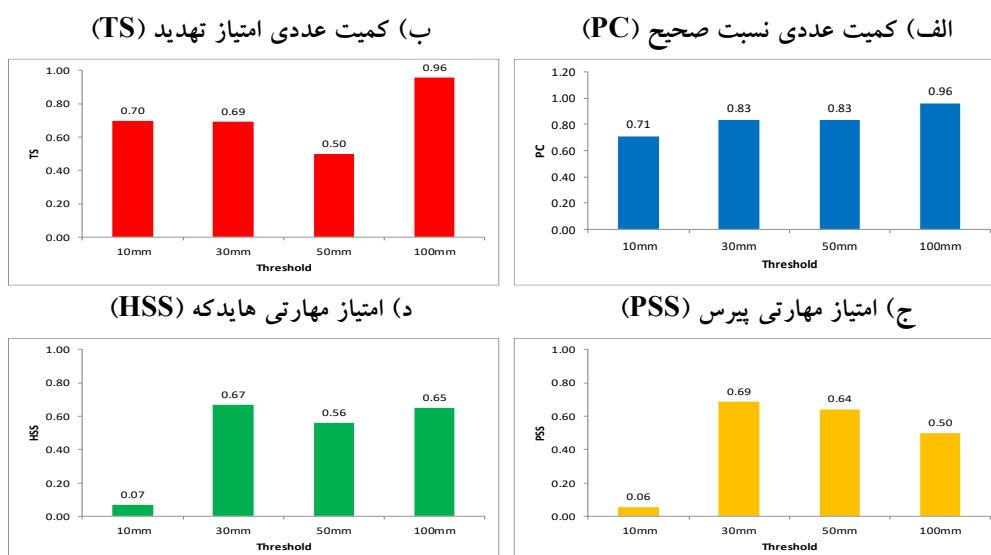
Date and Station	28 October 2015		29 October 2015		30 October 2015	
	Observation	simulation	Observation	simulation	Observation	simulation
Ilam	50	72	188	130	2	14
Mehran	14	24	5	12	9	29
Dehloran	14	30	0.8	7	0.9	18
Eyvan	60	44	111	92	32	21
Abdanan	28	34	59	62	10	12
Sarabeleh	32	38	88	55	40	70
Darre shahr	15	10	26	70	13	5
Loomar	15	26	41	35	26	42

شکل ۹ بارش تجمعی ۷۲ ساعته ۸ ایستگاه همدید در استان ایلام بین داده‌های دیدبانی شده و پیش‌بینی شده مدل WRF را نشان می‌دهد. میانگین بارش دیدبانی شده و پیش‌بینی شده به ترتیب برابر با ۳۶/۶۵ و ۳۹/۶۶ میلی‌متر است. درصد خطای میانگین کل بارش تجمعی ۷۲ ساعته دیدبانی شده و خروجی مدل در حدود ۸٪ است.

شکل ۹. مقایسه بارش تجمعی ۷۲ ساعته داده‌های مشاهداتی و مدل WRF
مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

شکل ۱۰ کمیت‌های عددی PC و TS و امتیازهای مهارتی پیرس و هایدکه برای چهار آستانه بارشی ۱۰، ۳۰، ۵۰ و ۱۰۰ میلی‌متر را برای ۳ روز همراه با بارش و برای ۸ ایستگاه همدید در استان ایلام نشان می‌دهد. با توجه به تعاریف کمیت‌های عددی، می‌توان مشاهده کرد که برای همه آستانه‌های بارشی مدل پیش‌بینی مطلوبی ارائه کرده است و برای آستانه بالاتر از ۱۰۰ میلی‌متر از سایر آستانه‌ها دقت بالاتری داشته است.

شکل ۱۰. شاخص‌های درستی‌سنجی برای آستانه‌های بارشی مختلف
مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج حاصل از بررسی بارش سنگین ۷۲ ساعته اکتبر ۲۰۱۵ استان ایلام بر اساس شاخص-های دورپیوندی، الگوهای همدیدی-دینامیکی و همچنین شار فعالیت موج راسبی را می‌توان به صورت زیر ارائه کرد. شاخه نزولی النینوی قوی مانع از حرکت هسته همرفتی فاز ۲ MJO به سمت شرق شده است. هنگامی که MJO در فاز ۲ قرار داشته یک بندال در سطوح بالا و همزمان با رخداد فاز مثبت NAO یک واگرایی در سطوح بالا بر روی دریای مدیترانه (شکل‌گیری چرخند در شرق دریای مدیترانه) مشاهده شده است. بررسی شار فعالیت موج راسبی نشان داد که تشکیل زوج واگرایی-همگرایی در محدوده وسیع طول جغرافیایی ۱۵ درجه غربی تا ۴۵ درجه شرقی و عرض جغرافیایی ۶۰-۳۰ درجه شمالی، تأمین‌کننده انرژی مورد نیاز برای منطقه مورد مطالعه است که منجر به ورود فعالیت موج راسبی از سمت غرب به ایران شده و به شرایط مساعد بارشی برای مناطق غرب کشور شده است. وجود سامانه‌های کم‌فشار سودان و عربستان، سامانه کم‌فشار واقع بر روی اقیانوس هند (توفان موسوم به چاپالا) و همچنین سامانه کم‌ارتفاع بریده دیگر بر روی دریای مدیترانه همزمان با نزدیک شدن دو جت جنب حاره و قطبی بر روی نیمه غربی ایران، منجر به ناپایداری شدید در منطقه شده است. زبانه‌های کم‌فشار سودان و دریای عمان ضمن عبور از روی دریای سرخ و خلیج فارس رطوبت زیادی را جذب و به وسیله میدان باد ضمن حرکت به سمت مناطق جنوب غرب و غرب ایران باعث تقویت سامانه مؤثر بر غرب ایران (سامانه مدیترانه‌ای) شده است. دو سامانه واپرخند تشکیل شده بر روی اقیانوس هند و سامانه چرخندی واقع بر روی شمال اقیانوس هند (توفان چاپالا) باعث شده که شار رطوبتی حاصل از برآیند میدان باد این مراکز فشاری توسط مرکز ارتفاع زیادی که بر روی نواحی جنوبی ایران قرار داشته است، به موازات مدار ۲۵ درجه شمالی به سمت نواحی جنوبی و جنوب غربی ایران رانده شود. اقیانوس هند و دریای عمان، شبیه به یک موتور محرک، حجم عظیمی از رطوبت را توسط میدان باد برآیند حاصل از فعالیت این سامانه‌ها از روی دریای سرخ و خلیج فارس به سمت نواحی غربی ایران (ایلام) انتقال داده است. میدان‌های شار رطوبتی حاصل از چرخند مدیترانه که به سمت عرض‌های پایین در حال حرکت است با شار رطوبتی حاصل از واپرخند جنوب ایران که به

سمت عرض‌های بالا در حرکت است، هم‌سو شده‌اند و در راستای نصف‌النهاری به سمت جنوب غرب و غرب ایران کار انتقال رطوبت را انجام داده‌اند. با توجه به منابع رطوبتی غنی اقیانوس هند، دریای عمان، دریای سرخ و خلیج فارس در جنوب و همچنین دریای مدیترانه در غرب ایران، وجود همگرایی افقی در ایلام به سبب نزدیک بودن به کوهستان و اثرات کوهساری و کاهش جریان‌ات، تلفیق این شرایط در شرق دریای سرخ، ناپایداری شدیدی را برای مناطق غربی و جنوب غربی ایران به‌خصوص استان ایلام به‌وجود آورده است. پراارتفاع و بن‌دال قرار گرفته بر نیمه شرقی ایران به عنوان یک مانع و سد برای حرکت بن‌دال کم‌ارتفاع بریده در غرب ایران به سمت شرق و خروج این سامانه از منطقه عمل کرده است و همین امر باعث کندی حرکت و ماندگاری چندروزه این سامانه در منطقه شده است. هم‌زمانی عوامل مورد بررسی شرایط سیل ایلام را فراهم کرده‌اند. شبیه‌سازی سیل مورد مطالعه نشان داد همبستگی قوی بین بارش دیدبانی و شبیه‌سازی (ضریب همبستگی ۰/۸۸ با سطح معنی‌داری ۹۵٪ و درصد خطای میانگین کل بارش تجمعی ۷۲ ساعته در حدود ۸٪) بیانگر کیفیت مطلوب مدل WRF در پیش‌بینی بارش است. همچنین استفاده از شاخص‌های درستی‌سنجی (کمیت‌های عددی و امتیازهای مهارتی) نشان داد که مدل در پیش‌بینی بارش بسیار شدید با آستانه ۱۰۰ میلی‌متر کاملاً درست عمل کرده است. با توجه به نتایج ارائه شده می‌توان از اثرات و ارتباط این سه دورپیوند در بازه‌های زمانی مختلف برای پیش‌بینی به موقع بارش‌های سنگین در مناطق غرب و جنوب غرب کشور بهره برد.

کتاب‌نامه

۱. اسعدی، ع.، احمدی گیوی، ف.، قادر، س.، و محب‌الحجه، ع. ر. (۱۳۹۰). بررسی دینامیک مسیر توفان مدیترانه از دیدگاه شار فعالیت موج راسبی. *مجله ژئوفیزیک ایران*، ۴، ۳۱-۴۵.
۲. بهرامی، ف.، رنجبر سعادت‌آبادی، ع.، مشکوتی، ا. ح.، و کمالی، غ. ع. (۱۳۹۷). مطالعه توفان‌های اقیانوس اطلس و دریای مدیترانه بر مبنای شار فعالیت موج راسبی در دوره‌های خشک و تر بهاره ۱۳۸۷ و ۱۳۹۷ در ایران. *نشریه هواشناسی و علوم جو*، ۱، ۲۰-۱.
۳. رضائیان، م.، محب‌الحجه، ع. ر.، احمدی گیوی، ف.، و نصر اصفهانی، م. ع. (۱۳۹۲). تحلیل آماری-دینامیکی رابطه بین مسیر توفان مدیترانه و نوسان اطلس شمالی بر مبنای فرایافت فعالیت

- موج. مجله فیزیک زمین و فضا، ۲، ۱۵۲-۱۳۹.
۴. غلامی رستم، م.، ساداتی نژاد، س. ج.، و ملکیان، آ. (۱۳۹۷). بررسی مطالعات انجام شده درباره تأثیر الگوهای دورپیوندی بر اقلیم ایران (۱۳۷۸-۱۳۹۳). مجله علمی ترویجی نیوار، (۱۰۲-۱۰۳)، ۷۸-۷۳.
۵. فرج زاده اصل، م.، احمدی، م.، علیجانی، ب.، قویدل رحیمی، ی.، مفیدی، ع.، و بابائیان، ا. (۱۳۹۲). بررسی وردایی الگوهای پیوند از دور و اثر آنها بر بارش ایران. نشریه پژوهش‌های اقلیم شناسی، (۱۵-۱۶)، ۴۵-۳۱.
۶. کریم خانی، م.، جمشیدی خزلی، ت.، آزادی، م.، و فتاحی، ا. (۱۳۹۶). اثر تفکیک افقی مدل WRF بر روی بارش در حوضه‌های آبریز کرخه و کارون. مجله اکویولوژی تالاب، ۳۴، ۷۴-۵۵.
7. Ahmadi-Givi, F., Nasr-Esfahany, M. A., & Mohebalhojeh, A. R. (2013). Interaction of North Atlantic baroclinic wave packets and the Mediterranean storm track. *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, 140, 754 - 765.
8. Alpert, P., Ziv, B., & Shafir, H. (2004). Semi-objective classification for daily synoptic systems: Application to the eastern Mediterranean climate change. *International Journal of Climatology*, 24(8), 1001-1011.
9. Barnston, A. G., & Livezey, R. E. (1987). Classification, seasonality and persistence of low-frequency atmospheric circulation patterns. *Monthly Weather Review*, 115(6), 1083-1126.
10. Chang, E. K. M. (1993). Downstream development of baroclinic waves as inferred from regression analysis. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 50, 2038-2053.
11. Corona, R., & Montaldo, N. (2017). On the role of NAO-driven interannual variability in rainfall seasonality on water resources and hydrologic design in a typical mediterranean basin. *Journal of Hydrometeorology*, 19, 485-498.
12. Danielson, R. E., Gyakum, J. R., & Straub, D. N. (2006). A case study of downstream baroclinic development over the North Pacific Ocean. Part II: diagnoses of eddy energy and wave activity. *Monthly Weather Review*, 134, 1549-1567.
13. Esler, J. G., & Haynes, P. H. (1999). Baroclinic wave breaking and internal variability of the tropospheric circulation. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 56, 4014-4031.
14. Ferranti, L., Palmer, T. N., Molteni, F., & Klinker, E. (1990). Tropical-extratropical interaction associated with the 30-60-day oscillation and its impact on medium and extended range prediction. *Journal of the Atmospheric*

- Sciences*, 47(18), 2177-2199.
15. Flocas, H. A., Simmonds, I., Kouroutzoglo, J., & Keay, K. (2010). On cyclonic tracks over the eastern Mediterranean. *Journal of Climate*, 23(19), 5243-5257.
 16. Higgins, R. W., & Mo, K. C. (1997). Persistent North Pacific circulation anomalies and the tropical intraseasonal oscillation. *Journal of Climate*, 10(2), 223-244.
 17. Hurrell, J. W. (1995). Decadal trends in the North Atlantic Oscillation: regional temperatures and precipitation. *Science*, 269, 676-679.
 18. Hurrell, J. W., & van Loon, H. (1997). Decadal variations in climate associated with the North Atlantic Oscillation. *Climatic Change*, 36, 301-326.
 19. Kamimera, H., Mori, S., Yamanaka, M. D., & Syamsudin, F. (2012). Modulation of diurnal rainfall cycle by the madden-julian oscillation based on one-year continuous observations with a meteorological radar in west sumatera. *Scientific Online Letters On The Atmosphere*, 8, 111-114.
 20. Knutson, T. R., & Weickmann, K. M. (1987). 30-60 day atmospheric oscillations: Composite life cycles of convection and circulation anomalies. *Monthly Weather Review*, 115(7), 1407-1436.
 21. Lau, K. M., & Phillips, T. J. (1986). Coherent Fluctuations of Extratropical Geopotential Height and Tropical Convection in Intraseasonal Time Scales. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 43(11), 1164-1181.
 22. Madden, R. A., & Julian, P. R. (1971). Detection of a 40-50-day oscillation in the zonal wind in the tropical Pacific. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 28(5), 702-708.
 23. Maheras, P., Flocas, H. A., Patrikas, I., & Anagnostopoulou, C. H. R. (2001). A 40-year objective climatology of surface cyclones in the Mediterranean region: spatial and temporal distribution. *International Journal of Climatology*, 21(1), 109-130.
 24. Nasr-Esfahany, M. A., Ahmadi-Givi, F., & Mohebalhojeh, A. R. (2011). An energetic view of the relation between the Mediterranean storm track and the North Atlantic Oscillation. *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, 137, 749-756.
 25. Nasuno, T. (2019). Moisture transport over the Western maritime continent during the 2015 and 2017 YMC Sumatra campaigns in global cloud-system-resolving simulations. *Scientific Online Letters On The Atmosphere*, 15, 99-106.
 26. Nazemosadat, M. J., & Ghasemi, A. R. (2004). Quantifying the ENSO-related shifts in the intensity and probability of drought and wet periods in Iran. *Journal of Climate*, 17, 4005-4018.
 27. Nissen, K., Leckebusch, G. C., Pinto, J. G., Ulbrich, S., & Ulbrich, U. (2010).

- Cyclones causing wind storms in the Mediterranean: Characteristics, trends and links to large-scale patterns. *Natural Hazards and Earth System Science*, 10(7), 1379-1391.
28. Orlanski, I., & Katzfey, J. J. (1991). The life cycle of a cyclone wave in the southern hemisphere. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 48, 1972-1998.
29. Orlanski, I., & Sheldon, J. P. (1993). A case of downstream baroclinic development over western North America. *Monthly Weather Review*, 121, 2929-2950.
30. Pagano, T. C., Mahani, S. H., Nazemosadat, M. J., & Sorooshian, S. (2003). Review of Middle Eastern hydroclimatology and seasonal teleconnections. *Iranian Journal of Science and Technology*, 27, 95-109.
31. Plumb, R. A. (1986). Three-dimensional propagation of transient quasigeostrophic eddies and its relationship with the eddy forcing of the time-mean flow. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 43, 1657-1678.
32. Rodwell, M. J., Rowell, D. P., & Folland, C. K. (1999). Oceanic forcing of the wintertime North Atlantic Oscillation and European climate. *Nature*, 398, 320-323.
33. Shi, J. J., Tao, W. K., Matsui, T., Cifelli, R., Hou, A., Lang, S., ..., & Petersen, W. (2010). WRF simulations of the 20-22 January 2007 snow events over Eastern Canada: Comparison with in situ and satellite observations. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 49(11), 2246-2266.
34. Takaya, K., & Nakamura, H. (2000). A formulation of a phase-independent wave activity flux for stationary and migratory quasigeostrophic eddies on a zonally varying basic flow. *Journal of the Atmospheric Sciences*, 58, 608-627.
35. Takemi, T., & Unuma, T. (2019). Diagnosing environmental properties of the July 2018 heavy rainfall event in Japan. *Scientific Online Letters on the Atmosphere*, 15, 60-65.
36. Tartaglione, C. A., Smith, S. R., & O'Brien, J. J. (2003). ENSO impact on hurricane landfall probabilities for the Caribbean. *Journal of Climate*, 17, 2925-2931.
37. Teng, K. C., Malonet, E., & Barnes, E. (2019). The Consistency of MJO teleconnection patterns: An explanation using linear rossby wave theory. *Journal of Climate*, 32(2), 531-548.
38. Wallace, J. M., & Gutzler, D. S. (1981). Teleconnections in the geopotential height field during the Northern Hemisphere winter. *Monthly Weather Review*, 109(4), 784-812.
39. Wang, Z., & Yang, S. (2018). Teleconnection between summer NAO and East China Rainfall variations: A bridge effect of the Tibetan Plateau. *Journal of Climate*, 31, 6433-6444.
40. Wu, P., Arbain, A. A., Mori, S., Hamada, J. I., Hattori, M., Syamsudin, F., & Yamanaka, M. D. (2013). The effects of an active phase of the Madden-Julian

Oscillation on the extreme precipitation event over Western Java Island in January 2013. *Scientific Online Letters on the Atmosphere*, 9, 79-83.

41. Zhang, P., Wand, B., & Wu, Z. (2019). Weak ElNiño and winter climate in the Mid -to High latitudes of Eurasia. *Journal of Climate*, 32(2), 405-421.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.50992.0>

مقاله پژوهشی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

شناسایی عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران به اقامتگاه‌های بوم‌گردی (مورد مطالعه: اقامتگاه‌های منتخب خراسان جنوبی)

مهدی مودودی ارخودی (استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه بزرگمهر قائنات، قائن، ایران، نویسنده مسئول)

mododi@buqaen.ac.ir

محمد ایزد بخش (کارشناس جغرافیا، دانشگاه بزرگمهر قائنات، قائن، ایران)

mohammad.ezadbahk@gmail.com

عصمت نجفی ارخودی (دانشجوی دکتری مدیریت بازرگانی، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران)

es2najafi@gmail.com

صص ۱۶۸ - ۱۳۹

چکیده

این پژوهش با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران نسبت به اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان‌های بیرجند، سربیشه، و خوسف انجام پذیرفته است. پژوهش حاضر، از نوع پژوهش‌های کمی و از نظر شیوه گردآوری داده‌ها، مبتنی بر داده‌های کتابخانه‌ای و میدانی (از طریق پرسش‌نامه) بوده است. جامعه آماری پژوهش شامل گردشگرانی است که در اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان‌های بیرجند، سربیشه، و خوسف اقامت داشته‌اند. حجم نمونه در این پژوهش ۲۵۰ نفر با استفاده از روش کوکران، در نظر گرفته شده است. در این تحقیق به منظور تحلیل داده‌ها، علاوه بر شاخص‌های آمار توصیفی همچون توزیع فراوانی، آزمون‌های آماری استنباطی به کار گرفته شده است. به‌طورکلی نتایج نشان داد عوامل محسوس (با آماره پیرسون ۰,۶۷۸)، عامل اعتبار (با آماره پیرسون ۰,۵۸۶)، عامل اطمینان (با آماره پیرسون ۰,۱۴۶)، عامل پاسخگویی (با آماره پیرسون ۰,۴۸۵)، عامل همدلی (با آماره

پیرسون ۰,۵۸۶)، و عامل وفاداری (با آماره پیرسون ۰,۳۹۴) بر وفاداری گردشگران نسبت به اقامتگاه‌های بوم گردی به طور مثبت و معنادار است. در این تحقیق، عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران نسبت به اقامتگاه‌های بوم گردی شهرستان‌های بیرجند، سربیشه، و خوسف بر اساس مؤلفه‌های شش‌گانه عوامل محسوس، اعتبار، اطمینان، پاسخ‌گویی، همدلی، و وفاداری ارزیابی گردید. باتوجه به اینکه رابطه معنی‌داری بین عوامل اطمینان و وفاداری مشتری وجود دارد، نیاز به دوره‌های آموزشی برای بهبود رفتار کارکنان ضروری است همچنین عامل پاسخگویی بیشترین تأثیر را بر وفاداری مشتری دارد، اقامتگاه‌ها باید برای حفظ جایگاه این عامل را تقویت نمایند. گرچه رابطه بین وفاداری گردشگران و عامل اطمینان نسبت به بقیه عوامل کمتر است، با این وجود برای حفظ و بهبود این جایگاه، مستلزم اقداماتی در جهت جلب اطمینان گردشگران می‌باشد. ارائه خدمات مطلوب به گردشگران، موجب بهبود ارزش ادراک‌شده خدمات گردیده و از این طریق رضایت گردشگران فراهم می‌گردد و در نهایت وفاداری آن‌ها را به اقامتگاه افزایش می‌دهد.

کلمات کلیدی: وفاداری، گردشگری، بوم گردی، اقامتگاه بوم گردی.

۱. مقدمه

بوم‌گردی یکی از شاخه‌های گردشگری است که توسعه و شکوفایی آن در کشور نیازمند برنامه‌ریزی اصولی و همه‌جانبه بوده و از طرفی توسعه بوم‌گردی باعث توسعه پایدار، ایجاد اشتغال، رفع فقر و رونق اقتصادی نواحی روستایی کشور می‌شود و فعالیت‌های آن، کارآفرینی و مهاجرت دوباره روستاییان از شهرها به روستاها را به همراه دارد (فتحی، ۱۳۹۴، ص. ۲۳). در واقع بوم‌گردی سفری مسئولانه به مناطق طبیعی است که حافظ محیط زیست بوده و باعث بهبود کیفیت زندگی مردم محلی شده و حداقل آسیب را به طبیعت و فرهنگ منطقه وارد کند (بهروزی‌راد، ۱۳۹۲، ص. ۱). در این میان استراتژی‌های مختلفی در راستای کاهش پیامدهای منفی زیست‌محیطی، از طریق توسعه گونه‌ها و شیوه‌های بوم‌گردی در رابطه با عناصر اصلی گردشگری در جهان رواج یافته است. مقوله اقامتگاه‌های بوم‌گردی با تنوع بسیار، از جمله مهم‌ترین این موارد است (وثنوقی و شمسی‌ماربینی، ۱۳۹۴، ص. ۶۸). یک اقامتگاه بوم‌گردی

می‌تواند به عنوان یک واحد کسب‌وکار دوستدار محیط زیست قلمداد شود که فعالیت‌های متنوع نظیر ذخیره و صرفه‌جویی نمودن آب و انرژی، استفاده از سیاست‌های خرید دوستدار با زیست‌بوم، کاهش تولید زباله برای حفاظت از محیط طبیعی و کاهش هزینه عملیاتی را بر عهده دارد (لی^۱، ۲۰۱۰). با این حال، موفقیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی همانند بسیاری از کسب و کارهای دیگر گردشگری، همواره متکی بر وفاداری گردشگران آن‌ها بوده، به نحوی که رضایتمندی و ماندگاری گردشگران است که سودآوری این کسب و کار را تضمین می‌کند.

از این رو درک و فهم انتظارات مشتریان به منظور تأمین نیازهایشان برای سازمان‌های خدماتی امری اجتناب‌ناپذیر است (تئودوراکیس^۲، ۲۰۱۳، ص. ۴۳). رضایت گردشگران به مسئله‌ای برجسته و چشمگیر برای اکثر صنایع خدماتی تبدیل شده است. با رجوع به صنعت گردشگری، می‌توان بیان نمود که گردشگران راضی به احتمال زیاد مکان‌هایی را که به آن‌جا سفر کرده‌اند به سایرین نیز توصیه خواهند کرد. در این راستا، شهرستان‌های بیرجند، سربیشه، و خوسف به واسطه استقرار در کریدور اتصال جنوب به شمال کشور در نیمه شرقی، همواره به عنوان شهرهای قدیمی و تاریخی کشور مطرح بوده‌اند که به واسطه جاذبه‌هایشان سالانه پذیرای گردشگران زیادی هستند. در این میان اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان‌های مذکور نیز به واسطه حضور گردشگران، مورد استقبال گردشگران بوده و در عین حال، به عنوان یکی از انواع زیرساخت‌های اقامتی، به گردشگران سرویس می‌دهند. در این زمینه، بنا بر مشاهدات اولیه، برخی از مالکین اقامتگاه‌های بوم‌گردی این دو شهرستان، به کاهش محسوس تعداد گردشگران‌شان نسبت به دوره‌های قبل اشاره دارند. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این سؤال انجام پذیرفته است که چه ارتباطی بین عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران نسبت به اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان‌های بیرجند، سربیشه، و خوسف وجود دارد. در این زمینه، پژوهش حاضر در پی بررسی فرضیات زیر می‌باشد:

- فرضیه اول: به نظر می‌رسد بین عوامل محسوس و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

1. Lee

2. Theodorakis

- فرضیه دوم: به نظر می‌رسد بین عوامل اعتبار و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.
- فرضیه سوم: به نظر می‌رسد بین عوامل اطمینان و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.
- فرضیه چهارم: به نظر می‌رسد بین عوامل پاسخ‌گویی و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.
- فرضیه پنجم: به نظر می‌رسد بین عوامل همدلی و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

۲. پیشینه تحقیق

در خصوص موضوع پژوهش حاضر، پیشینه تحقیق در دو بخش ارائه شده است. در این راستا ابتدا به پژوهش‌های انجام یافته در زمینه اقامتگاه‌های بوم‌گردی، و سپس به مطالعاتی در زمینه وفاداری گردشگران پرداخته شده است. بروج (۱۳۹۱) در پژوهشی به مطالعه تطبیقی اقامتگاه‌های بیابانی ایران از منظر توسعه پایدار گردشگری پرداخته است. نتایج تحقیق نشان داد اکوکمپ متین آباد و نیز اکولوژی‌های مورد مطالعه نسبتاً پایدار می‌باشند. راست‌قلم، امیری، مولائی و خلیلی‌مقدم (۱۳۹۲) در پژوهشی به سنجش تحقق‌پذیری مشارکت در مدیریت بوم اقامتگاه‌های بیابانی در متین آباد پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد که شاخص پذیرش فعالیت بوم‌گردی به عنوان مکمل تأمین معیشت، دارای بیشترین وزن در تحقق مدیریت مشارکتی در اقامتگاه‌های بوم‌گردی است و شاخص عدم تعرض به حریم بوم‌گردان دارای کمترین وزن بوده است. قنبری، کاظمی و صیدایی (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی نقش خانه‌های اکولوژیکی در توسعه پایدار گردشگری پرداخته‌اند. نتایج نشان داد راه‌اندازی خانه‌های اکولوژیکی تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی به دنبال دارد. فرجی‌راد و احسانی (۱۳۹۰) در پژوهشی به بررسی نقش اقامتگاه‌های محلی (خوشه‌سار بوم‌گردی) بر ارتقاء سطح زندگی جامعه محلی بر روستاهای گرمه (کویر مرکزی ایران) و شیب دراز (جزیره قشم) پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد که وجود اقامتگاه‌های بومی در مناطق

روستایی مورد مطالعه باعث ارتقاء و بهبود کیفیت زندگی جامعه بومی شده که این امر یکی از ویژگی‌های اصلی اکوتوریسم است. سعیدی و سلطانی مقدس (۱۳۹۲) در پژوهشی به بررسی نقش خانه‌های دوم در گردشگری و جریان سرمایه در نواحی روستایی پرداختند؛ نتایج نشان داد که خانه‌های دوم شهرنشینان در عرصه‌های روستایی، پیامدهای متفاوت کالبدی-فضایی و اجتماعی-اقتصادی داشته است. موهّد و شاری^۱ (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی تأثیر نگرش‌های زیست‌محیطی و فعالیت‌های دوستدار محیط زیست در خصوص انتخاب هتل‌های سبز پرداختند و بر اساس نتایج، به وجود ارتباط میان فعالیت‌های دوستدار محیط زیست و تمایل جهت اقامت در یک هتل سبز تأکید شده است. کاپیکی^۲ (۲۰۱۲) در پژوهشی به بررسی منافع حاصل از اجرای برنامه‌های دوستدار محیط زیست در هتل‌های دوستدار محیط زیست پرداخته است. وی این برنامه‌ها را شامل صرفه‌جویی در انرژی، کاهش تولید زباله، افزایش رضایت هتل‌داران از کاهش هزینه‌های عملیاتی و نیز افزایش رضایت مهمانان از ویژگی‌ها و منافع این هتل‌ها ذکر نموده است. زینگ^۳ (۲۰۱۳) در پژوهشی به بررسی ادراک گردشگران از فعالیت‌های زیست‌محیطی در هتل‌ها پرداخته است. نتایج نشان داد که صرفه‌جویی در انرژی، استفاده از مواد دوستدار محیط زیست و عدم استفاده از ظروف یک‌بارمصرف به عنوان آنچه که یک هتل سبز باید دارا باشد. این‌ها مواردی می‌باشد که از سوی گردشگران (دوستدار محیط زیست) مورد تأکید قرار گرفته بود.

تحقیقات انجام‌شده بر روی اقامتگاه‌های بوم‌گردی و توسعه گردشگری در اکثر موارد در چهار بعد اجتماعی، اقتصادی، نهادی و محیط‌زیستی است و همچنین تأثیرات و نقش این توسعه بر ارتقاء سطح زندگی جامعه بومی و معیشت آنان می‌باشد. این تحقیقات لزوم یک برنامه‌ریزی صحیح را در این راستا نشان داده است. زیرا که از مهم‌ترین چالش‌ها و موانع پیش روی گردشگری در ایران مسائل مدیریتی و برنامه‌ریزی است که پیامدهای منفی آن نه تنها مانعی برای توسعه گردشگری می‌باشد بلکه تهدیدی برای منابع انسانی و طبیعی است.

1. Mohd & Shaari

2. Kapiki

3. Xing

درباره رضایتمندی و وفاداری گردشگران نیز پژوهش‌های متعددی صورت گرفته و نتایج قابل توجهی نیز داشته است. در ادامه به برخی از این مطالعات اشاره شده است. علامه و نکته‌دان (۱۳۸۹) در پژوهی به بررسی تأثیر کیفیت خدمات بر وفاداری مشتری در هتل‌های شهر اصفهان پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان داد که کیفیت خدمات شامل: قابلیت اطمینان به خدمات، اختصاصی بودن خدمات، ارائه خدمات به صورت حرفه‌ای، سرعت ارائه خدمات، تسهیلات خدمات، وضعیت ظاهر و طرز رفتار کارکنان، و میزان ابراز علاقه کارکنان هتل به گردشگران، رابطه مثبت و معناداری با وفاداری مشتری دارد. به علاوه یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد، متغیرهای اعتماد و رضایتمندی نقش میانجی را در رابطه کیفیت خدمات و وفاداری ایفا می‌کنند و خود نیز تأثیر مثبت و معناداری بر ایجاد وفاداری دارند. فیض، طاهریان و زارعی (۱۳۹۰) پژوهشی را با عنوان کیفیت خدمات و رضایت مشتریان در صنعت هتلداری در شهر مشهد انجام دادند. نتایج به دست آمده نشان داد که در مجموع کیفیت خدمات هتل‌های شهر مشهد در حد قابل قبولی قرار دارد و مشتریان از کیفیت خدمات ارائه شده راضی هستند. بین دیدگاه مشتریان، مدیران و کارشناسان تفاوت وجود دارد. همچنین آمیخته مکان دارای بیشترین اهمیت و آمیخته قیمت دارای کمترین اهمیت است. رحیم‌نیا، هرنیدی و فاطمی (۱۳۹۱) در پژوهشی به بررسی تأثیر کیفیت رابطه با مشتری بر کیفیت ادراک شده و وفاداری گردشگران هتل‌های شهر مشهد پرداختند. نتایج بدست آمده حاکی از آن است که کیفیت رابطه با مشتری شامل اعتماد مشتری، رضایت مشتری، و تعهد ارتباطی بر کیفیت ادراک شده و وفاداری مؤثر می‌باشد. در بررسی تأثیر غیرمستقیم، نتایج تحقیق نشان‌دهنده اثر معنادار و مثبت کیفیت رابطه با مشتری از طریق کیفیت ادراک شده بر وفاداری است. کروب‌بی، ابراهیمی و قاسم‌پور (۱۳۹۳) در پژوهشی به بررسی رابطه میان رضایت مشتری و وفاداری در صنعت هتلداری در شهر شیراز پرداختند. آن‌ها دریافتند که همه شاخص‌های رضایت به یک اندازه برای مشتری اهمیت ندارند. مهم‌ترین عامل در وفاداری گردشگران، کیفیت شامل اعتبار، پاسخگویی، اطمینان، عوامل محسوس، و همدلی و کم‌اهمیت‌ترین آن‌ها قیمت است. بهاری، فراهانی، بهاری، بذله و بهاری (۱۳۹۵) در پژوهشی به بررسی تأثیر رضایت مشتری و تصویر برند بر وفاداری به برند در صنعت هتل داری شهر تبریز پرداختند. نتایج به دست آمده حاکی از

آن است که رضایت مشتری و تصویر برند هر دو تأثیر مثبت و معناداری بر وفاداری به برند دارند و همچنین تأثیر رضایت مشتری بر وفاداری به برند بیشتر از تأثیر تصویر برند بوده است. مودودی ارخودی، فردوسی و نجفی ارخودی (۱۳۹۸) در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران در هتل‌های شهر مشهد پرداختند و به این نتیجه رسیدند که عوامل اطمینان، پاسخگویی، همدلی، اعتبار، وفاداری، و عوامل عمومی بر وفاداری و ماندگاری گردشگران تأثیرگذار است. کاندامپولی و سوهارتانتو^۱ (۲۰۰۰) پژوهشی را تحت عنوان وفاداری گردشگران در صنعت هتلداری در نیوزلند انجام دادند. آن‌ها بیان نمودند که تصویر ذهنی گردشگران از هتل، رضایت مشتری از خدمات هتل و قیمت، همبستگی مثبتی با وفاداری گردشگران دارد. آن‌ها معتقدند که تصویر ذهنی که گردشگران از هتل‌ها دارند و کیفیت خدمات درک شده، مهم‌ترین اثرات را در وفاداری گردشگران دارد. ایجاد یک تصویر ذهنی مناسب از عملکردها، برخوردها و خدمات در این صنعت، اثر قوی را در فرآیند وفاداری گردشگران به این هتل‌ها دارد. کایامن و آراسلی^۲ (۲۰۰۷) در مقاله‌ای به بررسی ارتباطات بین چهار بعد ارزش برند شامل آگاهی از برند، وفاداری به برند، ارزش ادراک شده و تصویر برند در صنعت هتلداری پرداخته‌اند و ادراک ارزش برند را از دیدگاه مشتری ارتقا بخشیده‌اند. در این مطالعه محققان با استفاده از ابعاد کیفیت ادراک شده و بررسی رابطه آن‌ها با وفاداری و تصویر برند به این نتیجه رسیده‌اند که ابعاد ارزش ویژه برند بر تصویر برند تأثیرگذارند. ژو و چن^۳ (۲۰۱۰) در مقاله خود با نگاهی جامع و کامل بر ادبیات موجود در مورد ارزش برند چهارچوب مفهومی، برای درک ارزش برند در هتل‌ها ارائه داده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که هتل‌ها اغلب از تبلیغات، برقراری ارتباط با مشتریان و بازاریابی خدمات برای کمک به مهمانان برای کسب اطلاعات مرتبط با برند استفاده می‌کنند. یومش گونارائن^۴ (۲۰۱۴) پژوهشی را با عنوان ارتباط بین کیفیت خدمات و رضایت مشتری در صنعت هتلداری سریلانکا را انجام دادند. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که یک رابطه

1. Kandampully & Suhartanto

2. Kayaman & Arasli

3. Xu & Chan

4. Umesh Gunarathne

مثبت و معناداری بین ابعاد کیفیت خدمات (ملموس بودن، قابلیت اطمینان، پاسخگویی، تضمین، همدلی) با رضایت مشتری در صنعت هتل داری سريلانكا وجود دارد. همانطور که در مرور بر سابقه تحقیق نیز مشخص گردیده است تا کنون تحقیق در ارتباط با موضوع انجام نشده است با توجه به اینکه استقبال از اقامتگاه‌های بومگردی به دلایل مختلف رو به افزایش است به طوریکه از این بخش به عنوان پیشران توسعه گردشگری یاد می‌شود و این موضوع تفاوت اساسی با موضوعات مشابه دیگر است.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. روش پژوهش

رویکرد کلی پژوهش، از نوع پژوهش‌های کمی و از نظر شیوه گردآوری داده‌ها، مبتنی بر داده‌های کتابخانه‌ای و پیمایشی (از طریق پرسش‌نامه) بوده است. مطالعات میدانی تحقیق در تابستان ۱۳۹۸ انجام پذیرفته است. جامعه آماری پژوهش شامل گردشگرانی است که در تابستان ۱۳۹۸ در اقامتگاه‌های بوم گردی شهرستان‌های بیرجند، سربیشه، و خوسف اقامت داشته‌اند. حجم نمونه در این پژوهش ۲۵۰ نفر با استفاده از روش کوکران، در نظر گرفته شده است. لازم به ذکر است که تعداد نمونه در نظر گرفته شده برای هر اقامتگاه، بر اساس تعداد گردشگران سالانه آن‌ها مدنظر قرار گرفته است. به منظور توزیع پرسش‌نامه از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شده است. توزیع نمونه آماری پژوهش به شرح جدول (۱) می‌باشد.

جدول ۱. نمونه آماری

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

نام اقامتگاه بوم گردی	تعداد پرسشنامه
اقامتگاه زاغ بور	۱۴
اقامتگاه علوی	۲۰
اقامتگاه خانه پدری	۴۰
اقامتگاه سرای ناظر	۳۶
اقامتگاه میرزا	۵۰
اقامتگاه آبگرم لوت	۹۰

در این تحقیق به منظور تحلیل داده‌ها، علاوه بر شاخص‌های آمار توصیفی همچون توزیع فراوانی، آزمون‌های آماری استنباطی بکار گرفته شده است. این تحقیق بر پایه شش شاخص: عوامل محسوس، اعتبار، اطمینان، همدلی، وفاداری، و پاسخ‌گویی استوار است. برای سنجش هر یک از شاخص‌ها چند سؤال و گویه به شرح جدول (۲) مدنظر می‌باشد.

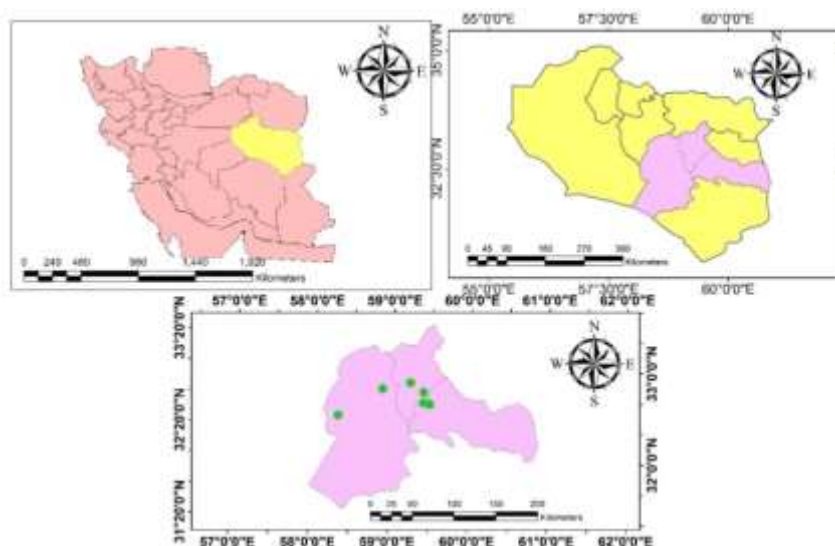
جدول ۲. متغیرهای تحقیق

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

متغیر وابسته	مستقل	تعداد گویه‌ها	پایایی
وفاداری مشتری	عوامل محسوس	۶	۰/۸۵۲
	اعتبار	۴	۰/۷۳۱
	اطمینان	۵	۰/۷۶۲
	پاسخ‌گویی	۳	۰/۷۹۴
	همدلی	۴	۰/۸۱۱
	وفاداری	۳	۰/۸۰۶

۲.۳. قلمرو جغرافیایی پژوهش

قلمرو مکانی پژوهش شامل شهرستان‌های بیرجند، سربیشه، و خوسف، واقع در استان خراسان جنوبی می‌باشد (شکل ۱). این سه شهرستان مجموعاً دارای ۶ اقامتگاه بوم‌گردی (زاغ بور، علوی، خانه پدری، سرای ناظر، میرزا، آبگرم لوت) است (شکل ۲). به نحوی که اقامتگاه‌های زاغ بور و خانه پدری در شهرستان بیرجند، اقامتگاه‌های میرزا و سرای ناظر در شهرستان سربیشه، و اقامتگاه‌های علوی و آبگرم لوت در شهرستان خوسف واقع شده‌اند.

شکل ۱. محدوده مورد مطالعه

شکل ۲. موقعیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی محدوده مورد مطالعه

۴. مبانی نظری تحقیق

۴.۱. بوم‌گردی و اقامتگاه‌های بوم‌گردی

واژه جدیدالورود به لغت‌نامه گردشگری که در سراسر جهان به سرعت در حال گسترش است، واژه بوم‌گردی است. معانی و تفاسیر آن به اندازه «پایدار» وسیع و مبهم هستند و به نظر

می‌رسد که با یکدیگر هم‌پوشانی نیز دارند (هانی^۱، ۱۹۹۹). همچون گردشگری پایدار، بوم‌گردی هم معمولاً با واژه‌های «سبز»، «حفاظت‌شده» و «پایداری» سروکار دارد. با این حال بوم‌گردی مفهومی است نسبتاً متفاوت که توانسته توجه بازاریابان، ترویج‌دهندگان فروش، مدیران تور و پژوهشگران را به خود جلب کند. اکوتوریسم که معادل واژه بوم‌گردی است از واژه «اکو» قسمتی از لغت اکولوژی یا بوم‌شناسی به معنای روابط بین موجودات زنده و محیط زیست آن‌ها به‌اضافه واژه توریسم به عنوان پیونددهنده توسعه گردشگری و محیط زیست آن‌ها به‌اضافه واژه توریسم به عنوان پیونددهنده توسعه گردشگری و محیط زیست تشکیل شده است (گان و وار، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۹). بنا بر آخرین تعریف ارائه شده توسط جامعه بین‌المللی اکوتوریسم در سال ۲۰۱۵، بوم‌گردی یا اکوتوریسم^۲، سفری است مسئولانه به جاذبه‌های طبیعی برای لذت بردن، ادراک و قدر طبیعت را دانستن (و همراهی کردن با ویژگی‌های فرهنگی متعلق به گذشته و حال حاضر) به طوری که حافظ زیست‌بوم بوده، سبب پایداری کیفیت زندگی مردم منطقه شده، شامل آموزش بوده و در آن گردشگر در فعالیت‌های سودآور اجتماعی-اقتصادی مردم محلی مشارکت داشته باشد (جامعه بین‌المللی اکوتوریسم^۳، ۲۰۱۵). همچنین بنا بر تعریفی که سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری در آیین‌نامه‌ای تحت عنوان «ضوابط اقامتگاه‌های بوم‌گردی»^۴ ارائه کرده، این نوع اقامتگاه، مسکنی موقت برای گردشگران هستند که علاوه بر رعایت اصول حاکم بر صنعت هتل‌داری و ارائه خدماتی با کیفیت مشخص و قابل قبول به میهمانان در محیط‌های طبیعی، این خصوصیات را دارا باشند: کمترین آسیب را به محیط زیست اطراف اعم از طبیعی و فرهنگی وارد کند، کمترین تأثیر ممکن را هنگام ساخت‌وساز روی محیط طبیعی اطراف بگذارند، مناسب و هماهنگ با بافت فیزیکی و فرهنگی منطقه باشند و با توجه به شکل، ظاهر، رنگ و معماری محلی ساخته شده باشند، از روش‌های پایدار برای به دست آوردن آب مصرفی و کاهش مصرف آن استفاده کنند، نظام کارآمد دفع پسماندها و پساب‌ها داشته باشند، در حد امکان از

1. Honey

2. Ecotourism

3. The International Ecotourism Society (TIES)

4. Ecolodge

منابع انرژی جایگزین با رعایت اصول پایداری بهره‌مند باشند، برای همکاری با انجمن‌های محلی تلاش کنند، برنامه‌های آموزشی درباره محیط‌های فرهنگی طبیعی و فرهنگی منطقه برای کارمندان و گردشگران ترتیب دهند و نهایتاً با شرکت در برنامه‌های تحقیقاتی، به توسعه پایدار منطقه کمک کنند (سازمان میراث فرهنگی صنایع‌دستی و گردشگری، ۱۳۹۵). اقامتگاه‌ها به عنوان مهم‌ترین بخش خدمات و تسهیلات گردشگری که در متون گردشگری از آن تحت عنوان خدمات مهمان‌پذیری نیز یاد می‌شود، انواع متنوعی را به لحاظ ساختار بنا در بر می‌گیرد. از جمله هتل، هتل آپارتمان، متل، مسافرخانه، ویلا، خانه محلی، پلاژ، کسب و غیره، که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارند. یک اقامتگاه سبز از هر نوعی، می‌تواند به عنوان یک واحد کسب‌وکار دوستدار محیط زیست قلمداد شود که فعالیت‌های متنوع نظیر ذخیره و صرفه‌جویی نمودن آب و انرژی، استفاده از سیاست‌های خرید دوستدار با زیست‌بوم، کاهش تولید زباله برای حفاظت از محیط طبیعی و کاهش هزینه عملیاتی را بر عهده دارد. به عنوان مثال تأسیسات و تجهیزات در یک هتل سبز، بر خلاف هتل‌های معمولی، فعالیت‌های مدیریت زیست‌محیطی را با انجام بهبودهای زیست‌محیطی نظیر تکنیک‌های خرید به لحاظ زیست‌محیطی مسئولانه و کاهش تأثیرات زیست‌محیطی ناشی از استفاده بیش از اندازه انرژی، هدر دادن آب و آزاد نمودن آلاینده‌ها به داخل هوا، آب و خاک دنبال می‌کنند (لی^۱، ۲۰۱۰). بر این اساس اقامتگاه‌های سبز از هر نوعی، باید سیاست‌هایی در زمینه بهره‌وری در انرژی، حفاظت از آب و کاهش تولید زباله، را اختیار نمایند (الکساندر^۲، ۲۰۰۳، ص. ۳).

۴.۲. وفاداری گردشگران

وفاداری، ایجاد تعهد در مشتری برای انجام معامله با سازمان خاص و خرید کالاها و خدمات به‌طور مکرر تعریف می‌شود. به عبارت دیگر وفاداری به تعهدی قوی برای خرید مجدد یک محصول یا یک خدمت برتر در آینده اطلاق می‌شود، به صورتی که همان مارک یا محصول باوجود آثار و تلاش‌های بازاریابی بالقوه رقبای خریداری شود (کارولین و کارن^۳، ۲۰۰۲، ص.

1. Lee

2. Alexander

3. Carolyn & Karen

۳۳۳). به دلیل اهمیت وفاداری مشتری برای رشد سازمان، شناخت مفاهیم و الگوی وفاداری بسیار اهمیت دارد، نبودن چنین شناختی، ممکن است باعث شود مؤسسات خدماتی شاخص‌های نادرستی را برای اندازه‌گیری وفاداری مشتری انتخاب نموده و قادر به ارتباط دادن وفاداری مشتری به شاخص‌های عملکرد نباشد و در نتیجه در طراحی برنامه‌های وفاداری و شناخت رفتارهای درست گردشگران دچار اشتباه شوند (کوترلیک و هیگینز^۱، ۲۰۰۱، ص. ۴۵)؛ بنابراین ایجاد وفاداری و حفظ آن، هدف نهایی اکثر فعالیتهای بازاریابی است. موضوع حائز اهمیت در مورد مفهوم وفاداری، شناخت پیشایندها و عوامل اثرگذار بر آن است. کیفیت خدمات، ارزش درک شده و اعتماد به برند عناصری هستند که در مطالعات متعدد به‌عنوان پیشایندهای وفاداری به برند شناخته شده‌اند (بلومر، دی‌رویترز و وتزلز^۲، ۱۹۹۹، ص. ۱۰۹۶؛ چاودهوری و هولبروک^۳، ۲۰۰۱، ص. ۸۶؛ چن و هو^۴، ۲۰۱۰، ص. ۴۰۹؛ سو، کینگ، اسپارکس و وانگ^۵، ۲۰۱۳، ص. ۳۴). با توجه به این‌که در بخش خدمات روابط بین فردی گسترده بین ارائه‌دهنده خدمت و مشتریان وجود دارد، نقش وفاداری در این بخش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. وفاداری مشتریان منجر به افزایش سهم بازار، نرخ بازگشت سرمایه و سودآوری بالاتر برای سازمان‌های خدماتی خواهد شد (بالگلو^۶، ۲۰۰۲، ص. ۴۸). در این راستا محققان و بازاریابان درباره بازگشت سرمایه هتل از طریق هزینه کردن برای بالا بردن کیفیت خدمات با هدف جلب رضایت مشتری پرسش‌هایی مطرح کرده‌اند (زیسمال و پاراسورمان^۷، ۱۹۹۶، ص. ۳۶). معمولاً مشتری همیشه به دنبال کیفیت است؛ صرف‌نظر از اینکه چقدر برای به دست آوردن این کیفیت هزینه می‌کند (گیتومر^۸، ۱۹۹۸، ص. ۲۹۰). محققان عقیده دارند که بالا بردن کیفیت خدمات و رضایت کلی مشتری از عواملی هستند که باعث وفاداری بیشتر

1. Kotrlik & Higgins
2. Bloemer, De Ruyter & Wetzels
3. Chaudhuri & Holbrook
4. Chen & Hu
5. So, King, Sparks & Wang
6. Baloglu
7. Zeithaml & Parasuraman
8. Gitomer

مشتري و بازگشت دوباره او به هتل می‌شوند (رانتینگ^۱، ۲۰۰۴، ص. ۴۹)؛ بنابراین تأثیر مستقیم بر وفاداری دارد. زیرا سطح رضایت یک فرد، نیت او را در آینده در بازبینی یک مقصد و یا توصیه آن به افراد دیگر تحت تأثیر قرار می‌دهد (راجارتنام، مونیکریشن، شریف و نایر^۲، ۲۰۱۴، ص. ۲۰۳؛ روما، نئوتس، نیجکمپ و شیکیدا^۳، ۲۰۱۴، ص. ۱۹۵؛ سونگ، ون-درویین و چن^۴، ۲۰۱۲، ص. ۴۵۹؛ زابکار، برنسیس و دمیتروویک^۵، ۲۰۱۰، ص. ۵۳۷؛ یون و یوسال^۶، ۲۰۰۵، ص. ۴۵).

۵. یافته‌ها

آمار توصیفی مربوط به مشخصات فردی و جمعیت شناختی پاسخ‌دهندگان به تفکیک جنسیت، سن، شغل، میزان تحصیلات، و آشنایی با اقامتگاه مورد بررسی قرار گرفته است. همان‌طور که در جدول (۳) نشان داده شده است ۶۶/۴ درصد نمونه آماری را مردان و ۳۳/۶ درصد آن را زنان تشکیل می‌دهند. بیشترین فراوانی مربوط به گروه سنی (۲۱-۳۰) با ۴۷/۲ درصد و کم‌ترین فراوانی در گروه سنی بیش از ۵۱ سال با ۱/۶ درصد است. ۵۴ درصد نمونه آماری دارای شغل آزاد، ۲۹/۲ درصد دولتی و ۱۶/۸ درصد دارای شغل‌های متفرقه هستند. از نظر میزان تحصیلات، ۴۶/۴ درصد زیر دیپلم، ۴۱/۶ درصد دیپلم تا کارشناسی، ۱۰/۸ درصد کارشناسی تا ارشد و ۱/۲ درصد دکتری می‌باشد. لازم به ذکر است از نظر چگونگی آشنایی پاسخ‌گویان با اقامتگاه‌ها بدین نحو بوده است که ۴۲/۴ درصد از طریق اقوام و آشنایان، ۱۹/۶ درصد از طریق سایت اقامتگاه، ۶/۸ درصد از طریق تبلیغات و ۳۱/۲ درصد از سایر منابع است. به منظور سنجش توزیع فراوانی‌های شاخص‌های تحقیق از آزمون خی‌دو استفاده گردیده که نتایج آن در جداول زیر نشان داده شده است. بر این اساس جدول (۴)، نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با نقش عوامل محسوس بر وفاداری گردشگران را نشان می‌دهد.

1. Runting
2. Rajaratnam, Munikrishnan, Sharif & Nair
3. Romão, Neuts, Nijkamp & Shikida
4. Song, van der Veen & Chen
5. Tabkar, Brenčić & Dmitrović
6. Yoon & Uysal

جدول ۳. آمار توصیفی پاسخ‌دهندگان

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

پارامتر		فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۱۶۶	۶۶/۴
	زن	۸۴	۳۳/۶
سن	۱۰-۲۰	۱۵	۶/۰
	۲۱-۳۰	۱۱۸	۴۷/۲
	۳۱-۴۰	۸۸	۳۵/۲
	۴۱-۵۰	۲۵	۱۰/۰
	بیشتر از ۵۱	۴	۱/۶
شغل	آزاد	۱۳۵	۵۴/۰
	دولتی	۷۳	۲۹/۲
	متفرقه	۴۲	۱۶/۸
میزان تحصیلات	زیر دیپلم	۱۱۶	۴۶/۴
	دیپلم تا کارشناسی	۱۰۴	۴۱/۶
	کارشناسی تا ارشد	۲۷	۱۰/۸
	دکتر	۳	۱/۲
آشنایی با اقامتگاه	اقوام و آشنایان	۱۰۶	۴۲/۴
	سایت هتل	۴۹	۱۹/۶
	تبلیغات	۱۷	۶/۸
	سایر	۷۸	۳۱/۲

جدول ۴. نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با عوامل محسوس

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

	رضایت از اقامتگاه		رضایت از اتاق‌ها		آراستگی اقامتگاه		حمل و نقل اقامتگاه		کیفیت غذای اقامتگاه		استفاده از مصالح و معماری بومی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۹	۶.۷	۸	۲.۳	۵	۲	۷	۸.۲	۸	۲.۳	۸	۲.۳
کم	۲۸	۲.۱۱	۱۸	۲.۷	۲۳	۲.۹	۳۴	۶.۱۳	۱۶	۴.۶	۲۵	۱۰
متوسط	۶۹	۶.۲۷	۵۲	۸.۲۰	۶۹	۶.۲۷	۵۲	۸.۲۰	۶۷	۸.۲۶	۶۲	۸.۲۴
زیاد	۸۶	۴.۳۴	۱۲۵	۵۰	۱۰۰	۴۰	۹۴	۶.۳۷	۱۰۶	۴.۴۲	۱۰۵	۴۲

	رضایت از رستوران اقامتگاه		رضایت از اتاق‌ها		آراستگی اقامتگاه		حمل و نقل اقامتگاه		کیفیت غذای اقامتگاه		استفاده از مصالح و معماری بومی	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
خیلی یاد	۴۸	۲.۱۹	۴۷	۸.۱۸	۵۳	۲۱	۶۳	۲.۲۵	۵۳	۲.۲۱	۵۰	۲۰
Chi-square	۶۲/۱۲		۶۸/۱		۱۲/۱		۸۴/۲۸		۲۷/۱		۱۱/۱	
Df	۳		۳		۳		۳		۳		۳	
Sig	۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰	

همان‌طور که در جدول (۴) نشان داده شده است، بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در سؤال‌های «رضایت از رستوران اقامتگاه»، «رضایت از اتاق‌ها»، «آراستگی اقامتگاه»، «حمل و نقل اقامتگاه»، «کیفیت غذای اقامتگاه»، و «استفاده از مصالح و معماری بومی» در اقامتگاه‌های مورد مطالعه در سطح زیاد می‌باشد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه‌شده (sig=0.00) کمتر از ۵ درصد است، لذا توزیع فراوانی از اختلاف معنی‌داری برخوردار است. بنابراین با توجه به میزان سطح معناداری که ۰,۰۱ است سطح اطمینان آزمون ۹۹ درصد می‌باشد لذا با ۹۹ درصد از درجه اطمینان می‌توان گفت که نقش عوامل محسوس بر وفاداری گردشگران در سطح زیاد برآورد شده است. در ادامه مطابق با جدول (۵)، نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با نقش عامل اعتبار بر وفاداری گردشگران نشان داده شده است.

جدول ۵. نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با عامل اعتبار

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

	ارامش اقامتگاه		رضایت از خدمات تبلیغ شده		خدمات ارائه شده		رفتار کارکنان اقامتگاه بر اساس انتظار	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
خیلی کم	۶	۲,۴	۹	۳,۶	۱۱	۴,۴	۵	۲
کم	۱۸	۷,۲	۲۵	۱۰	۱۹	۷,۶	۱۷	۶,۸
متوسط	۶۸	۲۷,۲	۷۳	۲۹,۲	۶۳	۲۵,۲	۷۴	۲۹,۶
زیاد	۱۰۹	۴۳,۶	۹۳	۳۷,۲	۱۱۱	۴۴,۴	۱۱۲	۴۴,۸
خیلی یاد	۴۹	۱۹,۶	۵۰	۲۰	۴۶	۱۸,۴	۴۲	۱۶,۸
Chi-square	۳۵/۱		۹۳/۶۸		۲۷/۱		۵۲/۱	

ارامش اقامتگاه	رضایت از خدمات تبلیغ شده		خدمات ارائه شده		رفتار کارکنان اقامتگاه بر اساس انتظار		
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
	۳		۳		۳		Df
	۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		Sig

همان‌طور که در جدول (۵) نشان داده شده است، بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در سؤال‌های "آرامش اقامتگاه"، "رضایت از خدمات تبلیغ شده"، "خدمات ارائه شده"، و "رفتار کارکنان اقامتگاه بر اساس انتظار" در اقامتگاه‌های مورد مطالعه در سطح زیاد می‌باشد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه‌شده ($\text{sig}=0.000$) کمتر از ۵ درصد است؛ بنابراین توزیع فراوانی از اختلاف معنی‌داری برخوردار است. بنابراین با ۹۹ درصد از درجه اطمینان می‌توان گفت که نقش عامل اعتبار بر وفاداری گردشگران در سطح زیاد برآورد شده است. در ادامه مطابق با جدول (۶)، نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با نقش عامل اطمینان بر وفاداری گردشگران نشان داده شده است.

جدول ۶. نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با عامل اطمینان

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

میزان دلگرمی به کارکنان	میزان اعتماد به کارکنان		اعتماد به ساختار سازمانی		میزان نگرانی نسبت به وسایل در محوطه اقامتگاه		میزان نگرانی نسبت به وسایل در درون اتاق‌ها		
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
خیلی کم	۱۰	۴	۱۰	۴	۱۵	۶	۵۸	۲۳,۲	۲۱,۶
کم	۲۲	۸,۸	۳۳	۱۳,۲	۳۴	۱۳,۶	۷۲	۲۸,۸	۳۰,۴
متوسط	۸۰	۳۲	۶۸	۲۷,۲	۷۴	۲۹,۶	۶۲	۲۴,۸	۲۴
زیاد	۹۳	۳۷,۲	۱۰۲	۴۰,۸	۹۵	۳۸	۴۶	۱۸,۴	۱۸
خیلی یاد	۴۵	۱۸	۳۷	۱۴,۸	۳۲	۱۲,۸	۱۲	۴,۸	۶
Chi-square	۳۲/۱		۱۷/۱		۸۸/۱۲		۴۳/۰۴		۴۰/۸۴
Df	۳		۳		۳		۳		۳
Sig	۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰

همان‌طور که در جدول (۶) نشان داده شده است، بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در سؤال‌های «میزان دلگرمی به کارکنان»، «میزان اعتماد به کارکنان»، و «اعتماد به ساختار سازمانی» در اقامتگاه‌های مورد مطالعه در سطح زیاد می‌باشد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه‌شده ($\text{sig}=0.000$) کمتر از ۵ درصد است؛ بنابراین توزیع فراوانی از اختلاف معنی‌داری برخوردار است. بنابراین با ۹۹ درصد از درجه اطمینان می‌توان گفت که نقش عامل اطمینان بر وفاداری گردشگران در سطح زیاد برآورد شده است. همچنین بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در سؤال‌های «میزان نگرانی نسبت به وسایل در محوطه اقامتگاه»، و «میزان نگرانی نسبت به وسایل در درون اتاق‌ها»، در سطح کم می‌باشد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه‌شده ($\text{sig}=0.00$) کمتر از ۵ درصد است، لذا توزیع فراوانی از اختلاف معنی‌داری برخوردار بوده، و با ۹۹ درصد از درجه اطمینان می‌توان گفت که نقش عامل اطمینان بر وفاداری گردشگران در سطح کم برآورد شده است.

در ادامه مطابق با جدول (۷)، نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با نقش عامل پاسخگویی بر وفاداری گردشگران نشان داده شده است.

همان‌طور که در جدول (۷) نشان داده شده است، بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در سؤال‌های «رسیدگی به درخواست‌ها»، «گشاده‌روی پرسنل»، و «پذیرش اعتراض یا انتقاد» در اقامتگاه‌های مورد مطالعه در سطح زیاد می‌باشد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه‌شده ($\text{sig}=0.00$) کمتر از ۵ درصد است، لذا توزیع فراوانی از اختلاف معنی‌داری برخوردار است. بنابراین با ۹۹ درصد از درجه اطمینان می‌توان گفت که نقش عامل پاسخگویی بر وفاداری گردشگران در سطح زیاد برآورد شده است.

جدول ۷. نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با عامل پاسخگویی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

	رسیدگی به درخواست‌ها		گشاده روی پرسنل		پذیرش اعتراض یا انتقاد	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
خیلی کم	۹	۳,۶	۶	۲,۴	۱۴	۵,۶
کم	۲۷	۱۰,۸	۲۴	۹,۶	۲۲	۸,۸

	رسیدگی به درخواست‌ها		گشاده رویی پرسنل		پذیرش اعتراض یا انتقاد	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
متوسط	۸۵	۳۴	۹۴	۳۷,۶	۸۰	۳۲
زیاد	۹۷	۳۸	۹۴	۳۷,۶	۹۳	۳۷,۲
خیلی یاد	۳۲	۱۲,۸	۳۲	۱۲,۸	۴۱	۱۶,۴
Chi-square	۱۹/۱		۳۶/۱		۹۸/۲۰	
Df	۳		۳		۳	
Sig	۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰	

در ادامه مطابق با جدول (۸)، نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با نقش عامل همدلی بر وفاداری گردشگران نشان داده شده است.

جدول ۸. نتایج آزمون خی‌دو در ارتباط با عامل همدلی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

	ارائه پیشنهاد سازنده با توجه به برخورد متولیان		درخواست خارج از ضوابط		ادای احترام به مسافر		نحوه رفتار پرسنل	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۱	۴,۴	۷	۲,۸	۴	۱,۶	۱۱	۴,۴
کم	۲۵	۱۰	۲۶	۱۰,۴	۱۶	۶,۴	۱۵	۶
متوسط	۸۷	۳۴,۸	۷۱	۲۸,۴	۸۳	۳۳,۲	۷۳	۲۹,۲
زیاد	۹۹	۳۹,۶	۹۹	۳۹,۶	۱۰۸	۴۳,۲	۱۱۷	۴۶,۸
خیلی یاد	۲۸	۱۱,۲	۴۷	۱۸,۸	۳۹	۱۵,۶	۳۴	۱۳,۶
Chi-square	۲۸/۱		۵۵/۱		۵۶/۱		۶۰/۱	
Df	۳		۳		۳		۳	
Sig	۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰	

همان‌طور که در جدول (۸) نشان داده شده است، بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در سؤال‌های «ارائه پیشنهاد سازنده با توجه به برخورد متولیان»، «درخواست خارج از ضوابط»، «ادای احترام به مسافر»، و «نحوه رفتار پرسنل» در اقامتگاه‌های مورد مطالعه در سطح زیاد است. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه‌شده ($\text{sig}=0.000$) کمتر از ۵ درصد است؛

از این رو توزیع فراوانی از اختلاف معنی‌داری برخوردار است؛ بنابراین با ۹۹ درصد از درجه اطمینان می‌توان گفت که نقش عامل پاسخگویی بر وفاداری گردشگران در سطح زیاد برآورد شده است. در ادامه مطابق با جدول (۹)، نتایج آزمون خی دو در ارتباط با نقش عامل وفاداری بر وفاداری گردشگران نشان داده شده است.

جدول ۹. نتایج آزمون خی دو در ارتباط با عامل وفاداری

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

	انتخاب مجدد اقامتگاه		استفاده از دیگر اقامتگاه‌ها		توصیه اقامتگاه به اقوام و دوستان	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
خیلی کم	۴	۱,۶	۹	۳,۶	۱۲	۴,۸
کم	۲۴	۹,۶	۲۸	۱۱,۲	۱۷	۶,۸
متوسط	۸۱	۳۲,۴	۶۴	۲۵,۶	۶۱	۲۴,۴
زیاد	۹۹	۳۹,۶	۱۰۷	۴۲,۸	۱۰۳	۴۱,۲
خیلی یاد	۴۲	۱۶,۸	۴۲	۱۶,۸	۵۷	۲۲,۸
Chi-square	۲۴/۱		۱۳/۱		۱۰/۱	
Df	۳		۳		۳	
Sig	۰,۰۰۰		۰,۰۰۰		۰,۰۰۰	

همان‌طور که در جدول (۹) نشان داده شده است، بیشترین فراوانی مشاهده شده در سؤال‌های «انتخاب مجدد اقامتگاه»، «استفاده از دیگر اقامتگاه‌ها»، و «توصیه اقامتگاه به اقوام و دوستان» در اقامتگاه‌های مورد مطالعه در سطح زیاد است. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه شده ($\text{sig}=0.00$) کمتر از ۵ درصد است، لذا توزیع فراوانی از اختلاف معنی‌داری برخوردار است. بنابراین با ۹۹ درصد از درجه اطمینان می‌توان گفت که نقش عامل وفاداری بر وفاداری گردشگران در سطح زیاد برآورد شده است.

۱.۵. آزمون فرضیه‌ها

به منظور آزمون فرضیه‌های تحقیق، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. نتایج آزمون پیرسون در ارتباط با آزمون فرضیه‌ها

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

		عوامل محسوس	اعتبار	اطمینان	پاسخگویی	همدلی	وفاداری
وفاداری مشتری	پیرسون	۰,۶۷۸	۰,۵۸۶	۰,۱۴۶	۰,۴۸۵	۰,۵۷۲	۰,۳۹۴
	سطح معنی‌داری	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۲۱	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰
	تعداد	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰

فرضیه اول: به نظر می‌رسد بین عوامل محسوس و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

مطابق با جدول (۱۰) آماره محاسبه‌شده پیرسون ۰,۶۷۸ و سطح معنی‌داری آن ۰,۰۰۰ (کمتر از ۰,۰۵) است؛ لذا با ۹۹,۹٪ از درجه اطمینان می‌توان عنوان نمود که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین عوامل محسوس و وفاداری مشتری وجود دارد؛ بدین معنی که با افزایش عوامل محسوس در اقامتگاه‌های بومگردی، وفاداری گردشگران بیشتر می‌شود.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد بین عوامل اعتبار و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

مطابق با جدول (۱۰) آماره محاسبه‌شده پیرسون ۰,۵۸۶ و سطح معنی‌داری آن ۰,۰۰۰ (کمتر از ۰,۰۵) است؛ لذا با ۹۹,۹٪ از درجه اطمینان می‌توان عنوان نمود که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین عامل اعتبار و وفاداری مشتری وجود دارد؛ بدین معنی که با افزایش سطح اعتبار در اقامتگاه‌های بومگردی، وفاداری گردشگران بیشتر می‌شود.

فرضیه سوم: به نظر می‌رسد بین عوامل اطمینان و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

مطابق با جدول (۱۰) آماره محاسبه‌شده پیرسون ۰,۱۴۶ و سطح معنی‌داری آن ۰,۰۲۱ (کمتر از ۰,۰۵) است؛ لذا با ۹۹,۹٪ از درجه اطمینان می‌توان عنوان نمود که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین عامل اطمینان و وفاداری مشتری وجود دارد؛ بدین معنی که با افزایش سطح اطمینان در اقامتگاه‌های بومگردی، وفاداری گردشگران بیشتر می‌شود.

فرضیه چهارم: به نظر می‌رسد بین عوامل پاسخ گویی و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد

مطابق با جدول (۱۰) آماره محاسبه‌شده پیرسون ۰,۴۸۵ و سطح معنی‌داری آن ۰,۰۰۰ (کمتر از ۰,۰۵) است؛ لذا با ۹۹,۹٪ از درجه اطمینان می‌توان عنوان نمود که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین عامل پاسخگویی و وفاداری مشتری وجود دارد؛ بدین معنی که با افزایش سطح پاسخگویی در اقامتگاه‌های بومگردی، وفاداری گردشگران بیشتر می‌شود.

فرضیه پنجم: به نظر می‌رسد بین عوامل همدلی و وفاداری مشتری رابطه معنی‌داری وجود دارد

مطابق با جدول (۱۰) آماره محاسبه‌شده پیرسون ۰,۵۸۶ و سطح معنی‌داری آن ۰,۰۰۰ (کمتر از ۰,۰۵) است؛ لذا با ۹۹,۹٪ از درجه اطمینان می‌توان عنوان نمود که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین عامل همدلی و وفاداری مشتری وجود دارد؛ بدین معنی که با افزایش سطح همدلی در اقامتگاه‌های بومگردی، وفاداری گردشگران بیشتر می‌شود.

همچنین به منظور مقایسه میانگین متغیرهای مورد مطالعه با میانه نظری (۳)، آزمون تی تک نمونه ای بکار گرفته شده است (جدول ۱۱).

جدول ۱۱. آزمون تی تک‌نمونه‌ای

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

متغیرهای مستقل	تعداد	میانگین	آماره تی	سطح معنادار
عوامل محسوس	۲۵۰	۳,۶۶۰۰	۱۴,۶۱۳	۰,۰۰۰
اعتبار	۲۵۰	۳,۶۵۸۰	۱۵,۹۷۳	۰,۰۰۰
اطمینان	۲۵۰	۳,۱۲۱۶	۳,۴۹۲	۰,۰۰۱
پاسخگویی	۲۵۰	۳,۴۸۴۰	۱۰,۹۵۳	۰,۰۰۰
همدلی	۲۵۰	۳,۵۷۱۰	۱۳,۶۲۷	۰,۰۰۰
وفاداری	۲۵۰	۳,۶۲۹۳	۱۲,۸۹۳	۰,۰۰۰

با توجه به جدول (۱۱) سطح معناداری (sig) کوچک تر از ۰/۰۵ می‌باشد، لذا اختلاف معنادار است و با توجه به این که میانگین داده‌ها در تمامی متغیرها بیشتر از ۳ است بنابراین

اثرگذاری متغیرهای مستقل بر وفاداری گردشگران در سطح زیاد ارزیابی گردیده است. این موضوع بیانگر آن است که به ازای افزایش رضایت از متغیرهای مستقل، می‌تواند در متغیر وابسته اثر گذار باشد

۲.۵. تحلیل فضایی

جهت انجام تحلیل فضایی و دستیابی به درک مناسب در ارتباط با متغیرهای تحقیق اقدام به آزمون تی تک‌نمونه‌ای در ارتباط با اقامتگاه‌های مورد مطالعه گردید که نتایج آن در جدول ذیل درج گردیده است.

جدول ۱۲. نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای در ارتباط با متغیرهای تحقیق بر حسب اقامتگاه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

اقامتگاه زاغ بور بیرجند				
متغیرها	تعداد	میانگین	آماره تی	سطح معنا دار
عوامل محسوس	۱۴	۳.۴۶۴۳	۲.۲۴۴	۰.۴۳.
اعتبار	۱۴	۳.۳۰۳۶	۱.۶۰۴	۱۳۳.
اطمینان	۱۴	۲.۹۱۴۳	-۰.۵۰۴	۶۲۲.
پاسخگویی	۱۴	۳.۳۵۷۱	۲.۱۱۰	۰.۵۵.
همدلی	۱۴	۳.۶۲۵۰	۳.۶۰۶	۰۰۳.
وفاداری	۱۴	۳.۲۳۸۱	۱.۰۵۹	۳۰۹.
علوی خوسف				
متغیرها	تعداد	میانگین	آماره تی	سطح معنا دار
عوامل محسوس	۲۰	۴.۰۹۱۷	۱۰.۱۲۸	۰۰۰.
اعتبار	۲۰	۴.۱۵۰۰	۱۰.۹۷۱	۰۰۰.
اطمینان	۲۰	۳.۲۶۰۰	۲.۲۳۸	۰.۳۷.
پاسخگویی	۲۰	۳.۸۱۶۷	۶.۳۲۹	۰۰۰.
همدلی	۲۰	۳.۸۶۲۵	۸.۳۴۵	۰۰۰.
وفاداری	۲۰	۳.۹۵۰۰	۷.۱۴۰	۰۰۰.
خانه پدری خراشاد				
متغیرها	تعداد	میانگین	آماره تی	سطح معنا دار
عوامل محسوس	۴۰	۳.۴۴۱۷	۳.۹۲۰	۰۰۰.

اعتبار	۴۰	۳.۵۶۲۵	۴.۸۶۶	۰۰۰.
اطمینان	۴۰	۳.۳۲۵۰	۳.۰۳۴	۰۰۴.
پاسخگویی	۴۰	۳.۴۴۱۷	۴.۰۰۵	۰۰۰.
همدلی	۴۰	۳.۴۳۱۳	۴.۴۷۳	۰۰۰.
وفاداری	۴۰	۳.۵۰۸۳	۴.۶۷۵	۰۰۰.
سرای ناظر سربیشه				
متغیرها	تعداد	میانگین	آماره تی	سطح معنا دار
عوامل محسوس	۳۶	۴.۳۰۵۶	۱۹.۸۱۱	۰۰۰.
اعتبار	۳۶	۴.۱۱۱۱	۱۸.۲۳۰	۰۰۰.
اطمینان	۳۶	۳.۱۶۱۱	۱.۶۷۴	۱۰۳.
پاسخگویی	۳۶	۳.۷۷۷۸	۷.۸۹۷	۰۰۰.
همدلی	۳۶	۴.۰۱۳۹	۱۰.۲۳۴	۰۰۰.
وفاداری	۳۶	۴.۳۸۸۹	۱۸.۹۳۷	۰۰۰.
اقامتگاه میرزا هریوند				
متغیرها	تعداد	میانگین	آماره تی	سطح معنا دار
عوامل محسوس	۵۰	۳.۴۷۶۷	۴.۵۲۷	۰۰۰.
اعتبار	۵۰	۳.۵۶۵۰	۶.۷۱۴	۰۰۰.
اطمینان	۵۰	۳.۰۴۰۰	۴۷۲.	۶۳۹.
پاسخگویی	۵۰	۳.۴۵۳۳	۴.۳۸۶	۰۰۰.
همدلی	۵۰	۳.۴۳۵۰	۴.۱۴۶	۰۰۰.
وفاداری	۵۰	۳.۳۰۰۰	۲.۶۴۱	۰۱۱.
آبگرم لوت خوسف				
متغیرها	تعداد	میانگین	آماره تی	سطح معنا دار
عوامل محسوس	۹۰	۳.۵۳۵۲	۷.۷۶۲	۰۰۰.
اعتبار	۹۰	۳.۵۱۶۷	۷.۷۶۴	۰۰۰.
اطمینان	۹۰	۳.۰۶۲۲	۱.۴۵۷	۱۴۹.
پاسخگویی	۹۰	۳.۳۴۸۱	۴.۶۲۹	۰۰۰.
همدلی	۹۰	۳.۴۵۸۳	۷.۰۰۶	۰۰۰.
وفاداری	۹۰	۳.۵۵۱۹	۷.۴۴۳	۰۰۰.

همان طور که در جدول فوق نشان داده شده است؛ در اقامتگاه زاغ بور متغیرهای محسوس و همدلی دارای تفائت معنی‌داری با میانه نظری (۳) می‌باند و میزان رضایت از آن بیش از میانه نظری است اما در سایر متغیرها در سطح متوسط برآورد شده است. در اقامتگاه علوی خوسف همه میانگین محاسبه‌شده متغیرهای تحقیق، بیش از میانه نظری هستند و این مهم از نظر آماری نیز به اثبات رسیده است. در اقامتگاه خانه پدری خراشاد نیز میانگین محاسبه‌شده همه متغیرها بیش از میانه نظری است و این مهم از نظر آماری به اثبات رسیده است. اقامتگاه‌های سرای ناظر و میرزای هریوند و ابگرم لوت به جز متغیر اطمینان در سایر متغیرهای مورد بررسی تفاوت معنی‌داری بین میانگین محاسبه‌شده و میانه نظری وجود دارد. البته در این سه اقامتگاه متغیر اطمینان در سطح متوسط محاسبه شده است.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این تحقیق، عوامل مؤثر بر وفاداری گردشگران به اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان‌های بیرجند، سریشه، و خوسف در استان خراسان جنوبی مورد بررسی قرار گرفت. در این زمینه، رابطه میان وفاداری مشتری به اقامتگاه‌های بوم‌گردی با مؤلفه‌های شش‌گانه شامل: عوامل محسوس، اعتبار، اطمینان، پاسخ‌گویی، همدلی، و وفاداری ارزیابی شد. به‌طورکلی نتایج نشان داد عوامل محسوس (با آماره پیرسون ۰,۶۷۸ و سطح معنی‌داری ۰,۰۰۰) که شامل شاخص‌های «رضایت از رستوران اقامتگاه»، «رضایت از اتاق‌ها»، «آراستگی اقامتگاه»، «حمل و نقل اقامتگاه»، «کیفیت غذای اقامتگاه»، و «استفاده از مصالح و معماری بومی» می‌باشد بر وفاداری مشتری نسبت به اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تأثیر مثبت و معناداری دارد. همچنین مؤلفه اعتبار (با آماره پیرسون ۰,۵۸۶ و سطح معنی‌داری ۰,۰۰۰) که شامل شاخص‌های «آرامش اقامتگاه»، «رضایت از خدمات تبلیغ‌شده»، «خدمات ارائه‌شده»، و «رفتار کارکنان اقامتگاه بر اساس انتظار» است، بر وفاداری مشتری، تأثیر مثبت و معناداری دارد. در همین راستا، مؤلفه اطمینان (با آماره پیرسون ۰,۱۴۶ و سطح معنی‌داری ۰,۰۲۱) که شامل شاخص‌های «میزان دلگرمی به کارکنان»، «میزان اعتماد به کارکنان»، «اعتماد به ساختار سازمانی»، «میزان نگرانی

نسبت به وسایل در محوطه اقامتگاه»، و «میزان نگرانی نسبت به وسایل در درون اتاق‌ها» است بر وفاداری مشتری به صورت مستقیم و معنادار اثرگذار است. مؤلفه پاسخگویی (با آماره پیرسون ۰,۴۸۵ و سطح معنی‌داری ۰,۰۰۰) نیز که شامل شاخص‌های «رسیدگی به درخواست‌ها»، «گشاده‌رویی پرسنل»، و «پذیرش اعتراض یا انتقاد» است بر وفاداری مشتری تأثیر مستقیم و معنادار دارد. در نهایت مؤلفه همدلی (با آماره پیرسون ۰,۵۸۶ و سطح معنی‌داری ۰,۰۰۰) با شاخص‌های «ارائه پیشنهاد سازنده با توجه به برخورد متولیان»، «درخواست خارج از ضوابط»، «ادای احترام به مسافر»، و «نحوه رفتار پرسنل»، و مؤلفه وفاداری (با آماره پیرسون ۰,۳۹۴ و سطح معنی‌داری ۰,۰۰۰) با شاخص‌های «انتخاب مجدد اقامتگاه»، «استفاده از دیگر اقامتگاه‌ها»، و «توصیه اقامتگاه به اقوام و دوستان» بر وفاداری گردشگران نسبت به اقامتگاه‌های بوم گردی به طور مثبت و معنادار تأثیرگذار است.

نتایج فوق با مطالعات مودودی ارخودی و همکاران (۱۳۹۸)، بهاری و همکاران (۱۳۹۵)، کروی و همکاران (۱۳۹۳)، رحیم‌نیا و همکاران (۱۳۹۱)، فیض و همکاران (۱۳۹۰)، علامه و نکته‌دان (۱۳۸۹)، کاندامپولی و سوهارتانتو (۲۰۰۰)، و یومش گونارائن (۲۰۱۴) که همگی اظهار بر تأثیرگذاری کیفیت خدمات بر رضایت و وفاداری گردشگران داشتند، همخوانی دارد. در ادامه پیشنهاداتی جهت بهبود وفاداری گردشگران به اقامتگاه‌ها ارائه شده است:

- باتوجه به اینکه رابطه معنی‌داری بین عوامل اطمینان و وفاداری مشتری وجود دارد، نیاز به دوره‌های آموزشی برای بهبود رفتار کارکنان ضروری است.
- باتوجه به اینکه عامل پاسخگویی بیشترین تأثیر را بر وفاداری مشتری دارد، اقامتگاه‌ها باید برای حفظ جایگاه این عامل راهکارهایی را در دستور کار قرار دهند.
- گرچه رابطه بین وفاداری گردشگران و عامل اطمینان نسبت به بقیه عوامل کمتر است، با این وجود برای حفظ و بهبود این جایگاه، مستلزم اقداماتی در جهت جلب اطمینان گردشگران می‌باشد.
- ارائه خدمات مطلوب به گردشگران، موجب بهبود ارزش ادراک‌شده خدمات گردیده و از این طریق رضایت گردشگران فراهم می‌گردد و در نهایت وفاداری آن‌ها را به اقامتگاه افزایش می‌دهد.

- متولیان گردشگری باید تمرکز خود را به سمت تبلیغات اثربخش سوق داده و از دیگر منابع اطلاعاتی به مثابه ابزار حمایتی استفاده کنند.
- باتوجه به اینکه رفتار کارکنان منجر به افزایش وفاداری می‌شود. دوره‌های آموزشی و ایجاد کارگاه‌های توان‌افزایی برای کارکنان اقامتگاه‌ها در راستای احترام بیشتر به گردشگران ضروری است.

کتاب‌نامه

۱. بروج، ا. (۱۳۹۱). *مطالعه تطبیقی اقامتگاه‌های بوم‌گردی مناطق بیابانی* (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
۲. بهاری، ج.، فراهانی، ب.، بهاری، ش.، بذله، م.، و بهاری، ح. (۱۳۹۵). تأثیر رضایت مشتری و تصویر برند بر وفاداری به برند در صنعت هتلداری مطالعه موردی هتل‌های پنج ستاره شهر تبریز. *مجله فضای گردشگری*، ۱۹(۵)، ۱۸-۱.
۳. بهروزی‌راد، ب. (۱۳۹۲). *مدیریت بوم‌گردی در مناطق حفاظت‌شده*. اهواز: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات خوزستان.
۴. راست‌قلم، م.، امیری، ش.، مولائی، ا.، و خلیلی‌مقدم، ب. (۱۳۹۲). سنجش اندازه‌ی تحقق‌پذیری مشارکت در مدیریت بوم اقامتگاه‌های بیابانی با استفاده از روش SMART (مطالعه موردی: اقامتگاه بیابانی متین‌آباد). *فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۵(۳)، ۷۱-۸۰.
۵. رحیم‌نیا، ف.، هرنیدی، ع.، و فاطمی، س. (۱۳۹۱). تأثیر کیفیت رابطه با مشتری بر کیفیت ادراک‌شده و وفاداری گردشگران (مورد مطالعه: هتل‌های پنج ستاره کلان‌شهر مشهد). *مجله پژوهش‌های مدیریت عمومی*، ۱۷(۵)، ۱۰۱-۸۳.
۶. سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری (۱۳۹۵). *ضوابط ساخت و درجه‌بندی اقامتگاه‌های بوم‌گردی*. بازیابی از <http://www.ichto.ir>
۷. سعیدی، ع.، و سلطانی مقدس، ر. (۱۳۹۲). نقش خانه‌های دوم در گردشگری و جریان سرمایه در نواحی روستایی (مطالعه موردی: ناحیه بینالود خراسان رضوی). *فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیای ایران*، ۱۱(۳۶)، ۵۳-۳۳.
۸. علامه، س.، و نکته‌دان، ا. (۱۳۸۹). بررسی تأثیر کیفیت خدمات بر وفاداری مشتری (مطالعه موردی: هتل‌های چهار و پنج ستاره اصفهان). *مجله مدیریت بازرگانی*، ۴(۵)، ۱۲۴-۱۰۹.

۹. فتحی، ج. (۱۳۹۴). بوم‌گردی ظرفیت ناشناخته گردشگری در ایران. بازیابی از www.irna.ir
۱۰. فرجی‌راد، ع.، و احسانی، ا. (۱۳۹۰). بررسی تأثیر اقامتگاه‌های محلی خوشه‌سار بوم‌گردی بر ارتقای سطح زندگی جامعه محلی تأکید بر روستای گرمه و شیب دراز. فصلنامه جغرافیایی سرزمین، ۱ (۳۰)، ۷۷-۶۳.
۱۱. فیض، د.، طاهریان، ح.، و زارعی، ع. (۱۳۹۰). کیفیت خدمات و رضایت مشتریان در صنعت هتلداری (مورد مطالعه: هتل‌های شهر مشهد). فصلنامه کاوش‌های مدیریت بازرگانی، ۶ (۳)، ۱۴۹-۱۲۳.
۱۲. قنبری، ی.، کاظمی، ز.، و صیدایی، ا. (۱۳۹۴). نقش خانه‌های اکولوژیکی در توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: بخش هنزء شهرستان رابر). نشریه مطالعات نواحی شهری، ۲ (۳)، ۱۳۹-۱۲۱.
۱۳. کروی، م.، ابراهیمی، م.، و قاسم‌پور، ف. (۱۳۹۳). بررسی رابطه میان رضایت مشتری و وفاداری در صنعت هتلداری (مطالعه موردی: هتل‌های ۴ و ۵ ستاره شهر شیراز). مجله گردشگری شهری، ۱ (۱)، ۹۷-۱۱۲.
۱۴. گان، ک.، و وار، ت. (۱۳۹۵). مبانی و مفاهیم روش‌های اجرایی برنامه‌ریزی توسعه جهانگردی (ح. ضرغام بروجنی، مترجم). تهران: انتشارات مهکامه.
۱۵. مودودی ارخودی، م.، فردوسی، س.، و نجفی ارخودی، ع. (۱۳۹۸). بررسی عوامل مؤثر بر وفاداری و ماندگاری گردشگران در هتل‌ها (مطالعه موردی: هتل‌های پنج ستاره شهر مشهد). مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۶ (۱)، ۲۰۷-۲۲۲.
۱۶. وثوقی، ل.، و شمسی ماربینی، ن. (۱۳۹۴). ارزیابی عوامل مؤثر بر موفقیت اقامتگاه‌های سبز. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، ۳۲، ۸۷-۶۷.

17. Alexander, S., & Kennedy, C. (2002). *Green hotels: Opportunities and resources for success*. Zero waste alliance, Portland.
18. Baloglu, S. (2002). Dimensions of customer loyalty: Separating friends from well wishers. *Cornell Hotel & Restaurant Administration Quarterly*, 43, 47-59.
19. Bloemer, J., De Ruyter, K., & Wetzels, M. (1999). Linking perceived service quality and service loyalty: a multi-dimensional perspective. *European Journal of Marketing*, 33(11/12), 1082-1106.
20. Carolyn, F. C., & Karen, N. K. (2002). From prisoners to apostles: A typology of repeat buyers and loyal customers in service businesses. *Journal of Services Marketing*, 16(4), 322-341.

21. Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: the role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 65(2), 81-93.
22. Chen, P. T., & Hui, H. H. (2010). The effect of relational benefits on perceived value in relation to customer loyalty: An empirical study in the Australian coffee outlets industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29(3), 405-412.
23. Gitomer, J. (1998). *Customer satisfaction is worthless, customer loyalty is priceless*. Ireland: Bard Press.
24. Honey, M. (1999). *Ecotourism and sustainable development: Who owns paradise?* Washington DC: Islands Press.
25. Kandampully, J., & Suhartanto, D. (2000). Customer loyalty in the hotel industry: the role of customer satisfaction and image. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12(6), 346-351.
26. Kapiki, S. (2012). Implementing sustainable practices in Greek ecofriendly hotels. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 13(2A), 1117-1123.
27. Kayaman, R., & Arasli, H. (2007). Customer based brand equity: evidence from the hotel industry. *Managing Service Quality*, 17(1), 92-109.
28. Kotrlik, J. W. K. J. W., & Higgins, C. C. H. C. C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
29. Lee, J., Kim, Y., Tzang, I., & Han, H. (2010). Understanding how consumers view green hotels. *Journal of Sustainable Tourism*, 18, 901-914.
30. Mohd Noor, N., & Shaari, H., & Kumar, D. (2014). Exploring tourists stay at green hotels: The influences of environmental attitudes, the macro theme review. *A multidisciplinary Journal of Global Macro Trends*, 3(7), 21-33.
31. Rajaratnam, S. D., Munikrishnan, U. T., Sharif, S. P., & Nair, V. (2014). Service quality and previous experience as a moderator in determining tourists' satisfaction with rural tourism destinations in Malaysia: A partial least squares approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 144, 203-211.
32. Romão, J., Neuts, B., Nijkamp, P., & Shikida, A. (2014). Determinants of trip choice, satisfaction and loyalty in an eco-tourism destination: A modelling study on the Shiretoko Peninsula, Japan. *Ecological Economics*, 107, 195-205.
33. Runting, T. (2004). *Beyond service quality and expectation: the critical impact of emotions and service experience on customer satisfaction* (Unpublished doctoral dissertation). University of North Carolina, Chapel Hill.
34. So, K. K. F., King, C., Sparks, B., & Wang, Y. (2013). The influence of customer brand identification on hotel brand evaluation and loyalty development. *International Journal of Hospitality Management*, 34, 31-41.
35. Song, H., van der Veen, R., Li, G., & Chen, J. L. (2012). The Hong Kong tourist satisfaction index. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 459-479.

36. Tabkar, V., Brenčič, M. M., & Dmitrović, T. (2010). Modelling perceived quality, visitor satisfaction and behavioural intentions at the destination level. *Tourism Management*, 31(4), 537-546.
37. The international Ecotourism Society. (2015). *What is ecotourism?* Retrieved from <http://www.ecotourism.org>
38. Theodorakis, N. D., Alexandris, K., Tsigilis, N., & Karvounis, S. (2013). Predicting spectators' behavioural intentions in professional football: The role of satisfaction and service quality. *Sport Management Review*, 16(1), 85-96.
39. Umesh Gunarathne, W. H. D. P. (2014). Relationship between service quality and customer satisfaction in Sri Lanka hotel industry. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(11), 1-8.
40. Xing, H. (2013). *Perception of green hotels among tourists in Hong Kong* (Unpublished master's thesis). Hong Kong Baptist University, Hong Kong, China.
41. Xu, B. J., & Chan, A. (2010). A conceptual framework of hotel experience and customer-based brand equity some research questions and implications, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(2), 174-193.
42. Yoon, Y., & Uysal, M. (2005). An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model. *Tourism Management*, 26(1), 45-56.
43. Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60, 31-46.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.51003.0>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

تحلیل اثرات گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مشگین‌شهر)

سمانه مسیبی (دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران)

mosayebisamane@yahoo.com

صص ۱۹۹ - ۱۶۹

چکیده

توسعه گردشگری سلامت به عنوان یکی از منابع مهم اقتصادی می‌تواند نقش مهمی در ایجاد اشتغال، درآمد و ارتقای رفاه اجتماعی در سطح ملی، منطقه‌ای، محلی و نقشی مؤثر در توسعه اجتماعی اقتصادی به طور عام و مناطق روستایی به طور خاص ایفا نماید. هدف از تحقیق حاضر بررسی نقش و تأثیر گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی شهرستان مشگین‌شهر می‌باشد. جهت شناخت گردشگری سلامت در شهرستان مشگین‌شهر از مطالعات اسنادی استفاده شد. سپس اثرات آن در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی به کمک پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده به دست آمد. در مرحله بعدی تعدیل‌های لازم براساس استخراج مشترکات انجام شد. اثرات نهایی شده به عنوان مهم‌ترین اثرات توسعه گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی، در قالب پرسشنامه محقق‌ساخته تدوین شدند. این تحقیق نشان داد که اثر مستقیم شاخص تولید بر ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی کمتر از ابعاد دیگر بوده و شاخص تنوع اقتصادی نیز بیشترین تأثیر مستقیم را داشته است. افزون بر این، شاخص تنوع اقتصادی بر همه شاخص‌ها تأثیر داشته و از طریق همه شاخص‌ها به طور غیرمستقیم بر ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی

تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۰۵/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۰۲

موثر بوده است. توسعه مجتمع‌های آبگرم در شهرستان مشگین‌شهر موجب جاری شدن سرمایه‌های مختلف بومی و غیربومی در این مکان‌ها شده است. همچنین حضور گردشگران در این محدوده موجب بهبود زیرساخت‌های روستایی، افزایش تولیدات روستاییان در زمینه‌های مختلف و ایجاد زمینه‌های شغلی غیرکشاورزی و به طور کلی تنوع اقتصاد روستایی شده است.

کلمات کلیدی: گردشگری سلامت، ظرفیت‌های اقتصادی، اقتصاد روستایی، مشگین‌شهر.

۱. مقدمه

نواحی روستایی به‌عنوان کانون تولید، دارای قابلیت‌های اقتصادی فراوانی است که در صورت برنامه‌ریزی صحیح، می‌توان با شکوفایی آنها، اقتصاد پویا و متنوعی را در نواحی یاد شده پدید آورد (ورمزیاری و ایمانی، ۱۳۹۶، ص. ۱۸۲). از قابلیت‌های موجود اقتصادی، گردشگری است (صادقلو، محمودی و جعفری، ۱۳۹۶، ص. ۲). گردشگری در بسیاری از کشورهای جهان جزو پیچیده‌ترین کسب و کارهای بشری است و به‌عنوان فعالیتی چند وجهی، دارای کارکردهای گوناگون و مثبت است که از جمله می‌توان به اشتغال‌زایی، کسب درآمد و تقویت زیرساخت‌ها اشاره کرد (قادری و همکاران، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۲). گردشگری به‌عنوان رویکردی پویا و دارای ویژگی‌های منحصربه‌فرد، بخش مهمی از فعالیت‌های کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه را به خود اختصاص داده (سازمان جهانی گردشگری^۱، ۲۰۰۷، ص. ۱۱) و به‌عنوان یک پدیده اجتماعی جهت ارائه ویژگی‌های مکان‌ها، فرهنگ‌ها و چشم‌اندازها به‌شمار می‌رود (هولمن و هال^۲، ۲۰۱۱، ص. ۳۲۳). همین‌طور، گردشگری با ایجاد تغییرات مثبت در توزیع درآمد به‌عنوان ابزاری کارآمد نقش ویژه‌ای در ایجاد ارزش‌افزوده تجاری برای تولیدکنندگان محلی بازی می‌کند (لی^۳، ۲۰۰۸، ص. ۱۰۱۴) و

1. UNWTO

2. Hulman & Hall

3. Li

به‌طور فزاینده‌ای به‌عنوان یکی از مهمترین ابزارهای مورد استفاده برای ترویج و تجدید حیات روستایی و بازسازی آن شناخته می‌شود (شن، ونگ، کواین و ژو^۱، ۲۰۱۹، ص. ۹۹).

یکی از گونه‌های مهم گردشگری، گردشگری سلامت است. گردشگری سلامت یکی از شاخه‌های جدید گردشگری بین‌المللی بوده و در سال‌های اخیر رشدی بیش از رشد سایر انواع گردشگری داشته است. به طوری که آمار سازمان جهانی گردشگری نشان می‌دهد، رشد گردشگران سلامت بین سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۰ بالغ بر ۳۲ درصد بوده (ناصرپور، موسوی و سپهوند، ۱۳۹۷، ص. ۲۱۳) و درآمد حاصل از این صنعت در سال ۲۰۱۲ بالغ بر ۱۰۰ میلیارد دلار برآورد گردید است (رولندی^۲، ۲۰۱۴، ص. ۳). گردشگری سلامت، سفری سازمان‌یافته از محیط زندگی فرد به مکان دیگر است که به‌منظور حفظ، بهبود و دستیابی مجدد به سلامت جسمی و روحی فرد صورت می‌پذیرد (کانل^۳، ۲۰۰۶، ص. ۳۴۲). گردشگری سلامت شامل گردشگری پزشکی، گردشگری صحت و گردشگری پیش‌گیرانه است (کریا و بریج^۴، ۲۰۰۸، ص. ۲۰۳). در دهه گذشته، تلاش برای دستیابی به سلامت بیشتر در تعطیلات از طریق تمدد اعصاب، ورزش یا بازدید از چشمه‌های معدنی، با ظهور یک بخش متمایز در صنعت گردشگری، یعنی گردشگری پزشکی به سطحی جدید وارد شده است. در حقیقت، گردشگری سلامت، شاخه‌ای از گردشگری پزشکی است که به‌منظور حفظ، بهبود و کسب دوباره سلامت جسمی و ذهنی فرد، به مدت بیشتر از ۲۴ ساعت و کمتر از یک سال صورت می‌گیرد. به این ترتیب، یک گردشگر سلامت، با سفر از محل دائم زندگی خود می‌تواند از خدمات درمانی مقصد استفاده کند تا سلامت جسمی و روحی‌اش را به‌دست آورد. گردشگری سلامت و مراقبت‌های بهداشتی، در چند سال اخیر در کشورهای مختلف جهان رشد شگرفی داشته است (هرندی و میرزائیان، ۱۳۹۶، صص. ۸۹-۸۸). در این میان کشورهایی در جذب این سرمایه عظیم و میلیاردی موفق‌اند که علاوه بر داشتن فاکتورهایی همچون قیمت‌های پایین خدمات، پزشکان با صلاحیت و مناظر زیبا و دارای جاذبه، دارای کیفیت پذیرفته شده جهانی

1. Shen ,Wang, Quan & Xu
2. Rollandi
3. Connell
4. Carrea & Bridges

در ارائه خدمات خود باشند. اکنون با وجود استانداردهای جهانی که در نقاط مختلف دنیا به اجرا در می‌آیند مردم به دنبال با کیفیت‌ترین درمان‌ها با قیمت‌های پایین و رقابتی هستند (حسین‌نژاد و دیاباری، ۱۳۹۶، ص. ۵۶). کشور ما نیز با عنایت به مزیت‌هایش در گردشگری پزشکی از جمله هزینه‌های پایین خدمات، تجهیزات مناسب و پزشکان صلاحیت‌دار و دارا بودن جاذبه‌های فراوان طبیعی از جمله چشمه‌های آب گرم با قابلیت‌های بالای درمانی، درصد است تا از فرصت‌های موجود در بازار بین‌المللی خدمات سلامت استفاده کند. لیکن هنوز برای بهره‌برداری از توانمندی‌های خود در این زمینه با چالش‌هایی اساسی روبه‌رو است و در صورتی که بخواهد در این بازار سهم مناسبی داشته باشد باید در جهت رفع این چالش‌ها بکوشد. توسعه گردشگری سلامت اثرات اقتصادی مختلفی در نقاط مبدأ دارد. چنانچه این رویکرد، به‌عنوان یکی از منابع مهم اقتصادی در قلمرو مذکور می‌تواند نقش مهمی در ایجاد اشتغال، درآمد، کاهش فقر و ارتقای رفاه اجتماعی در سطح ملی، منطقه‌ای، محلی و نقشی مؤثر در توسعه اجتماعی-اقتصادی به‌طور عام و مناطق روستایی به‌طور خاص ایفا نماید (سانگ، لری و گانگ لی^۱، ۲۰۱۲، ص. ۱۶۵؛ خادم‌الحسینی و ادهم، ۱۳۹۵، ص. ۴). به‌طور کلی، گردشگری سلامت (چشمه‌های آب گرم، معدنی و ...)، می‌تواند دریچه‌های نوینی از شناخت، توسعه و پایداری را برای جوامع به‌وجود آورد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۱۰۵) و موجب بهبود معیشت مردم از طریق افزایش درآمد و اشتغال و تغییر آداب و رسوم محلی، مؤثر در تنوع مقاصد گردشگری و بهبود تجربه جهانی گردشگری، توزیع عادلانه‌تر مزایای توسعه در جوامع محلی (گویتا مارتینز، مارتین، سالدیناز فرنانز و موگارون گواررو^۲، ۲۰۱۹، ص. ۱۶۵)، رونق صنایع دستی در مسیرهای مقصد (فهیمی، اکادیری و سراج^۳، ۲۰۱۸، ص. ۶۲)، توسعه فعالیت‌های اقتصادی و تنوع فعالیت‌های تولیدی مناطق روستایی، [افزایش میزان سرمایه گذاری، تولید در سطح روستاها و در نهایت پایداری اقتصادی روستایی و

1. Song, Larry & Gang Li

2. Guaita Martínez, Martín, Salinas Fernández & Mogorrrón-Guerrero

3. Fahimi, Akadiri & Seraj

توسعه پایدار روستایی در ابعاد مختلف] می‌گردد (برد، باسلی و دران برگر^۱، ۲۰۰۹، ص. ۶۴۵).

در این میان شهرستان مشکین‌شهر با توجه به وجود انواع جاذبه‌های گردشگری یکی از قطب‌های گردشگری کشور است که هر ساله شاهد حضور گردشگران زیادی از داخل و خارج کشور است. در زمینه گردشگری سلامت این شهرستان دارای چشمه‌های معدنی و مجتمع‌های آبگرم زیادی از جمله آبگرم؛ موئیل‌سویی، قوتور سویی، شاییل‌سویی، یل سویی، دودوسویی، ایلاندوسویی، هاوارسویی، ملک‌سویی، آق‌سو، انزان سویی، مازافا سویی، نوری کندی سویی، چشمه گازدار کنگرلو و قوتورسویی موئیل و ... در دامنه کوه نیمه‌خاموش آتشفشانی سبلان است که هر کدام دارای خواص درمانی بخصوصی مثل تسکین درد، رماتیسم، بیماری‌های عصبی، تنفسی و ... می‌باشد که با وجود امکانات مناسب، زمینه جذب گردشگر از نقاط مختلف کشور فراهم شده است. به همین جهت سالانه گردشگران زیادی در جهت درمان انواع بیماری‌های خود و اطرافیانشان به این شهرستان مراجعه می‌کنند. همین امر توانسته اقتصاد روستاهای این شهرستان را پویا نگه دارد و ظرفیت‌های توسعه اقتصادی این شهرستان را نیز ارتقا ببخشد. در همین راستا، هدف از تحقیق حاضر بررسی نقش و تأثیر گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی بوده و در تلاش است که به این سؤال پاسخ دهد:

- توسعه و گسترش گردشگری سلامت چه تأثیری در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مشکین‌شهر دارد؟

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه پیشینه تحقیق نیز می‌توان گفت، عبارت گردشگری سلامت را گودریچ^۲ در سال ۱۹۸۷ مطرح کرد و سپس در دانشگاه‌های آمریکا و انگلستان گسترش یافت (پلوئی، فضلی، درویشی سه‌تلانی، بیات و قادرن، ۱۳۹۸، ص ۵). تمام مطالعات مرتبط با گردشگری سلامت

1. Byrd, Bosley & Dronberger

2. Goodrich

بر کارکردها و سیستم‌های گردشگری سلامت متمرکز است. یکی از مهمترین مطالعات در مورد کارکردها و سیستم‌های گردشگری سلامت توسط لی و فرناندو (۲۰۱۵) انجام شده است. لی و فرناندو (۲۰۱۵) ادعا می‌کنند، صنعت توریسم سلامت در چارچوب مدیریت زنجیره تأمین به‌وجود آمده است. این رویکرد و ادعاهای مربوطه در بستر آموزش گردشگری قرار دارد. با این وجود، نقش و جایگاه گردشگری سلامت در بستر آموزشی یا برنامه‌دستی برنامه‌های مرتبط با گردشگری تعریف نشده است (ساواشان، تونسل و یالواچ^۱، ۲۰۱۷، ص. ۱۹۷). در همین راستا، در ادامه به خلاصه‌ای از مهمترین مطالعات انجام شده داخلی و خارجی در این باره در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. مطالعات انجام‌شده در زمینه موضوع مورد بحث (داخلی و خارجی)

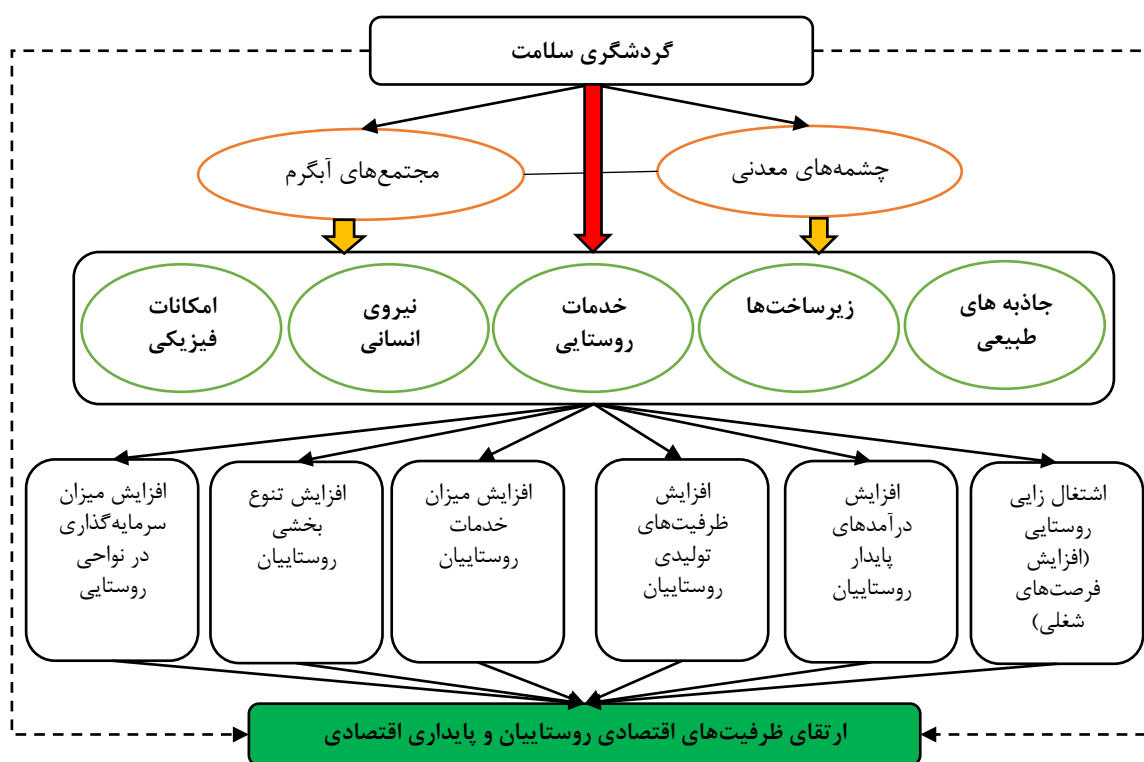
مأخذ: مطالعات کتابخانه‌ای، ۱۳۹۸

نتیجه	عنوان	محقق (گان) سال
یافته‌ها نشان داد که ۴۰ درصد از چشمه‌های مورد مطالعه در مرحله اکتشاف قرار دارند و تاکنون سرمایه‌گذاری خاصی روی آن‌ها صورت نگرفته است و عمده این چشمه‌ها در جنوب شرق کشور واقع شده است.	تبیین چرخه الگوی توسعه پایدار گردشگری سلامت در مناطق روستایی ایران (با تأکید بر آب گرم)	گل‌شیری، رکن‌الدین افتخاری و طاهری (۱۳۹۳)
استان اردبیل با توجه به پیشرفت‌های قابل توجه در عرصه پزشکی و سلامت در جایگاه قابل توجهی در صنعت گردشگری سلامت و توسعه پایدار منطقه‌ای قرار دارد.	بررسی نقش گردشگری در توسعه پایدار منطقه‌ای (نمونه موردی: گردشگری سلامت استان اردبیل)	حسینی‌نژاد و دریاباری (۱۳۹۶)
روش تحلیل مضمون از طریق کدگذاری مصاحبه‌ها و اسناد مکتوب به شکل‌گیری ۱۰ مضمون فراگیر مشترک (عدالت اجتماعی، گفتمان‌سازی، الگوی بومی، درون‌زایی، خط‌مشی-گذاری کلان، تثبیت سهم بازار، محوریت کارآفرینی، دانش-محوری، برون‌نگری، مردم‌محوری) منجر شد.	جایگاه خط‌مشی گردشگری سلامت در توسعه اقتصادی و اجتماعی مبتنی بر راهبردهای اقتصاد مقاومتی	واعظی و همکاران (۱۳۹۶)
مدل جذب گردشگر سلامت در ایران، شامل پنج مقوله اصلی است که عبارت‌اند از: کیفیت و ارزش‌آفرینی درمان، تبلیغات سلامت، ارزش ویژه برند شهری، خدمات درمان اسلامی، و زیرساخت‌ها و جاذبه‌های گردشگری.	تبیین مدل جذب گردشگر سلامت: با استفاده از راهبرد تئوری داده‌بنیاد کلاسیک	هرندی و میرزائیان (۱۳۹۶)
عوامل اقتصادی، عوامل فرهنگی، عوامل زیرساختی، عوامل	بررسی تأثیر عوامل غیردرمانی بر	ناصرپور و

محقق (گان) سال	عنوان	نتیجه
همکاران (۱۳۹۷)	توسعه گردشگری سلامت	حاکمیتی و شرایط عمومی در توسعه گردشگری سلامت کشور در کنار امکانات پزشکی موثر هستند.
صفرآبادی و احمدپور (۱۳۹۸)	برنامه‌ریزی تفرجگاه‌های پیرامون شهرها با تأکید بر گردشگری سلامت مطالعه موردی: چشمه آبگرم تودلویه	علیرغم امتیاز بالای عیارهای علمی و زیبایی؛ عیار اقتصادی امتیاز مناسب را کسب نکرده است و از توان‌های طبیعی تفرجی درمانی چشمه آبگرم تودلویه برای جذب گردشگر و درآمدزایی محلی، فعالیت قابل قبول انجام نشده است.
هانگ، وینسنت، کوکوکاستا و سانگ ^۱ (۲۰۱۱)	موانع توسعه گردشگری سلامت در هنگ کنگ	موانع قانونی و سیاست‌گذاری، عدم حمایت‌های دولتی، هزینه- های بالا و نیازهای و مشکلات پزشکی و درمانی جامعه محلی، مهمترین موانع پیش‌روی توسعه گردشگری پزشکی در هنگ کنگ می‌باشد.
برنستن، کنت، اپستین و اشل ^۲ (۲۰۱۶)	بررسی گردشگری پزشکی در دریای مرده	در این پژوهش حساسیت‌های ناشی از گرده‌های موجود در هوا بررسی شده است و این که شیوع حساسیت‌ها در بین گروه‌های مختلف جنسی و سنی به چه صورت است. فصل مناسب برای سفر به این مکان با توجه به کمترین حساسیت در بین افراد و گروه‌های سنی مختلف ژوئن تا اوت و نوامبر و فوریه است
میگون ^۳ (۲۰۱۶)	شناسایی مکان‌های با قابلیت زمین گرمایی و توسعه گردشگری به بررسی جزایر وایمانگ، کوراکو و اوراکی در نیوزیل	پدیده چشمه‌های آبگرم، آب فشان، استخرهای گل و رسوبات معدنی موجود در این جزایر نقش ارزنده در گسترش گردشگری سلامت دارد. با این حال شرایط و مدیریت جریان گردشگری و نیز زیرساخت‌ها و امکانات مورد نیاز در این جزایر در سطح بسیار ضعیف قرار دارد.
ریدرستات، سینگ و دمیکو ^۴ (۲۰۱۸)	تأثیر بازارهای مهم گردشگری بر هزینه‌های گردشگری سلامت در ایالات متحده	هزینه‌های کلی سلامت در ایالات متحده در درجه اول تحت تأثیر تغییرات بلند مدت است و این بینش می‌تواند به نفع دستیابی به یک مزیت رقابتی باشد.
نیلاشی ^۵ و همکاران (۲۰۱۹)	عوامل موثر بر توسعه گردشگری سلامت در مالزی با بهره‌گیری از روش تاپسیس فازی	ضعف‌های فناورانه، سازمانی، نیروی انسانی و محیطی را مهمترین موانع استفاده کامل و مطلوب مالزی از مزیت‌های خود در زمینه گردشگری سلامت است.

1. Heung, Vincent, Kucukusta & Song
2. Bernstein, Kenett, Epstein & Eshel
3. Migoń
4. Ridderstaat, Singh & De Micco
5. Nilashi

بررسی خلاصه‌ای از پیشینه تحقیق حاضر نشان داد که منابع علمی مستدلی در خصوص گردشگری سلامت در شهرستان مشکین‌شهر که دارای چشمه‌های آبگرم و معدنی متعددی است و ارتباط آن با افزایش ظرفیت‌های اقتصادی در فضاهای روستایی وجود ندارد و پژوهش حاضر که به سنجش نقش گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی، به کمک روش‌های پژوهش اسنادی و پیمایشی پرداخته، در نوع خود از نوآوری لازم برخوردار است و جزو منابع دست اول در این حوزه محسوب می‌شود (شکل ۱).

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

۳. روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی، از نظر میزان و درجه‌ی کنترل متغیرها، میدانی و از لحاظ نحوه‌ی پردازش اطلاعات، از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی است. در جمع‌آوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و پژوهش میدانی استفاده شده است. در این-راستا، مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای از منابع کتابخانه‌ای اخذ و داده‌های میدانی به‌صورت پرسشنامه (محقق ساخته) و مصاحبه و مشاهده (مستقیم و غیرمستقیم) جمع‌آوری گردید. قلمرو مکانی تحقیق سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مشگین‌شهر است. طبق سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵ این شهرستان دارای ۲۶۶ روستای دارای سکنه، تعداد ۱۴۹۹۴۱ نفر جمعیت و ۴۵۹۹۹ خانوار می‌باشد. جهت شناخت گردشگری سلامت در شهرستان مشگین‌شهر از مطالعات اسنادی (بررسی مقالات، طرح‌های پژوهشی، کتاب‌ها و سایت‌های مختلف درخصوص گردشگری سلامت و پزشکی در محدوده مورد مطالعه)، استفاده شد. سپس اثرات آن در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی به کمک خبرگان و آگاهان محلی و مسئولان و کارشناسان سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری شهرستان مشگین‌شهر و همچنین دهیاران و شوراهای اسلامی روستاهای دارای پتانسیل گردشگری سلامت مانند آبگرم، معدنی، چشمه و غیره، شناسایی و سؤال شدند. در مرحله بعدی تعدیل‌های لازم براساس استخراج مشترکات انجام شد. اثرات نهایی‌شده به‌عنوان مهم‌ترین اثرات توسعه گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی، در قالب پرسشنامه محقق‌ساخته تدوین شدند. با توجه به اینکه آماری دقیقی از جامعه آماری در دسترس نبود از فرمول نمونه‌گیری مجهول استفاده گردید و براساس این فرمول و با سطح اطمینان ۹۵ درصد و با ۷۰ درصد احتمال وجود صفت در جامعه تعداد ۱۹۸ نفر به‌عنوان نمونه تحقیق جهت مراجعه و تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند؛ بنابراین نمونه آماری تحقیق ۱۹۸ نفر خبرگان و آگاهان محلی و مسئولان و کارشناسان سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری شهرستان مشگین‌شهر و همچنین دهیاران و شوراهای اسلامی روستاهای دارای پتانسیل گردشگری سلامت مانند آبگرم، معدنی، چشمه و ... می‌باشند. پایایی پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ بررسی شد و ضریب آلفای کرونباخ ۰/۷۸۱ محاسبه گردید که بیانگر مطلوب

بودن ابزار تحقیق است. در نهایت جهت تحلیل داده‌های اخ شده از مطالعات میدانی و نیز در مسیر پاسخگویی به سوالات تدوین شده، از نرم افزار SPSS و از آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار و واریانس) و استنباطی (آزمون تی تک نمونه‌ای، فریدمن همبستگی، رگرسیون و تحلیل مسیر) استفاده شده است.

جدول ۲. متغیرهای سنجش میزان توسعه گردشگری سلامت

مأخذ: گل‌شیری و همکاران ۱۳۹۳؛ ریدر استات و همکاران، ۲۰۱۸؛ ملکی و توانگر، ۱۳۹۴؛ صفرآبادی و احمدی‌پور، ۱۳۹۸؛ پلوئی و همکاران، ۱۳۹۸

شاخص	متغیرها
طبیعی	تنوع جاذبه طبیعی در سطح شهرستان، تعدد چشمه‌های آبگرم و معدنی، وجود گونه‌های گیاهی و جانوری متعدد، وجود زیبای طبیعی در پیرامون روستاها، وجود فضای سبز در پیرامون آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی.
زیرساختی و خدماتی	وجود مراکز پذیرایی مناسب در محدوده آبگرم‌ها و آب‌های معدنی، دسترسی به مراکز خرید در محدوده آنها، وجود تابلوی راهنمای مناسب جهت یافتن آبگرم‌ها و آب‌های معدنی، وجود پایانه مسافری در سطح شهرستان، دسترسی آسان به وسیله نقلیه، کیفیت راه‌های ارتباطی، دسترسی به آب آشامیدنی و برق، وجود سیستم جمع‌آوری و دفن زباله و سطل، وجود مکانی برای استقرار چادرهای شخصی، وجود هتل یا اقامتگاه‌های مناسب در سطح شهرهای شهرستان
نیروی انسانی	وجود کادر خدماتی در محدوده جاذبه‌های گردشگری سلامت، وجود افرادی به عنوان ناجی در محل آبگرم‌ها، گذارندن آموزش‌های تکمیلی و مرتبط با کار به کارکنان آبگرم‌های و چشمه‌های معدنی
امکانات فیزیکی	دسترسی به توالت یا دستشویی در محل جاذبه، دسترسی به خطوط اینترنت، وجود سیستم تهویه مطبوع، دسترسی به بوفه جهت تهیه مواد غذایی، دسترسی به پارکینگ مطمئن برای خوروها، وجود میز آرایش و سشوار، دسترسی به فروشگاه لوازم مورد نیاز استخر (مایو، حوله و ...)، دسترسی به غذاخوری و هتل آپارتمان

جدول ۳. متغیرها و شاخص‌های تحقیق ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی

مأخذ: کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵؛ رضوانی، دربان‌آستانه و احمدآبادی، ۱۳۹۴؛ قدیری‌معصوم، ضیاء و خراسانی، ۱۳۸۹؛ عینالی، ۱۳۹۳؛ فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲؛ گاتمن و اندرسون^۱، ۲۰۱۶؛ جرکو^۲، ۲۰۱۴

ابعاد	شاخص	مؤلفه
اقتصاد روستایی	اشتغال	ایجاد فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی؛ افزایش زمینه‌های اشتغال؛ افزایش انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و فعالیت؛ افزایش نرخ اشتغال مردان و زنان؛ افزایش میزان اشتغال در زمینه خدماتی، ایجاد زمینه‌های اشتغال اینترنتی
	درآمد	افزایش میزان درآمد روستاییان؛ افزایش قیمت اراضی کشاورزی در پیرامون آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی؛ افزایش میزان قیمت کالاها و تولیدات محلی و صنایع دستی؛ پایداری و افزایش قیمت مسکن و زمین در روستاهای پیرامون آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی؛ افزایش تنوع در منابع درآمدی روستاییان
	سرمایه گذاری	میزان دسترسی روستائیان به خدمات مالی و اعتباری؛ افزایش فرصت‌های پس‌انداز خانوارهای روستایی شاغل در آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی؛ میزان سرمایه‌گذاری در مشاغل گردشگری سلامت؛ میزان سرمایه‌گذاری‌های غیر دولتی در زمینه توسعه در پیرامون آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی، میزان سرمایه‌گذاری در ایجاد خدمات فراغتی و رفاهی
	تولید	تغییر نوع تولید برای فروش و بازاریابی محصولات تولیدی روستاییان؛ افزایش تولید در واحد سطح اراضی؛ افزایش تولید صنایع دستی موجود در روستاها؛ افزایش انگیزه جهت تولید محصولات باغی و زراعی به روش مکانیزه و آبیاری تحت فشار؛ توسعه و افزایش حجم مبادلات اقتصادی با خارج از روستا
	خدمات	افزایش خدمات مرتبط با ماشین (پارکینگ، تعویض روغن، مکانیکی و ...)، افزایش خدمات رفاهی و اقامتی (هتل آپارتمان، غذا خوری، هتل، اغذیه فروشی)، ایجاد بوفه و سوپومارکت، افزایش بنگاه‌های اقتصادی خرد و املاک، فروشگاه لوازم مورد نیاز استخر (مایو، حوله و ...)، افزایش خدمات بهداشتی و درمانی.
	تنوع بخشی	ایجاد مشاغل دوم مانند زنبورداری، دامداری، پرورش ماهی و...؛ ایجاد کارگاه‌های فرآوری محصولات کشاورزی؛ توسعه کشت جایگزین و کشت محصولاتی با نیاز آبی کم؛ کسب درآمد از طریق اجاره دادن مسکن، تهیه و فروش گیاهان دارویی خودرو، تهیه و فروش محصولات دامی برای گردشگران سلامت، تهیه و فروش نهاده‌ها و محصولات کشاورزی

1. Gautam & Andersen

2. Jarkko

۴. مبانی نظری

گردشگری سلامت قدمتی هزاران ساله دارد و از لحاظ تاریخی به زمان ایران باستان، مصر، یونان و روم باستان باز می‌گردد که در آن زمان مردم جهت تسکین و التیام درد مفاصل به چشمه‌های آبگرم معدنی به‌عنوان یک مکان مقدس سفر می‌کردند (ریدر استات و همکاران، ۲۰۱۸، ص. ۲). در زمان مدرن (حال حاضر) نیز، بسیاری از کشورها تلاش کرده‌اند (یا هنوز هم تلاش می‌کنند) تا گردشگری سلامت را به‌عنوان یک محصول با ارزش گردشگری برای گسترش و گسترش پایه‌های گردشگری خود توسعه و ترویج دهند (OECD, 2016). بر اساس تعریف سازمان جهانی گردشگری (WTO)، گردشگری سلامت عبارت است: استفاده از خدماتی که به بهبود یا افزایش سلامتی و افزایش روحیه فرد (با استفاده از آب‌های درمانی آب و هوا یا مداخلات پزشکی) منجر می‌شود و در مکانی خارج از محل سکونت فرد که بیش از ۲۴ ساعت است به طول می‌انجامد (صفرآبادی و احمدی‌پور، ۱۳۹۸، ص. ۲۳۲). براساس این تعریف، گردشگری سلامت سفری است که به‌منظور درمان بیماری‌های روحی و جسمی و انجام نوعی از عمل‌های جراحی به دهکده‌های سلامت و اسپاها (مراکز آبگرم و معدنی) صورت می‌پذیرد (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۸۶، ص. ۳۱). به تعریفی دیگر، گردشگری سلامت عبارت است از «کلیه فعالیت‌های مربوط به اقامت و سایر سازمان‌هایی که هدف آنها بهبود سلامتی، محافظت از سلامتی و یا احیای سلامت افراد و استفاده از عنصر تعطیلات در فرآیندهای تهیه مراقبت‌های بهداشتی است (ساواشان و همکاران، ۲۰۱۷، ص. ۱۹۷). با توجه به تعاریف فوق می‌توان گفت، هدف اصلی گردشگری سلامت این است که بیمار به‌منظور مراقبت‌های پزشکی به‌جای دیگر سفر کند (والری کروکز، ترنر، سیندر، جانستون و کینگبری^۱، ۲۰۱۱، ص. ۷۳۰).

همان‌طوری که اشاره شد، گردشگری سلامت یکی از کهن‌ترین اشکال گردشگری است که از دیرباز در بین جوامع باستان رواج داشته است (گردشگری سلامت، ۱۳۹۰). به‌عنوان نمونه، ایرانیان ساکن در حوزه‌های آب‌های معدنی و زائران قرون وسطی با هدف یافتن حقیقت معنوی و یا طبقات مرفه اروپا در قرون ۱۸ و ۱۹ با شناختی که از ویژگی‌های آب‌ها داشتند برای بازیابی سلامت خویش به مناطق آب‌های معدنی سفر می‌کردند. با شکل‌گیری

1. Valorie Crooks, Turner, Snyder, Johnston & Kingsbury

گردشگری و تخصصی شدن آن، در دهه‌های اخیر رشد بی‌سابقه‌ای در توجه به این صنعت در جهان به وجود آمده است که نه تنها منجر به گسترش مراکز سلامتی، همچون دهکده‌های سلامت، مجتمع‌های آبگرم و معدنی و محیط‌های بکر و آرام شده است (اسمیت و کلی، ۲۰۰۶؛ به نقل از گل‌شیری و همکاران، ۱۳۹۳، ص. ۱۲). بلکه باعث اختصاص سهم قابل توجهی از درآمد و بازار اشتغال صنعت گردشگری به این بخش گردیده است، به طوری که در سال ۲۰۰۶ ارزش کل بازار گردشگری پزشکی که یکی از زیر بخش‌های گردشگری سلامت است، بیش از ۵۶ میلیارد دلار برآورد شده است (کانل، ۲۰۰۶). بنابراین، گردشگری سلامت را می‌توان به گردشگری درمانی، گردشگری صحت و گردشگری پیش‌گیرانه (منوچهری و محمدی، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۲) تقسیم‌بندی نمود.

- گردشگری درمانی: سفر برای درمان خاص یا عمل در بیمارستان‌ها یا مراکز درمانی خارج از کشور مبدأ (با میانگین اقامت ۲ هفته) است (هاراشه^۱، ۲۰۰۲، ص. ۳۴۵). مداخلات پزشکی در گردشگری درمانی وجود دارد. بیمار (با بیماری مزمن یا حاد) برای حل مشکلات درمانی خود یا از روش‌های پزشکی معمول و متعارف بهره می‌برد و یا از درمان‌ها و روش‌هایی که از نظر دانشمندان روش‌های غیر علمی خوانده می‌شوند (گل‌شیری و همکاران، ۱۳۹۳، ص. ۱۴).

- گردشگری صحت یا تندرستی: که به آن گردشگری شفابخش نیز گفته می‌شود. در این نوع گردشگری از امکانات طبیعت (آب‌های معدنی، دریاچه‌های نمک، لجن‌های طبی، شنزارهای رادیو اکتیو، حمام‌های گیاهی، خورشید و آب و هوا و مانند آن) استفاده می‌شود. بیماران (گردشگران) با هدف درمان یا رفع نارسایی جسمی سفر کرده و ممکن است تا ماه‌ها در مقصد بمانند. همچنین بیمارانی که دوره‌ی نقاهت خود را می‌گذرانند، نیز با استفاده از برنامه‌ی مراقبت‌های که پزشک معالج در نظر می‌گیرد می‌توانند با استفاده از امکانات طبیعت بهبود خود را تسریع بخشند (هاراشه، ۲۰۰۲؛ پلوئی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۶).

-گردشگری پیشگیرانه: در این نوع گردشگری تمام منابع طبیعی و هدف از سفر، مشابه گردشگری صحت است با این تفاوت که افراد، ناراحتی یا بیماری خاصی ندارند بلکه در واقع، از بروز بیماری و ناراحتی جسمی و روحی جلوگیری می‌کنند (هاراشه، ۲۰۰۲).

در این تحقیق بیشتر گردشگری صحت و تندرستی مورد تأکید است که اغلب مسافرت به دهکده‌های سلامت و مناطق دارای چشمه‌های آب معدنی و آب گرم (اسپاها) برای رهایی از تنش‌های زندگی روزمره و تجدید قوا بدون مداخله و نظارت پزشکی را شامل می‌شود (ملکی و توانگر، ۱۳۹۴، ص. ۱۵۶). با توجه به گزارش سازمان جهانی گردشگری در سال ۲۰۱۸، قاره‌های اروپا، آسیا و اقیانوسیه، آمریکا، آفریقا و خاورمیانه به ترتیب ۵۱ درصد، ۲۴ درصد، ۱۶ درصد، ۵ درصد و ۴ درصد از سهم گردشگران دنیا را به خود اختصاص داده‌اند که در این میان آسیا و اقیانوسیه با میانگین رشد سالانه ورود گردشگر به میزان ۶/۴ درصد نسبت به سایر قاره‌ها از رشد بالایی برخوردار بوده و آفریقا و خاورمیانه، به ترتیب با میانگین رشد ۵ درصد و ۴/۷ درصد، در جایگاه دوم و سوم قرار دارند که با توجه به میانگین رشد سالانه گردشگری در جهان (۴/۹ درصد) نشان از پتانسیل بالقوه و ظرفیت بالای توسعه گردشگری در این مناطق دارد (پلوئی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۶). در همین راستا، ظرفیت و پتانسیل‌های کشور و پراکندگی آن‌ها در سراسر کشور نشان از وجود مزیت رقابتی در حوزه گردشگری سلامت دارد. چشمه‌های آب گرم و معدنی (وجود بیش از ۱۰۰ چشمه آب گرم و معدنی در استان‌های آذربایجان غربی و شرقی، مازندران، سیستان و بلوچستان و ... با خواص درمانی گوناگون)، نمک غار درمانی یا نمک درمانی در محدوده خلیج فارس، زاگرس، قم، سمنان، کرمان، یزد و آذربایجان و لجن درمانی همگی از جمله ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های بالقوه کشور در حوزه گردشگری سلامت به شمار می‌روند (دستغیب، ۱۳۹۶، ص. ۴). به‌طور کلی گردشگری در ایران، با وجود کیفیت بالا و مقرون به صرفه از لحاظ خدمات بهداشتی، موفق به کسب جایگاه مناسب خود در بازار شده است، عمدتاً به علت فقدان استراتژی‌های تبلیغاتی مناسب، در نتیجه این صنعت نوپا هنوز در مراحل اولیه خود قرار دارد. همان‌طور که در برنامه‌ریزی ملی بیان می‌شود، دولت باید با پایان دادن به برنامه چهارم توسعه، از طریق صادرات کالاها، خدمات بهداشتی و گردشگری پزشکی ۳۰ درصد از نیازهای بهداشت کشور را تأمین کند. با

این حال، توسعه صنعت گردشگری پزشکی در ایران ممکن است مسائلی مانند مشکلات کارگزاری (مزد دلالتی) را ایجاد کند که به توجه جدی نیاز دارد. علاوه بر این، رسانه‌ها در ایران باید فرهنگ مردمی را نسبت به پذیرش گردشگران کشورهای مختلف هدایت کنند، علاوه باید توجه بیشتری به تبلیغ در رسانه‌های بین‌المللی برای ترویج جذب گردشگران از بسیاری از کشورها پرداخته شود (عظیمی، محمودی و اسماعیلی، ۲۰۱۷، صص. ۹۱-۹۰).

بررسی ادبیات توسعه گردشگری سلامت روستایی گویای این واقعیت است که توسعه و شکوفایی گردشگری باعث ارتقای شاخص‌های توسعه روستایی از جمله رفاه اجتماعی از منظر بهبود الگوی مصرف خانوارهای روستایی، رضایتمندی شغلی، تقویت سرمایه روانشناختی، تقویت مشارکت اجتماعی، تقویت سرمایه اجتماعی، افزایش میزان درآمد، هویت بخشی به صنایع دستی روستایی، ارتقای خدمات روستایی، ارتقای کمیت و کیفیت زیرساخت‌های روستایی و ... در مناطق روستایی می‌شود و گردشگری امتیازات قابل ملاحظه‌ای برای نواحی روستایی از طریق توسعه درآمدهای زیرساختی ایجاد می‌کند. به طوری که گردشگری در سطح محلی برای صاحبان تجارت با سرمایه اندک امکان رشد را فراهم می‌سازد و از طرفی در کنار فعالیت‌هایی مانند کشاورزی، تاثیر مطلوبی در افزایش درآمد خانواده دارد (اسماعیلی، ۱۳۸۱).

۴. ۱. محدوده مورد مطالعه

شهرستان مشگین‌شهر از شهرستان‌های استان اردبیل است که در شمال غربی ایران با آب-هوای کوهستانی در دامنه کوه سبلان واقع شده است. این شهرستان به جهت واقع شدن در دامنه سبلان، از طبیعتی زیبا و آب و هوایی خنک و آب‌های معدنی فراوان برخوردار است. مشگین‌شهر، که بی‌شک می‌توان آن را قطعه‌ای از بهشت نامید، با قرارگیری در ارتفاع بالا و نزدیکی به کوه سبلان ۴۸۱۱ متری همواره از طبیعتی زیبا و دلنشین و آب و هوایی مطلوب برخوردار بوده است. هوای این شهرستان در فصول گرم، بسیار خنک و در فصول سرد، یخبندان است. وجود بیش از ۱۰ چشمه طبیعی آبگرم، ۱۱ مجتمع آب‌درمانی، گردشگاه‌های فراوان طبیعی (آبشار، رودخانه، جنگل، بیشه‌زار، دشت، مناظر صخره ای و ...)، بیش از ۶۰۰ اثر باستانی و تاریخی، سایت‌های متعدد پرواز با پاراگلایدر و نیز مجموعه پل معلق که

بی‌نظیرترین پل پیاده‌رو در خاورمیانه می‌باشد، همه ساله گردشگرهای بسیار زیادی را از سرتاسر ایران و دنیا به سوی این شهرستان جذب می‌کند. به‌طوری‌که می‌توان آن را یکی از قطب‌های مهم گردشگری ایران نامید. همان‌طوری که گفته شد، این شهرستان دارای بیش از ۱۰ چشمه معدنی است که به فاصله تقریبی ۱۹ کیلومتری از مرکز شهرستان مشگین‌شهر قرار دارند. مهمترین چشمه‌ها و آبگرم‌های این شهرستان عبارت‌اند از: مول‌سویی، توش‌سو، دودو، ایلاندو، قوتورسویی، آب معدنی انزان، آبگرم شابیل، آبگرم قینرجه و غیره. به‌همین جهت این شهرستان در طول سال میزبان گردشگران و مسافران زیادی از سراسر کشور و حتی خارج از کشور می‌باشد. یکی از مهمترین جاذبه‌های گردشگری سلامت که باعث رونق صنعت اکوتوریسم مشگین‌شهر شده، چشمه آبگرم قینرجه می‌باشد که به داغ‌ترین چشمه‌ی آبگرم جهان نیز مشهور بوده و در دامنه کوه سبلان واقع شده است (سازمان گردشگری و میراث فرهنگی شهرستان مشگین‌شهر، ۱۳۹۹) (شکل ۲).

شکل ۲. موقعیت سیاسی شهرستان مشگین‌شهر

۵. یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی تحقیق نشان داد، از بین ۱۹۸ نفر پاسخگوی تحقیق ۸۶/۴ درصد مرد و ۱۳/۶ درصد نیز زن بودند. از نظر سنی نیز بیشترین تعداد پاسخگویان در رده سنی ۳۱ الی ۴۰ سال با ۲۸/۳ درصد و رده سنی ۴۱ الی ۵۰ سال با ۲۱/۲ سال سن قرار داشتند. از نظر تاهل نیز ۶۸/۲ درصد متأهل و بقیه مجرد بودند. از لحاظ سطح سواد نیز اغلب پاسخگویان با ۴۷/۵ درصد به جهت اینکه خبرگان محلی، کارشناسان، مدیران روستایی و دهیاران بودند، سطح سوادی بالاتر از دیپلم داشتند. نتایج از نظر فعالیت نیز نشان داد، اغلب پاسخگویان تحقیق ۴۵/۵ درصد در مشاغل کشاورزی (دامداری، زراعت، باغداری، پرورش ماهی، پرورش زنبور عسل و ...) مشغول فعالیت بودند و در این میان نیز ۱۵/۷ درصد نیز بیکار بودند که عمدتاً خبرگان روستایی و شوراهای اسلامی بودند که دانشجوی فارغ‌التحصیل بودند و در شرایط فعلی شغلی نداشتند.

۵.۱. وضعیت گردشگری سلامت در شهرستان مشکین‌شهر

در ابتدا جهت بررسی و تحلیل وضعیت شاخص‌های گردشگری سلامت (در ابعاد طبیعی، زیرساختی و خدماتی، نیروی انسانی و امکانات فیزیکی) در شهرستان مشکین‌شهر از آزمون تی‌تک نمونه‌ای استفاده شده است. تحلیل میانگین عددی بر اساس آزمون t تک نمونه‌ای مبین این است، همه ۴ شاخص گردشگری سلامت (پزشکی) طبق میانگین‌های بدست آمده و آماری تی بررسی شده در وضعیت مطلوب و بالاتر از مطلوبیت عددی ۳ قرار دارند. در این میان شاخص‌های نیروی انسانی با آماره ۱۴/۳۳، زیرساختی و خدماتی با آماره ۷/۲۱ در سطح نسبتاً مطلوبی قرار دارد. این تفاوت در سطح آلفای ۰/۰۵ معنادار و میزان تفاوت آنها از مطلوبیت عددی به صورت مثبت برآورد شده است. معناداری این شاخص‌ها نشان می‌دهد، توسعه گردشگری سلامت در محدوده مورد مطالعه اثرات مثبتی در پایداری اقتصادی و افزایش ظرفیت‌های اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی داشته و توسعه شاخص‌های گردشگری سلامت و افزایش مراجعه گردشگران به این محدوده می‌تواند زمینه را برای پایداری اقتصادی

و ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی در شهرستان مشکین‌شهر به‌عنوان یکی از قطب‌های گردشگری استان اردبیل فراهم سازد (جدول ۴).

جدول ۴. بررسی شاخص‌های گردشگری سلامت با استفاده از آزمون t از دیدگاه جامعه آماری

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مطلوبیت عددی مورد آزمون = ۳							
شاخص‌ها	میانگین	آماره آزمون T	درجه آزادی	معناداری	تفاوت		فاصله اطمینان ۹۵ درصد
					میانگین	حد پائین	حد بالا
طبیعی	۱۳/۳	۳/۹۹	۱۹۷	۰.۰۰۰	۰/۱۳۲	۰/۰۶۷	۰/۱۹۷
زیرساختی و خدماتی	۱۶/۳	۷/۲۱	۱۹۷	۰.۰۰۰	۰/۱۶۱	۰/۱۱۷	۰/۲۰۵
نیروی انسانی	۵۱/۳	۱۴/۳۳	۱۹۷	۰.۰۰۰	۰/۵۰۸	۰/۴۳۸	۰/۵۷۸
امکانات فیزیکی	۳/۰۹	۲/۳۷	۱۹۷	۰.۰۱۹	۰/۰۸۲	۰/۰۱۳	۰/۱۵۰

در ادامه نیز با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن اقدام به رتبه‌بندی شاخص‌های گردشگری سلامت در محدوده مورد مطالعه، شده است. نتایج نشان داد، شاخص نیروی انسانی با میانگین رتبه‌ای ۱۵.۳ در رتبه نخست و شاخص امکانات فیزیکی با میانگین رتبه‌ای ۰۱.۲ در رتبه آخر قرار گرفته است. بنابراین می‌توان گفت این شاخص‌ها از همگنی خوبی برخوردار هستند و می‌توانند در زمینه جذب گردشگران سلامت از نقاط مختلف ایران و دنیا مفید واقع شوند و از نظر جامعه آماری وجود نیروی انسانی کافی و زیرساخت‌ها و خدمات کافی می‌تواند زمینه را برای توسعه گردشگری سلامت در این محدوده فراهم آورد (جدول ۵).

جدول ۵. رتبه‌بندی شاخص‌های گردشگری سلامت با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

رتبه	میانگین رتبه‌ای	میانگین	شاخص‌های گردشگری سلامت
۳	۲/۳۰	۳/۱۳	طبیعی
۲	۲/۵۴	۳/۱۶	زیرساختی و خدماتی
۱	۳/۱۵	۳/۵۱	نیروی انسانی
۴	۲/۰۱	۳/۰۹	امکانات فیزیکی
۱۹۸			N

۸۷/۸۲۲	Chi-Square
۳	Df
۰/۰۰۰	Asymp. Sig

۲.۵. وضعیت ظرفیت اقتصاد روستایی در شهرستان مشکین شهر

در این قسمت نیز به بررسی و تحلیل وضعیت شاخص‌های اقتصاد روستایی (ظرفیت‌های اقتصادی) در شهرستان مشکین شهر از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. تحلیل میانگین عددی بر اساس آزمون t تک‌نمونه‌ای مبین این است، میانگین همه شاخص‌های ارتقای ظرفیت اقتصاد روستایی در محدوده مورد مطالعه بالاتر از میانگین عددی ۳ برآورد شده است و در این میان شاخص سرمایه‌گذاری با مقدار تی ۱۶/۴۴ و شاخص تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی با آماره تی ۷/۵۹ در وضعیت بهتری نسبت به سایر شاخص‌های مورد بررسی قرار دارند و شاخص درآمد با مقدار تی ۱/۰۲ در پایین‌ترین سطح قرار دارد. در این راستا می‌توان گفت، وجود بیش از ۱۰ چشمه طبیعی آبگرم، ۱۱ مجتمع آب‌درمانی، گردشگاه‌های فراوان طبیعی (آبشار، رودخانه، جنگل، بیشه‌زار، دشت، مناظر صخره‌ای و ...)، بیش از ۶۰۰ اثر باستانی و تاریخی، سایت‌های متعدد پرواز با پاراگلایدر و نیز مجموعه پل معلق که بی‌نظیرترین پل پیاده‌رو در خاورمیانه است، موجب شده تا سرمایه‌گذاری خوبی در زمینه توسعه گردشگری در این محدوده صورت بگیرد و این امر موجبات تنوع اقتصادی خوبی در این محدوده را ایجاد کرده و شرایط را برای پایداری اقتصاد روستاهای پیرامون جاذبه‌های گردشگری در شهرستان مشکین شهر فراهم ساخته است (جدول ۶).

جدول ۶. بررسی شاخص‌های ظرفیت‌های اقتصادی با استفاده از آزمون t از دیدگاه جامعه آماری

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مطلوبیت عددی مورد آزمون = ۳							
شاخص‌ها	میانگین	آماره آزمون T	درجه آزادی	معناداری	تفاوت میانگین		فاصله اطمینان ۹۵ درصد
					حد پائین	حد بالا	
اشتغال	۳/۰۸	۲/۵۲	۱۹۷	۰/۰۱۲	۰/۰۸۶	۰/۰۱۸۹	۰/۱۵۴
درآمد	۳/۰۳	۱/۰۲	۱۹۷	۰/۳۰۹	۰/۰۳۹	-۰/۰۳۶	-۰/۱۱۴

مطلوبیت عددی مورد آزمون = ۳							
شاخص‌ها	میانگین	آماره آزمون T	درجه آزادی	معناداری	تفاوت میانگین	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
						حد پائین	حد بالا
سرمایه‌گذاری	۳/۲۱	۱۶/۴۴	۱۹۷	۰/۰۰۰	۰/۲۱۹	۰/۱۹۲	۰/۲۴۵
تولید	۳/۱۵	۷/۰۹	۱۹۷	۰/۰۰۰	۰/۱۵۷	۰/۱۱۳	۰/۲۰۱
خدمات	۳/۰۵	۱/۳۵	۱۹۷	۰/۱۷۶	۰/۰۵۰	-۰/۰۲۲	۰/۱۲۳
تنوع بخشی	۳/۱۷	۷/۵۹	۱۹۷	۰/۰۰۰	۰/۱۷۴	۰/۱۲۹	۰/۲۱۹

در ادامه نیز با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن اقدام به رتبه‌بندی شاخص‌های ظرفیت‌های اقتصادی در سکونتگاه‌های روستایی در محدوده مورد مطالعه، شده است. نتایج حاصله نشان داد، شاخص سرمایه‌گذاری با میانگین رتبه‌ای ۴/۲۵ و تنوع بخشی اقتصادی با میانگین رتبه‌ای ۴/۰۷ در رتبه‌های نخست و شاخص درآمد در رتبه آخر قرار گرفته است. بنابراین می‌توان گفت این شاخص‌ها از همگنی خوبی برخوردار هستند و می‌توانند در زمینه ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی در راستای گردشگری سلامت در شهرستان مشکین‌شهر مفید واقع شوند (جدول ۷).

جدول ۷. رتبه‌بندی شاخص‌های ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

رتبه	میانگین رتبه‌ای	میانگین	شاخص‌های ظرفیت اقتصادی
۵	۳/۰۹	۳/۰۸	اشتغال
۶	۲/۹۳	۳/۰۳	درآمد
۱	۴/۲۵	۳/۲۱	سرمایه‌گذاری
۳	۳/۵۵	۳/۱۵	تولید
۴	۳/۱۱	۳/۰۵	خدمات
۲	۴/۰۷	۳/۱۷	تنوع بخشی
۱۹۸			N
۸۹/۱۷۲			Chi-Square
۵			Df
۰/۰۰۰			Asymp. Sig

پس از بررسی وضعیت شاخص‌های گردشگری سلامت و ظرفیت‌های اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در ادامه به بررسی رابطه معنادار این دو شاخص با استفاده از آزمون همبستگی اسپیرمن شده است. برای معنادار بودن رابطه بین متغیرها از طریق ضریب همبستگی اسپیرمن، اگر سطح معناداری آزمون (sig) کمتر از ۵ درصد باشد، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان رابطه دو متغیر را ثابت نمود. بنابراین یافته‌ها نشان می‌دهد، بین توسعه گردشگری سلامت و ظرفیت‌های اقتصادی (اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری، تولید، تنوع اقتصادی، خدمات) در سطح ۰/۰۵ درصد آلفا رابطه معناداری وجود دارد. چنانچه توسعه هر کدام از این شاخص‌ها موجبات توسعه شاخص بعدی را فراهم خواهد ساخت و به‌طور کلی اقتصاد روستایی را در وضعیت مطلوب و رو به پایداری و توسعه پایدار قرار خواهند داد (جدول ۸).

جدول ۸. سنجش میزان همبستگی میان گردشگری سلامت و ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

ابعاد	همبستگی اسپیرمن	گردشگری سلامت	ظرفیت اقتصادی	فراوانی
گردشگری سلامت	ارزش همبستگی	۱	۱۷۶/۰*	۱۹۸
	سطح معناداری	۰	۰/۰۰۰	
ظرفیت‌های اقتصادی	ارزش همبستگی	۱۷۶/۰*	۱	
	سطح معناداری	۰/۰۰۰	۰	

(*) معناداری همبستگی در سطح ۰.۰۵ (مأخذ: یافته‌های تحقیق)

۳.۵. اثرات گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصاد روستایی

با توجه به وجود رابطه معنادار بین این شاخص‌ها طبق آزمون آماری فوق، در این قسمت از پژوهش به بررسی اثرات توسعه گردشگری سلامت (آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی) در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی در شهرستان مشکین‌شهر پرداخته شده است. در این راستا، مدل برآزش رگرسیونی شاخص‌های گردشگری سلامت در ابعاد ظرفیت‌های اقتصادی روستایان در محدوده مورد مطالعه از دیدگاه خبرگان و کارشناسان نشان داد که توسعه گردشگری سلامت در این منطقه حدود ۰/۴۴ درصد تأثیر مثبت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی روستاها

در ابعاد اشتغال، درآمد، تنوع بخشی، خدمات، تولید و ... داشته است. همچنین باید توجه به اینکه ضریب دوربین و/تسون بین ۱/۵ الی ۲/۵ قرار دارد، می‌توان معادله رگرسیونی را انجام داد (جدول ۹).

جدول ۹. تحلیل واریانس اثرات توسعه گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

دروین واتسون	اشتباه معیار	ضریب تعیین تصحیح شده	ضریب تعیین	R
۱/۹۶	۰/۲۵۸	۰/۱۶۹	۰/۱۹۴	۰/۴۴۱

با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS و با استفاده واریانس خطی، عوامل و شاخص‌های تأثیرگذار در ظرفیت‌های اقتصادی روستایی در راستای توسعه گردشگری سلامت مشخص گردید و نتایج حاصله حکایت از آن دارد که کل ابعاد اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری، تولید، تنوع بخشی، خدمات و ... کاملاً معنادار می‌باشد (جدول ۱۰). معناداری در این قسمت به معنی این است که می‌توان معادله رگرسیون خطی را ادامه داد.

جدول ۱۰. تحلیل واریانس وجود رابطه خطی بین گردشگری و ظرفیت‌های اقتصاد روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مؤلفه‌ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	معناداری
اثر رگرسیونی	۳/۰۶۷	۶	۰/۵۱۱	۷/۶۷۱	۰/۰۰۰
باقیمانده	۱۲/۷۲	۱۹۱	۰/۰۶۷		
کل	۱۵/۷۹	۱۹۷			

در این قسمت اثرات گردشگری سلامت در هر یک از متغیرهای وابسته تحقیق بررسی شده است. متغیر وابسته در این قسمت ارتقای ظرفیت‌های اقتصاد روستایی می‌باشد و متغیر مستقل نیز شاخص‌های ارتقای ظرفیت‌های اقتصاد روستایی (اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری، تولید، تنوع بخشی و خدمات) می‌باشد. به همین جهت و همچنین قضاوت در مورد سهم و نقش هریک از این متغیر مستقل در تبیین متغیر وابسته را به مقادیر بتا (Beta) سپرده شد. زیرا این مقادیر «استاندارد شده» بوده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها را

فراهم می‌سازد. با توجه به ضریب بتا به‌دست آمده در این تحقیق، توسعه گردشگری سلامت در شهرستان مشکین‌شهر در شاخص سرمایه‌گذاری با مقدار بتای $0/348$ و شاخص اشتغال با مقدار بتای $0/118$ بیشترین تأثیر و در شاخص‌های تولید با $-0/324$ و خدمات با $-0/018$ تأثیر کمتری نسبت بقیه شاخص‌ها داشته است (جدول ۱۱).

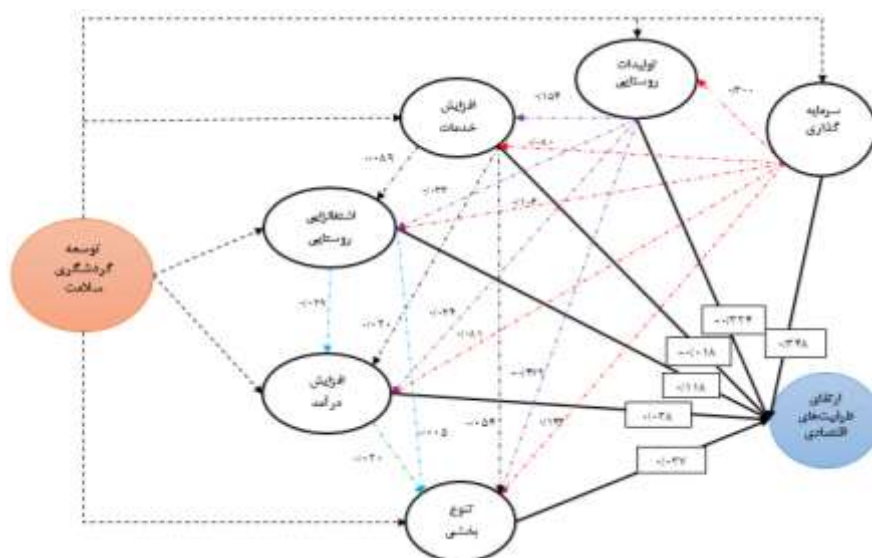
جدول ۱۱. اثرات توسعه گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصاد روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

متغیرها	ضریب غیر استاندارد		T	سطح معناداری
	B	خطای استاندارد		
عرض از مبدا	$1/276$	$0/456$	$2/796$	$0/000$
اشتغال	$0/069$	$0/038$	$1/799$	$0/074$
درآمد	$0/020$	$0/034$	$0/590$	$0/556$
سرمایه	$0/526$	$0/013$	$5/101$	$0/000$
تولید	$-0/293$	$0/070$	$-4/164$	$0/000$
خدمات	$-0/010$	$0/036$	$0/277$	$0/782$
تنوع اقتصادی	$0/032$	$0/066$	$0/493$	$0/623$

*** متغیر وابسته (ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی)

در ادامه جهت بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم توسعه گردشگری سلامت (پزشکی) و استفاده از آبگرم‌ها (مجتمع‌ها) و چشمه‌های معدنی در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی روستاهای پیرامون از آزمون تحلیل مسیر استفاده شد. برای انجام تحلیل مسیر ابتدا بین متغیر وابسته (ارتقای ظرفیت اقتصادی) و متغیرهای مستقل توسعه گردشگری رگرسیون گرفته شد و در بقیه مراحل هر یک از شاخص‌ها که بیشترین ضریب بتا (BETA) را داشته‌اند به‌عنوان متغیر وابسته و سایر عوامل متغیر مستقل فرض شده است. در شکل ۳ میزان و نوع تأثیر (مستقیم و غیرمستقیم) هریک از متغیرهای مستقل و وابسته نشان داده شده است.

شکل ۳. تحلیل مسیر اثرات توسعه گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی روستاها

یافته‌های حاصل از مدل تحلیل مسیر نشان داد که اثر مستقیم شاخص تولید بر ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی کمتر از ابعاد دیگر بوده و شاخص تنوع اقتصادی نیز بیشترین تأثیر مستقیم را داشته است. افزون بر این، شاخص تنوع اقتصادی بر همه شاخص‌ها تأثیر داشته و از طریق همه شاخص‌ها به‌طور غیرمستقیم بر ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی مؤثر بوده است. در همین راستا، تأثیر کلی هر یک از ابعاد در جدول ۱۲ ارائه شده است.

جدول ۱۲. سنجش میزان اثرات مستقیم و غیر مستقیم توسعه گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

متغیرها	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کلی	اولویت بندی
اشتغال	۰/۱۱۸	۰/۰۰۱۲	۰/۱۱۹	۲
درآمد	۰/۰۳۸	۰/۰۰۰۷	۰/۰۳۸۷	۳
سرمایه	۰/۳۴۸	-۰/۰۷۷	۰/۲۷۱	۱
تولید	-۰/۳۲۴	-۰/۰۱۵۲	-۰/۳۳۹	۶
خدمات	-۰/۰۱۸	۰/۰۱۲۶	-۰/۰۰۵۴	۵
تنوع اقتصادی	۰/۰۳۷	-	۰/۰۳۷	۴

به طور کلی، اثرات مستقیم و غیرمستقیم توسعه گردشگری سلامت (استفاده از آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی) شهرستان مشکین‌شهر با استفاده از آزمون تحلیل مسیر به‌دست آمد (جدول ۱۱). نتایج حاصله نشان داد، بیشترین اثر کلی توسعه گردشگری سلامت در محدوده مورد مطالعه مربوط به شاخص سرمایه‌گذاری در روستاهای دارای جاذبه با میزان (۰/۲۷۱) و شاخص اشتغال با میزان اثر کلی ۰/۱۱۹ بر اساس نظر جامعه آماری بوده و کمترین اثر کلی نیز، مربوط به شاخص افزایش تولیدات روستایی با میزان (۰/۳۳۹-) می‌باشد. به‌طور کلی با توجه به نتایج آزمون تحلیل مسیر می‌توان گفت که، توسعه مجتمع‌های آبگرم و چشمه‌های معدنی در شهرستان مشکین‌شهر موجب جاری شدن سرمایه‌های مختلف بومی و غیربومی در این مکان‌ها شده است و این امر زمینه را برای افزایش زمینه‌های شغلی به‌خصوص در مشاغل خدماتی و در نتیجه افزایش درآمدهای پایدار روستاییان در روستاهای دارای جاذبه گردشگری فراهم ساخته است. همچنین حضور گردشگران در این محدوده موجب بهبود زیرساخت‌های روستایی، افزایش تولیدات روستاییان در زمینه‌های مختلف و ایجاد زمینه‌های شغلی غیرکشاورزی و به طور کلی تنوع اقتصاد روستایی بر اساس نظر الیس (۲۰۰۰) شده است. به عبارت بهتر تقویت این نوع از گردشگری منجر به ایجاد چرخه درآمدی برای روستاییان، افزایش مشارکت، توانمندسازی زنان روستایی و توسعه و بهبود زندگی روستایی شده است. با افزایش سرمایه‌گذاری از مردان و زنان روستایی برای نگهداری و مدیریت مجتمع‌های آب‌درمانی استفاده شده که این فرصت مناسبی برای استفاده از نیروهای بالقوه روستایی و ایجاد مشاغل تازه‌ای از جمله فروش ملزومات شنا، ماساژ درمانی، ورزشهای اصلاحی درون آب و ... شده است. توجه بیشتر به این نوع از گردشگری منجر به احداث اقامت‌های سنتی و روستایی با ایده‌های خلاقانه‌ای مانند طبخ نان محلی و یا تهیه لبنیات در حضور گردشگران شده است. از طرفی رستوران‌ها و کافی‌شاپ‌ها در کنار منوی دائمی خود با ارائه انواع دمنوش‌های طبیعی و محصولات خانگی روستاییان توانسته‌اند قابلیت‌های خود در راستای شکوفایی اقتصاد روستایی را جلوه سازند.

۶. نتیجه‌گیری

گردشگری سلامت، هرگونه مسافرت برای ارتقای سلامت را در بر می‌گیرد و به‌عنوان یکی از ابعاد گردشگری، به توسعه پایدار روستایی و پویایی اقتصاد کشور کمک می‌نماید. همچنین گردشگری سلامت یک استراتژی ملی در راستای افزایش درآمد کشور و نیز بازوی امنیت ملی است. امروزه گردشگری به‌عنوان صنعتی جذاب و رو به رشد مورد توجه می‌باشد و در این حوزه، گردشگری سلامت نیز که با روح و جسم گردشگران در ارتباط است، نوعی از گردشگری است که به‌منظور حفظ، بهبود و حصول مجدد سلامت جسمی و ذهنی فرد انجام می‌شود با توجه به افزایش فشارهای روزمره فردی و اجتماعی این نوع گردشگری جایگاه ویژه‌ای در انواع دیگر گردشگری پیدا کرده است. در همین راستا، هدف از تحقیق حاضر بررسی نقش و تأثیر گردشگری سلامت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی فضاهای روستایی در شهرستان مشگین‌شهر بوده است؛ بنابراین نتایج حاصل از تحقیق نشان داد، میانگین شاخص‌های نیروی انسانی با آماره ۱۴/۳۳، زیرساختی و خدماتی با آماره ۷/۲۱ در سطح نسبتاً مطلوب قرار دارند. همچنین در میان شاخص‌های ارتقای ظرفیت‌های اقتصاد روستایی، شاخص سرمایه‌گذاری در محل جاذبه‌ها و روستاهای پیرامون با مقدار تی ۱۶. ۴۴ و شاخص تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی با آماره تی ۵۹. ۷ در وضعیت بهتری نسبت به سایر شاخص‌های مورد بررسی قرار گرفته‌اند و شاخص درآمد با مقدار تی ۱. ۰۲ در پایین‌ترین سطح قرار دارد. علاوه بر این‌ها، بین توسعه گردشگری سلامت و ظرفیت‌های اقتصادی (اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری، تولید، تنوع اقتصادی، خدمات) در شهرستان مشگین‌شهر استان اردبیل در سطح ۰/۰۵ درصد آلفا رابطه معناداری وجود دارد. چنانچه توسعه هر کدام از این شاخص‌ها موجبات توسعه شاخص بعدی را فراهم خواهد آورد و به‌طور کلی اقتصاد روستایی را در وضعیت مطلوب و رو به پایداری و توسعه پایدار قرار می‌دهد.

همچنین، مدل برازش رگرسیونی شاخص‌های گردشگری سلامت در ابعاد ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی روستاییان در محدوده مورد مطالعه از دیدگاه خبرگان و کارشناسان نشان داد که توسعه گردشگری سلامت در این منطقه حدود ۰/۴۴ درصد تأثیر مثبت در ارتقای ظرفیت‌های اقتصادی روستاها در ابعاد اشتغال، درآمد، تنوع‌بخشی، خدمات، تولید و ... داشته

است و نتایج درباره اثرات مستقیم و غیرمستقیم توسعه گردشگری سلامت (استفاده از آبگرم‌ها و چشمه‌های معدنی) در شهرستان مشکین‌شهر نشان داد، بیشترین اثر کلی توسعه گردشگری سلامت در محدوده مورد مطالعه مربوط به شاخص سرمایه‌گذاری در روستاهای دارای جاذبه با میزان (۰/۲۷۱) و شاخص اشتغال با میزان اثر کلی ۰/۱۱۹ بوده و کمترین اثر کلی نیز، مربوط به شاخص افزایش تولیدات روستایی با میزان (۰/۳۳۹-) می‌باشد؛ بنابراین به‌طور کلی می‌توان گفت، در شهرستان مشکین‌شهر بیش از ۱۰ چشمه طبیعی آبگرم، ۱۱ مجتمع آب‌درمانی وجود دارد که وجود این مجتمع‌های آبگرم و چشمه‌های معدنی در شهرستان موجب جاری شدن سرمایه‌های مختلف بومی و غیربومی در این مکان‌ها شده است و این امر زمینه را برای افزایش زمینه‌های شغلی به‌خصوص در مشاغل خدماتی و در نتیجه افزایش درآمدهای پایدار روستاییان در روستاهای دارای جاذبه گردشگری فراهم ساخته است. همچنین حضور گردشگران در این محدوده موجب بهبود زیرساخت‌های روستایی، افزایش تولیدات روستاییان در زمینه‌های مختلف و ایجاد زمینه‌های شغلی غیرکشاورزی و به‌طور کلی تنوع اقتصاد روستایی شده است. علاوه بر این‌ها توسعه گردشگری سلامت در این شهرستان موجب، افزایش اشتغال‌زایی برای قشر تحصیل‌کرده و افزایش اشتغال کارکنان بخش سلامت، تنوع اقتصادی و خارج شدن از اقتصاد تک محصولی، تحرک اقتصاد روستا و استخدام نیروی جوان روستایی، افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در محل جاذبه‌ها، تبدیل شدن به قطب گردشگری در منطقه، افزایش تولیدات روستایی در زمینه‌های مختلف کشاورزی، توسعه خدمات و افزایش مشاغل خدماتی و ... شده است. بنابراین نتایج حاصل از این تحقیق با نتایج تحقیقات گل‌شیری و همکاران (۱۳۹۳)، حسینی‌نژاد و دریاباری (۱۳۹۶)، ناصرپور و همکاران (۱۳۹۷)؛ صفربادی و احمدپور (۱۳۹۸)؛ برنستین، کنت، استین و اشل^۱ (۲۰۱۶)؛ نیلاشی و همکاران (۲۰۱۹)، میگون (۲۰۱۶)؛ ریدراستات و همکاران (۲۰۱۸) و غیره در زمینه‌های مختلف در یک راستا قرار دارد. همچنین در راستای بهبود وضعیت اقتصاد روستاهای شهرستان مشکین‌شهر و بهبود وضعیت گردشگری سلامت پیشنهاداتی به شرح زیر ارائه می‌گردد: ۱) ایجاد بازارچه‌ها و بازارها، به‌منظور عرضه محصولات تولیدی روستاییان در کنار

1. Bernstein, Kenett, Epstein & Eshel

مرکز گردشگری سلامت با رویکرد تنوع اقتصادی، ۲) راه‌اندازی هتل آپارتمان‌ها، مراکز اقامتی، پذیرایی و تفریحی، مغازه‌های فروش لوازم شنا و ... در روستاهای پیرامون جاذبه‌های گردشگری سلامت در شهرستان مشکین‌شهر جهت توسعه مشاغل خدماتی و پویایی اقتصاد روستایی و جذب سرمایه‌گذار، ۳) توسعه کسب و کارهای کوچک با رویکرد صنایع دستی در روستاهای پیرامون جاذبه‌ها و ارتقای ظرفیت‌های اقتصاد روستایی.

کتاب‌نامه

۱. پلوئی، ک.، فضلی، ص.، درویشی سه تلانی، ف.، بیات، ر. ا.، و قادری، ا. (۱۳۹۸). اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه صنعت گردشگری سلامت ایران در افق ۱۴۱۴ با رویکرد مدل‌سازی ساختاری-تفسیری. *فصلنامه گردشگری و توسعه*، ۸(۳)، ۱-۲۹.
۲. حسینی‌نژاد، س. ر.، و دیاباری، س. ج. (۱۳۹۶). بررسی نقش گردشگری در توسعه پایدار منطقه‌ای (نمونه موردی: گردشگری سلامت استان اردبیل). *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۷(۳)، ۶۳-۵۵.
۳. خادم الحسینی، ا.، و ادهم، ن. (۱۳۹۵). نقش گردشگری سلامت در توسعه پایدار شهری با تأکید بر شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی (مورد: آبگرم محلات). *پژوهش‌های مکانی-فضایی*، ۱، ۱۵-۱.
۴. دستغیب، س. ا. (۱۳۹۶). تحلیل بر وضعیت گردشگری سلامت در ایران. *اولین همایش بین‌المللی گردشگری، جغرافیا و محیط‌زیست پاک*، ۲۰ خرداد، همدان، ایران. بازیابی از <https://civilica.com/8170/>
۵. رضوانی، م.، دربان‌آستانه، ع. و احمدآبادی، ح. (۱۳۹۴). تحلیل اثرات اعتبارات خرد بر پایداری اقتصاد روستایی (مورد مطالعاتی: اعتبارات صندوق کارآفرینی امید در شهرستان نیشابور). *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۱۳(۱)، ۲۳۳-۲۰۹.
۶. صادقلو، ط.، محمودی، ح.، و جعفری، ف. (۱۳۹۶). تحلیل تاب‌آوری کسب و کارهای گردشگری در نواحی روستایی (مورد: حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد). *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، (ویژه‌نامه گردشگری روستایی)، ۲۲-۱.
۷. صفراآبادی، ا.، و احمدپور، ع. (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی تفرجگاه‌های پیرامون شهرها با تأکید بر گردشگری سلامت (مطالعه موردی: چشمه آبگرم تودلویه). *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، ۹(۳۱)، ۲۴۳-۲۲۷.

۸. فراهانی، ح.، ولائی، م.، و اصدقی، ز. (۱۳۹۲). بررسی نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی از دیدگاه گردشگران (مطالعه موردی: روستای چکان شهرستان مراغه). *اندیشه جغرافیایی*، ۷(۱۴)، ۳۷-۵۶.
۹. قدیری معصوم، م.، ضیاء نوشین، م.، و خراسانی، م. (۱۳۸۹). پایداری اقتصادی و رابطه آن با ویژگی‌های مکانی-فضایی (مطالعه موردی روستاهای دهستان کوهین شهرستان کبودر آهنگ). *فصلنامه روستا و توسعه*، ۱۳(۲)، ۱-۲۹.
۱۰. کریم‌زاده، ح.، ولائی، م.، و منافی آذر، ر. (۱۳۹۵). نقش تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان مرحمت‌آباد میانی، شهرستان میاندوآب). *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، ۶(۲۰)، ۱۲۳-۱۴۴.
۱۱. گل‌شیری اصفهانی، ز.، رکن‌الدین افتخاری، ع.، و پورطاهری، م. (۱۳۹۳). تبیین چرخه‌الگوی توسعه گردشگری سلامت در مناطق روستایی ایران (با تأکید بر چشمه‌های آب‌گرم). *مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۳(۱۱)، ۱۱-۳۲.
۱۲. ملکی، س.، و توانگر، م. (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل چالش‌های گردشگری سلامت از منظر بیماران خارجی. *مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ۲(۲)، ۱۵۳-۱۶۵.
۱۳. منوچهری، س.، و محمدی، س. (۱۳۹۸). تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری سلامت در مناطق مرزی (مطالعه موردی: استان کردستان). *فصلنامه علوم و فنون مرزی*، ۳(۳۰)، ۹۵-۱۳۰.
۱۴. ناصرپور، م.، موسوی، س. ن.، و سپهوند، ر. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر عوامل غیردرمانی بر توسعه گردشگری سلامت. *فصلنامه گردشگری و توسعه*، ۷(۳)، ۱۹۵-۲۱۲.
۱۵. واعظی، ر.، چگین، م.، و اصلی‌پور، ح. (۱۳۹۶). جایگاه خط‌مشی گردشگری سلامت در توسعه اقتصادی و اجتماعی مبتنی بر راهبردهای اقتصاد مقاومتی. *مدیریت دولتی (دانش مدیریت)*، ۹(۴)، ۶۴۱-۶۶۴.
۱۶. ورمزیاری، ح.، و ایمانی، ب. (۱۳۹۶). تحلیل تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی در شهرستان ملکان. *نشریه توسعه کارآفرینی*، ۱۰(۱)، ۱۸۱-۲۰۰.
۱۷. هرندی، ع. ا.، و میرزائیان خمسه، پ. (۱۳۹۶). تبیین مدل جذب گردشگر سلامت: با استفاده از راهبرد تئوری داده‌نیاد کلاسیک. *مجله گردشگری شهری*، ۴(۱)، ۸۷-۹۸.

18. Azimi, R., Mahmoudi, G., & Esmaeili, H. (2017). A study of the effect of advertising on attracting medical tourism. *International Journal of Travel Med Glob Health*, 5(3), 89-93.
19. Bernstein, C., Kenett, R., Epstein, V., & Eshel, A. (2016). Dead Sea medical tourism: An allergological point of view *Aerobiologia*, 7(9), 1-10.
20. Biggs, D., Hall, Michael C. & Stoeckl, N. (2011). The resilience of formal and informal tourism enterprises to disasters: reef tourism in Phuket, Thailand. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(5), 645-665.
21. Byrd, E. T., Bosley, H. E., & Dronberger, M. G. (2009). Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina. *Journal of tourism Management*, 30(1), 639-703.
22. Fahimi, A., Akadiri, S. S., Seraj, M., & Akadiri, A. C. (2018). Testing the role of tourism and human capital development in economic growth. A panel causality study of micro states. *Tourism Management Perspectives*, 28(2), 62-70.
23. Gautam, Y., & Andersen, P. (2016). Rural livelihood diversification and household well-being: Insights from Humla, Nepal. *Journal of Rural Studies*, 44(6), 239-249.
24. Guaita Martínez, J. M., Martín Martín, J. M., Salinas Fernández, J. A., & Mogorrón-Guerrero, H. (2019). An analysis of the stability of rural tourism as a desired condition for sustainable tourism. *Journal of Business Research*, 100, 165-174.
25. Heung, Vincent C. S., Kucukusta, D., & Song, H. (2011). Medical tourism development in Hong Kong: An assessment of the barriers. *Tourism Management*, 32(5), 995-1005.
26. Hultman, J., & Hall, C. M. (2011). Tourism place-making governance of locality in Sweden, Anedn. *Annals of Tourism Research*, 44(6), 123-128.
27. Li, L. (2008). A review of entrepreneurship. *Tourism Management*, 4(29), 1013-1022.
28. Migoñ, P. (2016). Interpreting geoheritage at New Zealand's geothermal tourist sites systematic explanation versus storytelling. *Geoheritage*, 9, 83-95.
29. Nilashi, M., Sarminah, S., Abdul Manaf, A., Ahmadi, H. A., Tarik R., Munshi, A., & Hassan, O. (2019). Factors influencing medical tourism adoption in Malaysia: A dematel fuzzy TOPSIS approach. *Computers & Industrial Engineering*, 137(43), 1-11.
30. OECD. (2016). *OECD tourism trends and policies*. Paris: OECD Publishing.
31. Ridderstaat, J., Singh, D., & De Micco, F. (2018). The impact of major tourist markets on health tourism spending in the United States. *Journal of Destination Marketing & Management*, 11, 270-280.
32. Rollandi, I. (2014). *Top 10 Best countries for medical tourism*. Retrieved from <http://www.INSIDERmonkey.com/bloy/the-10-best-countries-for-medical-tourism-330910>

- 33.Savaşan, A., Yalvaç, M., & Tuncel, E. (2017). Statistical reasoning for developing an attitude scale for health tourism stakeholders in North Cyprus context. *Procedia Computer Science*, 120, 196–203.
- 34.Shen, S., Wang, H., Quan, Q., & Xu, J. (2019). Rurality and rural tourism development in China. *Tourism Management Perspectives*, 30(4), 98–106.
- 35.Song, H., Larry, D., & Gang Li, Z. C. (2012). Tourism economic reaserch: A review and assessment. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1653–1682.
- 36.UNWTO. (2007). *Tourism highlights*. London: John Wiley & Sons.
- 37.Valorie Crooks, A., Turner, L., Snyder, J., Johnston, Ro., & Kingsbury, P. (2011). Promoting medical tourism to India: Messages images, and the marketing of international patient travel. *Social Science & Medicine*, 72(1), 726-732.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

 <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.67407.1000>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

تبیین راهبردهای توسعه گردشگری پزشکی با رویکرد رقابت پذیری مقاصد

(نمونه موردی: استان فارس)

مسعود تقوایی (استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران)

m.taghvaei@geo.ui.ac.ir

سیده سمیه حسینی (پژوهشگر پسادکتری زیر نظر صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران با همکاری دانشگاه

اصفهان، اصفهان، ایران، نویسنده مسئول)

sshosseini1361@gmail.com

صص ۲۳۸ - ۲۰۱

چکیده

دانش توسعه گردشگری پزشکی با مزیت رقابتی به عنوان یکی از زیر بخش‌های مهم گردشگری هنوز محدود است با توجه به جایگاه و قابلیت‌های مهم صنعت گردشگری پزشکی ایران در منطقه، پژوهش حاضر با هدف تدوین تعیین‌کننده‌ها و ارائه راهبردهای توسعه گردشگری پزشکی با رویکرد رقابت‌پذیری مقاصد در قالب دهکده سلامت در کلان منطقه پنج سلامت (استان فارس) می باشد. در این مطالعه ترکیبی از روش‌های کیفی و کمی استفاده شد. در مرحله اول تحلیل محتوا به مثابه استراتژی تحقیق انتخاب و از نرم‌افزار MAXQDA 18 برای تجزیه و تحلیل داده‌ها بهره گرفته شد، سپس داده‌های گردآوری شده در قالب پرسش‌نامه و مصاحبه در اختیار خبرگان قرار گرفت و به نهایی شدن شاخص‌ها منجر شد. در مرحله دوم، شاخص‌های شناسایی شده، جهت ارزیابی وضعیت موجود منطقه با استفاده از تکنیک SWOT، مورد بررسی قرار گرفت و با ترکیب دو تکنیک SWOT و DEMATEL فازی در راستای هدف تحقیق انواع راهبردها مشخص و با استفاده از تکنیک AHP

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۵ تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۰۳/۰۳

الویت‌بندی شدند. بر اساس چارچوبی از شاخص‌ها با رویکرد رقابت‌پذیری مقصد از جنبه‌های مختلف وضعیت موجود منطقه در راستای هدف تحقیق در قالب عوامل داخلی و خارجی و ارائه راهبردها با رویکرد یکپارچه سازی خدمات دسته‌بندی و الویت‌بندی شد. این پژوهش جهت رشد کیفی در جهانگردی پزشکی و ایجاد یک بازار پایدار با توجه به شاخص‌های مطرح شده است. در این راستا به ایجاد مزیت رقابتی از طریق ارائه خدمات یکپارچه و تدوین، طراحی و پیاده‌سازی راهبردهای این صنعت در آیمزه‌های مختلف در قالب ۸ استراتژی (تهاجمی، تنوع، بازنگری و تدافعی) با توجه به عوامل شناسایی شده و ارتباط بین آنها پرداخته که لزوم توجه مسؤولان امر حوزه گردشگری سلامت شیراز را به نتایج این پژوهش در برنامه‌ریزی‌های آتی می‌طلبد.

کلمات کلیدی: گردشگری پزشکی، رقابت‌پذیری مقاصد، تحلیل محتوا، تکنیک SWOT، تصمیم‌گیری چند شاخصه.

۱. مقدمه

بسیاری از رشته‌ها گردشگری را به عنوان یک ابزار قدرتمند جهت تنوع اقتصادی و توسعه اجتماعی شناخته‌اند (سوز، بالوگلو و بوسر^۱، ۲۰۱۸) و رقابت‌پذیری توسعه این بخش را تابعی از ساختار اقتصادی- اجتماعی و سیاسی در کشور مقصد می‌دانند (چوی و ترک^۲، ۲۰۱۱). دو عامل اقتصاد خرد (گیرندگان و ارائه‌دهندگان خدمات بهداشتی و درمانی) و اقتصاد کلان (سیاست در حال اجرای دولت برای حمایت از توسعه گردشگری پزشکی) در توسعه گردشگری پزشکی تأثیرگذار هستند (دایخس، جاکولجویک، رشتینکو و کازلو^۳، ۲۰۲۰) و بسیاری از کشورها برای تحریک رشد اقتصادی به طور فعال در حال ترویج گردشگری پزشکی هستند (بان و کیم^۴، ۲۰۲۰) در سال‌های اخیر، وزارتخانه‌های گردشگری در چندین کشور و نهادهایی مانند سازمان بهداشت جهانی (WHO)^۵، انجمن پزشکی آمریکا (AMA)^۶،

1. Suess, Baloglu & Busser
2. Choi & Turk
3. Daykhes, Jakovljevic, Reshetnikov & Kozlov
4. Ban & Kim
5. World Healthcare Organization
6. American Medical Association

انستیتوی گردشگری و مدیریت سفر هند (IITM)^۱ و شرکت‌های مشاوره‌ای مانند Deloitte مطالعاتی در حوزه پیامدهای اقتصادی گردشگری پزشکی روی اقتصاد ملی انجام داده‌اند (دی لا هوز-کورا، موناز-لویا و باکوکز^۲، ۲۰۱۸). گردشگری از طریق تأثیر بر درآمد ملی، اشتغال، تغییر قیمت‌ها و تراز بازرگانی ملی، اقتصاد کشورها را تحت تأثیر قرار می‌دهد (دیز پیسونرو^۳، ۲۰۱۳: ۱۰۴). با این وجود هنوز موارد خاصی نظیر تأثیر نامشخص بر سیستم‌های بهداشتی، نگرانی‌های اخلاقی یا کمبود ابزارهای موثر برای اندازه‌گیری تضمین کیفیت خدمات گردشگری پزشکی و محصولات آنها وجود دارد که مانع رشد سریع گردشگری پزشکی می‌شود (کلیموا و کوشنا^۴، ۲۰۲۰). گردشگری پزشکی صنعتی چند میلیارد دلاری رو به رشد (سندبرگ^۵، ۲۰۱۷، ص. ۱) و به عنوان زیر مجموعه‌ای از صنعت گردشگری سلامت است (کاررا و بریج^۶، ۲۰۰۶؛ اسمیت و پوچکو^۷، ۲۰۰۹) که یک فرصت کسب و کار بین‌المللی را در بسیاری از کشورهای در حال توسعه فراهم آورده است (هوروویتس، راسنسویگ و جونز^۸، ۲۰۰۷) و امکان بهره‌برداری از ترکیب جنبه‌های گردشگری با خدمات پزشکی را فراهم می‌کند (پيازولو و زانکا^۹، ۲۰۱۰). به عبارت دیگر این صنعت نه تنها شامل خدمات پزشکی است بلکه شامل چشم‌اندازهای گردشگری نیز می‌باشد و از بیمار و همراهان وی برای اقامت در یک محیط راحت و لذت بخش پشتیبانی می‌کند (کیم، آرکودا و کیم^{۱۰}، ۲۰۱۹). بنابراین شاید بتوان گفت بدون جاذبه‌های گردشگری به عنوان عنصر پایه‌ای توسعه گردشگری (گان^{۱۱}، ۱۹۷۹؛ لوندبرگ^{۱۲}، ۱۹۸۰؛ پیرس^{۱۳}، ۱۹۸۱) و خدمات گردشگری

1. Indian Institute Of Tourism & Travel Management

2. De la Hoz-Correa, Muñoz-Leiva & Bakucz

3. Diez Pisonero

4. Klímová & Kuča

5. Sandberg

6. Carrera & Bridges

7. Smith & Puczko

8. Horowitz, Rosensweig & Jones

9. Piazzolo & Zanca, N.

10. Kim, Arcodia & Kim

11. Gunn Glare

12. Lundberg

13. Pearce

مناسب (امکانات و تسهیلات) این امر امکان‌پذیر نخواهد شد و این بخش از خدمات یکی از بخش‌های پیشتاز و رو به رشد در سطح بین‌المللی است (فوری و سانتانا-گالگو^۱، ۲۰۱۱). به عبارت دیگر گردشگری پزشکی یک شکل نهایی از گردشگری پایدار با مکانیزم بازاریابی جداگانه و خاص برای خدمات سلامتی و فعالیت‌های گردشگری است (رابینسون^۲، ۲۰۰۵) که نه تنها شامل درمان‌های ضروری و انتخابی پزشکی (جراحی و غیر جراحی) است، بلکه درمان‌های تندرستی همراه با خدمات اقامت، سرگرمی، غذا و نوشیدنی، تور و یا جستجوی جاذبه‌های یک مقصد را نیز در بر می‌گیرد (هال^۳، ۲۰۱۱). به همین سبب کشورهای پیشرو در کنار ساخت کلینیک و بیمارستان‌ها، هتل‌ها و بهبود سایر خدمات درمانی به توسعه خدمات دیگر گردشگری همچون نحوه حمل و نقل، تفریح و سرگرمی و افزایش امنیت نیز می‌پردازند (مومنی، جاناتب، ایمانیک و خدایاری-زرنقب^۴، ۲۰۱۸) و فرصت‌های کسب و کار را برای ارائه خدمات پزشکی خود تصاحب کرده‌اند. بسیاری از کشورهای در حال توسعه با درک پتانسیل و فرصت‌های بزرگ به این مسابقه پیوستند و به طور جدی پیگیر سیاست‌های موثر برای افزایش جذابیت خود را به عنوان یک مقصد برای این بخش بسیار سودآور از صنعت گردشگری جهانی هستند (هندرسون^۵، ۲۰۰۴؛ ته^۶، ۲۰۰۷). ایران نیز از این قایده مستثنی نیست در این چارچوب، ایجاد دهکده‌های گردشگری سلامت و یکپارچه‌سازی خدمات برای رضایتمندی بیماران در سطح ملی و فراتر از آن در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی در این پژوهش مطرح شده است. با توجه به داده‌های مأخوذه از اداره گردشگری سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی اهداف اصلی گردشگران سلامت در ایران را می‌توان به ترتیب بیماری‌های زنان، جراحی ارتوپدی، بیماری‌های قلبی، ارولوژی، جراحی چشم، بیماری‌های عفونی، جراحی‌های عمومی، جراحی بینی و بیماری‌های غیر جراحی (درمان طبی) عنوان نمود و بازارهای هدف این نوع از گردشگری بیشتر کشورهای افغانستان، عراق، آذربایجان،

1. Fourie & Santana-Gallego
2. Robinson
3. Hall
4. Momeni, Janatib, Imanic & Khodayari-Zarnaqb
5. Henderson
6. Teh

پاکستان، عمان، بحرین، کویت، ترکمنستان، هند و قطر می‌باشند (حسینی، تقوی، آتائیو و براتکو^۱، ۲۰۲۰).

آمار درآمدی ایران مؤید این واقعیت است که درآمد گردشگری پزشکی در ایران در مقایسه با درآمد جهانی این صنعت چندان قابل توجه نیست. بنا بر اعلام وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، درآمد هر گردشگر پزشکی در ایران بین ۳۶۰۰ تا ۷۶۰۰ دلار است (نشریه بین‌المللی سفر پزشکی^۲، ۲۰۱۷). با احتساب متوسط این مقدار (۵۶۰۰ دلار) در سال ۱۳۹۸ درآمد گردشگری پزشکی ایران (مراجعه کننده به بیمارستان‌ها) بالغ بر ۷۲۷ میلیون دلار و در شیراز بالغ بر ۳۶ میلیون و چهارصد هزار دلار بوده است که با توجه به پیش‌بینی رقم ۲٫۵ میلیارد دلاری ایران از گردشگری پزشکی در اسناد فرادستی و پتانسیل ایران رقم بسیار ناچیزی است از جمله مناطق مستعد و از مقاصد مهم در حوزه گردشگری سلامت در ایران منطقه پنج سلامت است و شهر شیراز به عنوان مرکز استان فارس و قطب اصلی ارائه انواع خدمات برتر پزشکی در این کلان منطقه در سطح ملی و بین‌المللی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این شرایط به همراه وجود زیرساخت‌های درمانی و گردشگری توانسته زمینه جذب گردشگران درمانی و پزشکی را در این شهر فراهم آورد و برای آنکه بتواند به یکی از قطب‌های رقابت‌پذیر توریسم درمانی در منطقه تبدیل شود نیاز به ایجاد یک مزیت رقابتی دارد، یکپارچه‌سازی خدمات در مباحث مرتبط با گردشگری سلامت از ضروریات برنامه‌ریزی و مدیریت در همه ابعاد است که در ابتدا مستلزم شناسایی و تدوین عوامل و شاخص‌های اصلی تأثیرگذار در حوزه‌های مختلف در این راستا است. از این رو، هدف اصلی تحقیق حاضر بررسی و شناسایی تعیین‌کننده‌ها و راهبردهای توسعه گردشگری پزشکی با رویکرد یکپارچه‌سازی خدمات و رقابت‌پذیری مقاصد برای بهبود فرآیند جذب و ارائه خدمات جهت رفاه حال گردشگران و مجموعه‌های خصوصی فعال و موفق با ملاحظات پدافند غیر عامل می‌باشد؛ تا علاوه بر جمع و جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی به بازاریابی با دامنه‌ای از مشارکت‌کنندگان در هر دو بخش خصوصی و دولتی جهت ارتقای گردشگری سلامت و با

1. Hosseini, Tagvayi, Ataev & Bratkov

2. International Medical Travel Journal

یک مدیریت سیستماتیک در منطقه منجر شود. این رویکرد با توجه به رقابت فزاینده بین-المللی در گردشگری پزشکی می‌تواند به عنوان یکی از راهبردهای اصلی در جذب سرمایه-های داخلی و خارجی و استقلال از درآمدهای نفتی باشد.

۲. پیشینه پژوهش

در این پژوهش برخی از مهم‌ترین و بروزترین منابع داخل و خارج مرتبط با موضوع تحقیق ذکر شده است. هر چند ایده یکپارچه‌سازی خدمات یک ایده نو برای افزایش جذابیت یک مقصد است و به تبع مزیت رقابتی جدیدی را برای آن مقصد فراهم می‌آورد و از این نظر با پژوهش‌های صورت گرفته تفاوت اساسی پیدا می‌کند.

جدول ۱. مهم‌ترین پیشینه پژوهش (منابع داخل و خارج)

مأخذ: نگارندگان (۱۳۹۹)

نام پدید آورنده و سال	هدف	نتیجه
ابراهیمی، طیبی ابوالحسنی و رستمی (۱۳۹۷)	تعیین و تحلیل متغیرهای جمعیت شناختی، جغرافیایی و رفتاری در درون خوشه‌های بازار گردشگری پزشکی	گردشگری پزشکی ایران برای ارضای نیازهای بازار (ناهمگن) نیازمند برنامه‌ریزی‌ها و الگوهای بازاریابی متفاوت است. در سطح خرد نیز هم بیمارستان‌ها و هم سازمان‌های فعال در حوزه خدمات گردشگری پزشکی همچون آژانس‌ها، هتل بیمارستان‌ها و... با توجه به نوع بازار هدف الگوی برنامه‌ریزی و بازاریابی مناسب با آن را در پیش گیرند.
فولادی و همکاران (۱۳۹۷)	تعیین عوامل موثر بر سفر درمانی به ایران از دیدگاه گردشگران آذربایجانی	طبق این پژوهش کیفیت خدمات درمانی، هزینه درمان، تجهیزات پزشکی و عوامل سیاسی امنیتی از عوامل موثر بر انگیزه ورود بیماران خارجی به ایران می‌باشند و زمان انتظار تنوع درمانی، عوامل جامعه شناختی و جاذبه‌های گردشگری تأثیر زیادی نداشتند.
میرانی و اسدزاده (۱۳۹۷)	بررسی تأثیر شاخص‌های کیفیت نهادی بر صنعت گردشگری پزشکی در ایران با استفاده از رویکرد بهینه‌سازی مورد	نتایج این مطالعه حاکی از آن است که بهبود در شاخص کیفیت نهادی، سرمایه ثابت ناخالص در حوزه خدمات درمانی در بیمارستان‌های دولتی و خصوصی در حوزه خدمات گردشگری، همچنین افزایش در تعداد ارائه‌دهندگان خدمات به گردشگران پزشکی از جمله پزشکان عمومی و متخصص و کاهش نرخ ارز مؤثر حقیقی در ایران منجر به افزایش جذب گردشگران پزشکی

نام پدید آورنده و سال	هدف	نتیجه
		به کشور شده است.
ناصرپور، موسوی و سپهوند (۱۳۹۷)	بررسی تأثیر عوامل غیردرمانی در توسعه گردشگری سلامت	نتایج این پژوهش حاکی از آن است که عوامل اقتصادی، عوامل فرهنگی، عوامل زیرساختی، عوامل حاکمیتی و شرایط عمومی، بر گردشگری سلامت تأثیر مثبت و معناداری دارند.
حسین پور و ریاحی (۱۳۹۷)	بررسی رابطه قابلیت‌های گردشگری پزشکی درمانی با میزان جذب توریسم در استان اردبیل.	در این پژوهش به دلیل اینکه از بین عوامل مختلف شرایط کشور، بیمارستان، تیم پزشکی و درمانی و مکان‌های آب درمانی، رابطه معنا داری با جذب توریست در استان اردبیل ندارند بنا براین جهت توسعه گردشگری پزشکی در این استان پیشنهاد می‌شود که با فراهم کردن زیر ساخت‌های لازم و اجرای سیاست‌های کلان به توسعه این صنعت کمک کنند
اسعدی، باصولی، برومندزادی و درخش (۱۳۹۸)	بررسی و تحلیل عوامل داخلی مؤثر بر توسعه گردشگری سلامت	باتوجه به ظرفیت‌های بالقوه‌ای که در حوزه گردشگری سلامت در ایران وجود دارد پیشنهاد می‌شود به عوامل اصلی توسعه گردشگری سلامت (بازاریابی و تبلیغات، امنیت، وجود نیروی متخصص و توانمند در زمینه‌های گوناگون پزشکی و نیز افزایش تعداد مراکز درمانی) توجه بیشتری معطوف شود و با برنامه‌ریزی مناسب قدم‌هایی در این جهت برداشته شود.
زارعی و زارعی (۱۳۹۸)	شناسایی عوامل مرتبط با افزایش مدت اقامت گردشگران تندرستی در سرعین	سازمان‌های مرتبط با حوزه گردشگری سرعین، باید عوامل شناسایی شده در تحقیق حاضر را در راستای افزایش مدت اقامت گردشگران تندرستی با تأکید بر عوامل زیرساختی، فرهنگی اجتماعی، قانونی، اخلاقی، ترویجی، و رقابتی مد نظر قرار دهند.
فتح‌اللهی و استعلاجی (۱۳۹۸)	شناسایی و ارزیابی موقعیت شهرستان رامسر جهت تبدیل شدن به دهکده سلامت	طبق شاخص‌های در نظر گرفته شده (از نظر موقعیت زیست محیطی جاذبه‌های گردشگری، زیرساخت‌های ارتباطی) پهنه‌ها و اولویتهای انتخاب شده در بخش شمال شهرستان شناسایی شد
حسینی و تقوایی (۱۳۹۹)	تدوین و ارزیابی شاخص‌های سیاست‌گذاری و قوانین گردشگری پزشکی ایران در جهت گسترش دهکده‌های سلامت	به ترتیب شاخص‌های قوانین مربوط به بیمه‌های درمانی، قوانین مربوط به خطاهای پزشکی، سیاست‌های تبلیغاتی، قوانین مورد نیاز و جدید، سیاست‌های حمایتی مهم‌ترین شاخص‌های حوزه قوانین و سیاست‌گذاری در راستای توسعه گردشگری پزشکی و با رویکرد گسترش دهکده‌های سلامت هستند.

نام پدید آورنده و سال	هدف	نتیجه
سوز و همکاران (۲۰۱۸)	به دنبال ویژگی‌ها و عوامل توسعه صنعت گردشگری پزشکی داخلی در راستای مرجع عملیاتی، تدوین سیاست و تحقیقات گردشگری پزشکی	یافته‌ها نشان داد که هرچه عملکرد اقتصادی گردشگری پزشکی بیشتر باشد، تأثیر مثبت گردشگری پزشکی بر رفاه جامعه بهتر درک می‌شود. به عبارتی دیگر، نگرش گردشگری پزشکی و رضایت کلی جامعه به طور قطعی متأثر از گردشگری پزشکی بر رفاه جامعه دارد.
زارعی و ملکی (۲۰۱۸)	بررسی پیشینه تحقیقات موجود در خصوص بازاریابی پزشکی در آسیا می‌باشد.	در این مطالعه، مقالات مربوط به سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۷ در خصوص بازاریابی گردشگری پزشکی در کشورهای آسیایی مورد بررسی قرار گرفت. براساس نتایج بدست آمده، کیفیت خدمات و رضایت ادراک شده مهم‌ترین عوامل جذب گردشگران پزشکی می‌باشند. به علاوه، فقدان عواملی همچون هماهنگی بین سهامداران بازار پزشکی، کیفیت خدمات پزشکی، پوشش بیمه و قوانین موثر جزء موانع اساسی پیش روی گردشگری پزشکی در مطالعات بررسی شده می‌باشند و به تحقیقات تخصصی‌تری در خصوص بازاریابی پزشکی آسیا به ویژه در بازارهای نوپای این صنعت نیاز می‌باشد.
ذوالفقاریان و همکاران (۲۰۱۸)	یافتن عوامل انگیزشی است که افراد را به سمت جستجوی گردشگری پزشکی به عنوان یک گزینه مناسب برای رفع نیازهای مراقبت سلامت	با استفاده از نظریه چشم‌انداز (نظریه دورنما)، در این مطالعه مشخص شد توجه به گردشگری پزشکی تحت تأثیر عواملی چون هزینه‌های پزشکی داخلی، مسائل و نگرانی‌های حريم خصوصی (محرمانگی) بیمار و مطلوبیت مقاصد خارجی قرار دارد که این عوامل به نوبه خود علاوه بر هزینه‌های پزشکی داخلی تحت تأثیر عواملی چون جذب گردشگر و تضمین کیفیت خدمات قرار دارند.
مایاکول، کیاتیسین و پراساد ^۱ (۲۰۱۸)	ارائه چارچوبی برای گردشگری پزشکی مبتنی بر مفهوم توسعه پایدار	مدیریت، تجارت کسب و کار، تقاضا، داده‌ها و فناوری، استاندارد قابلیت همکاری برای خدمات درمانی، داروهای پیشگیری و فعالیت‌های سلامتی عوامل مهم در راستای هدف تحقیق می‌باشند
ماهندراداتا ^۲ (۲۰۱۹)	ارزیابی چالش‌ها و خطرات احتمالی توسعه گردشگری سلامت در اندونزی	سیاست‌گذاران در اندونزی و سایر کشورهای دارای محدودیت منابع، که در فکر توسعه گردشگری سلامت هستند، وظیفه اخلاقی دارند که قبل از حرکت به جلو، شواهد را درباره تأثیرات مثبت و منفی احتمالی بسنجند.
هادیان، جباری،	شناسایی نقاط قوت و	ایران از حوزه صنعت گردشگری پزشکی برخوردار است، اما به

1. Mayakul T, Kiattisin S, Prasad R. A

2. Mahendradhata Y

نام پدید آورنده و سال	هدف	نتیجه
موسوی و شیخ بردسیری (۲۰۱۹)	چالش‌های توسعه گردشگری پزشکی در ایران با استفاده از مطالعه سیستماتیک	طور کلی، با چالش‌های جدی روبرو است. اگر ایران قصد دارد از استراتژی توسعه گردشگری پزشکی به عنوان یکی از نقاط قوت اقتصاد مقاومتی استفاده کند، باید نقاط قوت و چالش‌ها را ارزیابی کند.
نیلاشی ^۱ و همکاران (۲۰۱۹)	شناسایی عوامل موثر بر گردشگری پزشکی در مالزی	عوامل انسانی (زبان و ارتباطات، تخصص، کیفیت خدمات متخصصان) و عوامل فن آوری (سیستم‌های اطلاعاتی کارآمد، اینترنت، فناوری پزشکی) مهم‌ترین عوامل توسعه گردشگری پزشکی در مالزی است.
لی و لی ^۲ (۲۰۱۹)	شناسایی مجموعه‌ای از شاخص‌های اصلی برای مقصد گردشگری سلامت با استفاده از نظرات کارشناسان و متخصصان	مطالبات خاص و شاخص‌های مراقبت‌های پزشکی، محیط طبیعی (آب و هوا، هوا، آب و نور) و فعالیت‌های اوقات فراغت و مطالبات عمومی (ورزش، رژیم غذایی و ...)
کیم، آرکودیا و کیم ^۳ (۲۰۱۹)	شناسایی عوامل اصلی موفقیت گردشگری در کره جنوبی	نتایج این پژوهش حاکی از آن است که عواملی نظیر برند مقصد، فعالیت‌های گردشگری برای همراهان و حمایت بیشتر از راحتی بیماران از عوامل اصلی موفقیت گردشگری پزشکی در کره جنوبی است.
چم، لیم، سیا، چیح و تینگ ^۴ (۲۰۲۰)	بررسی تأثیر جنبه‌های اجتماعی و بازاریابی در تصویر برند بیمارستان‌های فعال در گردشگری پزشکی همراه با رابطه آن با کیفیت خدمات	اهمیت جنبه‌های اجتماعی (به عنوان مثال رسانه‌های اجتماعی و ارتباطات دهان به دهان) و بازاریابی (به عنوان مثال تبلیغات بیمارستان و درک قیمت) برای ایجاد چهره تجاری در بیمارستان‌های فعال در گردشگری پزشکی و در نتیجه، تصویر برند می‌تواند کیفیت خدمات درک شده در بین گردشگران پزشکی را تحت تأثیر قرار دهد.
دانگ، نگوین، وانگ، دی و دانگ ^۵ (۲۰۲۰)	ارائه روشی جهت ارزیابی موثر عملکرد صنعت گردشگری پزشکی با در نظر گرفتن عوامل موثر	منابع گردشگری و زیرساخت‌های پزشکی مراقبت‌های بهداشتی نقش مهمی در ارتقا صنعت گردشگری پزشکی کشورهای سنگاپور، تایلند، هند، کره جنوبی، مالزی و تایوان دارند.

1. Nilashi

2. Lee & Li

3. Kim, Arcodia & Kim

4. Cham, Lim, Sia, Cheah & Ting

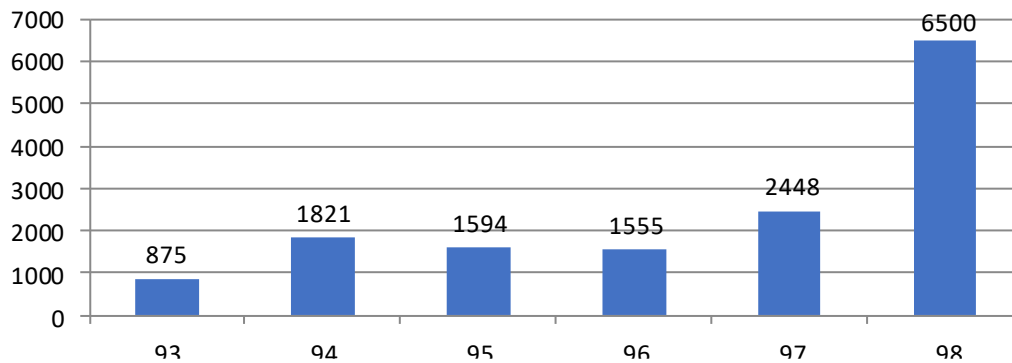
5. Dang, Nguyen, Wang, Day & Dang

نام پدید آورنده و سال	هدف	نتیجه
حسینی و همکاران (۲۰۲۰)	بررسی و ارزیابی موانع و محدودیت‌های توسعه گردشگری پزشکی یزد با رویکرد یکپارچه‌سازی خدمات و در جهت توسعه دهکده‌های سلامت	انتقال ضعیف گردشگران پزشکی به دلیل پروازهای داخلی و بین المللی محدود، عدم دسترسی به پیگیری درمان و مراقبت پس از ترخیص، قوانین ناکارآمد بیمه‌ای و عدم وجود قوانین مورد نیاز و جدید به علت نو بودن گردشگری سلامت، به ترتیب اصلی‌ترین موانع توسعه گردشگری پزشکی شناسایی شده در این پژوهش می‌باشد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. منطقه مورد مطالعه

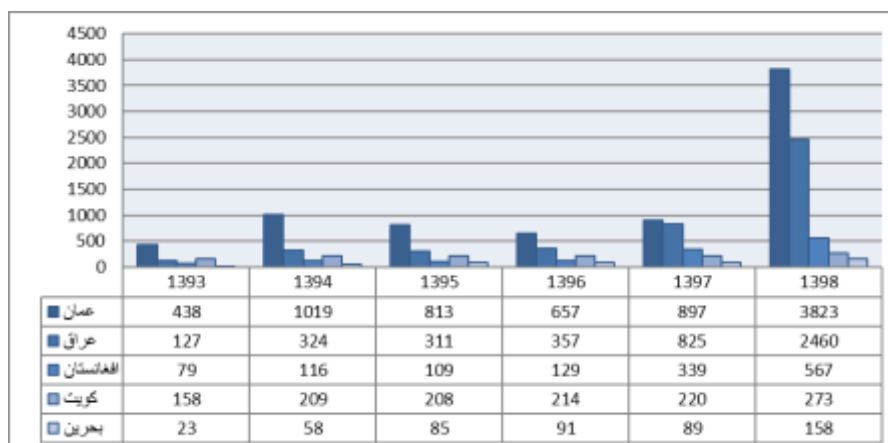
فارس یکی از ده کلان منطقه سلامت با ملاحظات آمایش سرزمین (کلان منطقه پنج شامل استان‌های فارس، کهگیلویه و بویر احمد، بوشهر و هرمزگان) همچنین یکی از نه کلان منطقه آمایشی کشور شامل استان‌های فارس، کهگیلویه و بویر احمد و بوشهر می‌باشد. استان فارس از نظر ویژگی‌های خاص جغرافیایی و وضعیت اقلیمی، تاریخی، فرهنگی و اقتصادی یکی از مهم‌ترین استانهای کشور محسوب می‌شود (چکیده مطالعات آمایش فارس، ۱۳۹۷) و به عنوان بخشی از کلان منطقه ۵ آمایش با مساحتی در حدود ۱۲۲۶۰۸ کیلومتر مربع، پنجمین استان پهناور کشور و با جمعیتی برابر ۴۸۵۱۲۷۴ نفر، بر طبق برآورد جمعیتی سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران چهارمین استان پرجمعیت ایران بعد از استان‌های تهران، خراسان رضوی و اصفهان است. بر اساس تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۶، استان فارس به ۲۹ شهرستان، ۸۴ بخش، ۱۰۲ شهر و ۲۰۵ دهستان تقسیم شده است. این استان با تعداد ۷۵ بیمارستان به بیماراران خدمات پزشکی ارائه می‌دهد. شهر شیراز مرکز فارس با دارا بودن بیش از ۳۹ بیمارستان شامل ۲۲ بیمارستان دولتی، ۱۴ بیمارستان خصوصی و ۳ بیمارستان خیریه (سالنامه آماری استان فارس، ۱۳۹۶) در تخصص‌های مختلف به عنوان یکی از قطب‌ها و مراکز جذب گردشگر سلامت در ایران به بیماراران ارائه خدمات می‌کند.

شکل ۱. تعداد گردشگران پزشکی خارجی مراجعه کننده به بیمارستان‌های شیراز

(اداره گردشگری سلامت، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۹۸)

طبق شکل شماره یک تعداد گردشگران پزشکی مراجعه کننده به بیمارستان‌های شیراز طی دو سال آخر به‌ویژه سال ۱۳۹۸ رشد صعودی خوبی پیدا کرده است. به طوری که از تعداد ۸۷۵ نفر در سال ۱۳۹۳ به ۶۵۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۹۸ افزایش یافته است. در مجموع بیشترین تعداد گردشگران پزشکی مراجعه کننده به بیمارستان‌های شیراز بر حسب ملیت و به تبع مهم‌ترین بازارهای هدف (طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸) به ترتیب مربوط به پنج کشور عمان، عراق، افغانستان، کویت و بحرین (اداره گردشگری سلامت، ۱۳۹۸) می‌باشد.

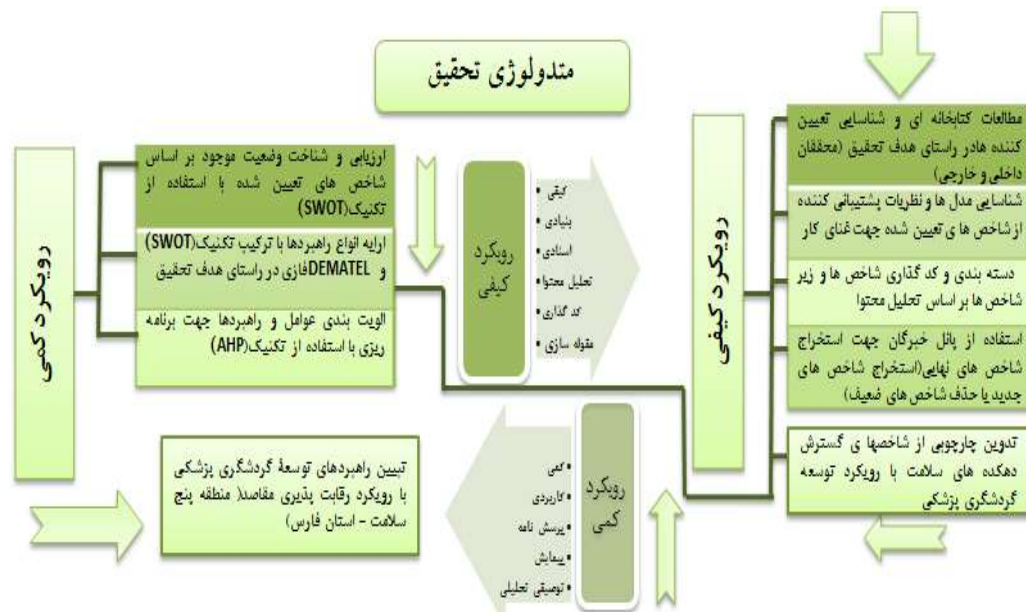
شکل ۲. بیشترین گردشگران پزشکی مراجعه کننده به بیمارستان‌های شیراز بر حسب ملیت

(اداره گردشگری سلامت، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۹۸)

با این اوصاف طبق اسناد فرادستی و پیش بینی ورود گردشگران پزشکی در افق ۱۴۰۴ این رقم، رقم بسیار ناچیزی است که توجه مسئولین امر را در این زمینه می‌طلبد.

۲.۳. روش تحقیق

روش تحقیق پژوهش حاضر یک روش ترکیبی با رویکرد کیفی کمی می‌باشد. در مرحله اول شاخص‌های محققان داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفت و با استفاده از تحلیل محتوا به مثابه اولین استراتژی تحقیق به شناسایی، تدوین و دسته‌بندی عوامل، شاخص‌ها و زیر شاخص‌های موثر بر توسعه گردشگری پزشکی در راستای گسترش دهکده‌های سلامت و ارائه خدمات یکپارچه از طریق کدگذاری باز و کدگذاری محوری پرداخته شد و از نرم افزار MAXQDA-18 جهت تجزیه و تحلیل بهره گرفته شد. سپس مهم‌ترین نظریات و مدل‌های پشتیبانی‌کننده از شاخص‌ها جهت غنای کار به مطالعه اضافه گردید. شاخص‌ها و نظریات دسته‌بندی شده و اطلاعات اعتبار سنجی شده با استفاده از روش‌های اسنادی و مقایسه اطلاعات در قالب پرسش‌نامه و مصاحبه در اختیار اساتید و مسئولان حوزه گردشگری سلامت متشکل از یک گروه ۸ نفره (مدیر بخش گردشگری سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و کارشناسان بخش گردشگری سلامت وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و اساتید با سابقه در حوزه گردشگری سلامت) قرار گرفت و در نهایت منجر به نهایی شدن شاخص‌ها و زیر شاخص‌ها از طریق پانل خبرگان شد و چارچوبی از شاخص‌ها به عنوان شاخص‌های توسعه دهکده‌های سلامت با رویکرد توسعه گردشگری پزشکی و یکپارچه‌سازی خدمات ساخته شد. نظریه بنیادین یکی از روش‌های کیفی است که شالوده اصلی آن استخراج کدها، مفاهیم و طبقه‌بندی‌ها می‌باشد، وقتی محقق از روش‌های کیفی استفاده می‌کند، نیاز به شناسایی متغیرهایی دارد که بعداً ممکن است به صورت کمی مورد آزمایش قرار گیرند. فرآیند مورد استفاده در مرحله اول این مطالعه مبتنی بر این نظریه بوده است. در مرحله دوم، با استفاده از تکنیک SWOT وضعیت موجود با استفاده از شاخص‌های تدوین شده ارزیابی سپس با ترکیب این تکنیک با دیمتل فازی در راستای هدف تحقیق انواع راهبردها مشخص و با استفاده از تکنیک AHP الویت‌بندی شدند جامعه آماری مرحله ارزیابی و الویت‌بندی راهبردها شامل ۲۱ نفر از خبرگان گردشگری سلامت شیراز بوده است.

شکل ۳. روند و مراحل جمع آوری داده‌ها در راستای هدف تحقیق (منبع نگارندگان، ۱۳۹۹)

۴. مبانی نظری تحقیق

تقسیم‌بندی‌های مختلفی توسط محققان و مؤسسات تحقیقاتی از گردشگری سلامت بر اساس دیدگاه گردشگران و متخصصان ارائه شده است. در تقسیم‌بندی کافمن و مولر گردشگری سلامت بر اساس دیدگاه گردشگران به دو بخش درمانی و بازدارنده طبقه‌بندی شده است. در این تقسیم‌بندی گردشگری صحت (تندرستی) و گردشگری پیشگیرانه در هم ادغام شده‌اند (مولر و کافمن^۱، ۲۰۰۱). کوهن در گزارشی از مرکز هاستینگز (HCR)^۲ گردشگری پزشکی را به سه نوع تقسیم می‌کند: خدماتی که هم در کشور خود بیمار و هم در کشور مقصد غیرقانونی است، مانند خدمات مرتبط با فروش اعضای بدن، خدماتی که در کشور خود بیمار غیرقانونی است اما در کشور مقصد قانونی است، مانند برخی از درمان‌های سلول‌های بنیادی؛ و خدماتی که هم در کشور زادگاه بیمار و هم در کشور مقصد قانونی

1. Mueller & Kaufmann
2. Hastings Center Report

هستند، مانند تعویض مفصل (کوهن^۱، ۲۰۱۰). موسسه تحقیقات گردشگری ژاپن (JITR)^۲ گردشگران سلامت را از دیدگاه متخصصان به چهار نوع شامل جراحی و درمان (پزشکی)، تندرستی، تشخیص و پیشگیری از درمان، ارتقا سلامتی و اوقات فراغت تقسیم کرده است. (لی و لی، ۲۰۱۹). افزایش تلاش برای تعریف گردشگری پزشکی به عنوان زیر مجموعه‌ای از گردشگری سلامت در دهه گذشته تأییدی بر افزایش قابل توجه آن به عنوان یک فعالیت مهم گردشگری است (ردی، یورک و برانون^۳، ۲۰۱۰). با بررسی لغاتی که معمولاً در صنعت گردشگری پزشکی استفاده می‌شود سه تعریف مشخص از گردشگری پزشکی یافت می‌شود: گردشگری پزشکی بین‌المللی، گردشگری پزشکی داخلی، و گردشگری پزشکی با حمایت کارفرمایان (سازمان‌ها و ارگان‌ها). (سندبرگ، ۲۰۱۷، ص. ۱). درمان و بازیابی توان از مهم‌ترین اهداف گردشگری پزشکی است و اغلب اوقات، حول دریافت خدمات درمانی، فعالیت‌های اوقات فراغت (استفاده از فضاها و خدمات گردشگری درمانی مانند آب‌گرم‌ها) نیز به بسته سلامت بیمار اضافه می‌شود (کابلرو و موگومبا^۴، ۲۰۰۶) که در این صورت ممکن است گردشگری او با سفر به نقاطی که این امکانات را دارند تکمیل شود در نتیجه گردشگری پزشکی یک خدمت درمانی است که تفریح نیز بخشی از آن است. (کروکس، ترنر، سیندر، جانستون و کینگسبری^۵، ۲۰۱۱، ص. ۷۲۶) در بیشتر مطالعات کیفیت مراقبت‌های بهداشتی بیشترین نگرانی گردشگران پزشکی است (چوی، چو، لی و کیم^۶، ۲۰۰۴؛ پان و چن^۷، ۲۰۱۴) و به اذعان برخی پژوهشگران توانایی جذب گردشگر در بخش سلامت و در بازار بین‌المللی به کیفیت تضمین شده وابسته است (لاگیفسکی و مایرز^۸، ۲۰۰۸). و شامل استانداردهای بیمارستان (ISO)، اعتباربخشی بین‌المللی (گان و فردریک^۹، ۲۰۱۱؛ گیل و سینگ^{۱۰}، ۲۰۱۱)

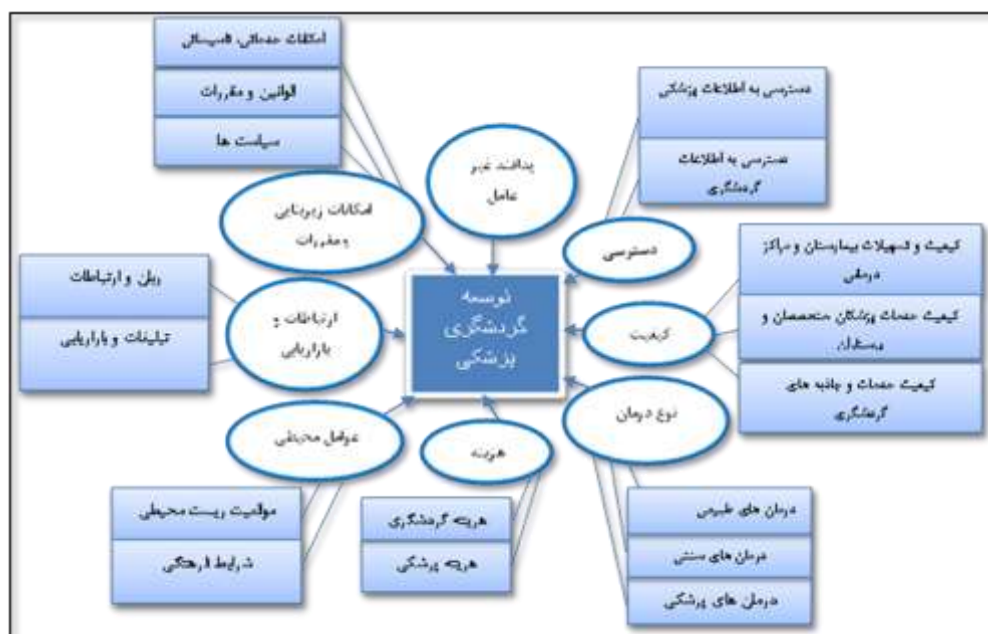
1. Cohen
2. Japanese Institute of Tourism Research
3. Reddy, York & Brannon
4. Caballero & Mugomba
5. Crooks, Turner, Snyder, Johnston & Kingsbury
6. Choi, Cho, Lee, Lee & Kim
7. Pan & Chen
8. Lagiewski & Myers
9. Gan & Frederick
10. Gill & Sing

تجهیزات پزشکی پیشرفته (کانل^۱، ۲۰۰۶)، شهرت بیمارستان (هیونگ، کاساکاستا و سانگ^۲، ۲۰۱۱)، کیفیت خدمات پزشکان، متخصصان (اسمیت و پوچکو، ۲۰۰۹) و پرستاران می باشد. همچنین تحقیقات گسترده‌ای نشان می‌دهد که تصویر کلی یک مقصد یک محرک کلیدی برای گردشگری و همچنین گردشگری پزشکی است (گالارزا، سورا و گارسیا^۳، ۲۰۰۲؛ بیرلی و مارتین^۴، ۲۰۰۴) از جمله عوامل اختصاصی محیط فرهنگی می باشد که به عنوان عوامل مهم انتخاب کشور مقصد اغلب در رابطه با سایر عواملی که بر گردشگری پزشکی بین‌المللی تحلیل می‌شود و شامل شاخص‌های شناخت فرهنگی (گلینوس، باتن و مارسی^۵، ۲۰۱۰) مسئله مذهب (کانل، ۲۰۱۳) موانع زبان و ارتباطات (لی، کینس و فرایسن^۶، ۲۰۱۰؛ یه، کیو و یوئن^۷، ۲۰۱۱) فاصله یا نزدیکی به محل سکونت آنها (آلیمان^۸ و همکاران، ۲۰۱۱، ص. ۴۹۲) است. به تازگی، تعدادی از مطالعات به تجزیه و تحلیل مقرون به صرفه بودن گردشگری پزشکی، رضایت کلی جامعه، رضایت از مراقبت‌های بهداشتی و نگرش به گردشگری پزشکی پرداخته است، که به نوبه خود، تمایل به حمایت از توسعه گردشگری پزشکی در کشور مقصد را تحت تأثیر قرار می‌دهد (سارانتوپولوس، کاتسونی و جیتونا^۹، ۲۰۱۵) برخی پژوهشگران نیز عواملی نظیر درمان‌های پزشکی ضروری را از طرف بیمار شناسایی کرده‌اند که صنعت گردشگری پزشکی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (لاولاک^{۱۰} و لاولاک، ۲۰۱۸) مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده و شناخته شده تصمیم‌گیری برای مقصد گردشگری درمانی در آسیا شامل مسافت، هزینه، زبان، اقتصاد، صلاحیت فناوری پزشکی، فرهنگ (لی و کیم^{۱۱}، ۲۰۱۵) است و برای کشورهای آسیای جنوبی که در خط مقدم گردشگری پزشکی در منطقه هستند توسعه سریع زیرساخت‌های پزشکی با استانداردهای بین‌المللی، صدور گواهینامه و دسترسی آسان به

1. Connell
2. Heung, Kucukusta & Son
3. Gallarza, Saura & García
4. Beerli & Martín
5. Glinos, Baeten & Maarse
6. Lee, Kearns & Friesen
7. Ye, Qiu & Yuen
8. Alleman
9. Sarantopoulos, Katsoni & Geitona
10. Lovelock & Lovelock
11. Lee & Kim

نیروی انسانی ماهر (چاکرابورتی^۱، ۲۰۰۶). از عوامل تعیین کننده بوده است. علاوه بر زیرساخت‌های گردشگری و پزشکی ایجاد شده مزیت‌های دیگری نظیر کاهش هزینه‌ها و زمان انتظار، پیوندهای ارتباطی خوب بین بیمارستان‌ها، آژانس‌های بیمه و گردشگری در این کشورها وجود دارند (یو و کو^۲، ۲۰۱۲) به عبارتی دیگر توسعه اینترنت و ظهور شرکت‌های ارتباطی که به عنوان واسطه بین بیماران بین‌المللی و شبکه‌های بیمارستان عمل می‌کنند و در نهایت تکنولوژی‌های پیشرفته که با خدمات مراقبت‌های بهداشتی جدید ایجاد شده است (ساتین، آسنوا و تیراساتایاپیتاک^۳، ۲۰۰۷، ص. ۲) از عمده دلایلی است که باعث می‌شود افراد برای دریافت مراقبت‌های سلامتی سفرهای بین‌المللی را انتخاب کنند، در همین راستا عوامل کلیدی موفقیت در بازاریابی این حوزه از گردشگری موقعیت‌یابی برند، امکانات و کیفیت مراقبت سلامت، نقاط (اماکن) گردشگری و ائتلاف افقی گزارش شده است (یانگ^۴، ۲۰۱۳). از عوامل مهم دیگر در این حوزه تجاری سازی است به عنوان قلب رشد گردشگری پزشکی، که به در دسترس بودن منابع مبتنی بر وب برای مصرف کنندگان خدمات بستگی دارد تا برای آنها اطلاعات فراهم کند و آنها را به ارائه دهندگان خدمات و واسطه‌ها متصل کند (لونت^۵ و همکاران، ۲۰۱۱). همچنین مطالعه عوامل موثر بر تصمیم بیماران بر انتخاب کشور مقصد و مرکز مراقبت سلامت نشان می‌دهد که ویژگی‌های خاص کشور مقصد (شرایط اقتصادی، جو سیاسی و سیاست‌های تنظیمی)، و رتبه اعتبار بخشی بیمارستان، کیفیت مراقبت و آموزش پزشک، و هزینه نقش اساسی در تصمیم‌گیری و انتخاب آنان دارد (اسمیت و فورگیون^۶، ۲۰۰۷). بنابر این در توسعه و کسب جایگاه و سهم بازار مناسب این نوع گردشگری عوامل مختلفی مؤثر است که باید شناسایی و مورد ارزیابی قرار بگیرد. نظر به آنچه بیان گردید مدل مفهومی پژوهش در قالب شکل شماره چهار مشتمل بر ۸ عامل ۱۷ شاخص ارائه می‌گردد

-
1. Chakraborty
 2. Yu & KO
 3. Suthin, Assenov & Tirasatayapitak
 4. Yang
 5. Lunt
 6. Smith & Forgione

شکل ۴. مدل مفهومی پژوهش (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

۵. یافته‌های تحقیق

سطح جذابیت یک کشور به عنوان یک مقصد برتر برای گردشگران پزشکی توسط عوامل مختلفی تعیین می‌شود لزوم یکپارچه‌سازی خدمات در راستای توسعه گردشگری سلامت و توجه به این مهم در تهیه طرح‌ها و برنامه‌های راهبردی که پژوهش حاضر در راستای آن شکل گرفته است علاوه بر رفاه حال گردشگران و سرمایه‌گذاران به کاهش هزینه‌ها و سازماندهی برنامه‌های گردشگری در جهت ایجاد زیرساخت‌های مناسب و قابل رقابت خواهد انجامید و به ارزیابی عملکرد رقابتی در جهت توسعه صنعت گردشگری سلامت نیز کمک شایانی می‌نماید. در این پژوهش عوامل توسعه دهکده‌های سلامت در راستای گسترش گردشگری پزشکی (مبتنی بر نظریه گراند تئوری) در هشت بعد (در قالب ۱۷ شاخص و ۱۰۳ زیر شاخص) ارتباطات و بازاریابی، زیر ساخت‌ها و مقررات، سیستم دسترسی به اطلاعات (زیرساخت‌های الکترونیکی)، کیفیت، عوامل محیطی، هزینه انواع روش‌ها و پروسیجرهای

درمانی و پدافند غیر عامل دسته‌بندی شده است در طی این فرآیند، شاخص‌ها و زیر شاخص‌ها با مقایسه اطلاعات اعتبار سنجی و با شناسایی نظرات و مدل‌های پشتیبانی کننده بر غنای و اعتبار شاخص‌ها و زیر شاخص‌ها افزوده شد. بررسی و تجزیه و تحلیل موقعیت شیراز (مدل استراتژیک SWOT) از نظر شاخص‌های تعیین شده منجر به شناسایی عوامل عمده داخلی (۲۴ عامل به عنوان نقاط قوت و ۲۲ عامل به عنوان نقاط ضعف) و خارجی (۱۲ عامل به عنوان فرصت‌ها و ۲۴ عامل به عنوان تهدید) شد و در ماتریس ارزیابی قرار گرفت سپس با استفاده از متد AHP الویت‌بندی شدند.

جدول ۲. ماتریس (ابعاد SWOT) عوامل داخلی و خارجی توسعه گردشگری پزشکی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

عوامل داخلی: IFE: نقاط قوت S و نقاط ضعف W				
شاخص (کدگذاری محوری)	زیر شاخص (کدگذاری باز)	وزن (AHP)	رتبه	
کیفیت و تسهیلات بیمارستان و مراکز درمانی	S1: شهرت و کیفیت خدمات و تجهیزات پزشکی پیشرفته در بیمارستان‌ها و مراکز درمانی شیراز (فعال در گردشگری پزشکی) در مقایسه با کشور و همسایگان	۰/۰۵۷	۵	بهره‌مندی
	S2: حداقل زمان انتظار برای دریافت خدمات درمانی در ایران	۰/۰۶۳	۳	
	S3: دارای بودن استانداردهای ملی پذیرش بیمار بین‌المللی (IPD) در بیمارستان‌های فعال در گردشگری پزشکی شیراز	۰/۰۴۲	۱۱	
	S4: وجود زیرساخت‌های درمانی و مراکز تشخیصی و تحقیقاتی متعدد و زیرساخت‌های مناسب تکنولوژیکی و فیزیکی با معروفیت ملی و بین‌المللی در شیراز	۰/۰۵۲	۷	
کیفیت خدمات پزشکان، متخصصان و پرستاران	S5: وجود متخصصین مجرب، قابل اعتماد و مشهور و تنوع خدمات تخصصی و فوق تخصصی در اکثر حوزه‌ها	۰/۰۷۲	۱	
	S6: کیفیت خوب مراقبت در بیمارستان‌ها و مراکز درمانی (فعال در گردشگری پزشکی)	۰/۰۴۳	۱۰	
کیفیت خدمات و جاذبه‌های گردشگری	S7: داشتن شرایط آب و هوایی چهار فصل	۰/۰۲۹	۱۷	
	S8: امنیت بالای گردشگری در شیراز	۰/۰۵۹	۴	
	S9: شهرت، جذابیت و محبوبیت شیراز در گردشگری و مهمان‌نوازی	۰/۰۳۹	۱۲	
	S10: قطب ملی گردشگری تاریخی، فرهنگی- مذهبی با تأکید بر محورهای تاریخی هخامنشی و ساسانی (وجود جاذبه‌های دیدنی و متنوع طبیعی، تاریخی- فرهنگی با عملکرد ملی و بین‌المللی) و قطب	۰/۰۴۸	۸	

		گردشگری مذهبی بعد از مشهد و قم به واسطه مرقد مطهر حضرت شاهچراغ (ع)		
۱۶	۰/۰۳۱	S11: کیفیت خوب و مناسب امکانات رفاهی و تجهیزات فیزیکی در مکان‌های بازدید و آرامش محیط		
۱۴	۰/۰۳۵	S12: وجود امکانات خوب رفاهی - اقامتی و خدمات پذیرایی		
۱۵	۰/۰۳۳	S13: وجود شرکت‌های تسهیلگر و آژانس‌های گردشگری دارای مجوز در شیراز		
۲۳	۰/۰۱۷	S14: پیوند با شبکه ریلی کشور در شیراز	امکانات خدماتی و تأسیساتی	
۱۸	۰/۰۲۸	S15: نزدیکی به گره‌های حمل و نقل دریایی و خلیج فارس		
۹	۰/۰۴۵	S16: وجود فرودگاه بین‌المللی با پروازهای داخلی و بین‌المللی جهت انتقال گردشگران پزشکی		
۲۲	۰/۰۱۹	S17: کیفیت مناسب دسترسی جاده‌ای به شیراز		
۲	۰/۰۶۵	S18: برند بودن شیراز در پیوند اعضاء در کشور و منطقه (رتبه سوم جهان در زمینه پیوند اعضاء)	تبلیغات و بازاریابی	
۱۹	۰/۰۲۵	S19: پیشرو بودن در فراهم نمودن زیر ساخت‌های فناوری اطلاعات و IT در جهت فعالیت‌های گردشگری پزشکی نسبت به استان‌های همجوار مانند سامانه‌های نوبت‌دهی تلفنی و اینترنتی، مشاوره تلفنی		
۶	۰/۰۵۵	S20: سطح پایین هزینه‌های درمانی و گردشگری نسبت به کشورهای مجاور	هزینه‌های درمانی و گردشگری	
۱۳	۰/۰۳۶	S21: آشنایی فرهنگی شیراز با منطقه تشخیصی - درمانی جنوب ایران	شرایط فرهنگی	
۲۱	۰/۰۲	S22: مطرح بودن فارس در گیاهان دارویی از جمله منطقه چشمه انجیر	درمان‌های طبیعی و سنتی (طب مکمل)	
۲۰	۰/۰۲۲	S23: برخورداری از آب و هوای کوهستانی و وجود مناطق ییلاقی در اطراف به ویژه شمال غرب شیراز		
۲	۰/۰۶۵	S24: مقبولیت شیراز در زمینه چشم پزشکی، جراحی زیبایی، قلب در کشور و منطقه	درمان‌های پزشکی	
رتبه	وزن (AHP)	یوئوزیر شاخص (کدگذاری باز)	شاخص (کدگذاری محوری)	
۱۷	۰/۰۳۱	W1: عدم توجه به توسعه منابع انسانی و ضعف نیروی انسانی ماهر در صنعت گردشگری و گردشگری سلامت (غیر مرتبط بودن نیروها از نظر علمی و عدم به کارگیری یا تربیت نیروهای متخصص و کارآمد در این حوزه)	وضعیت منابع انسانی موجود در گردشگری و گردشگری سلامت	۹۰۰۰
۹	۰/۰۵۶	W2: عدم دسترسی بیماران به اطلاعات مربوط به هزینه‌ها، تجهیزات	سیستم	

		پزشکی و استانداردهای مربوط به بیمارستان‌ها و مراکز درمانی در وب سایت برخی بیمارستان‌ها و مراکز درمانی فعال در گردشگری پزشکی	دسترسی به اطلاعات پزشکی و گردشگری
۱۸	۰/۰۲۹	W3: عدم دسترسی کافی به اطلاعات مربوط به پزشکان، متخصصان و پرستاران بیمارستان‌ها و مراکز درمانی	
۴	۰/۰۶۲	W4: عدم دسترسی به پیگیری درمان و مراقبت پس از ترخیص	
۱۹	۰/۰۲۸	W5: عدم دسترسی به اطلاعات مربوط به گردشگری در وب سایت بیمارستان‌ها و مراکز درمانی فعال در گردشگری پزشکی	
۷	۰/۰۶۵	W6: عدم دسترسی و ثبت اطلاعات و شاخص‌های مربوط به آمار گردشگران سلامت جهت برنامه‌ریزی	
۶	۰/۰۶۵	W7: عدم وجود سیستم اطلاعات بیمارستانی یکپارچه در شیراز جهت گردشگران سلامت	
۱	۰/۰۸۲	W8: فقدان هتل بیمارستان‌ها و مراکز اقامتی مخصوص گردشگران پزشکی در شیراز	
۲۱	۰/۰۲۲	W9: عدم وجود شبکه ریلی و بزرگراهی اتصال دهنده استان فارس به استان‌های جنوبی، شرقی و غربی کشور	امکانات خدماتی، زیربنایی، تاسیساتی
۲	۰/۰۸۱	W10: پروازهای داخلی و بین‌المللی محدود و عدم وجود خطوط هوایی بین مراکز استان‌ها جهت انتقال گردشگران پزشکی، عدم پرواز مستقیم از شهرهای مذهبی عراق نظیر کربلا و نجف و بصره به شیراز علی‌رغم ورود تعداد قابل توجه این گردشگران	
۱۱	۰/۰۲	W11: عدم وجود نمایشگاه دایمی و تخصصی در حوزه گردشگری سلامت	
۱۶	۰/۰۳۳	W12: ضعف قوانین مربوط به خطاهای پزشکی و فقدان نظام پاسخ‌گویی به گردشگران پزشکی ناراضی همچنین وجود برخی محدودیت‌ها در زمینه حقوق بیمار	
۱۳	۰/۰۴	W13: عدم وجود قوانین مورد نیاز و جدید به علت نبود گردشگری سلامت و وجود برخی قوانین دست و پاگیر	قوانین
۵	۰/۰۷۳	W14: قوانین ناکارآمد بیمه‌ای نظیر عدم پوشش بیمه جهت مراقبت‌های پس از درمان و عدم انجام تعهدات مالی برخی سازمان‌های بیمه گر و وجود بیمه‌های ناکارآمد داخلی	
۴	۰/۰۷۷	W15: سوء استفاده شبکه‌های زیر زمینی و ضعف قوانین درمانی در این زمینه	

سیاستگذاری	W16: فقدان رابطه منطقی میان سیاست‌های کلان در حوزه گردشگری سلامت با خط مشی‌های راهبردی، اجرایی و اقدامات عملی در این حوزه (مدیریت کوتاه مدت و سطحی‌نگر و فقدان مدیریت کلان، فقدان برنامه و نظام جامع و سیستماتیک توسعه گردشگری سلامت در نتیجه عدم ثبات برنامه‌ریزی این نهادها، عدم اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی جهت مقابله با تحریم‌های بین‌المللی، فقدان متولیان مشخص موازی کاری، سردرگمی و عدم وجود نهاد بین بخشی متولی، سیاست‌گذار، سازمان‌دهی کننده و ناظر در زمینه گردشگری پزشکی، وجود بوروکراسی اداری و عدم ارائه مجوز برای توسعه گردشگری پزشکی)	۰/۰۷۸	۳
زبان و ارتباطات	W17: ارتباط ضعیف صنعت گردشگری پزشکی با رسانه‌های داخلی برای نشان دادن قابلیت‌های گردشگری پزشکی، عدم هماهنگی نهادهای مرتبط با گردشگری پزشکی.	۰/۰۵۳	۱۰
تبلیغات و بازاریابی	W18: نبود بسته گردشگری	۰/۰۴۷	۱۱
	W19: عدم تشویق قشر گردشگر سلامت داخلی جهت استفاده از امکانات اینترنت و فناوری‌های نو	۰/۰۴۴	۱۲
درمان‌های سنتی	W20: عدم وجود برنامه مدون و دقیق طب سنتی - اسلامی در شیراز	۰/۰۲۳	۲۰
پدافند غیر عامل	W21: عدم توجه به ارائه خدمات بالینی و مشاوره‌ای به بیماران و پشتیبانی از همراهان آنان	۰/۰۳۴	۱۵
	W22: نیازهای درمانی مردم بومی و ازدحام مطبها و مراکز درمانی به واسطه حضور گردشگران پزشکی و در نتیجه ایجاد مشکلات روانی - اجتماعی مردم محلی	۰/۰۳۹	۱۴
عوامل خارجی: (EFE) فرصتها (O) و تهدیدها (T)			
شاخص (کدگذاری محوری)	زیر شاخص (کدگذاری باز)	وزن (AHP)	رتبه
کیفیت و تسهیلات بیمارستان و مراکز درمانی	O1: وجود مراکز درمانی مدرن بین‌المللی و مناسب بودن فضای کالبدی این مراکز در شیراز نظیر بیمارستان اردیبهشت، خدادوست و پیوند اعضای بوعلی سینا	۰/۱۰۶	2
	O2: شهرت بین‌المللی پزشکان ایرانی	۰/۱۱۱	۱
	O3: بالا بودن قیمت خدمات درمانی و گردشگری و دوره‌های درمان در کشورهای دیگر نسبت به ایران	۰/۱	3

			گردشگری	
۴	۰/۰۹۳	O4: وجود بازارهای هدف کشورهای عراق و حوزه خلیج فارس به ویژه عمان	تبلیغات و بازاریابی	
۹	۰/۰۶۱	O5: نقش فراملی شهر شیراز در ارائه خدمات برتر منطقه‌ای و ارتباطات مؤثر لار با کشورهای حاشیه خلیج فارس	زبان و ارتباطات	
۵	۰/۰۹	O6: مزیت مکانی منطقه و نزدیکی به کشورهای مبدا گردشگری به ویژه کشورهای ثروتمند منطقه خلیج فارس	شرایط فرهنگی	
۴	۰/۰۹۳	O7: شناخت و قرابت فرهنگی- مذهبی با گردشگران پزشکی کشورهای بازار هدف		
۶	۰/۰۸۸	O8: ارزآوری و خروج از اقتصاد تک محصولی و شکننده	ابعاد اقتصادی	
۸	۰/۰۷۲	O9: افزایش فرصت‌های شغلی و ایجاد شغل‌های جدید در بخش‌های مختلف و کاهش نرخ بیکاری، رشد و توسعه بخش خصوصی		
۷	۰/۰۷۸	O10: روند افزایشی جذب توریسم پزشکی به شیراز به ویژه در دو سال اخیر		
۱۱	۰/۰۵۳	O11: فرصت توسعه و جلب سرمایه‌گذاری، افزایش مشارکت بخش خصوصی در فراهم نمودن خدمات بهداشتی-درمانی، همچنین تمایل به سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری سلامت توسط سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی		
۱۰	۰/۰۵۵	O12: وجود محدودیت‌های قانونی برای انجام جراحی در کشورهای اسلامی منطقه	قوانین	
رتبه	وزن (AHP)	زیر شاخص (کدگذاری باز)	شاخص (کدگذاری محوری)	
۱۳	۰/۰۳۹	T1: عدم دریافت مجوزهای رسمی بین‌المللی مانند کمیسیون مشترک بین‌المللی (JCI) و استانداردهای کیفیت (NCQA, ESQA, ISO)	کیفیت و تسهیلات بیمارستان و مراکز درمانی	بهره‌مندی
۶	۰/۰۶۳	T2: عدم پوشش بیمه بین‌المللی برای بیماران خارجی به دلیل وجود موانع بر سر راه انتقال بیمه از کشورهای مبدا		
۱۴	۰/۰۳۵	T3: فقدان گواهینامه بین‌المللی توسط برخی پزشکان، متخصصان و پرستاران	کیفیت خدمات پزشکان، متخصصان و پرستاران	
۷	۰/۰۶۱	T4: عدم وجود تسهیلات پرداخت الکترونیکی برای بیماران خارجی	امکانات	
۲	۰/۰۷۵	T5: فعالیت محدود شرکتهای تسهیل‌گر و آژانس‌های گردشگری دارای مجوز از وزارت بهداشت و گردشگری در کشورهای مبدا گردشگری جهت بازاریابی در کشورهای همسایه و هدایت گردشگران	خدماتی، زیربنایی، تاسیساتی	

۳	۰/۰۷۱	T6: عدم وجود تعریف استاندارد خدمات درمانی برای بیماران خارجی، همچنین عدم نظارت بر اجرای صحیح تعرفه‌های پزشکی موجود و وجود قوانین ناکارآمد در زمینه شفافیت قیمت خدمات درمانی و گردشگری	قوانین
۴	۰/۰۶۸	T7: ضعف سیاست‌ها و فرایندهای نظارتی در نتیجه گسترش فعالیت دلالان و واسطه گره‌های غیر قانونی	سیاست‌گذاری
۱۵	۰/۰۳۳	T8: بحران اقتصادی اخیر و ریسک بالای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی با توجه به نوسانات نرخ ارز و تحریم‌های بین‌المللی	ابعاد اقتصادی
۱۲	۰/۰۴۲	T9: پایین بودن تسلط به زبانهای کشورهای مبدا گردشگری سلامت و بین‌المللی در بین تیم پزشکی و درمانی و فقدان زیرساخت‌های اینترنتی گردشگری سلامت به زبان‌های انگلیسی، عربی و سایر زبان‌های مورد نیاز	زبان و ارتباطات
۱۱	۰/۰۴۴	T10: ضعف همکاری بین سفارتخانه‌ها و مراکز درمانی و عدم توافق‌نامه‌های همکاری با مراکز پزشکی بین‌المللی، ارتباط ضعیف صنعت گردشگری پزشکی با رسانه‌های برون مرزی برای نشان دادن قابلیت‌های گردشگری پزشکی شیراز	زبان و ارتباطات
۱۹	۰/۰۲۲	T11: مشکل آلودگی هوای ناشی از فعالیت‌های اقتصادی و صنعتی در شیراز	زیست محیطی
۲۲	۰/۰۱	T12: قرار گرفتن استان فارس در پهنه زلزله‌خیزی کشور (جزو چهار استان زلزله خیز)	زیست محیطی
۲۳	۰/۰۰۷	T13: مشکلات مربوط به دفع پسماندها	زیست محیطی
۲۱	۰/۰۱۳	T14: تداوم روند خشکسالی و کاهش منابع آب	زیست محیطی
۱۶	۰/۰۳	T15: عدم صدور ویزای پزشکی و بی‌توجهی به این امر در ایران	تبلیغات و بازاریابی
۱	۰/۰۸۹	T16: عدم وجود برنامه‌های مدون جهت اطلاع‌رسانی، تبلیغات و بازاریابی، فقدان سیستم تبلیغاتی برون مرزی، عدم زیر ساخت قوی فناوری اطلاعات و ضعف در استفاده از تبلیغات نوین، فقدان ساختار مناسب این نوع تبلیغات جهت اعتمادسازی و جذب گردشگران خارجی در منطقه	تبلیغات و بازاریابی
۲۰	۰/۰۱۸	T17: امکان انتقال بیماری‌های واگیر و عدم وجود مراکز پاراکلینیکی مجهز و مدرن در نزدیکی مرز جهت انجام معاینات اولیه و هدایت گردشگران	پدافند غیر عامل
۱۷	۰/۰۲۶	T18: مهاجرت برخی پزشکان متخصص و باتجربه به کشورهای دیگر	پدافند غیر عامل
۱۰	۰/۰۵۲	T19: تقویت زیرساخت‌ها و رقابت شدید در حوزه گردشگری پزشکی بین کشورهای منطقه به ویژه ترکیه، اردن، امارات متحده عربی	بین‌المللی
۹	۰/۰۵۶	T20: تنوع بالای خدمات گردشگری پزشکی در کشورهای آسیایی فعال در حوزه گردشگری پزشکی	بین‌المللی

۵	۰/۰۶۵	T21: سرمایه‌گذاری بعضی از کشورهای رقیب نظیر هند در حوزه گردشگری پزشکی کشورهای حوزه خلیج فارس
۸	۰/۰۵۷	T22: تبلیغات منفی رسانه‌های خارجی و ارائه تصویری تحریف‌شده از ایران به جامعه جهانی و کمبود منابع برای مقابله با این گفتمان منفی
۱۸	۰/۰۲۴	T23: بی‌ثباتی سیاسی در بعضی کشورهای همسایه و گسترش تروریسم

با توجه به نتایج جدول شماره ۲ انواع راهبردها ارائه و عوامل مرتبط با آن نیز ذکر شده است. جهت تعیین روابط بین انواع راهبردها در پژوهش حاضر از تکنیک DEMATEL فازی استفاده شده است.

جدول ۳. مهم‌ترین راهبردهای توسعه گردشگری پزشکی در فارس

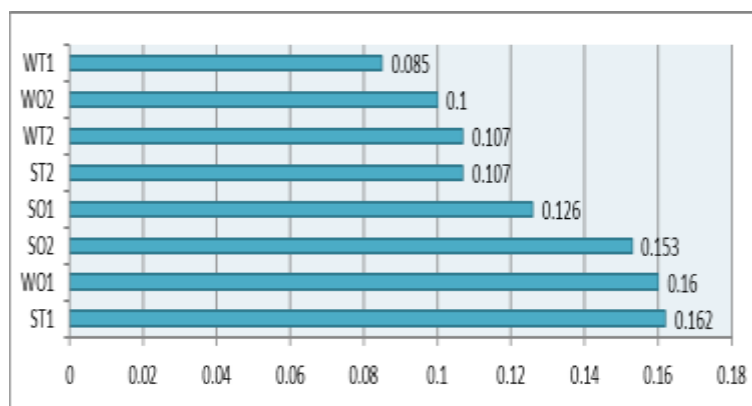
مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

راهبردهای تهاجمی (SO) و عوامل مرتبط با آن			
S1, S2, S3, S4, S5, S6, S7, S8, S9, S10, S11, S12, S13, S14, S15, S16, S17, S18, S19, S20, S21, S22, S23, O1, O2, O3, O4, O5, O6, O7, O8, O9, O10, O11, O12	SO2: بسترسازی احداث دهکده مدرن سلامت و بازیابی مصوبات قبلی در این زمینه با رویکردی یکپارچه با توجه به پتانسیل‌های موجود در حوزه تندرستی، درمانی و پزشکی و بهبود مزیت‌های رقابتی عرضه با توجه به پتانسیل‌ها و درم ناطق بیلاقی نزدیک به کلان شهر شیراز در یک محیط طبیعی با طراحی مناسب و ایجاد شرایط رقابتی از دوره درمان و قیمت خدمات در مقایسه با سایر کشورها	S1, S3, S4, S5, S6, S7, S8, S9, S10, S11, S12, S13, S14, S15, S16, S17, S22, S23, S24, O1, O2, O3, O4, O5, O6, O7, O8, O9, O10, O11, O12	SO1: تمرکز و تلاش جهت ارتقاء کیفیت و تنوع خدمات درمانی در راستای دستیابی به جایگاه بین‌المللی و بهبود کیفیت جاذبه‌های گردشگری و تقویت امکانات خدماتی، تأسیساتی و و زیر ساخت‌های لازم با استانداردهای بین‌المللی جهت بالا بردن رتبه خدمات برتر در این بخش و تقویت جایگاه بخش گردشگری سلامت در اقتصاد استان فارس و رقابت برای جلب رضایت مشتری و اعتماد سازی جهت جذب بیشتر گردشگران پزشکی
راهبردهای بازنگری (WO) و عوامل مرتبط با آن			
W2, W3, W4, W5, W8, W10, W11, W17, W18, W19, W21, O1, O2, O3, O4, O5, O6, O7, O8, O9, O10, O11, O12	WO2: طراحی و تدوین استراتژی بازاریابی منسجم و مؤثر با استفاده از پتانسیل شباهت‌های فرهنگی و زبانی به همراه بسته‌های متنوع گردشگری سلامت متناسب با پتانسیل و قابلیت‌های منطقه در راستای برند و تقویت شبکه حمل و نقل هوایی در	W1, W6, W7, W8, W9, W10, W12, W13, W14, W15, W16, W20, W22, O1, O2, O4, O5, O6, O7, O8	WO1: تدوین نقشه راه و سند توسعه گردشگری سلامت فارس و تهیه سیاست‌ها، و قوانین مورد نیاز، طرح‌ها و برنامه‌های راهبردی در جهت پشتیبانی و حمایت از این نوع گردشگری، تشریح وظیفه بخش‌های اقتصادی و نهادهای مسؤول در گردشگری سلامت جهت همبستگی، انتظام بخشی، رفع

	چارچوب ارتقاء پیوندهای ملی و بین‌المللی با بازارهای هدف به ویژه حوزه خلیج فارس، بصره و شهرهای مذهبی عراق	O9,O10 O11	تعارضات عملکردی و موازی‌کاری دستگاه‌های اجرایی، یکپارچه‌سازی نظام مدیریت استان در این بخش و بسترسازی مشارکت بخش خصوصی در زمینه سرمایه‌گذاری
راهبردهای تنوع (ST) و عوامل مرتبط با آن			
S4, S5 S6, S8 S9,S10 S13,S15 S16,S18 S19,S21 S24,T3 T5,T6 T7,T9 T10,T17 T18,T22	ST2: ارتقای امنیت گردشگران و افزایش احساس امنیت اجتماعی و روانی مردم محلی، ارتقای سطح فرهنگ و روحیه گردشگری و مهارت‌های علمی (اخذ تأییدها و استانداردهای بین‌المللی توسط پزشکان، متخصصان و پرستاران)، زبانی (زبان‌های بین‌المللی و مولد گردشگر) و ارتباط با بیمار خارجی جهت جلب اعتماد و وفادارسازی و مقابله با برخی تبلیغات منفی، توانمندسازی نیروی انسانی متخصص در این بخش و اتخاذ تدابیری در جهت حمایت و جلوگیری از مهاجرت متخصصان و پزشکان و جلب همکاری متخصصین ایرانی خارج از کشور.	S1,S2,S3 S4,S5,S6 S7,S8,S9 S10,S11 S12, S13 S14, S15 S16, S17 S18, S19 S20, S21 S22,S23 T2 T5,T6 T7,T9 T10,T15 T16,T22	ST1: تدوین برنامه جامع و مشخص برای شرکت‌های گردشگری و تسهیل‌گر استان در داخل و خارج کشور جهت حفظ وجهه و تقویت جایگاه قطب گردشگری پزشکی شیراز و ساماندهی گردشگری سلامت از طریق جلوگیری از فرآیندهای غیرشفاف در تبادل بیماران با بیمارستان‌ها و مراکز درمانی (ساماندهی دلالتان و واسطه‌های غیرمجاز و شناسنامه‌دار کردن آنها) و انجام رایزنی‌های سیاسی و فرهنگی لازم با شرکتها و لیدرهای جهانی جهت برقراری ارتباطات دوطرفه در راستای جذب بیش از پیش گردشگران خارجی، انتقال بیماران و تدوین راهبردهای توسعه بیمه تکمیلی و رفع موانع انتقال آن، انعقاد قرارداد با بیمارستان‌های بازارهای هدف
راهبردهای تدافعی (WT) و عوامل مرتبط با آن			
W2,W3 W4,W5 W6,W7 W11,W14 W17,W19 W21,T1 T4,T9,T10 T15 T19 T21, T22	WT2: توسعه و تقویت زیرساخت‌ها و استانداردهای بین‌المللی توسط مراکز ارائه‌دهنده خدمات درمانی و گردشگری در حوزه‌های گوناگون به ویژه توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای تبلیغات، ایجاد سیستم وب‌درمانی و ایجاد بانک اطلاعات پزشکی و گردشگری،	W4,W12 W13,W1 4W15,W 19W21, W22T6, T7T8T11 ,T12 T13,T14 T17,T18 T22,T23	WT1: تدوین و اجرای برنامه‌های گردشگری سلامت شیراز بر پایه ملاحظات زیست محیطی (فاصله از مراکز و کانون‌های آلاینده‌گی و الزامی نمودن انجام مطالعات ارزیابی اثرات زیست محیطی و برنامه‌ریزی و کنترل منابع آلاینده احتمالی این برنامه‌ها و مدیریت جامع پسماندها) پایداری و پدافند غیر عامل

	راه‌اندازی سیستم اطلاعات بیمارستانی یکپارچه گردشگران درمانی در شیراز جهت مدیریت یکپارچه، اعتمادسازی و جذب گردشگران بازارهای هدف، ارائه مشاوره پزشکی و درمانی قبل و بعد از درمان، تشویق قشر گردشگر سلامت داخلی جهت استفاده از امکانات اینترنت و فناوری‌های نو، استقرار تکنولوژی‌های نوین بانکی و تسهیلات پرداخت الکترونیکی برای بیماران خارجی		
--	--	--	--

یافته‌های حاصل از تلفیق تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره با مدل SWOT، نشان داد که در خصوص اولویت‌بندی استراتژی‌ها، به ترتیب استراتژی تهاجمی (SO) در اولویت اول، استراتژی تنوع (ST) در الویت دوم و استراتژی‌های بازنگری (WO) و تدافعی (WT) به ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار گرفتند.

شکل ۵. الویت‌بندی راهبردها جهت دستیابی به اهداف تحقیق

در نهایت به دلیل اهمیت دهکده سلامت با خدمات یکپارچه مد نظر این پژوهش و ضرورت بعد پدافند غیر عامل در این دهکده، احداث مرکز پاراکلینیکی مجهز و مدرن در

مناطق مرزی دارای پتانسیل پیشنهاد گردید تا از یک طرف مانع ورود بی‌رویه گردشگران سطوح پایین به مراکز خدماتی سطح بالاتر شود و از طرف دیگر از شیوع بیماری‌های واگیردار از کشورهای اطراف به داخل کشور جلوگیری شود. بهترین نقطه، جهت احداث مرکز پاراکلینیک مجهز و مدرن در استان فارس (بر اساس نظر خبرگان ویافته‌های پژوهش) به سبب داشتن موقعیت گمرک هوایی و ارتباطات مؤثر با کشورهای حاشیه خلیج فارس همچنین افزایش تعداد گردشگران سلامت شهر لار می‌باشد. همچنین به منظور ظرفیت‌سازی برای توسعه گردشگری بر اساس معیارهای جهانی رقابت در گردشگری پزشکی و پرهیز از پراکنده‌کاری و جلوگیری از همپوشانی مضاعف و دوباره‌کاری، دهکده سلامت در فاصله کمتر از ۳۰ دقیقه‌ای از کلانشهر شیراز و در منطقه ییلاقی کلستان به عنوان کانون اصلی ارائه خدمات در سطوح عالی در منطقه پنج سلامت (دهکده سلامت) پیشنهاد گردید. از لحاظ جغرافیایی، کلستان در شمال غرب شیراز و در مسیر جاده سپیدان قرار گرفته است.

شکل ۶. مکان‌های پیشنهادی جهت احداث دهکده سلامت و مرکز مدرن پاراکلینیک در کلان منطقه پنج

سلامت (استان فارس)،

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۶. نتیجه‌گیری

در این پژوهش چارچوبی از شاخص‌ها تحت عنوان شاخص‌های گسترش دهکده‌های سلامت در راستای توسعه گردشگری پزشکی، با رویکرد ارائه خدمات یکپارچه و مزیت رقابتی تدوین سپس به شناسایی عوامل و ارائه راهبردها متناسب با ابعاد مختلف و اهداف برنامه چشم‌انداز در آیمزهای مختلف در استان فارس پرداخته شد که با توجه به نقش مهم این صنعت در اقتصاد جهانی و نیاز مبرم کشور به ارزآوری و توسعه علمی و مراودات فرهنگی در صورت اعمال مدیریت توانمند و توجه ویژه بر راهبردهای حوزه بازاریابی و ارتباطات، امکانات خدماتی، تاسیساتی، مدیریت و سیاستگذاری، قوانین و مقررات می‌تواند پاسخگوی طیف خدمات برتر (گردشگری پزشکی) مورد نیاز کشورهای منطقه در حوزه نفوذ جنوب کشور باشد.

در خصوص فاکتورهای مرتبط با کیفیت خدمات و تسهیلات پزشکی و گردشگری به عنوان یکی از مهمترین عوامل توسعه گردشگری پزشکی تفاوت این پژوهش با مطالعات مشابه بر روی سه شاخص اصلی کیفیت و تسهیلات بیمارستان، کیفیت خدمات پزشکان، متخصصان و پرستاران، کیفیت خدمات و جاذبه‌های گردشگری تمرکز کرده است که با برنامه‌ریزی و تلاش منجر به ارتقاء کیفیت و تنوع خدمات درمانی جهت بالا بردن رتبه خدمات برتر در راستای دست‌یابی به جایگاه بین‌المللی و تقویت جایگاه بخش گردشگری سلامت در اقتصاد استان خواهد شد. دیگر پژوهشگران نظیر اسمیت و فورگیون (۲۰۰۷) بیشتر بر روی عوامل مربوط به کیفیت خدمات پزشکان، متخصصان و پرستاران تأکید دارند. یو و کو (۲۰۱۲) در پژوهشی بر فاکتورهای مربوط به کیفیت و تسهیلات بیمارستان شامل استانداردهای بیمارستان و اعتبار بخشی مراکز پزشکی تأکید کرده‌اند. لیانگ، هوئی و سیا^۱ (۲۰۱۷) یک مدل ساختاری را برای سه کشور جنوب شرقی آسیا یعنی سنگاپور، تایلند و مالزی با استفاده از نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده و ارزش ادراک‌شده ارائه داده‌اند و مهم‌ترین عامل در گردشگری پزشکی را کیفیت مراقبت‌های بهداشتی می‌دانند. بهار و کوزا^۲ (۲۰۰۷) در

1. Liang, Hui & Sea

2. Bahar & Kozak

مطالعه‌ای بر کیفیت خدمات گردشگری شامل استاندارد بهداشت و اصول بهداشتی، کیفیت خدمات گردشگری، کیفیت غذا و آشامیدنی داخلی، ارزش کلی پول، استاندارد تأسیسات و فعالیت‌ها برای کودکان، استاندارد امکانات اقامتی (سکونتی) توجه کرده‌اند. بارتزیس، کایتلیدو، بیستاراکي و کنستانتاکپولو^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی دلیل اصلی کیفیت روزافزون خدمات سلامت در کشورهایی که مقصد محبوب گردشگری پزشکی هستند را استفاده روزافزون از فناوری مدرن پزشکی در رقابت با کشورهای پیشرفته می‌دانند که می‌تواند تجربه گردشگری پزشکی را بهبود بخشد و سهم خود را در رشد بازار رشد دهد.

با توجه به اهمیت فناوری اطلاعات و ارتباطات در بحث گسترش دهکده‌های سلامت و به تبع آن توسعه گردشگری پزشکی این مبحث در این پژوهش تحت عنوان دسترسی به اطلاعات پزشکی و گردشگری تقسیم‌بندی شده است و در همین راستا ایجاد سیستم وب‌درمانی و بانک اطلاعات پزشکی و گردشگری، راه‌اندازی سیستم اطلاعات بیمارستانی یکپارچه گردشگران درمانی در شیراز جهت مدیریت یکپارچه، ارائه مشاوره پزشکی و درمانی قبل و بعد از درمان و امکان ثبت تجربه بیماران حایز اهمیت قلمداد شده است. در پژوهش ایونینگتیس و آریبو نقش استراتژیک ICT در ارائه خدمات یکپارچه هم برای ارائه‌دهندگان خدمات سلامت و هم برای گردشگری بسیار مهم شمرده شده است (ایونینگتیس و آریبو^۲، ۲۰۲۰) و از این جهت با نتایج این پژوهش همسو است. در پژوهشی دیگر توسعه ICT و بازاریابی اینترنتی محور برای برنامه‌ها و فعالیت‌های تبلیغاتی عامل مهمی در انتخاب مقصد عنوان شده است (سرور، منف و امار^۳، ۲۰۱۲).

عوامل مربوط به بخش زیرساخت‌ها و مقررات در این مطالعه تحت عنوان سه شاخص امکانات زیر بنایی، خدماتی، تأسیساتی، قوانین و مقررات و سیاست‌گذاری‌ها دسته‌بندی شده است. در این حوزه تقویت شبکه حمل و نقل هوایی در چارچوب ارتقاء پیوندهای ملی و بین‌المللی با بازارهای هدف به ویژه حوزه خلیج فارس، بصره و شهرهای مذهبی عراق و استقرار تکنولوژیهای نوین بانکی و تسهیلات پرداخت الکترونیکی برای بیماران خارجی

1. Bartzis, Kaitelidou, Bistaraki & Konstantakopoulou

2. Ayuningtyas & Ariwibowo

3. Sarwar, Manaf & Omar

تهیه سیاست‌ها، و قوانین مورد نیاز و جلوگیری از فرآیندهای غیرشفاف در تبادل بیماران با بیمارستان‌ها و مراکز درمانی با ساماندهی دلالتان و واسطه‌های غیرمجاز و شناسنامه‌دار کردن آنها از جمله راهبردهای ارائه‌شده در این پژوهش می‌باشد. هیونگ و همکاران (۲۰۱۱) در مطالعه‌ای محیط فیزیکی، بیمارستان‌های مجزا را به عنوان فاکتورهای زیر ساخت و سیاست‌های تبلیغاتی، نیاز به سیاست‌های جدید را در حوزه سیاست‌گذاری، در توسعه گردشگری پزشکی هنگ‌کنگ مهم قلمداد می‌کند. تیلگاواتی و شانکار^۱ (۲۰۱۳) در پژوهشی مبتنی بر دیدگاه مبتنی بر منابع و نظریه مزیت رقابتی پورتر یکی از راهبردهای گردشگری پزشکی توسط مراکز درمانی را معطوف به قوانین و مقررات دولتی دانسته‌اند.

عوامل ارتباطات و بازاریابی در این پژوهش شامل دو شاخص زبان و ارتباطات و تبلیغات و بازاریابی می‌باشد. در این خصوص تشریح وظیفه بخش‌های اقتصادی و نهادهای مسئول در گردشگری سلامت جهت همبستگی، انتظام‌بخشی، رفع تعارضات عملکردی و موازی‌کاری دستگاه‌های اجرایی، یکپارچه‌سازی نظام مدیریت استان همچنین طراحی و تدوین سیستم تبلیغاتی برون‌مرزی کشورهای هدف و استراتژی بازاریابی منسجم و مؤثر با استفاده از پتانسیل شباهت‌های فرهنگی و زبانی به همراه بسته‌های متنوع گردشگری می‌تواند حایز اهمیت باشد. یانگ (۲۰۱۳) در مطالعه‌ای در بحث بازاریابی به تبلیغات، موقعیت‌یابی برند، مدل قیمت‌گذاری، کانال بازاریابی توجه ویژه دارد؛ و چم و همکاران (۲۰۲۰) به اهمیت جنبه‌های اجتماعی و بازاریابی برای ایجاد چهره تجاری در بیمارستان‌های فعال در گردشگری پزشکی و در نتیجه، تصویر برند توجه می‌کنند (چم و همکاران، ۲۰۲۰).

عوامل محیطی مرتبط با توسعه گردشگری پزشکی در این پژوهش شامل دو شاخص شرایط فرهنگی و موقعیت زیست‌محیطی می‌شود. تدوین و اجرای برنامه‌های گردشگری سلامت شیراز بر پایه ملاحظات زیست‌محیطی (فاصله از مراکز و کانون‌های آلاینده‌گی و الزامی نمودن انجام مطالعات ارزیابی اثرات زیست‌محیطی و برنامه‌ریزی و کنترل منابع آلاینده احتمالی این برنامه‌ها و مدیریت جامع پسماندها) پایداری و پدافند غیر عامل عنوان می‌تواند در این

1. Thilagavath & Shankar

راستا حائز اهمیت باشد. اولشا و انادولب^۱ (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای به شناسایی و تحلیل عوامل زیست محیطی کلان و خرد در بازار گردشگری پزشکی پرداخته و شرایط طبیعی را جز عوامل کلان در نظر می‌گیرد. برخی محققان نظیر فتشیرین و استفانو^۲ (۲۰۱۶) شناخت فرهنگی و بهار و کوزا (۲۰۱۷) بعد فاصله را به عنوان شاخص‌های مهم در این حوزه قلمداد می‌کنند.

عوامل مربوط به هزینه‌ها در این مطالعه تحت عنوان دو شاخص هزینه‌های پزشکی و هزینه‌های گردشگری تقسیم‌بندی شده‌اند. سطح پایین هزینه‌های درمانی و گردشگری در ایران نسبت به کشورهای مجاور مهم‌ترین نقطه قوت و عدم شفافیت قیمت‌ها به عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف گردشگری ایران به تبع شیراز در این پژوهش می‌باشد. یه و همکاران (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای مبتنی بر نظریه رانشی کششی یکی از عوامل انگیزشی گردشگران درمانی را بحث هزینه‌ها می‌دانند که از این جهت همسو با این پژوهش می‌باشد.

در این مطالعه روش‌ها و پروسیجرهای درمانی شامل سه شاخص درمان‌های طبیعی، طب مکمل و پزشکی می‌شود. هر چند شیراز در اکثر حوزه‌های تخصصی به ویژه در زمینه چشم پزشکی، جراحی زیبایی، قلب و پیوند در کشور و منطقه دارای مقبولیت است اما عدم وجود برنامه مدون و دقیق برای سایر درمان‌ها (درمان‌های طبیعی و طب سنتی - مکمل) با توجه به نیاز روز دنیا و رقابت در این حوزه از مهم‌ترین موانع ذکر شده است بر همین اساس بسترسازی احداث دهکده مدرن سلامت و بازبینی مصوبات قبلی در این زمینه با رویکردی یکپارچه با توجه به پتانسیل‌های موجود در حوزه تندرستی، درمانی و پزشکی و بهبود مزیت‌های رقابتی عرضه با توجه به پتانسیل‌ها و در مناطق ییلاقی نزدیک به کلان شهر شیراز در یک محیط طبیعی با طراحی مناسب ضروری به نظر می‌رسد. در همین راستا از جمله عوامل تعیین‌کننده موفقیت یک کشور به عنوان مقصد گردشگری پزشکی، مکان‌های ویژه‌ای است که به واسطه مجموعه تفریحی، درمانی اسپاها ایجاد شده است (آکسینوا^۳ و همکاران، ۲۰۲۰) و در دسترس نبودن درمان جدید نیز باعث تجربه خدمات پزشکی در خارج از کشور می‌شود (وراستورن و بیسی زی، ۲۰۱۰).

1. Ulaş & Anadol
2. Fetscherin & Stephano
3. Aksenova

کتاب‌نامه

۱. ابراهیمی، م.، طیبی ابوالحسنی س. ا. ح.، و رستمی، م. (۱۳۹۷). بازار گردشگری پزشکی در بیمارستان‌های منتخب شهر تهران: کاربست خوشه‌بندی. *مجله مدیریت اطلاعات سلامت*، ۱۵ (۳)، ۱۱۹-۱۱۴.
۲. اداره گردشگری سلامت. (۱۳۹۸). *وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی*. تهران.
۳. اسعدی، م.، باصولی م.، برومندزاد ی.، و درخش س. (۱۳۹۸). توسعه گردشگری سلامت با رویکرد کیفی نگاشت شناختی. *پایش*، ۱۸ (۵)، ۴۶۴-۴۵۵.
۴. چکیده مطالعات آمایش فارس. (۱۳۹۷). *سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان فارس*. شیراز.
۵. حسین‌پور، ر.، و ریاحی، ل. (۱۳۹۷). رابطه قابلیت‌های گردشگری پزشکی درمانی با میزان جذب توریست در استان اردبیل. *مجله سلامت و بهداشت*، ۹ (۲)، ۱۷۱-۱۵۹.
۶. حسینی، س. س.، و تقوایی، م. (۱۳۹۹). تدوین و ارزیابی شاخص‌های سیاست‌گذاری و قوانین گردشگری پزشکی در ایران: یک مطالعه کیفی و کمی. *مجله اخلاق زیستی*، ۱۰ (۳۵)، ۱۴-۱.
۷. سالنامه آماری استان فارس. (۱۳۹۶). *سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان فارس*. شیراز.
۸. فتح‌اللهی، ف.، و استعلاجی، ع. ر. (۱۳۹۸). مکان‌یابی دهکده سلامت در شهرستان رامسر با از مدل‌های AHP و VIKOR. *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۹ (۳)، ۵۴۵-۵۳۳.
۹. فولادی، ن.، حبیب‌زاده، ش.، براری، س.، علی‌محمدی اصل، ح.، همایون‌فر، ن.، و نعمتی، ع. (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر سفر درمانی به ایران از دیدگاه گردشگران آذربایجانی در سال ۱۳۹۵. *مجله سلامت و مراقبت*، ۲۰ (۳)، ۲۶۰-۲۵۲.
۱۰. زارعی، ق.، و زارعی، ح. (۱۳۹۸). شناسایی عوامل مرتبط با افزایش مدت اقامت گردشگران تندرستی در سرعین. *نشریه مدیریت اطلاعات سلامت*، ۱۶ (۵)، ۲۲۱-۲۱۴.
۱۱. میرانی، ن.، و اسدزاده، ا. (۱۳۹۷). بررسی نقش کیفیت نهادی بر توسعه صنعت گردشگری پزشکی در ایران: رویکرد الگوریتم جستجوی گرانشی و الگوریتم کرم شب تاب. *فصلنامه علمی نظریه‌های کاربردی اقتصاد*، ۵ (۴)، ۳۰-۱.
۱۲. ناصرپور، م.، موسوی، س. ن.، و سپهوند، ر. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر عوامل غیردرمانی بر توسعه گردشگری سلامت. *فصلنامه گردشگری و توسعه*، ۷ (۳)، ۲۱۲-۱۹۵.

13. Aksenova, E. I., Petrova G. D., Chernyshev, E. V., & Yudina, N. N. (2020). Recreational potential of medical tourism of Russia. *Problemy Sotsial'noi Gigieny, Zdravookhraneniia I Istorii Meditsiny*, 28, 1180-1185.
14. Alleman, B. W., Luger, T., Reisinger, H. S., Martin, R., Horowitz, M. D., & Cram, P. (2011). Medical tourism services available to residents of the United States. *Journal of General Internal Medicine*, 26(5), 492-497.
15. Ayuningtyas, D., & Ariwibowo, D. A. (2020). The strategic role of information communication technology in succeeding medical tourism. *Enfermeria Clinica*, 30(Suppl 6), 170-173.
16. Azadi, F., Maleki, M., Tabibi, S. J., & Azmal, M. (2012). A medical tourist perception of Iranian hospital quality: Limited employee foreign language skills negatively impact communication. *International Journal of Hospital Research*, 1(2), 85-90.
17. Bahar, O., & Kozak, M. (2007). Advancing destination competitiveness research: comparison between tourists and service providers. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 22(2), 61-71.
18. Ban, H. J., & Kim, H. S. (2020). Applying the modified health belief model (HBM) to Korean medical tourism. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 36-46.
19. Bartzis, G., Kaitelidou, D., Bistaraki, A., & Konstantakopoulou, O. (2020). Factors affecting medical tourism destination selection in Greece. *Studies in Health Technology and Informatics*, (272), 314-317.
20. Beerli, A., & Martín, J. D. (2004). Tourists' characteristics and the perceived image of tourist destinations: A quantitative analysis da case study of Lanzarote, Spain. *Tourism Management*, 25(5), 623-636.
21. Buse, K., & Hawkes, S. (2015). Health in the sustainable development goals: Ready for a paradigm shift? *Globalization and Health*, 11(1), 1-13.
22. Caballero, D. S., & Mugomba, C. (2006). *Medical tourism and its entrepreneurial opportunities-a conceptual framework for entry into the industry* (Unpublished master's thesis). School of Business, Economics and Law, Goteborg University.
23. Carrera, P. M., & Bridges, F. P. (2006). Globalization and healthcare: Understanding health care and medical tourism. *Expert Review of Pharmacoeconomics and Outcomes Research*, 6, 447-454.
24. Chakraborty, J. (2006). *Medical tourism: A growth engine for foreign exchange earnings*. Retrieved from <https://www.grin.com/document/87957>
25. Cham, T. H., Lim, Y. M., Sia, B. C., Cheah, J. H., & Ting, H. (2020). Medical tourism destination image and its relationship with the intention to revisit: A study of Chinese medical tourists in Malaysia. *Journal of China Tourism Research*, 17(2), 1-29.
26. Choi, H. C., & Turk, E. S. (2011). Sustainability indicators for managing community tourism. In M. Budruk & R. Phillips (Eds.), *Quality-of-life*

- community indicators for parks, recreation and tourism management* (pp. 115-140). Dordrecht: Springer.
27. Choi, K. S., Cho, W. H., Lee, S., Lee, H., & Kim, C. (2004). The relationships among quality, value, satisfaction and behavioral intention in health care provider choice: A South Korean study. *Journal of Business Research*, 57(8), 913-921.
 28. Cohen, I. G. (2010). Medical tourism: The view from ten thousand feet. *Hastings Centr Report*, 40(2), 11-12.
 29. Connell, J. (2013). Contemporary medical tourism: Conceptualisation, culture and commodification. *Tourism Management*, 34, 1-13.
 30. Connell, J. (2006). Medical tourism: Sea, sun, sand and ... surgery. *Tourism Management*, 27(6), 1093-1100.
 31. Crooks, V. A., Turner, L., Snyder, J., Johnston, R., & Kingsbury, P. (2011). Promoting medical tourism to India: messages, images, and the marketing of international patient travel. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Social Science Media*, 72(5), 726-732.
 32. Dang, H. S., Nguyen, T. M. T., Wang, C. N., Day, J. D., & Dang, T. M. H. (2020). Grey system theory in the study of medical tourism industry and its economic impact. *Intenational Journal of Environmnet Reserach Public Health*, 17(3), 9-61.
 33. Daykhes, A. N., Jakovljevic, M., Reshetnikov, V. A., & Kozlov, V. V. (2020). Promises and hurdles of medical tourism development in the Russian federation. *Frontier Psychology*, 23(11), 13-80.
 34. De la Hoz-Correa, A., Muñoz-Leiva, F., & Bakucz, M. (2018). Past themes and future trends in medical tourism research: A co-word analysis. *Tourism Management*, 65, 200-211.
 35. Deloitte, L. L. P. (2008). *Medical tourism: Consumers in search of value*. Retrieved from <http://www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/>
 36. Diez Pisonero, R. (2013). Brand city and geo marketing: How to Promot. Destination in the global tourist competition. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(14), 103-113.
 37. Fetscherin, M., & Stephano, R. M. (2016). The medical tourism index: Scale development and validation. *Tourism Management*, 52, 539-556.
 38. Fisher, C., & Sood, K. (2014). What is driving the growth in medical tourism? *Health Mark Quarterly*, 31(3), 246-262.
 39. Fourie, J., & Santana-Gallego, M. (2011). The impact of mega-sport events on tourist arrivals. *Tourism Management*, 32(6), 1364-1370.
 40. Gallarza, M. G., Saura, I. G., & García, H. C. (2002). Destination image: Towards a conceptual framework. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 56-78.
 41. Gan, L. L., & Frederick, J. R. (2011). Medical tourism facilitators: Patterns of service differentiation. *Journal of Vacation Marketing*, 17(3), 165-183.

42. Gill, H., & Singh, N. (2011). Exploring the factors that affect the choice of destination for medical tourism. *Journal of Service Science and Management*, 4(3), 315–324.
43. Glinos, I. A., Baeten, R., & Maarse, H. (2010). Purchasing health services abroad: Practices of cross border contracting and patient mobility in six European countries. *Health Policy*, 95(2-3), 103–112.
44. Gunn Glare, A. (1979). *Tourism planning*. New York: Crane Russak.
45. Hadian, M., Jabbari, A., Mousavi, S. H., & Sheikhbardsiri, H. (2019). Medical tourism development: A systematic review of economic aspects. *International Journal of Healthcare Managemen*, 14(2), 576-582.
46. Hall, M. (2011). Publish and perish? Bibliometric analysis: Journal ranking and the assessment of research quality in tourism. *Tourism Management*, 32(1), 16-27.
47. Henderson, J. C. (2004). Healthcare tourism in Southeast Asia. *Tourism review International*, 7(3-4), 111–121.
48. Heung, V. C., Kucukusta, D., & Song, H. (2011). Medical tourism development in Hong Kong: An assessment of the barriers. *Tourism Management*, 32, 995-1005.
49. Horowitz, M., Rosensweig, J., & Jones, C. A. (2007). *Medical tourism: Globalization of the healthcare marketplace*, *Meds cape General Medicine*, 9(4), 33-42.
50. Hosseini, S. S., Tagvayi, M., Ataev, Z. V., & Bratkov, V. V. (2020). Problems and prospects of creating health tourism villages as a potential for developing medical tourism in the Islamic Republic of Iran (Case study: Yazd province). *South of Russia: Ecology, Development*, 15(3), 97-116.
51. International Medical Travel Journal. (2017). *Medical travel and tourism, global market report*. Retrieved from [https:// www.imtj.com](https://www.imtj.com).
52. Kim, S., Arcodia, C., & Kim, I. (2019). Critical Success Factors of Medical Tourism: The Case of South Korea. *Internationa Journal of Environment Reserach Public Health*, 16(24), 4964.
53. Klímová, B., & Kuča, K. (2020). Medical tourism: Its research and implications for public health. *Central European Journal of Public Health*, 28(3), 226-229.
54. Lagiewski, R., & Myers, W. (2008). *Medical tourism: Perspectives and applications for destination development* *American collage of Management and Technology*. Retrieved from <http://scholarworks.rit.edu/other/683>
55. Lee, J., & Kim, H. B. (2015). Success factors of health tourism: Cases of Asian tourism cities. *International Journal of Tourism Cities*, 1(3), 216-233
56. Lee, C. W., & Li, C. (2019). The process of constructing a health tourism destination index. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(22), 4579.

57. Lee, J., Kearns, R. and Friesen, W. (2010). Seeking affective healthcare: Korean immigrants' use of homeland medical services. *Health and Place*, 16(1), 108-115.
58. Liang, Z. X., Hui, T. K., & Sea, P. Z. (2017). Is price most important? Healthcare tourism in Southeast Asia. *Tourism Geographies*, 19(5), 823-847.
59. Lovelock, B., & Lovelock, K. (2018). We had a ball as long as you kept taking your painkillers just how much tourism is there in medical tourism? Experiences of the patient tourist. *Tourism Managemet*, 69, 145-154.
60. Lundberg, D. E. (1980). *The Tourist Business*. (4th ed.). Boston: Chahners Book.
61. Lunt, N., Smith, R., Exworthy, M., Stephen, T., Horsfall, D., & Mannion, R. (2011). Medical tourism: Treatments, markets and health system implications: A scoping review. Retrieved from <https://pure.york.ac.uk/>
62. Mahendradhata, Y. (2019). Proceed with caution: Potential challenges and risks of developing healthcare tourism in Indonesia. *Global Public Health*, 14(3), 340-50.
63. Mayakul, T., Kiattisin, S., & Prasad, R. A. (2018). Sustainable medical tourism framework based on the enterprise architecture design: The case in Thailand. *Journal of Green Engineering*; 8(3), 359-88.
64. Momeni, Kh., Janatib, A., Imanic, A., & Khodayari-Zarnaqb, R. (2018). Barriers to the development of medical tourism in East Azerbaijan province, Iran: A qualitative study, *Tourism Management*, 69, 307-316.
65. Mueller, H., & Kaufmann, E. L. (2001). Wellness tourism: Market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry. *Journal of Vacation Marketing*, 7(1), 5-17.
66. Nilashi, M., Samad, S., Manaf, A., Ahmadi, H., Rashid, T. A., Munshi, A., ..., & Ahmed, O. H. (2019). Factors influencing medical tourism adoption in Malaysia: A DEMATEL-Fuzzy TOPSIS approach. *Comput. Computers & Industrial Engineering*, 137(43), 1-11.
67. Pan, T. J., & Chen, W. C. (2014). Chinese medical tourists—their perceptions of Taiwan. *Tourism Management*, 44, 108-112.
68. Pearce, D. (1981). *Tourism development*. New York: Longman.
69. Piazolo, M., & Zanca, N. (2010). The economics of medical tourism: A case study for the USA and India. *8th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking*, June 4-5, Budapest, Hungary.
70. Reddy, S. G., York, V. K., & Brannon, L. A. (2010). Travel for treatment: Students' perspective on medical tourism. *International Journal of Tourism Research*, 12, 510-522.
71. Robinson, M. (2005). Niche tourism: An introduction. In M. Novelli (Ed.), *Niche tourism: Contemporary ideas, trends, and cases* (pp. 1-11). Burlington, MA: Elsevier.
72. Sandberg, D. S. (2017). Medical tourism: An emerging global healthcare industry. *International Journal of Healthcare Management*, 10(4), 281-288.

73. Sarantopoulos, I., Katsoni, V., & Geitona, M. (2015). Supply side investigation of medical tourism and ICT use in Greece. *Procedia-Social Behavioral Science*, 148, 370–377.
74. Sarwar, A. A., Manaf, N. A., & Omar, A. (2012). Medical tourist's perception in selecting their destination: A global perspective. *Iranian Journal of Public Health*, 41(8), 1–7.
75. Smith, P. C., & Forgione, D. A. (2007). Global outsourcing of healthcare: A medical tourism decision model. *Journal of Information Technology Case Application Research*, 9, 19-30.
76. Smith, M., & Puczko, L. (2009). *Health and wellness tourism*. Oxford: Jordan Hill.
77. Suess, C., Baloglu, S., & Busser, J. A. (2018). Perceived impacts of medical tourism development on community wellbeing. *Tourism Management*, 69, 232-245.
78. Suthin, K., Assenov, I., & Tirasatayapitak, A. (2007). Medical tourism: Can supply keep up with the demand. Proceedings of the 5th APac-CHRIE and the 13th Asia Pacific Tourism Association Joint Conference; May 2-27, Beijing, China.
79. Teh, I. (2007). Healthcare tourism in Thailand: Pain ahead? *Asia Pacific Biotech News*, 11(8), 493–497.
80. Thilagavathi, K., & Shankar, Ch. (2013). Medical tourism research: A conceptual framework of emerging business strategies in healthcare industry. *Proceedings of International Conference on Tourism Development*, Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/83543886>
81. Turner L. (2011). Medical tourism and the global marketplace in health services: U.S. patients. *International Hospitals, and the Search for Affordable Health Care*, 40(3), 443-467
82. Ulaş, D., & Anadol, Y. (2016). A case study for medical tourism: Investigating a private hospital venture in Turkey. *Anatolia*, 27(3), 327–338.
83. Veerasoontorn, R., & Beise-Zee, R. (2010). International hospital outshopping: A staged model of push and pull factors. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 4(3), 247–264.
84. World Health Organization. (2015). *MDGs, millennium development goals to SDGs, sustainable development goals*. Retrieved from <https://www.un.org/millenniumgo>
85. Yang, Y. S. (2013). Key success factors in medical tourism marketing. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(3), 152-158.
86. Ye, B. H., Qiu, H. Z., & Yuen, P. P. (2011). Motivations and experiences of Mainland Chinese medical tourists in Hong Kong. *Tourism Management*, 32, 1125–1127.
87. Ye, B. H., Yuen, P. P., Qiu, H. Z., & Zhang, V. H. (2008). Motivation of medical tourists: An exploratory case study of Hong Kong medical tourists.

- Asia Pacific Tourism Association (APTA) Annual Conference*, Bangkok, Thailand.
88. Yu, J. Y., & KO, T. G. (2012). A cross-cultural study of perceptions of medical tourism among Chinese, Japanese and Korean tourists in Korea. *Tourism Management*, 33, 80–88.
89. Zarei, A., & Maleki, F. (2018). Asian medical marketing: A review of factors affecting Asian medical tourism development. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 20(1), 1-16.
90. Zolfagharian, M., Rajamma, R. K., Naderi, I., & Torkzadeh, S. (2018). Determinants of medical tourism destination selection process. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(7), 775-794.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

 <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.68260.1006>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

تحلیلی بر آسیب‌پذیری سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی در سیل شهرستان آق‌قلا

بهمن صحنه (استادیار گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران، نویسنده

مسئول)

b.sahneh@gu.ac.ir

عبدالمجید نورتقانی (استادیار گروه معماری، دانشکده مهندسی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران)

a.nourtaghani@gu.ac.ir

صص ۲۷۲ - ۲۳۹

چکیده

وقوع فزاینده حوادث فاجعه‌بار به‌خصوص وقوع سیل یکی از مهمترین نگرانی‌ها در دهه‌های اخیر بوده و تأثیر آن بر ساکنان نواحی سیل‌زده نامتناسب و ساکنان نواحی روستایی به خاطر وابستگی به معیشت کشاورزی صدمات فراوانی می‌بینند. این مطالعه سعی دارد تأثیر سیل بر سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی را تحلیل نماید. پژوهش از نوع کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر پیمایش بوده و جامعه آماری آن را خانوارهای ساکن در ۸ روستای شهرستان آق‌قلا تشکیل می‌دهد و ۳۴۶ خانوار به‌عنوان حجم نمونه با فرمول کوکران تعیین گردید. به منظور تحلیل آسیب‌پذیری سرمایه‌های معیشتی از ۴۳ متغیر در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فیزیکی، طبیعی و انسانی در قالب طیف لیکرت استفاده شد. ابزار جمع‌آوری داده‌ها مبتنی بر پرسشنامه محقق ساخته که روایی محتوایی آن توسط اساتید و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۹ به‌دست آمده است. پرسشنامه‌ها با کمک آزمون‌های آماری فریدمن، کای‌اسکوئر و کروسکال والیس در محیط نرم‌افزاری

تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۱۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۲۴

SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که کشاورزی منبع اصلی درآمد این منطقه است و سیل بر سرمایه معیشتی مانند زمین، آبیاری، دام‌ها، واحدهای مسکونی، زیرساخت‌ها و فرصت‌های شغلی تأثیر نامطلوب گذاشته و منابع درآمدی را تضعیف نموده است. نتایج آزمون فریدمن بیانگر آن است که بیشترین آسیب‌پذیری به ترتیب درباره سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی، انسانی، اجتماعی و طبیعی بوده است. استراتژی همکاری بخش‌های دولتی و خصوصی می‌تواند به مقاومت سیل زده‌ها کمک کند. علاوه بر این، ایجاد سیستم هشدار سریع و ظرفیت‌سازی برای مقابله با بلایا مفید خواهد بود و این اقدامات باید در مناطق مستعد سیل انجام شود.

کلمات کلیدی: سیل، معیشت پایدار، امنیت، نواحی روستایی، شهرستان آق‌قلا.

۱. مقدمه

رابطه انسان و محیط به عنوان بنیاد علمی مباحث تأثیر بشر بر محیط یا سازگاری با آن همیشه مطرح بوده است (ترنر^۱، ۲۰۱۵، ص. ۳۳۴). فرایند توسعه پایدار، تغییر دامنۀ دانش روابط انسان و محیط در زمینه پاسخ به تغییر محیط است (زیممر^۲، ۲۰۱۷، ص. ۳). با توجه به پیچیدگی تعامل انسان و محیط، درک پویایی آن، سنگ بنای تحقیقات فعلی ارتباط انسان و محیط تلقی می‌گردد (لیو^۳ و همکاران، ۲۰۰۷، ص. ۱۵۱۳). اخیراً، روابط تحول آفرین انسان و محیط به طور فزاینده‌ای مطرح و گفتمان تغییرات را در اختیار دارد. لذا تمرکز بر روابط متقابل انسان و محیط زیست در زمینه خطرات، آسیب‌پذیری و انعطاف‌پذیری، همواره با روابط انسان و محیط در امنیت غذایی، بهداشت و معیشت مشاهده می‌گردد (زیممر^۴، ۲۰۱۷، ص. ۵؛ کوزگی، بوتلیک، تلبیز، و لازلو^۵، ۲۰۱۵، ص. ۸۷). در نتیجه، برخی مفاهیم مانند خطر بلایا، آسیب‌پذیری و سازگاری با ترکیب تعاملات انسان و محیط به طور فزاینده‌ای به یک چارچوب کاربردی تبدیل می‌شوند. تأثیرات تغییرات اقلیمی در هر دو سیستم انسانی و محیطی مشاهده می‌شود و اهمیت سازگاری با این تأثیرات به طور فزاینده‌ای در سازگاری

-
1. Turner
 2. Zimmerer
 3. Liu
 4. Zimmerer
 5. Koszegi, Bottlik, Telbisz & Laszlo

انسان برای تغییر آب و هوا در مقیاس‌های مکانی و زمانی مورد تأکید قرار گرفته است (موران^۱، ۲۰۱۰، ص. ۷۷؛ کوستانزا^۲ و همکاران، ۲۰۰۷، ص. ۴). طبق گفته جانسون^۳ سازگاری به عنوان تنظیم موجود زنده با محیط تعریف می‌شود. با این حال، سازگاری با محیط یک مسئله بازخورد منفی ساده نیست (موران، ۲۰۱۰، ص. ۷۸). در عوض، با تغییرات محیطی، باید به طور مداوم ساختار و اجزای عملکردی سیستم را با گذشت زمان تنظیم کنند (راپاپورت^۴، ۱۹۷۷، ص. ۱۳۸؛ کوستانزا و همکاران، ۲۰۰۷، ص. ۵). چالش اصلی درک سازگاری یا اثربخشی و کارایی است که در ارزیابی موفقیت بر اساس راه‌حل‌های پایدار برای آینده نامشخص، بسیار حیاتی است (هولمن، براون، کارتر، هاریسون و رونزول^۵، ۲۰۱۹، ص. ۷۱۱). یک جنبه اساسی در افزایش کارایی سازگاری، نیاز به ارزیابی ویژگی‌های مکانی و زمانی مرتبط با تغییرات آب و هوا و بلایای طبیعی است (اپانچین نیل، کوایاما و والس^۶، ۲۰۱۷، ص. ۴۴۷). همچنین برای پاسخگویی، تجربه یا آمادگی در هنگام بروز بحران ضروری است (برکز و فولک^۷، ۲۰۰۲، ص. ۱۲۱). در حالت ایده‌آل، یک اقدام موفق تنظیم فعالیت‌های انسانی چه کوتاه‌مدت و چه بلندمدت از نظر احتمال و تغییرپذیری است یعنی ایستا نیست بلکه پویاست (دیارینگ، باتاربی، دیکایو، لاروکیو و اولدفیلد^۸، ۲۰۰۶، ص. ۶).

هدف اساسی توسعه، رشد و تعالی همه جانبه جوامع انسانی بوده و وجود نابرابری فضایی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و... از نشانه‌های توسعه‌نیافتگی است (مهدوی، صحنه و نجفی‌کانی، ۱۳۹۹، ص. ۱۲۱). ایران به لحاظ وقوع انواع حوادث طبیعی در بین کشورهای نخست دنیا قرار دارد و همه‌ساله تعداد زیادی از هموطنان بر اثر همین حوادث، خانه و کاشانه خود را از دست می‌دهند (نجفی‌کانی، صحنه، آرخی و دلاور دیزگاه، ۱۳۹۹، ص. ۲۳). توسعه پایدار روستایی در کشورهای در حال توسعه با کشاورزی معیشتی و معیشت روستایی معنا می‌یابد. با این حال این معیشت‌ها به ویژه در برابر تغییرات اجتماعی و زیست محیطی آسیب‌پذیر هستند. هر امرار معاش عملکرد خاصی را در سطح یک روستا فراهم

1. Moran

2. Costanza

3. Johnson

4. Rapaport

5. Holman, Brown, Carter, Harrison & Rounsevell

6. Epanchin-Niell, Kuwayama & Walls

7. Berkes & Folke

8. Dearing, Battarbee, Dikau, Larocque & Oldfield

می‌کند. اما ساکنان روستایی که در حوضه‌های رودخانه‌ای زندگی می‌کنند بسیار آسیب‌پذیر هستند. سیل یکی از حوادث طبیعی غیر مترقبه محسوب می‌شود که در اثر طغیان آب و زیر آب رفتن بخش قابل توجهی از زمین رخ می‌دهد. با اینکه سیل و طغیان رودخانه‌ها پدیده‌ای طبیعی و در گذر زمان رخ داده، امروزه به دلیل دخالت‌های بی‌رویه در بسیاری نقاط که قبلاً سیل نمی‌آمده، طغیان‌های بزرگی مشاهده می‌شود. همچنین فعالیت بشر به چند صورت احتمال وقوع سیل را افزایش می‌دهد، از آن جمله می‌توان به ساختمان‌سازی در دشت سیلابی رود که مستلزم اشغال بخش‌هایی از آن است و باعث کاهش ظرفیت طبیعی رود می‌شود، اشاره کرد. به این ترتیب محدوده‌ای از دشت سیلابی که در زمان طغیان زیر آب می‌رود، گسترده‌تر می‌گردد. شهرسازی‌ها و حذف گیاهان باعث کاهش مقدار آب نفوذی و افزایش آب سطحی می‌شود. حجم زیاد آب از یک طرف بر بزرگی طغیان می‌افزاید و از طرفی با افزایش فرسایش، رسوباتی به وجود می‌آورد که با برجای گذاشتن آن‌ها ظرفیت بستر اصلی رود کاهش می‌یابد. موارد پیش معمولاً تأثیر تدریجی دارند، ولی سیل‌های ناگهانی و فاجعه‌آمیز اغلب بر اثر تخریب سدها و بندها، ایجاد می‌شوند لذا تمام این موارد معیشت خانوارهای نواحی روستایی را به شدت تهدید می‌کند.

با عنایت به مطالب ارائه‌شده، شهرستان آق‌قلا در اواخر سال ۱۳۹۷ و اوایل ۱۳۹۸ با سیل غم‌انگیز و گسترده‌ای روبرو شد. فاجعه رخ داده در سطح بی‌سابقه‌ای بود که هزاران نفر از جمعیت محدوده را تحت تأثیر قرار داد. در این فاجعه بسیاری از زمین‌ها تحت تأثیر قرار گرفت و باعث خسارت فراوان به معیشت روستاییان از جمله مسکن، کشاورزی و دام، بهداشت، زیرساخت‌ها و دارایی‌های خانواده‌ها شد اما سریع‌ترین تأثیر سیل در معیشت روستایی بر تولید محصولات که مهمترین منبع تامین گذران زندگی بود رخ داد. در همین راستا، مطالعه حاضر به تحلیل تأثیر سیل بر سرمایه‌های معیشتی خانوارهای نواحی روستایی شهرستان آق‌قلا می‌پردازد.

۲. پیشینه تحقیق

خیام^۱ (۲۰۲۰) بیان می‌کند سیل ناشی از تغییرات آب و هوایی تأثیرات متنوعی بر سیستم فیزیکی و اقتصادی جوامع مسکونی دارد. این تأثیرات عمدتاً بر معیشت کشاورزی و دام‌ها وارد می‌شود. پاکستان به شدت تحت تأثیر سیل ۲۰۱۰ است که بیش از ۲۰ میلیون نفر را تحت تأثیر قرار داد. نتایج رگرسیون‌های مقیاس‌بندی و لجستیک تأیید کرد که ۱٪ افزایش سیل منجر به ۰/۴۴٪ کاهش معیشت منجر می‌گردد. به علاوه از دست دادن معیشت منجر به خسارات اقتصادی به محصولات و دام‌ها و افزایش فقر شد.

آلام، آلام، مشتاق و کلارک^۲ (۲۰۱۷) در مطالعه‌ای با رویکرد جامع به ارزیابی آسیب‌پذیری معیشت ۳۸۰ خانوار روستایی ساحلی فقیر از لحاظ منابع در بنگلادش پرداختند. عوامل اصلی آسیب‌پذیری شامل راهبردهای معیشت و دسترسی به مواد غذایی، آب و امکانات بهداشتی شناخته شدند. خانوارهای ساحلی به دلیل عدم دسترسی نسبی و وضعیت معیشت آن آسیب‌پذیر شده‌اند که همراه با اثرات آب و هوایی بر روی رودخانه باعث فرسایش و از دست دادن زمین با کاهش پتانسیل اقتصادی شده است و این امر چرخه فقر را ایجاد کرده است.

کشاورز، ملک‌سعیدی و کرمی^۳ (۲۰۱۷) به بررسی آسیب‌پذیری معیشت خشکسالی در روستاهای ایران پرداختند. نتایج تحلیل خوشه‌ای نشان می‌دهد ۱۲/۸ درصد خانوارها با آسیب‌پذیری پایین، ۵۶/۸ درصد با آسیب‌پذیری متوسط و ۳۰/۴ درصد با آسیب‌پذیری بالا شناسایی شدند. همچنین آسیب‌پذیری آنان ناشی از عوامل مختلف طبیعی، فیزیکی، مالی، اجتماعی و هیدرولوژی بوده است.

پروین، شیمی، شاو و بیسواس^۴ (۲۰۱۷) معتقدند تغییرات آب و هوایی منجر به تشدید چرخه آب جهانی و در نتیجه افزایش خطرات سیل خواهد شد. در میان خطرات و بلایای مختلف در بنگلادش، سیل شایع و مکرر است. سیل باعث آسیب‌پذیری مردم می‌شود، زیرا در وهله اول امرار معاش آنها را در بر می‌گیرد و منابع کمی برای رهایی از شرایط به آنها می‌دهد. به دلیل سیل، جوامع

1. Khayyam

2. Alam, Alam, Mushtaq & Clarke

3. Keshavarz, Maleksaeidi & Karami

4. Parvin, Shimi, Shaw & Biswas

فقیر روستایی با از دست دادن شغل روبرو هستند و دو سوم درآمد آنها کاهش می‌یابد که این امر توانایی آمادگی، واکنش و بهبودی آنها را به سیل‌های بعدی محدود می‌کند. مردم با تحمل بدهی‌های قابل توجه و از دست دادن دارایی‌های تولیدی با این شرایط کنار می‌آیند.

هوانگ، هوانگ، هی و یانگ^۱ (۲۰۱۵) به ارزیابی آسیب‌پذیری معیشت کشاورزان زمین از دست‌داده در حاشیه شهر جیان چین پرداخته و نشان دادند که داشتن یک خانه قابل قبول، تنوع درآمد، سطح تحصیلات، جبران خسارت و سرمایه اجتماعی عوامل عمده‌ای بودند که بر ظرفیت پاسخگویی کشاورزان زمین از دست‌داده تأثیر می‌گذاشتند.

یاکین و اپندینی^۲ (۲۰۰۸) در مواجهه با افزایش خسارات ناشی از سیل در سطح جهان، رویکرد زندگی با سیل، به جای تکیه بر اقدامات ساختاری برای کنترل و پیشگیری از سیل، طنین بیشتری در زمینه‌های مختلف اقتصادی اجتماعی دارد. در دره لوما در ایالت مکزیک، صنعتی شدن سریع، رشد جمعیت و کاهش ارزش محصولات کشاورزی باعث معیشت و تغییر کاربری زمین می‌شود و تعداد بیشتری از مردم را در معرض سیل قرار می‌دهد. جوامع روستایی به طور فزاینده‌ای به درآمد غیرکشاورزی و استراتژی‌های معیشتی متکی هستند.

طیب‌نیا، طولابی‌نژاد و حسین‌بر (۱۳۹۹) بیان می‌کنند شناسایی عوامل معیشتی، به خصوص در مناطق مرزی شرق کشور که در شرایط ناپایداری قرار دارند، برای موفقیت سیاست‌های کاهش فقر و پایداری معیشت بسیار مهم است. یافته‌های ارزیابی مشارکتی نشان داد که در بین عوامل محلی، ضعف منابع طبیعی و در بین عوامل خانوادگی عوامل اقتصادی (۰/۶۳۲) و عوامل طبیعی (۰/۵۴۰) به ترتیب بیشترین اثرات را بر ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی در شهرستان سراوان داشته‌است. نتایج نشان داد که ضعف منابع طبیعی، نامناسب بودن زیرساخت‌های تولیدی، خدمات و امکانات عمومی، و عوامل اقتصادی و طبیعی نامناسب بیشترین اثرات را با ناپایداری معیشت روستاییان داشته‌است. در واکنش به ناپایداری معیشتی، خانوارها پرداختن به مشاغل کاذب مانند قاچاق سوخت و کالا را انتخاب کردند.

1. Huang, Huang, He & Yang

2. Eakin & Appendini

شریفی، نوری‌پور، و شریف‌زاده (۱۳۹۶) بیان می‌کنند آسیب‌پذیری یکی از مفاهیم اساسی در رویکرد معیشت پایدار است که بر اساس وجود زمینه‌های آسیب‌رسان (تکانه‌ها، روندها و فصلی بودن) به دنبال کاهش فقر در جامعه روستایی ایجاد می‌شود. نتایج نشان داد به طور کلی آسیب‌پذیری بیش از ۴۰ درصد پاسخگویان در حد متوسط، حدود ۲۵ درصد پاسخگویان در حد زیاد، حدود ۱۵ درصد پاسخگویان در حد بسیار زیاد و در نهایت حدود ۱۰ درصد پاسخگویان در حد بسیار کم بوده است. به منظور کاهش آسیب‌پذیری خانوارهای روستایی، تعیین قیمت تضمینی برای محصولات کشاورزی توسط سازمان جهاد کشاورزی و نیز تدوین الگوی کشت در منطقه توسط کارشناسان سازمان جهاد کشاورزی پیشنهاد می‌گردد.

رضوانی، دربان‌آستانه و احمدآبادی (۱۳۹۴) بیان می‌کنند امروزه توسعه اقتصادی پایدار، اصلی‌ترین هدف اقتصادی کشورهای در حال توسعه است و در این زمینه، اعتبارات خرد می‌تواند به عنوان رهیافتی کارآمد، نقش مهمی در دستیابی به معیشت پایدار در نواحی روستایی ایفا کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ارائه اعتبارات خرد، بر پایداری اقتصاد روستایی تأثیر معناداری داشته و آن را بهبود بخشیده است. برای پایداری اقتصاد روستاها، رویکرد توسعه‌ای مطلوب است که به اقشار پایین‌دست به مثابه عاملان و پایش‌گران سیاست‌های پیش‌گیرانه مانند اعطای اعتبارات خرد نگاه کند.

شایان، تقیلو و خسرویگی (۱۳۹۱) بیان می‌کنند امروزه مشارکت به عنوان رهیافتی کارآمد، نقش مهمی در دستیابی به معیشت پایدار و برقراری نظام پایداری اقتصادی در نواحی روستایی ایفا می‌کند. در واقع رهیافت مشارکت با فراهم آوردن بستر همکاری و ایجاد جریان اطلاعاتی در بخش‌های مختلف تولید، خدمات و بازرگانی، زمینه‌ی مناسبی را جهت استمرار و پایداری نظام اقتصاد روستایی به وجود می‌آورد. از آن جایی که اقتصاد روستاها به جهت فقر منابع ارتباطی و اطلاعاتی با مشکلات عدیده‌ای از قبیل پایین بودن راندمان تولید، نوسان شدید تولید محصولات، آشفتگی بازار فروش محصولات، ضعف سرمایه‌گذاری، آفت‌زدگی شدید محصولات و بسیاری مشکلات دیگر مواجه است. توجه به این رهیافت جهت خروج از وضعیت ناپایدار کنونی امری اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. نتایج رگرسیون چندمتغیره نشان داد که معیارهایی همچون مشارکت مردم و دولت در خصوص سرمایه‌گذاری در منابع آب و خاک،

اخذ وام برای سرمایه‌گذاری به صورت مشترک، همکاری و اطلاع‌رسانی در خصوص زمان کنترل آفات محصولات کشاورزی و مشارکت در اطلاع‌رسانی در خصوص انواع جدید گونه‌های پر محصول، بیشترین تأثیر را بر سطح پایداری اقتصادی در نواحی روستایی داشته است.

۳. روش‌شناسی شناسی

۳.۱. پژوهش از نوع کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی

جهت گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی (پرسش‌نامه محقق ساخته) استفاده گردید. جامعه آماری پژوهش کلیه روستاهای شهرستان آق‌قلا که ۸ سکونتگاه روستایی کاملاً سیل‌زده شهرستان آق‌قلا در استان گلستان با تعداد ۳۴۰۲ خانوار انتخاب و برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده و تعداد ۳۴۶ پرسشنامه در قالب طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای در ابعاد انسانی، اجتماعی، فیزیکی، طبیعی و اقتصادی تکمیل گردید. برای آنکه همه اعضا جامعه از شانس برابر برخوردار باشند از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده گردید. روایی محتوایی پرسش‌نامه‌ها بر اساس تأیید متخصصان و اساتید حوزه جغرافیای روستایی تعیین و پایایی با ضریب *آلفای کرونباخ* محاسبه و عدد ۰/۸۹ به دست آمد. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از آزمون‌های آماری فریدمن، کای اسکور و کروسکال والیس در محیط نرم‌افزاری SPSS تجزیه و تحلیل شدند و برای تهیه نقشه از نرم‌افزار ArcGIS بهره گرفته شد.

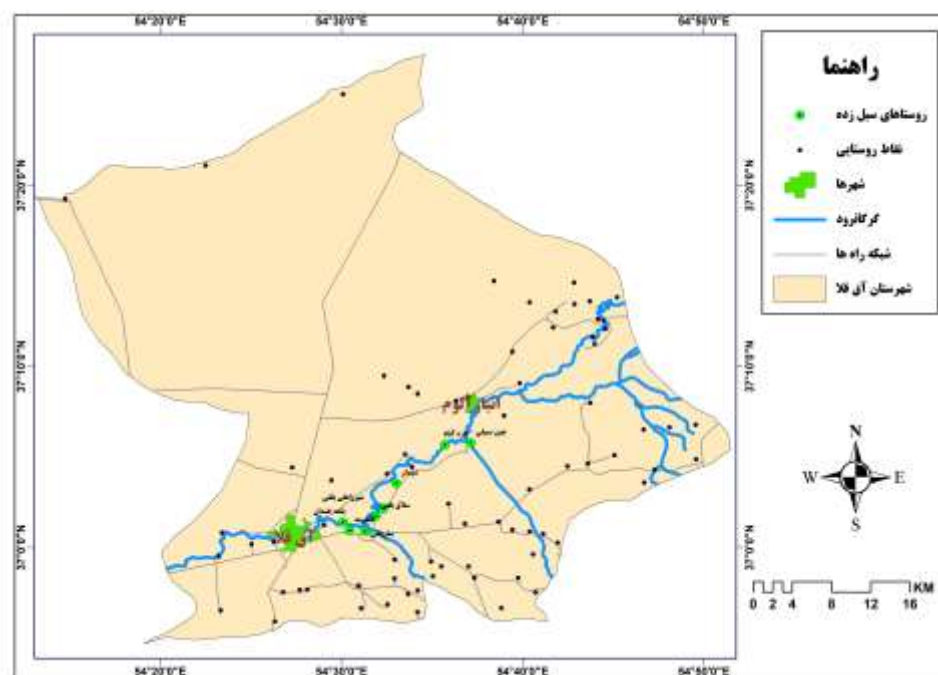
جدول ۱. روستاهای سیل‌زده شهرستان آق‌قلا

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵

روستا	خانوار	پرسش‌نامه	روستا	خانوار	پرسش‌نامه
تازه‌آباد	۱۰۷	۱۱	چین‌سبلی	۱۲۱۹	۱۲۴
سیدلر	۱۲۶	۱۳	میرزا علی‌یلقی	۳۴۴	۳۵
سلاق‌یلقی	۳۷۹	۳۹	سقریلقی	۲۹۶	۳۰
قانع‌مره	۶۰۲	۶۱	یلمه‌خندان	۳۲۹	۳۳

۲.۳. محدوده مورد مطالعه

شهرستان آق‌قلا یکی از شهرستان‌های استان گلستان است که در بین ۵۴ درجه و ۱۴ دقیقه تا ۵۴ درجه و ۵۱ دقیقه طول شرقی و ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. این شهرستان از جنوب به شهرستان‌های گرگان و علی‌آباد، از شرق و شمال به شهرستان گنبد کاووس و از غرب به شهرستان ترکمن محدود می‌شود. وسعت شهرستان آق‌قلا ۱۷۶۳/۱۵ کیلومتر مربع (۸/۶۳ درصد مساحت استان و به عبارتی رتبه دوم از نظر وسعت در بین شهرستان‌های استان) می‌باشد. بر اساس تقسیمات اداری و کشوری این شهرستان از دو بخش (مرکزی، وشمگیر)، دو شهر (آق‌قلا و انبارالوم)، پنج دهستان و ۸۶ آبادی تشکیل شده است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

شکل ۱. موقعیت روستاهای سیل زده شهرستان آق‌قلا

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

۴. مبانی نظری

رابطه انسان و محیط به عنوان نظریه اصلی جغرافیا، بنیاد علمی مباحث تأثیر بشر بر محیط و سازگاری با آن از زمان باستان بوده است. تغییرات دانش روابط انسان و محیط در زمینه پاسخ به تغییرات محیطی، اساس توسعه پایدار تلقی می‌گردد. از دیدگاه بسیاری از نویسندگان و سازمان‌های توسعه بین‌المللی، برای توسعه جوامع محلی، رهیافت‌های گذشته و حال موفقیتی در کاهش فقر نداشته‌اند و تغییر در رویکرد ضروری است. در این میان، یکی از چارچوب‌هایی که می‌تواند به صورت جامع، راهبردهای افراد در شرایط آسیب‌پذیری با در نظر گرفتن معیشت آنها را توضیح دهد و به صورت یک سیستم پویا هم مداخلات خارجی و هم فعالیت ساکنان روستایی را در نظر بگیرد، رویکرد معیشت پایدار روستایی است (تانگ، بنت، خو و لی^۱، ۲۰۱۳، ص. ۱۵). یکی از محورهای اساسی دستیابی به اهداف توسعه روستایی، درک صحیح از معیشت پایدار است. از این رو، برای رسیدن به معیشت پایدار روستایی، لازم است تا حرکت از الگوهای معیشتی سنتی به الگوهای معیشتی پایدار در جامعه روستایی متناسب با نیازهای جامعه امروزی و ظرفیت‌های محیطی صورت گیرد. دستیابی به معیشت پایدار روستایی، بدون توجه به دارایی‌ها و سرمایه‌های معیشتی در روستاها امکان‌پذیر نیست (اعظمی و هاشمی، ۱۳۹۶، ص. ۵۹۱).

از طرفی محوریت انسان در فرایند توسعه در مناطق روستایی از مهمترین ابزارهای توسعه به‌شمار می‌آید؛ زیرا ویژگی‌های نیروی انسانی به لحاظ کمی و کیفی از جمله عوامل موثر در جریان توسعه روستایی شمرده می‌شود. افزایش جمعیت و کمبود فعالیت‌های اشتغال‌زا در نواحی روستایی، موجب آسیب‌پذیری خانوارهای روستایی شده است (مطیعی لنگرودی، قدیری معصوم، رضوانی، نظری و صحنه، ۱۳۹۰، ص. ۶۷). در کشور ما به دلیل محدودیت منابع آب و خاک، کشاورزی به تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی اهداف توسعه نواحی روستایی باشد (نجفی‌کانی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۳۵). رویکرد معیشت پایدار به عنوان رویکردی جدید در ارتباط با توسعه روستایی و با هدف کاهش و ریشه‌کنی فقر روستایی مطرح شده

1. Tang, Bennett, Xu & Li

است (ویسی و نیکخواه، ۱۳۹۷، ص. ۳۲۹). رویکرد معیشت پایدار که چارچوب و ابزارهایی برای درک پیچیدگی معیشت مردم و پاسخ‌های مناسب به این پیچیدگی‌ها بوده در اواخر دهه ۱۹۹۰ با هدف پیشرفت و در جهت فقرزدایی از اجتماعات روستایی به وجود آمد (هورسلی، تونتس و علی^۱، ۲۰۱۵، ص. ۳۶۸). این روش در یک قالب کلی به صورت توانایی یک واحد اجتماعی به منظور افزایش دارایی‌ها و توانایی‌های خود در مقابله با مشکلات و شوک‌ها در طول زمان تعریف می‌شود. روش معیشت پایدار در ابتدا به دنبال تشخیص و تعیین مهم‌ترین دارایی‌های معیشتی و تأثیر انواع شوک‌ها (طبیعی، سیاسی و اقتصادی) بر این دارایی‌ها است (مورس، مک‌نامارا و آچولو^۲، ۲۰۰۹، ص. ۴).

معیشت به عنوان وسیله‌ای برای امرار معاش شناخته می‌شود که شامل توانایی‌ها، دارایی‌ها، درآمد و سایر فعالیت‌های مورد نیاز برای تامین مایحتاج زندگی است (لامیچانه^۳، ۲۰۱۰، ص. ۱۵؛ دیارتمان توسعه بین‌الملل^۴، ۱۹۹۹). معیشت به عنوان تعاملات پویا بین سرمایه‌های انسانی، طبیعی، فیزیکی، مالی و اجتماعی است. این سرمایه‌ها سازه‌های معیشتی را تشکیل می‌دهند (کارنی^۵، ۱۹۹۸، ص. ۱). دیدگاه رایج در مورد اقتصاد روستایی در بین سیاست‌گذاران این است که اقتصاد منحصراً در بخش کشاورزی محدود می‌شود. با این وجود، شواهد فزاینده‌ای وجود دارد که نشان می‌دهد بخش روستایی چیزی فراتر از کشاورزی است (سزاکي و تاک^۶، ۲۰۰۰، ص. ۱۴). از این نظر، معیشت روستایی فقط به درآمد حاصل از کشاورزی محدود نمی‌شود بلکه یک روش جامع برای بررسی استراتژی‌های معیشتی آنها است. در مورد استراتژی‌ها، اسکونز^۷ (۱۹۹۸) و الیس^۸ (۲۰۰۰) تشدید کشاورزی، تنوع معیشت و مهاجرت را به عنوان سه استراتژی اصلی معیشت در نظر گرفتند. علاوه بر این، هنگامی که مزرعه به میزان کافی درآمد خانواده‌های دهقان را تأمین نمی‌کند، اشتغال‌های

1. Horsley, Prout, Tonts & Ali
2. Morse, McNamara & Acholo
3. Lamichhane
4. Department For International Development (DFID)
5. Carney
6. Csaki & Tuck
7. Scoones
8. Ellis

متعدد نیز یک استراتژی بالقوه معیشتی بخشی از مردم روستا است (دارماوان^۱، ۲۰۱۵، ص. ۴۴؛ آپتون^۲، ۱۹۹۶، ص. ۱۲۰). به عنوان مثال در پاکستان، خانوارهای روستایی بیشتر به منابع کشاورزی وابسته هستند (لودی، لقمان و خان^۳، ۲۰۰۶، ص. ۱۹۵). از آنجایی که دارایی افراد فقیر فقط نیروی کار آنها است، آنها نیروی کار خود را از روستا تأمین می‌کنند (مدوما و ووبست^۴، ۲۰۰۵، ص. ۳۲). چارچوب معیشت فاکتورهای مهمی را که بر زندگی مردم تأثیر می‌گذارد مانند زمینه آسیب‌پذیری که در آن زندگی می‌کنند و دارایی‌هایی که به آنها دسترسی دارند، ذکر می‌کند. این‌ها از نظر سن (۱۹۸۱) شاخص‌های مهمی هستند و این چارچوب شامل سیاست‌ها، نهادها و فرایندها است که چگونه چنین عواملی نتایج معیشتی را شکل می‌دهند و این اجزاء چگونه یکدیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

۴. ۱. زمینه‌های آسیب‌پذیری جامعه روستایی

آسیب‌پذیری توصیفی از ناامنی در رفاه افراد، خانواده و جامعه در مواجهه با تغییرات محیط خارجی است. نگرانی‌های مربوط به آسیب‌پذیری به موارد زیر اشاره دارد: الف) شوک‌ها، ۲) روندهای نامطلوب و ۳) الگوی فصلی نامطلوب که می‌تواند بر معیشت جوامع روستایی تأثیر بگذارد. همه این عوامل می‌توانند بر دارایی‌های معیشتی و خانوارها و همچنین بر توانایی آنها برای ایجاد درآمد تأثیر بسزایی داشته باشند (کبیر، هو، اختر و وانگ^۵، ۲۰۱۲، ص. ۲۷۰).

فصلی بودن؛ بعنوان مثال: نوسانات قیمت‌ها و تولیدات، فرصت‌های شغلی. انواع مختلف تنش فصلی در کشاورزان کوچک و سیستم‌های کشاورزی در مقیاس کوچک وجود دارد. مناطق روستایی دارای زمین‌های کوچک که معیشت عمدتاً مبتنی بر منابع طبیعی تحت تأثیر استرس فصلی بودن قرار می‌گیرند. فرصت‌های شغلی فصلی مانند تجارت، برداشت و بازاریابی و کار روزانه همه در معیشت افراد فقیر تأثیر می‌گذارد.

1. Dharmawan

2. Upton

3. Lodhi, Luqman & Khan

4. Mduma & Wobst

5. Kabir, Hou, Akther & Wang

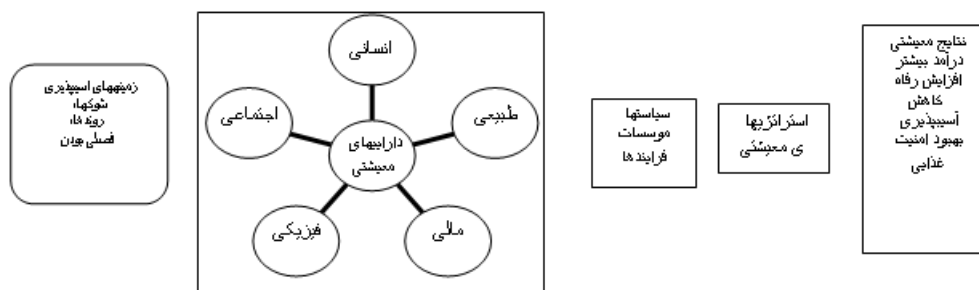
شوک‌ها، تکان‌های وارد شده ناگهانی، غیر قابل پیش‌بینی و آسیب‌زا هستند؛ به‌عنوان مثال: درگیری، جنگ، بهداشت، بیماری، سیل، طوفان، خشکسالی، آفات، زمین‌لرزه، آتش‌سوزی، دزدی. به شکل سیل یا خشکسالی و بلایای طبیعی در جوامع کشاورزی می‌توانند دارایی‌های معیشتی را از بین ببرد و تأثیرات چشمگیری بر منابع طبیعی یا پایداری محیط زیست داشته باشند زیرا که معیشت کشاورزان تا حد زیادی به آن متکی است. بیماری کشاورزان، بیماری‌های دامی و زوال محصولات زراعی و تولید ضعیف محصولات همه شوک‌آور است و معیشت را با خطر مواجه می‌کند. کشاورزان کوچک روستایی که کاملاً به کشاورزی وابسته هستند، آسیب‌پذیرتر هستند زیرا شوک‌ها، آنها را مجبور به فروش دارایی‌ها می‌کند (کبیر، هوا، اکتر و وانگ^۱، ۲۰۱۲، ص. ۲۷۱).

روندهای بحران‌زا، بطور معمول فشارهای فزاینده‌ای که قابل پیش‌بینی و مستمر در زمان‌های گوناگون هستند؛ مانند کمبودهای فصلی، افزایش جمعیت، کاهش حاصلخیزی خاک، آلودگی هوا، روندهای اقتصادی، محیط‌زیست، حکومت و روندهای تکنولوژیک می‌باشد (چمبرز و کانوی^۲، ۱۹۹۱، ص. ۸). معیشت روستایی بسته به روند طولانی‌مدت می‌تواند کم و بیش آسیب‌پذیر شود. بیش از جمعیت، تغییرات محیطی، ناآرامی‌های سیاسی، درگیری‌های اجتماعی ممکن است مشکل درآمد ناکافی را تشدید کند. چارچوب آسیب‌پذیری (یا قرار گرفتن در معرض خطر) کمک می‌کند به اینکه چگونه مردم درک درستی از موفقیت و یا حفظ معیشت خود در مقابل شوک‌ها، روندها و فصلی بودن داشته باشند (مک‌دانگ و بانینگ^۳، ۲۰۰۹، ص. ۷۶). شکل ۲ یک چارچوب کامل برای معیشت پایدار است که در آن زمینه آسیب‌پذیری تعیین‌کننده اصلی پایداری دارایی‌های معیشت است. زیرا مستقیماً بر استراتژی‌های معیشت، روند نهادی و نتایج معیشت جامعه تأثیر می‌گذارد. اثرات سو تغییرات آب و هوایی مانند افزایش دما، سیل، خشکسالی، طوفان و غیره در زمینه آسیب‌پذیری چارچوب معیشت پایدار وجود دارند. سطح آسیب‌پذیری جامعه تأثیرات این شرایط نامساعد آب و هوایی را بر دارایی، راهبردها و نتایج معیشتی مردم نشان می‌دهد.

1. Kabir, Hou, Akther & Wang

2. Chambers & Conway

3. McDonagh & Bunning

شکل ۲. مدل مفهومی تحقیق

۲.۴. سرمایه‌های معیشتی

سرمایه‌های معیشتی به منابع حیاتی جوامع و دسته‌های مختلف خانوار اشاره دارد. دارایی‌ها، سهام مختلفی از سرمایه در نظر گرفته می‌شوند که می‌توانند به طور مستقیم یا غیرمستقیم برای تأمین معیشت استفاده شوند. دارایی‌ها می‌توانند منجر به جریان تولید شوند یا به عنوان مازاد برای سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های تولیدی آینده جمع شوند. ترکیب و قابلیت تعویض انواع مختلف سرمایه‌های معیشتی برای شکل‌گیری توانایی معیشتی و تأمین نیازهای مادی و معنوی ساکنان روستاها ضروری است. هر خانوار به دارایی بیشتری دسترسی داشته باشد، در برابر تأثیرات منفی روندها و شوک‌ها از امنیت معیشت پایدارتری برخوردار خواهد بود. اغلب افزایش یک نوع سرمایه منجر به افزایش سایر سرمایه می‌شود، به عنوان مثال وقتی افراد تحصیل می‌کنند (افزایش سرمایه انسانی) ممکن است شغل بهتری کسب کنند که منجر به درآمد بیشتری می‌گردد (افزایش سرمایه مالی)، و به نوبه خود به معنای آن است که قادرند خانه و امکانات خود را ارتقا دهند (افزایش سرمایه فیزیکی).

۳.۴. سرمایه فیزیکی

سرمایه‌ای است که در اثر تولید اقتصادی ایجاد می‌شود. زیرساخت‌های هر منطقه همیشه برای پایداری افراد زنده مهم تلقی می‌شود. شامل زیرساخت‌ها (حمل و نقل، جاده‌ها، وسایل نقلیه، سرپناه و ساختمان امن، تأمین آب و فاضلاب، ارتباطات، مدارس، نشریات، انرژی)، ابزار و فن‌آوری (ابزار و تجهیزات برای تولید، بذر، کود شیمیایی، سموم دفع آفات، تکنولوژی سستی،

ماشین‌آلات، ابزار مورد استفاده برای فعالیت، تراکتور، گاواهن) می‌شود. این سرمایه، در کاهش هزینه‌ها مؤثر است و جابجایی بین مکان‌های مختلف جهت کسب درآمد و ارائه فرصت‌ها را ممکن می‌سازند. به عنوان مثال جاده‌ها؛ دسترسی سریع به بازارها را برای خانوارها جهت ارائه تولیدات ممکن می‌کند و سبب بهبود معیشت آنها می‌گردد. خدمات آموزشی و بهداشتی نیز هزینه‌های روستاییان را در روستا کاهش می‌دهد و نیاز مراجعه به نقاط شهری را از بین می‌برد و یا برق که برای پمپ‌های آب استفاده می‌گردد (تیمالسینا^۱، ۲۰۰۷، ص. ۱۵).

۴. سرمایه انسانی

با کمیت و کیفیت نیروی کار موجود تشکیل می‌شود. خدماتی مانند آموزش، مراقبت‌های پزشکی، غذا و مسکن برای زندگی پایدار و نه صرفاً انتخاب مصرف ضروری تلقی می‌شود (سرا^۲، ۲۰۰۰، ص. ۳۳). به عبارت ساده، این خدمات به کاهش فقر روستایی کمک می‌کنند (آدیس^۳، ۲۰۱۲، ص. ۱۲)؛ شامل بهداشت، تغذیه، آموزش، دانش و مهارت، توانایی کار، ظرفیت سازگاری، رهبری، خلاقیت است. سرمایه انسانی، مهارت‌ها را افزایش داده و انسان را قادر می‌سازد در جستجوی کار یا به دست آوردن یک یا چند شغل اقدام نماید.

۴. ۵. سرمایه اقتصادی

برای تأمین معیشت پایدار، نیاز به درآمد است و در نواحی روستایی کشاورزی منبع اصلی درآمد تلقی می‌گردد. دامداری در کنار تولید محصولات زراعی می‌تواند منبع درآمدزایی مکمل دیگری به حساب آید؛ شامل پول نقد، دارایی‌ها، پس‌انداز، اعتبار و درآمد حاصل از اشتغال، تجارت، مقرری و حقوق بازنشستگی، حواله‌ها، دستمزدها و... می‌باشد (سرات^۴، ۲۰۰۸، ص. ۱۵). این سرمایه، تداوم معاش را برای مردم ممکن می‌سازد.

1. Timalsina
2. Serra
3. Adisa
4. Serrat

۶.۴. سرمایه اجتماعی

افرادی که در مناطق روستایی زندگی می‌کنند با هم متحد شده و با کمک به یکدیگر در کنار هم زندگی می‌کنند و در عین حال تعاملات خانوادگی نیز مهم تلقی می‌شود؛ شامل شبکه‌ها و ارتباطات، اعتماد به روابط و تفاهم متقابل و پشتیبانی، ارزش‌های مشترک، رهبری، روابط خانوادگی، ارتباطات قبیله‌ای و زبانی که به فرهنگ کمک می‌کند. به وجود آمدن اعتماد در سرمایه اجتماعی، باعث تسهیل و همکاری متقابل می‌گردد (فرگوسن^۱، ۲۰۱۲، ص. ۵).

۷.۴. سرمایه طبیعی

داشتن یک قطعه زمین در مناطق روستایی افتخار و اعتبار محسوب می‌شود. اما هدف نهایی کشاورزی برای تأمین معیشت بهتر است؛ شامل زمین، آب و منابع آبرزی، درختان و محصولات جنگلی، حیات وحش، گیاهان خودرو و الیاف، تنوع زیستی، خدمات زیست‌محیطی و مواد معدنی می‌باشد و توسط مردم برای تولید، جهت بقا مورد استفاده قرار می‌گیرد. کسانی که تمام یا بخشی از معاش خود را از منابع طبیعی مبتنی بر فعالیت‌های (کشاورزی، ماهیگیری، جمع‌آوری از جنگل‌ها، استخراج مواد معدنی و...) به دست می‌آورند. سرمایه طبیعی، منبع اصلی برای ایجاد معیشت در جامعه روستایی است که می‌تواند معاش آنها را حفظ کند. بهره‌وری این منابع ممکن است با مدیریت انسانی تخریب یا بهبود یابد.

۸.۴. استراتژی‌های معیشتی

استراتژی‌های معیشتی ترکیبی از فعالیت‌ها هستند که مردم به منظور دستیابی به اهداف خود که همان امرار معاش است، انتخاب می‌کنند. این فعالیت‌ها شامل فعالیت‌های تولیدی، سرمایه‌گذاری و انتخاب استراتژی‌های تولید می‌باشد. در استراتژی‌های معیشتی باید به دنبال تصمیمات پشت پرده مردم، بمنظور تقویت جنبه‌های مثبت این استراتژی‌ها در تقابل با کاهش محدودیت‌ها بود. هدف استراتژی‌های معیشتی برای رسیدن به نتایج معیشت است. معیشت پایدار با هدف کمک به مردم فقیر جهت دستیابی به پیشرفت‌های پایدار در مقابل فقر صورت

1. Fergusen

می‌گیرد. اصطلاح معیشت پایدار به‌عنوان مفهوم توسعه در اوایل دهه ۱۹۹۰ م. ظهور کرد در تداوم پیشرفت و درک صحیح از قحطی و کمبود مواد غذایی که در دهه ۱۹۸۰ م. به‌وجود آمده بود. استراتژی‌های معیشتی ممکن است با احضار منابع طبیعی برای فعالیت، فعالیت‌های خارج از مزرعه، مهاجرت و ارسال وجوه، مقرری و حقوق بازنشستگی و... باشد. انتخاب استراتژی یک فرایند پویا می‌باشد. برای مثال، در خانواده‌های کشاورز، فعالیت‌ها لزوماً به کشاورزی محدود نمی‌شود بلکه شامل فعالیت‌های دیگری از جمله فعالیت‌های غیر کشاورزی نیز می‌شود. مهاجرت چه موقتی و چه دائمی موجب تنوع درآمد و تنوع نیازها نیز می‌گردد. نتایج معیشت می‌تواند شامل درآمد بیشتر، افزایش رفاه، کاهش آسیب‌پذیری، کاهش نابرابری، بهبود امنیت غذایی، پایداری محیط‌زیست با استفاده پایدار از منابع طبیعی، باعث بهبود شان و منزلت انسانی گردد (سررات، ۲۰۰۸، ص. ۱۶).

فعالیت‌های معیشتی یا استراتژی‌ها، به ترکیبی از فعالیت‌ها و انتخاب‌هایی که مردم برای رسیدن به آرزوهای خود، در چارچوب دارایی، آسیب‌پذیری و سیستمی که در آن زندگی می‌کنند اشاره می‌کند. اقدامات می‌تواند به فعالیت‌های تولیدی مانند کار، برداشت محصول و سرمایه‌گذاری‌های کوچک و یا طرز برخورد نظیر مهاجرت و وام گرفتن باشد. اقدامات به معنای چگونگی زندگی مردم و واکنش به شوک‌ها و فشارها است (سی.اچ.اف.^۱، ۲۰۰۵). در بسیاری از مناطق روستایی، بقا و یا بهبود زندگی مردم تنها با تکیه بر کشاورزی امکان‌پذیر نیست بلکه اتخاذ طیف وسیعی از استراتژی‌های معیشتی لازم است (صحنه، ۱۳۹۰، ص. ۵۸).

۴. ۹. پیامدهای معیشتی

پیامدهای معیشتی، دستاوردها و یا خروجی‌های اقدامات معیشتی است. آنها مهم هستند چرا که نشان‌دهنده فهم دارایی‌های بالقوه، آسیب‌پذیری و سیستم‌ها هستند. پیامدها می‌تواند در ایجاد انگیزه در تعیین فعالیت‌ها کمک کند. پیامدها می‌تواند در شرایط درآمد، رفاه، کاهش آسیب‌پذیری، امنیت غذایی و یا حتی محیط‌زیست سالم مشاهده گردد. پیامدهای معیشت

بازخورد دارایی‌های پایه‌ای جامعه و تأثیر آسیب‌پذیری و مفهوم سیستم‌ها در عملکرد آن است (CHF, 2005).

۵. یافته‌های تحقیق

نقش نیروی انسانی در فرایند توسعه پایدار، نقشی مهم و بی‌بدیل است و آینده هر ملتی را نیروی انسانی آن تعیین می‌کند (متولی طاهر و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۱۴۲). تمام پاسخگویان متأهل بودند و سطح تحصیلات ۳ نفر بی‌سواد، ۲۲۷ نفر دیپلم و کمتر، ۱۱۶ نفر بالاتر از دیپلم می‌باشد. به لحاظ سن نیز ۲۹ نفر کمتر از ۳۰ سال، ۹۲ نفر بین ۳۱ تا ۴۰ سال، ۱۱۹ نفر بین ۴۱ تا ۵۰ سال و ۱۰۶ نفر بیشتر از ۵۰ سال داشته‌اند. درآمد ۱۴۶ نفر کمتر از ۳ میلیون، ۸۱ نفر بین ۳ تا ۵ میلیون و ۱۱۹ نفر بیشتر از ۵ میلیون است. ۱۱۰ کارمند، ۷۱ کشاورز، ۷۰ دامدار، ۵۱ کارگز و ۴۴ نفر شغل آزاد ابراز نموده‌اند. ۳۰۲ نفر در ملک شخصی، ۱۶ نفر در ملک اجاره‌ای، ۱۵ نفر در ملک ارثی و ۱۳ نفر در منزل پدری سکونت داشته‌اند. ۱۸۴ واحد نوساز، ۱۰۷ واحد مرمتی و ۵۵ واحد تخریبی گزارش شده است. ۱۱۷ نفر دارای زمین زراعی که ۱۵ نفر آنها کمتر از ۱ هکتار، ۴۳ نفر بین ۱ تا ۲ هکتار، ۵۰ نفر بین ۲ تا ۳ هکتار، ۶ نفر بین ۳ تا ۴ هکتار و ۳ نفر بیشتر از ۴ هکتار بیان نموده‌اند.

۵.۱. مقایسه میانگین متغیرهای سرمایه‌های معیشتی

روستا کوچک‌ترین واحد فضایی و سکونتگاهی با کارکردهای گوناگون است؛ به گونه‌ای که در تبلور مکانی فضایی آن، نقش اقتصادی به همراه کارکردهای اجتماعی و... بسیار مؤثر است (ناصری، صحنه و نجفی‌کانی، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۶). از سالیان بسیار دور، با افزایش سطح دانش و فهم بشر، کیفیت و وضعیت زندگی او همواره در حال بهبود و ارتقا بوده است، لذا توسعه امری فراگیر در جامعه است و نمی‌تواند تنها در یک بخش از آن اتفاق بیفتد. توسعه، حد و مرز و سقف مشخصی ندارد بلکه به دلیل وابستگی آن به انسان، پدیده‌ای کیفی است و هیچ محدودیتی ندارد. به منظور مقایسه میانگین سرمایه‌های معیشتی خانوارهای سیل‌زده روستایی از آزمون فریدمن بهره گرفته شد. نتایج جدول ۳ ارزیابی متغیرها توسط پاسخگویان بیانگر تفاوت معنادار در سطح ۹۹ درصدی بین متغیرهاست. مقایسه میانگین متغیرها نشان

می‌دهد که بالاترین میانگین در بُعد انسانی به توانایی انجام کار (۵/۳۷) و وضعیت مهارت (۴/۸۵) که بیانگر توان بالای نیروهای انسانی ساکن روستاها اشاره دارد و کمترین میانگین به ظرفیت کاری (۲/۸۶) و وضعیت تغذیه (۳/۰۶) که نشان می‌دهد روستاها به‌رغم ظرفیت بالای نیروهای انسانی از توان زیادی برای ایجاد اشتغال و درآمد در حد مطلوب برخوردار نیست؛ در بعد اجتماعی بالاترین میانگین به انسجام خانوادگی (۱۱/۳۰) و میزان آسیب‌های اجتماعی (۱۰/۹۸) و کمترین میانگین به وضعیت امنیت روستا (۴/۳۰) و رضایت از دسترسی به مراکز درمانی (۴/۹۲)؛ در بُعد طبیعی بالاترین میانگین به کیفیت و حاصل‌خیزی خاک (۴/۶۷) و دسترسی به مراتع (۴/۳۱) و کمترین میانگین به دفع فاضلاب (۱/۷۳) و آلودگی آب (۳/۱۵)؛ در بُعد فیزیکی بالاترین میانگین به خسارت به راه‌ها (۴/۹۸) و خسارت به واحدهای مسکونی (۴/۹۴) و کمترین میانگین به کیفیت و استحکام مساکن (۱/۰۷) و خسارت به سیستم انرژی (۳/۶۶)؛ در بُعد اقتصادی بالاترین میانگین به بیکاری (۶/۶۷) و وجود فرصت‌های شغلی (۵/۹۹) و کمترین میانگین به توان استفاده از اعتبارات (۳/۳۷) و توان پرداخت عوارض (۴/۲۷) بعد از وقوع سیل اختصاص یافته است. با توجه به نتایج حاصل از آزمون فریدمن در سرمایه‌های معیشتی می‌توان بیان نمود که نبود فعالیت‌های اشتغال‌زای کافی که زمینه درآمد اندک را فراهم می‌کند آسیب‌پذیری در نواحی روستایی را به‌خصوص در زمان حوادث غیرمترقبه مانند سیل تشدید می‌کند و نتایج متغیرها به خوبی این آسیب‌پذیری را تبیین می‌کند.

جدول ۲. مقایسه میانگین سرمایه‌های معیشتی با استفاده از آزمون فریدمن

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

ابعاد	متغیر	میانگین	ضریب کای اسکور	درجه آزادی	سطح معناداری
انسانی	توانایی انجام کار بعد از سیل	۵/۳۷	۵۹۳/۸۸۲	۶	۰/۰۰۰**
	وضعیت مهارت بعد از سیل	۴/۸۵			
	وضعیت بهداشت بعد از سیل	۴/۴۷			
	وضعیت تغذیه بعد از سیل	۳/۰۶			
	ظرفیت کاری بعد از سیل	۲/۸۶			
	وضعیت سازگاری بعد از سیل	۳/۸۶			
	توان رهبری بعد از سیل	۳/۵۲			
اجتماعی	وضعیت ارتباطات با فامیل	۱۰/۱۶	۲۰۶۸/۶۶۹	۶	۰/۰۰۰**

ابعاد	متغیر	میانگین	ضریب کای اسکوتر	درجه آزادی	سطح معناداری
	اعتماد به مسئولان	۵/۴۳			
	اعتماد با دیگران	۵/۶۹			
	مشارکت در امور روستا	۵/۸۶			
	رضایت از بیمه	۵/۶۶			
	وضعیت مهاجرت از روستا	۵/۷۱			
	وضعیت امنیت در روستا	۴/۳۰			
	تعلق خاطر به روستا (ماندگاری در روستا)	۱۰/۱۰			
	تمایل به سرمایه‌گذاری در روستا	۶/۵۳			
	رضایت از شغل	۸/۱۱			
	رضایت از دسترسی به مراکز درمانی	۴/۹۲			
	انسجام خانوادگی	۱۱/۳۰			
	میزان آسیب‌های اجتماعی	۱۰/۹۸			
	تغییر در فرهنگ روستانشینی	۱۰/۲۷			
طبیعی	کیفیت و حاصل‌خیزی خاک	۴/۶۷	۶۷۵/۷۶۴	۵	۰/۰۰۰**
	کیفیت منابع آب	۳/۷۶			
	میزان آلودگی آب	۳/۱۵			
	وضعیت دسترسی به مراتع	۴/۳۱			
	توجه به دفع فاضلاب	۱/۷۳			
	وضعیت جلوگیری از تخریب مراتع	۳/۳۹			
فیزیکی	میزان خسارت به راه‌ها	۴/۹۸	۱۳۴۸/۰۹۵	۶	۰/۰۰۰**
	خسارت به وسیله نقلیه	۴/۶۵			
	خسارت به واحد مسکونی	۴/۹۶			
	خسارت به سیستم آب‌رسانی	۴/۰۳			
	خسارت به سیستم انرژی	۳/۶۶			
	خسارت به ابزار آلات	۴/۶۵			
	کیفیت و استحکام مسکن	۱/۰۷			
اقتصادی	وضعیت پس‌انداز بعد از سیل	۵/۱۱	۶۰۶/۳۵۶	۸	۰/۰۰۰**
	وضعیت درآمد بعد از سیل	۵/۹۳			
	وضعیت تأمین هزینه‌ها بعد از سیل	۴/۱۴			
	توان استفاده از اعتبارات بعد از سیل	۳/۳۷			
	وجود فرصت‌های شغلی بعد از سیل	۵/۹۹			
	اشتغال زنان بعد از سیل	۴/۹۶			
	توان پرداخت عوارض بعد از سیل	۴/۲۷			

ابعاد	متغیر	میانگین	ضریب کای اسکوتر	درجه آزادی	سطح معناداری
	بیکاری بعد از سیل	۶/۶۷			
	توان خرید بعد از سیل	۴/۵۵			

** سطح معناداری ۹۹٪

۲.۵. بررسی رابطه بین سن، درآمد ماهیانه و نوع شغل پاسخگویان با متغیرهای معیشت پایدار با استفاده از آزمون کای اسکوتر

نتایج جدول ۳ بررسی رابطه بین سطح سن، درآمد ماهیانه، نوع شغل با توانایی انجام کار و مهارت و رضایت شغلی با استفاده از آزمون کای اسکوتر نشان می‌دهد رابطه معنادار تا سطح ۹۹ درصدی وجود دارد. نتایج نشان می‌دهد سن با سرمایه‌های انسانی و با سرمایه‌های اقتصادی رابطه بسیار معنی‌داری را نشان داد. بدیهی است که کشاورزانی که در سنین پیری قرار دارند نمی‌توانند از مهارت‌های انسانی خود به طور مؤثر استفاده کنند، علاوه بر این آنها تمایلی به انجام عملکردهای درآمدزا ندارند، از این نظر افرادی که در سنین پیری قرار دارند از سیل آسیب‌پذیرتر هستند. درآمد ماهیانه و نوع اشتغال به خصوص داشتن درآمد منظم ماهیانه مانند شغل کارمندی نشان داده است که میزان آسیب‌پذیری بعد از وقوع سیل تا حدودی ترمیم می‌نماید و تنوع منابع درآمدی مانند داشتن اراضی زراعی نیز می‌تواند اطمینان خاطر بیشتری برای جبران خسارات سیل فراهم نماید.

جدول ۳. بررسی رابطه بین سن، درآمد ماهیانه و نوع شغل پاسخگویان با متغیرهای معیشت با استفاده از آزمون کای اسکوتر

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

متغیرهای وابسته	متغیر مستقل	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین رتبه‌ای	آماره	سطح معناداری
توانایی انجام کار بعد از سیل وضعیت مهارت بعد از سیل	سن	-	۲۹	۹۰	۱۱۷	۱۱۰	۳/۸۹	۲۵۳/۷۰۲	۰/۰۰۰**
		-	۱۳	۱۴۰	۱۵۸	۳۵	۳/۶۲	۲۹۳/۹۱۲	۰/۰۰۰**
رضایت از شغل	درآمد ماهیانه	۳۲	۴۰	۹۶	۱۴۳	۳۵	۳/۳۷	۳۱۶/۴۱۶	۰/۰۰۰**
	نوع شغل	۳۴	۴۲	۹۲	۱۴۸	۳۰	۳/۲۸	۲۸۶/۱۵۳	۰/۰۰۰**

** سطح معناداری ۹۹٪

۳.۵. مقایسه سرمایه‌های معیشتی روستاهای سیل‌زده با استفاده از آزمون کروسکال والیس

نتایج جدول ۴ مقایسه میانگین سرمایه‌های معیشتی روستاهای سیل‌زده بیانگر آن است که به جز در متغیرهای مشارکت در امور روستا، رضایت از بیمه، وجود فرصت‌های شغلی، اشتغال زنان و بیکاری تفاوت معنی‌داری در سایر متغیرها وجود ندارد. می‌توان بیان نمود دلیل چنین تفاوتی در متغیرهای بیان‌شده در وضعیت مالی و سطح تحصیلات و نوع شغل جستجو نمود و روستاهایی که ساکنان آن از درآمد مکفی یا شغل‌های پایدار برخوردارند این تفاوت‌ها کاملاً مشهود است. در سایر متغیرها تفاوت خاصی بین روستاها مشاهده نمی‌گردد و بیانگر تأثیرات یکسان سیل بر روستاهای مورد مطالعه دارد و این حادثه در زمان واحد و فضای جغرافیایی محدوده عملکرد یکسانی در بر داشته است و نتایج جدول کروسکال والیس به خوبی آن را تبیین نموده است.

جدول ۴. مقایسه سرمایه‌های معیشتی روستاهای سیل‌زده با استفاده از آزمون کروسکال والیس

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

متغیر	درجه آزادی	کای اسکوتر	سطح معناداری	میانگین روستاها						
				تازه آباد	چین سبلی	سبلر	سلاق بلقی	میرزا علی بلقی	سفر بلقی	فاقرمه
انسانی	توانایی انجام کار بعد از سیل	۶۵/۶	۰/۴۷۵	۱۳۰/۱۴	۱۸۱/۵۳	۲۰۷/۲۷	۱۶۵/۱۹	۱۷۲/۳۲	۱۶۴/۳۷	۱۷۰/۰۱
	وضعیت مهارت بعد از سیل	۱۵۳/۳	۰/۵۷۱	۱۳۷/۶۸	۱۷۷/۰۸	۲۰۱/۵۰	۱۷۵/۳۰	۱۶۹/۷۱	۱۶۶/۰۵	۱۷۲/۲۸
	وضعیت بهداشت بعد از سیل	۱۲۲/۱	۳۵۰/۰	۱۰۳/۰۰	۱۶۱/۶۱	۱۶۷/۵۵	۱۸۸/۶۱	۱۸۳/۵۱	۱۷۶/۳۳	۱۸۶/۱۱
	وضعیت تغذیه بعد از سیل	۱۷۶/۰	۰/۱۳۳	۹۵/۴۱	۱۷۸/۷۱	۲۰۶/۶۰	۱۷۵/۹۱	۱۷۲/۰۸	۱۵۵/۱۳	۱۷۲/۰۵
	ظرفیت کاری بعد از سیل	۶۴/۶	۰/۶۸۶	۱۰۷/۳۲	۱۷۳/۰۳	۱۶۷/۳۵	۱۷۸/۶۴	۱۷۸/۳۲	۱۶۷/۰۳	۱۸۰/۶۸

متغیر	وضعیت سازگاری بعد از سیل	توان رهبری بعد از سیل	وضعیت ارتباطات با فامیل	اعتماد به مسئولان	اعتماد با دیگران	مشارکت در امور روستا	رضایت از بیمه	وضعیت مهاجرت از روستا	وضعیت امنیت در روستا	تعلق خاطر به روستا	تمایل به سرمایه‌گذاری در روستا	درجه آزادی	کای اسکوتر	سطح معناداری	میانگین روستاها							
														تازه آباد	چین سبلی	سیدلر	سلاق بلقی	میرزا علی بلقی	سفر بلقی	قافورمه	پلمه خندان	
	۸/۱۶۹	۶/۵۹۹	۲/۶۱۷	۱۳/۶۳۵	۱۰/۱۳۱۰	۱۷/۱۰۱	۲۱/۱۸۹	۳/۹۷۰	۹/۲۱۵	۹/۶۳۳	۸/۵۰۰			۷/۳۱۸	۱۳۵/۰۰	۱۶۳/۰۷	۱۴۵/۶۳	۱۸۶/۶۷	۱۸۱/۸۲	۱۷۷/۵۲	۱۸۵/۷۲	۱۸۶/۴۱
												۷			۱۱۹/۰۰	۱۶۳/۸۶	۱۷۶/۰۰	۱۸۵/۴۴	۱۸۰/۳۸	۱۸۳/۴۳	۱۸۵/۳۰	۱۷۵/۳۶
															۱۵۲/۳۶	۱۷۲/۲۱	۱۵۷/۲۳	۱۸۱/۷۴	۱۷۵/۵۶	۱۶۲/۱۰	۱۷۳/۲۸	۱۸۵/۳۹
															۱۰۸/۴۱	۱۶۴/۹۹	۱۳۳/۴۶	۱۸۳/۷۴	۱۸۸/۲۳	۱۷۹/۷۰	۱۸۶/۱۹	۱۸۵/۵۹
															۱۳۴/۷۷	۱۶۳/۷۱	۱۳۲/۰۸	۱۸۸/۰۰	۱۸۷/۹۲	۱۷۷/۷۵	۱۸۳/۰۱	۱۸۵/۶۴
															۱۸۸/۴۴	۱۵۷/۵۰	۱۲۹/۸۷	۱۸۶/۸۹	۱۹۲/۳۷	۱۸۶/۸۳	۱۸۸/۸۰	۱۹۳/۳۳
															۹۷/۴۵	۱۵۴/۹۰	۱۳۹/۲۷	۱۹۱/۳۰	۱۹۳/۸۱	۱۸۶/۹۲	۱۹۱/۷۵	۱۹۳/۲۴
															۱۳۹/۰۹	۱۶۸/۳۸	۱۶۱/۹۶	۱۸۹/۹۴	۱۷۵/۸۲	۱۷۳/۱۲	۱۸۰/۳۵	۱۷۶/۲۷
															۱۷۷/۹۱	۱۵۸/۵۲	۱۳۶/۰۰	۱۸۲/۲۰	۱۸۶/۰۰	۱۹۸/۸۰	۱۸۵/۱۰	۱۷۴/۶۴
															۱۲۴/۷۸	۱۸۹/۸۵	۱۶۴/۷۷	۱۷۲/۸۶	۱۶۸/۶۹	۱۴۶/۴۵	۱۶۶/۷۸	۱۷۵/۳۳
															۹۶/۷۳	۱۸۱/۲۲	۱۷۳/۹۶	۱۷۵/۵۶	۱۷۶/۱۷	۱۵۷/۹۷	۱۷۵/۴۸	۱۷۵/۰۵

متغیر	درجه آزادی	کای اسکوتر	سطح معناداری	میانگین روستاها						
				تازه آباد	چمن سبلی	سیدلر	سلاق بلقی	میرزا علی بلقی	سقر بلقی	قائمه
رضایت از شغل		۷۵۰/۳	۰/۸۰	۱۳۹/۴۱	۱۷۰/۵۴	۱۷۲/۰۴	۱۷۸/۸۶	۱۷۹/۴۰	۱۷۱/۷۷	۱۷۸/۷۷
		۸۷۰/۷	۱۶۳/۰	۱۱۲/۸۶	۱۸۴/۵۱	۱۸۶/۱۹	۱۷۳/۹۹	۱۶۷/۱۹	۱۶۶/۱۳	۱۶۹/۵۵
		۱/۴۳۱	۳۷۵/۰	۱۷۰/۵۰	۱۷۲/۳۳	۱۹۸/۵۶	۱۷۸/۸۱	۱۶۹/۱۲	۵۷/۷۵	۱۷۱/۳۶
		۸۵۱/۳	۸۶۷/۰	۱۴۴/۲۷	۸۷/۸۳	۱۸۳/۱۹	۱۷۲/۰۶	۱۶۴/۳۳	۱۵۹/۵۰	۱۶۶/۵۵
		۰۰۱/۱	۳۵۵/۰	۱۶۷/۶۱	۱۷۳/۸۳	۱۴۸/۳۸	۱۷۶/۵۴	۱۷۳/۷۸	۷۷/۸۸	۱۷۳/۲۶
کیفیت و حاصلخیزی خاک		۱/۵۱۰	۲۷۸/۰	۱۴۲/۸۸	۱۷۵/۵۱	۳۵/۵۵	۱۷۳/۴۳	۱۷۳/۳۳	۱۶۸/۵۸	۱۷۳/۳۰
		۱/۰۰۰	۵۵۵/۰	۱۶۸/۰۹	۱۷۷/۸۸	۱۸۷/۸۱	۱۷۸/۸۱	۱۷۱/۵۱	۱۶۶/۵۰	۱۷۵/۰۱
		۳۷۸/۳	۷۵۶/۰	۱۲۴/۸۸	۱۷۷/۸۸	۱۶۷/۶۲	۱۸۱/۶۹	۱۷۵/۵۵	۷۸/۷۸	۱۷۰/۹۲
		۸۵۷/۰	۸۵۶/۰	۱۵۳/۵۱	۱۷۷/۸۸	۱۷۳/۸۱	۱۶۵/۰۳	۱۷۳/۳۳	۵۷/۳۱	۱۷۸/۵۹
		۸۳۵/۷	۷۵۸/۰	۱۶۶/۲۷	۱۷۱/۳۱	۱۵۱/۳۱	۱۶۳/۲۴	۱۸۸/۵۸	۲۰۳/۷۸	۱۷۸/۳۹
		۷۰۸/۹	۶۶۳/۰	۱۳۳/۸۱	۱۸۳/۴۰	۱۷۶/۳۸	۱۶۲/۱۰	۱۶۸/۲۷	۱۶۲/۰۲	۱۷۱/۷۷
		۳۵۸/۰	۱۵۷/۰	۱۶۵/۸۸	۱۷۰/۰۶	۱۴۵/۵۴	۱۷۳/۳۰	۱۷۷/۷۷	۱۸۳/۲۲	۱۷۸/۷۷
میزان خسارت به راه‌ها	۷	۸۵۸/۳	۶۵۷/۰	۱۶۵/۸۸	۱۷۰/۰۶	۱۴۵/۵۴	۱۷۳/۳۰	۱۷۷/۷۷	۱۸۳/۲۲	۱۷۸/۷۷

متغیر	درجه آزادی	کای اسکوتر	سطح معناداری	میانگین روستاها						
				تازه آباد	چین سبلی	سیدلر	سلاق بلقی	میرزا علی بلقی	سفر بلقی	قنقره
خسارت به وسیله نقلیه		۸۶۳/۶	۱۶۳/۰	۱۱۷/۶۸	۱۷۵/۱۵	۱۸۷/۰۴	۱۳۷/۸۷	۱۷۸/۳۷	۱۳۹/۵۰	۱۷۳/۰۴
خسارت به واحد مسکونی		۵۷۵	۵۷۵/۰	۱۳۴/۸۳	۱۷۰/۱۵	۸۸/۸۷	۱۳۳/۴۶	۱۳۶/۵۱	۱۷۷/۴۰	۱۷۷/۹۷
خسارت به سیستم آب‌رسانی		۸۰۳/۰	۱/۰۰۰	۱۳۱/۶۴	۱۷۵/۳۱	۱۸۰/۱۵	۱۳۲/۴۴	۱۷۱/۴۶	۱۳۳/۵۸	۱۷۳/۴۸
خسارت به سیستم انرژی		۱۴۵/۰	۰/۹۹۹	۱۶۰/۸۳	۱۷۲/۴۵	۱۸۵/۵۸	۱۷۱/۹۹	۱۷۲/۸۳	۱۷۴/۹۵	۱۷۳/۳۷
خسارت به ابزار آلات		۵۸۷	۰/۶۵۵	۱۵۶/۶۸	۱۳۳/۳۴	۱۶۵/۹۶	۱۸۱/۰۳	۱۸۰/۴۴	۱۸۳/۱۰	۱۸۲/۳۳
کیفیت و استحکام مسکن		۲/۶۳۷	۰/۳۹۰	۱۴۱/۴۵	۱۷۶/۳۱	۱۸۰/۹۳	۱۷۶/۶۴	۱۷۲/۳۵	۱۷۹/۹۳	۱۷۴/۳۰
وضعیت پس‌انداز بعد از سیل	۷	۱۲/۶۳۷	۰/۳۹۰	۸۹/۹۵	۱۸۴/۶۰	۱۸۸/۵۸	۱۷۷/۶۰	۱۷۰/۵۴	۱۵۲/۷۰	۱۷۰/۷۵
وضعیت درآمد بعد از سیل		۶/۵۲۰	۰/۱۷۳	۱۲۴/۶۸	۱۶۸/۲۷	۱۹۲/۴۶	۱۸۵/۷۰	۱۷۹/۳۷	۱۶۰/۹۲	۱۷۷/۸۳
وضعیت تامین هزینه‌ها بعد از سیل		۷/۱۰۱	۰/۱۶۳	۱۲۱/۰۰	۱۷۶/۸۳	۲۰۹/۸۷	۱۷۲/۶۳	۱۷۱/۶۴	۱۶۲/۴۳	۱۷۰/۹۲
توان استفاده از اعتبارات بعد از سیل		۴/۱۶۳	۰/۵۸۷	۱۳۸/۴۱	۱۶۷/۱۱	۱۶۱/۳۸	۱۸۶/۵۰	۱۷۸/۹۹	۱۷۸/۶۵	۱۷۹/۷۵
وجود فرصت‌های شغلی بعد از سیل		۲۱/۵۵۵	۰/۳۰۰	۶۱/۰۹	۱۸۳/۷۲	۱۸۷/۰۸	۱۷۹/۸۳	۱۷۴/۱۸	۱۴۸/۴۸	۱۷۲/۶۶
بسمه خداوندان		۱۷۹/۶۶	۱۸۰/۵۵	۱۶۹/۶۸	۱۷۵/۳۱	۱۸۷/۰۴	۱۳۷/۸۷	۱۷۸/۳۷	۱۳۹/۵۰	۱۷۳/۰۴

متغیر	درجه آزادی	کای اسکوتر	سطح معناداری	میانگین روستاها						
				تازه آباد	چمن سیل	سیدلر	سلاق بلقی	تیرزاعلی	سفر بلقی	قائقرمه
اشتغال زنان بعد از سیل		۱۵/۵۲	۰/۰۰۱	۸۲/۵۰	۱۸۳/۰۴	۱۹۷/۹۲	۱۸۲/۳۶	۱۷۳/۹۶	۱۴۹/۶۰	۱۷۲/۲۵
توان پرداخت عوارض بعد از سیل		۳/۵۹	۰/۰۸۱	۱۲۵/۲	۱۸۱/۱۰	۱۷۲/۹۶	۱۷۴/۹	۱۷۰/۷۷	۱۳۳/۲۸	۱۷۲/۶۶
بیکاری بعد از سیل		۱۹/۳۷	۰/۰۰۸	۲۸۷/۵۹	۱۶۹/۶۹	۱۵۱/۰۰	۱۵۸/۷۷	۱۶۹/۵۱	۱۴۳/۷۰	۱۷۱/۲۷
توان خرید بعد از سیل		۱۱/۶۶	۰/۰۰۲۹	۱۱۷/۹۱	۱۹۰/۹۰	۱۷۳/۲۷	۱۷۴/۰۴	۱۶۸/۲۸	۱۴۷/۴۲	۱۶۱/۹۰
بیمه خندان										۱۷۲/۴۴

** سطح معناداری ۹۹٪

۵. ۴. مقایسه نهایی سرمایه‌های معیشتی با استفاده از آزمون فریدمن

نتایج جدول ۵ بیانگر آن است که در بین سرمایه‌های معیشتی بیشترین آسیب به ترتیب سرمایه‌های فیزیکی (۴/۸۲)، سرمایه‌های اقتصادی (۴/۲۹)، سرمایه‌های انسانی (۳/۴۳)، سرمایه‌های اجتماعی (۲/۸۴) و سرمایه طبیعی (۲/۶۲) اختصاص یافته است. آنچه دارای اهمیت است این است که سیل علاوه بر خسارات فراوان بر سرمایه‌های فیزیکی به واحدهای بهره‌برداری و کسب و کارهای مرتبط با بخش کشاورزی و زیرساخت‌هایی که این فعالیت‌ها بر اساس آنها شکل می‌گرفته است بیشترین خسارت را به دنبال داشته است و این زیرساخت‌ها در فعالیت‌های مربوط به راه و کشاورزی است. از دست دادن اموال و دارایی‌ها، از دست دادن امکان امرار معاش و درآمد برای گذران زندگی از مهمترین تأثیرات بوده است. در ضمن باید گفت اولین سرمایه‌های معیشتی که در معرض سیل قرار می‌گیرند سرمایه‌های فیزیکی ساکنان نواحی روستایی سیل زده است لذا بیشترین تأثیر را نیز همین سرمایه در برابر سیل متحمل شده است. تأثیر دیگر بر زیرساخت‌های اجتماعی است که نهادهای توسعه‌بخش و حرکت‌آفرین کارکرد خود را از دست داده و فعالیت‌های اقتصادی مختل شده و زندگی

مردم دچار اختلال گردیده است. لذا در راستای سیاست عدالت اجتماعی به عنوان هدف محوری برنامه‌های توسعه کشور لازم است وضعیت مناطق سیل‌زده از نظر برخورداری از شاخص‌های مختلف و بررسی کمبودها و نارسائی‌ها برای برنامه‌های آینده توسعه مدنظر قرار گیرد و با تعیین اولویت‌ها بسیاری از محرومیت‌ها جبران گردد.

جدول ۵. مقایسه میانگین سرمایه‌های معیشتی با استفاده از آزمون فریدمن

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

مؤلفه	میانگین رتبه‌ای	کای اسکوتر	درجه آزادی	سطح معناداری
انسانی	۳/۴۳	۹۲۳/۱۴۴	۴	۰/۰۰۰**
اجتماعی	۲/۸۴			
طبیعی	۲/۶۲			
فیزیکی	۴/۸۲			
اقتصادی	۴/۲۹			

** سطح معناداری ۹۹٪

۶. نتیجه‌گیری

گسترش فقر و تشدید فاصله طبقاتی در مناطق سیل زده، محرومیت و انزوای جغرافیایی آن را در پی داشته و در کنار تخریب محیط‌زیست و بهره‌برداری بیش از حد توان اکولوژیک منابع طبیعی از چالش‌های اساسی مناطق سیل‌زده محسوب می‌گردد. مطالعه حاضر نشان می‌دهد که سیل سرمایه‌های معیشتی جوامع روستایی را بسیار ضعیف کرده و همچنین فقر و ناامنی غذایی در مناطق مستعد سیل را تقویت نموده است. سرمایه‌های اقتصادی و فیزیکی که دارایی‌های ضروری و قابل توجهی برای معیشت پایدار بودند بسیار تضعیف نموده است. می‌توان گفت که معیشت سیل‌زدگان به چندین سال پیش منتقل شده است و اکنون آنها برای مقاومت خود سخت کار می‌کنند. از این نظر، برای اقدامات طولانی مدت نقش بخش دولتی و خصوصی همراه با سرمایه‌گذاران خارجی مورد نیاز است. مردم محلی آسیب‌پذیری معیشتی خود را محصول زیرساخت‌های ضعیف، دسترسی محدود به خدمات عمومی مانند آموزش و مراقبت‌های بهداشتی، دسترسی محدود به منابع طبیعی، دانش و مهارت ناکافی در مورد

فعالیت‌های درآمدزا می‌دانستند. طغیان رود گرگان باعث افزایش فشار بر معیشت محلی شده است. به گفته آنها، ارائه فناوری و مهارت‌های کارآمد در کشاورزی، تحول از کشاورزی معیشتی، دسترسی مناسب و بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی، زیرساخت‌های فیزیکی مانند جاده مناسب، سیستم‌های آبیاری، احداث پل‌های جدید بر رودخانه از تدارکات عناصر اساسی برای افزایش ارتباطات، رشد پایدار و توسعه کل جامعه بودند.

توسعه متعادل یک پیش نیاز اساسی برای دستیابی به پایداری اقتصادی و پیشرفت به حساب می‌آید و رخداد حوادثی از قبیل سیل کیفیت زندگی مردم را دستخوش نابرابری‌های عظیمی نموده و در بسیاری موارد نیز به سرعت در حال افزایش است. نتایج نشان داد که سرمایه‌های فیزیکی و سرمایه‌های اقتصادی و به دنبال آن سرمایه‌های اجتماعی، سرمایه‌های انسانی و در نهایت سرمایه‌های طبیعی آسیب‌پذیرترین هستند. با این حال آسیب‌پذیری کلی معیشت جامعه مورد مطالعه توسط طیف وسیعی از عوامل استرس‌زای اجتماعی محیطی شکل گرفت. بهره‌برداری ناکارآمد و ناپایدار از منابع آب و زمین، زیرساخت‌های ضعیف، دسترسی محدود به خدمات عمومی عمومی مانند آموزش و مراقبت‌های بهداشتی، عدم وجود ساختارهای نهادی کارآمد، فناوری ناکافی، دانش و مهارت در درآمدزایی فعالیت‌ها عوامل مهمی هستند که به آسیب‌پذیری جامعه مورد مطالعه تأثیر گذاشته‌اند. بیشتر پاسخ‌دهندگان تأکید کردند که ساخت جاده مناسب می‌تواند آسیب‌پذیری معیشتی آنها را به میزان قابل توجهی کاهش دهد. با این حال احداث یک جاده به تنهایی پیش شرط کافی برای نتایج معیشت پایدار نیست. تأمین فناوری و مهارت‌های کارآمد در کشاورزی، کاهش وابستگی به کشاورزی معیشتی، دسترسی مناسب و بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی، زیرساخت‌های فیزیکی مانند سیستم‌های آبیاری، از عوامل ضروری برای رشد پایدار است. خسارات بیشتر به منازل مسکونی و اسباب و اثاثیه، کسب و کارها، راه‌ها و زیرساخت‌های انرژی، ساختمان‌ها و تأسیسات عمرانی و ماشین‌آلات است. ترمیم و اصلاح این آسیب‌ها در واقع یک تقاضای شدید را در بخش سرمایه‌گذاری، نیروی کار، مواد و مصالح، تجهیزات و ماشین‌آلات، اسباب و اثاثیه زندگی به وجود آورده و این یعنی یک فرصت برای رونق بخش مولد، شرکت‌ها، تولیدکنندگان که به بازسازی این مناطق می‌پردازند. این بازسازی و نوسازی فرصتی است که

اگر به درستی مدیریت شود می‌تواند تولید، اشتغال و در درازمدت رفاه را در نواحی سیل‌زده به طور چشمگیری بهبود بخشد. لذا پیش نیاز هر گونه تغییر و تحول در نظام اقتصادی بهبود فضای کسب و کار است و شناخت دقیق از اکوسیستم فعال و شناخت زنجیره ارزش و روابط داد و ستد کسب و کارها در درون و برون مناطق قبل از سیل بسیار لازم است. بهبود در اکوسیستم برای همه بازیگران اقتصادی و اجتماعی باید به یک باور عمومی مبدل گردد و اعتماد و سرمایه اجتماعی، کمک کار نهادهای توسعه‌ای برای قوام بخشیدن به سازوکارهای اقتصادی درآید. یافته‌های این پژوهش با نتایج حاصل از تحقیقات اشرف، افتخار، شهباز، خان و لقمان^۱ (۲۰۱۳)، ممون و شارجیل^۲ (۲۰۱۵)، یوسف، صدیق، باقی، یوسف و زمان^۳ (۱۹۹۱)، پروین و همکاران (۲۰۱۷)، یاکین و اپندینی (۲۰۰۸)، گویمبی^۴ (۲۰۰۹)، رودیارتو، هندایانی، ویجایا و انسانی^۵ (۲۰۱۹) مطابقت می‌کند. همچنین نبود بانک اطلاعاتی در دسترس عموم و نبود مطالعات آب‌خیزداری به روز، نبود قوانین شفاف جهت رعایت حق و حقوق رودخانه‌ها و جلوگیری از بروز خسارت جانی و مالی به انسان‌ها، فقدان برنامه‌ریزی و انجام اقدامات جامع جهت پیشگیری و کاهش خسارات سیل از جمله محدودیت‌های مطالعات مربوط به تحقیقات مربوط به سیل در نواحی روستایی می‌باشد. با بررسی پهنه‌های سیل‌خیز و اجرای طرح‌های کنترل سیلاب، زمینه مساعدی برای توسعه مناطق و افزایش درآمدهای دامداری، کشاورزی، کاهش تنش‌های اجتماعی و خسارات زیست‌محیطی، افزایش دسترسی به آب برای تولید محصولات کشاورزی و دامی فراهم نمود. بر اساس یافته‌ها توصیه‌های زیر ارائه می‌گردد:

- احیای زیرساخت‌های آسیب دیده به همراه تأمین منابع کشاورزی؛
- زیرساخت‌های آبیاری بسیار آسیب دیدند بنابراین تمیز کردن، ضد عفونی کردن و پوشش کانال‌های آسیب دیده آبیاری و مسیرهای آب مورد نیاز است؛
- بازسازی و احیای جاده‌ها به دلیل خراب شدن؛

1. Ashraf, Iftikhar, Shahbaz, Khan & Luqman

2. Memon & Sharjeel

3. Yusof, Siddique, Baqui, Eusof & Zaman

4. Gwimbi

5. Rudiarto, Handayani, Wijaya, & Insani

- سیستم هشدار زود هنگام باید برای کاهش بلایا در آینده اجرا شود زیرا این نواحی در موقعیتی نیستند که بتواند ویرانی فاجعه را دوباره در آینده تحمل کند؛
- پشتیبانی حداکثری از شرکت‌های کشاورزی و سرمایه‌گذاری‌ها در نواحی سیل زده باید مرتبط با زنجیره تولید موجب بهبود و رونق کسب و کار خواهد شد؛
- در کنار برنامه‌های اقتصادی و بازسازی سرمایه‌های اقتصادی و فیزیکی و انسانی، توجه ویژه به سرمایه اجتماعی می‌تواند آزاد کننده انرژی برای بازگشت امید و نشاط در نواحی سیل زده باشد؛
- تقویت و نهادینه‌سازی مشارکت بخش عمومی و خصوصی و تعاونی و مردمی در توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی در نواحی سیل زده مدنظر جدی قرار گیرد؛
- تهیه بانک اطلاعاتی مناسب از طریق اپلیکیشن‌ها می‌تواند در ثبت اطلاعات و کمک به خانوارهای آسیب‌دیده و کاهش آسیب‌پذیری سرمایه‌های معیشتی تأثیر زیادی داشته باشد.

کتاب‌نامه

۱. اعظمی، م.، و هاشمی، ا. (۱۳۹۶). تحلیل تأثیرات شرکت‌های کشت و صنعت بر دارایی‌های خانوارهای کارگران شاغل با رویکرد معیشت پایدار (مورد مطالعه: کشت و صنعت میان‌آب خوزستان)، پژوهش‌های روستایی، ۴(۱)، ۶۰۶-۵۹۱.
۲. رضوانی، م. ر.، دربان‌آستانه، ع. ر.، و احمدآبادی، ح. (۱۳۹۴). تحلیل اثرات اعتبارات خرد بر پایداری اقتصاد روستایی (مورد مطالعاتی: اعتبارات صندوق کارآفرینی امید در شهرستان نیشابور). جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۳(۱)، ۲۳۳-۲۰۹.
۳. شایان، ح.، تقیلو، ع. ا.، و خسروبیگی، ر. (۱۳۹۱). تحلیل نقش مشارکت مردم در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان ایجرود بالا، شهرستان ایجرود استان زنجان). جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۰(۲)، ۷۱-۹۴.
۴. شریفی، ز.، نوری‌پور، م.، و شریف‌زاده، م. (۱۳۹۶). تحلیل آسیب‌پذیری خانوارهای روستایی بخش مرکزی شهرستان دنا: کاربرد چارچوب معیشت پایدار. تحلیل فضایی مخاطرات محیطی، ۴(۲)، ۳۶-۱۹.

۵. صحنه، ب. (۱۳۹۰). بازگشت مهاجران به روستاها و نقش آن در معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: شهرستان آق‌قلا استان گلستان) (رساله منتشر نشده دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی). دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۶. طیب‌نیا، س. ه.، طولابی‌نژاد، م.، و حسین‌بر، ا. (۱۳۹۹). تحلیل عوامل محلی و خانوادگی ناپایداری معیشت در نواحی روستایی مرزی (مطالعه موردی: شهرستان سراوان). جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۱(۱)، ۱۷۱-۱۹۸.
۷. متولی طاهر، ن.، صحنه، ب.، و نجفی‌کانی، ع. ا. (۱۳۹۷). تحلیلی بر عملکرد خانه‌های دوم در توسعه پایدار روستاهای کوهستانی: مطالعه موردی بخش چهاردانگه، شهرستان ساری. روستا و توسعه، ۲۱(۱)، ۱۵۹-۱۳۳.
۸. مطیعی لنگرودی، س. ح.، قدیری معصوم، م.، رضوانی، م. ر.، نظری، ع.، و صحنه، ب. (۱۳۹۰). تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (مطالعه موردی: شهرستان آق‌قلا). پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ۴۳(۷۸)، ۸۳-۶۷.
۹. مهدوی، ص.، صحنه، ب.، و نجفی‌کانی، ع. ا. (۱۳۹۹). تحلیلی بر چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی توسعه‌یافتگی پایدار روستاهای نواحی کوهستانی و جلگه‌ای شهرستان گرگان. جغرافیا و توسعه، ۱۱(۶۱)، ۱۴۲-۱۱۵.
۱۰. ناصری، ز.، صحنه، ب.، و نجفی‌کانی، ع. ا. (۱۳۹۸). تحلیلی بر کارکردهای بازارهای هفتگی در کیفیت زندگی نواحی روستایی شهرستان گنبدکاووس. روستا و توسعه، ۲۲(۲)، ۱۲۳-۱۰۵.
۱۱. نجفی‌کانی، ع. ا.، صحنه، ب.، آرخی، ص.، و دلاور دیزگاه، ش. (۱۳۹۹). بررسی متغیرهای اثرگذار بر تاب‌آوری مسکن روستایی در برابر مخاطرات در مناطق دشتی و کوهستانی (مورد شناسی: روستاهای بخش مرکزی قوچان). جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای، ۱۰(۳۷)، ۴۴-۲۳.
۱۲. نجفی‌کانی، ع. ا.، صحنه، ب.، آرخی، ص.، و مسگری، آ. (۱۳۹۹). تحلیلی بر پیامدهای صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: بخش‌های مرکزی و نوکنده شهرستان بندرگز). مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۵(۱)، ۵۲-۳۵.
۱۳. ویسی، ف.، و نیکخواه، چ. (۱۳۹۷). واکاوی نقش گردشگری در معیشت و پایداری معیشتی خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: بخش اورامان سروآباد). نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۲(۶۶)، ۳۴۸-۳۲۹.

14. Adisa, R. (2012). *Rural development: Contemporary issues and practices*. Janeza Trdine: InTech publishers.
15. Alam, G. M. M., Alam, K., Mushtaq, S., & Clarke, M. L. (2017). Vulnerability to climatic change in riparian char and river-bank households in Bangladesh: Implication for policy, livelihoods and social development. *Ecological Indicators*, 72, 23–32.
16. Ashraf, S., Iftikhar, M., & Shahbaz, B., & Khan, Gh. A., & Luqman, M. (2013). Impacts of flood on livelihoods and food security of rural communities: A case study of southern Punjab, Pakistan. *Pakistan Journal of Agricultural Sciences*, 50, 751-758.
17. Berkes, F., & Folke, C., (2002). *Back to the future: Ecosystem dynamics and local knowledge*. In L. H. Gunderson, & C. S. Holling (Eds.), *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems* (pp. 121-146). Washington, D.C.: Island Press.
18. Carney, D (1998). *Sustainable Livelihoods. What difference can we make?* London: Department for International Development.
19. Chambers, R., & Gordon R, C. (1991). *Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century*. IDS Discussion Paper 296, IDS, Brighton.
20. CHF. (2005). *Sustainable livelihoods: A roach guideline*. Chapel, Ottawa, Canada: Partners Rural Development.
21. Costanza, R., Steffen, W., Hibbard, K., Crumley, C., Leemans, R., Dearing, J., ..., & Schimel, D. (2007). Evolution of the human-environment relationship. In C. J. Cleveland (Ed.), *Encyclopedia of earth*. Washington, D.C.: Environmental Information Coalition, National Council for Science and the Environment.
22. Csaki, C., & Tuck, L. (2000). *Rural development strategy: Eastern Europe and Central Asia*. Washington DC, USA: World Bank Tech. Report No. 484. World Bank.
23. Dearing, J. A., Battarbee, R. W., Dikau, R., Larocque, I., & Oldfield, F. (2006). Human-environment interactions: learning from the past. *Regional Environmental Change*, 6, 1-16.
24. The Department for International Development (DFID). (1999). *Sustainable livelihoods guidance sheets*. Retrieved from <http://www.enonline>
25. Dharmawan, A. (2015). *Farm income and financing in rural Indonesia: A case study from West Kalimantan*. Goettingen (Germany): Aachen (Germany) Alano Verlag/Ed. Herodot.
26. Eakin, H., & Appendini, K. (2008). Livelihood change, farming, and managing flood risk in the Lerma Valley, Mexico. *Agriculture and Human*, 25, 555-566.
27. Ellis, F. (2000). *Rural livelihoods and diversity in developing countries* Oxford, UK: Oxford University Press.
28. Epanchin-Niell, R., Kuwayama, Y., & Walls, M. (2017). Spatial-dynamic complexities of climate challenge for rural areas: integrating resource and regional economic insights. *American Journal of Agricultural Economics*, 99, 447-463.

29. Fergusen, J.-A. (2012). Generating sustainable livelihoods: The role of co-operatives. *Harnessing the Co-operative Advantage to Build a Better World*, 1-6.
30. Gwimbi, P. (2009). Linking rural community livelihoods to resilience building in flood risk reduction in Zimbabwe. *Jamba: Journal of Disaster Risk Studies*, 2, 1-16.
31. Holman, I. P., Brown, C., Carter, T. R., Harrison, P., & Rounsevell, M. (2019). Improving the representation of adaptation in climate change impact models. *Regional Environmental Change*, 19, 711-721.
32. Horsley, J., Prout, S., Tonts, M., & Ali, S. H. (2015). Sustainable livelihoods and indicators for regional development in mining economies. *The Extractive Industries and Society*, 2, 368-380.
33. Huang, X., Huang, X., He, Y., & Yang, X. (2017). Assessment of livelihood vulnerability of land-lost farmers in urban fringes: A case study of Xi'an, China. *Habitat International*, 59, 1-9.
34. Johnson, A. W. (1979). *Production and exchange in traditional societies: non-stratified societies*. Course 153A. Fall Term, Department of Anthropology, University of California at Los Angeles (UCLA), 27 September and 2 October.
35. Kabir, M., Hou, X., Akther, R., & Wang, J. (2012). Impact of Small Entrepreneurship on Sustainable Livelihood Assets of Rural Poor Women in Bangladesh. *International Journal of Economics and Finance*, 4(3), 265-280.
36. Keshavarz, M., Maleksaeidi, H., & Karami, E. (2016). Livelihood vulnerability to drought: A case of rural Iran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 21, 223-230.
37. Khayyam, U. (2020). Floods: Impacts on livelihood, economic status and poverty in the North-West region of Pakistan. *Natural Hazards*, 102, 1033-1056.
38. Koszegi, M., Bottlik, Z., Telbisz, T., & Laszlo, M. (2015). Human-environment relationships in modern and postmodern geography. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64, 87-99.
39. Lamichhane, K. (2010). *Sustainable livelihoods a roach in assessment of vulnerability to the impacts of climate change: A study of Chhekampar VDC*. Gurkha District: Kathmandu University.
40. Liu, J., Dietz, T., Carpenter, S. R., Alberti, M., Folke, C., Moran, E., & ..., & Taylor, W. W. (2007). Complexity of coupled human and natural systems. *Science*, 14(317), 1513-1516.
41. Lodhi, T. E., Lugman, M., & Khan, Gh. A. (2006). Perceived effectiveness of public sector extension under decentralized agricultural extension system in the Punjab, Pakistan. *Journal of Agriculture & Social Sciences*, 2, 195-200.
42. Bunning, S., McDonagh, J., McGarry, D., Liniger, H. and Rioux, J. (2009) *Field manual for local level land degradation assessment in drylands part 2: tools and methods for fieldwork*. Working Paper. Food and Agriculture Organisation

43. Mduma, J., & Wobst, P. (2005). Determinants of rural labor market participation in Tanzania. *African Studies Quarterly*, 8, 32-47.
44. Memon, F., & Sharjeel, M. Y. (2015). Catastrophic effects of floods on environment and health: Evidence from Pakistan. *Pakistan Journal Engineering Technology Science*, 5(2), 72-84.
45. Moran, E. F. (2010). *Environmental social science: Human-environment interactions and sustainability*. New York: John Wiley & Sons Ltd.
46. Morse, S., McNamara, N., & Acholo, M. (2009). *Sustainable livelihood a roach: A critical analysis of theory and practice*. Geographical Paper No. 189, Retrieved from https://www.reading.ac.uk/web/files/geography_and_environment/alscience/GP189.pdf
47. Parvin, G., Shimi, A., Shaw, R., & Biswas, Ch. (2017). Flood in a changing climate: The impact on livelihood and how the rural poor cope in Bangladesh. *Journal Climate*, 4, 1-15.
48. Rapaport, R. A. (1977). Ecology, adaptation and the ills of functionalism. *Michigan Discussions in Anthropology*, 2, 138-190.
49. Rudiarto, I., Handayani, W., Wijaya, H. B., & Insani, T. D. (2019). Rural livelihood resilience: An assessment of social, economic, environment, and physical dimensions. *The 5th International Conference on Sustainable Built Environment*, 11th to 13th October, Banjarmasin, South Kalimantan,.
50. Scoones, I. (1998). *Sustainable rural livelihoods: A framework for analysis*. Brighton, UK: IDS Working Paper.
51. Serra, P. (2000). *Subsidies in Chilean public utilities*. Washington, DC: World Bank.
52. Serrat, O. (2008). *The sustainable livelihoods a roach*. Manila: ADB.
53. Tang, Q., Bennett, S.J., Xu, Y., & Li, Y. (2013). Agricultural practices and sustainable livelihood: Rural transformation within the Loess Plateau, China. *A Lied Geography*, 41, 15-23.
54. Timalisina, K. (2007). *Rural urban migration and livelihood in the informal sector a study of street vendors of Kathmandu metropolitan*. Nepal: Norwegia University of Science and Technology (NTNU).
55. Turner, B. (2015). Nature and society in geography. In J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (2nd ed.) (pp. 334-339). New York: Elsevier Ltd.
56. Upton, M. (1996). *The economics of tropical farming systems* (Vol. 81). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
57. Yusof, A., Siddique, A., Baqui, A., Eusof, A., & Zaman, K. (1991). 1988 Floods in Bangladesh: Pattern of illness and causes of death. *Journal of Diarrheal Diseases Research*, 9(4), 310-314.
58. Zimmerer, K. S. (2017). Geography and the study of human environment relations. In D. Richardson, N. Castree, & M. F. Goodchild (Eds.), *International encyclopedia of geography: People, the earth, environment, and technology* (pp. 1-23). Hoboken: John Wiley & Sons, Ltd.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

 <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.68643.1014>

مقاله پژوهشی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

همزمانی سردچال‌های جوی عرض‌های میانه و رودبادهای سطح پایین در تداوم بارش‌های روزانه غرب و شمال غرب ایران

نسیم حاجی‌خانی (کارشناس ارشد اقلیم‌شناسی، گروه جغرافیا، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران)

nasimhajikhani11@gmail.com

جعفر معصوم‌پور سماکوش (دانشیار اقلیم‌شناسی، گروه جغرافیا، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران، نویسنده مسئول)

j.masoompour@razi.ac.ir

فیروز مجرد (دانشیار اقلیم‌شناسی، گروه جغرافیا، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران)

f.mojarrad@razi.ac.ir

صص ۳۰۱ - ۲۷۳

چکیده

هدف اصلی پژوهش حاضر آشکارسازی نقش همزمانی سردچال‌های جوی عرض-های میانه و رودبادهای سطح پایین^۱ در تداوم بارش‌های روزانه غرب و شمال غرب ایران است. این مقاله از معیار نیترو و روبیتا برای شناسایی سردچال و معیار بونر برای رودباد سطح پایین بهره گرفته است. بدین منظور از نقشه‌های ارتفاع ژئوپتانسیل، ضخامت جو، تاوایی، سرعت قائم هوا (امگا)، رطوبت ویژه، باد مداری و نصف‌النهاری استفاده گردیده است. داده‌های مورد نیاز این پژوهش از دو پایگاه داده‌های مرکز ملی پژوهش‌های جوی و داده‌های مرکز پیش‌بینی میان‌مدت اروپا اخذ شده است. داده‌های روزانه بارش برای دوره ۲۰۱۴-۱۹۹۵ از سازمان هواشناسی کشور دریافت شده‌اند. نتایج نشان داد که از مجموع دوره‌های بارشی، شصت مورد با سردچال‌های جوی ارتباط مستقیم دارند. این سردچال‌ها از نظر موقعیت مکانی در

1. low-level jets

سه منطقه شرق دریای مدیترانه، خاورمیانه و شرق دریای سیاه قرار گرفته‌اند. بیشترین فراوانی وقوع این پدیده مربوط به فصل زمستان و با یک بیشینه در ماه ژانویه است. سردچال‌های با تداوم دو روز، بیشترین فراوانی را دارا می‌باشند و در اکثر موارد با رودبادهای سطح پایین همراه می‌باشند. بیشینه این رودبادهای در تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال مشاهده شده، که اکثر آنها از نوع ضعیف بوده‌اند. محاسبه مقدار انتقال رطوبت جوی (شار رطوبت) نشان داد که اقیانوس هند و بعد از آن به ترتیب اقیانوس اطلس، دریای مدیترانه، دریای سرخ، دریای عرب و دریای سیاه، منابع اصلی رطوبت دوره‌های بارشی تداومی ناشی از سردچال هستند. در مواقع رخداد بارش‌های تداومی، پدیده سردچال در تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال، شرایط صعود و ناپایداری را فراهم می‌کند، و همزمان با آن، رودبادهای سطح پایین در تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال، از یک سو سبب تشدید همگرایی سطحی شده و از طرف دیگر باعث افزایش انتقال رطوبت به سطوح میانی جو می‌شوند. همراهی و همزمانی این دو پدیده، نهایتاً تشدید و تداوم بارش تداومی را در منطقه غرب و شمال غرب ایران به دنبال داشته است.

کلمات کلیدی: تداوم بارش روزانه، رودباد سطح پایین، سردچال‌های جوی، شار رطوبت، شمال غرب و غرب ایران.

۱. مقدمه

سردچال یا کم‌فشار بریده‌شده، فرودی است که در شاخه نصف‌النهاری، از جریان اصلی بادهای غربی جدا شده و به صورت یک کم‌ارتفاع پر از هوای سرد، در منطقه گرم بادهای غربی قرار می‌گیرد و ناپایداری ایجاد می‌کند. سردچال، مانند موج‌های کوتاه در ناحیه زیرین خود ناپایداری به وجود می‌آورد و چون بیشتر اوقات در یک منطقه ساکن می‌ماند، به بارش‌های دراز مدت منجر می‌شود (کاویانی و علیجانی، ۱۳۹۳، ص. ۳۱۸).

سردچال‌ها اکثراً دارای عمر ۲ تا ۳ روزه در منطقه تحت تسلط خود هستند و باعث ایجاد ناپایداری می‌شوند. همزمانی این پدیده با رودبادهای سطح پایین که باعث همگرایی در سطوح زیرین جو می‌شود، سبب تأمین رطوبت کافی شده، و علاوه بر ایجاد بارش‌های مداوم،

باعث ایجاد بارش‌های سنگین و سیل‌آسا نیز می‌شوند که به صورت مستقیم و غیر مستقیم تأثیر منفی یا مثبتی بر جنبه‌های مختلف زندگی مردم غرب و شمال‌غرب از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و سیاسی می‌گذارند. از این رو همراهی توأمان سردچال‌های جوی و رودبادهای سطح پایین در وقوع بارش بسیار حائز اهمیت می‌باشد و هدف پژوهش حاضر نیز آشکارسازی نقش همزمانی سردچال‌های جوی عرض‌های میانی و رودبادهای سطح پایین در تداوم بارش‌های روزانه غرب و شمال‌غرب ایران است.

۲. پیشینه تحقیق

از گذشته تاکنون، پژوهش در مورد پدیده‌های گردش عمومی جو در مقیاس جهانی یکی از موضوعات مهم در علوم جوّی بوده است، که سردچال‌های جوی نیز از این موضوع مستثنی نبوده‌اند. سردچال‌های جوی در دو نیمکره شمالی و جنوبی شرایط متفاوتی داشته و دارند که این موضوع از چشم پژوهشگران علوم جوّی دور نمانده است.

در نیمکره جنوبی، سه سازوکار در ارتباط با سردچال وجود دارد که می‌تواند هوا را از استراتوسفر به تروپوسفر انتقال دهد، این سازوکارها عبارتند از: کاهش همرفت در تروپوپوز، کاهش (تحلیل) ارتفاع تروپوپاز به وسیله رودباد، اغتشاش در اطراف سردچال در تروپوپاز (پرایس و واگان^۱، ۱۹۹۳). در این نیمکره، فصلی‌بودن سردچال در هر سطح فشاری متفاوت است و به ترتیب در فصول تابستان، پاییز و زمستان در ترازهای ۲۰۰، ۳۰۰ و ۵۰۰ هکتوپاسکالی ظاهر می‌شوند (ربویتا^۲ و همکاران، ۲۰۱۰) و هفتاد تا هشتاد درصد آنها تا سه روز نیز تداوم دارند (ربویتا و همکاران، ۲۰۱۰؛ کامپتلا و پسیا^۳، ۲۰۰۷).

از مجموع ۱۲۵۳ سردچال‌های شناسایی‌شده در نیمکره جنوبی، بیشتر آنها در اطراف سه قاره آمریکا جنوبی (۴۲ درصد)، آفریقا (۱۰ درصد) و استرالیا (۴۸ درصد) به وقوع می‌پیوندند و تعداد کمی در اقیانوس‌ها رخ داده و همچنین ارتباطی بین فراوانی وقوع سردچال

1. Price & Vaughan

2. Reboita

3. Campetella & Possia

و پدیده انسو یافت نشد (فوآنزالیدا، سانچز و گارود^۱، ۲۰۰۵). از طرفی سیستم سردچال در جنوب استرالیا، به وسیله یک رودباد سطح پایین (LLj)، رطوبت لازم برای بارندگی را از اقیانوس‌های گرمسیری (دریای مرجانی) به عرض‌های جغرافیای بالا منتقل می‌کند (کی، لسللی و ژئو^۲، ۱۹۹۹). در جنوب آمریکای جنوبی نیز نواحی اقیانوس آرام و بعد از آن اقیانوس اطلس و مناطق قاره‌ای، بیشترین وقوع سردچال‌ها را به خود اختصاص داده‌اند، اما زمان وقوع سردچال‌های مناطق قاره‌ای طولانی‌تر است (کامپتلا و پسیا، ۲۰۰۷).

ویژگی آب‌وهوایی سردچال‌ها در نیمکره شمالی به چهار دسته تقسیم می‌شود که عبارتند از: ۱. وجود سه منطقه اصلی وقوع سردچال (جنوب اروپا و سواحل شرقی اقیانوس اطلس و بعد از آن به ترتیب منطقه شرق اقیانوس آرام شمالی و منطقه شمالی چین-سیبری، اما منطقه اروپا مطلوب‌ترین منطقه برای وقوع سردچال است) ۲. چرخه فصلی شناخته‌شده با بیشترین فراوانی وقوع در فصل تابستان و کمترین فراوانی وقوع در فصل زمستان، ۳. طول عمر کوتاه سیستم‌های سردچال (تداوم آن‌ها معمولاً بین دو تا سه روز است و خیلی کم تداوم پنج روزه دارند) ۴. سردچال‌ها ساکن و ایستا هستند یا گردش نامنظم دارند (نیتو^۳ و همکاران، ۲۰۰۵).

مطالعه ساختار عمودی سردچال‌ها در منطقه مدیترانه نشان داد که ۴۱ درصد کل سردچال‌ها کمتر از ۲۴ ساعت ماندگاری دارند (پورکو، گارسیا، مداگلیا، پرودی و مگنای^۴، ۲۰۰۷). در شرق آسیا و شمال چین، بلوکینگ‌ها به گونه چشمگیری در تشکیل و حفظ سردچال‌ها مؤثرند و باران‌های موسمی تابستانی تأثیرات درخور توجهی بر روی بارش‌های شدید و سنگین مربوط به سردچال‌ها دارند (ژائو و سان^۵، ۲۰۰۷)، که شدت توفان‌های ناشی از سردچال به شرایط جوی و به‌ویژه رطوبت بستگی دارد. اگر شرایط مساعد باشد، سردچال‌ها می‌توانند بارندگی‌های ملایم تا سنگین را در سراسر یک منطقه تولید کنند. مطالعات در سراسر دریای مدیترانه نشان می‌دهد که اوج شدت بارش همدید در ۳۰۰ تا ۴۰۰ کیلومتری از مرکز سردچال قرار دارد (پورکو و همکاران، ۲۰۰۷).

1. Fuenzalida, Sánchez & Garreaud

2. Qi, Leslie & Zhao

3. Nieto

4. Porcù, Carrassi, Medaglia, Prodi & Mugnai

5. Zhao & Sun

رودبادهای سطح پایین دریای کارائیب دارای دو بیشینه وقوع در فصل تابستان و زمستان، و دو کمینه وقوع در فصل بهار و پاییز هستند. رودبادهای شکل گرفته در تابستان با حداکثر فشار سطح دریا، حداقل سیکلون‌زایی و حداقل بارش در ماه جولای در این منطقه ارتباط دارند (وان^۱، ۲۰۰۷). با افزایش دما در فصل گرما، رودبادهای سطح پایین از جنوب برزیل تا فرودی که در سراسر آرژانتین استقرار یافته است، گسترش می‌یابند. ناهنجاری‌های گردش جوی در سطوح بالا و پایین به تشدید رودبادهای سطح پایین منجر می‌شود، که این امر موجب تشدید منطقه همگرایی اقیانوس اطلس جنوبی شده و از طریق نفوذ جبهه سرد در یک ناحیه، منجر به تقویت همرفت در ناحیه خروجی رودبادهای سطح پایین می‌شود. این رودبادهای در تمام طول سال رخ می‌دهند و هوای مرطوب استوایی آمازون را به جنوب برزیل - شمال آرژانتین منتقل می‌کنند و بیشترین فراوانی را در فصل گرم داشته و ارتباط قوی بین وقوع ال‌نینو و شدت رودبادهای سطح پایین نیز وجود دارد (مارنگو، سوارس، سالو و نیکولینی^۲، ۲۰۰۴).

بارش‌های فراگیر و سنگین ایران ناشی از تقویت سه سامانه عمده پرفشار تبت، پرفشار اقیانوس اطلس شمالی و کم‌فشار ایسلند - قطبی هستند. زمانی که این سه سامانه با هم تقویت شوند، گرادیان فشار بر روی ایران افزایش یافته و با تشکیل یک جو باروکلینک، بارش‌های فراگیر و سنگینی در ایران رخ می‌دهد که بیشینه میانگین آن‌ها روی نواحی مرتفع کوه‌های زاگرس است (عزیزی و علیزاده، ۱۳۹۳). وقوع کم ارتفاع‌های بریده در ایران از ۱۹۷۶ تا ۲۰۱۵ روند مثبت و افزایشی داشته است که بیشترین فراوانی در فصل بهار و با یک بیشینه در ماه مارس مشخص شده است. اکثر این کم ارتفاع‌ها دارای ماندگاری ۲ روزه داشته‌اند. فراوانی کم ارتفاع‌های بریده در ایران در سال‌های لانینا عموماً بالاتر از میانگین و در سال‌های ال‌نینو کمتر از میانگین می‌باشند. فازهای منفی نوسان اطلس شمالی نیز با فراوانی کمتر کم ارتفاع‌های بریده و فازهای مثبت آن با فراوانی بیشتر این سیستم‌ها همراهی دارند (عزیزی، مرادی و رضایی، ۱۳۹۷).

1. Wang

2. Marengo, Soares, Saulo & Nicolini

در مطالعات داخلی، عامل اصلی وقوع بارش‌های شدید در نواحی مرکزی، شمال غرب و جنوب غرب ایران را استقرار سردچال بر روی دریای خزر (امیدوار، صفروپور، محمدآبادی و الفتی، ۱۳۸۹؛ ذکی‌زاده، سلیقه، ناصرزاده و اکبری، ۱۳۹۷)، مرکز ایران (امیدوار و همکاران، ۱۳۸۹)، غرب دریای سیاه (آرزومندی و حجازی‌زاده، ۱۳۹۲) و شرق دریای مدیترانه (اشجعی باشکند، ۱۳۷۹؛ عساکره، حسامی و شامحمدی، ۱۳۹۵) دانسته‌اند که موجب انتقال سامانه‌های ناپایدار غربی به عرض‌های پایین شده (امیدوار و همکاران، ۱۳۸۹؛ راستی و امیدوار، ۱۳۹۳)، و سبب وقوع حرکات قائم همرفتی در ترازهای پایین‌تر از پانصد هکتو پاسکال و ریزش هوای سرد عرض‌های بالا می‌شوند (امیدوار، الفتی، اقبالی‌بابادی و مرادی، ۱۳۹۲). این ویژگی به همراه ناپایداری حرارتی شدید در سطح زمین، زمینه ریزش باران سنگین را فراهم آورده است (آرزومندی و حجازی‌زاده، ۱۳۹۲).

گسترش کم‌فشار گنگ در جنوب آسیا و تشکیل زبانه‌ای از آن بر روی فلات ایران و تقابل با پرفشار آزور در ماه می و به‌ویژه نیمه دوم این ماه، باعث شکل‌گیری رودبادهای سطح پایین بر روی خلیج فارس می‌شود. در اوج ماه‌های گرم سال (ژوئن، ژولای و نیمه اول آگوست)، کم‌فشار گنگ به حداکثر قدرت و گستردگی خود رسیده و کم‌فشار شکل گرفته بر روی فلات مرکزی نیز تقویت می‌شود. این سازوکار سبب می‌گردد تا رودبادهای سطح پایین به اوج و گسترش خود برسند. به دنبال کاهش قدرت و فراوانی این کم‌فشارها بر روی فلات ایران، فراوانی و شدت رودبادهای تراز پایین خلیج فارس نیز کاهش پیدا می‌کنند، به‌طوری که در نیمه دوم سپتامبر به ندرت در این منطقه رودباد سطح پایی شکل می‌گیرد. این رودبادهای در شکل‌گیری همگرایی رطوبت بر روی فلات ایران نقشی ندارند، بلکه نفوذ کم‌فشار گنگ به فلات ایران است که شرایط همگرایی رطوبت را بر روی فلات ایران فراهم می‌سازد (ساری صراف و آب‌خرابات، ۱۳۹۵).

اندرکنش بین زبانه‌های پرفشار جنب حاره بر روی عربستان، تبت و ایران و چرخند حاره‌ای، زمینه فعالیت و جابه‌جایی چرخندهای حاره‌ای را فراهم نموده است. عمده‌ترین عامل شکل‌گیری این چرخند، همگرایی ایجاد شده در تراز دریا توسط جریانات قائم بالاسو و واگرایی ایجاد شده در هسته رودباد سطح پایین جو است. در تمامی روزهای فعالیت چرخند،

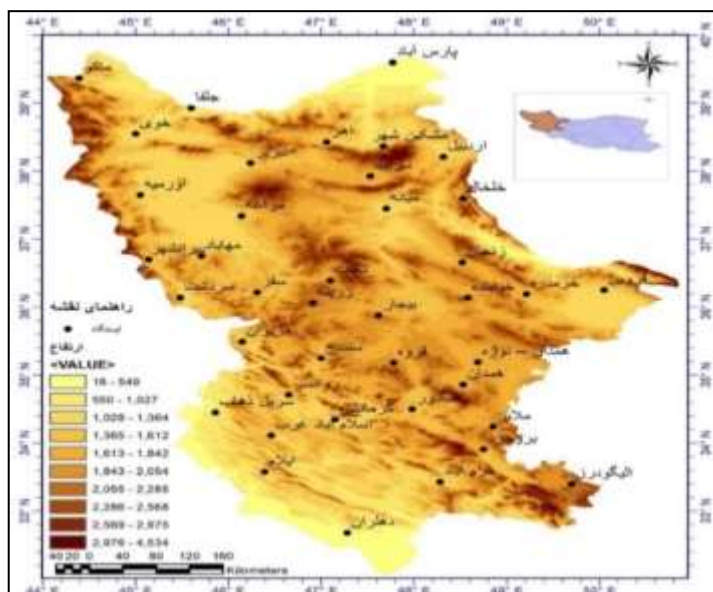
سرعت رودباد تراز پایین جو نسبت به رودباد تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال بیشتر می‌باشد که نشان‌دهنده شکل‌گیری و توسعه این چرخند حاره‌ای از ترازهای زیرین جو به ارتفاعات بالاتر می‌باشد (قویدل رحیمی، عباسی و فرج‌زاده، ۱۳۹۶).

رودبادهای سطح پایین پس از عبور از مناطق شرقی ایران وارد بخش شمالی اقیانوس هند شده و در برخورد با بادهای تجاری جنوبی، منطقه‌ای از همگرایی را در این منطقه به وجود می‌آورند، که شدت یا ضعف رودباد سطح پایین سبب همگرایی دریای عرب می‌شود. به‌طوری‌که در زمان شدت رودباد تراز پایین سیستان، منطقه همگرایی در عرض‌های جنوبی‌تر و در زمان ضعف آن، در عرض‌های شمالی‌تر مستقر می‌گردند (آب‌خرابات، ۱۳۹۷).

۳. روش‌شناسی تحقیق

برای بررسی همزمانی بین سردچال‌های جوی با رودباد سطح پایین و نقش آن در تداوم بارش روزانه، از داده‌های بارش روزانه چهل ایستگاه غرب و شمال‌غرب کشور (شکل ۱)، در یک دوره بیست ساله (۲۰۱۴-۱۹۹۵) استفاده شده است. داده‌ها از پایگاه سازمان هواشناسی کشور اخذ گردید.

دوره بارشی روزانه به این صورت تعریف شد که حداقل در پنجاه درصد از ایستگاه‌ها، بارش دو روز و بیشتر تداوم داشته باشد. پس از بررسی آماری دوره‌های بارشی، جهت شناسایی پدیده سردچال، از معیار نیتو و همکاران (۲۰۰۵) و روبیتا و همکاران (۲۰۱۰)، از داده‌های شبکه‌بندی مرکز ملی پیش‌بینی محیطی آمریکا (NCEP/NCAR) استفاده شده است. برای نشان دادن ناپایداری جوی ایجاد شده توسط پدیده سردچال در منطقه مورد مطالعه، نقشه‌های ارتفاع ژئوپتانسیل ترازهای ۷۰۰ و ۵۰۰ هکتوپاسکال و نقشه‌های چرخندگی، سرعت قائم هوا (امگا)، جریان هوا برای تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال و نقشه فشار سطح دریا ترسیم و تحلیل شدند. برای مشخص کردن الگوهای اصلی پدیده سردچال از روش بصری استفاده شده است، به‌صورتی که ابتدا تمام نقشه‌های ارتفاع ژئوپتانسیل مربوط به روزهای همراه با پدیده سردچال ترسیم شدند، سپس با توجه به موقعیت شکل‌گیری پدیده سردچال، آن‌ها را دسته‌بندی کرده و نقشه‌های میانگین هر الگو ترسیم گردید.

شکل ۱. نقشه موقعیت منطقه مورد مطالعه و ایستگاه‌های منتخب

ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

۳.۱. پارامترهای شناسایی پدیده سردچال

معیارهای استفاده شده برای شناسایی پدیده سردچال عبارتند از (نیتو و همکاران، ۲۰۰۵، صص. ۳۰۸۷-۳۰۸۸؛ روبیتا و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۲):

گردش سیکلونی منحنی بسته: این مرحله شامل شناسایی حداقل ارتفاع ژئوپتانسیل نقاط در سطوح مورد نظر است. نقاطی که ارتفاع ژئوپتانسیل آن‌ها حداقل از شش نقطه (۸ نقطه) پیرامون‌شان کمتر باشند انتخاب می‌شوند و سپس نقاطی که اختلاف ارتفاع ژئوپتانسیل در آن‌ها، ۱۰ ژئوپتانسیل متر باشد در نظر گرفته می‌شوند.

جدا شدن سیکلون بسته از جریان اصلی بادهای غربی: این سازوکار نیازمند تغییر در جهت بادهای غربی در سطح مورد نظر است، به صورتی که سرعت باد به سمت جنوب منحنی بسته به حداقل برسد.

ضخامت معادل جو: برای بررسی شرایط ضخامت معادل، اختلاف دما بین سطوح فشاری ۵۰۰-۱۰۰۰ محاسبه می‌شود، به‌صورتی که ضخامت شرق نقطه مرکزی باید بیشتر از ضخامت نقطه مرکزی باشد.

۲.۳. شناسایی رودبادهای سطح پایین

۲.۳.۱. طبقه‌بندی رودباد سطح پایین براساس معیار بونر^۱ (۱۹۶۸)

براساس معیار بونر، رودبادهای سطح پایین به سه دسته ضعیف، قوی و شدید تقسیم می‌شوند:

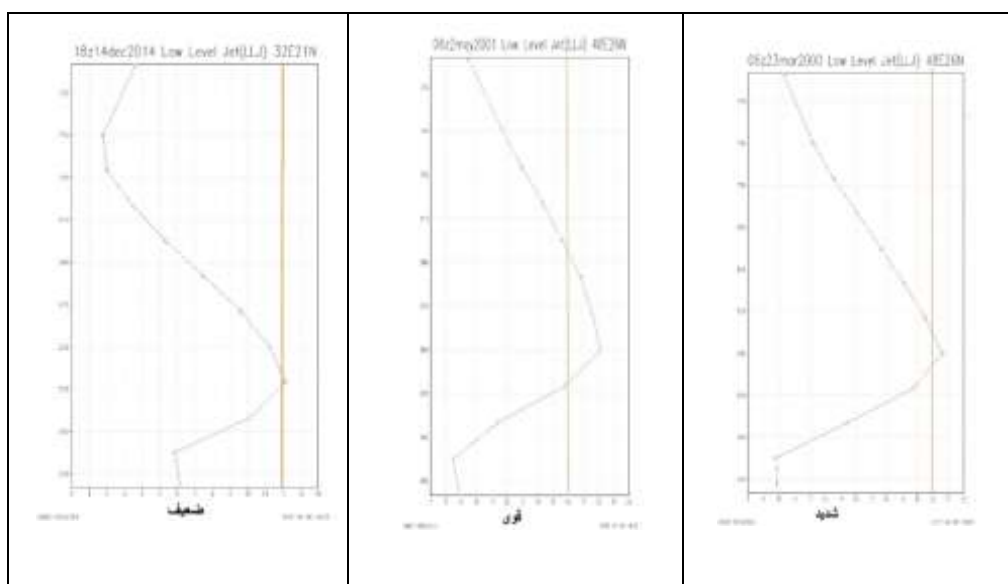
جدول ۱. معیارهای طبقه‌بندی رودباد سطح پایین

مأخذ: بونر، ۱۹۶۸، ص. ۸۳۶

طبقه‌بندی شدت رودباد	محدوده سرعت رودباد برحسب متر بر ثانیه	حداقل اختلاف لازم با ترازهای بالاتر و پایین‌تر از تراز رودباد برحسب متر بر ثانیه
ضعیف	۱۲ تا ۱۶	۶
قوی	۱۶ تا ۲۰	۸
شدید	بیش از ۲۰	۱۰

برای شناسایی و ترسیم رودباد سطح پایین از مجموعه داده‌های مرکز پیش‌بینی میان‌مدت اروپا (ECMWF) استفاده شده است. این داده‌ها در یک بازه زمانی بیست ساله (۱۹۹۵ تا ۲۰۱۴) با تفکیک مکانی ۱*۱ درجه، در مقیاس روزانه و بین عرض‌های جغرافیایی ۲۰ تا ۴۰ درجه شمالی و طول‌های ۲۵ تا ۶۴ درجه شرقی در ترازهای ۱۰۰۰؛ ۹۷۵؛ ۹۵۰؛ ۹۲۵؛ ۹۰۰؛ ۸۷۵؛ ۸۵۰؛ ۸۲۵؛ ۸۰۰؛ ۷۰۰ گردآوری شده و برای ترسیم ۱۶۶۱۴۰ نمودار (برای هر یاخته ۲۱۳ نمودار)، جهت مشخص کردن ارتفاع رودباد سطح پایین مورد استفاده قرار گرفته است. این نمودارها به صورت یک پیکان نمایش داده شده‌اند (شکل ۲)، که دارای یک نقطه حداکثری (که معیار سرعت رودباد سطح پایین است که بین ۱۲ تا ۲۰ متر بر ثانیه است) و دو نقطه حداقل سرعت باد در ترازهای بالا و پایین که نسبت به نقطه حداکثری قرار گرفته‌اند. با

استفاده از این نمودار (شکل ۲) و طبق معیار بونر (۱۹۶۸)، سرعت و ترازهای وقوع رودباد سطح پایین مورد بررسی قرار گرفت (جدول ۱). استفاده از داده‌های میانگین روزانه طبق (شکل ۳) و معیار بونر خروجی‌های صحیح و درخور قابل قبولی ارائه نشد، به همین دلیل از داده‌های ساعتی با دقت زمانی شش ساعته شامل ساعات ۰۶، ۱۲، ۱۸، ۰۰ استفاده شده است. هر یاخته دارای ۶۴۴ نمودار و در مجموع ۵۰۲۳۲۰ هزار نمودار ترسیم شد و مورد بررسی قرار گرفت. سپس مشخصات ۴۴۸۹ نمودار که شرایط رودباد سطح پایین را داشتند (شکل ۲) و معیار بونر (جدول ۱)، ثبت شدند.

شکل ۲. نمودار سرعت قائم رودباد براساس معیار طبقه‌بندی شدت رودباد سطح پایین بونر

ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

۳.۳. شناسایی منبع انتقال رطوبت

برای نمایش مقادیر انتقال رطوبت، داده‌های باد مداری، نصف‌النهاری و رطوبت ویژه از مرکز اروپایی پیش‌بینی‌های میان‌مدت جو (ECMWF) با تفکیک $1^{\circ} \times 1^{\circ}$ درجه در ترازهای

۱۰۰۰ تا ۱۰۰ هکتوپاسکال اخذ و با کمک رابطه ۱-۱ (لاورس^۱ و ویلارینی، ۲۰۱۳، ص. ۳۲۵۹) مقدار انتقال رطوبت مجموع (IVT) که به عنوان رودخانه جوی نیز بیان می‌شود، در ستون جو محاسبه، و خروجی آن به صورت نقشه‌های انتقال رطوبت با برنامه‌نویسی در نرم-افزار گردس ترسیم شد.

$$IVT = \sqrt{\left(\frac{1}{g} \int_{1000}^{100} qu \, dp\right)^2 + \left(\frac{1}{g} \int_{1000}^{100} qv \, dp\right)^2} \quad (1-1)$$

که در آن IV انتگرال قائم انتقال بخار آب، q رطوبت ویژه برحسب kg/kg و u و v به ترتیب مؤلفه‌های مداری و نصف‌النهاری باد برحسب متر بر ثانیه (ms^{-1})، g شتاب گرانش و dp اختلاف فشار بین دو سطح فشار مجاور است.

۴. مبانی نظری

الگوهای گردش جوی نقش مهمی در پیدایش پدیده‌های محیطی، به‌ویژه در مناطق معتدله دارند و شناسایی الگوهای گردش جوی کنترل‌کننده آب‌وهوایی ایران و ویژگی‌های آنها بسیار ضروری است. با شناسایی الگوهای گردش جو، می‌توان تغییرات، فراوانی، شدت و توزیع مکانی متغیرهای اقلیمی مانند بارش را بررسی و دلایل فیزیکی آن را بیان کرد (فتاحی و شیراوند، ۱۳۹۳، ص. ۹۸).

سردچال‌های جوی، یکی دیگر از سیستم‌های سطوح بالای اتمسفر هستند که بر اثر تشدید جریان‌های نصف‌النهاری بادهای غربی ایجاد می‌شوند. وقتی وزش بادهای غربی، نصف-النهاری باشد، فرودهای غربی عمیق‌تر می‌شود و تا عرض‌های جغرافیایی پایین گسترش می‌یابد، به‌گونه‌ای که در طرف غرب فرود، هوای سرد از عرض‌های بالا مستقیماً به طرف جنوب سرازیر می‌شود و در طرف شرق نیز هوای گرم منطقه حاره به عرض‌های خیلی بالاتر از معمول می‌رسد. پس از مدتی، ارتباط این فرود از جریان اصلی مانند یک رودخانه از جریان شمالی آن بریده می‌شود و به‌صورت یک سیستم حلقوی در طرف استوایی جریان اصلی

بادهای غربی در جنوب مسیر رودباد جبهه قطبی تشکیل می‌شود (پالمن و نیوتن^۱، ۱۹۶۹، ص. ۲۰۹).

سردچال‌ها علاوه بر سرد بودن، کانون تمرکز چرخندگی مثبت نیز هستند؛ بنابراین موقعی که در عرض‌های جنوبی‌تر، از مسیر اصلی جریان‌های غربی در بالای سرزمین‌های نسبتاً گرم قرار می‌گیرند، ناپایداری شدید ایجاد کرده، سبب تشکیل ابر و نزولات جوی می‌شود (علیجانی، ۱۳۹۰، ص. ۱۳۴).

سردچال‌ها همچنین می‌توانند به عنوان مناطق حداکثر تاوایی پتانسیل بر روی سطوح هم‌آنتروپی (بدون تغییر) شناسایی شوند. گرادیان قوی تاوایی پتانسیلی (PV) با رودبادها منطبق می‌شود و برای حرکت امواج راسبی در نقش یک هدایت‌گر عمل می‌کند. شکست امواج راسبی در تروپوسفر بالایی (نزدیک تروپوپاوز) می‌تواند هوای استراتوسفری را به سمت جنوب سوق دهد و در نهایت موجب شکل‌گیری سردچال شود (آپنزلر^۲، ۱۹۹۶). پیدایش این سیستم‌ها در عرض‌های میانی می‌توانند به جدایی یک منطقه با تاوایی پتانسیلی بالا از منبع قطبی‌اش بینجامد که این امر باعث جدا شدن آن به صورت یک ناحیه جداگانه شود؛ بنابراین تاوایی پتانسیل می‌تواند به عنوان یک کمیت مفید دیگر برای شناسایی سردچال در نظر گرفته شود (نیئو، اسپرنجر، ورنلی، تریگو و جیمنو^۳، ۲۰۰۸، ص. ۲۵۷).

سردچال می‌تواند موجب بارش‌های آرام و سنگین در سراسر منطقه وسیع شود. بیشترین اهمیت و تأثیر سردچال را می‌توان در سیستم‌های آب‌وهوایی جنوب اروپا و شمال آفریقا دید و با توجه به میزان بارش، موجب برخی وقایع فاجعه‌بار در آب‌وهوا می‌شود (هررا، پویول، مارتین، پراسا و رودریکوز^۴، ۲۰۰۱).

علاوه بر سردچال‌ها، رودبادها نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در رخداد‌های جوی دارند. رودبادهای سطح پایین (LLJs)، پدیده‌ای منطقه‌ای با بیشینه سرعت باد در جو پایین هستند (استنسرود^۵، ۱۹۹۶) که ساز و کار مهمی برای انتقال نصف‌النهاری حرارت و رطوبت به شمار

1. Palmén & Newton

2. Appenzeller

3. Nieto, Sprenger, Wernli, Trigo & Gimeno

4. Herrera, Puyol, Martín, Presa, & Rodríguez

5. Stensrud

می‌آیند (چینت، بلجا ارس، کوهر، مرکرتته و ویتربو^۱، ۲۰۰۵؛ مارنگو و همکاران، ۲۰۰۴) و همراهی آن با پدیده‌های متوسط و بزرگ مقیاس جوی می‌تواند سبب انتقال رطوبت و شکل‌گیری بارش شود.

بونر (۱۹۶۸) برای شناسایی رودباد سطح پایین معیارهای زیر را بیان می‌کند:

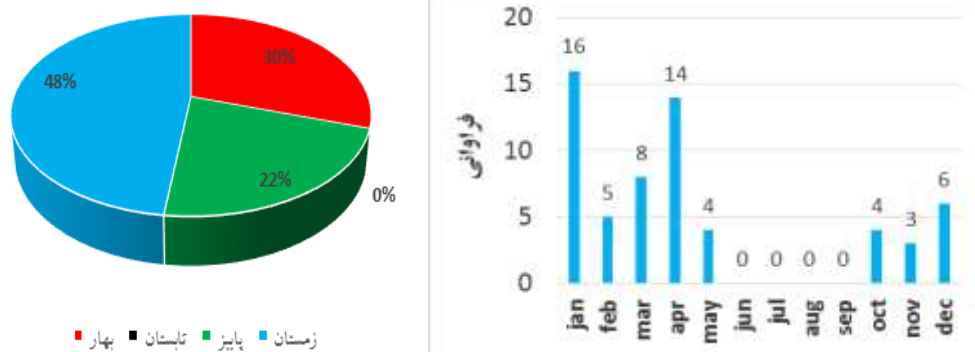
- سرعت باد باید مساوی یا بیشتر از ۱۲ متر بر ثانیه با حداقل اختلاف شش متر بر ثانیه باشد.
- سرعت باد باید مساوی یا بیشتر از ۱۶ متر بر ثانیه با حداقل اختلاف هشت متر بر ثانیه باشد.
- سرعت باد بیش از بیست متر بر ثانیه با حداقل اختلاف ده متر بر ثانیه باشد (بونر، ۱۹۶۸، ص. ۸۳۶).

۵. یافته‌های تحقیق

۵.۱. توزیع زمانی سردچال‌های جوی

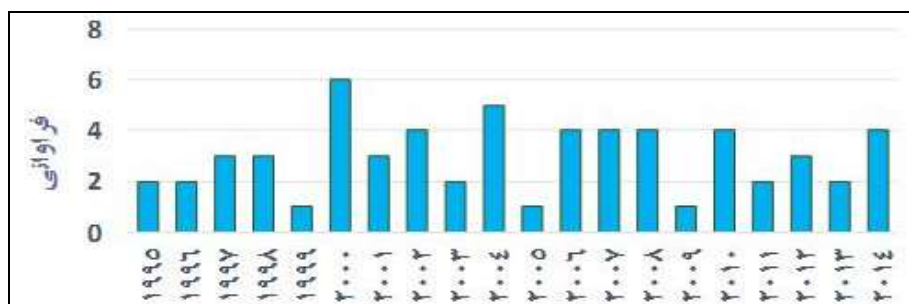
در طول دوره آماری ۲۰ ساله، در مجموع ۶۰ سردچال موثر بر بارش غرب و شمال‌غرب کشور با تداوم حداقل دو روز شناسایی شده‌اند که ماه ژانویه با ۱۶ رخداد، بیشترین فراوانی وقوع ماهانه (شکل ۳ الف)، و فصل زمستان با ۴۸ درصد (۲۹ رخداد) بیشترین فراوانی وقوع سردچال را دارا است و در فصل تابستان نیز این پدیده مشاهده نشده است (شکل ۳ ب).

1. Cheinet, Beljaars, Köhler, Morcrette & Viterbo

شکل ۳. توزیع ماهانه (الف) و فصلی (ب) سردچال‌های جوی طی دوره آماری (۱۹۹۵ تا ۲۰۱۴)

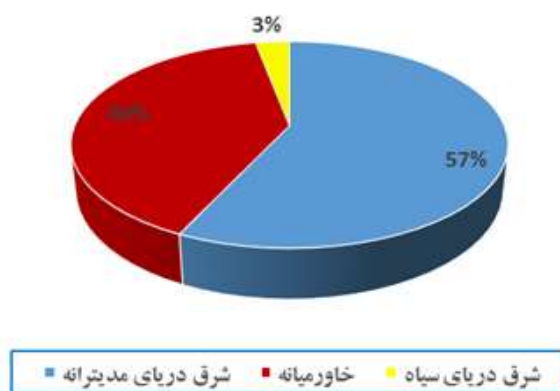
توزیع سالانه پدیده سردچال مؤثر بر بارش‌های تداومی دو روزه و بیشتر نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی به ترتیب مربوط به سال ۲۰۰۰، با ۶ رخداد و ۲۰۰۴ با ۵ رخداد است. کمترین رخدادهای مربوط به سال‌های ۱۹۹۹، ۲۰۰۵ و ۲۰۰۹ می‌باشد که برای هر کدام یک مورد مشاهده شده است. به طور کلی، نوسان سالانه شکل سینوسی دارد و احتمالاً به دلیل شدت یا تضعیف بادهای غربی و پرفشار جنب حاره در طی این سال‌ها است (شکل ۴). در حالی که طبق مطالعه عزیزی و همکاران (۱۳۹۷)، وقوع کم ارتفاع بریده شده مؤثر بر ایران روند مثبت و افزایشی داشته است. ذکر این نکته ضروری است که در این پژوهش پدیده سردچال مستقل از سایر کم ارتفاع‌های بریده شده در نظر گرفته شده است ولی در یافته‌های عزیزی و همکاران (۱۳۹۷)، تمامی کم ارتفاع‌های بریده شده حاصل از انواع بلوکینگ‌ها در نظر گرفته شده‌اند.

شکل ۴. توزیع سالانه سردچال‌های جوی طی دوره آماری (۱۹۹۵ تا ۲۰۱۴)

۲.۵. توزیع مکانی سردچال‌های جوی

طی دوره آماری، سردچال‌های مؤثر بر بارش‌های تداومی روزانه غرب و شمال‌غرب ایران، در سه منطقه شرق دریای مدیترانه، منطقه خاورمیانه و منطقه شرق دریای سیاه، شکل گرفته‌اند که شرق دریای مدیترانه با ۵۷ درصد، مساعدترین منطقه شکل‌گیری سردچال می‌باشد (شکل ۵). در حالی که نیتو و همکاران (۲۰۰۵)، در مطالعه سردچال‌ها در نیمکره شمالی، سه منطقه جنوب اروپا و سواحل شرقی اقیانوس اطلس، منطقه شرق اقیانوس آرام شمالی و منطقه شمالی چین - سبیری را منطقه اصلی وقوع سردچال، و منطقه اروپا را مطلوب‌ترین منطقه برای وقوع آن معرفی کرده‌اند.

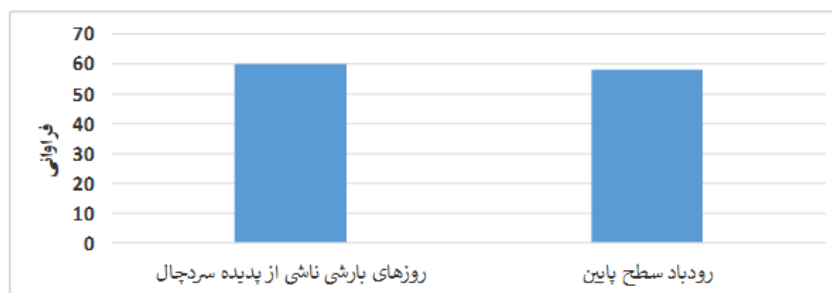

شکل ۵. توزیع مکانی سردچال‌های جوی طی دوره آماری (۱۹۹۵ تا ۲۰۱۴)

بررسی چرخه ماندگاری پدیده سردچال از زمان پیدایش تا زوال نشان دهنده این است که سردچال‌ها تداوم دو تا سه روزه دارند، و بیشترین فراوانی را سردچال‌های با تداوم دو روزه داشته‌اند. در یافته‌های نیتو و همکاران (۲۰۰۵) و عزیزی و همکاران (۱۳۹۷)، بیشتر سردچال‌ها تداوم دو روزه داشته‌اند و بعد از آن سردچال‌های با ماندگاری سه روزه قرار دارند، به‌طوریکه که با افزایش طول عمر سردچال‌ها، از فراوانی وقوع آن‌ها کاسته می‌شود.

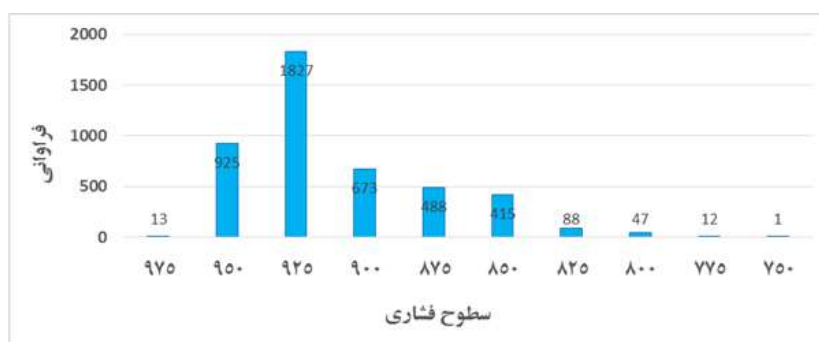
۳.۵. رودبادهای سطح پایین و همزمانی آن با پدیده سردچال

در این تحقیق همزمانی سردچال‌های جوی عرض‌های میانه و رودبادهای سطح پایین در تداوم بارش‌های روزانه غرب و شمال‌غرب ایران مورد مطالعه قرار گرفت. همانطور که قبلاً گفته شد، در مجموع، ۶۰ سردچال در طول ۲۰ سال بر تداوم بارش روزانه در غرب و شمال‌غرب ایران مؤثر بوده‌اند. با توجه به اینکه معیار بررسی رودبادهای سطح پایین معیار بونر است، بر همین مبنا در ۵۸ رخداد سردچال، رودبادهای سطح پایین با آن همراهی و تعامل داشته‌اند (شکل ۶).

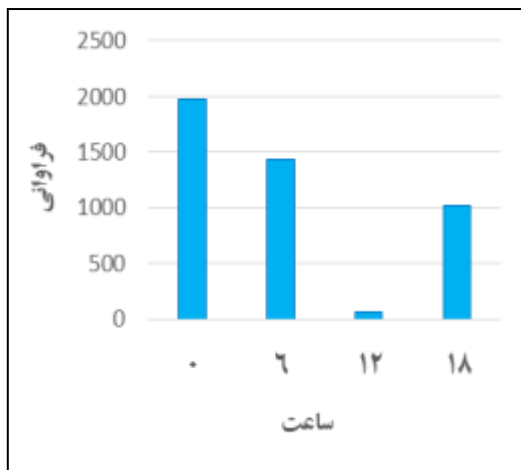
شکل ۶. توزیع همزمانی پدیده سردچال و رودبادهای سطح پایین

نتایج بررسی رودبادهای سطح پایین در ترازهای مختلف جوی، نشان داد که با افزایش ارتفاع، از فراوانی وقوع این رودبادهای کاسته می‌شود. تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال، بیشترین فراوانی شکل‌گیری رودباد سطح پایین را دارد (شکل ۷).

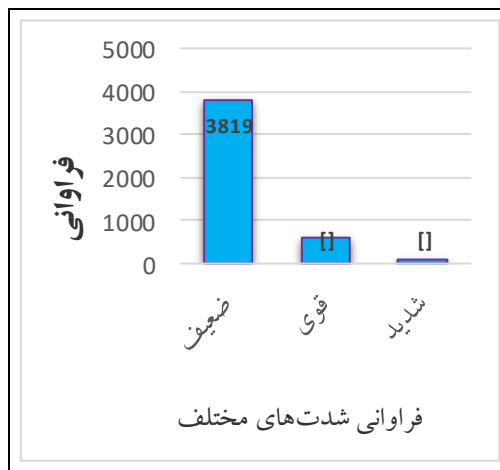

شکل ۷. فراوانی وقوع رودباد سطح پایین در ترازهای جوی

رودبادهای سطح پایین در طول روز دارای نوسانات هستند، به‌طوری که در ساعت صفر بیشترین و ساعت ۱۲ کمترین فراوانی را داشته‌اند (شکل ۸). این نتایج با نتایج رفعتی، فتح‌نیا و کریمی (۱۳۹۴) که اظهار داشتند رودبادهای سطح پایین، بیشترین فراوانی را در ساعت ۱۸ و سپس در ساعت صفر دارند، مغایر است. بررسی رودبادهای سطح پایین از نظر شدت و سرعت، نشان داد که رودبادهای سطح پایین که همزمان با پدیده سردچال شکل گرفته‌اند، از نوع ضعیف هستند و بعد از آن به ترتیب رودبادهای قوی و شدید قرار دارند (شکل ۹).

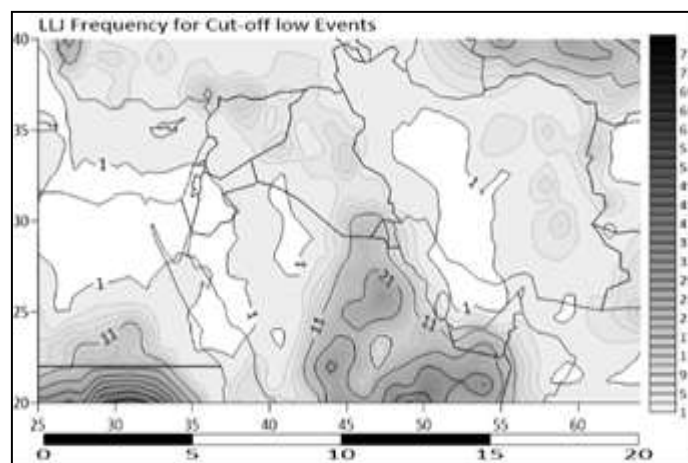

شکل ۸. فراوانی وقوع ساعتی رودبادهای سطح پایین

شکل ۹. فراوانی شدت رودبادهای سطح پایین

بررسی رودبادهای سطح پایین برای عرض‌های ۲۰ تا ۴۰ درجه شمالی و طول ۲۵ تا ۶۴ درجه شرقی انجام، و مشخص شد که بیشترین فراوانی وقوع رودبادهای سطح پایین بین عرض‌های ۲۰ تا ۲۳ درجه شمالی و طول ۴۶ تا ۵۰ درجه شرقی رخ داده است، که نقش مهمی در انتقال رطوبت عرض‌های پایین بخصوص، رطوبت اقیانوس هند و دریای سرخ و انتقال آن به عرض‌های بالاتر دارند. رودباد سطح پایین در سه منطقه عمده شکل‌گیری سردچال (شرق دریای مدیترانه، شرق دریای سیاه، خاورمیانه) از فراوانی متوسطی برخوردارند و اکثر این رودبادها از سرعتی ضعیفی برخوردار هستند (شکل ۱۰).

شکل ۱۰. فراوانی رودبادهای سطح پایین برای وقایع سردچال جوی

رودبادهای سطح پایین که همزمان با پدیده سردچال شکل گرفته‌اند، اکثراً در دو قسمت غرب و شرق سردچال قرار می‌گیرند. با شکل‌گیری سردچال یا کم‌ارتفاع بریده‌شده در سطوح میانی و بالایی جو، در سطح زمین کم‌فشار شکل می‌گیرد، که این کم‌فشار سطح زمین باعث مکش‌هوای اطراف و شکل‌گیری همگرایی در سطح شده، و با واگرایی بالایی همراه می‌شود. رودبادهای سطح پایین با همگرایی که در سطوح زیرین جو ایجاد می‌کنند، شرایط را برای تشدید واگرایی بالایی فراهم کرده و باعث افزایش انتقال قائم هوا، افزایش تلاوایی و چرخندگی مثبت در منطقه سردچال می‌شوند. از سوی دیگر همگرایی ایجادشده توسط این رودبادهای در سطوح زیرین جو که بیشترین حجم رطوبت موجود در جو را به خود اختصاص داده‌اند، شرایط را برای انتقال هرچه بیشتر رطوبت فراهم می‌کند، به‌طوری که تشدید رودبادهای سطح پایین با افزایش واگرایی بالایی و همگرایی در سطوح زیرین جو، منجر به تشدید پدیده سردچال و ناپایداری‌های جوی حاصل از این پدیده می‌شود. پدیده سردچال و رودبادهای سطح پایین، شرایط را برای انتقال رطوبت و تشکیل، تداوم و افزایش بارش فراهم آورده است و یافته‌های کی و همکاران (۱۹۹۹) نیز این مهم را تأیید می‌کند. یافته‌های رفعتی و همکاران (۱۳۹۴) نشان داد که حضور رودبادهای سطح پایین در منطقه، هوای گرم و

مرطوب عرض‌های پایین‌تر (دریای عرب و سرخ) را منتقل کرده و همگرایی سطح پایین را تشدید می‌کند که با یافته‌های پژوهش حاضر نیز مطابقت دارد. همانطور که پیش‌تر گفته شد، در ارتباط با تشکیل سردچال‌های جوی مؤثر بر بارش تداومی روزانه غرب و شمال غرب ایران، سه الگوی سردچال‌های شرق دریای مدیترانه، الگوی خاورمیانه و الگوی شرق دریای سیاه شناسایی شده‌اند که به آن‌ها خواهیم پرداخت.

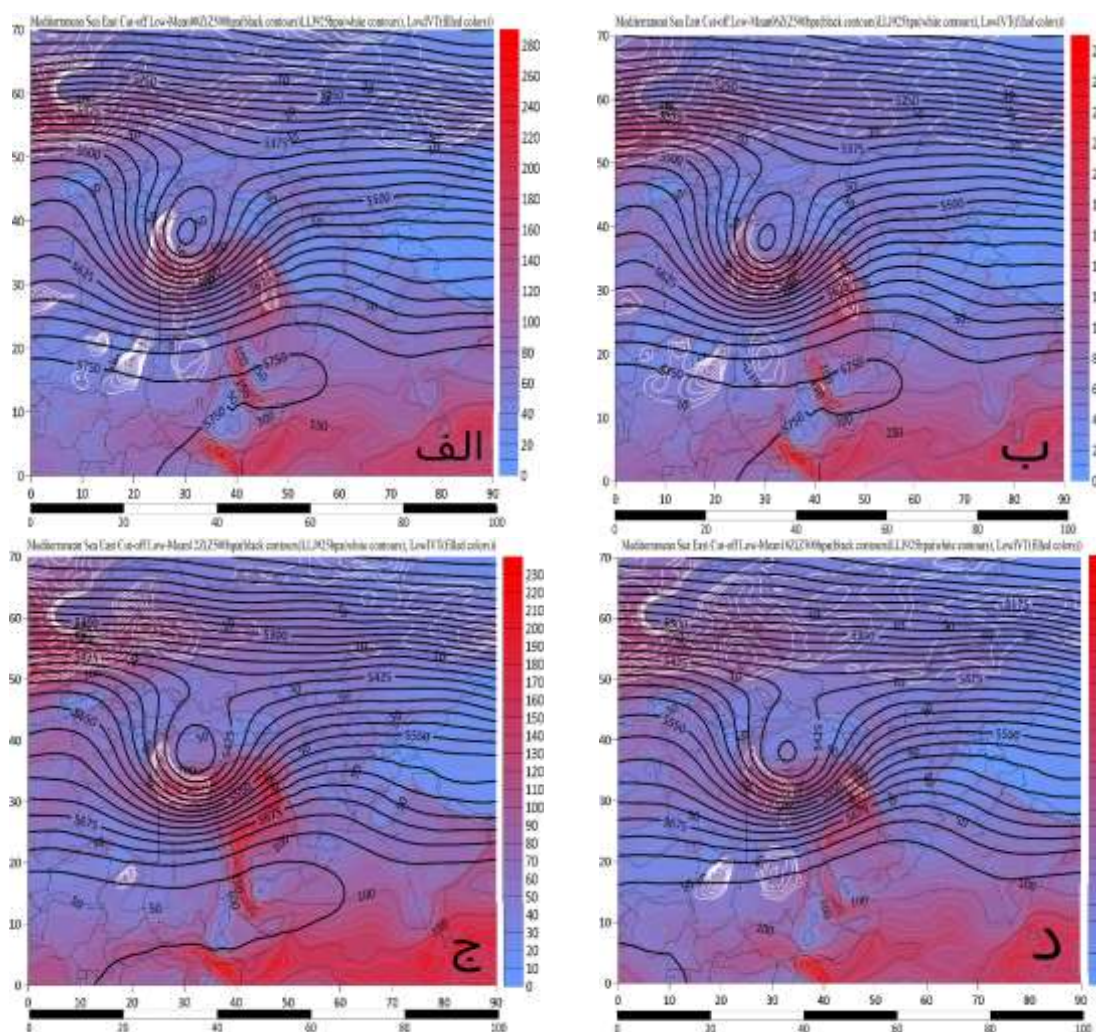
۵. ۴. الگوی سردچال‌های جوی شرق دریای مدیترانه

در این الگو نحوه آرایش خطوط ارتفاعی تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال به گونه‌ای است که بر اثر وزش نصف‌النهاری بادهای غربی، فرود عمیقی با دامنه ۲۰ درجه طول و عرض جغرافیایی در شرق دریای مدیترانه منجر به تشکیل سردچال‌های جوی شده، که باعث ریزش هوای سرد عرض‌های بالاتر به عرض‌های پایین‌تر شده است (شکل ۱۱).

همزمان با شکل‌گیری سردچال، در تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال و در قسمت غربی سردچال-های جوی، رودباد ضعیفی با حالت نصف‌النهاری شکل گرفته، که با همگرایی بر روی دریای مدیترانه، رطوبت دریای مدیترانه و اقیانوس اطلس را به منطقه سردچال منتقل می‌کند. از طرف دیگر رودبادهای سطح پایین قسمت شرقی، باعث افزایش واگرایی بالایی و صعود هوا می‌شوند و رطوبت و هوای گرم عرض‌های پایین را از اقیانوس هند، دریای سرخ، اقیانوس اطلس و دریای مدیترانه به منطقه مورد مطالعه انتقال می‌دهند (شکل ۱۱ الف).

در ساعت ۰۶، همزمان با جابجایی سیکلون بسته سردچال، رودبادهای سطح پایین نیز جابجا شده، ولی از شدت این رودبادها نسبت به ساعت قبل کاسته شده است (شکل ۱۱ ب). در ساعت ۱۲، سیکلون بسته سردچال قسمت‌های زیادی از ترکیه را در برگرفته و به نواحی غربی و شمال‌غربی ایران نزدیک‌تر شده است. در این ساعت، رودبادهای سطح پایین با امتداد شمال‌غربی - جنوب‌شرقی در جنوب‌غربی تا جنوب سردچال، رطوبت دریای مدیترانه را به منطقه منتقل می‌کنند. در این ساعت رطوبت منتقل شده ناشی از همگرایی بر روی اقیانوس هند و دریای سرخ به حداکثر خود بر روی مناطق شرقی سردچال رسیده است (شکل ۱۱ ج). در ساعت ۱۸، پدیده سردچال نسبت به ساعت‌های اولیه تشکیل، تضعیف شده، و رودباد سطح پایین در عقب سردچال همچنان با شدت ضعیف قرار دارد. در قسمت شرقی سردچال

که رودباد سطح پایین در ساعت ۱۲ از بین رفته بود، دوباره شکل گرفته که افزایش واگرایی و افزایش انتقال رطوبت را به همراه دارد (شکل ۱۲ د). ۳۴ مورد (۵۷ درصد) از سردچال‌های رخ داده در این الگو قرار دارند که به‌طور میانگین ۲۴ (۶۰ درصد) ایستگاه از بارش‌های سردچال‌های این منطقه بهره برده‌اند. بارش متوسط ایستگاه‌ها در این الگو ۲۳ میلی‌متر بوده است.

شکل ۱۱. نقشه ترکیبی ارتفاع ژئوپتانسیل تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال، رودباد سطح پایین تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال و شار رطوبت تراز پایینی جو (۷۰۰-۱۰۰۰) برای ساعت‌های ۰۰ (الف)، ۰۶ (ب)، ۱۲ (ج) و ۱۸ (د).

۵. الگوی خاورمیانه

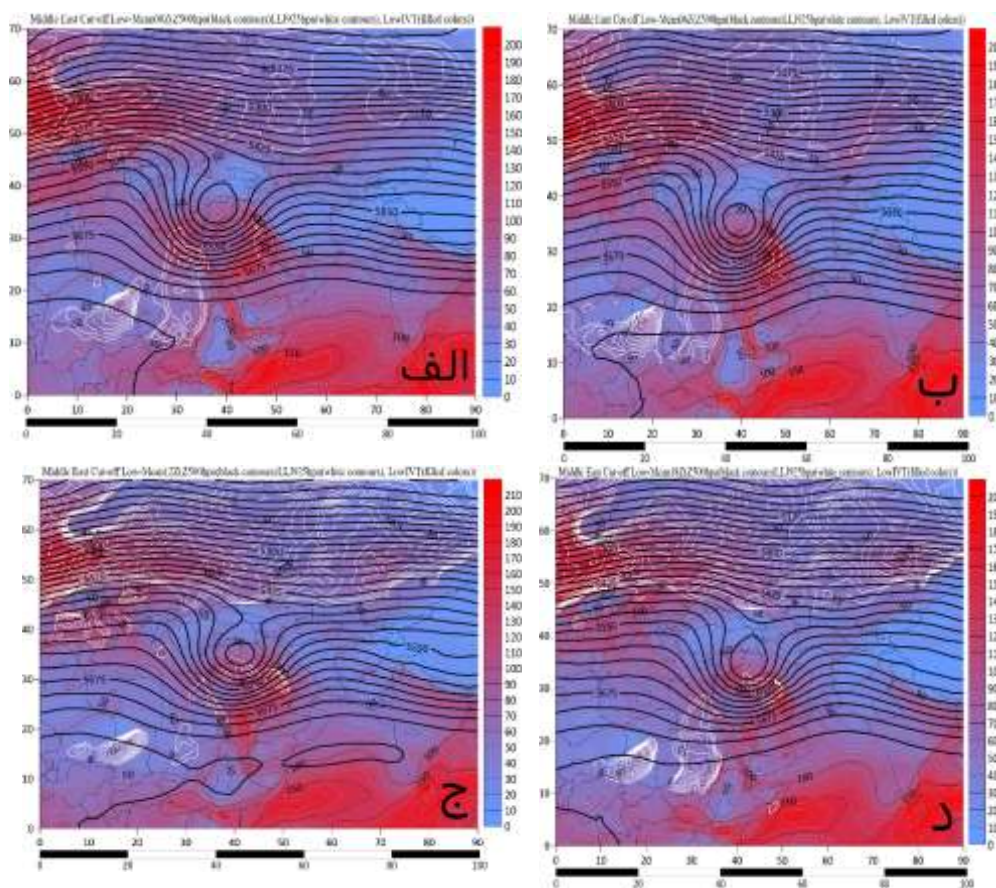
ریزش هوای سرد عرض‌های بالا به عرض‌های پایین و کاهش ارتفاع ژئوپتانسیل دلیلی بر نصف‌النهاری شدن بادهای غربی است که باعث عمیق‌تر شدن ناوه حاصل از آن و شکل‌گیری پدیده کم‌ارتفاع بریده شده با ارتفاع ۵۴۰۰ ژئوپتانسیل متر با ماهیتی سرد به نام سردچال می‌شود که بین عرض‌های ۳۵ تا ۴۵ درجه شمالی بر روی منطقه خاورمیانه با مرکزیت سوریه شکل گرفته است (شکل ۱۲).

در این الگو در قسمت جلوی سردچال، رودباد سطح پایین با حالت نصف‌النهاری قرار گرفته که رطوبت اقیانوس اطلس و دریای مدیترانه را به منطقه سردچال منتقل می‌کند. در این ساعت، همگرایی بر روی اقیانوس هند باعث افزایش انتقال رطوبت از این اقیانوس به سمت عرض‌های بالاتر شده، و رودباد سطح پایین جلوی سردچال نیز با ایجاد واگرایی، شرایط را برای تشدید صعود و ایجاد ناپایداری فراهم کرده، و علاوه بر این، هوای گرم و مرطوب دریای سرخ را به منطقه سردچال منتقل می‌کند (شکل ۱۲ الف).

در ساعت ۶، پدیده سردچال به سمت شرق خود جابجایی شده و کانون آن بر روی عراق و سوریه قرار می‌گیرد، به‌طوری‌که قسمتی از منحنی بسته نواحی شمال‌غربی ایران را در بر گرفته است. در این زمان رودباد سطح پایین که در ساعت قبل بر روی جنوب‌غربی پدیده سردچال قرار داشت، از شدت آن کاسته شده و رطوبت کمتری را انتقال داده است، درحالی‌که رودبادهای جلوی سردچال با شدت قبلی فعال هستند (شکل ۱۲ ب).

در ساعت ۱۲، سردچال‌های این الگو به حرکت خود به سمت شرق ادامه داده، به‌طوری‌که سیکلون بسته حاصل از آن به مناطق غربی ایران می‌رسد و رودبادهای سطح پایین قسمت جنوبی سردچال، رطوبت دریای سرخ را با شدت بیشتری به منطقه مورد مطالعه سوق می‌دهند (شکل ۱۲ ج). در ساعت ۱۸، رودباد سطح پایینی که بر روی شمال آفریقا قرار داشته همچنان در همان منطقه مستقر بوده و در قسمت شرقی سردچال، رودباد سطح پایین شرایط را برای صعود هر چه بیشتر هوا و رطوبت و افزایش ناپایداری فراهم کرده است. در نتیجه، رطوبت اقیانوس هند، اطلس، دریای سرخ و دریای مدیترانه که به محل سردچال رسیده، توسط رودباد سطح پایین به منطقه مورد مطالعه سوق پیدا کرده است. کانون سردچال بر روی عراق و

نواحی غربی و شمال غربی ایران قرار دارد. با توجه به اینکه این پدیده با صعود هوا و چرخندگی مثبت همراه است و هسته رودباد سطح پایین همراه آن نیز سبب افزایش سرعت قائم هوا و چرخندگی شده، بنابراین همزمانی این دو پدیده (رودباد سطح پایین و سردچال) باعث افزایش ناپایداری جوی می‌شود. در این الگو ۲۴ (۴۰ درصد) سردچال رخ داده است، که در این الگو به طور میانگین ۲۷ (۶۵ درصد) ایستگاه بارشی با متوسط ۱۴ میلی‌متر از همزمانی سردچال با رودباد سطح پایین، دریافت کرده‌اند (شکل ۱۲ د).

شکل ۱۲. نقشه ترکیبی ارتفاع ژئوپتانسیل تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال، رودباد سطح پایین تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال و شار رطوبت تراز پایینی جو (۷۰۰-۱۰۰۰) برای ساعت‌های ۰۰ (الف)، ۰۶ (ب)، ۱۲ (ج) و ۱۸ (د).

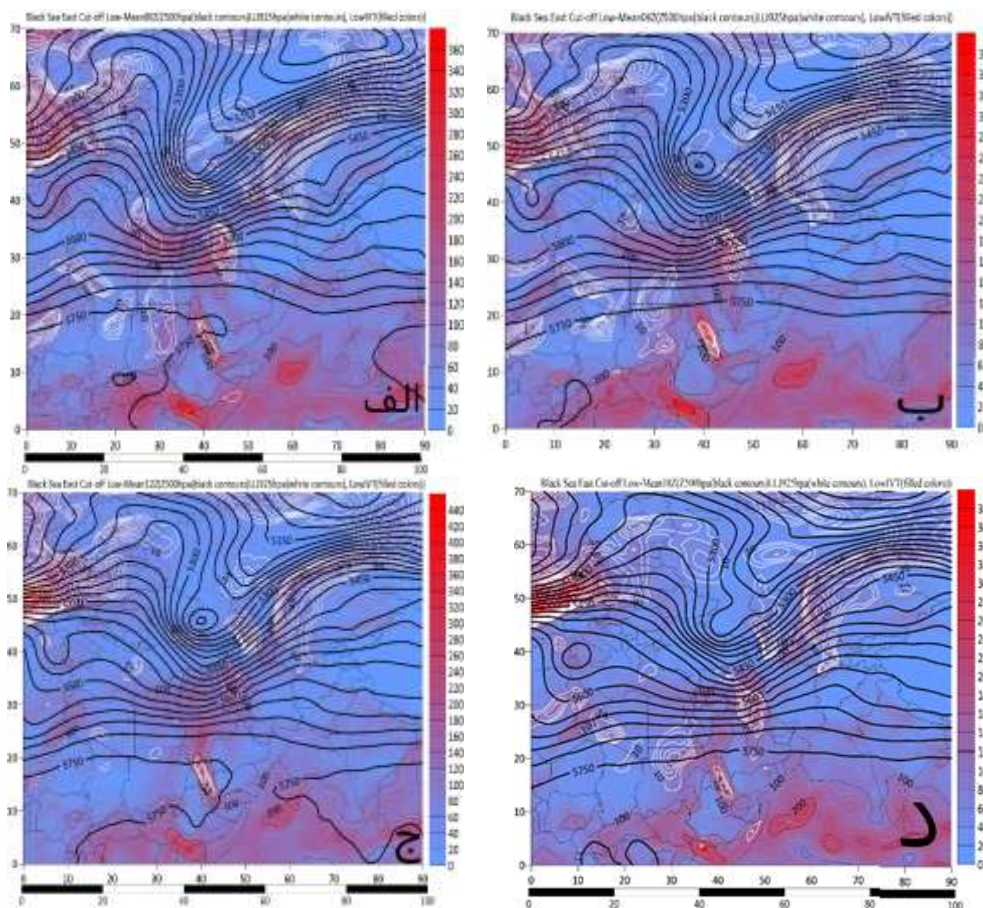
۵. ۶. الگوی سردچال شرق دریای سیاه

در این الگو، در تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال، نصف‌النهاری شدن بادهای غربی، فرودی عمیق با محور شمال‌شرقی-جنوب‌غربی را در شرق دریای سیاه شکل داده که سبب ریزش هوای سرد عرض‌های بالاتر و گرادیان ارتفاعی شدید شده است، و همزمان با آن، هسته‌های رودباد سطح پایین نیز در همه جهات آن قرار دارند. این رودبادها به واسطه تقویت شرایط صعود و حرکت قائم هوا، موجب تشدید واگرایی بالایی و انتقال رطوبت دریای مدیترانه و دریای سرخ به غرب و شمال‌غربی ایران شده‌اند (شکل ۱۳ الف).

در ساعت ۶، که نمایان‌گر شکل‌گیری مرحله دوم سردچال است، سیکلون بسته از جریان نصف‌النهاری بادهای غربی جدا شده و در قسمت عقب فرود رودباد سطح پایین قرار گرفته و رطوبت دریای سیاه را منتقل می‌کند. رودبادی که از مرکز عراق تا شمال‌شرقی عربستان شکل گرفته همچنان سبب تشدید واگرایی، افزایش ناپایداری و انتقال رطوبت اقیانوس هند، دریای سرخ و همچنین رطوبت مدیترانه شده است (شکل ۱۳ ب).

در ساعت ۱۲، از عمق سردچال کاسته شده و رودباد سطح پایین عقب آن به حداقل سرعت خود رسیده، اما در مقابل، رودباد جلویی سردچال با همان شدت قبلی تداوم داشته و شرایط واگرایی و انتقال رطوبت را فراهم کرده که باعث ناپایداری می‌شود. در این ساعت رودبادی که بر روی عراق و شمال‌شرقی عربستان بوده از بین رفته و رودبادی بر روی دریای سرخ شکل گرفته که با همگرایی بر روی این دریا، هوای گرم و مرطوب عرض‌های پایین را به سمت غرب و شمال‌غرب ایران منتقل می‌کند (شکل ۱۳ ج).

در ساعت ۱۸، پدیده سردچال از بین رفته ولی ناوه ایجادشده به واسطه آن همچنان وجود دارد. رودباد سطح پایینی بر روی دریایی سرخ با همان سرعت قبلی قرار دارد. رودباد سطح پایینی شمال عراق تا شمال عربستان واگرایی را در این منطقه حفظ کرده و رطوبت و هوای گرم عرض‌های پایین را به غرب و شمال‌غرب ایران انتقال می‌دهد. الگوی شرق دریای سیاه با ۲ مورد سردچال (۳ درصد) کمترین فراوانی وقوع را داشته که میانگین بارش این الگو ۱۸ میلی‌متر می‌باشد که به طور متوسط باعث بارش در ۳۱ (۷۷ درصد) ایستگاه شده است (شکل ۱۳ د).

شکل ۱۳. نقشه ترکیبی ارتفاع ژئوتانسیل تراز ۵۰۰ هکتوپاسکال، رودباد سطح پایین تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال و شار رطوبت تراز پایینی جو (۷۰۰-۱۰۰۰) برای ساعت‌های ۰۰ (الف)، ۰۶ (ب)، ۱۲ (ج) و ۱۸ (د).

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۶.۱. نتیجه‌گیری

در بررسی توزیع ماهانه سردچال‌های جوی مشخص گردید که ماه ژانویه با ۱۶ رخداد در طول ۲۰ سال، بیشترین فراوانی وقوع را داشته است. از لحاظ فصلی، فصل زمستان با ۴۸ و بعد از آن فصل بهار با ۳۰ درصد بیشترین فراوانی را داشته‌اند که با گسترش و غلبه بادهای غربی در عرض‌های میانه سازگاری و همخوانی دارد.

در بررسی سالانه توزیع پدیده سردچال، در مجموع ۶۰ رخداد شناسایی شده‌اند، که بیشترین فراوانی را سال ۲۰۰۶ با ۶ رخداد به خود اختصاص داد. نوسان وقوع سالانه پدیده سردچال سینوسی است که می‌تواند ناشی از تقویت یا تضعیف بادهای غربی و پرفشار جنب حاره در عرض‌های میانه باشد.

از نظر موقعیت مکانی، سه الگوی شرق دریای مدیترانه با ۵۷ درصد، مساعدترین منطقه شکل‌گیری سردچال‌های جوی مؤثر بر غرب و شمال‌غرب ایران، الگوی خاورمیانه با ۴۰ درصد، و الگوی شرق دریای سیاه با ۳ درصد در ارتباط با پدیده سردچال شناسایی شده‌اند. به لحاظ ماندگاری و طول عمر، بیشترین فراوانی با سردچال‌های با تداوم دو روزه است، و بعد از آن سردچال‌ها با تداوم سه روزه قرار دارند و کلاً سردچال‌های با تداوم بیشتر از سه روز در منطقه مورد مطالعه شکل نگرفته‌است، که با یافته‌های نیتو و همکاران (۲۰۰۵) مطابقت دارد و نشان از این دارد که سردچال‌های با تداوم ۲ و بعد ۳ روزه بیشترین فراوانی وقوع را در نیمکره شمالی داشته‌اند.

بررسی فراوانی وقوع رودبادهای سطح پایینی که همزمان با سردچال شکل گرفته‌اند، نشان داد که تراز ۹۲۵ هکتوپاسکال بیشترین فراوانی وقوع رودبادهای سطح پایین را دارا می‌باشد. از نظر نوسانات روزانه، ساعت صفر بیشترین فراوانی وقوع و بعد از آن ساعت ۶ قرار دارد. بررسی رودبادهای سطح پایین برای عرض‌های ۲۰ تا ۴۰ درجه شمالی و طول ۲۵ تا ۶۴ درجه شرقی، نشان داد که بیشترین فراوانی وقوع رودبادهای سطح پایین بین عرض‌های ۲۰ تا ۲۳ درجه شمال و طول ۴۶ تا ۵۰ درجه شرقی رخ داده است و از ۶۰ سردچال شکل گرفته، ۵۸ مورد آن‌ها با رودباد سطح پایین همراه بوده‌اند. در سه منطقه عمده شکل‌گیری سردچال شامل شرق دریای مدیترانه، منطقه خاورمیانه، و شرق دریای سیاه، رودبادهای ضعیف بیشترین فراوانی وقوع را داشته‌اند.

تغییر جهت بادهای غربی از مداری به حالت نصف‌النهاری سبب ریزش هوای سرد عرض‌های بالا به عرض‌های پایین شده، و در این وضعیت سردچال‌ها یا کم‌ارتفاع‌های بریده‌شده از جریان اصلی بادهای غربی جدا می‌شوند. این کم‌ارتفاع‌های بریده‌شده با کم‌فشار

سطح زمین همراه شده و منجر به تقویت همگرایی پایینی و واگرایی بالایی و در نهایت تقویت حرکات عمودی، صعود هوا، افزایش چرخندگی مثبت و ناپایداری می‌شود. رودبادهای سطح پایین که سبب تشدید همگرایی در سطوح زیرین جو می‌شوند، از یک سو شرایط را برای تشدید واگرایی بالایی ناشی از پدیده سردچال و از سویی دیگر افزایش انتقال رطوبت را فراهم می‌سازند، به‌طوری که تشدید رودبادهای سطح پایین، تشدید ناپایداری حاصل از پدیده سردچال را به دنبال دارد. منبع رطوبتی این بارش‌ها نیز ترکیبی بوده و از اقیانوس هند، اقیانوس اطلس، دریای سرخ، دریای مدیترانه، دریای عرب و دریای سیاه نشأت گرفته است.

در تراز پایینی جو (۷۰۰-۱۰۰۰ هکتوپاسکال)، اقیانوس هند و در ترازهای میانی (۵۰۰-۷۰۰) و بالایی (۵۰۰-۱۰۰ هکتوپاسکال)، اقیانوس اطلس منابع اصلی تأمین رطوبت بارش‌های تداومی منطقه مورد مطالعه بوده‌اند که توسط سردچال‌ها و همراهی رودباد سطح پایین با آن به غرب و شمال غرب ایران منتقل شده‌اند که در نهایت بارش‌های مداوم را به همراه داشته‌اند. نتایج نشان داد که منابع اصلی رطوبت این بارش‌ها، اقیانوس هند و بعد از آن به ترتیب اقیانوس اطلس، دریای مدیترانه، دریای سرخ، دریای عرب و دریای سیاه هستند.

۲.۶. پیشنهادها

- بررسی ارتباط رودباد جبهه قطبی، تاوه قطبی و سردچال در تداوم بارشی بیش از یک روز
- نقش الگوهای دورپیوندی و سردچال‌های عرض‌های میانی در ایجاد بارش

کتاب‌نامه

۱. آب‌خراشات، ش. (۱۳۹۷). شناسایی منطقه همگرایی دریای عرب و نقش رودبادهای تراز پایین سیستان در شکل‌گیری آن. *مجله فیزیک زمین و فضا*، (۱)، ۱۶۱-۱۴۷.
۲. آرزومندی، ل.، و حجازی‌زاده، ز. (۱۳۹۲). تحلیل سینوپتیکی بارش سنگین مارس ۲۰۰۹ ایران مرکزی. *نخستین کنفرانس ملی آب و هواشناسی ایران*. دانشگاه تحصیلات تکمیلی صنعتی و فناوری پیشرفته، کرمان، ایران. بازیابی از <https://civilica.com/l/4766>

۳. اشجعی باشکند، م. (۱۳۷۹). بررسی و ارائه مدل‌های سینوپتیکی بارش‌های سنگین در شمال غرب ایران (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۴. امیدوار، ک.، الفتی، س.، اقبالی بابادی، ف.، و مرادی، خ. (۱۳۹۲). واکاوی ترمودینامیکی بارش‌های سنگین ناشی از پدیده سردچال در نواحی مرکزی و جنوب غربی ایران (مطالعه موردی: رخدادهای بارش ۱۱ آذر ۱۳۸۷). *جغرافیا و مخاطرات محیطی*، (۵)، ۱۹-۱.
۵. امیدوار، ک.، صفرپور، ف.، محمودآبادی، م.، و الفتی، س. (۱۳۸۹). تحلیل همبستگی اثرهای سردچال در وقوع بارش‌های شدید در نواحی مرکز و جنوب غرب ایران. *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۴(۶۸)، ۱۸۹-۱۶۱.
۶. ذکی‌زاده، م.، سلیقه، م.، ناصرزاده، م.، و اکبری، م. (۱۳۹۷). تحلیل آماری و سینوپتیکی مؤثرترین الگوی رودباد ایجادکننده بارش‌های سنگین ایران. *مجله مخاطرات محیط طبیعی*، (۱۵)، ۴۸-۳۱.
۷. راستی، ف.، و امیدوار، ک. (۱۳۹۳). تحلیل همبستگی اثر سردچال در وقوع شدیدترین بارش مشهد طی دوره آماری ۴۹ ساله (۱۳۴۰-۱۳۸۹). *دومین همایش ملی پژوهش‌های کاربردی در جغرافیا و گردشگری*. دانشگاه جامع علمی کاربردی، تهران. بازیابی از <https://civilica.com/l/5594>
۸. رفعتی، س.، فتح‌نیا، ا.، و کریمی، م. (۱۳۹۵). تأثیر رودبادهای سطح پایین در شکل‌گیری سامانه‌های همرفتی میان مقیاس در جنوب غرب ایران. *پژوهش‌های جغرافیایی طبیعی*، (۱)، ۸۲-۶۹.
۹. ساری صراف، ب.، و آب‌خرابات، ش. (۱۳۹۸). تحلیل سینوپتیک-دینامیک روند شکل‌گیری الگوهای رودباد تراز پایین خلیج فارس و بررسی نقش آن در شار رطوبت منطقه. *مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی*، (۶۸)، ۱۹۳-۱۷۹.
۱۰. عزیزی، ق.، مرادی، م.، و رضایی، ح. (۱۳۹۷). اقلیم‌شناسی کم‌ارتفاع بریده مؤثر بر ایران و ارتباط آن با ENSO و NAO. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، (۱)، ۱۷۳-۱۵۸.
۱۱. عزیزی، ق.، و علیزاده، ت. (۱۳۹۳). ارتباط بین تیپ الگوهای گردش تراز دریا با بارش فراگیر در ایران. *مجله پژوهش‌های جغرافیایی طبیعی*، (۳)، ۲۹۷-۳۱۰.
۱۲. عساکره، ح.، حسامی، ن.، و شامحمدی، ز. (۱۳۹۵). واکاوی همبستگی بارش‌های سنگین ناشی از سردچال در حوزه بازفت (مطالعه موردی: بارش ۱۸ تا ۲۳ اسفند ۱۳۸۹). *محیط زیست و مهندسی آب*، (۳)، ۲۳۵-۲۱۹.
۱۳. علیجانی، ب. (۱۳۹۰). *اقلیم‌شناسی سینوپتیک*. تهران: انتشارات سمت.

۱۴. فتاحی، ا.، و شیاروند، ه. (۱۳۹۳). بررسی الگوهای گردش جوی روزهای همراه با بارش برف سنگین در غرب ایران. *تحلیل فضایی مخاطرات محیطی*، (۱)، ۹۷-۱۰۷.
۱۵. قویدل رحیمی، ی.، عباسی، الف.، و فرج‌زاده، م. (۱۳۹۷). واکاوی دینامیک و ترمودینامیک شدیدترین چرخند حاره‌ای مؤثر بر سواحل جنوبی ایران. *مجله تحلیل فضای مخاطرات طبیعی*، (۱)، ۹۷-۱۱۲.
۱۶. کاویانی، م.، و علیجانی، ب. (۱۳۹۳). *مبانی آب و هواشناسی*. تهران: انتشارات سمت.
17. Appenzeller, C. (1996). HC Davies WA Norton. Fragmentation of stratospheric intrusions. *Journal of Geophysical Research*, 101, 1435-1456.
18. Bonner, W. D. (1968). Climatology of the low level jet. *Monthly Weather Review*, 96(12), 833-850.
19. Campetella, C. M., & Possia, N. E. (2007). Upper-level cut-off lows in southern South America. *Meteorology and Atmospheric Physics*, 96(1-2), 181-191.
20. Cheinet, S., Beljaars, A., Köhler, M., Morcrette, J. J., & Viterbo, P. (2005). Assessing physical processes in the ECMWF model forecasts using the ARM SGP observations. ECMWFARM Report Series, No. 1.
21. Fuenzalida, H. A., Sánchez, R., & Garreaud, R. D. (2005). A climatology of cutoff lows in the Southern Hemisphere. *Journal of Geophysical Research: Atmospheres*, 110 (D18), doi:10.1029/2005JD005934.
22. Herrera, R. G., Puyol, D. G., Martín, E. H., Presa, L. G., & Rodríguez, P. R. (2001). Influence of the North Atlantic oscillation on the Canary Islands precipitation. *Journal of Climate*, 14(19), 3889-3903.
23. Lavers, D. A., & Villarini, G. (2013). The nexus between atmospheric rivers and extreme precipitation across Europe. *Geophysical Research Letters*, 40(12), 3259-3264.
24. Marengo, J. A., Soares, W. R., Saulo, C., & Nicolini, M. (2004). Climatology of the low-level jet east of the Andes as derived from the NCEP-NCAR reanalyses: Characteristics and temporal variability. *Journal of Climate*, 17(12), 2261-2280.
25. Nieto, R., Gimeno, L., de La Torre, L., Ribera, P., Gallego, D., García-Herrera, R., & Lorente, J. (2005). Climatological features of cutoff low systems in the Northern Hemisphere. *Journal of Climate*, 18(16), 3085-3103.
26. Nieto, R., Sprenger, M., Wernli, H., Trigo, R. M., & Gimeno, L. (2008). Identification and climatology of cut-off lows near the tropopause. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1146(1), 256-290.
27. Palmén, E. H., & Newton, C. W. (1969). *Atmospheric circulation systems: their structure and physical interpretation* (Vol. 13). United States: Academic Press.

28. Porcù, F., Carrassi, A., Medaglia, C. M., Prodi, F., & Mugnai, A. (2007). A study on cut-off low vertical structure and precipitation in the Mediterranean region. *Meteorology and Atmospheric Physics*, 96(1-2), 121-140
29. Price, J. D., & Vaughan, G. (1993). The potential for stratosphere-troposphere exchange in cut-off-low systems. *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, 119(510), 343-365.
30. Qi, L., Leslie, L. M., & Zhao, S. X. (1999). Cut-off low pressure systems over southern Australia: climatology and case study. *International Journal of Climatology*, 19(15), 1633-1649.
31. Reboita, M. S., Nieto, R., Gimeno, L., Da Rocha, R. P., Ambrizzi, T., Garreaud, R., & Krüger, L. F. (2010). Climatological features of cutoff low systems in the Southern Hemisphere. *Journal of Geophysical Research: Atmospheres*, 115(D17), <https://doi.org/10.1029/2009JD013251>
32. Stensrud, D. J. (1996). Importance of low-level jets to climate: A review. *Journal of Climate*, 9(8), 1698-1711.
33. Wang, C. (2007). Variability of the Caribbean low-level jet and its relations to climate. *Climate Dynamics*, 29(4), 411-422.
34. Zhao, S., & Sun, J. (2007). Study on cut-off low-pressure systems with floods over Northeast Asia. *Meteorology and Atmospheric Physics*, 96(1-2), 159-180.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.50847.0>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

تبیین بازتاب‌های هیدروپلیتیک ساخت سد ایلیسو در کشورهای پایین‌دست (عراق، سوریه و ج.ا. ایران)

افشین متقی دستنایی (دانشیار گروه آموزشی جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران، نویسنده مسئول)

a.mottaghi@khu.ac.ir

ریحانه صالح آبادی (دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران)

salehabadi100@gmail.com

مریم تکروستا (کارشناسی ارشد جغرافیای روستایی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران)

صص ۳۳۲ - ۳۰۳

چکیده

حوضه‌های آبریز مشترک در ایجاد تنش‌های هیدروپلیتیکی در مناطق مختلف دارای اهمیت روزافزونی هستند. بنابراین توجه به این موضوع و بررسی آن از ابعاد مختلف دارای اهمیت است. زیرا در طی یک دهه آینده براساس تغییرات زیست‌محیطی گسترده ما شاهد گسترش روزافزون سدها جهت بهره‌برداری‌های مختلف از سوی کشورها در مناطق مختلف جهان خواهیم بود. در این مقاله هدف بررسی سد ایلیسو و تأثیرات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی فرهنگی و زیست‌محیطی ساخت سد توسط ترکیه بر کشورهای پایین‌دست رود دجله (عراق، سوریه و ایران) می‌باشد. باتوجه به اینکه در منطقه خاورمیانه معاهدات منطقه‌ای جهت بهره‌برداری مناسب از منابع آبی مشترک وجود ندارد، اینگونه اقدامات از سوی کشور ترکیه به عنوان کشور بالادست رود دجله می‌تواند زمینه‌ساز بحران‌های زیست‌محیطی و... برای کشورهای پایین دست و در نتیجه بروز تنش‌ها و حتی جنگ آب در منطقه را تشدید نماید. در این

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۰ تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۰۸/۲۲

مقاله با روش توصیفی تحلیلی به جمع‌آوری داده‌ها از طریق بررسی مقالات فارسی و انگلیسی و ... پرداخته شده است و سپس با استفاده از نرم‌افزار Super Decision به بررسی تأثیرات سد بر کشورهای پایین‌دست رود پرداخته شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بروز درگیری‌های سیاسی با وزن ۰,۱۱۰۲۶، نابودی امنیت غذایی با وزن ۰,۱۳۷۷۴، جابجایی جمعیت با وزن ۰,۰۹۷۸۸، خشک شدن تالاب هورالهویزه-هورالعظیم با وزن ۰,۰۹۸۴۳، و نفوذ آب شور به خلیج فارس ۰,۰۹۳۳۷ دارای بیشترین تأثیرپذیری از احداث سد هستند و همچنین این عوامل بیشترین تأثیر را بر افزایش تنش بین کشورهای بالادست و پایین دست در کوتاه مدت خواهد داشت. جهت حل مشکلات و معضلات ناشی از احداث سدها بر روی رودها فرامرزی نیاز به تصویب و تدوین معاهدات منطقه‌ای بین کشورهای حوزه‌های مشترک هستیم.

کلمات کلیدی: سد ایلیسو، هیدروپلیتیک، کشورهای پایین دست، نرم‌افزار Super Decision.

۱. مقدمه

بسیاری از مناطق جهان مدت‌ها است که از کمبود جدی آب، تشدید درگیری بر سر منابع آبی و نابودی اکوسیستم‌های آبی در میان افزایش فعالیت‌های چشمگیر اقتصادی و اجتماعی رنج می‌برد (وانگ و حجازی^۱، ۲۰۱۱، ص. ۱۵). رودخانه‌ها به عنوان یکی از منابع اصلی جهت تأمین آب شیرین تجدیدپذیر محسوب می‌گردند که به علت توانایی در تنظیم رژیم‌های هیدرولوژیکی، حمل و نقل انرژی و تنظیم شرایط آب و هوایی می‌توانند از اهمیت بسزایی در زندگی انسان‌ها برخوردار باشند (مدنی و لاند^۲، ۲۰۱۲، ص. ۹۳). در این بین رودخانه‌های مرزی از اهمیت بسزایی برخوردار هستند. زیرا این رودخانه‌ها به صورت مشترک بین دو یا چند کشور جریان دارند و در جهت بهره‌گیری از منابع آبی ممکن است تضاد منافع بین کشورها به وجود آیند. با این حال کنوانسیون‌هایی از جمله قوانین هلسینکی، کنوانسیون

1. Wang & Hejazi

2. Madani & Lund

Watercourses سازمان ملل و قوانین برلین تلاش نموده‌اند تا برای مدیریت صحیح این رودخانه‌ها به شکلی منصفانه قوانینی معقول تدوین نمایند (دگفو، هی، یوان و ژائو^۱، ۲۰۱۶، ص. ۴۴۵۳). منابع آبی از ویژگی شبه عمومی برخوردارند و باید تمامی ذی‌نفعان از حقوق برابر برای دسترسی و استفاده از آن برخوردار باشند (کوئین^۲ و همکاران، ۲۰۱۹، ص. ۱۷۳۳). اما هر روزه شاهد وجود درگیری‌ها و اختلافاتی بین کشورهای با حوزه مشترک هستیم. این معضلات در مناطق خشک و نیمه‌خشک از جمله جنوب غرب آسیا از اهمیت بیشتری برخوردار است. یکی از رودخانه‌های مرزی که می‌تواند سبب بروز درگیری بین کشورهای همسایه گردد رود دجله است که به صورت مشترک بین ترکیه، ایران، عراق و سوریه وجود دارد. در این بین ترکیه با استفاده از حق حاکمیت سرزمینی مطلق درصدد بهره‌گیری از منابع این رود مرزی در راستای اهداف و منافع خود است. یکی از اقدامات ترکیه احداث سد ایلیسو در سال ۲۰۱۸ بر روی رود دجله در غالب پروژه گاپ می‌باشد. هدف ترکیه از احداث این سد تولید ۵ درصد از برق آبی کشور است. باتوجه به مرزی بودن این سد در جنوب شرق ترکیه و احداث آن بر روی رود دجله مشکلاتی برای کشورهای پایین دست (عراق، سوریه و ایران) ایجاد می‌گردد. سدها و زیرساخت‌های آبی در تغییرپذیری مدیریت تأمین منابع آب (داستفانو، پترسن-پرلمان، اسپرولس، اینار و ولف^۳، ۲۰۱۷، ص. ۳۶) در مواقع خشکسالی یا کاهش اثرات سیل و عملکردهای مرتبط با عوامل هیدرولوژیکی می‌توانند به اختلافات فرامرزی تبدیل شوند (گلیک و هبرگر^۴، ۲۰۱۳). در واقع این رودخانه‌ها به تدریج به گفتمان بین‌المللی در سیاست خارجی ترکیه تبدیل می‌شوند و به این دولت اجازه می‌دهند تا از مرز سیاسی برای تحقق اهداف هیدروسفالی خود و کنترل بر جریان‌های آبی در بالادست رودها بهره‌برداری نماید (وارنر و وستر^۵، ۲۰۱۴). این مقاله درصدد پاسخگویی به این سوال است که احداث سد ایلیسو چه تنش‌هایی را برای کشورهای پایین‌دست رود دجله ایجاد می‌نماید و وزن تنش‌های ایجاد شده در فضاها و جغرافیایی به چه میزان خواهد بود؟

1. Degefu, He, Yuan & Zhao

2. Qin

3. De Stefano, Petersen-Perlman, Sproles, Eynar & Wolf

4. Gleick & Heberger

5. Warner & Wester

۲. پیشینه تحقیق

در ارتباط با تنش‌های ناشی از سد ایلسو تحقیقاتی در داخل و خارج در قالب مقالات علمی پژوهشی انجام شده است. با این وجود منابع داخلی بسیار محدود است. در ادامه به برخی از این تحقیقات اشاره شده است:

بیضایی (۱۳۹۷) به بررسی آثار زیست محیطی سد ایلسو ترکیه پرداخته است. وی بیان می‌کند دولت ترکیه از حدود ده سال پیش، با شروع به احداث سد موسوم به ایلسو در مرزهای جنوبی خویش، امنیت آبی و زیست محیطی کشورهای همسایه خود از جمله ایران و عراق را به مخاطره انداخته است. خشک شدن تالاب‌ها، شور شدن آب خلیج فارس، مرگ و میر تعداد زیادی از گونه‌های دریایی، افزایش پدیده گرد و غبار در خوزستان و تعداد زیادی از دیگر شهرهای غربی و جنوب غربی ایران، اجرای سیاست نفت در برابر آب، افزایش مهاجرت به شهرها، خشک شدن باغ‌ها و روستاهای جنوب کشور و... تنها تعدادی از اثرات سوء محیط زیستی بر ایران به دلیل ساخت سد ایلسو بر روی رود دجله توسط کشور ترکیه است. نواری (۱۳۹۶) به بررسی سد ایلسو و موازن حقوق بین‌الملل آب پرداخته است. وی بیان می‌کند دولت ترکیه در قالب اجرای پروژه آناتولی شرقی میزان آب ورودی به رودخانه دجله را به شدت کاهش داده است و سبب ایجاد آثار منفی بر سرزمین‌های پایین‌دستی شده است. این امر منجر به گسترش مناطق خشک و تشدید ریزگردها به ویژه در ایران نیز شده است. هومس^۱ (۲۰۱۶) در مقاله‌ای به بررسی سرزمین‌های هیدروسیالی مورد بحث و حاکمیت آب مورد مناقشه: مبارزات و ادعاهای رقابتی در مورد توسعه سد ایلسو در جنوب شرقی ترکیه پرداخته است. وی بیان می‌کند سدسازی ترکیه به خصوص سد ایلسو تصورات متضادی را از دیدگاه زیست محیطی، اجتماعی-اقتصادی، سمبولیک و گفتمانی برای کشورهای بالادست و پایین‌دست رودهای دجله ایجاد نموده است و به بررسی موضوع هیدروارزی در این مناطق می‌پردازد. وارنر (۲۰۱۲) در مقاله‌ای به بررسی مبارزه با سد ایلسو ترکیه، پیوندهای امنیتی داخلی و بین‌المللی آن می‌پردازد. وی بیان می‌کند که سدسازی در حوضه رود دجله از سوی ترکیه سبب شده تا تصمیم‌گیری‌های هیدروپلیتیکی در این منطقه با تنش‌های اقتصادی و

1. Hommes

اجتماعی روبرو گردد و برای رسیدن به این هدف به جمع‌آوری اطلاعاتی از طریق تحقیقات اسنادی و مصاحبه‌ها پرداخته است. مرواریدی^۱ (۲۰۰۴) در مقاله‌ای به بررسی اسکان مجدد، حقوق توسعه و سد ایلیسو و ترکیه پرداخته است. وی بیان می‌کند سد ایلیسو سبب آوارگی و همچنین تغییرات اقتصادی و سیاسی می‌گردد. این مقاله به بررسی تنش‌های موجود در زمینه جابجایی و مدیریت اسکان مجدد می‌پردازد. وارنر (۲۰۰۴) در مقاله‌ای به بررسی ابعاد امنیتی ناشی از احداث سد ایلیسو پرداخته است. وی بیان می‌کند در مورد پروژه سد ایلیسو در جنوب شرقی ترکیه نحوه عملکرد بازیگران در حوزه آب‌های مشترک و چگونگی اقدامات گفتاری و ایجاد حقایق مادی که تحت تأثیر حاکمیت و یکپارچگی منابع آب هستند می‌توان مورد توجه قرار گیرد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق براساس اهداف و سؤالات تحقیق توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از روش میدانی انجام شده است. با مراجعه به نظرات خبرگان و همچنین مطالعات کتابخانه‌ای و مراجعه به منابع فارسی و انگلیسی در زمینه سد ایلیسو مطالبی استخراج شده و برای تبیین و بررسی شاخص‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. باتوجه به آب‌گیری این سد در طی دو سه سال اخیر منابع و اطلاعات بسیار کمی در این ارتباط وجود داشت. از این منظر بررسی این سد و چالش‌های هیدروپلیتیکی آن به عنوان نوآوری تحقیق محسوب می‌گردد. جامعه آماری شامل ۳۵ نفر از متخصصین حوزه زیست‌محیطی، ژئوپلیتیک و هیدروپلیتیک بودند. باتوجه به محدودیت جامعه آماری از روش سرشماری جهت نمونه‌گیری بهره گرفته شد. جهت تعیین و رتبه‌بندی شاخص‌های به‌دست آمده از تحقیق از روش ANP که جهت تعیین ارتباطات پیچیده بین عناصر تصمیم‌گیری از طریق جایگزینی ساختار سلسله‌مراتبی با ساختار شبکه‌ای در نظر گرفته می‌شود استفاده شده است. در مدل ANP مانند فرایند سلسله‌مراتبی از طیف مقایسه‌ای ۱-۹ استفاده می‌شود و تصمیم‌گیرندگان می‌توانند نظر خود را در مورد هر جفت از عناصر با پاسخ‌های اهمیت برابر، نسبتاً مهم‌تر، بسیار مهم‌تر و بی‌نهایت مهم بیان نمایند. این ارجحیت-

1. Morvaridi

های توصیفی در مرحله بعد با مقادیر عددی ۱، ۳، ۵، ۷، ۹ بیان می‌شوند و مقادیر ۲، ۴، ۶، ۸ نیز به عنوان مقادیر میانه در مقایسه بین دو قضاوت به کار می‌روند. سپس ابزار مورد استفاده در تحقیق به صورت پرسش‌نامه مقایسات زوجی و استفاده از جدول کمیتی در محیط نرم افزار Super Decisions می‌باشد.

جدول ۱. ارزش ترجیحی در مدل ANP

ماخذ: گونری^۱، ۲۰۰۹، ص. ۷۹۹۳

ارزش ترجیحی	مقایسه وضعیت I نسبت به J	توضیح
۱	اهمیت برابر	دو فعالیت به یک نسبت در تحقق هدف مهم هستند.
۳	نسبتاً مهم‌تر	تجربه نشان می‌دهد برای تحقق هدف، اهمیت I به نسبت بیشتر از J است.
۵	مهم‌تر	تجربه نشان می‌دهد برای تحقق هدف، اهمیت I بیشتر از J است.
۷	بسیار مهم‌تر	تجربه نشان می‌دهد برای تحقق هدف، اهمیت I خیلی بیشتر از J است.
۹	بی‌نهایت مهم‌تر	اهمیت خیلی بیشتر I نسبت به J به طور قطعی به اثبات رسیده است.
۲، ۴، ۶، ۸	هنگامی که حالت‌های میانه وجود دارد	هنگامی که انتخاب بین فواصل مذکور تعیین می‌گردد.

۴. مبانی نظری

۴.۱. هیدروپلیتیک

ادبیات اولیه در مورد هیدروپلیتیک برای توصیف نمودن جوامع مختلف با توجه به رویکردهای آنان در مدیریت منابع آب ذکر شده است که بارزترین نمونه آن در اثر ویتفوگل^۲ و نظریه استبداد شرقی قابل مشاهده است. بر این پایه وی بیان می‌کند در جایی که مقادیر زیادی آب وجود داشته باشد به ویژه در محیط‌های خشک و نیمه خشک جهت توسعه

1. Guneri

2. Wittfogel

کشاورزی، به نوعی انحصار در مدیریت منابع آب و اجبار در بهره‌گیری از نیروی کار در راستای استفاده نمودن از منابع آبی پدید می‌آید (ورستر^۱، ۱۹۸۵). ورستر در این ارتباط سه عامل اصلی را مورد شناسایی قرار داده است: روش‌های کنترل آب در جوامع کشاورزی که حالتی از معشیت محلی را در بردارد و به عنوان مکانی مطرح است که اقتدار منابع آبی متکی به درون جامعه می‌باشد، نقش دولت در بحث کشاورزی به عنوان حالتی که دولت قادر به طراحی سیستمی جهت مدیریت منابع آبی است و جامعه سرمایه‌دار حالتی که جوامع از هیدروپلیتیک مدرن در بخش خصوصی برخوردار هستند و برای رسیدن به اهداف و منافع خود از این عامل استفاده می‌نمایند (روگرز و کراو-میلر^۲، ۲۰۱۷، ص. ۲). در تعریفی دیگر از هیدروپلیتیک بیان شده است که این علم مرتبط به توانایی ژئوپلیتیکی نهادها برای مدیریت منابع مشترک در یک امر سیاسی با روشی پایدار یعنی بدون تنش و درگیری نهادهای سیاسی است. از سویی دیگر می‌توان بیان نمود که با توجه به اهمیت منابع آب در سرنوشت جوامع بشری است که ژئوپلیتیک آب یا هیدروپلیتیک موضوعیت پیدا کرده است. از این‌رو، می‌توان گفت که «هیدروپلیتیک به مطالعه نقش آب در مناسبات و مناقشات اجتماعات انسانی و ملت‌ها و دولت‌ها می‌پردازد؛ اعم از آنکه در داخل کشورها و یا بین آن‌ها دارای ابعاد فراکشوری، منطقه‌ای و بین‌المللی باشد» (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۲).

۴. ۲. رودخانه بین‌المللی

هم اکنون ۲۶۳ حوضه رود مرزی در سطح جهان وجود دارد که مرزهای یک یا چند کشور را تشکیل می‌دهند. این رودهای بین‌المللی ۴۵٫۳ درصد از سطح زمین و ۴۰ درصد از جمعیت جهان را در بردارند که تقریباً ۶۰ درصد از جریان جهانی رودخانه‌ها را تشکیل می‌دهد (ولف، کرسٹین و مارسیا^۳، ۲۰۰۳، ص. ۵). در تعریف رودخانه بین‌المللی می‌توان بیان نمود که این اصطلاح مراحل مختلفی را طی نموده است و در گذشته این اصطلاح در برگیرنده درک خاصی از کاربردهای هیدرولوژیکی و ... رودخانه بوده است. در طول نزدیک به

1. Worster

2. Rogers & Crow-Miller

3. Wolf, Kerstin & Marcia

به دویست سال تلاش‌های بسیاری انجام شد تا بتوان رودخانه مرزی را با توجه به استانداردهای مرتبط با تعاریف مرز و اهداف آن منطبق نمود. در آغاز تعریف رودخانه مرزی محدود به اهداف ناوبری بین‌المللی شد. سپس توجه جامعه بین‌الملل به سمت استفاده‌های غیرناوبری از این رودخانه‌ها نیز جلب شد. تا جایی که کمبود منابع آب شیرین تجدیدپذیر در عرصه جهانی و حمایت بین‌المللی از رودخانه‌ها در برابر آلودگی و حفظ سیستم‌های زیست‌محیطی در مرکز توجه اندیشمندان قرار گرفت. هربرت اسمیت^۱ در کتاب مشهور خود با عنوان «استفاده‌های اقتصادی از رودخانه‌های بین‌المللی» بیان کرده که رودخانه بین‌المللی یک واحد فیزیکی غیرقابل تفکیک است و منابع آن باید برای رسیدن به حداکثر سود توسط کشورها توسعه داده شود (عبدالحمید^۲، ۲۰۱۳، ص. ۴۲). در واقع می‌توان بیان نمود که رودخانه بین‌المللی رودخانه‌ای است که در امتداد مرزها جاری است و از یک یا چند سرزمین یا ایالت عبور می‌کند. ماده دوم قوانین هلسینکی بیان می‌کند که حوزه زهکشی بین‌المللی یک منطقه جغرافیایی است که در بیش از دو یا چند ایالت توسط محدوده آب‌خیزداری سیستم آبی از جمله آب‌های سطحی وجود دارد (قانون بین‌المللی آب‌خیزداری^۳، ۱۹۶۷، ص. ۴). کنوانسیون آبراهه نیز بیان می‌کند که رودخانه مرزی در به عنوان یک واحد کل به صورت عادی بین پایانه‌های مشترک جریان دارد و از سویی دیگر بخشی از آن در کشورهای مختلف قرار گرفته است (کنوانسیون آبراهه سازمان ملل متحد^۴، ۱۹۹۷). در نهایت می‌توان بیان نمود که رود بین‌المللی رودی محسوب می‌شود که از میان دو یا چند کشور عبور نموده و هر کشوری بر بخشی از این رود که از سرزمینش عبور نموده است دارای حاکمیت است، اگرچه این رود از قابلیت کشتیرانی هم برخوردار نباشد (زرقانی، احمدی و مرادی، ۱۳۹۶، ص. ۷۰).

۴. ۲. ۱. دکرین‌های بین‌المللی حقوقی رودهای مرزی

ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری، منابع حقوق بین‌المللی رودها را در قراردادهای عرف، عقاید دانشمندان حقوق، انصاف و اصول کلی حقوق می‌داند. عقاید عالمان

1. Herbert Smith

2. Abdul Hamid

3. International Law Association

4. UN Watercourses Convention

حقوق بین‌الملل دربارهٔ رودهای بین‌المللی، پیرامون سه دکترین قرار گرفته است که این دکترین‌ها عبارتند از: اصل حاکمیت سرزمینی مطلق، اصل تمامیت ارضی مطلق و اصل حاکمیت سرزمینی و تمامیت ارضی محدود. این سه اصل، طی تکامل حقوقی بین‌الملل، از سوی متخصصان همین رشته و مراجع حقوقی عرضه شده است.

۴. ۲. ۱. ۱. اصل حاکمیت سرزمینی مطلق^۱

هر کشوری می‌تواند از آب‌های رودخانه‌های بین‌المللی که در خاک خود جریان دارد بدون در نظر گرفتن عواقب آن در ارتباط با سایر کشورها بهره‌برداری نماید (کوری و سیلوا^۲، ۱۹۹۹، ص. ۵۵). این دکترین این امر را فراهم می‌آورد تا کشورها از حاکمیت انحصاری بر قلمرو خود برخوردار گردند و این عامل به معنای آن است که منفعت هیچ کشور پایین دستی به رسمیت شناخته نمی‌شود و امکان اینکه کشوری بتواند از منابع طبیعی واقع در قلمرو سرزمینی خود بهره‌برداری کند وجود ندارد (مک‌کفری^۳، ۲۰۰۷، ص. ۲۰۳). صرف نظر از پیامدهای فرامرزی موجود در این دکترین می‌توان بیان نمود که شاید اولین، مستقیم‌ترین و مشهورترین دکترین مرتبط با حاکمیت ارضی مطلق در اختیار دادستان کل ایالات متحده مبنی بر ادعای جودسون هارمون در ارتباط با انحراف آب رودخانهٔ ریودوگراند توسط مکزیک بوده است (هارمون^۴، ۱۹۸۵، ص. ۱۵). هارمون استدلال خود را بر اساس سه عامل بدین شرح بیان می‌دارد: اولاً کشورها باید از حاکمیت درونی در قلمرو بدیهی خود برخوردار باشند، دوماً او استدلال خود را بر پایهٔ یک تئوری که صلاحیت اصلی را در غیاب توافق‌های بین‌المللی یا دوجانبه براساس منافع در درون قلمروها بیان می‌دارد و سوماً هارمون به این امر اعتقاد دارد که ممکن است کشورها برای حفظ منافع خود یک عمل خاص را انجام دهند (مک‌کفری، ۲۰۱۰، ص. ۱۱۳). در نهایت می‌توان بیان نمود که نظریهٔ حاکمیت سرزمینی در نهایت به سود کشورهای بالادست عمل می‌کند.

1. absolute territorial sovereignty
2. Correia & Silva
3. McCaffrey
4. Harmon

۴. ۲. ۱. ۲. اصل تمامیت ارضی مطلق^۱

این نظریه که گاه دکترین حقوق دولت‌های ساحلی نامیده می‌شود، تنها برای آبراهه‌های متوالی کاربرد دارد و ریشه آن را باید در حقوق فرانسه و کامن‌لا جست و جو کرد. مطابق این نظریه که در مقابل نظریه قبلی قرار دارد، دولت‌های پایین‌دست به ویژه دولت‌هایی که در کنار آخرین قسمت رودخانه بین‌المللی قرار دارند محق هستند تا از همسایگان بالادست خود همان مقدار آبی را طلب کنند که جریان طبیعی رود آن را برایشان تضمین می‌کند به تعبیر بهتر آب‌هایی که از سرزمین دولت بالادست می‌گذرند، و یا به آن وارد می‌شوند به دولت پایین دست تعلق دارد که در نهایت باید به آنها بپیوندد (رحمان^۲، ۲۰۰۹، ص. ۲۱۰). بر اساس این نظریه دولت پایین‌دست می‌تواند با وتوی خود هرگونه اقدام دولت بالادست خود را که می‌تواند در میزان و کیفیت آب نقش داشته باشد مختل نماید. بنابراین دولت ساحلی حق دارد ادعا نماید که حق بهره‌برداری از جریان مداوم آب در قلمرو ساحلی خود را دارد (برندت و کاپلان^۳، ۲۰۰۲، ص. ۴۰؛ اسکوردور^۴، ۱۹۹۸، ص. ۲۳). اغلب کشورهای پایین دست از این تئوری پشتیبانی می‌کنند زیرا استفاده از منابع آب‌های فرامرزی را به نفع آنان تضمین می‌نماید. مانند نظریه هارمون این نظریه نیز از حمایت محدودی توسط دولت‌ها برخوردار شده است (بیرنی و بویل^۵، ۲۰۰۲، ص. ۳۰۲).

۴. ۲. ۱. ۳. اصل حاکمیت سرزمین و تمامیت ارضی محدود^۶

این نظریه اجازه می‌دهد که روابط حسن همجواری دولت‌های مجاور یک رودخانه مرزی به نحو بهتری تجلی و ظهور یابد (سلمان^۷، ۲۰۰۷، ص. ۶۲۵). براین اساس هر کشوری می‌تواند از منابع آبی خود و رودخانه‌هایی که از قلمرو آن عبور می‌کنند بهره‌برد و دستیابی کشوری دیگر به این منابع را محدود نکند (احمد کروش^۸، ۲۰۱۷، ص. ۲۰۶). این نظریه بر

1. absolute integrity

2. Rahaman

3. Barandat & Kaplan

4. Schroeder-Wildberg

5. Birnie & Boyle

6. Limited sovereignty

7. Salman

8. Ahmad Qureshi

مبنای این اندیشه پذیرفته شده، که آغاز قرن نوزدهم به کشتیرانی متکی است و دولت‌های ذی‌ربط یک جامعه مصالح را تشکیل می‌دهند، در این چارچوب باید منابع و روش‌های استفاده از رودخانه مرزی را بین خود تقسیم نمایند. طبق این اصل، حاکمیتی که کشور بر آب‌هایی که در سرزمینش قرار گرفته است اعمال می‌کند، محدود است. یعنی هر کشور تا اندازه‌ای در استفاده از آب‌های مشترک مجاز است که موجب خسارت به کشور یا کشورهای دیگر نشود. این نظریه همچنین به عنوان تئوری برابری حاکمیت و تمامیت ارضی نیز شناخته می‌شود. مزیت این نظریه این است که همزمان حقوق هر دو کشورهای بالادست و پایین‌دست به رسمیت شناخته می‌شود. از سویی دیگر حق استفاده منطقی از آب‌های مرزی را برای هر دو کشور براساس ذی‌نفع بودن آنها تضمین می‌نماید (سلمان^۱، ۲۰۰۷، ص. ۶۲۸). این نظریه پذیرش گسترده‌ای در حقوق بین‌المللی آب‌های مرزی در دنیای مدرن داشته است. قانون مرتبط با این موضوع نیز در سال ۱۹۲۹ توسط دیوان دائمی دادگستری بین‌المللی (PCIJ) به تصویب رسیده است (بورچ و واتر^۲، ۲۰۱۵، ص. ۲۸).

۴.۳. دیدگاه‌های در زمینه مسائل رودخانه‌های بین‌المللی

۴.۳.۱. پیتر هاگت

پیتر هاگت جغرافی‌دانان معروف انگلیسی در مدل فرضی خود از عوامل تنش‌آفرین در روابط دولت‌ها، به چهار مورد در رابطه با آب اشاره می‌کند. یعنی خط تقسیم آب، رودخانه مرزی، حوضه آبریز موجود در کشور دیگر و مرزهای ورودی را در روابط همسایگان و کشورها مؤثر می‌داند. از نظر پیتر هاگت رودخانه‌ها به دو دلیل می‌توانند زمینه‌ساز مشکلات بی‌شماری در زمینه اختلافات مرزی واقع در جغرافیای سیاسی شوند: اول اینکه مجرای سفلاي رود به طور دائم تغییر می‌کند دوم عرض رود نوسان دارد و ممکن است به چند شاخه شود بنابراین مورفولوژی رودخانه‌ها در ثبات و تعیین مرزهای سیاسی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند (هاگت^۳، ۱۳۷۹، ص. ۳۷۲).

1. Salman

2. Burch & Water

3. Hooget

۴.۳.۲. نازلی چورسی و رابرت نورث

او معتقدند که جنگ‌های اول و دوم جهانی عمدتاً بر سر منابع کمیاب و تجدید ناپذیر رخ دادند. در حال حاضر چه کشورهای مدرن و چه کشورهای جهان سوم به شدت وابسته به منابع تجدید پذیر بوده و بر سر هر دو منبع با هم درگیر خواهند بود. البته این درگیری برای منابع تجدیدپذیر کمتر خواهد بود. اما در مورد آب وضع تفاوت خواهد کرد زیرا بیش از ۴۰ جمعیت جهان در حوزه ۲۶۳ رودخانه مشترکی زندگی می‌کنند که همگی به آب آن رودخانه‌ها نیاز دارند، حتی برای تولید و کاربرد در نیروی نظامی (کاسیمو^۱، ۲۰۱۱، ص. ۸۲).

۴.۴. اختلافات

بر اساس بررسی‌های نگارندگان می‌توان اختلافات بر سر رودهای مرزی را به صورت زیر طبقه‌بندی نمود:

۴.۴.۱. تغییرات اقلیمی

بیشترین اختلافات بر سر رودهای مرزی در وهله اول را می‌توان اینگونه بیان نمود که تغییرات اقلیمی و گرم شدن کره زمین و برهم خوردن الگوی بارندگی و یکسان نبودن بارش در مناطق مختلف در چند دهه اخیر نیاز به آب برای شرب و کشاورزی و تأمین امنیت غذایی را افزایش داده است و مهم‌ترین متغیر وابسته ناشی از این عامل کم آبی و اختلافات بر سر بهره‌برداری و حقایق آب می‌باشد که به صورت جنگ‌های لفظی (ترکیه، سوریه و عراق) تاجیکستان و کشورهای پایین‌دست رودهای آمودریا و سیردریا و همچنین صورت جنگ فیزیکی (اسرائیل و اعراب) نمودار شده است که گرم شدن کره زمین و رشد جمعیت و کاهش میزان آبیاری زمین‌های کشاورزی به این اختلافات در آینده نیز دامن خواهد زد.

۴.۴.۲. تغییر مسیر طبیعی رودخانه

دومین مورد در این خصوص می‌توان تغییر مسیر رودهای مرزی را نام برد با توجه به قرارگیری خاورمیانه در نیمکره جنوبی (پایین‌تر از خط استوا) رودهای این منطقه تمایل به گردش بر عکس عقربه‌های ساعت دارند که این معضل باعث پدید آمدن اختلافات عمده

1. Kasymov

گردیده است که بیشتر ایران در زمینه رودخانه‌های تجن،/ترک، هیرمند و/رس با آن دست به گریبان است. زیرا از یک سو به سرزمین‌های کشورهای همسایه می‌افزاید و از سوی دیگر باعث کاهش مساحت ایران و کوچک شدن کشور می‌گردد. البته نمی‌توان نقش گسل‌های عمده موجود را نیز نادیده گرفت.

۴. ۳. اختلافات در میزان قدرت کشورهای بالادست و پایین دست رودخانه‌ها

عامل اساسی طرح ادعاهای تاریخی کشورهای بالادست رودها جهت بهره‌برداری عمده و اساسی از آب رودخانه‌های بین‌المللی است که می‌توان ادعای عراق در خصوص/روندرو، مصر در ارتباط با نیل، ترکیه در خصوص دجله و فرات، تاجیکستان و قرقیزستان در ارتباط با آمودریا و سیردریا در نظر گرفت. البته می‌توان این عامل را در جنوب شرق آسیا و قدرت هژمونی چین در مقایسه با سایر کشورهای همسایه خود نمود بیشتری دارد که استفاده از بیشترین حبابه رودخانه‌های مکونگ، براهماپوترا، سالوین و ... جهت سدسازی و تولید برق آبی برای گسترش صنایع خود می‌باشد که زمینه‌ساز بحران در این منطقه خواهد بود. اختلافات در میزان قدرت نظامی کشورهای حوزه رودها نیز زمینه‌ساز بحران‌هایی می‌گردد، به عنوان مثال قدرت برتر نظامی اسرائیل سبب بهره‌برداری بیشتر از آب/ردن و لیطانی گردیده است، در حالی که کشورهای همسایه ناچار به پذیرش شرایط اسرائیل برای استفاده از منابع آب‌های رودهای مرزی هستند.

۴. ۴. دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای

عامل عمده در ارتباط با دخالت قدرت‌های منطقه‌ای در اجرای پروژه‌های مربوط به سدسازی در کشورهای ضعیف می‌باشد از جمله این کشور اسرائیل، ترکیه، چین و کره در خصوص نیل و کمک به کشورهای بالادست و پایین‌دست رودخانه برای ایجاد سد و پروژه-های عظیم آبی است که به اختلافات میان مصر و سودان و اتیوپی دامن می‌زند. در خصوص آسیای مرکزی نیز دخالت‌های چین، آمریکا و ایران برای ساخت سدها و پروژه‌های آبی سبب بروز اختلافات و رقابت‌های سیاسی امنیتی گسترده میان کشورها گردیده است و سبب شده تا

هریک از کشورهای حوزه سیاست خارجی متعارض با دیگر کشورها را در پیش گیرند. علاوه بر این سیاست خارجی متعارض خود عامل تعارضات سیاست‌های امنیتی موجود نیز می‌گردد.

۴. ۵. عدم مدیریت یکپارچه منابع آب

مهم ترین دلایل این نوع اختلافات را می‌توان عدم توجه به کنوانسیون‌های بین‌المللی توسط کشورهای بالادست و پایین دست رودخانه‌های مرزی اشاره نمود که هر یک از کشورها سیستم مدیریتی متفاوتی برای بهره‌گیری از منابع آبی خود در پیش می‌گیرند که در تضاد با سایر کشورها است.

۴. ۶. مسائل اقتصادی

تلاش برای رشد اقتصادی و مطرح شدن به عنوان قطب اقتصادی منطقه خود سبب بروز نابسامانی‌های گسترده‌ای در استفاده از منابع آبی رودخانه‌های مرزی گردیده است. نمونه بارز آن رشد صنعتی ترکیه در منطقه است که همانند غول عظیمی در حال بلعیدن تمامی منابع آبی رودخانه‌ها برای تولید برق آبی، گسترش کشاورزی و صنایع خود می‌باشد. کشورهای حوزه این رودها به علت ضعف اقتصادی- نظامی توانایی رویارویی با ترکیه را نخواهند داشت. بنابراین ترکیه خود یک عامل مهم در بروز مناقشات بین‌المللی خواهد بود.

۴. ۷. مسائل زیست محیطی

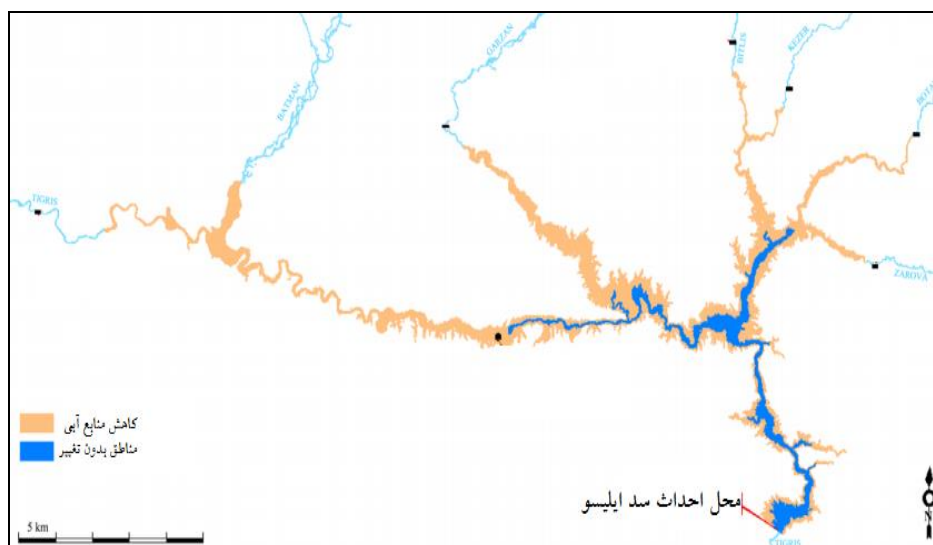
زمین و جو آن دارای اکوسیستم واحدی می‌باشد و هر خطری در هر بخشی از کره زمین تهدیداتی را در بخش‌های دیگر ایجاد خواهد کرد (گلاسner^۱، ۱۹۹۳، ص. ۶۰۵). تأثیرات تهدیدات زیست محیطی جهانی و منطقه‌ای اغلب غیرقابل اندازه‌گیری هستند، بنابراین بسیاری از مسائل زیست محیطی امروزی نیاز به توجه سیاسی دارند، زیرا آنها به عنوان سرچشمه تهدید و اختلاف شناخته می‌شوند (امیدی، ۱۳۹۰، ص. ۱۹۹). این حقیقت که مکان‌ها و مردم درگیر تعاملاتی مداوم هستند و در این تعاملات محیط زیست در کانون توجه قرار می‌گیرد بسیار درخور توجه است (مویر، ۱۳۷۹، ص. ۱۹۹). بنابراین محیط زیست و اکوسیستم‌های آن یک موضوع ژئوپلیتیکی می‌باشد. تخریب زیست محیطی سبب ایجاد شکاف‌های اجتماعی

1. Glassner

شده و اشکال جدیدی از تعارضات قومی و مذهبی را ایجاد خواهد نمود، به ویژه در مناطقی که اختلافات در مورد سرزمین یا مالکیت و کنترل منابع وجود داشته باشد، به شدت تحت تأثیر قرار خواهد داد (قوام، ۱۳۸۴، صص. ۷-۲۰). در خصوص رودخانه‌های مرزی مشترک می‌توان بیان نمود که سدسازی‌های گسترده بدون توجه به تغییرات آب و هوایی منطقه، گسترش روزافزون جمعیت جهانی، بروز انواع بیماری‌های گسترده در بین مردم مناطق پایین‌دست رودها، آلودگی‌های زیست محیطی، تغییر اکوسیستم منطقه که مهم‌ترین آنها در حال حاضر خشک شدن رودخانه‌های مرزی در پایین‌دست است می‌باشد.

۵. معرفی محدوده مورد مطالعه

کنسرسیوم بین‌المللی سد ایلسو را اجرا می‌کند. کنسرسیوم این سد متشکل از کنسرسیوم ایلسو متشکل از نورال هلدینگ ترکیه شرکت مهندسی *Stucky Andritz Hydro* شرکت مهندسی *Temelsu* می‌باشد. سد ایلسو در منطقه جغرافیایی استان ماردین و شیرناک واقع شده است و طولانی‌ترین کرته در جهان را دارا می‌باشد و سطح آن بتنی است. ارتفاع آن ۱۳۵ متر است. قدرت نیروگاه ۱۲۰۰ مگاوات می‌باشد. سالانه ۴,۱۲۰ میلیارد کیلو وات ساعت برق تولید خواهد کرد. ساخت این سد بر روی رودخانه دجله در سال ۱۹۹۶ میلادی آغاز شده و در سال ۲۰۱۷ تکمیل شده است. نیروگاه برق آبی سد ایلسو ۵ درصد نیروی برق ترکیه را تأمین خواهد کرد. سد در ۱۵ کیلومتری غرب شهر دارگیچیت و ۱۳ کیلومتری شمال غرب شهر گجلوکوناک و ۴۵ کیلومتری مرز ترکیه با سوریه واقع شده است. در منطقه ایلسو چشمه‌های مشهور آب گرم نیز وجود دارد. دریاچه سد *Ilisu Baraji* بعد از سد آتاتورک دومین مخزن بزرگ آب در ترکیه و آخرین سد گاپ محسوب می‌شود. سد ایلسو بعد از سد آتاتورک، کاراکایای و کعبان چهارمین سد بزرگ ترکیه است. حجم نگهداری آب این سد ۱۱ میلیارد مترمکعب است (قائم‌مقامی، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۱).

شکل ۱. محل احداث سد ایلیسو در ترکیه

مأخذ: یالچین^۱، ۲۰۱۷، ص. ۱۱۹

۵. ۱. تنش‌ها در فضاهای جغرافیایی کشورهای پایین دست

۵. ۱. ۱. بروز درگیرهای سیاسی

آب یکی از دلایل عمده درگیری‌های بین‌المللی قرن بیست و یکم است. ادعاهای ترکیه، سوریه و عراق در مورد آب‌های دجله و فرات به ترتیب ۵۵ و ۱۲ درصد از ظرفیت این دو رودخانه بالاتر رفته است. این در حالی است که سدهای ساخته‌شده که در درجه اول برای آبیاری به کار می‌روند، سبب شده تا میانگین جریان آب سالانه را تقریباً ۵۰ درصد کاهش دهند. ترکیه تاکنون آمادگی مذاکره برای سازش مسالمت‌آمیز در مورد مدیریت رودخانه‌های مرزی را بروز نداده و در تلاش برای استفاده از موقعیت بالادستی خود است. بنابراین سوریه از چریک‌های کرد پ.ک.ک به عنوان عاملی برای مقابله با این تهدیدات بهره گرفته است. بحران‌های بین ترکیه و سوریه فقط در زمینه درگیری بر سر منابع آبی قابل درک است (مرکز

1. Yalcin

پایش جابه‌جایی داخلی^۱، ۲۰۱۷، ص. ۵). از سویی دیگر حسن جنابی مشاور سابق آب در دولت عراق هشدار داده که تأثیرات این سد بر پایین‌دست سبب باتلاقی شدن بین‌النهرین می‌شود که در دوران صدام حسین رو به نابودی بود اما با تلاش‌های محافظه‌کاران، امروزه اندکی بهبود یافته است (جنبی^۲، ۲۰۰۹). منتقدین نیز هشدار می‌دهند که این پروژه می‌تواند باعث بی‌ثباتی سیاسی در منطقه شود (ابرلین، دریلش، آیبوگا و ونیداپلر^۳، ۲۰۱۰، ص. ۲۹۵). زیرا ترکیه را قادر می‌سازد تا از طریق فشار بر همسایگان خود از طریق محدود نمودن جریان آب به اهداف سیاسی نائل آید و به نوعی این امر نشانگر امپریالیسم ترکیه در داخل و خارج از کشور است (دی.اس.آی.^۴، ۲۰۰۹).

۵. ۱. ۲. نابودی امنیت غذایی

کمبود منابع آبی ناشی از کاهش بیلان آبی دجله برای عراق پیامدهای جدی را به دنبال دارد. زیرا اکثر مردم عراق برای تأمین نیازهای آب شرب، کشاورزی و ... به دجله وابسته هستند. هزاران سال است که در امتداد دجله کشاورزی صورت می‌گرفته است و مطالعات نشان می‌دهد که این سد باعث کاهش ۳۱ Bm در منابع آبی رودخانه شده و این امر سبب نابودی ۶۲,۵۰۰ هکتار از زمین‌های کشاورزی شده است (گزارش قانون توسعه انسانی کردها^۵، ۲۰۰۲، ص. ۱۵). این امر سبب کاهش ۱۱,۱۴ Bm^۳ کل منطقه کشاورزی در عراق را سبب شده است. این کاهش عواقب جدی برای کشاورزی و تولید محصولات و آبرسانی به مزارع و همچنین سایر امور اجتماعی و پیامدهای اقتصادی برای کشاورزان محروم از الزامات کشاورزی دارد (انور^۶، ۲۰۰۰، ص. ۱۶). از سویی دیگر ایران تحت تأثیر این سد قرار گرفته است و سبب شده است تا کاهش ۵۶ درصدی ورودی آب دجله به خاک عراق تهدیدی جدی برای محیط زیست عراق و در نهایت ایران باشد. ایران در تأمین منابع آبی خود در راستا تأمین امنیت غذایی با بحران وسیع‌تری روبرو است. انتظار می‌رود ذخایر آب زیرزمینی

1. Internal Displacement Monitoring Center (IDMC)

2. Janabi

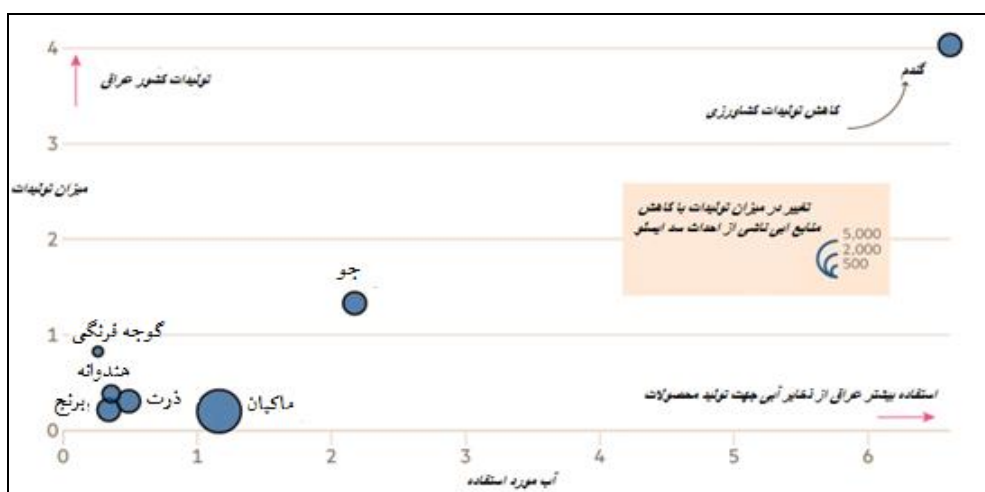
3. Eberlein, Drillisch, Ayboga & Wenidoppler

4. DSI

5. Kurdish Human Rights Project

6. Unver

۱۲ استان در طی ۵۰ سال آینده به پایان برسد. همچنین پیش بینی می‌شود رواناب‌های سطحی از بارش باران و ذوب برف تا سال ۲۰۳۰ به میزان ۲۵ درصد کاهش یابد و این روند با توجه به احداث سد ایلیسو بر روی رود دجله کشاورزی ایران را با بحران روبرو سازد (دلین، ۲۰۱۹، ص. ۱).

شکل ۲. کاهش آب مورد نیاز ناشی از سد ایلیسو برای کشت محصولات در کشور عراق

مأخذ: سولومون^۲، ۲۰۱۸، ص. ۲

۵. ۱. ۳. گسترش درگیری‌های مسلحانه در مرز

وضعیت مردم تحت تأثیر خسارات ناشی از احداث سد قرار می‌گیرد (رونایان^۳، ۲۰۰۵، ص. ۶۶). با توجه به اینکه افرادی با معشیت کشاورزی در مناطق مرزی عراق قرار دارند، نابودی معشیت آنان سبب می‌شود تا امنیت مرزی نیز تحت تأثیر قرار گیرد (باتمز^۴، ۲۰۰۴). درگیری‌های مسلحانه و احداث مین‌های مرزی از جمله مواردی است که دولت برای کاهش مهاجران غیرقانونی به کشور و قاچاق می‌تواند انجام دهد.

1. Dilleen
2. Solomon
3. Ronayne
4. Batmaz

۵. ۱. ۴. جابجایی جمعیت

بهره‌برداری از سد ایلیسو سبب کاهش جریان آب ورودی به عراق از ترکیه شده است. میزان آب ورودی از ۲۱ میلیارد متر مکعب به ۱۰ میلیارد متر مکعب رسیده است. علاوه بر این امر ۷۰۰ هزار هکتار از زمین‌های کشاورزی عراق نیز از آبیاری محروم خواهند شد. زیرا با آگیری سد آب به مدت چندین ماه در این کشور قطع خواهد شد. بنابراین این عوامل سبب جابجایی اجباری جمعیت و بی‌خانمان شدن حدود ۸۰ هزار نفر از افراد منطقه خواهد شد. هدف کشور ترکیه ایجاد یک قدرت هژمونی و همگن است و قصد دارد از طریق این پروژه اسکان مجدد یا جذب جمعیت کرد را در راستای سیاست‌های خود اجرایی نماید. دولت حزب عدالت و توسعه^۱ گفتمان چند فرهنگی را مدنظر قرار دارد که بر این اساس هویت‌های قومی تصدیق می‌شوند و از این طریق تحت تابعیت دولت ترکیه قرار می‌گیرند (ساراکولو^۱، ۲۰۰۹). به عنوان مثال افرادی با منشاء قومی مختلف در منطقه احداث سد وجود دارند که می‌تواند منجر به تشکیل یک زیر فرهنگ محلی در منطقه گردد و یک سنتز با فرهنگ ملی را ایجاد نماید. منظور از فرهنگ ملی و زیر قومیت‌ها دولتی است که دارای مدیریتی چند فرهنگی می‌باشد (آسیس^۲، ۲۰۱۰)؛ بنابراین از این شیوه استفاده نموده است تا بتواند شخصیت سیاسی پروژه را با توجه به گروه‌های قومی کرد در منطقه پر رنگ‌تر نموده و موجبات جابجایی آنان را فراهم آورد.

۵. ۱. ۵. افزایش فقر

یکی از موضوعات قابل توجه مرتبط با فرایند تولید غذا در کشور عراق است. ساخت سد ایلیسو سبب نقض حقوق غذایی و مسکن ساکنان این کشور شده است (کلال^۳، ۲۰۰۹، ص. ۳۵). سلب مالکیت و اسکان مجدد در نزدیکی محل ساخت و ساز باعث نقض بیشتر حقوق آنان می‌شود. این امر منجر به کاهش سطح کیفیت زندگی این افراد شده و در نتیجه فقرزایی را به دنبال دارد. نقض شدید حق غذا از این واقعیت ناشی می‌شود که معشیت کشاورزی در

1. Saracoglu

2. Assies

3. Celal

این منطقه دیگر امکان پذیر نخواهد بود. اسکان مجدد افراد با عدم دسترسی به زمین‌های جایگزین مناسب یا عدم انجام اقداماتی برای بازگرداندن درآمد به ساکنان موجود نقض هرچه بیشتر حق مسکن حدود ۵۰-۷۸ هزار نفر شده است (اپینی^۱، ۲۰۰۰). از سویی دیگر می‌توان بیان کرد که سد ایلیسو در مجموع موجب آب‌گرفتگی ۱۹۹ شهرک با جمعیتی بالغ بر ۳۷۰۰ نفر شده است. این امر با توجه به قوانین مرتبط با سلب مالکیت و اسکان مجدد ترکیه باعث افزایش تعداد افراد فقیرنشین شده است.

۵. ۱. ۶. خشک شدن تالاب هورالهویزه-هورالعظیم

کاهش جریان آب ورودی دجله به عراق در تأمین آب تالاب مشترک هورالهویزه-هورالعظیم در سمت عراق تأثیر منفی دارد و به احتمال زیاد باعث خشک شدن این تالاب خواهد شد.

۵. ۱. ۷. نفوذ آب شور خلیج فارس

بهره‌برداری از سد ایلیسو باعث کاهش کیفیت آب رودخانه دجله و همچنین اروندرود و کارون می‌شود و نفوذ آب شور به خلیج فارس به داخل اروندرود و کارون را به دنبال دارد. در واقع کاهش مداوم جریان آب در دجله و فرات تحتانی باعث نفوذ آب شور به خلیج فارس شده است. عراق سطح قابل قبولی از ۱۵۰۰ میلیون مترمکعب نمک را تعیین نموده است که برای کشاورزی بسیار شور می‌باشد. این حجم از نمک نیز می‌تواند از طریق کشاورزی در منطقه و آب‌های شط‌العرب وارد خلیج فارس گردد و شیلات منطقه را بحران رو به رشدی مواجه نماید (ویلسون^۲، ۲۰۱۲، ص. ۵).

۵. ۱. ۸. نابودی گونه‌های زیستی

این پروژه، خسارات زیست‌محیطی بسیاری برای کشورها منطقه به ارمغان آورده است. به گونه‌ای که رودخانه دجله با توجه به ویژگی‌های خاص خود در دوران متداول تاریخ زمین‌شناسی به عنوان یک سیستم واحد آبی در نظر گرفته می‌شده است. به همین دلیل است

1. Epiney

2. Wilson

که برخی اشکال زندگی زیستگاهی در اکوسیستم دجله مانند لاک‌پشت نرم *Rafetus euphraticus* در معرض انقراض قرار گرفته است (آی.یو.سی.ان^۱، ۲۰۰۴). زیرا زندگی این نوع لاک‌پشت وابسته به آب‌های جاری است، اما مخازن سدها که متشکل از آب‌های راکد و عمیق هستند اجازه تغذیه به این نوع لاک‌پشت را نمی‌دهند و پناهگاه جزایر و شنزارها و ماسه‌زارها برای تخم‌گذاری، استراحت و ... این نوع گونه حیوانی در منطقه نابود شده است (گاپ^۲، ۲۰۰۲). در این بین نیز ۱۸ گونه پرنده مانند عقاب طلایی و شاه‌رخ رنگی در معرض انقراض قرار گرفته‌اند. اینگونه عقاب‌ها تنها در جنوب شرقی آناتولی تولید مثال می‌کنند که با توجه به افزایش مخزن سد سبب از بین رفتن محل زیست آنان شده است (کلیک و ایکن^۳، ۲۰۰۴). علاوه بر این امر در حدود ۴۰۰ کیلومتر از اکوسیستم رودخانه‌ای در امتداد دجله و شاخه‌های آن یعنی *Botan, Batman, Salat* تحت تأثیر تخلیه‌های نامنظم در طول سال قرار گرفته‌اند و این عامل سبب تأثیرات نامناسب و بسیار شدید بر کیفیت آب منطقه و محیط‌زیست پرندگان حیوانات شده است که می‌تواند اکوسیستم زیستی منطقه را با بحران‌های رو به رشدی روبرو سازد (ایواج^۴، ۲۰۰۶).

۵. ۱. ۹. نابودی آثار تاریخی

کشور سوریه بر روی خط مرزی به طول ۴۴ کیلومتر از رودخانه دجله قرار دارد و با توجه به موقعیت بالادستی نسبت به عراق به نظر می‌رسد. سد ایلیسو مشکل زیادی برای این کشور ایجاد نکند. با توجه به اینکه رود دجله نقش زیادی در تأمین منابع آبی کشور سوریه ایفا نمی‌کند اما این کشور نسبت به احداث سد ایلیسو حساسیت دارد. به گونه‌ای که مطالعات انجام‌شده نشان داده است، آبرگیری سد ایلیسو ۵۲ روستا و ۱۵ شهر کوچک از جمله شهر تاریخی حسن کیف که شامل بناهای تاریخی مربوط به دوره آشوری و عثمانی با قدمت ۱۲۰۰ سال است به زیر آب رود (آهونبی و بالکیز^۵، ۲۰۰۹).

1. IUCN

2. GAP

3. Kilic & Eken

4. EAWAG

5. Ahunbay & Balkiz

۵. ۱. ۱۰. افزایش آلودگی منابع آب

در سوریه بدتر شدن کیفیت منابع آبی منجر به ایجاد یک‌سری از مشکلات با تأثیرات منفی بر روی بهداشت و محیط‌زیست انسانی شده است. استفاده از آب آلوده در آبیاری منجر به انتقال آلاینده‌های گیاهان آبیاری شده و به تبع آن برای انسان و همچنین افزایش شوری خاک، کاهش بهره‌وری و تبدیل مناطق اراضی کشاورزی بی‌ثمر خواهد شد. از بین رفتن کیفیت آب سبب کمبود آبرسانی به مناطق مختلف کشور نیز خواهد شد. مطالعات فنی نشان می‌دهد که سطح شوری در دجله در نتیجه آبیاری بالادستی در ترکیه به بیش از دو برابر رسیده است (گزارش دولت عراق^۱، ۲۰۰۲).

۵. ۱. ۱۱. افزایش ریزگردها

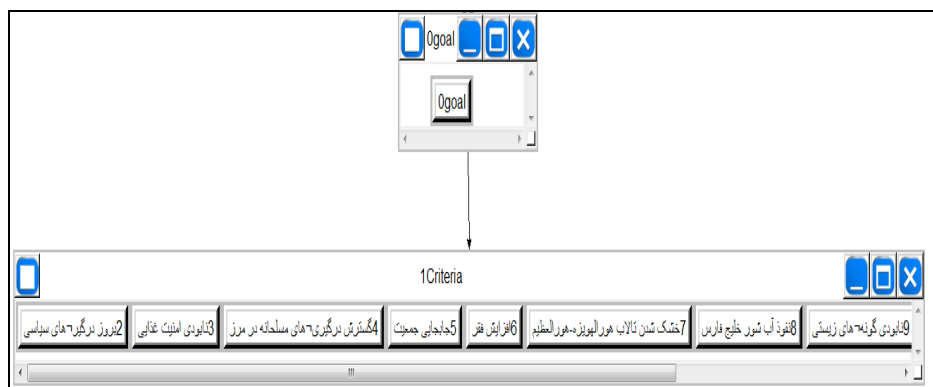
در ارتباط با سد ایلسو و یکی از آثار احتمالی ناشی از بهره‌برداری این سد، ایجاد و گسترش گردوغبار خواهد بود که تأثیرات نامطلوبی بر کشورهای همسایه از جمله ایران خواهد داشت. نخستین وقوع گردوغبار ایران به سال ۱۳۸۲ بازمی‌گردد ولی هم اکنون ۲۰ استان کشور مخصوصاً استان‌های غربی و جنوب غربی با این بحران روبرو هستند. در واقع آگیری این سد سبب کاهش ورودی آب به روخانه سیروان و سد سردشت در رودخانه زاب می‌شود. ساخت این سد سبب شده است تا مناطقی وسیعی از مرداب‌ها خشک شود و پدیده ریزگردها را در ایران تشدید نماید. بنابراین باید انتظار داشت که دولت ترکیه برای جلوگیری از تشدید احتمالی پدیده ریزگردها در کشورهای همسایه در نتیجه بهره‌برداری از سد ایلسو اصول مشخصی از حقوق بین‌الملل محیط زیست را مد نظر قرار دهد (نواری، ۱۳۹۷، ص. ۲۲۱). تأثیرات این سد بر عراق بدین صورت است که براساس نظر غالب افراد در سال‌های اخیر ۵۰ تا ۷۵ درصد از گردوغبارهای ماسه‌ای این کشور از عوامل خارجی ناشی شده است. این سد می‌تواند تأثیرات قابل توجهی بر تخریب زمین‌های کشاورزی عراق در امتداد سواحل دجله گردد که خود به عنوان یک معضل زیست‌محیطی جدی مطرح می‌گردد (الخفجی^۲، ۲۰۱۹، ص. ۲).

1. Government of Iraq

2. Al-Khafaji

۵.۲. سطح بندی و وزن تش‌ها در فضا‌های جغرافیایی

در راستای تحلیل شبکه‌ای در مرحله اول باید یک مدل شبکه‌ای تدوین نمود که نشان‌دهنده هدف پژوهش با عنوان بررسی و رتبه‌بندی تنش‌های ناشی از احداث سد ایلیسو در ترکیه می‌باشد. بنابراین در ابتدا نیاز است تا با توجه به تمامی گزینه‌های سوپر ماتریس ناموزون مشخص گردد که به نحوه نوع ارتباط بین متغیرها با یکدیگر وابسته است و در واقع هر خوشه نوع نتایج و روابط خود را به خوبی نشان می‌دهد.

شکل ۳. مدل شبکه‌ای تحقیق

مقایسات زوجی ماتریسی: در این روش هنگامی که رنگ قرمز باشد و جهت فلش به سمت بالا باشد نشان دهنده برتری بالا شاخص مورد نظر می‌باشد. هنگامی که رنگ آبی باشد و جهت فلش به سمت چپ باشد، گزینه سمت چپ دارای برتری است. رای ۱٪ به معنای برابری گزینه‌ها است، رای ۳٪ به معنای به طور ملایم است و ۹٪ یعنی مرتبه بهتری.

2. Node comparisons with respect to 0goal

Graphical	Verbal	Matrix	Questionnaire	Direct																		
Comparisons wrt "0goal" node in "1Criteria" cluster																						
4گسترش درگیری-های مسلحانه در مرز is moderately more important than 3نابودی امنیت غذایی																						
1.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	3نابودی امنیت غ
2.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	4گسترش درگیری-ه
3.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	5جابجایی جمعیت
4.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	6افزایش فقر
5.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	7~خشک شدن تالاب
6.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	8~نفوذ آب شور خا
7.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	9~نابودی گوتنه-ها
8.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	10~نابودی آثار ت
9.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	11~افزایش کوندگی
10.	2~بروز درگیری-های	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	12~افزایش ریزگرده
11.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	4گسترش درگیری-ه
12.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	5جابجایی جمعیت
13.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	6افزایش فقر
14.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	7~خشک شدن تالاب
15.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	8~نفوذ آب شور خا
16.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	9~نابودی گوتنه-ها
17.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	10~نابودی آثار ت
18.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	11~افزایش کوندگی
19.	3~نابودی امنیت غ	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	12~افزایش ریزگرده
20.	4~گسترش درگیری-ه	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	5جابجایی جمعیت
21.	4~گسترش درگیری-ه	>=9.5	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	>=9.5	No comp.	6افزایش فقر

شکل ۴. مقایسات زوجی

3. Results		
Normal		Hybrid
Inconsistency: 0.09865		
2~بروز درگ		0.11026
3~نابودی ا		0.13774
4~گسترش در		0.07955
5~جایابی		0.09788
6~افزایش ف		0.08388
7~خشک شدن		0.09843
8~نفوذ آب		0.09337
9~نابودی گ		0.08533
10~نابودی		0.06971
11~افزایش		0.06665
12~افزایش		0.07720

شکل ۵. رتبه‌بندی شاخص‌ها

2. Node comparisons with respect to 0goal

Graphical | Verbal | Matrix | Questionnaire | Direct

Comparisons wrt "0goal" node in "1Criteria" cluster

4گسترش درگیری-های مسلحانه در مرز is 3 times more important than 3نابودی امنیت غذایی

Inconsistency	3~ نابودی ام	4~ گسترش درگ	5~ جابجایی ج	6~ افزایش فق	7~ خشک شدن ت	8~ نفوذ آب ش
2~ بروز درگی	← 2	← 1	← 3	← 1	← 1	← 1
3~ نابودی ام		← 3	← 3	← 3	← 2	← 1
4~ گسترش درگ			← 1	← 1	← 1	← 1
5~ جابجایی ج				← 1	← 1	← 2
6~ افزایش فق					← 1	← 1
7~ خشک شدن ت						← 1

شکل ۶. محاسبه ابر ماتریس شاخص‌ها

پایایی ماتریس‌ها کمتر از ۱٪ است و این امر نشان‌دهنده نرخ سازگاری تمام مقایسات زوجی برابر با ۰۹۸۵٪ است که به معنای سازگاری پرسش‌نامه می‌باشد.

محاسبه ابر ماتریس: برای محاسبه ضریب نهایی سه نوع ابر ماتریس از جمله ابرماتریس غیر وزنی، ابرماتریس وزنی و ابرماتریس حدی، مورد محاسبه و بررسی قرار گرفتند. ابرماتریس غیر وزنی همان نتایج اولیه که نشان‌دهنده ماتریس‌های اولیه است می‌باشد که در کنار هم قرار می‌گیرند. ابرماتریس غیر وزنی نشان‌دهنده اولویت‌های نسبی است که نتیجه مقایسات زوجی می‌باشد. از سویی دیگر ابر ماتریس وزنی از طریق حاصل ضرب همه اجزای ابرماتریس غیر وزنی در عناصر متناظر وزن گروه‌ها به دست می‌آید. ابر ماتریس حدی نیز از توان رساندن متوالی ابر ماتریس وزن‌دار به دست می‌آید. در این بخش به علت حجم بالای محاسبات این ابر ماتریس آورده نشده است اما نتایج نشان می‌دهد که تمامی عناصر دارای ارتباط افقی با یکدیگر هستند. همچنین عناصر ابر ماتریس محدود باید نرمالیزه گردد تا به صورت تصادفی درآید. نتایج حاصله نشان می‌دهد که عامل امنیت غذایی، درگیری‌های سیاسی و خشک شدن تالاب‌ها از بیشترین وزن برخوردار می‌باشند.

۶. نتیجه‌گیری

با توجه به اقداماتی که کشور ترکیه به عنوان کشور بالادست بدون در نظر گرفتن منافع مشترک سایر کشورها در حوزه‌های مشترک انجام می‌دهد، می‌توان انتظار داشت در کوتاه‌مدت یا میان‌مدت مشکلات بین کشورهای بالادست و پایین دست تشدید گردد. طرح‌های سدسازی ترکیه در قالب پروژه گاپ می‌تواند معضلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، زیست‌محیطی و ... را برای منطقه به همراه بیاورد. اخیراً احداث سد ایلسو و بهره‌برداری از آن در طی سال اخیر به چالشی عمده برای کشورهای منطقه تبدیل گردیده است. براساس بررسی‌های صورت گرفته می‌توان بیان نمود که بروز درگیری‌های سیاسی با وزن ۰,۱۱۰۲۶، نابودی امنیت غذایی با وزن ۰,۱۳۷۷۴، جابجایی جمعیت با وزن ۰,۰۹۷۸۸، خشک شدن تالاب هورالهویزه-هورالعظیم با وزن ۰,۰۹۸۴۳، نفوذ آب شور به خلیج فارس ۰,۰۹۳۳۷ دارای بیشترین تأثیرپذیری از احداث سد است. همچنین این عوامل بیشترین تأثیر را بر افزایش تنش بین کشورهای بالادست و پایین‌دست خواهد داد. بنابراین جهت حل مشکلات و معضلات ناشی از احداث سدها بر روی رودها فرامرزی نیاز به تصویب و تدوین معاهدات منطقه‌ای بین کشورهای حوزه‌های مشترک هستیم.

کتاب‌نامه

۱. امیدی، م. و طاهرخانی، پ. (۱۳۹۰). بررسی ژئوپلیتیک زیست محیطی خلیج فارس با تأکید بر ساخت جزایر مصنوعی. پنجمین کنگره/انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۳ و ۴ خرداد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، ایران.
۲. بیضایی، ز. (۱۳۹۷). بررسی حقوقی اثرات زیست محیطی ساخت سدهای بزرگ با تأکید بر سد ایلسوی ترکیه. کنفرانس بین‌المللی مطالعات بین رشته‌ای در مدیریت و مهندسی، ۱۴ اسفند، مؤسسه پژوهشی مدیریت مدبر، تهران، ایران.
۳. حافظ‌نیا، م. (۱۹۰). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک (چاپ دوم). مشهد: انتشارات پژوهشکده امیرکبیر.
۴. زرقانی، س. ه.، احمدی، ا. و مرادی، ع. (۱۳۹۶). تغییرات مورفولوژیک رودخانه‌های مرزی و نقش آن در تنش‌های هیدروپلیتیک. همایش دیپلماسی آب و فرصت‌های هیدروپلیتیک غرب آسیا، ۸ و ۹ اسفند ۱۳۹۹، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۵. قائم‌مقامی، س. (۱۳۹۶). بحران آب و آب‌های جاری فرامرزی ترکیه و امنیت ملی و محیط زیست ایران. *فصلنامه مطالعات منافع ملی*، ۲(۷)، ۹۷-۱۱۷.
۶. قوام، س. (۱۳۸۹). *اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل* (چاپ شانزدهم). تهران: سمت.
۷. مویر، ر. (۱۳۷۹). *درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی* (د. میرحیدر، و ر. صفوی، مترجمان). تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۸. نواری، ع. (۱۳۹۷). ساخت و راه‌اندازی سد ایلیسو در ترکیه و پدیده ریزگردها در ایران: اولویت اصول مرتبط با حقوق بین‌الملل محیط‌زیست. *مطالعات حقوقی*، ۱۰(۱۴)، ۲۱۹-۲۶۱.
۹. هاگت، پ. (۱۳۷۹). *جغرافیا ترکیبی نو* (جلد دوم). تهران: انتشارات سمت.
10. Abdul Hamid, H. (2013). A study on the concept of international river in international water law and its applications in Nile Basin agreements. *African Perspectives*, 11(39), 41-46.
11. Ahmad Qureshi, W. (2017). Equitable apportionment of shared transboundary river waters: A case study of modifications of the industry waters Treaty, San Diego. *San Diego International Law Journal*, 199, 200-240.
12. Ahunbay, Z., & Balkiz, O. (2009). *Outstanding universal value of Hasankeyf and the Tigris valley*. Ankara, Turkey: Doga Dernegi. Retrieved 2009, November 5, from <http://m-h-s.org/ilisu/upload/PDF/2009/unesco-antrag.pdf>
13. Assies, W. (2010). The limits of state reform and multiculturalism in Latin America: Contemporary illustration. In R. Boelens, D. Getches, & A. Guevara-Gil (Eds.), *Out of the mainstream: Water Rights, Politics and Identity* (pp. 27-56). London: Earthscan.
14. Barandat, J., & Kaplan, A. (1998). International water law: Regulations for cooperation and the discussion of the international water convention. In W. Scheumann, & M. Schiffler (Eds.), *Water in the Middle East: Potential for conflicts and prospects for cooperation* (pp. 11-30). Berlin: Springer.
15. Birnie, P., & Boyle, A. (2002). *International law and the environment*. New York, NY: Oxford University Press.
16. Correia, F. N., & Silva, J. E. (1999). International framework for the management of transboundary water resources. *Water International*, 24(1), 86-94.
17. Degefu, D. M., He, W., Yuan, L., & Zhao, J. (2016). Water allocation in transboundary river basins under water scarcity: A cooperative bargaining approach. *Water Resource Management*, 30(1), 4451-4466.
18. Dilleen, O. (2019). *Turkey's dam-building could create new Middle East conflict*. Retrieved from <https://www.maritime-executive.com/editorials/turkey-s-dam-building-could-create-new-middle-east-conflict>

19. General Directorate of State Hydraulic Works. (2009). *Turkey water report*, Ankara, Turkey. Retrieved 2009, September 29, from www.dsi.gov.tr/english/pdf_files/TurkeyWaterReport.pdf
20. EAWAG. (2006). *Independent review of the Environmental Impacts Assessment Report (EIAR) 2005 on the future Ilisu dam (Turkey)*. Kastanienbaum, Switzerland. Retrieved 2009, November 1 from http://m-h-s.org/ilisu/upload/PDF/Analysen/HydrolGutD8_20EAWAG_Ilisu_02.2006.pdf
21. Eberlein, C., Drillisch, H., Ayboga, E., & Wenidoppler, T. (2010). The Ilisu dam in Turkey and the role of export credit agencies and NGO networks. *Water Alternatives*, 3(2), 291-312
22. Epiney, C. A. (2000). *Völkerrechtliche Aspekte des Staudammprojekts Ilisu (Türkei)*. Freiburg
23. GAP. (2002). Fırat Yumuşakkabuklu Kaplumbağası (*Rafetus euphraticus*) – Dünü. Bugünü ve Yarını.- T. C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (Hazırlayan: Doç.Dr. Ertan Taşkavak, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi).
24. Glassner, M. (1993). *Political geography*. New York: John Wiley.
25. Gleick, P.H., & Heberger, M., (2013). Water brief 4: Water conflict chronology. In P. H. Gleick, H. Cooley, & M. J. Cohen (Eds.), *The world's water, 2008–2009: The biennial report on freshwater resource* (pp. 173–219) Washington, DC: Island Press.
26. Government of Iraq. (2002). *Position paper indicating Iraq's position on the utilization of the Tigris river waters*. Baghdad, Syrian.
27. Internal Displacement Monitoring Center (IDMC). (2017). *Case study series: Dam displacement*. Retrieved from <https://www.internal-displacement.org/>
28. International Law Association. (1967). *The Helsinki rules on the uses of the water of international river*. London: International Law Association.
29. The International Union for Conservation of Nature (IUCN). (2004). 2004 IUCN Red List of Threatened Species. Retrieved from <http://www.iucnredlist.org>
30. Janabi, H. (2009). *Oral communication at Ilisu Summit in Berlin*. 28 May 2009.
31. Kiliç, D. T., & Eken, G. (2004). *Türkiye Kuşları Kırmızı Listesi: Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları*. Güncellemesi. Doğa Derneği, Ankara.
32. Kurdish Human Rights Project. (2002). *Downstream impacts of Turkish Dam construction on Syria and Iraq: Joint report of fact-finding mission to Syria and Iraq*. Turkey: Kurdish Human Rights Project the Ilisu Dam Campaign the Corner House.
33. Madani K., & Lund J. R. (2012). California's Sacramento-San Joaquin Delta conflict: From cooperation to chicken. *Journal of Water Resources Planning and Management*, 138(1), 90–99.
34. McCaffrey, S. (2007). *The law of international watercourses*. Oxford: Oxford University Press.

35. McCaffrey, S. (2010). *The law of international watercourses* (2nd ed). Oxford: Oxford University Press.
36. Memduh, K., & Murat Çavus, I. (2018). Effect of Normal and shear interaction stiffnesses on three-dimensional Viscoplastic Creep behaviour of a CFR Dam. *Hindawi Advances in Civil Engineering*, 2018, 1- 17.
37. Morvaridi, B. (2004). Resettlement, rights to development and the Ilisu Dam, Turkey. *Development and Change*, 35(4), 719-741.
38. Qin, J., Fu, X., Peng, Sh., Xu, Y., Huang, J., & Huang, S. (2019). Asymmetric bargaining model for water resource allocation over transboundary rivers. *International Journal of Environment Resources Public Health*, 16(10), 17-33.
39. Rahaman, M. (2009). Principles of international water law: creating effective transboundary water resources management. *International Journal of Sustainable Society*, 1(3), 1-17.
40. Rogers, S., & Crow-Miller, B. (2017). The politics of water: A review of hydro political frameworks and their application in China. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 4(6), e1239.
41. Ronayne, M. (2005). *The cultural and environmental impact of large dams in Southeast Turkey*, Galway: National University of Ireland.
42. Salman, M. A. S. (2007). The Helsinki rules, the UN watercourses convention and the berlin rules: Perspectives on international water law. *Water Resources Development*, 23(1), 625–640.
43. Saracoglu, C. (2009). Exclusive recognition: The new dimensions of the question of ethnicity and nationalism in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 32, 640-658.
44. Schroeder-Wildberg, E. (2002). *The 1997 International Watercourses Convention – Background and Negotiations*. Germany: Technical University of Berlin.
45. Soloman, E. (2018). Why water is a growing faultline between Turkey and Iraq. Hasankeyf.
46. De Stefano, L., Petersen-Perlman, J. D., Sproles, E. A., Eynar, J., & Wolf, A. T. (2017). Assessment of transboundary river basins for potential hydro-political tensions, *Global Environmental Change*, 45, 35–46
47. Celal, T. (2009). *The Munzur valley and the problem of Dams, Tunceli Solidarity commission and Dersim Initiative*, Istanbul 2009.
48. UN Watercourses Convention. (1997). *Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses-1997* (New York, 1997). Retrieved from <https://unece.org/environment-policy/water/un-watercourses-convention>
49. Unver, O. (2000). The Southeastern Anatolia Project (GAP): An overview. In *Water and development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP*, Proceedings of a seminar held at the Turkish Embassy in London.
50. Wang, D., & Hejazi, M. (2011). Quantifying the relative contribution of the climate and direct human impacts on mean annual streamflow in the contiguous

- United States. *Water Resources Research*, 47(10), doi: 10.1029/ 2010WR010283.
51. Warner, J. F., & Wester, J. (2014). Hoogesteger Struggling with scales: revisiting the boundaries of river basin management. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 1, 469-481.
52. Warner, J. (2004). *Working with Buzan: The Ilisu Dam as a security issue*. London: SOAS/King's College London.
53. Wilson, R. (2012). *Water-shortage crisis escalating in the Tigris-Euphrates Basin*. Future Directions International. Retrieved from [http://futuredirections.org.au/wpcontent/uploads/2012/08/FDI_Strategic_Analysis_Paper_-_28_August_2012\(1\).pdf](http://futuredirections.org.au/wpcontent/uploads/2012/08/FDI_Strategic_Analysis_Paper_-_28_August_2012(1).pdf).
54. Wolf T., Kerstin, S., & Marcia, F. (2003). *Conflict and cooperation within international river basins: The importance of institutional capacity*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/245767420>
55. Worster D. (1985). *Rivers of empire: Water, aridity and the growth of the American West*. New York: Pantheon Books.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

 <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.70463.1035>

مقاله پژوهشی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۳۵

درک معنایی جوامع محلی از پیامدهای تخصیص آب سدها به سکونتگاه‌های روستایی در استان کردستان

داود جمینی (استادیار گروه ژئومورفولوژی، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران، نویسنده مسئول)
(گروه پژوهشی مطالعات محیطی دریاچه زریبار، پژوهشکده کردستان‌شناسی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران)

d.jamini@uok.ac.ir

علیرضا جمشیدی (استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران)

al.jamshidi@urmia.ac.ir

صص ۳۶۸ - ۳۳۳

چکیده

بررسی و تحلیل درک معنایی جوامع محلی از پیامدهای تخصیص آب سدها به سکونتگاه‌های روستایی در استان کردستان هدف اصلی پژوهش حاضر است که به صورت مطالعه موردی، در دو روستای لگزی (برخوردار از آب سد شهید کاظمی) و گل تپه (محروم از آب سد) واقع در شهرستان سقز، انجام گرفته است. برای جمع‌آوری اطلاعات میدانی تکیه اصلی محققان بر مصاحبه‌های فردی و گروهی بوده است و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل تماتیک استفاده شده است. به این صورت که در روستای لگزی ۶ مصاحبه عمیق فردی و سه نشست گروهی و در روستای گل تپه ۷ مصاحبه عمیق فردی و سه نشست گروهی انجام گرفته است. لازم به ذکر است، روش نمونه‌گیری تمامی مصاحبه‌ها، به صورت هدفمند بوده و مبنای اتمام مصاحبه‌ها، اشباع نظری بوده است. نتایج نشان داد تخصیص آب سد به ساکنان روستای لگزی تداعی‌کننده مضامین فراگیر مثبتی مانند «پایداری اقتصاد محلی»، «پایداری اجتماع محلی»، «شکوفایی انگیزه موفقیت» و «افزایش سازگاری با محیط»

بوده است که در نهایت مضمون کلان توسعه پایدار روستایی را شکل داده است. برعکس، ادراک ساکنان روستای گل تپه از عدم تخصیص آب سد به آن‌ها با مضامین منفی و بعضاً ایجاد تحول کارکردی در روستا مانند «احساس محرومیت نسبی»، «شکندگی اقتصاد محلی»، «ناپایداری اجتماع محلی» و «خدماتی شدن مشاغل روستا»، همراه بوده که منجر به شکل‌گیری مضمون کلان ناپایداری روستایی شده است. نتایج حاصل‌شده نشان می‌دهد اتخاذ و اجرای سیاست‌های دوگانه تخصیص/عدم تخصیص آب سدها به جوامع روستایی، می‌تواند با تداعی مفاهیم کلان پایداری/ناپایداری توسعه روستایی، در تحولات کارکردی-ساختاری روستاها اثرگذار باشد. بنابراین به نظر می‌رسد تجدید نظر در سیاست‌های تخصیص منابع آبی در کشور یک ضرورت غیرقابل انکار است.

کلیدواژه‌ها: توسعه پایدار روستایی، مدیریت منابع آب، سد، تحلیل تماتیک، شهرستان سقز.

۱. مقدمه

بر اساس گزارش فائو در راستای دستیابی به اهداف توسعه هزاره، اولین هدف، ریشه‌کن کردن فقر شدید و گرسنگی در جهان است (لوفنا و اوانز^۱، ۲۰۱۴، ص. ۱۲۵). چراکه در حال حاضر، صدها میلیون نفر وجود دارند که از سطح قابل قبولی از امنیت غذایی برخوردار نیستند و خطر جدی برای تغذیه بیش از ۹ میلیارد نفر در سال ۲۰۵۰ وجود دارد. برای پاسخگویی به این نگرانی‌ها، فائو اعلام کرد باید تولیدات کشاورزی ۷۰ درصد در سراسر جهان و حدود ۱۰۰ درصد در کشورهای در حال توسعه افزایش یابد (سی^۲ و همکاران، ۲۰۱۵، ص. ۱۶؛ اسمیت، فیلیپس و کر^۳، ۲۰۱۵، ص. ۳۷). این در حالی است که، منابع آبی که نقش محوری را در تولیدات کشاورزی ایفا می‌نمایند، ولی به شدت در حال کاهش بوده (حسین‌زاد، کاظمیه، جوادی و غفوری، ۱۳۹۲، ص. ۸۷)، به‌طوری‌که مسئله کمبود منابع آب، اصلی‌ترین موضوع

1. Leunufna & Evans

2. See

3. Smyth, Phillips & Kerr

مورد بحث جهان در آینده خواهد بود (نوری، جمینی و جمشیدی، ۱۳۹۵، ص. ۳۰۴). این مهم استفاده بهره‌برداری بهینه از منابع آبی را به‌ویژه در مناطق خشک دنیا، از جمله کشور ایران، به ضرورتی حیاتی بدل کرده است (توکلی و جمینی، ۱۳۹۴، ص. ۹۰).

یکی از مهمترین اقدامات سازه‌ای در جهت مدیریت منابع آب و پاسخ به نیازهای روزافزون به آن، احداث سد بوده که از طریق تأمین آب شرب، کشاورزی، صنایع، انرژی برق آبی، کنترل سیلاب و دیگر مزایای مهم، به توسعه انسانی کمک می‌کند. سدها به عنوان یکی از اشکال اصلی سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی برای توسعه اقتصادی، نیازمند صرف هزینه‌های زیادی هستند و مزایا و مضرات متعددی را برای انسان و محیط زیست، به همراه دارند (دیلون و فیشمن^۱، ۲۰۱۹، ص. ۱۴۳). احداث سد از هر نظر بر نقاط پیرامونی خود اعم از شهرها و روستاها، تأثیرات گوناگونی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی خواهد داشت (صادقی، صیدائی و رضوانی، ۱۳۹۷، ص. ۱۹۵). سد برای مناطق روستایی می‌تواند نقش اشتغال‌زایی، توسعه فعالیت بخش کشاورزی، توسعه جاده و مسیرهای ارتباطی، تنوع بخشی به اقتصاد روستایی و غیره را ایفا نماید. در صورتی که این تأثیرات به‌خوبی شناخته و مدیریت شود، به یقین نتیجه آن به روند بهتر توسعه پایدار روستایی کمک خواهد کرد. اما در صورتی که از این توانمندی‌های عمرانی صنعتی در سطح منطقه استفاده نشود، نتیجه آن ناپایداری و ایجاد مسائل مختلف برای مناطق روستایی خواهد بود (صادقی، صیدائی و رضوانی، ۱۳۹۶، صص. ۱۸۸-۱۸۷).

در ایران کارکرد اقتصادی، مهم‌ترین کارکرد سکونتگاه‌های روستایی است که بنیان اصلی این کارکرد مبتنی بر فعالیت در بخش کشاورزی است (ریاحی و جمینی^۲، ۲۰۱۸، ص. ۲). روستاییان به واسطه فعالیت در بخش کشاورزی، مهم‌ترین تأمین کنندگان مواد غذایی هستند و بیش از ۸۰ درصد مواد غذایی توسط جامعه روستایی تولید می‌کنند (جمینی، امینی، قادرمرزی و توکلی^۳، ۲۰۱۷، ص. ۳۵). شواهد نشان می‌دهد در کشورمان در مبحث تخصیص

1. Dillon & Fishman

2. Riahi & Jamini

3. Jamini, Amini, Gadermarzi & Tavakoli

آب به سکونتگاه‌های روستایی واقع در محدوده سدها، به دلیل فقدان نگرش سیستمی و حاکمیت دیدگاه و نگرش تک‌بعدی توسعه (صادقی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۱۹۵)، در موارد متعددی مسئولان فقط روستاهای دوردست سد را مدنظر دارند و به روستاهای اطراف و نزدیک سد بی‌توجه هستند (حیدری و پاپ‌زن، ۱۳۹۴، ص. ۸۵۶). سکونتگاه‌های روستایی واقع در مجاورت و یا مسیر سدهای استان کردستان را نیز، به لحاظ تخصیص منابع آبی می‌توان در دو گروه طبقه‌بندی نمود. گروه اول روستاهایی هستند که از منابع آبی سدها برای فعالیت در بخش کشاورزی برخوردارند و در عمل ذخایر آبی سدها به آن‌ها تخصیص یافته است. گروه دوم روستاهایی هستند که از منابع آبی سدها محروم هستند و در حال حاضر امکان استفاده از این منابع آبی استان را ندارند. این شیوه تصمیم‌سازی منجر به شکل‌گیری دو تیپ متفاوت از سکونتگاه‌های روستایی شده است.

با توجه به اینکه کمیسیون جهانی سدها، هدف نهایی هر طرح سدسازی را بهبود پایدار رفاه انسان می‌داند (ملک‌حسینی و میرک‌زاده، ۱۳۹۳، ص. ۱۸۴) و در استان کردستان به منظور مهار و توسعه بهره‌برداری از منابع آب، ۳۴ سد^۱ در حال بهره‌برداری، ساخت و مطالعه هستند (شرکت آب منطقه‌ای استان کردستان، ۱۳۹۵، ص. ۱)؛ تخصیص منابع آبی به سکونتگاه‌های روستایی می‌تواند در افزایش تولیدات کشاورزی، اشتغال، درآمد و ... روستاییان و حتی منطقه مؤثر باشد، در این پژوهش سعی بر آن است تا درک جامعه روستایی، به‌عنوان قشر اصلی تولیدکننده مواد اولیه غذایی مورد نیاز، را از فرایند مدیریت منابع آبی سدها مورد تحلیل قرار دهد. به این صورت که تفسیر، ادراک و تحلیل جامعه‌شناختی روستاییان از فرایند دوگانه تخصیص منابع آبی به جوامع روستایی چگونه است؟

۲. مبانی نظری و ادبیات پژوهش

از آنجایی که هدف این مطالعه، بررسی درک معنایی جوامع محلی از پیامدهای تخصیص آب سدها به سکونتگاه‌های روستایی در استان کردستان است، بنابراین ورود به درون جهان

۱. ۹ سد در حال بهره‌برداری، ۱۱ سد در دست اجرا و ۱۴ مورد مطالعاتی (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۵).

تجربه‌های روستاییان مستلزم اتخاذ رویکرد و روشی است که قادر به انجام چنین کاری باشد. از این رو، از استفاده از رویکرد برساختی-تفسیری ضروری به نظر می‌رسد. این رویکرد انسان را به مثابه موجودی فعال، خلاق و معنا ساز تعریف می‌کند که مدام در حال ساخت و ساز و نیز معنادار کردن زندگی اجتماعی و واقعیات اجتماعی روزمره است. بنابراین محیط اجتماعی به خودی خود فاقد معنا است و توسط انسان‌ها از طریق الصاق معانی و نمادهای عینی معنادار می‌شود (محمدپور، ۱۳۹۲، ص. ۵۸). در بررسی‌های کیفی به جای به کارگیری چارچوب نظری برای تدوین و آزمون فرضیات، از چارچوب مفهومی برای استخراج پرسش یا پرسش‌های پژوهش استفاده می‌شود. چارچوب مفهومی مجموعه مفاهیم مرتبطی را شامل می‌شود که بر مفاهیم و موضوعات عمده مورد نظر تمرکز دارند و آن‌ها را در قالب نظامی نسبتاً منسجم و مرتبط معنایی به یکدیگر پیوند می‌دهد (دانش‌مهر، احمدرش و کریمی، ۱۳۹۸، ص. ۵). از این رو متناسب با چارچوب مفهومی مطالعه حاضر، شاکله چارچوب را مفاهیم روابط متقابل انسان و طبیعت، مدیریت آب و توسعه روستایی، سدها و توسعه روستایی، دوگانگی پروژه‌های توسعه روستایی و ارزیابی تأثیر اجتماعی تشکیل می‌دهد که در ادامه تشریح شده‌اند.

روابط متقابل انسان و طبیعت: مفهوم روابط متقابل انسان و طبیعت را برای اولین بار گریفیت تیلور^۱ به عنوان تعریف علم جغرافیا بیان کرده است (شکوئی، ۱۳۸۳، ص. ۱۸). این یک اصل غیرقابل انکار است که هر فعالیتی توسط انسان بر روی طبیعت صورت گیرد دارای اثراتی است و بلعکس (فعلی نهاوند و رسولی آذر، ۱۳۹۶، ص. ۲۵). انسان‌ها از ابتدای خلقت منظره کره زمین را تغییر داده‌اند و فرایندهای طبیعی را به نفع خود دستکاری کرده‌اند. ساخت سد یکی از مهم‌ترین اقدامات با عمده‌ترین تغییرات محیطی طبیعت در تاریخ و تمدن بشر است (آدام آپیا، سارفو، فامیه و آدای^۲، ۲۰۱۷، ص. ۱)، که در اثر استیلای تفکر و پارادیم سازه-ای برای توسعه در سیاست‌گذاری‌ها و نزد سیاست‌گذاران طی دهه‌های اخیر، سدها یکی پس از دیگری برای ذخیره آب به منظور حمایت از فعالیت‌های کشاورزی، افزایش تولید برق و

1. Griffith Taylor

2. Odame Appiah, Sarfo, Famieh & Addai

امینت تأمین آب شهری ساخته می‌شوند و اکوسیستم‌های رودخانه‌ای، همچون تالاب‌ها و دریاچه‌های متعدد در نقاط مختلف کشور، قربانی توسعه‌های شتابان و تازشگر انسانی برای تقویت اقتصادهای منطقه‌ای می‌شوند (امینی و گفتاری، ۱۳۹۶، ص. ۲۲۲) و این امر در اثر روابط متقابل انسان و طبیعت دارای پیامدهای (مزایا و مضرات) متعددی بر مناطق مختلف جغرافیایی است (آی‌نی و اوجیفو^۱، ۲۰۱۸، ص. ۱۷۵). منظور از پیامدهای سدسازی، تغییرات مهم یا پایدار در زندگی مردم است که در نتیجه عمل معین یا مجموعه اعمال معینی به وجود می‌آید. به عبارت دیگر، منظور از پیامدهای احداث طرح سدسازی، نتایج و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی طرح است که شیوه زندگی، کار، تفریح، نیازهای اجتماعی و بهداشتی و آموزشی، ارتباطی، تأمین نیازها و ایفای نقش آن‌ها را به عنوان اعضای جامعه تحت تأثیر قرار دهند (قدرتی و زیدی، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۷).

مدیریت آب و توسعه روستایی: در سراسر جهان مدیریت منابع آب، شرط اساسی برای توسعه اجتماعی و اقتصادی محسوب می‌شود (اسفندیاری درآباد، مصطفی‌زاده، شاهمرادی و عبادی، ۱۳۹۸، ص. ۱۴۸) و در مقابل آن یکی از مهمترین چالش‌های ناشی از کمبود و محدودیت منابع آب، ناپایداری اقتصادی و جمعیتی نواحی روستایی است (یاسوری، ۱۳۸۶، ص. ۱۷۴). در راستای دستیابی به توسعه روستایی منابع آبی می‌تواند نقش کلیدی دوگانه‌ای را ایفا نماید. به این صورت که دسترسی / عدم دسترسی به منابع آبی عامل ایجاد / محدود کردن هرگونه توسعه اجتماعی و فناوری، رفاه / بدبختی، همکاری / نزاع و کشمکش میان روستاییان است (جمینی، قادرمرزی، مفاخری، جمشیدی و نیک‌بخت، ۲۰۱۳، صص. ۴۴۵-۴۴۴؛ مسانی و جافری، ۲۰۱۵، ص. ۲۸).

سدها و توسعه روستایی: به دلیل گسترش جمعیت و افزایش فعالیت‌های اقتصادی، از دهه ۱۹۵۰ از سدها برای تأمین آب و انرژی استفاده کرده‌اند و حداقل ۴۵۰۰۰ سد بزرگ در کشورها و مناطق مختلف احداث شده است. در دهه اخیر، بیشترین سرمایه‌گذاری‌ها در احداث سدهای بزرگ، در جنوب شرقی آسیا صورت گرفته است. عملکرد سدسازی در ایران،

قبل از جمهوری اسلامی طی یک دوره ۳۱ ساله در ۱۲ استان ۱۹ سد و بعد از انقلاب طی یک دوره ۲۶ ساله در ۲۹ استان ۱۵۲ سد صورت گرفته است که نشان‌دهنده سرعت بالای سدسازی بعد از انقلاب بوده است (نادری و کرمی دهکردی، ۱۳۹۷، صص. ۶۳۲-۶۳۱). سدها اثرات مثبت و منفی متعددی را بر روند توسعه اجتماعات ایفا می‌نمایند. در صورت مدیریت بهینه و برنامه‌ریزی منسجم و کل‌نگر سدها از جنبه‌های مختلفی مانند توسعه آبیاری، تأمین آب آشامیدنی، کنترل سیلاب، تولید برق، ماهیگیری، گردشگری، به اقتصاد ملی کمک می‌کنند. همچنین در ارتقای سطح زندگی و سطح زیرکشت مؤثر هستند و در بسیاری از مناطق مختلف دنیا نقش اساسی را در توسعه مناطق توسعه نیافته ایفا کرده‌اند (دیلون و فیشمن، ۲۰۱۹، ص. ۱۴۳).

دوگانگی پروژه‌های توسعه روستایی: پروژه‌های توسعه روستایی در بسیاری از موارد نتایج ناامید کننده‌ای دارند و دلیل آن عمده آن به تمرکز مداوم بر بُعد اقتصادی توسعه روستایی و کم‌توجهی به پیامدهای زیست محیطی، فرهنگی و به ویژه اجتماعی این پروژه‌ها است (ملک‌حسینی، میرک‌زاده و لیوتاس^۱، ۲۰۱۷، ص. ۱۹۰). نمونه بارز این پروژه‌ها جابجایی و انتقال آب سد دوستی به شهر مشهد است. این منابع باید در خدمت توسعه مناطق مرزی کشور می‌گردید اما برای مصرف شرب در سایر نواحی در نظر گرفته شده است (یاسوری، ۱۳۸۶، ص. ۱۶۷).

ارزیابی تأثیر اجتماعی: ارزیابی تأثیر اجتماعی شاخه‌ای از علوم اجتماعی است که فراهم‌کننده دانش لازم برای تحلیل منظم و پیشاپیش تأثیرات اقدام، برنامه، پروژه یا تغییر سیاست پیشنهادی در کیفیت زندگی روزمره افراد و اجتماعاتی که محیطشان تحت تأثیر است، می‌باشد (شمس‌الدینی، جمینی و جمشیدی، ۲۰۱۶، صص. ۴۸۷-۴۸۶). تأثیرات (یا اثرها و پیامدهای) اجتماعی به تغییراتی اشاره دارد که اقدام پیشنهادی در سطح اجتماعی یا فردی به بار می‌آورد و شیوه زندگی، کار و تفریح روابط افراد با یکدیگر، نحوه برآوردن نیازهایشان و به‌طور کلی شیوه انطباقشان به عنوان اعضای جامعه را تغییر می‌دهد (احمدی اوندی، بهمنی،

1. Malek Hosayni, Mirakzadeh, & Lioutas

سپهوند و لجم اورک مرادی، ۱۳۹۳، ص. ۲۸). در خصوص موضوع مورد مطالعه و پیامدهای احداث سد بر سکونتگاه‌های روستایی مطالعات متعددی انجام گرفته است که در ادامه به نتایج چند مطالعه مهم اشاره می‌شود (جدول ۱).

جدول ۱. بررسی سوابق پژوهش (مطالعات داخلی و خارجی)

محقق	هدف	نتایج
احمدی اوندی و همکاران (۱۳۹۳)	بررسی پیامدهای اجتماعی و فرهنگی پروژه احداث سد کارون ۳ در شهرستان ایزه	از دست دادن هویت، از بین رفتن همبستگی و روابط خویشاوندی، افزایش فردگرایی و انزوا، بر هم خوردن نظام همسایگی، کم‌رنگ شدن ارتباطات اجتماعی، کم‌رنگ شدن آداب و رسوم خاص، از بین رفتن راه‌های ارتباطی و کاهش سرمایه اجتماعی، حاشیه‌نشینی و بزهکاری و در نهایت فقر و بیکاری
ملک‌حسینی و میرک‌زاده (۱۳۹۳)	ارزیابی آثار اقتصادی سد شهدا بر مناطق روستایی	ایجاد رقابت اقتصادی، تقویت اقتصاد منطقه، جذب سرمایه‌های شهری به مناطق روستایی، افزایش ارزش زمین‌های کشاورزی، اقدامات رفاهی، امنیت غذایی روستاییان بهره‌مند از آب سد و تضعیف اقتصاد محلی روستاییان پشت سد
حیدری و پاپ‌زن (۱۳۹۴)	پیامدهای احداث سد شهدا (سلیمان‌شاه) بر روستای جوبکبود علیا	پیامدهای منفی: از بین بردن راه‌های ارتباطی روستا، آسیب زدن گردشگران به محصولات کشاورزان، عدم تبدیل زمین‌های کشاورزی دیم روستا به آبی و از بین بردن زمین و محصولات کشاورزان. پیامدهای مثبت: اطمینان از آب در دسترس در فصول کم آب مانند تابستان، برای آبیاری زمین‌های آبی و جلوگیری از بروز سیلاب
ساعدی، مهربانی، طویلی و حیدری (۱۳۹۵)	ارزیابی اثرات سد طالقان بر تغییرات کاربری اراضی و قیمت زمین	قیمت زمین نسبت به قبل احداث سد افزایش بسیار زیادی داشته است و تغییرات قیمت زمین بر روند تغییرات کاربری اراضی روستاهای محدوده دریاچه سد تأثیرگذار بوده است.
اکبرزاده و کابلی (۱۳۹۶)	اثرات اقتصادی اجتماعی سدسازی سیازاخ در شهرستان دیواندره	اثرات مثبت: بهبود کشاورزی منطقه، تأمین آب شرب منطقه، افزایش سطح زیر کشت آبی، کنترل سیلاب، افزایش ارزش زمین، بهبود گردشگری و بهبود سطح درآمد خانوارهای پایین‌دست سد. اثرات منفی: کوچ اجباری ساکنین بالادست سد، از بین رفتن مشاغل ساکنین بالادست سد، ایجاد شغل‌های کاذب، از بین رفتن مساجد و مدارس، خسارات زیست‌محیطی و قطع درختان و تملک اراضی در روستاهای بالادست سد
امینی و گفتاری (۱۳۹۶)	ارزیابی تأثیرات سد ژاوه بر روستاهای همجوار در شهرستان سنندج	افزایش نسبی قیمت زمین‌های قابل بهره‌برداری، از دست رفتن میزان قابل توجهی از اراضی مجاور مخزن سد و حذف منابع آب سطحی و دائمی و تغییر کاربری‌های بخشی از اراضی پایین سد، ناپایداری درآمد و معیشت، از دست رفتن و ناکارآمد شدن دارایی‌های محیطی و منابع تولید کشاورزی و تأثیرات نامطلوبی بر روابط و مناسبات اجتماعی

محقق	هدف	نتایج
قدرتی و زیدی (۱۳۹۶)	تفسیر معنایی روستاییان از پیامدهای ساخت سد در منطقه رودبار در استان- های ایلام و لرستان	آثار منفی: فرسایش اعتماد نهادی، تغییر سبک زندگی، مشکلات زیست-محیطی، رکود و پسرفت اقتصادی و معیشتی، کاهش خدمات عمومی، نبود برنامه‌ریزی مناسب، آینده مبهم، معضلات مهاجرتی، کاهش انسجام اجتماعی، از بین رفتن پشتوانه‌های فرهنگی، ناامنی اجتماعی و نارضایتی از وضع موجود و تغییر سبک
حمیدیان و نصرآبادی (۱۳۹۶)	پیامدهای اجتماعی، اقتصادی سد خاکی در روستای کمیز سبزوار	افزایش درآمد و رونق کشاورزی و گسترش سطح زیرکشت آبی اراضی روستا؛
امینی، ویسی و محمدی (۱۳۹۷)	اثرهای سد داریان بر معیشت پایدار روستایی	آثار منفی بر دارایی‌های معیشتی ساکنان (سرمايه مالی، فیزیکی، انسانی، اجتماعی و طبیعی) منطقه هورامان (واقع در بین استان کردستان و کرمانشاه)
نادری و کرمی دهکردی (۱۳۹۷)	پیامدهای اجتماعی احداث سد بهشت‌آباد در میان ساکنان	افزایش مهاجرت و حاشیه‌نشینی در اطراف شهرها، تضعیف مشارکت بین خانوارهای محلی و افزایش آسیب‌پذیری معیشت‌ها، به‌ویژه در فعالیت‌هایی همچون زراعت، باغداری، دامپروری و خدمات مرتبط و افزایش قیمت زمین
دانش مهر و همکاران (۱۳۹۸)	درک معنایی نخبگان و ذی‌مدخلان محلی از طرح انتقال آب رودخانه زاب به دریاچه ارومیه	دگرگونی وضعیت معیشت مردم در مبدأ، افزایش حساسیت‌های قومیتی، رونق کشاورزی در زمین‌های مسیر انتقال آب، خسارات جبران‌ناپذیر به کشاورزی، مشکلات زیستی و روستازدگی در مبدأ، تهدیدات سلامتی، تغییر الگوی کشت، دید امنیتی به پدیده انتقال آب، تغییر قیمت زمین، واگرایی اقوام، تشدید فقر در مبدأ و هزینه‌بر بودن فرایند انتقال
صادقی، صبدائی و رضوانی (۲۰۱۷)	تأثیرات سد کارون سه بر سکونتگاه‌های روستایی	دوگانگی مدیریتی، مانع تاثیرگذاری مثبت سد بر روستاها شده است
آدام آپیا، سارفو، فامیه و آدای ^۱ (۲۰۱۷)	بررسی تنش‌های پروژه احداث سد در کشور غنا	احداث سد اثرات مختلفی را بر پوشش گیاهی، تنوع زیستی، دامداری، زراعت و ... داشته است و در مجموع روستاییان از احداث آن رضایت ضعیفی داشته‌اند.
آی‌نی و اوچیفو ^۲ (۲۰۱۸)	اثرات سد اووان در نیجریه بر روی جوامع روستایی	جامعه محلی از سد مذکور سودی نمی‌برند و احداث سد تأثیر بر معیشت آن‌ها نداشته است.
بهاتی، سیال، کورشی و بهاتی ^۳ (۲۰۱۹)	بررسی اثرات اجتماعی و اقتصادی سد بر جوامع روستایی در پاکستان	آثار مثبت: افزایش در سطح زیرکشت و عملکرد محصولات زراعی، تعداد دام، درآمد، پس‌انداز و کاهش مهاجرت، همچنین تغییر الگوی کشت و توجه به کشت تجاری، تقویت سفره‌های آب زیرزمینی و چاه‌ها

1. Odame Appiah, Sarfo, Famieh & Addai

2. Ayeni & Ojifo

3. Bhatti, Siyal, Qureshi & Bhatti

بررسی مطالعات مرتبط با موضوع مورد مطالعه نشان می‌دهد دسترسی جامعه روستایی به منابع آبی مورد نیاز، تأثیر غیرقابل انکاری را در توسعه روستایی ایفا می‌نماید. با این وجود احداث سد بر روند توسعه این جوامع دارای اثرات متفاوتی بوده است که این مهم به شرایط اجتماعی، اقتصادی، محیطی، سیاسی و فرهنگی جامعه روستایی و در مجموع به بنیان‌های جغرافیایی حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی برمی‌گردد. مطالعه حاضر با دیدگاهی متفاوت بر آن است تفسیر جامعه روستایی از دوگانگی تخصیص منابع آبی ذخیره شده در سدها را به صورت مطالعه موردی و موشکافانه مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. محدوده مطالعاتی

در این مطالعه روستاهای لگزی (برخودار از منابع آبی سد) و گل‌تپه (محروم از منابع آب سد) که هر دو در شهرستان سقز و در مجاورت سد شهید کاظمی قرار گرفته‌اند، به عنوان نمونه مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. روستای گل‌تپه به عنوان مرکز دهستان گل‌تپه، دارای ۱۱۳۸ نفر جمعیت و ۳۱۳ خانوار است. مساحت زمین‌های زراعی این روستا حدود ۲۵۰۰ هکتار است که حدود ۲ درصد از این اراضی با استفاده از منابع آبی محلی و با شیوه آبیاری سنتی به صورت آبی کشت می‌شوند. روستای لگزی با ۳۵۷ نفر جمعیت و ۱۰۰ خانوار، یکی از روستاهای دهستان صاحب است که مساحت زمین‌های زراعی آن حدود ۱۷۶۰ هکتار است که از این مقدار، ۷۵۰ هکتار با استفاده از منابع آبی تخصیص یافته از سد شید کاظمی، زیرکشت آبی هستند. لازم به توضیح است، سد شهید کاظمی در فاصله حدود ۱۳ کیلومتری شهر سقز قرار دارد که بر روی رودخانه زرینه‌رود واقع شده است که در سال ۱۳۵۰ مورد بهره‌برداری قرار گرفته است (اسفندیاری درآباد و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۴۹).

۲.۳. روش تحقیق

این پژوهش در چارچوب پارادایم تفسیری-برساختی انجام شده است و روش پژوهش در آن تحلیل مضمونی^۱ می‌باشد. تحلیل مضمون عبارت است از عمل کدگذاری و تحلیل داده‌ها با این هدف که داده‌ها چه می‌گویند. این نوع تحلیل به دنبال الگویی در داده‌هاست. زمانی که الگویی از داده‌ها به دست آمد، باید حمایت موضوعی از آن صورت گیرد. به عبارتی، مضمون‌ها از داده‌ها نشأت می‌گیرند (محمدپور، ۱۳۹۲، صص. ۶۷-۶۶).

مطالعات اکتشافی اولیه در مبحث بهره‌مندی و استفاده از ذخایر آبی سدها در استان کردستان نشان داد دو تیپ متفاوت از روستاها وجود دارند که این تیپ‌ها دارای تفاوت قابل توجهی در ابعاد مختلف اقتصادی و معیشتی، اجتماعی و ... با یکدیگر هستند. گروه اول روستاهای بهره‌مند از آب سدها و گروه دوم روستاهایی هستند که از استفاده از ذخایر آبی سدها محروم هستند. برای بررسی عمیق و دقیق موضوع مورد مطالعه در هر جامعه از دو تیپ فوق، یک روستا انتخاب شده است به گونه‌ای که دو روستا نماینده مناسبی برای جامعه‌های خود باشند. به این صورت که در میان گروه بهره‌مند از منابع آبی سدها، روستای لگزی و در میان روستاهای محروم از این منابع آبی، روستای گل‌تپه مورد مطالعه قرار گرفته‌است. برای جمع‌آوری داده‌های مربوط به دو روستای مذکور از مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساخت‌یافته فردی و مصاحبه‌های گروهی استفاده شده است. به این صورت که در روستای لگزی ۶ مصاحبه عمیق فردی به صورت نمونه‌گیری هدفمند (مصاحبه‌های انجام گرفته با مدیران روستایی، معتمدان، فعالان بخش زراعت، دامداری و صیادی) و سه گروه (با شرکت اقشار مختلف روستای مورد مطالعه در گروه‌های ۵، ۷ و ۹ نفره) تشکیل داده شد. هم‌چنین در روستای گل‌تپه ۷ مصاحبه عمیق فردی به صورت نمونه‌گیری هدفمند (مصاحبه‌های انجام گرفته با مدیران روستایی، معتمدان، یک نفر از زنان فعال در تولید صنایع دستی، یک نفر از جوانان تحصیل‌کرده و بیکار روستا و یک نفر از فعالان مشاغل خدمات روستا) و سه مصاحبه گروهی (با شرکت اقشار مختلف روستای مورد مطالعه در گروه‌های ۸، ۵ و ۹ نفره) تشکیل داده شد.

1. Thematic Analysis

مصاحبه‌های مذکور در بازه زمانی شهریور سال ۱۳۹۷ تا اردیبهشت ۱۳۹۸ انجام شده است و مبنای اتمام مصاحبه‌ها اشباع نظری بوده است. اشباع نظری معیاری است برای تعیین تعداد نمونه‌ها که براساس آن محقق تا جایی مصاحبه‌ها را ادامه می‌دهد که پاسخ به سؤال‌های عمده تحقیق اشباع شده یا داده‌های جدیدی در فرآیند گردآوری داده‌ها تولید نشود.

در این مطالعه از میان انواع طرح‌های تحلیل مضمونی برای تحلیل داده‌ها، از طرح براون و کلارک^۱ (۲۰۰۶) استفاده شده است. براون و کلارک فرآیند تحلیل داده‌ها را دارای سه مرحله عمومی توصیف متن، تشریح و تفسیر متن و ادغام و یکپارچه کردن دوباره متن می‌دانند. بر این اساس، در مرحله توصیف، داده‌ها در یک نظم و پیوستار زمانی قرار گرفته‌اند و کدگذاری اولیه روی آن‌ها انجام شده است. این مرحله شامل ۳ گام آشنا شدن با متن، ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری، جستجو و شناخت مضامین بوده است. در مرحله تحلیل، داده‌ها سازمان‌دهی، تنظیم و مقوله‌بندی انجام شده است. کدگذاری و مقوله‌بندی داده‌ها در این مرحله صورت گرفته است و دو گام مهم در تفسیر داده‌ها برداشته شده است. گام اول استخراج مضامین است و گام دوم برقراری ارتباط میان مضامین در یک نقشه مضمونی مناسب است. بر این اساس، پس از تقلیل داده‌ها و رسیدن به کدهای باز اولیه، مضامین اصلی تعیین و رابطه بین آن‌ها بررسی و نهایی شده است. در مرحله ترکیب و ادغام متن، نیز گزارش نهایی که شامل تحلیل دوباره مضامین و مرتبط کردن آن‌ها با ادبیات نظری است، صورت گرفته است. این تفسیرها عمدتاً با رویکرد مقایسه‌ای انجام شده‌اند. در این مرحله تدوین گزارش صورت گرفته است.

در ارتباط با ارزیابی نتایج پژوهش، معیارهای ارزیابی تحلیل مضمون، در راستای همان معیارهای ارزیابی تحقیقات کیفی است. با این وجود، برخی از نویسندگان روش تحقیق کیفی، معیارهای ارزیابی اعتبار تحلیل مضمون را بیان نموده‌اند. از نظر کینگ و هاروکس^۲ (۲۰۱۰) این معیارها عبارت‌اند از: استفاده از کدگذاران مستقل، دریافت بازخورد از مشارک کنندگان و پاسخگویان، به کارگیری تطابق همگونی و عرضه توصیفی غنی و ثبت سوابق ممیزی (شجاعی

1. Braun & Clarke

2. King & Horrocks

جشوقانی، احمدی علون آبادی، جزایری و اعتمادی، ۱۳۹۷، صص. ۶۶-۶۵). در این پژوهش از روش اعتبارسنجی استفاده از کدگذاران مستقل استفاده شده است. هدف از این کار، اثبات روایی و پایایی تحلیل مضمون نیست، بلکه کمک به پژوهشگر است تا به طور انتقادی درباره ساختار مضامین پیشنهادی خود و تصمیماتی که درباره کدگذاری گرفته است، فکر کند. کدگذاری مستقل به عنوان راهی برای اجتناب از عدم عینیت تحلیل گر به کار می رود. برای نیل به این هدف، از افراد متخصص در زمینه موضوع پژوهش خواسته شده که متون مورد بررسی نمونه‌هایی از متن مصاحبه را کدگذاری نمایند و سپس نتیجه حاصل از کدگذاری آن‌ها با کدگذاری محققین مورد مقایسه قرار گرفته و در نتیجه آن، برخی از کدها مورد بازبینی قرار گرفتند. لازم به ذکر است که در همه مراحل کدگذاری، این کار به صورت جداگانه صورت گرفته است تا نتیجه بازخوردها بتواند در کدگذاری مراحل بعدی تأثیرگذار باشد.

۴. یافته‌های پژوهش

با توجه به وابستگی غیرقابل انکار فعالیت اقتصادی و معیشت روستاییان استان به منابع آبی، طی سال‌های اخیر سیاست دوگانه‌ای در خصوص تخصیص ذخایر آبی سدها به سکونتگاه‌های روستایی اعمال شده است. به این صورت که برای تعداد معدودی از روستاها امکان قانونی استفاده و بهره‌برداری از منابع آبی فراهم شده است و دیگر روستاها از استفاده از این منابع محروم هستند. اعمال این سیاست، منجر به شکل‌گیری دو تیپ متفاوت از سکونتگاه‌های روستایی در استان کردستان شده که به لحاظ اقتصادی و به تبع آن مؤلفه‌های اجتماعی و حتی زیست‌محیطی، با یکدیگر دارای تفاوت‌های بنیادی هستند.

در میان دو جامعه و تیپ ناهمگون سکونتگاه‌های روستایی استان کردستان به لحاظ برخورداری از منابع آبی سدها، روستاهای لگزی و گل‌تپه از توابع شهرستان سقز دو نمونه بارز اعمال سیاست دوگانه تخصیص منابع آبی سدها به جوامع روستایی هستند که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند. سابقه استفاده ساکنان روستای لگزی از منابع آب سد شهید کاظمی به سال ۱۳۸۴ برمی‌گردد و از آن زمان تاکنون روستاییان با روند فزاینده تدریجی از ذخایر آبی این سد استفاده می‌کنند. با توجه به پیوند عمیق و درهم‌تنیده میان بنیان

اقتصادی، اجتماعی و معیشتی روستاییان با منابع آبی و شکل‌گیری دو الگو و سبک زندگی متفاوت در اثر اعمال سیاست مدیریت منابع آبی سدها، در ادامه ادراک و تفسیر جامعه روستایی از اعمال این سیاست مورد تحلیل و قیاس قرار گرفته است.

۴. ۱. درک معنایی ساکنان روستای لگزی از پیامدهای تخصیص آب سدها به آنها

بر اساس روش تحلیل مضمون مصاحبه‌ها فردی و گروهی انجام شده با ساکنین روستای لگزی، پیامدهای تخصیص آب سد شهید کاظمی شامل چهار مضمون فراگیر پایداری اقتصاد محلی، پایداری اجتماع محلی، شکوفایی انگیزه پیشرفت و افزایش سازگاری با محیط می‌شود که هر یک از این مضامین، برگرفته از مضامین سازمان‌دهنده متعددی (در مجموع ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده) هستند و خود این مضامین سازمان‌دهنده، از ۴۷ مضمون پایه احصاء شده‌اند (جدول ۲). در ادامه نحوه احصاء هر یک از مضامین فراگیر طی فرایند مصاحبه‌های انجام گرفته تشریح شده است.

جدول ۲. مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر احصاء شده حاصل از کدگذاری مصاحبه‌های روستای

لگزی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
کاهش میزان بیکاری افزایش قیمت زمین زراعی نیاز به بکارگیری نیروی کار خارج از روستا عرضه و فروش مازاد علوفه تولید شده و ...	افزایش تنوع و سطح تولیدات و مشاغل	پایداری اقتصاد محلی
	شکل‌گیری مازاد تولید	
	ارتقای سطح درآمد و ارزش دارایی‌ها	
	ارتقای سطح مالکیت منابع سرمایه‌ای	
بازگشت مجدد چندین خانوار به روستا افزایش مشارکت و همکاری اهالی افزایش گرایش جوانان به زندگی در روستا احساس خوشبختی از زندگی در روستا و ...	ارتقای سرمایه اجتماعی	پایداری اجتماع محلی
	افزایش جمعیت	
	مهاجرت معکوس	
	افزایش تعلق مکانی	
لزوم احداث کارگاه و کارخانه فرآوری تولیدات	نیاز به توسعه زیرساخت‌های فرآوری و عرضه تولیدات	شکوفایی انگیزه موفقیت

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
لزوم برگزاری کارگاه‌های آموزشی نوین و ...	ضرورت ارتقای سطح دانش و آگاهی شغلی	
لزوم استفاده از منابع آبی به روش مکانیزه فراهم شدن امکان کشت دو بار در سال تغییر نوع کشت (از دیم به آبی) و ...	تغییر الگوی کشت استفاده بهینه از منابع آب کاهش اثرات ناهنجاری‌های محیطی	افزایش سازگاری با محیط

۴. ۱. ۱. پایداری اقتصاد محلی

پایداری اقتصاد محلی اولین مضمون فراگیر شناسایی شده حاصل از درک ساکنان روستای لگزی از تخصیص منابع آبی به آن‌ها است. بر مبنای مصاحبه‌های صورت گرفته این مضمون برگرفته از مفاهیم سازمان‌دهنده افزایش تنوع و سطح تولیدات و مشاغل، ارتقای سطح درآمد و ارزش دارایی‌ها، ارتقای سطح مالکیت منابع سرمایه‌ای و شکل‌گیری مازاد تولید بوده است. این مضامین احصاء شده تداعی کننده شکل‌گیری اقتصادی پایدار در سطح روستای لگزی هستند که در ادامه تشریح شده است.

بر اساس مصاحبه‌های انجام شده طی فرایند تخصیص منابع آب سد شهید کاظمی به ساکنان روستای لگزی، روستاییان توانسته‌اند به کشت محصولات متنوعی از جمله کشت یونجه، کلزا، چغندر قند، سیب‌زمینی، گندم آبی، ذرت، صیفی‌جات و ... اقدام کنند. یک نفر از زارعان روستا در این زمینه چنین عنوان می‌کند: «قبلاً امکان کشت محصولات آبی در روستا وجود نداشت». به دنبال شکل‌گیری تنوع کشت در روستا، مشاغل مختلفی در روستا نیز شکل گرفته است. اشتغال روستاییان در بخش ماهیگیری و عضویت در تعاونی ماهیگیران، جزو مشاغلی هستند که قبلاً هیچ اثری از آن در روستا نبوده است. به این صورت که ساکنان هر سال از تاریخ ۱۵ مهر تا ۱۲ اسفند (زمانی که فعالیت در بخش زراعت نیاز کمی به نیروی کار دارد)، از طریق تعاونی صیادان در بخش مذکور فعالیت دارند. همچنین شکل‌گیری مشاغلی تحت عنوان تولیدکننده محصولات مختلف از دیگر اثرات تخصیص آب سد به ساکنان روستا است. یکی از ساکنان در این خصوص چنین عنوان می‌کنند: «من چغندرکار نمونه روستا هستم و دوستم در کشت ذرت تبحر خاصی دارد». با توجه به کاربر بودن فعالیت در بخش

زراعت، تمامی افراد واقع در سن فعالیت روستا، در مراحل مختلف تولید محصولات زراعی مشغول به کار هستند تا جایی که در بسیاری از موارد به علت نبود نیروی کار بومی در روستا، زارعان اقدام به استخدام کارگر روزمزد از روستاهای همجوار و حتی شهر سقز می‌نمایند. ذکر این مطالب توسط یکی از اهالی روستا که «در فصل تابستان و اوایل فصل پاییز، مجبوریم از نیروی کار مورد نیازمان را از خارج روستا تأمین کنیم»؛ و «امسال ۱۸ نفر غیر بومی به مدت ۱۵ روز متوالی در جمع‌آوری سیب‌زمینی به من کمک کرده‌اند»، مؤید این مطالب است. نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها مؤید این مطلب است که عملکرد تولیدات زراعی در روستا، به واسطه توسعه کشت آبی، افزایش قابل توجهی داشته است. تفاوت میزان عملکرد تولیدات زراعی در بین دو شیوه کشت دیم و آبی امری مهم است که کارشناسان و متخصصان امر زراعت بر آن اذعان دارند. مضامین پایه فوق بر مضمون «افزایش تنوع و سطح تولیدات و مشاغل» در روستای لگزی دلالت می‌کنند.

نتایج تحلیل مصاحبه‌ها نشان می‌دهد در نتیجه افزایش عملکرد تولیدات زراعی، میزان محصولات تولیدشده بیشتر از نیاز روستاییان بوده است و به نوعی محصولات تولیدشده مازاد بر مصرف هستند. یک نفر از روستاییان در این خصوص چنین عنوان کرده است: «شکر خدا تولیدات زراعی ما بیشتر از حدی است که برای مصرف خودمان نیاز داریم». فرایند فوق نشان‌دهنده «شکل‌گیری مازاد تولید» در روستای لگزی است.

تحلیل مصاحبه‌های انجام گرفته نشان می‌دهد در اثر افزایش سطح تولیدات زراعی، به وجود آمدن تنوع شغلی و فروش مازاد تولیدات زراعی، میزان سود و درآمد روستاییان تا حد قابل توجهی افزایش پیدا کرده است. همچنین به واسطه سودآوری فعالیت زراعی روستاییان، ارزش زمین‌های زراعی آبی، ارتقای قابل ملاحظه‌ای یافته است. بر اساس تحلیل مصاحبه‌ها، به واسطه اهمیت یافتن فعالیت اقتصادی در روستا، قیمت زمین‌های مسکونی و مسکن روستاییان نیز افزایش یافته است. ذکر چند عبارت از روستاییان در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد: «از میزان درآمدمان راضی هستیم»؛ «ارزش هر هکتار زمین دیم در روستا، حدود ۷۰ میلیون تومان است اما قیمت هر هکتار زمین آبی بیش از ۲۰۰ میلیون تومان است»؛ و «ارزش

زمین‌های مسکونی ما دو برابر شده است». بدین ترتیب مضامین پایه فوق بستر شکل‌گیری مضمون سازمان‌دهنده «ارتقای سطح درآمد و ارزش دارایی‌ها» را فراهم نموده‌اند.

بخش دیگری از تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد در نتیجه اثرپذیری وضعیت اقتصادی روستاییان از تخصیص منابع آبی به آن‌ها، تعداد وسایل نقلیه سبک و سنگین، پمپ آب، ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی در روستا افزایش قابل ملاحظه‌ای داشته است. همچنین تحلیل‌های انجام‌گرفته نشان داد میزان خرید املاک مختلف و سرمایه‌گذاری در روستاهای مجاور و حتی شهر سقز، توسط اهالی دارای روند صعودی است. در این خصوص روستاییان عنوان کرده‌اند که: «تقریباً هر دو خانوار یک تراکتور دارند»؛ «۴۰ پمپ آب در محدوده روستا فعال است»؛ و «در روستای قلعه کهنه زمین زراعی خریداری کرده‌ام». مضمون‌های پایه فوق بر شکل‌گیری مضمون سازمان‌دهنده «ارتقای سطح مالکیت منابع سرمایه‌ای» دلالت دارند.

۴. ۱. ۲. پایداری اجتماع محلی

دومین مضمون فراگیر احصاء شده در خصوص تفسیر روستاییان از تخصیص منابع آبی به آن‌ها، پایداری اجتماع محلی است. این مضمون برگرفته از چهار مضمون سازمان‌دهنده (ارتقای سرمایه اجتماعی، افزایش جمعیت، مهاجرت معکوس و افزایش تعلق مکانی) است و مبانی هر یک از آن‌ها، مضامین پایه متعددی هستند که در ادامه شرح داده شده است.

با توجه به ماهیت فعالیت در سکونتگاه‌های روستایی به‌ویژه فعالیت در بخش زراعت به مساعدت و همکاری اعضای روستا به یکدیگر، رونق زراعت در روستای لگزی ساکنان را به بیش از پیش به یکدیگر نزدیک کرده است. همکاری روستاییان در فصل‌های مختلف در فعالیت‌هایی نظیر پاشیدن بذر، شخم زدن، برداشت محصولات، فروش محصولات و ...، موجب تقویت حس مشارکت همکاری میان روستاییان شده است. در این زمینه روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «کار تک نفره در روستا بسیار دشوار است»؛ «همه به هم نیاز دارند»؛ «منافعمان به هم وابسته شده است». این مضامین نشان‌دهنده مضمون سازمان‌دهنده «ارتقای سرمایه اجتماعی» در روستای لگزی هستند.

مهاجرت و کاهش جمعیت روستایی یکی از چالش‌های توسعه روستایی در کشورمان از جمله استان کردستان. با این وجود نتایج تحلیل انجام گرفته نشان می‌دهد به دنبال رونق اقتصادی ایجاد شده در روستای لگزی جمعیت روستا در سال‌های اخیر نه تنها کاهش نیافته است بلکه روند صعودی را طی کرده است. عدم تمایل به مهاجرت، نیاز به نیروی کار در اثر رونق شرایط اقتصادی و از عوامل اصلی افزایش جمعیت در این روستا هستند. نگاهی به وضعیت آمار ثبت شده روستا نیز مؤید این مطلب است. چراکه جمعیت روستا از ۳۰۵ نفر در سال ۱۳۹۰ به ۳۵۷ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵) و با استناد به مصاحبه‌های میدانی طی چند سال گذشته که سرشماری انجام نشده است، جمعیت روستا روند صعودی خود را حفظ کرده است. ذکر چند عبارت از سوی روستاییان به شفاف شدن این فرایند کمک می‌کند: «جوانان از روستا نمی‌روند چون کار و شغل دارند»؛ «اگر فرزندان بیشتری داشته باشم، مشکلی ندارم». ماهیت مطالب فوق تداعی گر مضمون سازمان‌دهنده «افزایش جمعیت» در روستای لگزی هستند.

تحلیل‌های انجام شده نشان می‌دهد به دنبال بهبود شرایط اقتصادی و افزایش جمعیت روستا، طی سال‌های اخیر چند خانوار که قبلاً روستا را ترک کرده‌اند، به روستا بازگشته‌اند. در این خصوص یک نفر از اهالی عنوان می‌کند که «من و خانواده‌ام در شهر سقز اسکان داشتیم ولی سه سال است که به روستا برگشته‌ام»؛ «برادرم با خانواده‌اش نیز برمی‌گردند». مراجعه به نتایج مرکز آمار کشور نیز نشان‌دهنده افزایش تعداد خانوارهای روستای لگزی از ۸۴ خانوار به ۱۱۰ خانوار طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵). این مضامین و مستندات نشان‌دهنده شکل‌گیری پدیده «مهاجرت معکوس» در روستای لگزی هستند.

تحلیل‌های انجام گرفته نشان می‌دهد با بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی ساکنان روستای لگزی که به شدت متأثر از تخصیص منابع آبی بوده است، سطح رضایتمندی ارتقاء یافته است. رضایت یک مقوله نسبی و روانی است که در صورت بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی منجر به شکل‌گیری احساس آرامش و رفاه ذهنی در فرد می‌شود. یک نفر از جوان روستا در این خصوص می‌گوید «از شرایط زندگی در روستا راضی هستم و احساس خوشبختی می‌کنم». مقایسه وضعیت روستای لگزی با دیگر روستاها و القای این ذهنیت به

اهالی که شرایط روستای آنها نسبت به دیگر روستاها، در وضعیت مطلوب‌تری قرار دارد، از دیگر نتایج تحلیل مصاحبه‌ها بوده است. تقویت حس ماندگاری در روستا به واسطه شرایط مناسب فراهم شده، از دیگر مضامین شناسایی شده در مصاحبه‌ها بود. در ادامه چند نقل قول در این زمینه ارائه شده است: «هیچ جایی بهتر از اینجا نیست»؛ «زمین‌هایم را با هیچ چیزی عوض نمی‌کنم»؛ «مایلم در روستا ازدواج کنم». دقت در ماهیت مضامین فوق نشانگر شکل‌گیری «افزایش تعلق مکانی» در میان اقشار مختلف ساکن در روستای لگزی است.

۴. ۱. ۳. شکوفایی انگیزه موفقیت

انگیزه موفقیت یکی از نظریه‌های توسعه متسبب به مک کلند^۱ (۱۹۷۶) است. بر اساس این نظریه فرد مایل است کارها را بهتر، سریعتر و با زحمت کمتر و بازده بیشتر انجام دهد. مک کلند ارزش‌ها، انگیزه و نیروهای روانی را تعیین‌کننده توسعه می‌داند و از نظر او انگیزه موفقیت دارای دو جنبه است جنبه اول فضیلت شخصی است و جنبه دوم فضیلت اجتماعی است یعنی علاقه به سعادت دیگران و احساس مسئولیت در قبال سعادت آنها (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۷، صص. ۱۱۴-۱۱۳). بر اساس تحلیل مصاحبه‌ها سومین مفهوم فراگیر شناسایی شده مرتبط با تفسیر معنایی ساکنان از تخصیص منابع آبی به آنها، «شکوفایی انگیزه موفقیت» است که منشأ آن به دو مضمون نیاز به توسعه زیرساخت‌های فرآوری تولیدات و ضرورت ارتقای سطح دانش و آگاهی شغلی بر می‌گردد که در ادامه فرایند شکل‌گیری آنها ارائه شده است.

به تبعیت از شرایط مطلوب پدیدآمده برای ساکنان روستای لگزی و فراهم شدن فرصت‌های مختلف توسعه اقتصادی و اجتماعی، روستاییان سعی دارند تمامی امور را به بهترین شیوه انجام دهند. شکل‌گیری انگیزه برقراری ارتباط مستقیم بازاهای عمده و از بین بردن واسطه‌ها، بازاریابی الکترونیک، احداث انبار، سردخانه و کارگاه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی، صدور تولیدات و محصولات به کشور عراق تنها بخشی از ادراکات روستاییان است. در این رابطه چند نفر از روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «دیگر اجازه

1. McClelland

نخواهیم داد واسطه‌ها سود کار ما بخورند»؛ «پیگیر صادر کردن محصولات به کشور عراق هستیم»؛ «متوجه شده‌ایم در استان کردستان حتی یک کارخانه چغندر وجود ندارد. ما مجبوریم محصولاتمان را با هزینه زیاد به کارخانه‌های دیگر استان‌ها بفرستیم»؛ «احداث یک سردخانه نگهداری محصولات ضروری است». دقت در معنا و مفهوم مطالب فوق نشانگر تشکیل مضمون «نیاز به توسعه زیرساخت‌های فرآوری و عرضه تولیدات» را فراهم نموده است.

نتایج در خصوص تحلیل مصاحبه‌های صورت گرفته نشان داد ساکنان تمایل دارند فعالیت‌های خود را بر مبنای فناوری‌ها و دستورالعمل‌های جدید ارائه شده از سوی متخصصان و کارشناسان جهاد کشاورزی پیش ببرند، چراکه به اعتقاد آن‌ها استفاده از این دانش، الگوها و توصیه‌های کارشناسان در مراحل مختلف کاشت، داشت، برداشت و حتی فروش محصولات، سود بیشتری را عاید روستاییان خواهد نمود. در این خصوص یک نفر از زارعان می‌گوید: «نهایت سعی‌مان بر این است که بر اساس نظرات کارشناسان کار کنیم»؛ «برای تهیه و استفاده انواع سموم و کودها و ... نظرات کارشناسان موثرتر است». همچنین نتایج نشان داد انگیزه دانش‌اندوزی و کسب معلومات بیشتر در خصوص نحوه فعالیت آن‌ها در میان روستاییان نهادینه شده است. به این صورت که آن‌ها تمایل دارند برای کسب دانش و معلومات بیشتر از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی و کارگاه‌های مختلف و مؤثر، هزینه پرداخت نمایند. کما اینکه چند نفر از ساکنان گواهی شرکت در کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی مربوطه را اخذ کرده بودند. ذکر چند نکته از سوی اهالی در این رابطه اهالی چند نکته زیر را بیان کرده‌اند: «حاضریم در قبال آموزش روش‌ها و شیوه‌های کاربردی و جدید تولید محصولات، هزینه پرداخت کنیم»؛ «در چند دوره و کارگاه آموزشی مربوط به زراعت شرکت کرده‌ایم»؛ «باید سطح دانش و آگاهی‌مان را ارتقا دهیم». مضامین و مطالب فوق تداعی‌کننده شکل‌گیری «ضرورت ارتقای سطح دانش و آگاهی شغلی» در میان ساکنان است که یکی از پایه‌های شکل‌گیری انگیزه موفقیت و پیشرفت را تشکیل می‌دهد.

۴. ۱. ۴. افزایش سازگاری با محیط

نتایج تحلیل مصاحبه‌ها نشان می‌دهد چهارمین مضمون فراگیر شناسایی در خصوص درک معنایی ساکنان روستای لگزی از پیامدهای تخصیص منابع آبی به آن‌ها، «افزایش سازگاری با محیط است» که مبنای آن مضامین سازمان‌دهنده «تغییر الگوی کشت»، «استفاده بهینه از منابع آب» و «کاهش اثرات ناهنجاری‌های محیطی» است. در ادامه در خصوص هر یک از مضامین مذکور، ادراکات روستاییان تحلیل و ارائه شده است.

با توجه به اختصاص منابع آبی به ساکنان روستای لگزی و بهره‌مندی آن‌ها از منابع آبی، به تدریج کشت محصولات دیم جای خود را به محصولات آبی داده‌اند و در حال حاضر محصولاتی مانند یونجه، چغندر قند، سیب‌زمینی، ذرت و ... در روستا کشت می‌شود که قبل از فرایند تخصیص آب، در روستا امکان کشت آن‌ها در مقیاس وسیع وجود نداشته است. همچنین تحلیل‌ها نشان می‌دهد در حال حاضر امکان کشت دوبار در سال، برای بعضی از محصولات به‌ویژه در زمینه تولید ذرت علوفه‌ای، فراهم شده است. همچنین تحلیل‌ها نشانگر این مطلب است که در صورت تخصیص منابع آبی بیشتر به روستای لگزی، بقیه زمین‌های زراعی دیم نیز زیرکشت محصولات آبی خواهند رفت. در این رابطه روستاییان چنین عنوان کرده‌اند که «قبلاً تولیدات ما بیشتر گندم، جو، نخود و عدس بود اما اکنون محصولات آبی جایگزین آن‌ها شده است»؛ «در حال حاضر تقریباً نصفی از زمین‌های زراعی ما (۷۵۰ هکتار) زیر کشت آبی است، اگر مقدار آب بیشتری به ما اختصاص داده شود، شرایطمان خیلی بهتر می‌شود»؛ «از زمینم سالی دو محصول برداشت می‌کنم». فرایند فوق تداعی کننده مضمون «تغییر الگوی کشت» در روستای لگزی است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد قبل از تخصیص منابع آبی به ساکنان روستای لگزی، منابع محدود آب پاسخگوی کشت و زرع همه اهالی نبوده و ساکنان از منابع آب محدود به صورت سنتی استفاده کرده‌اند. اما بعد از تخصیص منابع آب سد شهید کاظمی به آن‌ها، شیوه آبیاری نوین (آبیاری بارانی و قطره‌ای) در روستا متداول شده است. شیوه آبیاری مکانیزه علاوه بر صرفه-جویی در مصرف آب، راندمان آبیاری را به صورت قابل ملاحظه‌ای افزایش می‌دهد. لازم به ذکر است در حال حاضر فرایند انتقال آب سد به زمین‌های زراعی نیز از طریق لوله‌های انتقال

آب بوده و تا حد قابل توجهی از تبخیر آب جلوگیری می‌کند. در این رابطه روستاییان چنین عنوان کرده‌اند که «هر قطره آب برای ما ارزش طلا را دارد»؛ «آبیاری غرقابی و انتقال آب از طریق جوب‌های سرباز، در روستا انجام نمی‌شود»؛ «میزان هدر رفتن آب در آبیاری بارانی و قطره‌ای نسبت به آبیاری سنتی بسیار کم است»؛ «از نظر من با وجود امکانات آبیاری جدید، آبیاری با شیوه سنتی، کُفر نعمت خداوند است». دقت در ماهیت مطالب و مضامین فوق، نشان‌دهنده شکل‌گیری مضمون «استفاده بهینه از منابع آب» توسط ساکنان روستای لگزی است.

در نواحی روستایی که کشت غالب به صورت دیم است، زارعان در برابر تنش‌های زیست‌محیطی به‌ویژه بحران خشکسالی و کم‌آبی بسیار آسیب‌پذیر هستند. زیرا در صورت کمبود بارش، آب کافی در اختیار محصولات قرار نمی‌گیرد و عملکرد کشت و زرع به شدت کاهش می‌یابد. طرف مقابل کشت دیم، کشت آبی است. در روستای لگزی به‌واسطه برخورداری روستاییان از منابع آب سد، خطرات بحران خشکسالی تا حد زیادی کاهش یافته است. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد با توجه به اینکه اکثر محصولات آبی در اواخر فصل بهار و اوایل فصل تابستان کشت می‌شوند، در عمل اثر مخاطرات اقلیمی به‌ویژه تگرگ، سرمازدگی و سیل به ندرت بر فعالیت روستاییان اثرگذار است. در حالی که تغییرات اقلیمی توان قابل توجهی را در تخریب محصولات دیم دارند چراکه اوج مخاطراتی نظیر سیل، تگرگ، سرمازدگی و .. در فصل‌های زمستان و بهار رخ می‌دهد. در مجموع در حال حاضر روستاییان خود را با شرایط محیطی که بر اثر فرایند انتقال آب در روستا به‌وجود آمده است، تطابق داده‌اند و به نوعی خود را با این شرایط سازگار کرده‌اند. ذکر چند عبارت از سوی روستاییان در این زمینه به روشن شدن موضوع کمک می‌نماید: «از شر خشکسالی خلاص شده‌ایم»؛ «خطر کمبود بارش، تگرگ و سرما خیلی کم شده است»؛ «آب که آمده کمتر خسارت می‌بینیم». مطالب و مضامین عنوان شده بر «کاهش اثرات ناهنجاری‌های محیطی» در روستای لگزی دلالت دارد که روستاییان به شیوه‌های مختلف بر آن تأکید داشته‌اند.

۴.۲. درک معنایی ساکنان روستای گل تپه از پیامدهای عدم تخصیص آب سدها به آنها

با استناد به تحلیل مضمون مصاحبه‌ها فردی و گروهی انجام شده با ساکنین روستای گل-تپه، پیامدهای عدم تخصیص آب سد شهید کاظمی شامل چهار مضمون فراگیر احساس محرومیت نسبی، شکنندگی اقتصاد محلی، ناپایداری اجتماع محلی و خدماتی شدن مشاغل می‌شود که هر یک از این مضامین، برگرفته از مضامین سازمان‌دهنده متعددی (در مجموع ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده) هستند و خود این مضامین سازمان‌دهنده، از ۵۸ مضمون پایه احصاء شده‌اند (جدول ۳). در ادامه نحوه احصاء هر یک از مضامین فراگیر شرح داده شده است.

جدول ۳. مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر احصاء شده حاصل از کدگذاری مصاحبه‌های روستای گل-

تپه

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
بی‌توجهی مسئولان به مشکلات روستاییان تفاوت قائل شدن میان روستاها پایمال شدن حق و حقوق اهالی و ...	شکل‌گیری احساس تبعیض	احساس محرومیت نسبی
	بدبینی به عملکرد نهادهای متولی	
	ضعف زیرساخت‌های اساسی	
نیاز کشت و زرع دیم به نیروی کار محدود از بین رفتن محصولات در صورت کمبود بارش فعالیت زنان در تهیه تابلو فرش با حداقل دستمزد پایین بودن درآمد حاصل از کشت و زرع دیم و ...	بیکاری	شکنندگی اقتصاد محلی
	پایین بودن تنوع شغلی و درآمد	
	آسیب‌پذیری تولیدات	
افزایش مهاجرت جوانان از روستا دشواری تأمین مخارج زندگی در روستا احساس ناامیدی و ...	کاهش جمعیت روستا	ناپایداری اجتماع محلی
	کاهش سطح رضایتمندی	
	تضعیف تعلق مکانی	
پرداختن جوانان به کارگری فصلی افزایش مشاغل رانندگی، فروشنده‌گی و ...	اتکا به نقش میان‌راهی روستا	خدماتی شدن مشاغل روستا
	شکل‌گیری مشاغل روزمزدی	

۴.۲.۱. احساس محرومیت نسبی

احساس محرومیت نسبی اولین مضمون فراگیر شناسایی شده حاصل از درک ساکنان روستای گل تپه از عدم تخصیص منابع آبی به آنها است. بر مبنای مصاحبه‌های صورت گرفته

این مضمون برگرفته از سه مفهوم سازمان‌دهنده شکل‌گیری احساس تبعیض، بدبینی به عملکرد نهادهای متولی و ضعف زیرساخت‌های اساسی است. مضامین احصاء شده فوق، بر شکل‌گیری مضمون احساس محرومیت نسبی در میان ساکنان روستای گل‌تپه دلالت دارند.

نتایج تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد جامعه محلی از عدم تخصیص منابع آب سد به آن‌ها، با شیوه‌های مختلف گله‌مندی خود را ابراز نموده‌اند. چراکه احساس می‌کنند استفاده از آب سد حق طبیعی و مسلم آن‌ها است و باید هیچ تفاوتی میان آن‌ها و روستاها مجاور و حتی دیگر مناطق کشور وجود نداشته باشد. فاصله حدود شش کیلومتری سد از روستای مورد مطالعه در شکل‌گیری احساس تبعیض میان روستاییان موثر بوده است. در این خصوص روستاییان عنوان کرده‌اند: «مگر ما با بقیه مردم که به آن‌ها آب اختصاص داده شده است، چه تفاوتی داریم؟» «هر روز با حسرت زیادی به سد نگاهی می‌کنم، اما چه فایده». مفاهیم فوق دال بر شکل‌گیری مضمون سازمان‌دهنده «**شکل‌گیری احساس تبعیض**» در میان جامعه محلی است.

بررسی‌ها نشان داد با عدم تخصیص آب سد به ساکنان روستای مورد مطالعه، نوعی شک و تردید و به نوعی میزان اعتماد به مسئولان و نهادهای متولی در میان اهالی در حال تضعیف شدن تدریجی است. چراکه برخی از مسئولان که نماینده نهاد و یا سازمان مطبوع خویش هستند، در جلساتی در خصوص تخصیص منابع آبی به روستاییان قول مساعدت به روستاییان را داده‌اند که تاکنون این وعده‌ها عملی نشده است. همچنین روستاییان برای تحقق انتقال آب به روستای آن‌ها، درخواست‌های متعددی را به سازمان‌ها مربوطه ارسال نموده‌اند. در این رابطه روستاییان عنوان کرده‌اند که «امیدی به مسئولان و ادارات نداریم»؛ «وعده می‌دهند و عمل نمی‌کنند»؛ «چندین بار درخواستمان را مطرح کرده‌ایم، اما بی‌نتیجه است». فرایند مذکور دال بر شکل‌گیری مضمون «**بدبینی به عملکرد نهادهای متولی**» در محدوده مطالعاتی است.

یافته‌ها نشان داد کمتر از سه درصد اراضی روستاییان به صورت کشت آبی است و بقیه اراضی دیم هستند. استفاده روستاییان از این منابع آب محلی نیز به صورت سنتی است. فقدان تجهیزات و تکنولوژی نوین، راندمان آبیاری در اراضی آبی را به شدت پایین آورده است. دشواری و در مواردی غیرممکن بودن کسب مجوز برای برقی‌کردن موتورهای آب، قطعی برق در فصل تابستان، اختصاص بخش قابل توجهی از آب زراعی برای تأمین آب شرب

روستا در کنار نیمه‌کاره بودن اجرای طرح هادی، عدم ساماندهی بافت تاریخی روستا، نبود پارک و فضای تفریحی-ورزشی، ضعف خدمات بهداشتی و آموزشی، ضعف آنتن‌دهی موبایل و اینترنت و ... و فاصله از مراکز ضروری، دست به دست هم داده و بستر شکل‌گیری مضمون «ضعف زیرساخت‌های اساسی» را فراهم نموده‌اند. در این زمینه روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «آب زراعی کمی که هم داریم، با روش سنتی مصرف می‌شود»؛ «نمی‌توانیم همین آب زراعی موجود را درست استفاده کنیم»؛ «مجوز برقی کردن چاه‌ها را به سختی می‌دهند و هزینه بسیار زیادی دارد»؛ «قبلاً مکانیزه کردن زمین‌های آبی، مجانی بود و الان بخشی از اعتبار آن را تخصیص می‌دهند».

۴.۲.۲. شکنندگی اقتصاد محلی

سه مفهوم سازمان‌دهنده بیکاری، پایین بودن تنوع شغلی و درآمد و آسیب‌پذیری تولیدات مبنای شکل‌گیری مضمون فراگیر شکنندگی اقتصاد محلی هستند که در ادامه نحوه حصول آن تشریح شده است.

نیاز زراعت دیم به نیروی کار محدود و فصلی، پیوند عمیق فعالیت روستاییان به اشتغال در بخش زراعت آبی، نبود فرصت‌های شغلی در روستای و غیرفعال بودن نیروی کار فعال در روستا شرایطی را به وجود آورده است که بخش قابل توجهی از نیروی کار در روستا شاغل نیستند. در این خصوص روستاییان چنین عنوان کرده‌اند که «کشت و زرع دیم نیاز کمی به نیروی کار دارد»؛ «اگر زمین‌های ما آبی بود فقط فصل زمستان بیکار بودیم». مضامین پایه فوق بر شکل‌گیری مضمون سازمان‌دهنده «بیکاری» در روستای مورد مطالعه دلالت دارند.

درآمد پایین حاصل از کشت و زرع دیم نسبت به کشت آبی، فرصت‌های شغلی پایین حاصل فعالیت در بخش کشت و زرع دیم و همچنین هدر رفتن فرصت‌های توسعه انواع مشاغل (دامپروری، پرورش آبزیان و ...)، محدود نمودن حیطه فعالیت ساکنان برای متنوع سازی اقتصاد روستا (کشت انواع صیفی‌جات، یونجه، ذرت، چغندر قند، کلزا و ...)، گرایش زنان روستا به فعالیت در بخش‌های جانبی با حداقل دستمزد و ... از مفاهیم پایه احصاء شده در روستای مورد مطالعه است. در این خصوص روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «زراعت دیم

فقط گندم و نخود است، چیزی دیگری نمی‌توانیم کشت کنیم؛ «اکثر فعالیت‌های روستا به آب وابسته است که ما نداریم؛ «اگر آب باشد همه محصولات را می‌توانیم کشت کنیم؛ «برای تأمین مخارج خانه، از روی اجبار تابلو فرش تهیه می‌کنم، می‌دانم دستمزد زیادی ندارد، اما مجبورم». مضامین پایین فوق، نشان‌گر مضمون سازمان‌دهنده «پایین بودن تنوع شغلی و درآمد» در روستای مورد مطالعه هستند.

وابستگی شدید کشت و زرع دیم به نزولات جوی به ویژه در ماه‌های اردیبهشت و خرداد، نوسانات شدید بارش، اثرگذاری شدید ناهنجاری‌های محیطی بر کشت‌های دیم (سرمازدگی، آفت، گرمای زودرس و ..)، ضعف امکان متنوع‌سازی کشت و... شرایطی را به وجود آورده که به تولیدات روستاییان آسیب‌های جدی را وارد می‌نماید. در این رابطه روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «اگر باران نبارد، محصولی نداریم؛ «اگر کشت آبی داشته باشیم تابستان کشت می‌کنیم، هم سرمازدگی نداریم و آفت هم کمتر است؛ «موقع ثمردهی گندم، باران نیامد و محصولمان افت شدیدی داشت؛ «آب باشد مشکلی نداریم؛ مضامین فوق تداعی‌کننده مضمون سازمان‌دهنده «آسیب‌پذیری تولیدات» در محدوده مطالعاتی هستند.

۴.۲.۳. ناپایداری اجتماع محلی

ناپایداری اجتماع محلی از دیگر مضامین فراگیر شناسایی شده در مطالعه حاضر است. این مضمون از مضامین کاهش جمعیت روستا، کاهش سطح رضایتمندی و تضعیف تعلق مکانی، احصاء شده است که هر یک تشریح شده‌است.

از یک طرف در صورت فراهم نبودن شرایط مناسب برای اشتغال و تأمین مخارج زندگی روستاییان، به ویژه جوانان روستا، آن‌ها به ناچار روستای خود را ترک نموده و موجب شکل‌گیری مهاجرت از روستا می‌شود. این در حالی است که روستاییان اعتقاد داشتند در صورت تخصیص منابع آب به ساکنان جامعه روستایی، زمینه اشتغال، کسب درآمد و تنوع شغلی در روستا پدید می‌آید و ساکنان مجبور نیستند برای تأمین مخارج زندگی خود به شهرها و استان‌های همجوار مهاجرت (مهاجرت فصلی و دائمی) نمایند. از طرف دیگر، ضعف شدید فرصت‌های شغلی که بخش عمده آن در روستای مورد مطالعه به فعالیت در بخش زراعت و

دامداری (مشاغل مرتبط با تخصیص منابع آب) مربوط می‌شود، موانع قابل توجهی در برابر مهاجرت معکوس^۱ به روستا است. به گونه‌ای که بسیاری از روستاییان عنوان کرده‌اند که در صورت تخصیص آب، فرزندان و اقوام و بستگان آن‌ها که روستا مهاجرت کرده‌اند به روستا برمی‌گردند. چند عبارت روستاییان در این زمینه به شرح زیر است: «کمتر جوانی هست که در روستا بماند»؛ «چرا در روستا بمانیم مثل روستای لگزی که کار و شغل نداریم»؛ «در صورت تخصیص آب، دو پسر و پسرعموهایم به روستا برمی‌گردند». این مضامین پایه نشانگر شکل‌گیری مضمون سازمان‌دهنده «کاهش جمعیت روستا» هستند. لازم به ذکر است مراجعه به نتایج سرشماری مرکز آمار نیز نشان می‌دهد جمعیت این روستا کاهش یافته است. نبود فرصت‌های شغلی، درآمد پایین، بیکاری، فقر، زمین زراعی وسیع دیم با عملکرد پایین، مدیریت سنتی و ضعیف منابع آب محلی موجود، وجود آب در نزدیکی روستا و عدم تخصیص به ساکنان روستا در کنار ضعف زیرساخت‌های خدماتی-رفاهی، موجب کاهش سطح کلی رضایتمندی روستاییان شده است. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد با عدم تخصیص منابع آب ساکنان روستای گل‌تپه و تخصیص آن به دیگر روستاها، نوعی نابرابری و شکاف اقتصادی میان روستاییان به وجود آمده است. در این رابطه روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «ساکنان روستای لگزی و قلعه کهنه (به این دو روستا آب سد تخصیص یافته است) را می‌بینید چه وضعیتی دارند؟»؛ «اگر این زمین‌های دیم ما آبی می‌شد، خیلی پیشرفت می‌کردیم». مضامین پایه فوق بر شکل‌گیری مضمون سازمان‌دهنده «کاهش سطح رضایتمندی» دلالت دارند.

تعلق مکانی از شاخص‌های کلیدی پایداری اجتماعی در جوامع روستایی است که در صورت وجود شرایط مناسب برای زیست یک فرد روستایی و خانواده او، میزان این شاخص تقویت و توسعه خواهد یافت. یافته‌ها نشان می‌دهد به واسطه فراهم نبودن فرصت‌های شغلی، فقر، کمبود درآمد و به نوعی مشکل اساسی روستاییان در خصوص تأمین مخارج زندگی‌شان، مهاجرت از روستا به تدریج سرعت بیشتری گرفته است. از نظر ساکنان روستای گل‌تپه، در

۱. منظور از مهاجرت معکوس، بازگشت روستاییان مهاجری است که به دلایل مختلف روستا را ترک کرده‌اند.

صورت تخصیص آب سد به آن‌ها، فعالیت در بخش کشاورزی و سایر بخش‌ها مرتبط رونق می‌گیرد. چراکه این اقدام موجب اشتغال‌زایی، افزایش درآمد، افزایش قدرت ریسک‌پذیری، تنوع کشت، افزایش سطح تولیدات و محصولات، انتقال تکنولوژی جدید به روستا و .. را به همراه دارد که در نتیجه میزان ماندگاری ساکنان در روستا را ارتقاء خواهد داد. در حال حاضر ساکنان روستای مورد مطالعه با کمبود شدید منابع آب زراعی و حتی شرب مواجه هستند و این معضل به عنوان عامل بازدارنده ماندن ساکنان در روستا عمل می‌کند. در این خصوص روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «معیش روستاییان به آب وابسته است، الان که آب نداریم معیشتمان در خطر است»؛ «به شهر می‌رویم آنجا حداقل آب شربمان تأمین است»؛ «به روستا علاقه زیادی دارم اما توان تأمین مخارج زندگی را ندارم»؛ «اگر آب سد را به ما اختصاص دهند، هیچوقت روستا را ترک نمی‌کنیم». مضامین پایه شناسایی شده نشانگر مضمون سازمان‌دهنده «تضعیف تعلق مکانی» در محدوده مطالعاتی هستند.

۴.۲.۴. خدماتی شدن مشاغل

خدماتی شدن مشاغل روستا از دیگر مضامین فراگیر شناسایی شده حاصل از ادراک ساکنان روستای گل‌تپه از عدم تخصیص منابع آبی به آن‌ها است. بر مبنای مصاحبه‌های صورت گرفته این مضمون برگرفته از دو مفهوم سازمان‌دهنده اتکا به نقش میان‌راهی روستا و شکل‌گیری مشاغل روزمزدی است. مضامین احصاء شده فوق، دلالت بر شکل‌گیری مضمون خدماتی شدن مشاغل روستا در میان اهالی روستای گل‌تپه است که در ادامه شرح داده شده است.

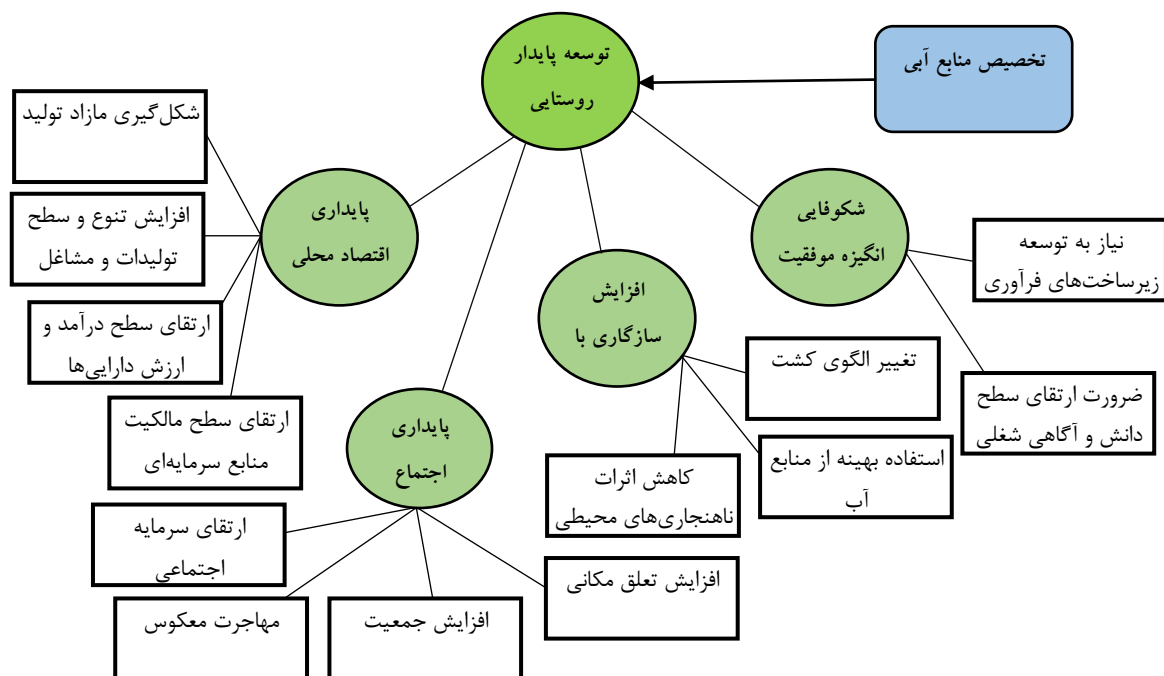
بررسی‌های حاصل از مصاحبه‌های انجام گرفته نشان داد در اثر تضعیف مشاغل بخش کشاورزی طی سال‌های گذشته که کمبود منابع آب اثر جدی را بر آن گذاشته است. ساکنان به واسطه نقش مرکزیت و بین‌راهی روستای گل‌تپه، به تدریج به مشاغل خدماتی (فروشگاه، مغازه، بنگاه معاملات ملکی، رانندگی، آرایشگری و ...) روی آورده‌اند. مشاغلی که به علت جمعیت پایین مراجعان و مشتریان، دارای بازدهی کمی هستند. اما روستاییان از سر ناچاری به این مشاغل تکیه کرده‌اند. در این خصوص روستاییان عنوان کرده‌اند که: «از وقتی تأمین مخارج زندگی از طریق زراعت محدود شده است، روستاییان به این مشاغل روی آورده‌اند»؛ «اصلاً به مغازه‌داری علاقه‌ای ندارم ولی برای تأمین مخارج زندگی این کار را می‌کنم»؛ «اگر

آب سد را به ما اختصاص دهند، مجبور نیستم آرایشگری کنم». مضامین پایه فوق نشانگر «اتکا به نقش میان‌راهی روستا» به عنوان یک یک مفهوم سازمان‌دهنده توسط اهالی روستا است.

بررسی‌ها نشان داد در اثر تضعیف مشاغل بخش کشاورزی به واسطه خشکسالی و کمبود منابع آبی، منابع معیشتی روستاییان به مخاطرات جدی از جمله فروش دام، بیکاری، کمبود درآمد، فقر، ناامنی غذایی و ... مواجه شده است. به همین دلیل ساکنان روستا به شیوه‌های مختلف کارگری در سایر شهرها (دیواندره، سقز، تهران، اصفهان، تبریز و ...) و روستاهای همجوار (اواخر فصل بهار تا اواسط فصل پاییز) به صورت روزمزدی برای تأمین مخارج زندگی فعالیت می‌کنند. در این رابطه روستاییان چنین عنوان کرده‌اند: «مشاغل ما اغلب روزمزدی است؛ در فته دو تا سه روز کار داریم»؛ «کارگری شغل بسیاری از جوان روستای ما است»؛ «در فصل تابستان و پاییز برای چیدن سیب‌زمینی و چغندر به روستای لگزی و قلعه کهنه (روستاهایی که آب سد به آن‌ها تخصیص یافته است) می‌رویم». مضامین پایه فوق نشانگر شکل‌گیری مضمون سازمان‌دهنده «شکل‌گیری مشاغل روزمزدی» هستند.

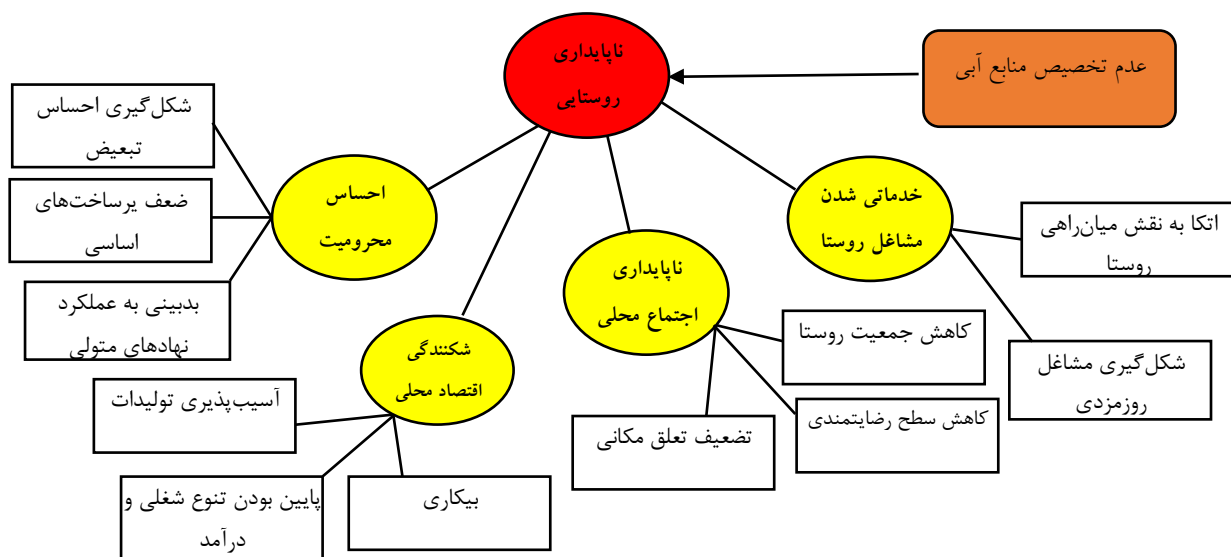
۴.۳. قیاس الگوی سکونتگاه‌های روستایی برخوردار و محروم از ذخایر آب سدها

بررسی دیدگاه ساکنان دو روستای مورد مطالعه در خصوص تخصیص / عدم تخصیص منابع آب سد به آن‌ها نشان می‌دهد که ادراکات کاملاً متفاوتی در اثر اجرای این فرایند احصاء شده است. به این صورت که تخصیص آب سد به ساکنان روستای لگزی همراه با مضامین فراگیر مثبتی مانند پایداری اقتصاد محلی، پایداری اجتماع محلی، شکوفایی انگیزه موفقیت و افزایش سازگاری با محیط است که در نهایت مضمون کلان توسعه پایدار روستایی را شکل داده است. برعکس، ادراک ساکنان روستای گل‌تپه از عدم تخصیص آب سد به آن‌ها با مضامین منفی و بعضاً ایجاد تحول کارکردی روستای مانند احساس محرومیت نسبی، شکنندگی اقتصاد محلی، ناپایداری اجتماع محلی و خدماتی شدن مشاغل روستا، همراه بوده است که در مجموع مضمون کلان ناپایداری روستایی را شکل داده‌اند.

شکل ۱. نقشه تماتیک ادراک ساکنان روستای لگزی از تخصیص منابع آب سد به آنها

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شکل ۲. نقشه تماتیک ادراک ساکنان روستای گل تپه از عدم تخصیص منابع آب سد به آنها

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

۵. نتیجه‌گیری

طی دهه‌های گذشته در کشورمان در راستای نیل به توسعه روستایی، راهبردهای متعددی به اجرا رسیده است که هر یک دارای اثرات مثبت و منفی بر جامعه محلی بوده‌اند. یکی از مهم‌ترین این راهبردها، تخصیص منابع آب سدها به سکونتگاه‌های روستایی است که می‌تواند در تحول کارکردی - ساختاری روستا در ابعاد مختلف توسعه روستایی اثرات قابل توجهی را بر جای بگذارد. از این رو بررسی درک معنایی جامعه روستایی از فرایند تخصیص / عدم تخصیص منابع آب سدها به آن روستاها، موضوع مطالعه حاضر است. نتایج پژوهش نشان داد ادراک ساکنان دو روستای مورد مطالعه از تخصیص / عدم تخصیص منابع آب سد به آن‌ها، دارای تفاوت‌های بنیادی می‌باشد. به گونه‌ای در روستای لگزی مضامین «پایداری اقتصاد محلی»، «پایداری اجتماع محلی»، «شکوفایی انگیزه موفقیت» و «افزایش سازگاری با محیط» را به همراه داشته که در نهایت مضمون کلان «توسعه پایدار روستایی» را شکل داده، به طوری که این نتایج با نتایج مطالعات ملک‌حسینی و میرک‌زاده (۱۳۹۳) در خصوص روستاهای بهره‌مند از آب سد سلیمان‌شاه، ساعدی و همکاران (۱۳۹۵)، اکبرزاده و کابلی (۱۳۹۶) در خصوص روستاهای پایین دست سد سیازاخ، امینی و گفتاری (۱۳۹۶) در خصوص سد ژاوه، حمیدیان و نصرآبادی (۱۳۹۶)، نادری و کرمی دهکردی (۱۳۹۷) در خصوص سد بهشت‌آباد، دانش‌مهر و همکاران (۱۳۹۸) و بهاتی و همکاران (۲۰۱۹) که به اثرات مثبت احداث سدها بر جوامع محلی اذعان کرده‌اند، همسو می‌باشد.

بر خلاف روستای لگزی، ساکنان روستای گل‌تپه از عدم تخصیص آب سد به آن‌ها، مضامین منفی و بعضاً تحول کارکردی روستا مانند «احساس محرومیت نسبی»، «شکندگی اقتصاد محلی»، «ناپایداری اجتماع محلی» و «خدماتی شدن مشاغل روستا»، را ادراک کرده‌اند که در مجموع دال بر شکل‌گیری مضمون کلان «ناپایداری روستایی» هستند. در مطالعات احمدی‌اوندی و همکاران (۱۳۹۳)، ملک‌حسینی و میرک‌زاده (۱۳۹۳) در خصوص روستاهای بالادست سد سلیمان‌شاه، اکبرزاده و کابلی (۱۳۹۶) در خصوص روستاهای بالا دست سد سیازاخ، امینی و گفتاری (۱۳۹۶) در خصوص سد ژاوه، قدرتی و زیدی (۱۳۹۶)، امینی و همکاران (۱۳۹۷)، نادری و کرمی دهکردی (۱۳۹۷) در خصوص سد بهشت‌آباد، دانش‌مهر،

احمدرش و کریمی (۱۳۹۸)، صادقی و همکاران (۲۰۱۷)، اُدام آپیا و همکاران (۲۰۱۷) و آیینی و اوجیفو (۲۰۱۸)، بر مضامین شناسایی شده در پژوهش حاضر به عنوان اثرات احداث / عدم تخصیص آب سدها بر جوامع روستایی تأکید شده است؛ بنابراین نتایج این بخش از پژوهش با مطالعات مذکور همسو می‌باشد.

نتایج حاصل شده نشان می‌دهد اتخاذ و اجرای سیاست‌ها دوگانه تخصیص / عدم تخصیص آب سدها به جوامع روستایی می‌تواند در تحولات کارکردی-ساختاری روستاها اثرات قابل توجهی را بر جای بگذارد. با توجه به مشکلات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی روستاها مانند فقر، بیکاری، مهاجرت، خشکسالی و ...، تخصیص منابع آب سدها به روستاهای محروم از این منابع کلیدی، می‌تواند راهگشای حل مشکلات این جوامع باشد. از این‌رو تجدید نظر اساسی در سیاست‌های تخصیص منابع آبی در کشور و همچنین تخصیص بخشی از منابع آبی سدهای استان کردستان و حتی سایر استان‌های کشور به روستاهای مجاور سدها برای استفاده روستاییان در بخش‌های مختلف فعالیت اقتصادی مانند کشت گندم آبی، ذرت، یونجه، چغندر قند، سیب‌زمینی، کلزا، احداث پرورش ماهی و ...، با استفاده از تکنولوژی‌های نوین، پیشنهاد کاربردی و اجرایی پژوهش حاضر است.

کتاب‌نامه

۱. احمدی اوندی، ذ.، بهمنی، س.، سپهوند، ع.، و لجم اورک مرادی، ع. (۱۳۹۳). ارزیابی پیامدهای اجتماعی و فرهنگی پروژه احداث سد کارون ۳ شهرستان ایذه. *فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)*، ۸ (۳)، ۵۲-۲۷.
۲. اسفندیاری درآباد، ف.، مصطفی‌زاده، ر.، شاهمرادی، ر.، و عبادی، ا. (۱۳۹۸). بررسی اثر احداث سد بوکان بر شاخص‌های هیدرولوژیک رودخانه زربینه رود براساس منحنی تداوم جریان. *نشریه دانش آب و خاک*، ۲۹ (۴)، ۱۵۹-۱۴۷.
۳. اکبرزاده، پ.، و کابلی، س. ح. (۱۳۹۶). ارزیابی اثرات اقتصادی اجتماعی سدسازی و تأثیر آن بر نظام بهره‌برداری سنتی (مطالعه موردی: سد سیازاخ شهرستان دیواندره). *جغرافیا و پایدار محیط*، ۷ (۲)، ۶۵-۵۳.

۴. امینی، ع. و گفتاری، ز. (۱۳۹۶). ارزیابی تأثیرات سد زاوه بر مناطق روستایی هم‌جوار: شهرستان سمنان. *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۱۵ (۲۸)، ۲۱۳-۲۳۶.
۵. امینی، ک.، ویسی، ف. و محمدی، س. (۱۳۹۷). تحلیل و تبیین اثرهای احداث سدها بر معیشت پایدار نواحی روستایی (نمونه موردی: سد داریان هورامان). *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۸ (۲۷)، ۱۵۵-۱۷۶.
۶. پاپلی یزدی، م. ح. و ابراهیمی، م. ا. (۱۳۸۷). *نظریه‌های توسعه روستایی* (چاپ چهارم). تهران: انتشارات سمت.
۷. توکلی، ج. و جمینی، د. (۱۳۹۴). تحلیل عوامل پیش‌برنده تجهیز اراضی زراعی به سیستم‌های آبیاری بارانی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان روانسر). *جغرافیا و پایداری محیط*، ۱۶ (۵)، ۸۹-۱۰۰.
۸. حسین‌زاد، ج.، کاظمیه، ف.، جوادی، ا. و غفوری، ه. (۱۳۹۲). زمینه‌ها و سازوکارهای مدیریت آب کشاورزی در دشت تبریز. *نشریه دانش آب و خاک*، ۲۳ (۲)، ۸۵-۹۸.
۹. حمیدیان، ع. و نصرآبادی، ا. (۱۳۹۶). بررسی پیامدهای اجتماعی، اقتصادی سد خاکی با تأکید بر رضایتمندی ساکنان روستا (مطالعه موردی: روستای کمیز سبزوار). *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۷ (۲۷)، ۵۳-۶۲.
۱۰. حیدری، ح. و پاپ‌زن، ع. ح. (۱۳۹۴). پیامدهای احداث سد شهدا بر روستای جویکبود علیا. *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۴۶ (۴)، ۸۴۷-۸۵۸.
۱۱. خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۵). *سد در کردستان در حال بهره‌برداری، ساخت و مطالعه است*، بازیابی از <https://www.irna.ir/news/82416442/34>.
۱۲. دانش‌مهر، ح.، احمدش، ر. و کریمی، ع. (۱۳۹۸). درک معنایی نخبگان و ذی‌مدخلان محلی از طرح انتقال آب رودخانه زاب به دریاچه ارومیه: ارائه مدل داده‌بنیاد. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۸ (۱)، ۱-۳۲.
۱۳. ساعدی، س.، مهربانی، ع. ا.، طویلی، ع. و حیدری، س. (۱۳۹۵). ارزیابی اثرات توسعه بر تغییرات کاربری اراضی و قیمت زمین (مطالعه موردی: سد طالقان)، ۶۹ (۱)، ۹۳-۱۰۶.
۱۴. شجاعی جشقانی، ر.، احمدی علون‌آبادی، س. ا.، جزایری، ر. ا. و اعتمادی، ع. (۱۳۹۷). واکاوی معنایی آسیب‌های برآمده از فضای مجازی در روابط بین زوجین در شهر اصفهان. *دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، ۱۹ (۷۳)، ۶۲-۷۸.

۱۵. شکوئی، ح. (۱۳۸۳). *اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا* (جلد اول، چاپ هفتم). تهران: انتشارات گیتاشناسی.
۱۶. صادقی، ح. ا.، صیدائی، ا.، و رضوانی، م. ر. (۱۳۹۶). بررسی تأثیرات اقتصادی سدهای مخزنی بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی (نمونه موردی: سد کارون سه-شهرستان ایذه). *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، ۷ (۲۴)، ۱۸۵-۲۰۰.
۱۷. صادقی، ح. ا.، صیدائی، ا.، و رضوانی، م. ر. (۱۳۹۷). بررسی اثرات اجتماعی سدها بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: سد کارون سه-شهرستان ایذه). *جغرافیا و توسعه*، ۵۰ (۱۶)، ۱۸۱-۱۹۸.
۱۸. فعلی نهاوند، س.، و رسولی آذر، س. (۱۳۹۶). ارزیابی اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی طرح‌های آبخیزداری حوزه آبخیز سد مهاباد. *نشریه ترویج و توسعه آبخیزداری*، ۵ (۱۸)، ۳۲-۲۵.
۱۹. قدرتی، ش.، و زیدی، م. (۱۳۹۶). تفسیر معنایی روستاییان از پیامدهای ساخت سد مطالعه موردی: منطقه رودبار در استان‌های ایلام و لرستان. *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۸ (۲۹)، ۱۲۱-۱۰۳.
۲۰. محمدپور، ا. (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی ضد روش* ۲ (چاپ دوم). تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۲۱. ملک‌حسینی، ا.، و میرک‌زاده، ع. ا. (۱۳۹۳). ارزیابی آثار اقتصادی پروژه‌های توسعه بر مناطق روستایی مورد مطالعه شبکه آبیاری و زهکشی سد سلیمان‌شاه. *تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۵۴ (۱)، ۱۹۳-۱۸۳.
۲۲. نادری، ل.، و کرمی‌دهکردی، ا. (۱۳۹۷). دیدگاه خانوارهای محلی پیرامون پیامدهای اجتماعی احداث سد بهشت‌آباد در حوزه مبدأ. *پژوهش‌های روستایی*، ۹ (۴)، ۶۴۴-۶۳۱.
۲۳. نوری، س. ه.، جمینی، د.، و جمشیدی، ع. (۱۳۹۵). شناسایی عوامل بازدارنده تجهیز اراضی کشاورزی روستاییان به سیستم‌های آبیاری بارانی (مورد: شهرستان روانسر). *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، ۲۰ (۵۸)، ۳۲۵-۳۰۳.
۲۴. یاسوری، م. (۱۳۸۶). محدودیت منابع آب و نقش آن در ناپایداری مناطق روستایی استان خراسان رضوی. *فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی*، ۱ (۵)، ۱۷۸-۱۶۳.

25. Ayeni, A., & Ojifo, L. (2018). The socio-economics dynamics of dam on rural communities: A case study of Oyan dam, Nigeria. *Proceeding of the International Association of Hydrological Sciences*, 379(1), 175-180.

26. Bhatti, N. B., Siyal, A. A., Qureshi, A. L., & Bhatti, L. A. (2019). Socio-economic impact assessment of small dams based on t-paired sample test using SPSS software. *Civil Engineering Journal*, 5(1), 153-164.
27. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
28. Dillon, A., & Fishman, R. (2019). Dams: Effects of hydrological infrastructure on development. *Annual Review of Resource Economics*, 11(1), 125-148.
29. Jamini, D., Amini, A., Gadermarzi, H., & Tavakoli, J. (2017). Challenges of food security in rural areas using grounded theory approach in ravansar country, western Iran. *European Journal of Geography*, 8(4), 26-40.
30. Jamini, D., Ghadermarzi, H., Mafakheri, A., Jamshidi, A., & Nikbakht, S. (2013). Investigation and assessment of factors that influence sustainable farming: A case study of rice farmers in Shirvan Cherdavel Town, Ilam province, Iran. *International Journal of Agri-Science*, 3 (6), 444-452.
31. Lesani, M. T., & Jafari, H. (2015). The Role of water supply management in rural economy with an emphasis on earth dam's construction (Case study: Bakhazr County). *Indian Journal of Science and Technology*, 8(S3), 28-32.
32. Leunufna, S., & Evans, M. (2014). Ensuring food security in the small islands of Maluku: A community genebank approach. *Journal of Marine and Island Cultures*, 3(1), 125-133.
33. Malek Hosayni, A., Mirakzadeh, A. A., & Lioutas, E. (2017). The social impacts of dams on rural areas: A case study of Solaiman Shah Dam, Kermanshah, Iran. *Journal of Sustainable Rural Development*, 1(2), 189-198.
34. Odame Appiah, D., Sarfo, M., Famieh, B., & Addai, H. (2017). Environmental and socioeconomic perturbations of a dam project on catchment communities, Ghana. *Global Environment, Health and Safety*, 1(2:13), 1-9.
35. Riahi, V., & Jamini, D. (2018). A study on the villagers' semantic understanding of functional challenges in rural settlements (Case study: Central District of Ravansar County). *Journal of Research & Rural Planning*, 7(2), 1-23.
36. Sadeghi, H. A., Seidaiy, S. S., & Rezvani, M. R. (2017). The socio-economic effects of Karun 3 dam on the sustainable development of rural areas. A case study in Iran. *Human Geographies*, 11(2), 213-229.
37. See, L., Fritz, S., You, L., Ramankutty, N., Herrero, M., Justice, C., ..., & Obersteiner, M. (2015). Improved global cropland data as an essential ingredient for food security. *Global Food Security*, 4(1), 37-45.
38. Shamsoldini, A., Jamini, D., & Jamshidi, A. R. (2016). Measurement and analysis of social stability in rural areas (Case study: Javanrood Township). *Journal of Rural Research*, 7(3), 486-503.
39. Smyth, S. J., Phillips, P. W. B., & Kerr, W. A. (2015). Food security and the evaluation of risk. *Global Food Security*, 4(1), 16-23.

40. Sultana, M. N., Uddin, M. M., Ridoutt, B., Hemme, T., & Peters, K. (2015). Benchmarking consumptive water use of bovine milk production systems for 60 geographical regions: An implication for Global Food security. *Global Food Security*, 4(1), 56-68.

Understanding of Local Communities from the Consequences of Allocating Dam Water to Rural Settlements in Kurdistan Province

Davood Jamini ¹

*Assistant Professor, Department of Geomorphology, Faculty of Natural Resources,
University of Kurdistan, Sanandaj, Iran*

*Department of Zrebar Lake Environmental Research, Kurdistan Studies Institute,
University of Kurdistan, Sanandaj, Iran*

Alireza Jamshidi

*Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities,
Urmia University, Urmia, Iran*

Received: 18 May 2021

Accepted: 25 September 2021

Abstract

The main purpose of this study is to investigate and analyze the understanding the meaning of local communities of the consequences of allocating dam water to rural settlements in Kurdistan province. This case study was conducted in two villages of Legzi (with dam water) and Gol Tappeh (deprived of dam water) located in Saez Township. For collecting field data, the main reliance of researchers was on individual and group interviews and thematic analysis method was used to analyze the data. In this way, in Legzi village were conducted 6 in-depth interviews and three panel sessions and in Gol Tappeh village, 7 in-depth interviews and three panel sessions. It should be noted that the sampling method was purposeful and the basis for completing the interviews was theoretical saturation. The results showed that the allocation of dam water to the residents of Legzi village evokes positive themes such as “sustainability of local economy”, “sustainability of local community”, “flourishing motivation for success”, and “increasing environmental compatibility”, which has ultimately formed the macro theme of “sustainable rural development”. On the contrary, the perception of the inhabitants of Gol Tappeh village of no allocation of dam water to them has been associated with negative themes and sometimes creating functional changes in the village, such as "feeling of relative deprivation", "fragility of the local economy", "instability of the local community" and "serviceability of rural jobs", which have led to the formation of the "rural instability" macro theme. The results show that adoption and implementation of dual policies of allocation/non-allocation of dam water to rural communities can be effective in functional-structural changes in villages by associating macro concepts of sustainability/instability of rural development. Therefore, it seems that the revision of water allocation policies in the country is an undeniable necessity.

Keywords: Sustainable Rural Development, Water Resources Management, Dam, Thematic Analysis, Saez Township.

1. Corresponding author. E-mail: d.jamini@uok.ac.ir

Explanation and Leveling of Ilisu Dam Stresses in Countries and Downstream (Iraq, Syria, and Iran)

Afshin Mottaqi Dastanaei ¹

Associate Professor, Department of Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

Reyhaneh Salehabadi

PhD in Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Maryam Takrosta

MSc in Rural Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

Received: 10 March 2021

Accepted: 13 November 2021

Abstract

Common catchment areas are becoming increasingly important in the development of hydropolitic stresses in different areas. Based on widespread environmental change, we will see an ever-expanding array of dams for various exploitation by countries in different regions of the world in the next decade. The purpose of this study was to examine the Ilisu Dam and the political, economic, socio-cultural and environmental impacts of Turkey's dam construction on the downstream Tigris (Iraq, Syria and Iran). Given that there are no regional treaties for the proper utilization of shared water resources in the Middle East region, such actions by Turkey as an upstream country can lead to environmental crises for downstream countries, exacerbate tensions, and even water wars in the region. The study used descriptive-analytical method. Super Decision software was used to study the impacts of dam on downstream countries of Tigris. Findings show that the incidence of political conflicts with a weight of 0.11026, the destruction of food security with a weight of 0.13774, population displacement with a weight of 0.09788, drying of Horalhvizeh-Horalazim wetland with a weight of 0.09843, infiltration of saline water into the Persian Gulf 0.09337 have the most impact. The construction of dams and also these factors will have the greatest impact on increasing tensions between upstream and downstream countries in the short term. In order to solve the problems and difficulties arising from the construction of dams on trans-boundary rivers, we need to ratify and formulate regional treaties between the countries of the common areas.

Keywords: Ilisu Dam, Hydropolitics, Downstream Countries, Super Decision

1. Corresponding author. E-mail: a.mottaghi@khu.ac.ir

The Synchronization of Mid-Latitude Atmospheric Cut-off Lows and Low-Level Jets in the Continuation of Daily Rainfalls in the West and Northwest of Iran

Nasim Hajikhani

MSc in Climatology, Department of Geography, Razi University, Kermanshah, Iran

Jafar Masoompour Samakosh¹

Associate Professor in Climatology, Department of Geography, Razi University, Kermanshah, Iran

Firouz Mojarad

Associate Professor in Climatology, Department of Geography, Razi University, Kermanshah, Iran

Received: 31 January 2021

Accepted: 15 March 2021

Abstract

With the aim of revealing the synchronic role of mid-latitude atmospheric cut-off lows and low-level jets in the continuation of daily rainfall of the west and northwest in Iran, maps of geopotential height, thickness, vorticity, vertical motion (omega), specific humidity, zonal and meridional winds of ECMWF and NCEP has been used. Daily rainfall data for the period 1995-2014 have been received from the Iran Meteorological Organization. Nieto and Reboita methods and Bonner criterion have been used to identify cut-off low and low-level Jet, respectively. The results showed that out of the total rainfall periods, 60 cases are directly related to atmospheric cut-off lows. These cut-off lows were located in three regions East of the Mediterranean Sea, the Middle East and East of the Black Sea. The highest frequency of this phenomenon was related to winter and was identified with a maximum in January. In the study of the life cycle of these systems, it was found that cut-off lows with a duration of two days have the highest durability and in the days of the occurrence of the cut-off low, low-level Jets accompanied them in 58 occurrences. Low level Jets, by intensifying the convergence in the low levels of the atmosphere, on the one hand, provide the conditions for intensifying the upper-level divergence caused by the cut-off low phenomenon and on the other hand, increasing the moisture transport, so that the intensification of low level Jets, intensifies the instability caused by the cut-off lows. The amount of atmospheric moisture transport reveals that the main sources of moisture in Continuous rainfall periods caused by cut-off Low are Indian Ocean, Atlantic Ocean, Mediterranean Sea, Red Sea, Arab Sea and Black Sea respectively.

Keywords: Continuation of Daily Rainfall, Low-Level Jets, Cut-off Lows, Moisture Flux, the Northwest and West of Iran

1. Corresponding author. E-mail: j.masoompour@razi.ac.ir

Vulnerability Analysis of Livelihood Capitals of Rural Families suffered from the Flood of Aq Qala

Bahman Sahneh¹

Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Humanities and Social Sciences, Golestan University, Gorgan, Iran

Abdolmajid Nourtaghani

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Engineering, Golestan University, Gorgan, Iran

Received: 13 January 2021

Accepted: 7 March 2021

Abstract

Recently increasing cases of disastrous events especially flood has been one of the biggest concerns. The effects of flood on the resident of flood-stricken regions are inappropriate; and the settlers of rural areas suffer a lot from damages because their livelihood depends on agriculture. This study tried to analyze the effects of flood on the livelihood capitals of rural families. The applied study uses a descriptive-analytical method. It is a survey study. The statistical population includes settlers of eight villages around the city of Aq Qala out of which 346 families were selected as the sample size, using Cochran formula. In order to analyze vulnerability of livelihood capitals, 43 variables were used using Likert scale from the economic, social, physical, natural and human aspects. Data collection tool was a researcher-made questionnaire. Content validity of questionnaire was approved by professors and experts, and its reliability was achieved 89% using Cronbach alpha. Questionnaires were analyzed using Friedman, Chi-square and Kruskal Wallis statistical tests in the SPSS software. Results show that agriculture is the main source of income in this region and flood has had inappropriate effects on livelihood capitals such as land, irrigation, livestock, houses, infrastructures, jobs, etc. and has weakened sources of income. Friedman test results show that most vulnerability belongs to physical, economic, human, social and natural capitals. Cooperation strategy of governmental and private sectors can help the flood-stricken people to resist. Designing a rapid warning system and creating capacity in order to fight against disasters will be useful. These preparations should be made in the regions susceptible to flooding.

Keywords: Flood, Sustainable Livelihood, Security, Rural Areas, Aq Qala

1. Corresponding author. E-mail: b.sahneh@gu.ac.ir

An Elaboration of the Strategies of Medical Tourism Development, using the Approach of Destination Competitiveness (A Case Study of Fars Province, Iran)

Massoud Taghvaei

Professor in Geography and Urban Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

Sayedeh Somayeh Hosseini¹

Postdoctoral Researcher, Working under the Iran National Science Foundation (INSF) in collaboration with the University of Isfahan, Isfahan, Iran

Received: 5 December 2020

Accepted: 24 May 2021

Abstract

As one of the major sub-sectors of tourism, the knowledge on medical tourism development with a competitive advantage is still limited. Considering the significant position and capabilities of the Iranian medical tourism industry in the region, the aim of this study was to compile the determinants and introduce the strategies for the development of medical tourism taking destination competitiveness approach in Health Macro-region No. 5 (Fars Province). This study was conducted by a combination of both qualitative and quantitative techniques. In the first phase, the content analysis was selected as the research strategy and MAXQDA software 18 was used for data analysis. In the second phase, the identified indexes were examined for evaluating the status quo of the region using SWOT technique. To do so, by combining SWOT and fuzzy DEMATEL techniques, different strategies were identified and prioritized using AHP technique. In this research, a framework of indexes was compiled and evaluated taking the destination competitiveness approach from different aspects. Accordingly, the current status of the region in question was identified and finally, different strategies were proposed. This research was conducted with the aim of qualitative growth of medical tourism and development of a sustainable market based on the identified indexes. In this line, creating competitive advantage through integrated services and compiling, designing and implementing the strategies of this industry in different combinations in Shiraz was taken into account. It can be argued that authorities of health tourism field are required to pay due attention to the results of this research in future planning.

Keywords: Medical Tourism, Destination Competitiveness, Content Analysis, SWOT Technique, Multi-Criteria Decision Making

1. Corresponding author. E-mail: sshosseini1361@gmail.com

Analyzing the Effects of Health Tourism on Improving the Economic Capacities of Rural Environments, Case Study: Meshgin Shahr Township

Samaneh Mosayebi ¹

PhD in Geography and Rural Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

Received: 21 April 2020

Accepted: 5 August 2020

Abstract

Health tourism development can play an important role in creating jobs and enhancing social welfare at national and local levels; it can also positively influence socioeconomic development in general and rural regions in particular. The purpose of this study is examining the role and effect of health tourism on improving the economic capacities of rural areas around Meshgin Shahr Township. Document studies were used to gain an understanding of health tourism. Next, the effects of such tourism on improving the economic capacities of rural environments were obtained using questionnaires, interviews, and observations. Then, the necessary adjustments were made based upon the extracted commonalities. The finalized effects were compiled in the form of author-made questionnaires as the most important effects of health tourism development on improving economic capacities. Based on the findings, the direct effect of the production index on economic capacity improvement was found to be lower than other dimensions while the economic diversity index involved the highest direct effect. Moreover, the economic diversity index affects all indices and has been indirectly effective in the improvement of economic capacities through all indices. The development of spa complexes in Meshgin Shahr paved the way for the inflow of various local and non-local capitals to these areas. Furthermore, the presence of tourists in this region has resulted in the improvement of rural infrastructure, increase in the productions of rural residents in different areas, creation of non-agricultural jobs, and rural economic diversity.

Keywords: Health Tourism, Economic Capacities, Rural Economy, Meshgin Shahr

1. Corresponding author. E-mail: mosayebisamane@yahoo.com

Identifying the Factors affecting Customers' Loyalty to Ecolodges Case study: Selected accommodations in South Khorasan

Mehdi Mododi Arkhodi¹

Assistant Professor in Geography, Bozorgmehr University of Qaenat, Qaen, Iran

Mohamad Ezadbakhsh

BSc in Geography, Bozorgmehr University of Qaenat, Qaen, Iran

Esmat Najafi Arkhodi

PhD Candidate in Business Management, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran

Received: 13 April 2020

Accepted: 16 February 2021

Abstract

The purpose of this study was to identify the factors affecting customers' loyalty to the ecolodges of Birjand, Sarbisheh, and Khosf. The study was a survey and used library and questionnaire for collecting data. The statistical population of the study includes tourists who resided in the ecolodges of Birjand, Sarbisheh, and Khosf. The sample size in this study was 250 people, using Cochran method. In addition to descriptive statistics like frequency distribution, inferential statistical tests were used to analyze the data. The results showed tangible factors (with Pearson statistic 0.678), credibility factor (with Pearson statistic 0.586), confidence factor (with Pearson statistic 0.146), accountability factor (with Pearson statistic 0.485), empathy factor (with Pearson statistic 0.586), and the factor of loyalty (Pearson statistic 0.394) on the loyalty of tourists to ecotourism resorts is positive and significant. In this study, the factors affecting the loyalty of tourists to ecotourism resorts in Birjand, Sarbisheh, and Khosaf were evaluated based on the six components of tangible factors: credibility, reliability, responsiveness, empathy, and loyalty. Given that there is a significant relationship between customer confidence and loyalty factors, training courses are needed to improve employee behavior. Also, the responsiveness factor has the greatest impact on customer loyalty. The relationship between tourist loyalty and the factor of confidence is less than other factors, however, to maintain and improve this position, measures are needed to gain the confidence of tourists. Providing desirable services to tourists improves the perceived value of services and thus provides tourists with satisfaction and ultimately increases their loyalty to the residence.

Keywords: Loyalty, Tourism, Ecotourism, Ecolodge

1. Corresponding author. E-mail: mododi@buqaen.ac.ir

The Effect of Teleconnection Factors and Rossby Wave Propagation on Atmospheric Patterns in Ilam Heavy Rainfall and its Predictability using WRF Model

Toraj Jamshidi Khezeli

PhD Candidate in Meteorology, Atmospheric Science and Meteorological Research Center, Tehran, Iran

Abbas Ranjbar Saadatabadi¹

Associate Professor, Department of Weather Hazards Warning, Atmospheric Science and Meteorological Research Center, Tehran, Iran

Mohammad Ali Nasr-Esfahani

Assistant Professor, Water Engineering Department, Shahrekord University, Shahrekord, Iran

Sahar Tajbakhsh Mosalman

Assistant Professor, Department of Atmospheric Prospecting, Atmospheric Science and Meteorological Research Center, Tehran, Iran

Alireza Mohebalhojeh

Professor of Space Physics, Institute of Geophysics, University of Tehran, Tehran, Iran

Received: 30 January 2020

Accepted: 5 December 2020

Abstract

In the 1987–2018 statistical period, unprecedented rainfall amounts of about 320mm in 72 hours were recorded at Ilam in October 2015. This heavy rainfall was studied from the perspective of teleconnection, the flux of the Rossby wave activity and synoptic-dynamical analysis. To investigate meteorological quantities, the ERA5 data with horizontal resolution of 0.25 degrees were used. To determine the predictability of the above precipitation, the WRF model was run for three nested domains with respectively 36, 12 and 4 km horizontal resolutions and then simulated rainfall values were compared with the observations. The results show that based on the flux of the Rossby wave activity, the system is received Rossby-wave activity mainly from the middle latitudes. Moreover, the combination of the strong Sudanese and Mediterranean low-pressure systems, the impact of the Chappala tropical storm as a source of injecting moisture into the region, the blocking created in the middle troposphere, the ridge formed in the southern latitudes of Iran, and the impact of the Zagros Mountains are the main factors affecting this heavy rainfall event. The results of teleconnection study showed that the moderate to strong descending branch of the El Nino prevented the eastward movement of the phase 2 and strong MJO convection. The MJO phase 2 activity has extended and strengthened the ridge in the southern latitudes of Iran, leading to several days of system persistence and continuous rainfall in the study area. Further, the positive NAO phase has led to strong pressure gradients and cyclonic reinforcement in the eastern Mediterranean. The simulation results of WRF model also showed correlation coefficients of 88% with 95% significance level. The 8% error rate between simulation and observation precipitation showed the remarkable model's ability to predict this rainfall.

Keywords: Ilam, Heavy Rainfall, Teleconnection, Synoptic-Dynamic Analysis, WRF Model

1. Corresponding author. E-mail: a-ranjbar@irimmo.ir

An Exploratory Investigation into the Causes of Pull and Push Motivations of Rural Entrepreneurs of Handcrafts in South Khorasan Province: A Phenomenological Study

Elham Tajrizi

PhD Candidate in Agricultural Extension and Education, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran

Asadollah Zamanipour¹

Associate Professor of Agricultural Extension and Education, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran

Kuroush Roosta

Associate Professor in Agricultural Extension and Education, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran

Javad Mikaniki

Associate Professor of Geography and Rural Planning, University of Birjand, Birjand, Iran

Received: 8 April 2019

Accepted: 20 January 2020

Abstract

One of the most important factors that result in rural development is preparing good conditions for rural entrepreneurship. The development requires enough attention to the motivations of those who intend to start entrepreneurship. Choosing entrepreneurship, taking risks, dealing with different problems, and tackling obstacles necessitate very strong motivations. The study was conducted to identify the pull and push motivations perceived by rural entrepreneurs of handicrafts. The statistical population of the study was rural entrepreneurs of handicrafts sector in South Khorasan Province, from among of which 22 participants were selected using snowball sampling. The data were collected through semi-structured interviews from November 2017 to June 2018. Analyzing the data using Colaizzi method let to seven major theme: Job problems, social barriers, improper resources productivity as push factors and social motivations, achieving economic progress, facilitating employments, and personal-psychological characteristics as pulling motivations. The results show that local entrepreneurs having the significant factor of interest in their own hometown and culture and preventing forgetting the handicrafts of the regions, are so motivated to do entrepreneurial works in spite of various problems. So, it is recommended that officials support productive employment and maintain art and culture in rural areas by facilitating starting new jobs and giving especial facilities to the active people of the sector.

Keywords: Entrepreneurship, Pull and Push Motivations, Rural Areas, Handicrafts

1. Corresponding author. E-mail: zamanipour1397@yahoo.com

Investigating the Effect of Investment Climate on Tourism Revenue in Selected Middle East countries

Hadi Rafiei Darani ¹

Assistant Professor in Tourism Economic Department, Institute of Tourism Research at ACECR (Academic Center for Education, Culture and Research), Mashhad, Iran

Ali Rahnama

Researcher of Tourism Economic Department, Institute of Tourism Research at ACECR (Academic Center for Education, Culture and Research), Mashhad, Iran

Azadeh Ostad Fard

Researcher of Tourism Economic Department, Institute of Tourism Research at ACECR (Academic Center for Education, Culture and Research), Mashhad, Iran

Received: 19 November 2018

Accepted: 7 January 2020

Abstract

In recent decades, tourism has become one of the most growing industrial sectors in the world. Countries need to have a suitable investment climate. It is characterized by a set of factors related to legislation, regulatory, organizational, economic, social, political, and other factors that determine the conditions of investment activity in a country, province, or city. This study examines the impact of investment climate on tourism revenue in selected Middle East countries. Numerous factors can affect the investment climate. In this study, numerous factors such as corruption control, rule of law, quality of regulations, government efficiency, the right to comment and accountability, political stability, and the general index of the business environment were considered. The share of tourism revenues in GDP is also considered as an indicator of tourism revenues. Data analysis was done using the panel-data method in the period 2016-2006 for 13 selected countries of the Middle East. The results showed that the quality of regulations and the effectiveness of government have a positive and significant effect on the share of tourism revenues from GDP and control of corruption, business climate index have a negative and significant effect on the share of tourism revenues from GDP in selected Middle East countries. With respect to results, it can be said that improvement to the investment climate is one of the important factors that should be considered in the field of tourism. In the other words, if there is a suitable investment climate in a country, the tourism sector and related sub-sectors such as transportation and hotel management will develop. Finally, suitable investment climate can increase the share of tourism revenues in GDP. If the indicators of good governance (such as political stability, quality of regulation, control of corruption, the right to comment and respond, the effectiveness of government, and the rule of law) improve, the investment climate and, consequently, tourism revenues will improve.

Keywords: Investment Climate, Middle East, Tourism Revenues, Panel Data

1. Corresponding author. E-mail: h.rafiei@acecr.ac.ir

Explaining Components Affecting Rural Governance in Local Management (Case Study: Zanjan Township)

Nasrin Jafari

PhD Candidate in Geography and Rural Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

Hamid Barghi ¹

Associate Professor in Geography and Rural Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

Yousef Ghanbari

Associate Professor in Geography and Rural Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

Received: 27 May 2018

Accepted: 24 February 2019

Abstract

Nowadays, rural governance as a new process in government with its own indicators can raise new discussions on local governance in rural areas and empower rural residents in different areas of decision making, implementation and evaluation. These are affected by factors such as environmental, economic, social and organizational factors. Therefore, the purpose of this study is to investigate the factors affecting governance in local management of Zanjan Township. Considering the importance of the subject matter, the type of research is applied and the method is descriptive-analytic. To collect data, two methods of library and field studies were used. The statistical population of this research is 25588 households and local managers of the study area, which was calculated through a sample of rural households of 382 households. Among the local managers, 50 people of the sample village municipality and heads of Islamic councils were selected as samples. To analyze the data, one-sample t-test, Spearman and Pearson correlation and regression were used. The results of the one sample t-test showed that the governance in the study areas is at a moderate level and a correlation test showed that there is a significant relationship between all components and governance except for the components of distance from the city, the gender of the dignitary, the fire fighting equipment, the ownership of the land, and the building by assistant. Regarding the impact of the components, social capital has had the greatest impact on governance in the study area, so it can be said that in order to improve governance in the region, social capital should be strengthened as much as possible, along with other factors.

Keywords: Rural Governance, Local Management, Social Capital, Zanjan Township

1. Corresponding author. E-mail: h.barghi@geo.ui.ac.ir

Analysis of Effective Factors on the Development of Pistachio Cultivation Pattern in the Central District of Sabzevar County

Lida Alizadeh Dolatabadi

PhD Candidate in Geography and Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Hamid Shayan ¹

Professor in Geography and Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Maryam Ghasemi

Assistant Professor Geography and Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Received: 2 January 2016

Accepted: 4 May 2016

Abstract

The purpose of this study was to investigate and analyze factors affecting the development of pistachio cultivation based on three dimensions: economic, environmental and government support. The study is applied that used descriptive-analytical method. The method of collecting data was library and field study. The study area is the central district of Sabzevar County and the sample includes 131 pistachio farmers is six villages. The main tool for assessing is a researcher-made questionnaire. Content validity was used to validate the questionnaire. Cronbach's alpha coefficient was used to determine the validity of factors affecting the development of pistachio cultivation pattern, the value of which was 0.72 and SPSS software was used for data processing and analysis. The correlation value matrix was formed after collecting data and converting variables into indicators used in factor analysis, and using SPSS software, factorization was performed to reduce the indicators and the indicators in 10 The agent was summarized. The results showed that the main explanatory factor was the economic factor with a percentage of variance of 13.78 and the least important factor was government support with a percentage of variance of 3.77. As a result, the profitability and adaptation of pistachio cultivation to the conditions of the region with the least government support has led to the expansion of cultivation of this crop. Regression test was used to investigate the relationship between the two variables of tendency to cultivate pistachios and changing the cultivation pattern. The results showed that the tendency to plant pistachios among farmers following the increase in crop prices has encouraged them to change the cultivation pattern.

Keywords: Pistachio, Cultivation Pattern, Dry Areas, Sabzevar

1. Corresponding author. Email: shayan34@um.ac.ir

Contents

Page

▪ Analysis of Effective Factors on the Development of Pistachio Cultivation Pattern in the Central District of Sabzevar County.....	1
Lida Alizadeh Dolatabadi, Hamid Shayan, Maryam Ghasemi	
▪ Explaining Components Affecting Rural Governance in Local Management (Case Study: Zanjan Township).....	2
Nasrin Jafari, Hamid Barghi, Yousef Ghanbari	
▪ Investigating the Effect of Investment Climate on Tourism Revenue in Selected Middle East countries.....	3
Hadi Rafiei Darani, Ali Rahnama, Azadeh Ostad Fard	
▪ An Exploratory Investigation into the Causes of Pull and Push Motivations of Rural Entrepreneurs of Handcrafts in South Khorasan Province: A Phenomenological Study	4
Elham Tajrizi, Asadollah Zamanipour, Kuroush Roosta, Javad Mikaniki	
▪ The Effect of Teleconnection Factors and Rossby Wave Propagation on Atmospheric Patterns in Ilam Heavy Rainfall and its Predictability using WRF Model.....	5
Toraj Jamshidi Khezeli, Abbas Ranjbar Saadatabadi, Mohammad Ali Nasr-Esfahani, Sahar Tajbakhsh Mosalman, Alireza Mohebalhojeh	
▪ Identifying the Factors affecting Customers' Loyalty to Ecolodges Case study: Selected accommodations in South Khorasan	6
Mehdi Mododi Arkhodi, Mohamad Ezadbakhsh, Esmat Najafi Arkhodi	
▪ Analyzing the Effects of Health Tourism on Improving the Economic Capacities of Rural Environments, Case Study: Meshgin Shahr Township	7
Samaneh Mosayebi	
▪ An Elaboration of the Strategies of Medical Tourism Development, using the Approach of Destination Competitiveness (A Case Study of Fars Province, Iran)	8
Massoud Taghvaei, Sayede Hosseini	
▪ Vulnerability Analysis of Livelihood Capitals of Rural Families suffered from the Flood of Aq Qala	9
Bahman Sahneh, Abdolmajid Nourtaghani	
▪ The Synchronization of Mid-Latitude Atmospheric Cut-off Lows and Low-Level Jets in the Continuation of Daily Rainfalls in the West and Northwest of Iran.....	10
Nasim Hajikhani, Jafar Masoompour Samakosh, Firouz Mojarad	
▪ Explanation and Leveling of Ilisu Dam Stresses in Countries and Downstream (Iraq, Syria, and Iran).....	11
Afshin Mottaqi Dastanaei, Reyhaneh Salehabadi, Maryam Takrosta	
▪ Understanding of Local Communities from the Consequences of Allocating Dam Water to Rural Settlements in Kurdistan Province.....	12
Davood Jamini, Alireza jamshidi	

ABSTRACTS

In the Name of Allah

Ferdowsi University of Mashhad

Journal of Geography and Regional
Development

**Vol 18, No. 2, Autumn & Winter 2020-2021,
Serial Number 35**

License Holder
Ferdowsi University of Mashhad

General Director
Dr. M. R. Rahnama

Editor-in-Chief
Dr. H. Shayan

Editorial Board

Dr. A. Roknoddin Eftekhari
Tarbiat Modarres University, Tehran

Dr. M. Ahmadiyan
Islamic Azad University Mashhad
Branch

Dr. K. Hoseinzade Dalir
University of Tabriz, Tabriz

Dr. S. R. Hoseinzadeh
Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad

Dr. M. R. Rahnama
Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad

Dr. M. J. Zomorodiyan
Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad

Dr. H. Shayan
Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad

Dr. H. Kamran
University of Tehran, Tehran

Dr. S. H. Motiee Langroodi
University of Tehran, Tehran

Dr. E. Mafi
Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad

Dr. S. Velayati
Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad

Internal Editor:
Dr. R. Doostan
Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad

English Language Editor:
A. Nowruzy

Editing References:
Dr. S. M. Fazaeli

Persian Editing of Articles:
Dr. F. Razavi

Excutive Manager:
Z. Baniasad

Typesetting:
E. Tajvidy

Publisher:
Ferdowsi University of Mashhad Press

Circulation: 30
Price: 20000 Rials
Subscription:
25 US\$ (USA)
20 \$ (other)

Address:
Faculty of Letters & Humanities
Ferdowsi University Campus
Azadi Sq. Mashhad-Iran

Postal Code:
9177948883
Tel: (+98 513) 8806724
Fax: (+98 513) 8807060

E-mail:
jrd@ferdowsi.um.ac.ir

Website:
<http://jgrd.um.ac.ir/>

Ferdowsi University of Mashhad

Journal of Geography and Regional Development

(Peer-reviewed Journal)

Vol 18, No. 2, Autumn & Winter 2020-2021, Serial Number 35

- Analysis of Effective Factors on the Development of Pistachio Cultivation Pattern in the Central District of Sabzevar County 1
Lida Alizadeh Dolatabadi, Hamid Shayan, Maryam Ghaseini
- Explaining Components Affecting Rural Governance in Local Management (Case Study: Zanjan Township).....2
Nasrin Jafari, Hamid Barghi, Yousef Ghanbari
- Investigating the Effect of Investment Climate on Tourism Revenue in Selected Middle East countries3
Hadi Rafiei Darani, Ali Rahmani, Azadeh Ostad Fard
- An Exploratory Investigation into the Causes of Pull and Push Motivations of Rural Entrepreneurs of Handicrafts in South Khorasan Province: A Phenomenological Study.....4
Elham Tajrizi, Asadollah Zamanipour, Kourosh Roosta, Javad Milaniki
- The Effect of Teleconnection Factors and Rossby Wave Propagation on Atmospheric Patterns in Iran Heavy Rainfall and its Predictability using WRF Model5
Toraj Jamshidi Khezeli, Abbas Ranjbar Saadatnabi, Mohammad Ali Nase-Esfahani, Sahar Tajbakhsh Mosalman, Alireza Mohebbolhoseini
- Identifying the Factors affecting Customers' Loyalty to Ecotourism Case study: Selected accommodations in South Khorasan.....6
Mehdi Mododi Arkhodi, Mohammad Ezzadbehksh, Esmat Najafi Arkhodi
- Analyzing the Effects of Health Tourism on Improving the Economic Capacities of Rural Environments, Case Study: Meshgin Shahr Township.....7
Samaneh Mosayebi
- An Elaboration of the Strategies of Medical Tourism Development, using the Approach of Destination Competitiveness (A Case Study of Fars Province, Iran).....8
Massoud Taghvaei, Sayedeh Soheyl Hosseini
- Vulnerability Analysis of Livelihood Capitals of Rural Families suffered from the Flood of Aq Qala.....9
Bahman Sahneh, Abdolmajid Nourtaghani
- The Synchronization of Mid-Latitude Atmospheric Cut-off Lows and Low-Level Jets in the Continuation of Daily Rainfalls in the West and Northwest of Iran10
Nasim Hajikhani, Jafar Masoompour Sarakosh, Firouz Mojumad
- Explanation and Leveling of Ilisu Dam Stresses in Countries and Downstream (Iraq, Syria, and Iran).....11
Afshin Mottaqi Dastanai, Reyhaneh Salehabadi, Maryam Takousa
- Understanding of Local Communities from the Consequences of Allocating Dam Water to Rural Settlements in Kurdistan Province.....12
Davood Jaminl, Alireza Jamshidi

ISSN: 2008-1391